



ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ  
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ  
МИНИСТРЛІГІ



**Jastar**  
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

**«Шекара маңындағы  
еңірлердегі жастардың  
оқу және еңбек  
көші-қонының  
ерекшеліктері»**

**«Особенности учебной  
и трудовой миграции  
молодежи  
в приграничных  
регионах»**

Нұр-Сұлтан, 2022

**Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері  
бойынша талдамалық баяндама**

**Аналитический доклад по результатам  
социологического исследования**



Қазақстан Республикасы  
Ақпарат және қоғамдық  
даму министрлігі



## «Шекара маңындағы өңірлердегі жастардың оқу және еңбек көші-қонының ерекшеліктері»

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижесі бойынша  
талдамалық баяндама

Шекара маңындағы өңірлердегі жастардың оқу және еңбек көші-қонының ерекшеліктері: «Жастар»  
ҒЗО, Нұр-Сұлтан, 2022. – 177 б.

Бұл талдамалық баяндама Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысы бойынша жүргізілген «Шекара маңындағы өңірлердегі жастардың оқу және еңбек көші-қонының ерекшеліктері» атты әлеуметтанулық зерттеу нәтижесіне негізделген. Баяндама шекара маңы өңірлердегі жастар арасындағы оқу және еңбек көші-қонының ауқымы мен үрдісін зерттеу нәтижелерін қамтиды.

Көші-қонды басқару саласындағы мемлекеттік органдар мен ұйымдарға, үкіметтік емес ұйымдарға, қалың жұртшылыққа, көші-қон саясаты саласындағы сарапшыларға, зерттеушілерге, осы тақырыппен айналысатын мамандарға және барлық мүдделі тарапқа ұсынылады.

© «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2022

Мазмұны

<b>I. ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ</b>	<b>5</b>
<b>II. ЖАСТАР АРАСЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН БҰҚАРАЛЫҚ САУАЛНАМАНЫҢ НӘТИЖЕСІ</b>	<b>15</b>
1. Қазақстандағы жастардың әлеуметтік өзсезінімі	15
1.1 Әлеуметтік оптимизм деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайға қанағаттануы	15
1.2 Тұрғылықты жері бойынша тұлғалық даму жағдайларына қанағаттану	22
1.3 Алалау фактілері және қауіпсіздік сезімі	30
1.4 Өзсәйкестенім ерекшеліктері	35
2. Көші-қонның негізгі факторлары мен перспективалары	39
2.1 Жастар арасындағы көші-қон көңіл-күйі (ниеті мен бағдары)	39
2.2 Ішкі көші-қон перспективалары	43
2.3 Сыртқы көші-қон перспективалары	45
2.4 Жастардың сыртқы көші-қонының негізгі pull-push қозғаушы факторлары	55
3. Қазақстандық жастардың еңбек көші-қонының ерекшеліктері	66
3.1 Жастардың жұмыспен қамтылу жағдайын бағалау	66
3.2 Еңбек көші-қонының ауқымын бағалау	75
3.3 Еңбек көші-қонының негізгі push-pull факторлары	78
4. Оқу көші-қонының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері	84
4.1 Оқу көші-қонының ауқымын бағалау	84
4.2 Оқу көші-қонының негізгі push-pull факторлары	86
<b>ҚОРЫТЫНДЫ</b>	<b>93</b>
<b>ҰСЫНЫМДАР</b>	<b>103</b>
<b>III. САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА НӘТИЖЕСІ</b>	<b>107</b>
1. Жастардың әлеуметтік өзсезінімі көші-қон көңіл-күйін күшейтетін/ әлсірететін фактор ретінде	107
2. Көші-қон процестерінің жағдайы мен перспективасын бағалау	112
2.1 Ішкі көші-қон жағдайы	112
2.2 Сыртқы көші-қонның бағыттары	112
2.3 Сыртқы көші-қонның болжамды тенденциялары	116
2.4 Қазақстан экономикасы үшін көші-қонның салдары	121
3. Көші-қонның push-pull факторлары	124

<b>3.1 Көші-қонның push факторлары</b>	<b>124</b>
<b>3.2 Көші-қонның pull факторлары</b>	<b>128</b>
<b>4. Оқу көші-қоны</b>	<b>129</b>
<b>4.1 Оқу көші-қонының push факторлары</b>	<b>131</b>
<b>4.2 Оқу көші-қонының pull факторлары</b>	<b>134</b>
<b>5. Еңбек көші-қоны</b>	<b>140</b>
<b>5.1 Еңбек көші-қонының push факторлары</b>	<b>142</b>
<b>5.2 Еңбек көші-қонының pull факторлары</b>	<b>147</b>
<b>6. Көші-қонды тежеу/қазақстандықтарды отанына қайтару перспективалары</b>	<b>153</b>
<b>7. Көші-қон саясатының халықаралық тәжірибесі</b>	<b>158</b>
<b>ҚОРЫТЫНДЫ</b>	<b>162</b>
<b>ҰСЫНЫМДАР</b>	<b>165</b>

## I. ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ

Қазіргі қоғамда көші-қон процестері – саяси, экономикалық, әлеуметтік және демографиялық өзгерістер сияқты әлеуметтік қайта құрулар кезеңінде күшеюге бейім келетін жеткілікті кең таралған әлеуметтік-экономикалық құбылыс.

Көші-қон жіктелуі бойынша мемлекетішілік және халықаралық болуы мүмкін. Мемлекетішілік көші-қон – халықтың бір ел ішінде қозғалу процесі. Жаһандық көші-қон ағындарына көлемі жағынан үлкен және әдетте континенттер арасында болатын, бірнеше мемлекетті қамтитын, елдер мен өңірлердің әлеуметтік-экономикалық және демографиялық дамуына елеулі әсер ететін қозғалыстар жатады. Көші-қон бойынша халықаралық ұйымының мәліметі бойынша Қазақстан халықаралық мигранттарды ең көп қабылдайтын 20 елдің қатарына кіреді<sup>1</sup>. Қазақстан мигранттарды қабылдап қана қоймай, сонымен қатар кетуші мигранттардың саны ең көп 20 елдің қатарына кіреді<sup>2</sup>.

Көші-қон ұтқырлығы феномені өзінің қабілеті мен қолда бар мүмкіндіктерін барынша пайдалана отырып, әлеуметтік жағдайын жақсартуға ұмтылатын жастар үшін аса маңызды. Бұл жағдайда жастардың оқуға, жұмыс іздеуге, туризмге, коммерциялық қызметке, отбасылық қатынастарға және басқа да факторларға байланысты уақытша және тұрақты қозғалысы туралы айтуға болады.

Көші-қон субъектілерінің уәждерін ескере отырып, **еңбек** (экономикалық) және **оқу** (білім алу) көші-қоны ажыратылады. Бұл ретте оқу көші-қонының ерекшелігі – оның еңбек көші-қонына айналу мүмкіндігінде.

Қазіргі таңда жастар арасында мынадай көші-қон процестерін атап өтуге болады:

- Қазақстанда ішкі көші-қон ағынының артуы негізінен жастардың ауылдан қалаға көшуіне байланысты. 2012 жылдан бастап ауылға көшудің теріс сальдосы жыл сайын артып келеді. 2012 жылы ауылдық жерлерге көшудің теріс сальдосы – 17 685 болса, 2014 жылдың өзінде – 30 192 болды, ал 2021 жылы ауылдық жерлерге ішкі көші-қон сальдосы – 74 616 адамнан құралды. Ішкі мигранттарды тартудың негізгі полюстері – Алматы мен Нұр-Сұлтан қалалары – 2021 жылы сәйкесінше 117 169 және 131 015 адам келген. Бір қызығы, ішкі көші-қонның оң сальдосы тек республикалық маңызы бар үш қалада – Нұр-Сұлтанда (31 906), Алматыда (29 253) және Шымкентте (9 774), сонымен қатар Маңғыстау облысында (239) ғана байқалады. Бұл үрдістің айтарлықтай ұзақмерзімді сипаты бар және мемлекеттің ерекше назарында тұр.

- Ресми статистикаға сәйкес жастардың үлкен жас тобы (24-28 жас) ішкі көші-қон белсенділігінің ең жоғары деңгейін көрсетеді (2020 жылы 111 673 адам, оның ішінде 47 430 ер және 64 243 әйел бар). Бұл, ең алдымен, табысты жұмысқа тұру және өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында жастардың көшуге деген қажеттілігімен түсіндіріледі.

- Дүниежүзілік статистика көші-қон ұтқырлығы көбінесе әлем халқының әйелдер бөлігіне тән екенін көрсетеді. Бұл ішкі көші-қон қарқынынан да байқалады. Мәселен, 2020 жылы ел ішінде 14 пен 28 жас аралығындағы 113 085 ер адам мен 150 806 әйел көшіп-қонған. Сондай-ақ 2020 жылы Қазақстаннан 14 пен 28 жас аралығындағы 3 060 жас әйел көшіп кеткенін айта кеткен жөн. Жігіттер арасында бұл көрсеткіш осы кезеңде 2 652 адамнан құралды.

Сыртқы көші-қон ұтқырлығының жалпы тенденциясы мынадай: Қазақстаннан кетіп жатқан жастар саны Қазақстанға келіп жатқан жастар санынан басым. Ресми

<sup>1</sup> Доклад о миграции в мире. Международная организация по миграции. БҰҰ КХҰ, 2020 – б. 31. Қараған күн: 18.04.2022 ж. [https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr\\_2020-ru.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf)

<sup>2</sup> Ibid.

статистикаға сәйкес қазақстандық жастар арасындағы сыртқы көші-қонның теріс сальдосы жыл сайын артып келеді. Егер 2012 және 2013 жылдары 14 пен 28 жас аралығындағы халықтың көші-қон сальдосы оң болса, 2014 жылдан бастап көші-қон сальдосы тек теріс болып келеді (2014 жылы – 1 162 адам, 2016 жылы – 3 278 адам). Ең жоғары көрсеткіш 2019 жылы байқалып, көрсеткіш – 5 301 болды<sup>3</sup>. Жас топтары бөлінісінде көші-қонның екі шыңы байқалады: біріншісі 14-15 жас аралығында, екіншісі 26-28 жас аралығында. Кейінгі бес жылда бұл көрсеткіштер бірнеше есеге өсті.

- Халық арасында елден кетушілер санының айтарлықтай динамикасы байқалады, бұл ретте халықтың бір бөлігі жұмысқа және оқуға байланысты елден кетуде. Мәселен, 2021 жылғы ресми статистика бойынша Қазақстаннан 23 885 адам кеткен, оның ішінде 1 277 адам кету себебі ретінде жұмысын, 115 адам оқуын көрсеткен, ал 22 493 адам елден кету себебі ретінде «басқа» нұсқасын таңдаған.

- ҚР СЖЖРА ҰСБ деректері бойынша халық, бірінші кезекте, **Ресейге** кетуі айтарлықтай байқалады – 2020 жылы бұл санды **25 126** адам құрады. **Бұл барлық кету елін қоса алған көрсеткіштен 7 есе көп** (2020 жылы бәрі 28 682 адам елден кеткен). 2000-шы жылдардың ортасында Ресейге кететін адамдар санының күрт төмендеуіне қарамастан, бұл көрсеткіште айтарлықтай ауытқулар бар, ал кетіп жатқандар санының көлемі орнықты түрде үлкен болып тұр (1-сурет).

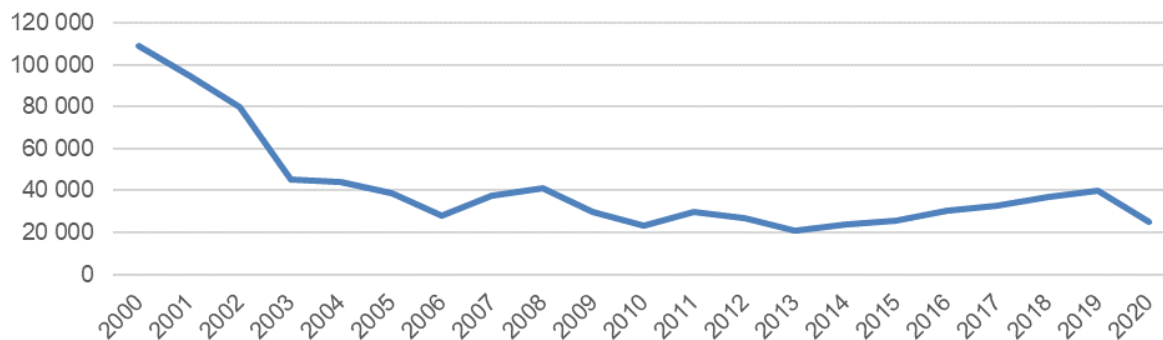
- Сонымен қатар зерттеулер Қазақстаннан Ресейге келетін мигранттар қатары негізінен **студенттер мен жоғары білікті мамандардан тұратынын көрсетеді**<sup>4</sup>. Мәселен, 2021 жылы кеткен халық арасында жоғары білімі барлар (307 393 адам немесе 41%) және орта кәсіптік білімі барлар (191 488 адам немесе 26%) көп болды. Мамандықтар бөлінісінде елімізден ең көп кетіп жатқандар – техникалық (5 274 адам) және экономикалық (2 573 адам) білімі бар мамандар.

- Ұзақ уақыттан бері елден орыс этносы жастарының кетуі байқалып, жыл сайын елден кетіп жатқан орыс жастарының саны артып келеді. Мәселен, ресми статистикаға сәйкес 2013 жылы 14 пен 28 жас аралығындағы 4 459 орыс республикадан кетсе, 2014 жылы – 5 097, 2015 жылы – 5 189, ал 2016 жылы 5 921 адам кеткен. Жақында жүргізілген көші-қон зерттеулеріне шолу көрсеткендей кеткендердің көпшілігі – елдің солтүстік және орталық аймақтарынан кетіп жатқан этностық орыстар. ҚР СЖЖРА ҰСБ деректеріне сәйкес 2020 жылғы жағдай бойынша елден кеткендердің ең көп саны Қарағандыда (елден кеткендердің жалпы санының 14%), Қостанайда (12%), Павлодарда (11%), Солтүстік Қазақстан (8%) және Шығыс Қазақстан (13%) облыстарында, сондай-ақ Алматы қаласында (9%) байқалған. Осылайша, елден кетіп жатқандардың дені – шекаралас облыстардың тұрғындары. Ranking.kz аналитикалық сайтының хабарлауынша, кетіп жатқан халықтың басым бөлігі – орыс, сондай-ақ неміс және украин қауымының өкілдері<sup>5</sup>. Дегенмен қазіргі геосаяси сын-қатерлерді ескере отырып, көші-қон ағынының айтарлықтай азаюы немесе кешігуі мүмкін.

<sup>3</sup> 2020 жылға арналған статистикалық деректер Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы (бұрынғы ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті) ресми жарияланғаннан кейін жаңартылатын болады.

<sup>4</sup> Доклад о миграции в мире. Международная организация по миграции. БҰҰ КХҰ, 2020 – б. 93. Қараған күн: 18.04.2022 ж. [https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr\\_2020-ru.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf)

<sup>5</sup> Халық көші-қоны. 2019 жыл. [Ranking.kz](http://www ranking.kz/ru/a/infopovody/za-god-v-kazahstan-pribylo-12-tysyach-chelovek-uehalo-srazu-45-tysyach-v-celom-v-2019-godu-strana-poteryala-22-tysyachi-trudosposobnyh-zhitelej) талдамалық интернет-ресурсы. Қаралған күн: 18.04.2022 ж. <http://www ranking.kz/ru/a/infopovody/za-god-v-kazahstan-pribylo-12-tysyach-chelovek-uehalo-srazu-45-tysyach-v-celom-v-2019-godu-strana-poteryala-22-tysyachi-trudosposobnyh-zhitelej>



1-сурет. 2000-2020 жылдар аралығында Ресейге кеткендер саны, адам  
Дереккөз: ҚР СЖЖРА ҰСБ

• Жастардың Орталық Азия елдеріне және Қытайға эмиграциясының көрсеткіштері ТМД елдерімен салыстырғанда айтарлықтай емес және әртекті динамикамен сипатталады. Статистикаға сәйкес 2020 жылы Өзбекстанға 192 адам, ал Қырғызстанға 85 адам кеткен (2-сурет).



2-сурет. 2000-2020 жылдар аралығында шекаралас елдерге кеткендер саны, адам  
Дереккөз: ҚР СЖЖРА ҰСБ

Осының бәрі қазақстандық жастардың ішкі және сыртқы көші-қонының негізгі себептерін, үрдістері мен ерекшеліктерін неғұрлым егжей-тегжейлі зерделеу қажеттігін көрсетеді. Сенімді эмпирикалық деректердің болуы тексерілген басқару шешімдерін қабылдаудың және көші-қон процестерін тиімді басқарудың негізгі шарты саналады.

Жастардың көші-қон ағындарын басқару міндеті бірінші кезекте демографиялық процестерге негізделген ішкі сын-қатерлер мәнмәтінінде де өзекті болып отыр: қартаю, халықтың жыныстық және жас құрылымы, сондай-ақ оның еңбекке қабілетті бөлігінің саны өзгеруі. Атап айтқанда, кейінгі 10 жылда **еліміздегі жастар саны 16,6% кеміді** (-743 324 адам). Елдің жалпы халқының құрылымында жастардың үлесі 7,3%-ға қысқарды: 2011 жылы халықтың жалпы саны 16 673 900 адам болғанда, жастар саны 4 483 207 (26,9%) болса, 2021 жылғы 19 102 465 адамның ішінде жастар саны 3 739 883 (19,6%) бөлігін құрады. Қазақстанның жас тұрғындары санының қысқаруы «демографиялық шұңқыр» мен көші-қон нәтижесінен орын алды.

Бұдан басқа, жастардың еңбек және оқу көші-қоны мәселелері **адами капиталды дамыту** мәнмәтінінде өзекті болып отыр, өйткені таяу уақытта ел алдында белгіленген ауқымды міндеттерді іске асыру үшін жастардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін едәуір арттыру және әлеуетін дамыту қажет. Ел үшін



**экономиканың негізгі секторларын кадрлық әлеуетпен қамтамасыз етудің** де стратегиялық маңызы бар.

Осылайша, зерттеудің өзектілігі, біріншіден, жастар ортасындағы көші-қон процестеріне мониторинг жүргізу қажеттілігімен, екіншіден, шекара маңындағы аудандар жастарының көші-қон динамикасына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды зерттеумен, үшіншіден, жалпы Қазақстан жастарының, атап айтқанда шекара маңындағы аудандардың көші-қон процестерінің перспективалары мен тәуекелдерін талдау қажеттілігімен негізделген.

### **Бағдарламаның әдіснамалық бөлігі**

**Зерттеу мақсаты** – шекара маңы аймақтағы жастардың оқу және еңбек көші-қонының негізгі себептерін анықтау және талдау.

#### **Міндеттері:**

- жастар ортасындағы көші-қон көңіл-күйін (ниеті мен мақсаты) зерттеу;
- жастардың ішкі және сыртқы көші-қонының негізгі push-pull факторларын анықтау;
- сыртқы көші-қон перспективаларын зерттеу;
- қазақстандық жастардың әлеуметтік әл-ауқатын мынадай критерийлер бойынша бағалау: әлеуметтік оптимизм деңгейі; әлеуметтік-экономикалық жағдайға қанағаттану; тұрғылықты жердегі тұлғалық даму жағдайларына қанағаттану; алалауға ұшырау және қауіпсіздік сезімі; өзіндік сәйкестендіру ерекшеліктері;
- еңбек көші-қонының негізгі үрдістерін және ерекшеліктерін анықтау;
- оқу миграциясының негізгі үрдістерін және ерекшеліктерін анықтау;
- негізгі көрсеткіштерді жыныс-жас және этностық тиесілігіне (немесе бөлінісіне) қарай талдау;
- жастар ортасындағы көші-қон процестері саласындағы жағдайды жақсарту бойынша ұсынымдар әзірлеу.

**Зерттеу объектісі** – Қазақстан Республикасының шекара маңындағы өңірлерінің әлеуметтік-демографиялық және аумақтық сипаттамаларын репрезентациялайтын параметрлер бойынша таңдап алынған 14 жастан 28 жасқа (қоса алғанда) дейінгі тұрғындары (жастар).

**Зерттеу пәні** – жастардың көші-қон көңіл-күйі.

#### **Негізгі ұғымдардың интерпретациясы:**

*Сыртқы көші-қон* – сыртқы көші-қон халық өзінің мемлекеттік шекарасы арқылы басқа елдерге ұзақ мерзімге не тұрғылықты көшуінен тұрады.

*Ішкі көші-қон* – адамдардың бір ел ішінде бір өңірден екінші өңірге көшуі.

*Ығыстыру* – адамның туған жерінде өмір сүруінің қанағаттанарлық емес немесе қиын жағдайларымен байланысты.

*Сәйкестілік* – әртүрлі әлеуметтік, экономикалық, ұлттық, кәсіби, тілдік, саяси, діни, нәсілдік және басқа топқа жататынын сезіну.

*Иммиграция* – бір ел азаматтарының басқа елге уақытша немесе тұрғылықты келуі.

*Көші-қон саясаты* – бұл халықтың көші-қон қозғалысын басқарудың шарттары, әдістері мен шаралары жүйесі. Көші-қон саясаты билік құрылымдары деңгейінде жалпы қабылданған идеялар мен тұжырымдамалық түрде біріктірілген құралдар жиынтығын қамтиды, олардың көмегімен, ең алдымен, мемлекет, сондай-ақ белгілі бір қағидаттарды сақтай отырып, басқа да қоғамдық институттар алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуді көздейді.

*Көші-қон дәлізі* – аумақтық облыс, мемлекеттік шекаралар арасындағы аралық және елдік шекараларды өту үшін буферлік аймақ ретінде қызмет етеді.

*Көші-қон* – адамдардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде орын ауыстыруы.

*Жастар* – Қазақстан Республикасының он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі азаматтары. Жастар – бұл жас шектерімен және қоғамдағы мәртебесімен ерекшеленетін ерекше әлеуметтік-жас тобы: балалық пен жасөспірім шақтан әлеуметтік жауапкершілікке көшу. Кейбір ғалымдар жастарды қоғам әлеуметтік дамуға мүмкіндік беретін, оларды жеңілдіктермен қамтамасыз ететін, бірақ қоғам өмірінің белгілі бір саласына белсенді қатысу мүмкіндігін шектейтін жастардың жиынтығы деп түсінеді.

*Білім беру* – білім беру мен оқытудың бірыңғай мақсатты процесі, сондай-ақ алынған білім, машық, құндылықтар, қызмет тәжірибесі мен құзыреттер жиынтығы.

*Тартылыс* – бұл басқа жерлерде өмір сүру үшін тартымды белгілердің немесе жағдайлардың жиынтығы.

*Шекаралас аймақ* – әкімшілік-аумақтық бірліктер аумағы шегінде шекаралық белдеуге шектесетін Қазақстан Республикасы аумағының бір бөлігі.

*Шекара маңы аумағы* – шекаралық аймақты, шекаралық өзендер, көлдер және өзге де су айдындары, ішкі теңіз суларын, мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттері белгіленген ҚР аумақтық теңізін, сондай-ақ әкімшілік аудандар мен қалалардың аумақтарын, санаторий-курорттық аймақтарды, ерекше қорғалатын табиғи аймақтарды, объектілерді және басқа да аумақтарды қамтитын Қазақстан Республикасы аумағының бір бөлігі шекаралық аймаққа, шекаралық өзендер, көлдер және өзге де су айдындары жағалауларына, теңіз жағалауына және мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттеріне іргелес жатқан аумақтар кіреді.

*Әлеуметтік өзсезінім* – бұл әлеуметтік топ өкілдерінің әлеуметтік жағдайын бағалаудың эмоциялық аспектісі. Әлеуметтік өзсезінім әлеуметтік салыстыру, әлеуметтік сыйақыны, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктерін, басқа адамдардың ұқсас мүмкіндіктерімен (шарттарымен) мүдделерді іске асыру процесінде қалыптасады.

*Студенттік көші-қон* – 12 айдан астам уақыт бойы өз елінен немесе азаматы болып табылатын елден тыс жерде оқитын студенттердің қозғалысы. Жаһандану дәуірінде жоғары білім негізінен интернационалданды және нарықтық негізде дамыды.

*Еңбек көші-қоны* – адамдардың жұмыспен қамтылу және жұмыс іздеумен байланысты аумақтық қозғалыстарының жиынтығын құрайтын көші-қон түрі.

*Оқу көші-қоны* – білім алу және біліктілік деңгейін арттыру қажеттілігін қанағаттандырумен негізделген көші-қон түрі (тағылымдамалар, қосымша білім, курстар).

*Адами капитал* – бұл экономикалық дамудың, қоғам мен отбасының дамуының қарқынды өндірістік факторы, оның ішінде еңбек ресурстарының білімді бөлігі, білім, зияткерлік және басқарушылық еңбек құралдары, өмір сүру ортасы және еңбек қызметі, дамудың өнімді факторы ретінде адами капиталдың тиімді және ұтымды жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

*Эмиграция* – адамның немесе отбасының көшуі туралы дербес шешімі.

*Push-pull факторлары* – тартылыс (pull) және ығыстыру (push) факторлары.

#### **Гипотезалар:**

– шекара маңындағы өңірлерде жастардың оқу көші-қоны оның аумағында одан әрі жұмысқа орналасу үшін білім алуға деген ұмтылыстан туындайды;

- жастардың оқу көші-қоны туралы шешім қабылдауына шекаралас елдердің жоғары оқу орындарындағы балама нұсқалардан аспайтын оқыту сапасы кезінде **отандық жоғары білімнің салыстырмалы түрде жоғары құны** әсер етеді;
- шекара маңындағы елдерге жұмысқа орналасу мақсатында кететін жастар көбінесе жоғары білімді **білікті кадрлар** санатына жатады;
- еңбек көші-қонының басты себептері **табыс деңгейі мен өмір сүру сапасын арттыру**;
- шекара маңындағы өңірлерде оқу және еңбек көші-қонына көбінесе **қазақ емес ұлттардың** өкілдері аса бейім;
- білім алу және жұмысқа орналасу мақсатында шекара маңындағы елдерге кететін жастар көп жағдайда болатын елге тұрақты тұру үшін **көшуге ұмтылады**. Оқу және еңбек көші-қоны тарихи отанына көшуге және қайта қосылуға арналған өзіндік арна ретінде қарастырылады.

### Зерттеудің әдістемелік бөлігі

**Ақпарат жинаудың негізгі әдісі** ретінде 14-28 жас аралығындағы жастарға бұқаралық сауалнама жүргізіп, «face-to-face» әдісі қолданылды. Бұл әдіс Қазақстанның шекара маңы аймақтарындағы жастар арасындағы жағдай туралы барынша объективті ақпарат алуға мүмкіндік берді.

**Іріктемелі жиынтық көлемі** 2000 респонденттен құралды. Әлеуметтанулық сауалнама Қазақстанның 12 шекаралас облысында (Ақтөбе, Алматы, Атырау, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қостанай, Қызылорда облыстары, Маңғыстау, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Түркістан облыстары) жүргізілді.

Зерттеуде квотасы бар стратификацияланған көпсатылы іріктеме қолданылды. Бастапқыда облыстар мен қалалар бойынша халық санына қарай елдің шекара маңы өңірлері бойынша іріктеме көлемі айқындалды. Бұдан әрі әрбір өңір бойынша қалалық және ауылдық іріктеме, сондай-ақ гендерлік бөліністегі іріктеме көлемі есептелді.

*Жоба бойынша іріктемелі жиынтықты есептеу, адам\**

	Барлығы	қала	ауыл	еркектер	әйелдер
<b>Қазақстан</b>	<b>2000</b>	<b>794</b>	<b>1206</b>	<b>1039</b>	<b>961</b>
Ақтөбе	137	92	45	70	67
Алматы	316	64	252	164	152
Атырау	108	55	53	55	53
Батыс Қазақстан	100	48	52	52	48
Жамбыл	195	73	122	100	95
Қостанай	122	66	56	63	59
Қызылорда	142	59	83	74	68
Маңғыстау	123	48	75	63	60
Павлодар	105	70	35	54	51
Солтүстік Қазақстан	79	34	45	41	38
Түркістан	385	74	311	203	182
Шығыс Қазақстан	188	112	76	98	90

\*Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының 2022 жылғы 1 қаңтардағы деректері бойынша

Төменде (№1 кесте) сауалнамаға қатысқан жастардың негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары берілген. Жынысы, жасы, этностық тобы, өңірі, жер түрі бойынша бөлінуі жалпы халықтың ерекшеліктерін көрсетеді.

**№1 кесте. Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары**

		Респондент саны	%
<b>Жынысы</b>	Ер	1005	50,3
	Әйел	995	49,8
<b>Жасы</b>	14-18 жас	688	34,4
	19-23 жас	606	30,3
	24-28 жас	706	35,3
<b>Этносы</b>	Қазақ	1547	77,4
	Орыс	307	15,4
	Басқа	146	7,3
<b>Білімі</b>	Аяқталмаған орта, мектептің 9 сыныбы	306	15,3
	10-сыныпта оқимын	125	6,3
	Орта, мектептің 11 сыныбы	235	11,8
	Кәсіптік-техникалық, арнаулы орта (колледж, училище)	664	33,2
	Аяқталмаған жоғары, ЖОО-да оқимын	224	11,2
	Жоғары, ЖОО аяқтаған	410	20,5
	ЖОО кейінгі (магистр)	36	1,8
<b>Жер түрі</b>	Қала	793	39,6
	Ауыл	1207	60,4
<b>Отбасылық жағдайы</b>	Тіркелген некемен тұрады	624	31,2
	Некесін тіркемей бірге тұрады	61	3,1
	Ажырасқан	56	2,8
	Басы бос (бойдақ)	1250	62,5
	Жесір/тұл	2	0,1
	Жауап жоқ	7	0,4
<b>Балалар саны</b>	Баласы жоқ	1394	69,7
	Бір бала	275	13,8
	Екі бала	214	10,7
	Үш бала	80	4,0
	Төрт және одан көп бала	37	1,9
<b>Өңірлер</b>	Ақтөбе	137	6,9
	Алматы	316	15,8
	Атырау	108	5,4
	Шығыс Қазақстан	188	9,4
	Жамбыл	195	9,8
	Батыс Қазақстан	100	5,0
	Қостанай	122	6,1
	Қызылорда	142	7,1
	Маңғыстау	123	6,2
	Павлодар	105	5,3
	Солтүстік Қазақстан	79	4,0
	Түркістан	385	19,3

Осы зерттеуде бақылау бірліктерін іріктеу бірнеше кезеңде жүргізілді:

1. Облыстар бойынша іріктеу – облыстар және республикалық маңызы бар қалалар бойынша 14-28 жас аралығындағы халық санына сүйене отырып, елдің он екі шекара маңындағы өңірі бойынша іріктеу көлемдері айқындалды.

2. Қала-ауыл қағидаты бойынша іріктеу – әрбір облыста қалалық және ауылдық іріктеме көлемі есептелді. Сауалнамада барлық облыс орталықтары, жекелеген шағын қалалар мен ауылдық елді мекендер қамтылды.

3. Сауалнама жүргізу нүктелерін іріктеу – қалалық және ауылдық елді мекендерде осы елді мекеннің картографиялық тізімінен шағын аудандар мен көшелерді қарапайым кездейсоқ іріктеу жүргізілді.

4. Үй шаруашылықтарын іріктеу – бағыт бойынша бастапқы нүктеден «сол қол» ережесі бойынша квоталар бойынша келген 1 респондент мөлшерінде бір үй шаруашылығына белсенді сұхбаттарды шектей отырып, қаладағы іріктеудің 5-ші қадамы және ауылдағы іріктеудің 3-ші қадамы бар үй шаруашылығы іріктелді. Бастапқы нүкте ерікті түрде таңдалды.

5. Квотаға сәйкес респонденттерді іріктеу – әрбір жеке алынған үй шаруашылығында респонденттер екі белгі бойынша іріктелді – жынысы және жасы – жас-жыныс квотасы – сауалнама барысында респонденттің жасы 14 жастан төмен және 28 жастан жоғары болмауы, сондай-ақ жынысы бойынша репрезентатив болуға тиіс (сауалнамаға қатысатын ерлер мен әйелдер саны Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес әрбір облыс, қала және ауыл бойынша есептелді). 14 жастан 16 жасқа дейінгі респонденттерге ата-аналарының келісімін алғаннан кейін сауалнама жүргізілді.

Іріктеме репрезентатив саналады, яғни бөлінген параметрлер бойынша респонденттердің құрамы бас жиынтықтағы тиісті пропорцияларға жақындайды. Бұл ретте іріктемелі жиынтықтың орташа сипаттамаларының бас жиынтықтың орташа сипаттамасынан ауытқуы  $\pm 2,19\%$ -дан аспайды.

Зерттеу барысында **сараптамалық сауалнама әдісі** қолданылады, ол алдын-ала дайындалған сұрақтармен жүргізілетін зерттеу тақырыбы бойынша жоғары білікті мамандармен сұхбат жүргізуден тұрады. Бұл әдіс зерттелетін тақырыпты шешу жолдарын талдауда және іздеуде компетенциясы бар мамандардың пікірін анықтауға бағытталған.

Осы зерттеуде сараптамалық сауалнама әдісі бұқаралық сауалнама нәтижелерін түсіндіру, сондай-ақ шекара маңындағы өңірлерге жастар көші-қоны үрдістері мен ерекшеліктерін айқындау және бағалау және осы мәселе бойынша болжамдар құру үшін қолданылды.

Бұл әдіс сарапшылардың пікірлері негізінде қабылданған бағалау мен шешімдердің жоғары сенімділігімен сипатталады. Сауалнама рәсімі зерттелетін жағдайды талдауды, сарапшылар тобын іріктеуді, сараптамалық бағалауды өлшеу әдісін таңдауды, сарапшылардың жұмысын бағалау рәсімін, алынған деректерді талдауды қамтиды.

Сараптамалық сауалнама өзара әрекеттесудің бірнеше нұсқасымен жүргізілді:

- сарапшымен жеке кездесуде «face-to-face» сұхбаттасу;
- сарапшымен телефон арқылы сөйлесу;
- сарапшының сұрақтар тізіміне электрон пошта арқылы жазбаша жауабы.

**Сараптамалық сауалнаманың** іріктемелі жиынтығын 10 сарапшы құрады. Сарапшылар ретінде көші-қон саласындағы мемлекеттік органдардың өкілдері, көші-қон мәселелерімен айналысатын халықаралық ұйымдар мен зерттеу құрылымдарының қызметкерлері, ғылыми мүддесіне халықтың көші-қоны мәселелері, сондай-ақ жастар саясаты мәселелері кіретін ғалымдар тартылды.

### **Инструментарий құрылымы**

Бастапқы ақпаратты жинау үшін әлеуметтанулық зерттеу анкетасы – белгілі бір ережелер бойынша тұжырымдалған және өзара байланысты сұрақтар жиынтығын қамтитын тираждалған құжат қолданылды. Әлеуметтанулық анкетаның

сипаты мен қасиеттері, оның көлемі, құрылымы, сұрақтар құрылысының ерекшелігі тығыз байланысты және осы құралды қолдану жоспарланған сауалнама түрімен, сондай-ақ зерттеу объектісінің ерекшеліктерімен анықталады. Респонденттерге сауалнама 2 тілде – респонденттің таңдауына байланысты қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Зерттеудің далалық кезеңінің ақпаратын жинауды өңірлік супервайзерлер басшылығы арнайы даярлаған сұхбат алушылар іске асырды.

Сараптамалық сауалнама жүргізу кезінде шекара маңындағы елдерге жастардың көші-қонының әртүрлі аспектісі бойынша бірқатар сұрақ пен қосымша сауалды қамтитын арнайы гайд қолданылды.

#### **Ақпаратты өңдеу әдістемесі**

Зерттеудің далалық кезеңінің қорытындысы бойынша сұхбат алушылар жұмысына бақылау (анкета дұрыс толтырылғанын 100% тексеру және даланы телефон арқылы 30% бақылау), сондай-ақ деректерді кодтау, енгізу және өңдеу жүргізілді.

Бастапқы деректерді енгізу, өңдеу, сондай-ақ бір өлшемді, екі өлшемді кестелерді шығару, корреляциялық және кластерлік талдаулар лицензияланған, орыс тіліне бейімделген SPSS компьютерлік бағдарламасының көмегімен орындалды.

#### **Ақпаратты талдау әдістері**

Бастапқы элеуметтанулық ақпаратты талдаудың негізгі әдістері мыналар болды:

- 1) деректерді бір өлшемді талдау;
- 2) деректерді екі өлшемді талдау;
- 3) корреляциялық талдау.

#### **Элеуметтанулық зерттеуді ұйымдастыру кезеңдері:**

**1-кезең.** Элеуметтанулық сауалнаманы дайындау.

Мыналарды қамтитын бағдарламаны әзірлеу:

- проблемалық жағдайды анықтау;
- таңдалған тақырып бойынша әдебиетке шолу;
- мақсаттар мен міндеттерді қою;
- тұжырымдамаларды операциялау;
- гипотеза ұсыну;
- іріктемелі жиынтықты жобалау.

Эмпирикалық ақпаратты жинауға арналған инструментарийді (анкеталарды) әзірлеу:

- анкетаны аудару;
- инструментарийді басқару.

**2-кезең.** Эмпирикалық материалдарды жинау.

Сауалнаманы ұйымдастыру:

- сұхбат алушыларды таңдау, даярлау, нұсқама жүргізу;
- сауалнама учаскелерін бөлу;
- сауалнама бірліктерін таңдау;
- анкеталарды, оларды толтыру бойынша нұсқаулықтарды тарату;
- сұхбат жүргізу.

**3-кезең.** Элеуметтанулық деректерді өңдеу және түсіндіру:

- статистикалық деректерді талдау және өңдеу үшін бағдарламада (SPSS) макет жасау;

- анкеталарды кодтау (респонденттердің ашық жауаптарын кодтау);
- анкета деректерін енгізу;
- даланы басқару;
- сызықтық есептер мен әлеуметтік-демографиялық параметрлер бойынша есептерді өңдеу және шығару;
- статистикалық талдаудың басқа түрлерін қолдану.

**4-кезең.** Алынған деректерді талдау.

Бастапқы талдау жүргізу:

- сауалнама нәтижесінде анықталған тәуелділіктерді анықтау;
- кесте шығару;
- диаграмма құру.

Деректерді екінші талдау:

- салыстырмалы талдау;
- қосымша ақпаратты тарту;
- жаңа болжамдар мен ұсынымдар беру;
- зерттеудің қорытынды есебін дайындау.

## II. ЖАСТАР АРАСЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН БҰҚАРАЛЫҚ САУАЛНАМАНЫҢ НӘТИЖЕСІ

### 1. Қазақстандағы жастардың әлеуметтік өзсезінімі

#### 1.1 Әлеуметтік оптимизм деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайға қанағаттануы

Жастардың әлеуметтік өзсезінімі – адам өзі тұратын жерде өзін қаншалықты жайлы сезінетінін көрсететін маңызды көрсеткіш. Қолайсыздық сезімі көбінесе көші-қон көңіл-күйінің күшеюіне әлеуетті түрде әсер етуі мүмкін фактор саналады. Зерттеу барысында әлеуметтік өзсезінімнің бірқатар көрсеткіші сынаққа түсті, соның ішінде мыналар да бар:

- кейінгі жылдағы өмірлік жағдайдың өзгеруін бағалау;
- отбасының экономикалық жағдайын түйсінуге;
- болашаққа деген оптимизм;
- тұрғылықты жеріндегі тұлғалық даму үшін жағдайға қанағаттану;
- қауіпсіздік сезімі және алалаудан қорғану;
- өзін-өзі сәйкестендіру ерекшеліктері.

Қазақстандық жастардың әлеуметтік өзсезінімінің өлшемдері қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық атмосфераға және экономикалық жағдайға айтарлықтай әсер еткен ауқымды оқиғаларға байланысты өзекті бола түсуде. Әуелі, біз әдеттегі өмір ағымын бұзған және көптеген отбасыны экономикалық тұрғыдан әлсіреткен 2020-2021 жылдардағы COVID-19 пандемиясы туралы айтып отырмыз.

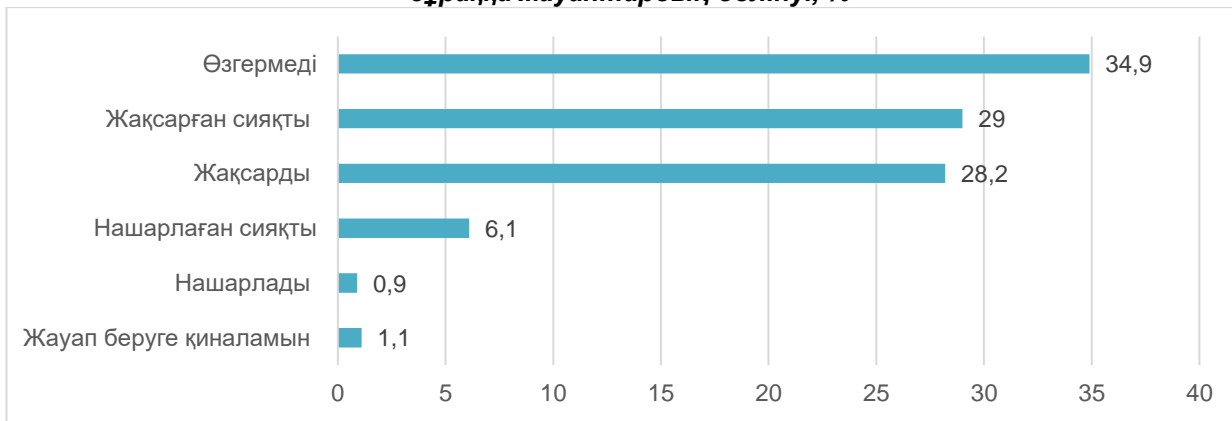
Екіншіден, 2022 жылдың қаңтар айының басында Қазақстанда адам шығынына алып келген наразылық акциялары. Бұл оқиғалар қазақстандық қоғамның қажеттіліктері мен мәселелеріне, әсіресе ғаріптікке ұшыраған бөлігіне жаңаша қарауға мәжбүр етті.

Үшіншіден, 2022 жылдың ақпанында басталған Ресей-Украина әскери қақтығысы әлемнің көптеген елін, соның ішінде Қазақстанды экономикалық тұрақсыздық аймағына тартты. Бұл қақтығыс көптеген ішкі саяси мәселені, соның ішінде этносаралық қатынастар саласын, тіл мәселесін шиеленістірді.

Жастардың әлеуметтік өзсезінімінің бір көрсеткіші – жыл ішінде жас адамның және оның отбасының өмірінде болған өзгерістерге баға беру. Сауалнама деректері аталған ауқымды оқиғалардың кері әсеріне қарамастан, өмірлік жағдайдағы өзгерістерге оң баға беру жастар арасында жиі кездесетінін көрсетеді. Осылайша, сауалнамаға қатысқан жастардың жартысынан көбі (57,2%) кейінгі бір жыл ішінде өз өмірі жақсы жаққа өзгерді деп санайды («жақсарды» – 28,2%, «жақсарған сияқты» – 29,0%). Сауалнамаға қатысқан жастардың үштен бірінен сәл астамы (34,9%) кейінгі бір жылда ешқандай өзгеріс байқамаған. Жалпы алғанда, респонденттердің тек 7,0% ғана өз өмірінің және отбасының өмірінің нашарлауын сезінген («нашарлады» – 0,9%, «нашарлаған сияқты» – 6,1%) (№1 диаграмма).



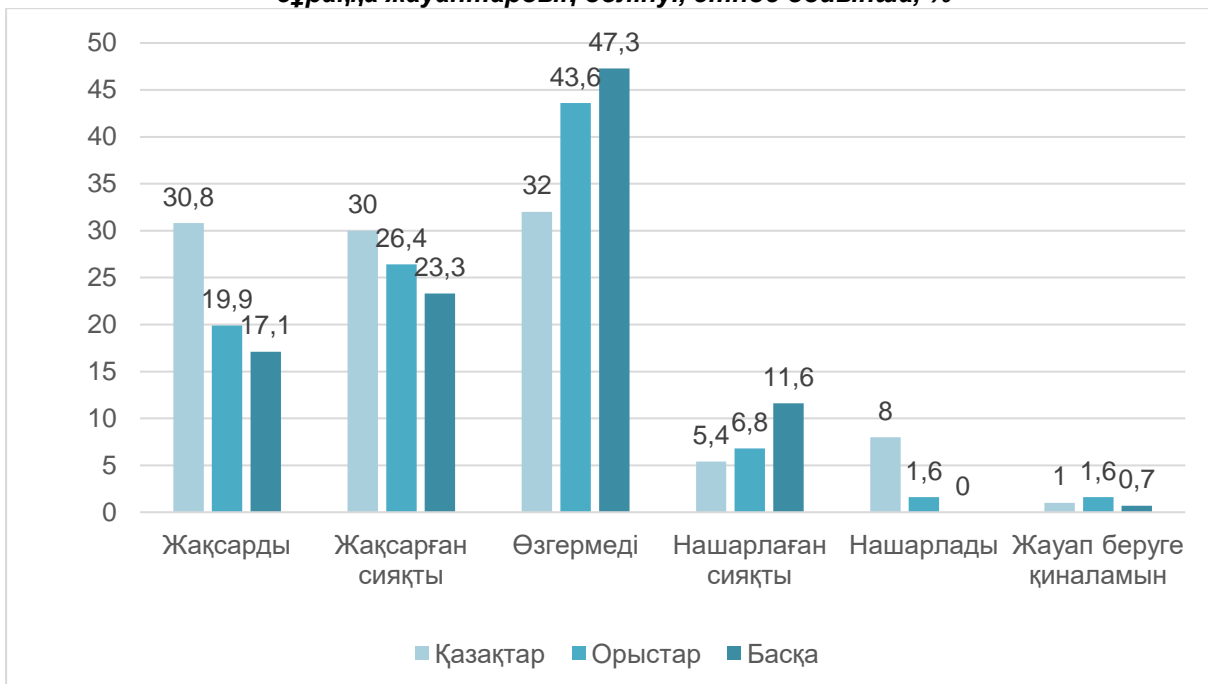
**№1 диаграмма. «Кейінгі бір жылда Сіздің және отбасыңыздың өмірі қалай өзгерді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Түрлі этнос өкілі жастарының жауаптарынан айырмашылық байқауға болады. Басқа этнос өкілдеріне қарағанда қазақ жастары өзінің өмірлік жағдайындағы өзгерістерге оң баға береді. Осылайша, қазақтар арасында кейінгі бір жылдағы өмірдегі өзгерістерге оң баға беру басым – олардың 60,8% өмірі мен отбасының өмірінің жақсарғанын атап өтті («жақсарды» – 30,8%, «жақсарған сияқты» – 30,0%).

Орыстар (жалпы – 46,3%) және басқа этностық топтар (40,4%) арасындағы оң бағалардың үлесі салыстырмалы түрде төмен. Орыстар мен басқа этностық топтардың өкілдері кейінгі бір жылда өмірінде өзгеріс жоғы туралы жиі айтты (тиісінше – 43,6% және 47,3%). Басқа этнос өкілдері арасында респонденттер кейінгі жылда өмірі нашарлағанын біршама жиі айтты – 11,6% (салыстыру үшін: орыстар – 8,4%, қазақтар – 6,2%) (№2 диаграмма).

**№2 диаграмма. «Кейінгі бір жылда Сіздің және отбасыңыздың өмірі қалай өзгерді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**

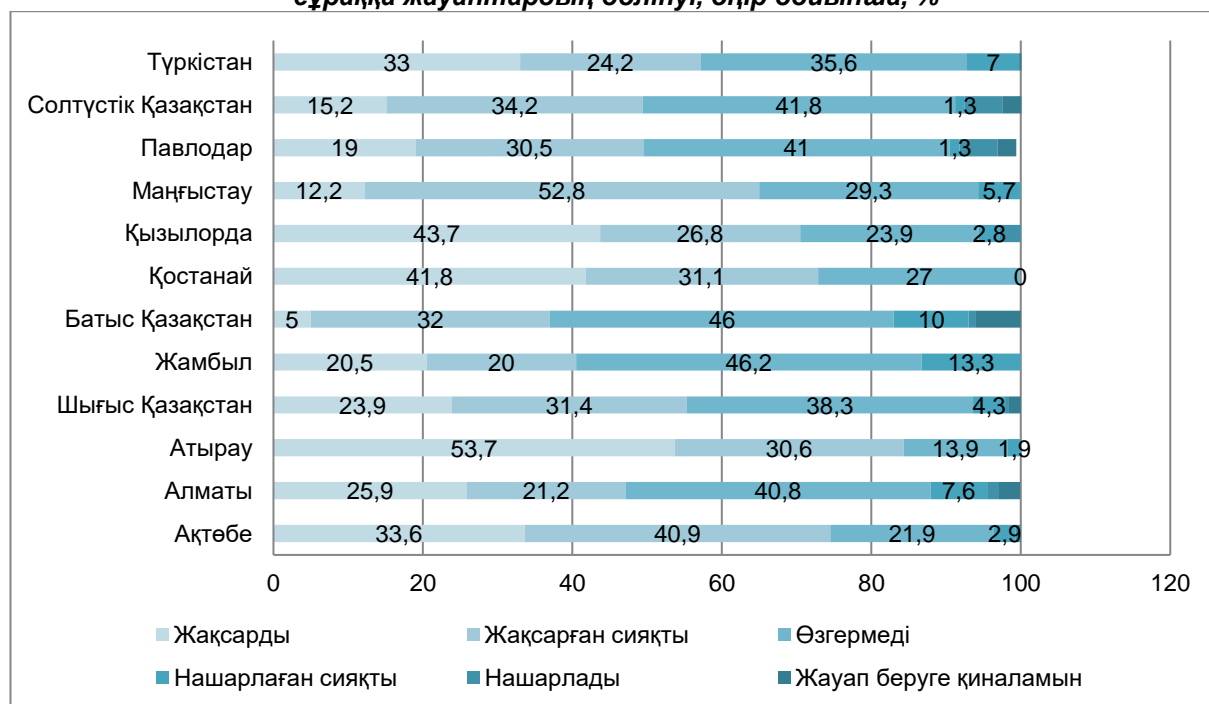


Өңірлік бөлініс кейінгі жылдағы өміріндегі өзгерісті оң бағалаудың ең жоғары үлесі Атырау, Ақтөбе, Қостанай және Қызылорда облыстарында байқалатынын көрсетеді (70%-дан астам). Павлодар, Солтүстік Қазақстан және Алматы облыстарының жастары өзін салыстырмалы түрде азырақ жайлы сезінеді. Мұндағы

оң бағалар 50%-дан аз, респонденттердің шамамен 40-42% ешқандай өзгеріс байқамаған. Оның үстіне, Павлодар және Алматы облыстарында әрбір оныншы респондент жағдайы нашарлағанын сезінген.

Батыс Қазақстан және Жамбыл облыстарындағы жастардың әлеуметтік жағдайы өзіне назар аудартады. Мұндағы жастар басқаларға қарағанда оң өзгерістерді (Батыс Қазақстан – 37%, Жамбыл – 40,5%), аздап жиі – өмірлік жағдайдың теріс динамикасын (тиісінше 11% және 13,3%) атап өтеді. Сондай-ақ осы өңірлерде әрбір екінші дерлік респондент еш өзгеріс байқамаған – 46% (№3 диаграмма).

**№3 диаграмма. «Кейінгі бір жылда Сіздің және отбасыңыздың өмірі қалай өзгерді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**



Жастардың әлеуметтік өзсезінімі тәуелді болатын маңызды фактор – бұл индивидтің және оның отбасының материалдық әл-ауқаты, сондай-ақ тұрғын үймен қамтамасыз етілуі. Осылайша, шекара маңы өңірлердегі сауалнамаға қатысқан жастардың көбі (56,9%) отбасының әл-ауқаты деңгейін ең маңызды қажеттіліктерді (азық-түлік, киім-кешек, коммуналдық төлемдер) қамтамасыз етуге жеткілікті деп бағалайды, дегенмен ақша жинақтауға қаражат жетпейді. Жастардың үштен бір бөлігі дерлік (32%) отбасы айтарлықтай қымбат заттарды сатып ала алатын болса (тоңазытқыш, теледидар және т.б.) немесе тіпті молшылықта өмір сүретін болса (табысы жоғары топтар), отбасының әл-ауқатын оң бағалайды. Жастардың 11,2% өзін табысы тек азық-түлікке ғана жететін (9,8%), ал кейбірінің табысы азық-түлікке де жетпейтінін (1,4%) табысы төмен топтарға жатқызды.

Әрбір үшінші дерлік респонденттің жеке пәтері немесе үйі бар (32%). Бұл ретте сауалнамаға қатысқан жастардың 68,1%-ының жеке баспанасы жоқ. Көп жағдайда (56,4%) ата-анасының үйінде/пәтерінде тұрады, ал 2,8% туыстарының немесе достарының үйінде тұрады. 6% жалдамалы пәтерде/бөлмеде немесе хостелде тұрады. Мемлекеттік жалдамалы тұрғын үй бағдарламасын 2,0% (39 адам) пайдаланған. 1%-дан аз жағдайда респонденттер қызметтік тұрғын үйлерде тұрады.

Сауалнамаға қатысқан жастардың 44,7% үшін негізгі табыс көзі – жалақы. Жастардың 41,1% негізінен ата-анасының табысы арқасында күн көреді. 9,6%

жұбайының табысына сүйенеді, ал 4,1% шәкіртақы алады. Жасы ұлғайған сайын ата-анасының қаражаты арқасында күн көретін жастардың саны айтарлықтай азаяды. Үлкен жас тобында (24-28 жас) тек 7% негізінен ата-анасының табысына сүйенсе, төрттен үш бөлігі (75%) өз жалақысына, ал қалған 16% жұбайының табысы арқасында күн көреді. Гендерлік бөліністе жас әйелдердің 18,4% және ерлердің 0,9% жұбайының табысы арқасында күн көретінін байқауға болады.

**№2 кесте. Сауалнамаға қатысқан жастардың материалдық және тұрғын үймен қамтамасыз етілуі көрсеткіштері, %**

Көрсеткіш	Топтар	Жауап нұсқалары	%
<b>Табыс деңгейі (сатып алу қабілеті бойынша)</b>	Табысы жоғары топтар	Молшылықта өмір сүру үшін ақша бар нәрсеге жетерлік	14,8
		Ұзақ пайдаланылатын тауарлардың көпшілігін (тоңазытқыш, теледидар және т.б.) сатып алу қиындық тудырмайды	17,2
	Табысы орташа топтар	Ақша тек қажетті ашық-түлік пен киім-кешек алуға, коммуналдық төлемдерді төлеуге жеткілікті, ақша жинақтауға қаражат жетпейді	56,9
	Табысы төмен топтар	Ақша тек азық-түлік алуға жеткілікті, бірақ коммуналдық төлемдерді төлеуге ақша жетпейді	9,8
		Азық-түлік алуға да ақша жетпейді, үнемі қарызға күн көруге тура келеді	1,4
<b>Тұрғын үй жағдайы</b>	Жеке баспанасы бар	Жеке пәтерінде	8,9
		Жеке үйінде	23,1
	Жеке баспанасы жоқ	Ата-анасының пәтерінде/үйінде	56,4
		Жалға берілетін тұрғын үйде (мембағдарлама аясында)	<b>2,0</b>
		Жұмыс берушінің қолдауымен жалға алынған тұрғын үйде/қызметтік пәтерде	0,8
		Жалға алынған пәтерде/бөлмеде (жеке тұлғалардан)/хостелде	6,0
		Туыстарының, таныстарының үйінде	2,8
		Жатақханада	0,1
	Жауап жоқ	0,1	
<b>Сіз қандай қаражатқа күн көріп жүрсіз?</b>	Жеке жалақы, табыс		44,7
	Ата-анасының табысы		41,1
	Жұбайының табысы		9,6
	Шәкіртақы		4,1
	Жәрдемақылар мен жеңілдіктер		0,6

Қала тұрғындары арасында жеке тұрғын үймен қамтамасыз етілуі ауыл тұрғындарына қарағанда біршама жоғары (тиісінше 33,3% және 29,9%). Қала тұрғындары ауыл тұрғындарына қарағанда жалдамалы пәтерлерде/бөлмелерде тұру ықтималдығы екі есе жоғары (9% және 4,1%). Қала жастары арасында 2,8% мемлекеттік жалға берілетін тұрғын үй бағдарламасын пайдаланған, ал аталған көрсеткіш ауыл тұрғындары арасында – 1,4%.

Жасы ұлғайған сайын жеке баспанасы бар жастардың үлесі артады. Егер ең жас топтың ішінде пәтер/үй иелері 13% құраса, орта топта – 28,1%, ал үлкен топта – 53,8%. Бұл ретте жас ерлі-зайыптылар арасында тұрғын үймен қамтамасыз етілу 60%-ды құрайды, сондықтан жас отбасылардың шамамен 40% тұрғын үй мәселесін

әлі шешпеген, ал 30%-ға жуығы ата-анасымен/туыстарымен бірге тұрады, қалған 10% жалдамалы тұрғын үйде тұрады (оның ішінде жеке, мемлекеттік, ресми жалдамалы тұрғын үй бар).

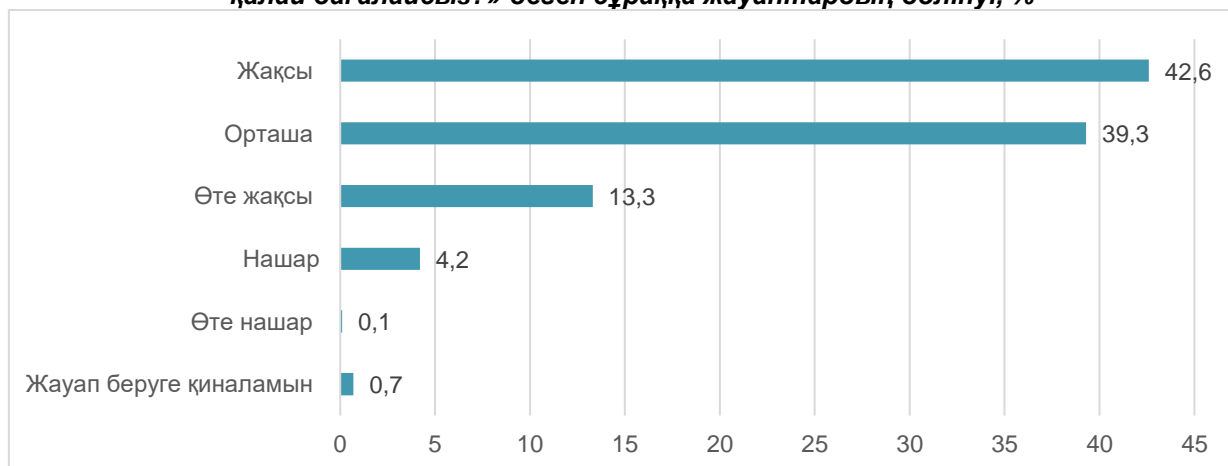
18 жасқа дейін пәтер/бөлме жалдайтындардың үлесі 2,8%-дан құралады, одан кейін 18 жастан асқан жастар арасында ол 7,9%-ға және 7,5%-ға жетеді (№3 кесте).

**№3 кесте. Сауалнамаға қатысқан жастардың материалдық және тұрғын үймен қамтамасыз етілуі көрсеткіштері, орналасу және жас бойынша, %**

		Қала	Ауыл	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
<b>Жеке баспанасы бар</b>	Жеке пәтерінде	15,9	4,3	2,5	7,8	16,1
	Жеке үйінде	14,0	29,0	10,5	20,3	37,7
<b>Жеке баспанасы жоқ</b>	Ата-анасының пәтерінде/үйінде	54,5	57,7	80,5	54,8	34,3
	Жалға берілетін тұрғын үйде (мембағдарлама аясында)	2,8	1,4	1,0	2,8	2,1
	Жұмыс берушінің қолдауымен жалға алынған тұрғын үйде/қызметтік пәтерде	0,9	0,7	0,6	1,3	0,6
	Жалға алынған пәтерде/бөлмеде (жеке тұлғалардан)/хостелде	9,0	4,1	2,8	7,9	7,5
	Туыстарының, таныстарының үйінде	2,9	2,7	2,2	4,8	1,6
	Жатақханада	0,1	0,1		0,3	
	Жауап жоқ		0,1			0,1

Сауалнамаға қатысқандардың үштен бірі ғана өзін табысы жоғары топтардың қатарына жатқызғанымен, жас қазақстандықтардың жартысынан көбі (55,9%) отбасының қазіргі қаржылық жағдайын оң бағалайды. Атап айтқанда, отбасының материалдық жағдайын респонденттердің 13,3% «өте жақсы», ал 42,6% «жақсы» деп бағалаған. Айтарлықтай бөлігі – респонденттердің 39,3% – өз отбасының экономикалық жағдайын орташа деп бағалайды. Бұл ретте теріс бағалардың жалпы көлеміндегі үлесі небәрі 4,3%-дан құралды («нашар» – 4,2% және «өте нашар» – 0,1%) (№4 диаграмма).

**№4 диаграмма. «Сіз отбасыңыздың ағымдағы материалдық (экономикалық) жағдайын қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Материалдық жағдайды бағалауда респонденттің этносына және оның тұратын аймағына тәуелділігі бары байқалады. Көбінесе қазақтар (59,2%) ағымдағы қаржылық жағдайды оң бағалайды («жақсы» және «өте жақсы»), дәл солар басқаларға қарағанда «орташа» бағалауды сирек таңдайды – 36,3%. Орыстар арасында оң баға азырақ (47,6%), «орташа» баға жиі кездеседі (44,6%). Басқа этностардың өкілдері қаржылық жағдайға сирек оң баға береді (36,3%), сонымен бірге солардың арасында отбасының материалдық жағдайын орташа деп бағалайтындардың айтарлықтай жоғары үлесі байқалады – 60,3%. Сондай-ақ орыстардың 6,8% отбасының материалдық жағдайына көңілі толмайтынын атап өткен жөн (салыстыру үшін: қазақтар – 3,7%, басқа этностар – 2,7%).

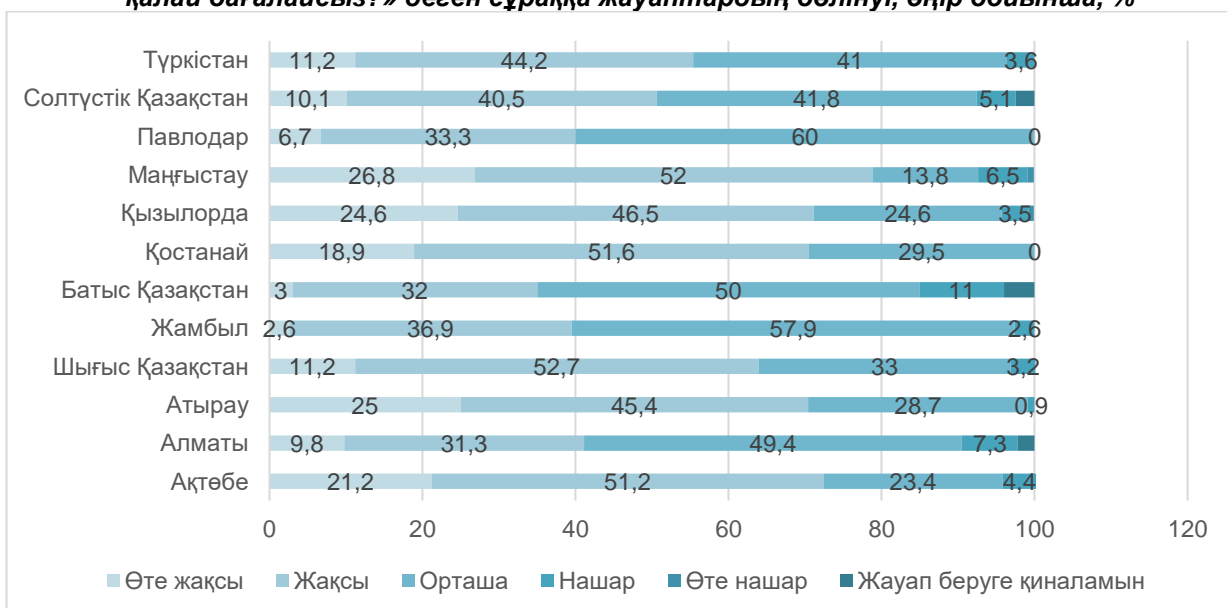
**№4 кесте. «Сіз отбасыңыздың ағымдағы материалдық (экономикалық) жағдайын қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қазақ	Орыс	Басқа
Өте жақсы	15,1	8,8	2,7
Жақсы	44,1	38,8	33,6
Орташа	36,3	44,6	60,3
Нашар	3,7	6,8	2,7
Өте нашар	0,1	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	0,6	1,0	0,7

Өңірлік бөліністе отбасының қазіргі қаржылық жағдайына қанағаттанатындардың үлесі («өте жақсы» және «жақсы») негізінен Қазақстанның батыс өңірлеріндегі жастар арасында көбірек екенін байқауға болады. Сол өңірлерде мұнай өндіруші өнеркәсіптер кеңінен тараған: Маңғыстау (78,8%), Ақтөбе (72,4%), Атырау (70,4%), сондай-ақ Қостанай (70,5%) және Қызылорда (71,1%) облыстары.

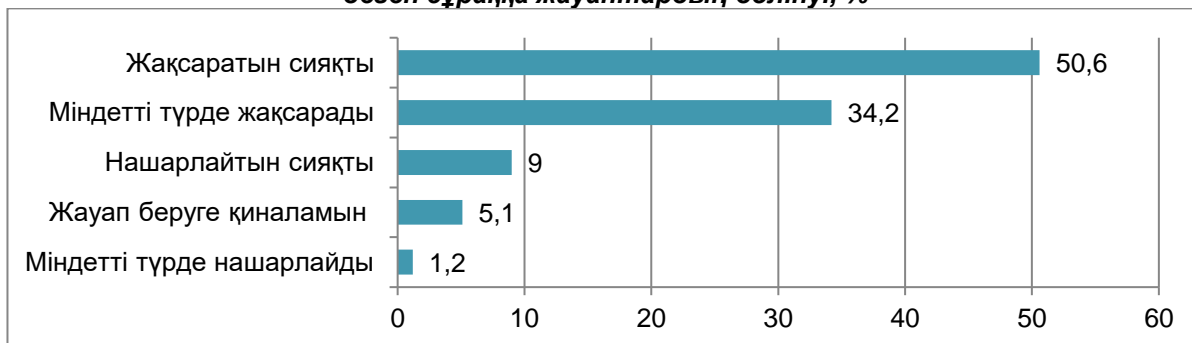
Павлодар, Жамбыл, Батыс Қазақстан және Алматы сияқты облыстарда материалдық әл-ауқаттың төмен бағаланғанын атап өтуге болады. Мұнда өз отбасының әл-ауқатын оң бағалайтын жастардың үлесі айтарлықтай аз (42%-дан аспайды), ал «орташа» деп санайтындар үлесі жоғары (49%-дан 60%-ға дейін). Батыс Қазақстан облысында іс жүзінде әрбір оныншы респондент отбасының материалдық жағдайын теріс бағалайды (11,0%).

**№5 диаграмма. «Сіз отбасыңыздың ағымдағы материалдық (экономикалық) жағдайын қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**



Әлеуметтік өзесінімнің маңызды көрсеткіші – халықтың өмірдегі келер өзгерістерді бағалауы (әлеуметтік оптимизм). Жалпы, жас қазақстандықтар әлеуметтік оптимизмнің жоғары деңгейін көрсетеді – негізінен респонденттердің 84,8% жақын болашақта – бір жылда – өмірі жақсаратынын болжайды. Олардың ішінде 50,6% – жағдайы «жақсаратын сияқты», ал 34,2% «міндетті түрде жақсарады» деп есептейді. Сауалнамаға қатысқан жастардың тек 10,2% ғана болашаққа пессимистік көзқараспен қарайды («нашарлайтын сияқты» – 9,0%, «міндетті түрде нашарлайды» – 1,2%).

**№6 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, Сіз/отбасыңыз бір жылдан кейін қалай өмір сүрмек?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Респонденттердің жынысы мен жасы бөлінісінде деректерді талдау бағалауда айтарлықтай айырмашылық барын көрсетпегенін, ал этностық бөліністе айтарлықтай айырмашылық бар екенін атап өткен жөн. Жалпы, қазақтар оптимистік көзқараста – олардың 87,1% өз өмірі мен отбасының өмірінде оң өзгеріс боларын болжайды (орыстар арасында – 76,2%, басқа этностар – 78,1%), сондай-ақ сол оң өзгерістерге үлкен сенім білдіруде (№7 диаграмма). Осылайша, қазақтар болашақта өмірі міндетті түрде жақсаратынын жиі атап өтті – 38,1% (орыстар арасында – 22,1%, басқа этностар арасында – 18,5%), ал орыстар мен басқа этностардың өкілдері аса сақтықпен болжам беріп, бір жылдан кейін олардың өмірі «жақсаратын сияқты» деп жиі айтқан (тиісінше 54,1% және 59,6%).

Бір айта кетері, басқа этностар арасында келер жылы отбасы өмірінде жағымсыз өзгеріс күтетіндердің үлесі салыстырмалы түрде жоғары – 14,4% (салыстыру үшін: қазақтар – 9,4%, орыстар – 11,7%).

**№7 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, сіз/отбасыңыз бір жылдан кейін қалай өмір сүрмек?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**



Сондай-ақ респонденттердің табыс деңгейін және олардың өміріндегі жақын болашақтағы өзгерістерге көзқарастарын корреляциялау талдау үшін пайдалы. Талдау көрсеткендей, респонденттің/отбасының табыс деңгейі неғұрлым жоғары болса, ол өзінің болашағына соғұрлым оптимистік көзқараспен қарайды. Осылайша, табысы төмен топтағы<sup>6</sup> жастар болашаққа сирек сеніммен қарайды. Егер тұтастай алғанда табысы төмен жас тұрғындардың 74,5% оң өзгеріс боларын болжаса, сол респонденттердің төрттен бірінен азы (23,8%) ғана мұны сеніммен айтады. Осы топтардағы респонденттердің бестен бір бөлігі (18,8%) бір жылдан кейін олардың отбасы нашар өмір сүреді деп есептейді (орташа көрсеткіш – 10,2%).

Табысы жоғары топтардағы<sup>7</sup> респонденттердің арасында болашаққа оптимистік баға берудің ең жоғары жалпы үлесі бар – 93,7%, бұл ретте шын мәнінде осы топтардағы әрбір екінші респондент (52,3%) жоғары сенімділік дәрежесімен өмірі жақсаратынын болжайды. Бұл топтарда пессимистердің ең аз үлесі бар – 3,2%.

Табысы орташа деңгейдегі<sup>8</sup> топта болашаққа оптимистік бағалау басым – 81,7%, бірақ мұнда әрбір екінші респондент (55,7%) сақтықпен оптимистік көзқараста, ал тек 26% ғана сеніммен қарайды. Бұл топта респонденттердің 12,4% жақын болашақта өмірінде жағымсыз өзгеріс күтеді (№5 кесте).

**№5 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, сіз/отбасыңыз бір жылдан кейін қалай өмір сүрмек?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, табыс деңгейі бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Табысы жоғары топтар	Табысы орташа топтар	Табысы төмен топтар
Міндетті түрде жақсарады	52,3	26,0	23,8
Жақсаратын сияқты	41,4	55,7	50,7
Нашарлайтын сияқты	3,0	10,7	17,5
Міндетті түрде нашарлайды	0,2	1,7	1,3
Жауап беруге қиналамын	3,1	5,9	6,7
Оң жауап (қосынды)	93,7	81,7	74,5
Теріс жауап (қосынды)	3,2	12,4	18,8

Сонымен, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, жалпы алғанда, сауалнамаға қатысқан жастардың басым бөлігі өмірге оң көзқараспен қарайды және өз өмірін оң бағалайды; бұл негізінен осы жас тобына тән құбылыс. Сонымен қатар қазіргі кездегі өміріне көңілі толмайтын, болашағына пессимистік көзқараспен қарайтын жастардың бір бөлігі басқа өңірге немесе елге көшу туралы көбірек ойлайды деп болжауға болады.

## 1.2 Тұрғылықты жері бойынша тұлғалық даму жағдайларына қанағаттану

Жалпы, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, қазақстандық жастар өзінің тұрғылықты жеріндегі даму жағдайына қанағаттанбаушылықтан гөрі жиірек қанағаттанушылық танытады. Осылайша, респонденттердің 63,3% тұрғылықты

<sup>6</sup> Табысы төмен топтар өзінің (отбасының) сатып алу қабілетін «тамақ сатып алуға ақша жетпейді...» және «ақша тек азық-түлік сатып алуға жетеді...» деп бағалаған респонденттерді қамтиды.

<sup>7</sup> Табысы жоғары топтар өзінің сатып алу қабілетін «молшылықта өмір сүру үшін бәріне ақша жеткілікті...» және «ұзақ пайдаланылатын тауарлардың көбін сатып алу қиындық тудырмайды...» деп бағалаған респонденттерді қамтиды.

<sup>8</sup> Табысы орташа топ (орта таппен шатастырмау керек) сатып алу қабілетін «тек қажетті азық-түлік пен киім-кешек сатып алуға, коммуналдық төлемдерді төлеуге ақша жеткілікті, ал жинақтауға ақша қалмайды» деп респонденттерді қамтиды.

жерінде жастардың өз әлеуетін жүзеге асыруы үшін барлық жағдай жасалғанына сенімді («иә» – 18,5%, «иә сияқты» – 44,8%). Сонымен қатар бұл ретте әрбір үшінші респондент (34,7%) жергілікті жастардың өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері өте шектеулі деп санайды («жоқ сияқты» – 23,1%, «жоқ» – 11,6%).

**№8 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің өңіріңізде жастардың өмірі жақсы ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Респонденттердің этнос және жас ерекшеліктері бойынша елеулі сәйкессіздіктер анықталды. Толыққанды даму жағдайларына қанағаттанушылықты 14 пен 18 жас аралығындағы кіші жас тобы (69,6%) жиі көрсетеді. Орта (19-23 жас) және үлкен (24-28 жас) жас топтары жергілікті жастардың мүмкіндіктерін бағалауда пессимистік көзқараста. Олардың дамуға жасалған жағдайға қанағаттанушылық білдіру ықтималдығы аз (оң жауаптардың үлесі 59%-61%) және ұсынылған мүмкіндіктерге жиі қанағаттанбайды (38%-39%). Ішінара бұл айырмашылық орта мектептен кейін ересек өмірге қадам басқан үлкен жас топтарындағы жастар қиындықтарға тап болуымен байланысты болуы мүмкін. Бұл жас ұрпақтың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге тиіс әлеуметтік, білім беру, мәдени және басқа да инфрақұрылымдардың қолжетімділігі мен сапасына жастар тарапынан сұраныстың артуына әкеледі.

Этностық бөліністе қазақтар мен орыстардың басқа этностарға қарағанда өзі тұратын өңірдегі даму мүмкіндіктеріне көңілі толатынын байқауға болады. Атап айтқанда, қазақтар мен орыстар арасында оң баға беру үлесі 63%-65% аралығында болса, басқа этнос өкілдері арасында ол 48%-дан аспайды. Және керісінше, қазақтар мен орыстар арасында тек әрбір үшінші респондент қанағаттанбағанын айтса, басқа этностар арасында респонденттердің жартысына жуығы (47,3%) қанағаттанбағанын көрсетеді. Осылайша, шағын этностық топтар даму үшін қажетті мүмкіндіктерге және тиісті инфрақұрылымға қол жеткізуде белгілі бір кедергіге тап болып жүруі мүмкін; бұл солар тарапынан белгісіздік пен қанағаттанбаушылықты тудырады (№6 кесте).

Гендерлік бөліністе бағалауда айтарлықтай айырмашылық табылмады.



**№6 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің өңіріңізде жастардың өмірі жақсы ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә, жергілікті жастардың жан-жақты дамуы үшін қажеттінің бәрі бар	22,5	15,8	16,9	19,8	16,0	10,3
Иә сияқты	47,1	43,1	44,1	44,9	47,6	37,7
Жоқ сияқты	18,8	26,9	24,1	22,4	23,8	28,8
Жоқ, жергілікті жастардың даму мүмкіндіктері өте шектеулі	9,2	11,9	13,7	11,4	9,4	18,5
Жауап беруге қиналамын	2,5	2,3	1,3	1,5	3,3	4,8
Қосынды оң жауап	69,6	58,9	60,9	64,7	63,5	47,9
Қосынды теріс жауап	27,9	38,8	37,8	33,8	33,2	47,3

Сауалнама деректерін респонденттердің тұрғылықты жеріне байланысты талдау көрсеткендей қала жастары ауыл жастарына қарағанда (67,7% және 60,4%) даму жағдайына қанағаттанатынын көбірек білдіреді. Ауыл жастары арасында қала жастарына қарағанда даму мүмкіндіктері туралы сыни пікірлер жиі кездеседі (37% және 31,3%) (№7 кесте).

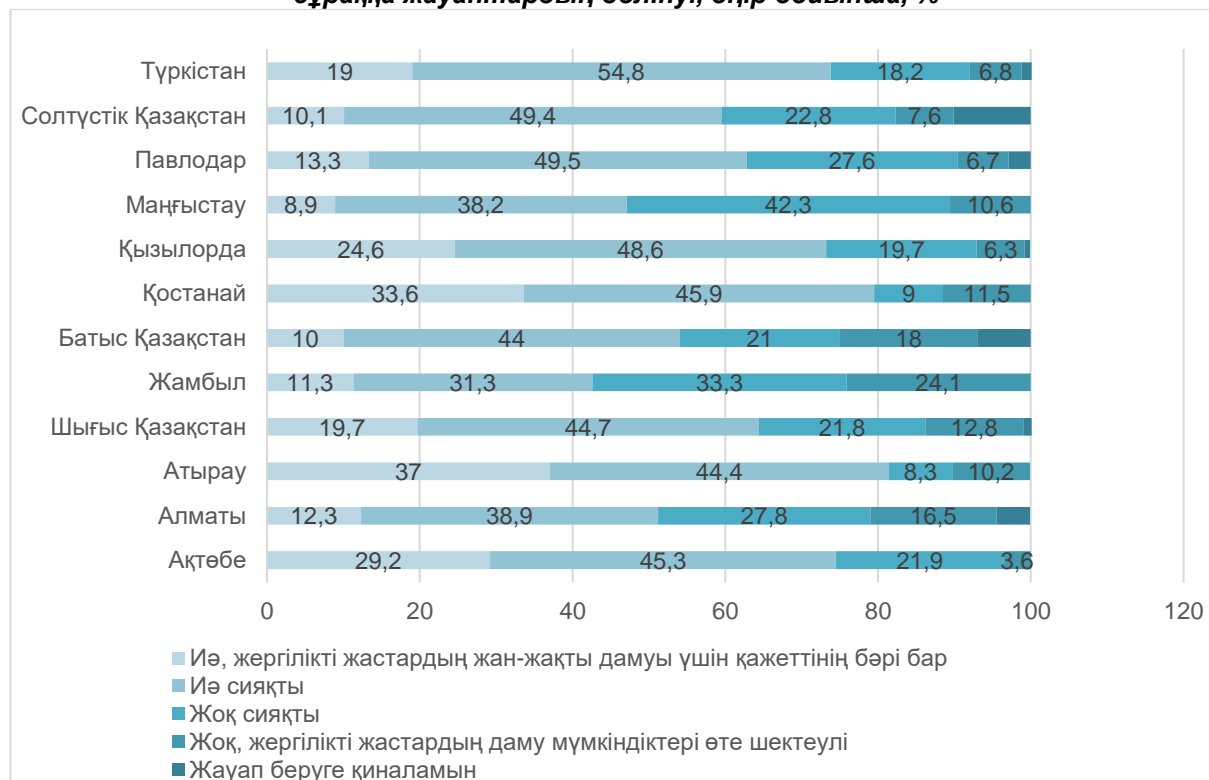
**№7 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің өңіріңізде жастардың өмірі жақсы ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекеннің түрі бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қала	Ауыл
Иә, жергілікті жастардың жан-жақты дамуы үшін қажеттінің бәрі бар	21,7	16,4
Иә сияқты	46,0	44,0
Жоқ сияқты	21,7	24,0
Жоқ, жергілікті жастардың даму мүмкіндіктері өте шектеулі	9,6	12,9
Жауап беруге қиналамын	1,0	2,7
Қосынды оң жауап	67,7	60,4
Қосынды теріс жауап	31,3	37,0

Сауалнама нәтижелері респонденттердің бағалауында өңірлік дифференциация барын көрсетеді. Көбіне Атырау (81,4%), Қостанай (79,5%), Ақтөбе (74,5%), Түркістан (73,8%) және Қызылорда (73,2%) облыстарының жас тұрғындары даму мүмкіндіктеріне қанағаттанушылық танытады.

Жамбыл және Маңғыстау облыстарында жүргізілген сауалнаманың нәтижелері ең қорқынышты болып көрінеді: мұнда теріс бағалардың үлесі оң жауаптардың үлесінен басым. Мәселен, Жамбыл және Маңғыстау облыстарында сауалнамаға қатысқан жас тұрғындардың жартысынан көбі (57,4% және 52,9%) жастардың даму мүмкіндіктерін теріс бағалады, оң бағаны берген респонденттердің үлесі – 42,6% және 47,1%. Сондай-ақ жастардың дамуы жағдайларына қанағаттанбаған респонденттердің үлесі сәйкесінше 39% және 44,3% құрайтын Батыс Қазақстан және Алматы облыстарына да назар аудару қажет (№9 диаграмма).

**№9 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің өңіріңізде жастардың өмірі жақсы ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**



Сауалнама барысында респонденттерге тұрғылықты өңірде әртүрлі салада (жұмыспен қамту, әлеуметтік белсенділік, шығармашылық, спорт және т.б.) жастардың тұлғалық дамуы үшін белгілі бір жағдайдың болуын 5 балдық шкала бойынша бағалау ұсынылды.

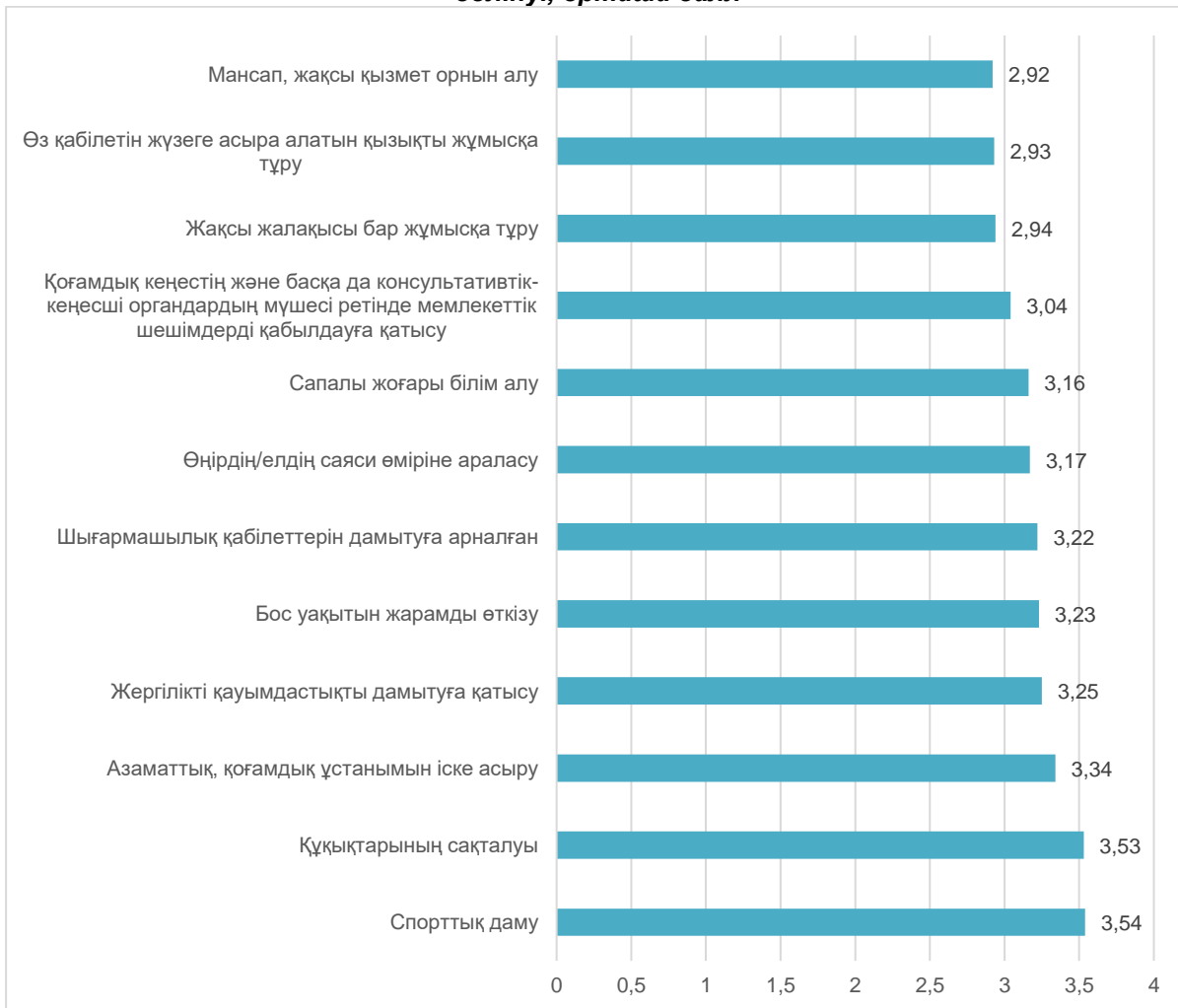
Алынған мәліметтерге сәйкес жастардың спорттық даму жағдайына (жалпы 5 ұпайдан 3,54 ұпай) және құқық сақталуына (3,53 ұпай) қанағаттанғаны анықталды.

Жастар өзінің әлеуетін қоғамдық қызметте, бірақ көбіне жергілікті деңгейде жүзеге асыру мүмкіндіктерін жоғары бағалады. Осылайша, азаматтық ұстанымын көрсету үшін жағдайдың болуы 3,34 балмен, жергілікті қоғамдастықты дамытуға қатысу 3,24 балмен бағаланды. Жастар өңірлік/елдік деңгейде саяси өмірге қатысу мүмкіндігін төменірек бағалайды – 3,17 балл, әсіресе қоғамдық кеңес және басқа да консультативтік-кеңесші органдардың мүшесі ретінде мемлекеттік шешімдерді қабылдау бойынша (3,04 балл). Яғни, жастар өзінің қоғамдық-саяси әлеуетін жүзеге асыруда ауқымды деңгейге шығу мүмкіндігіне сенімсіздікпен қарайды.

Жалпы, жастар бос уақытын өткізу және шығармашылық қабілетін дамыту, сондай-ақ сапалы жоғары білім алу жағдайларын орташа деңгейден сәл жоғары деңгейде бағалады.

Жұмысқа тұру мүмкіндіктеріне жастардың көңілі толмайды. Осылайша, мансап құру (2,92 балл), өз қабілетін жүзеге асыруға болатын қызықты жұмысқа орналасу (2,93 балл), лайықты жалақы (2,94 балл) сияқты бағыттар бойынша орташадан төмен бағалар қойылды (№10 диаграмма).

**№10 диаграмма. «1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша сіз тұратын қалада/ауылда тұлғалық дамуыңыз үшін жасалған жағдайдың бар-жоғын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, орташа балл**



Жас бөлінісі ең кіші жас тобының (14-18 жас) барлық салада өз әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндігінің болуын жалпы оң бағалайтынын көрсетеді; бұл жас ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Бұл топтағылар – негізінен мектеп оқушылары, олар әлі де өз әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы көбірек теориялық тұрғыда ойлайды. Үлкен жас топтарындағы жастардың практикалық тәжірибесі бар, сондықтан олар бағалауда сыни көзқараспен қарайды. Респонденттердің жасы ұлғайған сайын өз әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндіктерін аз көретінін байқауға болады. Бұл, әсіресе, адамның азаматтық ұстанымын жүзеге асыру және жұмысқа тұру мүмкіндіктерін бағалау мысалында айқын көрінеді.

Этностық бөлініс орыстар тұрғылықты жеріндегі әртүрлі даму мүмкіндігіне оң көзқараспен қарайтынын көрсетеді. Атап айтқанда, басқа этностармен салыстырғанда олар спорттық дамуға, бос уақытты жарамды өткізуге, құқығы сақталуына, азаматтық ұстанымын жүзеге асыруға, жергілікті қоғамдастықты дамытуға атсалысып, шығармашылық қабілетін дамытуға жағдай жасалғаны үшін жоғары баға берді. Басқа этностардың өкілдері іс жүзінде аталған мүмкіндіктердің бәріне, әсіресе, азаматтық ұстанымын жүзеге асыруға (барлық деңгейде), жұмысқа табысты орналасуға, бос уақытын жарамды өткізуге, шығармашылық қабілетін дамытуға және сапалы жоғары білім алуға төмен баға берді (№8 кесте).

**№8 кесте. «1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша сіз тұратын қалада/ауылда тұлғалық дамуыңыз үшін жасалған жағдайдың бар-жоғын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс және этнос бойынша, орташа балл**

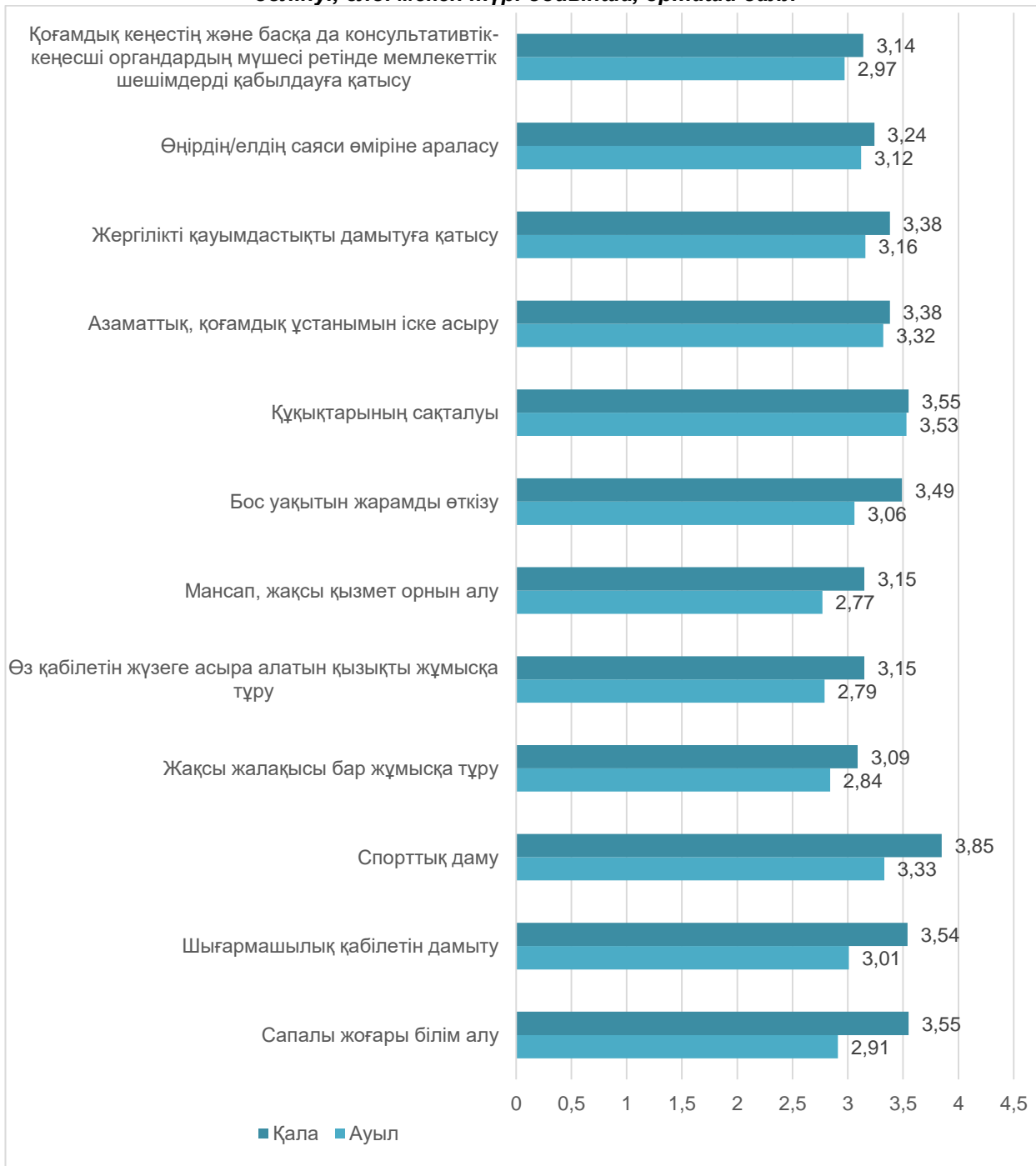
Жауап нұсқалары	Жасы			Ұлты		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Спорттық даму	<b>3,67</b>	3,46	3,48	3,52	<b>3,64</b>	3,52
Құқықтарының сақталуы	<b>3,70</b>	3,48	3,43	3,51	<b>3,63</b>	3,55
Азаматтық, қоғамдық ұстанымын іске асыру	<b>3,51</b>	3,30	3,23	3,33	<b>3,48</b>	3,26
Жергілікті қауымдастықты дамытуға қатысу	<b>3,40</b>	3,21	3,15	3,25	<b>3,31</b>	3,01
Бос уақытын жарамды өткізу	3,37	3,16	3,15	3,24	<b>3,34</b>	2,89
Шығармашылық қабілетін дамыту	3,31	3,17	3,17	3,21	<b>3,33</b>	3,09
Сапалы жоғары білім алу	3,24	3,11	3,13	3,20	3,17	2,78
Өңірдің/елдің саяси өміріне араласу	<b>3,32</b>	3,09	3,11	3,18	3,19	3,00
Қоғамдық кеңестің және басқа да консультативтік-кеңесші органдардың мүшесі ретінде мемлекеттік шешімдерді қабылдауға қатысу	3,19	3,00	2,94	3,04	3,12	2,81
Жақсы жалақысы бар жұмысқа тұру	3,08	2,90	2,85	2,96	2,95	2,67
Өз қабілетін жүзеге асыра алатын қызықты жұмысқа тұру	3,09	2,91	2,82	2,95	2,93	2,71
Мансап, жақсы қызмет орнын алу	3,09	2,85	2,83	2,94	2,94	2,63

Қалалар мен ауылдарда тұратын жастардың осы сұраққа берген жауабын талдау қала жастары өскелең ұрпақтың тұлғалық дамуы мен шыңдалуы үшін жасалған жағдайларға көбірек қанағаттанатынын көрсетеді. Жас азаматтар осы салалардың бәріне дерлік жоғары баға береді. Спорттық даму (3,85 балл), сапалы жоғары білім алу (3,55 балл), сондай-ақ шығармашылық қабілетін дамыту (3,54 балл) және бос уақытты жарамды өткізу (3,49 балл) жағдайын бағалау айтарлықтай жоғары.

Ауыл және қала жастары шыңдалу үшін іс жүзінде тең мүмкіндіктерді атап өткен бірнеше сала бар. Бұл, ең алдымен, тиісті инфрақұрылым, қаржыландыру, нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету үшін мемлекеттен үлкен шығындарды талап етпейтін салалар. Мәселе мынада: қала және ауыл жастарының құқығы сақталуына және қорғалуына, азаматтық ұстанымын жүзеге асыруға, сондай-ақ елдің/өңірдің, жергілікті қоғамдастықтың қоғамдық-саяси өміріне араласудың басқа да мүмкіндіктері бірдей.

Сонымен қатар ауыл жастары мемлекеттен үлкен жұмсалым қажет ететін салаларда өз әлеуетін жүзеге асыру үшін жағдайдың және тиісті инфрақұрылымның болуын айтарлықтай төмен бағалайды. Көбіне ауыл жастары өңірдегі жұмыспен қамту мәселелеріне, атап айтқанда, мансап құру мүмкіндігіне (2,77 балл), қызықты жұмысқа тұруға (2,79 балл) және жалақысы жоғары жұмысқа (2,84 балл) көңілі толмайды. Ауыл жастарының сапалы жоғары білім алу (2,91 балл), шығармашылық қабілетін дамыту (3,01), бос уақытын жарамды өткізу (3,06) мүмкіндіктері де төмен бағаланған. Жалпы алғанда, ауыл жастарының спорттық даму мүмкіндіктері орташа деңгейден жоғары деңгейде (3,33 балл) бағаланғанына қарамастан, қаладағы жағдаймен салыстырғанда бұл мүмкіндіктер әлдеқайда әлсіз (№11 диаграмма).

**№11 диаграмма. «1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша сіз тұратын қалада/ауылда тұлғалық дамуыңыз үшін жасалған жағдайдың бар-жоғын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, орташа балл**



Мәліметтерді өңірлік бөліністе қарастыру Қазақстанның әртүрлі өңіріндегі респонденттердің жауаптары арасында айырмашылық жағары екенін көрсетті. Қоғамдық өмірдің әртүрлі саласында жастардың шыңдалу жағдайларын бағалауда ең маңыздысы Жамбыл және Маңғыстау облыстарының респонденттері болды; оларда қоғамдық өмірдің ұсынылған барлық бағыты бойынша орташа баға республикалық көрсеткіштен айтарлықтай төмен (№9 кесте). Бір айта кетерлігі, Жамбыл облысында тек екі сала оң бағаланып отыр: спорттық даму және жастар құқығының сақталуы. Басқа бағыттар – жұмыспен қамту, жоғары білім, бос уақытты өткізу, шығармашылықты дамыту, түрлі деңгейдегі қоғамдық-саяси қызметке

араласу – өте төмен бағаланған. Жамбыл облысының жастары қоғамдық кеңестің немесе кез келген консультативтік-кеңесші органның мүшесі ретінде саяси шешім қабылдауға қатысу мүлдем қолжетімсіз деп санайды (1,56 ұпай). Маңғыстау облысының жастары, бағалауына қарағанда, өз әлеуетін дамыту және жүзеге асыру үшін аталған барлық мүмкіндіктің төмендігін сезінеді.

Бірқатар өңірде тек жеке бағыттар төмен бағаланады. Мысалы, Алматы, Павлодар және Батыс Қазақстан облыстарының жас тұрғындары жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінің болуына, сапалы жоғары білім алуға, жергілікті қоғамдастықты дамытуға қатысуға немесе консультативтік-кеңесші органдардың жұмысына араласуға төмен баға берді.

Өз кезегінде, Атырау, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарының жас тұрғындары өзін барынша жайлы сезінеді: олар басқаларға қарағанда өзі тұратын өңірде жастардың дамуы үшін жағдайларға салыстырмалы түрде жоғары баға береді. Сонымен қатар Атырау облысында басқа облыстармен салыстырғанда жастардың барлық деңгейдегі (жергілікті қоғамдастық, өңір, ел) қоғамдық-саяси белсенділікке қатысу мүмкіндіктеріне қанағаттанушылық деңгейі біршама төмен. Солтүстік Қазақстан облысында жоғары бағалар арасынан сапалы жоғары білім алу мүмкіндіктеріне қанағаттанушылық деңгейі төмен екенін атап өтуге болады. Ақтөбе облысында жастарды спорт, шығармашылықты дамыту, бос уақытын жарамды өткізуді қамтамасыз ету сияқты үш бағыттағы жағдай барынша қанағаттандырады.

**№9 кесте. «1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша Сіз тұратын қалада/ауылда тұлғалық дамуыңыз үшін жасалған жағдайдың бар-жоғын бағалаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, орташа балл**

	Ақтөбе	Алматы	Атырау	Шығыс Қазақстан	Жамбыл	Батыс Қазақстан	Қостанай	Қызылорда	Маңғыстау	Павлодар	Солтүстік Қазақстан	Түркістан	Орташа
<b>Жауап нұсқалары</b>													
Спорттық даму	<b>3,99</b>	3,38	<b>4,10</b>	3,54	3,55	3,74	<b>4,22</b>	3,61	<b>2,45</b>	3,51	<b>3,91</b>	3,34	3,54
Құқығының сақталуы	3,51	3,41	<b>3,78</b>	3,58	<b>3,90</b>	3,56	<b>4,11</b>	3,34	<b>2,46</b>	3,42	<b>4,11</b>	3,51	3,53
Азаматтық, қоғамдық ұстанымын жүзеге асыру	3,42	3,35	<b>3,67</b>	3,43	<b>2,57</b>	3,40	<b>3,97</b>	3,23	<b>2,41</b>	3,29	<b>3,94</b>	3,50	3,34
Шығармашылық қабілетін дамыту	3,69	3,09	3,85	3,42	2,46	3,64	3,92	3,36	2,51	3,36	3,36	3,04	3,22
Жергілікті қоғамдастықты дамытуға қатысу	3,41	3,13	3,58	3,31	2,32	3,13	3,84	3,37	2,54	3,10	4,07	3,36	3,25
Сапалы жоғары білім алу	3,47	2,92	3,81	3,44	2,27	3,03	3,79	3,32	2,53	3,05	3,11	3,39	3,16
Жарамды бос уақыт	<b>3,70</b>	3,07	<b>3,73</b>	3,52	<b>2,75</b>	3,39	<b>3,78</b>	3,25	<b>2,42</b>	<b>2,82</b>	<b>3,76</b>	3,19	3,23
Қоғамдық кеңестің және басқа да консультативтік-кеңесші органдардың мүшесі ретінде мемлекеттік шешімдерді қабылдауға қатысу	3,31	3,06	3,30	3,12	<b>1,56</b>	<b>2,63</b>	<b>3,73</b>	3,26	<b>2,36</b>	2,80	<b>4,01</b>	3,16	3,04
Өңірдің/елдің саяси өміріне араласу	3,32	3,19	3,38	3,22	<b>2,33</b>	2,89	<b>3,70</b>	3,16	<b>2,52</b>	2,87	<b>3,89</b>	3,32	3,17
Жақсы жалақысы бар жұмыс	3,07	2,83	<b>3,49</b>	3,33	<b>2,17</b>	2,72	<b>3,63</b>	3,16	<b>2,33</b>	2,55	3,36	2,92	2,94
Өз қабілетін жүзеге асыра алатын қызықты жұмысқа орналасу	3,06	2,72	<b>3,39</b>	3,31	<b>2,18</b>	2,80	<b>3,58</b>	3,18	<b>2,43</b>	2,58	<b>3,41</b>	2,95	2,93
Мансап, жақсы қызмет орнын алу	3,19	2,72	<b>3,50</b>	3,32	<b>2,05</b>	2,84	<b>3,46</b>	3,14	<b>2,43</b>	2,60	<b>3,47</b>	2,91	2,92

### 1.3 Алалау фактілері және қауіпсіздік сезімі

Зерттеу мақсаттарының бірі жастар арасында әртүрлі белгісі (жынысы, жасы, ұлты, қарым-қатынас тілі, саяси бейімділігі, жыныстық бағдары және т.б.) бойынша алалау фактілерін анықтау болды. Халықтың жекелеген топтарына қатысты алалаудың болуы олардың сенімділігі мен қауіпсіздік сезімін төмендетуі мүмкін. Белгілі бір жағдайларда, мысалы, этностық, тілдік, діни, саяси белгілер бойынша қысым жасау немесе құқық бұзу жағдайлары халықтың елден кетуін күшейтетін елеулі «итермелейтін» әлеуметтік-саяси факторлардың біріне айналуы мүмкін.

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей шекара маңы өңірлерде сауалнамаға қатысқан жастардың басым бөлігі қандай да бір себеппен құқығының бұзылуына тап болмаған. Бұл ретте алалау көріністерін бастан өткерген белгілі бір бөлік бар екені де анық (№10 кесте).

Алалаудың кең тараған түрлерінің бірі – жастардың өз пікірін білдіруіне жол бермеу әрекеті. Осылайша, респонденттердің 18,5% қандай да бір мәселеге немесе проблемаға қатысты **өз көзқарасын білдіргісі келгенде** шектеулерге немесе қысымға тап болды. Көбінесе мұндай алалау жағдайларын үлкен жас тобындағы (19-28 жас) жастар атап өтті – шамамен 20%. Қала жастары ауыл жастарына қарағанда өз құқығы бұзылғанын жиі айтты (сәйкесінше 23,7% және 15,1%). Бұл қалалық және үлкен жас топтарындағы жастар өз құқығының бұзылуына төзбеушілік танытатынын, сондай-ақ олар жасына қарамастан кісі пікірін құрметтеуді талап ететінінің күшейгенін көрсетеді. Мұндай фактілерді орыстар сирек (15,3%), ал қазақтар (18,9%) мен басқа этностардың өкілдері (21,2%) жиі көрсетеді (№11 кесте).

Сондай-ақ бірқатар облыста **өз көзқарасын білдіруге** ұмтылуға байланысты қысым көрсету жағдайлары жиі кездеседі. Маңғыстау облысында іс жүзінде респонденттердің үштен екісі осындай фактілерді атап өткен (65,9%), Қызылорда облысында – 37,3%, Павлодар облысында – 28,6%, Жамбыл облысында – 18,5%. Бұл аталған облыстарда жастар өз позициясын еркін білдіру мүмкіндігіне байланысты қанағаттанбаушылық танытатынын, ал бұл өз кезегінде әлеуметтік шиеленіс тудыруы мүмкін екенін көрсетуі мүмкін.

Жастар 14,5% жағдайда тіл негізінде, атап айтқанда **ана тілінде сөйлегендіктен** құқығы бұзылуы фактілеріне тап болған. Мұндай жағдайларды қазақтар (15,1%) және басқа этностардың өкілдері (15,8%) жиі, ал орыстар (10,7%) сирек атап өтті. Өңірлік бөліністе Жамбыл (30,8%), Қызылорда (22,5%) және Маңғыстау (26%) облыстарының жас тұрғындары басқаларға қарағанда мұндай фактілерді жиі айтады. Бұл ретте Жамбыл облысында мұндай алалау көріністерін қазақтар да (30%), басқа этнос өкілдері де (орыстардан басқа) – 35,3%, ал қалған екі облыста – негізінен қазақтар сезінген.

**Қазақ тілін білмегеніне байланысты** қудалау орын алған тілдік алалаудың басқа жағдайларын респонденттердің 11,1% атап өткен. Басқаларға қарағанда бұл мәселеге орыстар (17,3%) жиі, ал қазақтар (9,8%) және басқа этностардың өкілдері (12,3%) сирегірек тап болды. Мұндай фактілер Маңғыстау (29,3%), Павлодар (21,9%), Қызылорда (20,4%) облыстарында жиі байқалады. Бұл ретте, мысалы, Қызылорда облысында қазақтардың әрбір бесінші бөлігі қазақ тілін білмегені себепті қысымға ұшыраса, Маңғыстау облысында қазақтардың 28% алалауға ұшыраған. Қала жастары мұндай фактілерді ауылдық жерлерге қарағанда жиі айтады (сәйкесінше 16% және 7,9%), ал әйелдер ерлерге қарағанда (сәйкесінше 12,5% және 9,8%) жиі айтады.

Респонденттердің 14% **білім деңгейіне байланысты алалау** фактілеріне ұшыраған (мысалы, білімі болмағанына байланысты немесе керісінше). Бұл фактілерді орта арнаулы және техникалық білімі бар респонденттер (17,2%) жиі

атап өтті, яғни қоғамда білімнің осы деңгейінің беделі жоғы туралы қате түсінік өршіп тұр. Әйелдер ерлерге қарағанда білім деңгейіне байланысты алалауға жиі ұшырайды (сәйкесінше 16% және 12%). Өңірлер арасында сауалнамаға қатысқан жастардың жартысына жуығы (48,8%) құқығы бұзылуы фактілеріне тап болған Маңғыстау облысы, сондай-ақ әрбір бесінші респондент осындай фактілерді атап өткен Қызылорда облысы (19,7%) ерекшеленді.

Респонденттердің 13,8% **қаладан немесе ауылдан келгендіктен алалау** фактілеріне ұшырағанын айтты. Қалалықтар (15,3%) бұндай жағдайларды ауыл тұрғындарына (12,8%) қарағанда жиі хабарлайды. Мұндай фактілерді Маңғыстау (31,7%) және Жамбыл (30,8%) облыстарының әрбір үшінші жас тұрғыны айтып отыр. Табысы төмен топтар (27,4%) басқаларға қарағанда мұндай алалау бойынша жиі шағымданды, яғни аз қамтылған қала тұрғындары да (24,7%), ауыл тұрғындары да (28,9%) осындай фактілер бойынша шағымданған.

Респонденттердің 12,9% **жасына байланысты алалауға** ұшырағын. Мұны ауыл тұрғындарына (9,9%) қарағанда қала тұрғындары (17,4%) жиі атап өтеді. Басқа этнос өкілдеріне қарағанда, орыстар мен қазақтар (14,3% және 12,9%) мұны жиі бастан кешіреді. Маңғыстау облысында респонденттердің жартысынан көбі (56,9%) осындай фактілерге тап болған.

Сауалнамаға қатысқан жастардың 12,4% **материалдық әл-ауқат деңгейіне байланысты алалауға** ұшырағанын атап өтті. Табысы төмен топтардың өкілдері құқығы бұзылуы фактілеріне жиі ұшырайды, олардың 27% осындай фактілерге бастан кешіргенін атап өтеді (салыстыру үшін, табысы жоғары топтар арасында – 7%). Маңғыстау облысында әрбір үшінші (32,5%), Жамбыл облысында әрбір төртінші дерлік (23,6%), Қызылорда облысында әрбір бесінші (20,4%) жас тұрғын алалауға тап болған. Мектеп жасындағыларға қарағанда (10%) 19 бен 28 жас аралығындағы топта мүлкіне байланысты алалау көрсеткіші жоғары – 13%-дан астам.

**№10 кесте. «Сізде аталған себептер бойынша қысымшылық, қудалау немесе пәлен қысым көрсету жағдайы болды ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	Иә	Жоқ	Ж/б/қ
Өз көзқарасыңызды білдіргенде	18,5	80,2	1,3
Ана тілінде сөйлегенде	14,5	84,4	1,2
Белгілі бір білім деңгейі бар болу (білімі төмен, тым ақылды және т.б.)	14,0	84,4	1,6
Қалада немесе ауылда дүниеге келген/тұрған	13,8	84,6	1,6
Белгілі бір жаста болу (тым жас және т.б.)	12,9	85,5	1,7
Белгілі бір әл-ауқат деңгейіне ие болу (кедей, бай)	12,4	86,0	1,6
Белгілі бір этностық топтың өкілі болу	11,6	87,0	1,5
Жігіт (ер)/қыз (әйел) болу	11,1	87,4	1,6
Қазақ тілінде сөйлей алмағанда	11,1	87,3	1,6
Белгілі бір діни көзқарасты ұстанғанда	10,3	88,1	1,7
Белгілі бір саяси көзқарасты ұстанғанда	10,1	87,7	2,3
Еліміздің белгілі бір өңірінде/Қазақстаннан тыс жерде дүниеге келген/тұрған	8,1	90,5	1,5
Белгілі бір жынысқа артықшылық бергенде	6,2	91,8	2,0

Жастардың 11,6% **этностық белгілері бойынша құқығы бұзылуы** фактілеріне тап болғанын атап өтті. Шағын этностық топтардың<sup>9</sup> өкілдері жиі алалауға ұшырайды, шын мәнінде олардың әрбір төртіншісі (25,3%) этностық

<sup>9</sup> Бұл мәнмәтінде шағын этностық топтар қазақтар мен орыстардан басқа барлық этносты білдіреді. Елдің этностық құрамындағы этностардың әрқайсының үлесі 4%-дан аспайтындықтан, олар шағын санатқа жатқызылады.



белгілеріне байланысты құқығы бұзылуын бастан өткергенін айтады. Мұндай алалауға орыстардың 12,7%, қазақтардың 10,1% ұшыраған. Қала тұрғындары алалаумен ауыл тұрғындарына қарағанда жиі кездеседі (сәйкесінше 15,3% және 9,2%). Бұл жерде де мүліктік мәртебе адамды алалауға ұшырауға осал ететінін тағы да көруге болады. Осылайша, табысы төмен топтар (22%) басқаларға қарағанда құқығы бұзылғанына жиі шағымданған. Өңірлік бөліністе Жамбыл облысындағы көрсеткіштерге назар аударған абзал, мұнда респонденттердің 30,3% этностық белгілері бойынша алалау фактілерін атап өтеді. Сонымен қатар Жамбыл облысында титулдық емес этнос өкілдерінің (оның ішінде орыстар) әрбір екіншісі, ал қазақтар арасында әрбір төртінші адам құқығы бұзылғанына шағымданады. Маңғыстау облысында да жоғары көрсеткіш байқалады – 36,6%.

**Жыныс бойынша құқығы бұзылғаны** респонденттердің 11,1%-ында болған. Әйелдер ерлерге қарағанда жиі (сәйкесінше 12,7% және 9,5%), қала тұрғындары ауыл тұрғындарына қарағанда жиі (сәйкесінше 12,1% және 10,4%), сондай-ақ 19-23 жас аралығындағылар – 13,4% – осы алалауға жиі кездеседі. Табысы төмен топтар арасында бұл көрсеткіш 24,7%-ға жетеді. Жамбыл облысында әрбір үшінші респондент жынысына байланысты алалауға шағымданады, бұл ретте қыздар (37%) арасында да, ұлдар (30%) арасында да бұл көрсеткіш жоғары.

**Діни көзқарасы бойынша алалау** жағдайларын әрбір оныншы респондент (10,3%) атап өтті. Көбіне мұндай фактілерді Маңғыстау (61,8%) және Қызылорда (19,7%) облыстарының тұрғындары айтты. Сондай-ақ діни көзқарастары бойынша алалауды қала тұрғындары ауыл тұрғындарына қарағанда жиі (сәйкесінше 13,2% және 8,3%), ерлер әйелдерге қарағанда жиі (сәйкесінші 11,2% және 9,2%), 18 жастан асқан жастар (11,1% - 12,2%) ең жас топқа қарағанда (7,6%) жиі айтады.

Сондай-ақ әрбір оныншы респондент (10,1%) **саяси нанымна байланысты құқығы бұзылғанына** тап болған. Мұндай алалауға қала жастары ауыл жастарына қарағанда жиі (сәйкесінше 12,7% және 8,4%), ең жас топқа (7,3%) қарағанда 18 жастан асқан жастар (11,4%-11,8%) жиі кездеседі. Маңғыстау облысында сауалнамаға қатысқандардың 42,3% саяси көзқарасы бойынша алалау фактілерін атап өткен, Қызылорда облысында – 19,7%.

Жыныстық артықшылық (6,2%) және өңір немесе шыққан/тұрғылықты жері (8,1%) сияқты белгілер бойынша алалау фактілері сирек екені байқалды.

**№11 кесте. «Сізде аталған себептер бойынша қысымшылық, қудалау немесе пәлен қысым көрсету жағдайы болды ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қазақ	Орыс	Басқа
Өз көзқарасыңызды білдіргенде	18,9	15,3	<b>21,2</b>
Ана тілінде сөйлегенде	<b>15,1</b>	10,7	<b>15,8</b>
Белгілі бір білім деңгейі бар болу (білімі төмен, тым ақылды және т.б.)	14,6	13,0	9,6
Қалада немесе ауылда дүниеге келген/тұрған	14,0	11,7	15,8
Белгілі бір жаста болу (тым жас және т.б.)	12,9	14,3	9,6
Белгілі бір әл-ауқат деңгейіне ие болу (кедей, бай)	12,2	12,4	14,4
Жігіт (ер)/қыз (әйел) болу	11,6	6,8	<b>14,4</b>
Белгілі бір діни көзқарасты ұстанғанда	10,9	9,4	5,5
Белгілі бір саяси көзқарасты ұстанғанда	10,4	10,4	6,2
Белгілі бір этностық топтың өкілі болу	10,1	12,7	<b>25,3</b>
Қазақ тілінде сөйлей алмағанда	9,8	<b>17,3</b>	12,3
Еліміздің белгілі бір өңірінде/Қазақстаннан тыс жерде дүниеге келген/тұрған	8,8	5,9	4,8
Белгілі бір жынысқа артықшылық бергенде	6,7	5,9	1,4

Зерттеу аясында этностық белгілері бойынша алалау жағдайларының жиі кездесетінін анықтайтын сұрақ қойылды. Респонденттердің 6,8% ұлтына байланысты құқығы бұзылған жекелеген жағдайлар болғанын атап өтті. Респонденттердің тағы 3% мұндай көріністерді бірнеше рет бастан өткерген, ал респонденттердің 7,4% этностық алалау жағдайларына тап болған адамдарды танитынын атап өтті. Осылайша, респонденттердің 17,2% этностық белгілері бойынша жеке немесе жанама түрде алалауға ұшыраған жағдайы бар (№12 диаграмма).

**№12 диаграмма. «Кейінгі бір жыл ішінде ұлттық тиістілігіңізге байланысты құқық бұзушылыққа ұшырадыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Қазақтар, жалпы алғанда, ұлттық белгісі негізінде құқық бұзушылық көріністеріне басқа этностарға қарағанда сирек болса да кезігіп тұрады. Жалпы алғанда, қазақтардың 8,9% алалау жағдайларын жиі кездестірсе, тағы 6,9% мұндай жағдайлар өздері танитын адамдарда болған мысалдарды біледі.

Орыстар арасында алалау жағдайы басқа этностарға қарағанда жиі байқалады: олардың 13,7% жеке өзі құқық бұзушылыққа тап болған кездегі прецеденттерді атап өтті, оның ішінде 5,2% бірнеше рет ұшыраса, 8,5% алалауды тек жеке жағдайларда бастан өткерген. Шындығында, әрбір оныншы адам жақын ортасына қатысты мұндай жағдайлардың мысалын келтіре алады.

Басқа этнос өкілдері қосындысында 11% алалау көріністеріне тап болғанын айтты, атап айтқанда, олардың 4,8% – бірнеше рет, 6,2% – тек жеке жағдайларда кезіккен, ал тағы 7,5% ұқсас прецеденттерге ұшыраған адамдарды таниды. Жас азаматтардың жас тобы неғұрлым үлкен болса, сол немесе басқа жиілікте өзіне немесе таныстарына қатысты этностық алалау көріністеріне тап болғандардың үлесі соғұрлым жоғары келеді (№12 кесте).

**№12 кесте. «Кейінгі бір жыл ішінде ұлттық тиістілігіңізге байланысты құқық бұзушылыққа ұшырадыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә, бұны бірнеше рет бастан өткердім	3,1	3,6	2,4	2,4	5,2	4,8
Ұлттық тиістілігіме байланысты құқығым бұзылған жекелеген жағдайлар болды	3,3	7,4	9,6	6,5	8,5	6,2
Жоқ, маған мұндай жағдай болған жоқ	84,9	80,4	77,2	82,6	72,3	79,5
Бұл менде ешқашан болған емес, бірақ мен мұны бастан өткерген адамдарды жақсы танымын	6,4	6,9	8,8	6,9	9,8	7,5
Жауап беруге қиналамын	2,3	1,7	2,0	1,6	4,2	2,1

Сауалнама этносы әртүрлі жастардың оқу, еңбек, кәсіпкерлік, саяси және басқа да салаларда тең мүмкіндіктерге ие екеніне сенімін тексерді.

Алынған мәліметтерге сәйкес ұлты орыс жастар арасында Қазақстандағы белгілі бір салада табысқа жету мүмкіндіктері туралы пессимистік бағалау басқаларға қарағанда жиі кездеседі (№13 кесте). Бағаланған он параметр бойынша табысқа жетуде «басқа этностарға қарағанда мүмкіндіктері аз» деп есептейтіндердің үлесі 10,7%-дан 26,1%-ға дейін болды. Көбіне орыстар мынадай салаларда табысқа жету мүмкіндіктерінің төмендегенін атап өтеді: мемлекеттік қызметке орналасу (26,1%), мемлекеттік органдарда басшылық лауазымдарға жету (25,1%), қызметте жоғарылау, жоғары жалақы алатын лауазымға жету (22,5%), қазақстандық жекеменшік компаниядағы жұмысқа тұру (19,9%) және өңірдің/елдің саяси өміріне араласу, мемлекеттік шешімдер қабылдауға қатысу (18,6%). 12,4%-дан 15,3%-ға дейін – мемлекеттік білім гранттарын (мамандандырылған мектептерде, қазақстандық немесе шетелдік жоғары оқу орындарында білім алу үшін) алу қиынырақ деп есептейтіндердің үлесі.

Басқа этностардың өкілдері де (қазақтардан басқа) табысқа жету жолында белгілі бір кедергі сезінеді. Атап айтқанда, олардың төрттен бір бөлігі дерлік (23,3%) мемлекеттік қызметте жұмысқа тұру, әрбір бесінші (20,5%) – мемлекеттік органдарда басшылық қызметке орналасу, 17,1% – қызметте жоғарылау және жоғары жалақыға ұмтылу, 17,1% – өңірдің/елдің саяси өміріне араласу, 16,4% қазақстандық компанияда жұмысқа тұру үшін мүмкіндігі аз деп санайды.

Қазақ жастары өзін барынша жайлы әрі сенімді сезінеді. Белгілі бір салада мүмкіндіктерінің аз екенін сезінетіндердің үлесі 12,5%-дан аспайды.

Тек кейбір салада, этносына қарамастан, жастар шамамен тең мүмкіндік сезінеді – бұл бизнесте табысқа жету және соттарда әділ шешім алу. Бұл салаларда барлық этностық топтағы әрбір он респонденттің бірі ғана өзін сенімсіз сезінеді.

**№13 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, басқа этностарға қарағанда Сіздің этносыңыздың өкілі Қазақстанда мынадай мәселелерді шешуде табысқа жетуге аз не көп мүмкіндігі бар ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары		Қазақ	Орыс	Басқа
1. Мамандандырылған мектепте оқу үшін мемлекеттік білім грантын алу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	14,9	8,5	4,1
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	75,1	72,3	80,1
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	7,2	<b>12,4</b>	8,2
	Жауап беруге қиналамын	2,8	6,8	7,5
2. Қазақстандық ЖОО-да оқу үшін мемлекеттік білім грантын алу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	16,0	7,2	4,1
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	73,3	72,6	80,8
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	7,9	<b>14,3</b>	8,9
	Жауап беруге қиналамын	2,8	5,9	6,2
3. Шетелде оқу үшін білім грантын алу (Болашақ, т.б.)	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	12,5	6,2	4,1
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	72,8	68,4	76,7
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	11,6	<b>15,3</b>	9,6
	Жауап беруге қиналамын	3,1	10,1	9,6
4. Жекеменшік қазақстандық компанияға жұмысқа тұру	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	13,1	3,9	3,4
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	72,3	67,4	73,3
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	11,2	<b>19,9</b>	<b>16,4</b>
	Жауап беруге қиналамын	3,4	8,8	6,8

5. Мемлекеттік қызметке жұмысқа тұру	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	13,8	4,6	4,1
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	72,4	60,9	66,4
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	9,8	<b>26,1</b>	<b>23,3</b>
	Жауап беруге қиналамын	3,9	8,5	6,2
6. Қызметте жоғарылау, жалақысы жоғары лауазымға ие болу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	12,9	6,5	6,2
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	70,8	62,5	70,5
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	12,5	<b>22,5</b>	<b>17,1</b>
	Жауап беруге қиналамын	3,7	8,5	6,2
7. Бизнесіне табысқа жету	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	10,1	5,2	4,8
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	77,2	76,2	80,8
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	9,8	11,1	9,6
	Жауап беруге қиналамын	2,8	7,5	4,8
8. Әділ сот шешімін алу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	10,3	4,6	6,2
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	75,7	74,6	73,3
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	9,7	10,7	10,3
	Жауап беруге қиналамын	4,3	10,1	10,3
9. Мемлекеттік органда басқарушы лауазымға ие болу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	13,8	5,9	6,2
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	72,3	57,7	64,4
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	9,8	<b>25,1</b>	<b>20,5</b>
	Жауап беруге қиналамын	4,2	11,4	8,9
10. Өңірдің/елдің саяси өміріне араласу, мемлекеттің шешім қабылдауына қатысу	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік көп	12,6	9,4	3,4
	Басқа этностардікімен бірдей мүмкіндік	74,4	59,9	70,5
	Басқа этностарға қарағанда мүмкіндік аз	8,0	<b>18,6</b>	<b>17,1</b>
	Жауап беруге қиналамын	5,0	12,1	8,9

#### 1.4 Өзсәйкестенім ерекшеліктері

Әлемдік қауымдастық та, Қазақстан да кейінгі екі жылдағы дағдарыс пен белгісіздік жағдайында адамдардың белгілі бір топқа қатыстылықты аңғару арқылы сенімді болуы, онымен ортақтық сезімін ұғынуы қажеттілігі өзекті бола түсті. Егер бір индивидте өз елінің азаматтарымен тұтас екенін түсініп қана қоймай, сонымен бірге осы қоғамдастықпен бірлік сезіміне (азаматтық сәйкестік) ие болса, онда бұл елдегі адамның әлеуметтік өзсезінімі жайлылықта екенінің көрсеткіші саналады.

Индивид үшін азаматтық сәйкестікпен қатар басқа топтық сәйкестіктер де маңызды рөл атқара алады. Индивид неғұрлым аз топпен қауымдастық сезімін сезінсе және ол осы сәйкестікке қаншалықты басымдық берсе, ол үлкен қауымдастықта, мысалы, ел азаматтарының қауымдастығында өзін соғұрлым аз жайлы сезінетінін білдіруі мүмкін. Адам қандай да бір себеппен өзін бөтен, қажетсіз сезінуі мүмкін, бұл оның азаматтық сәйкестігін әлсіретеді.

Жалпы, қазақстандық жастар арасында азаматтық сәйкестік маңызды орын алуда. Респонденттердің салыстырмалы көпшілігі, ең алдымен, өзін барша қазақстандықпен бірлігін сезінетінін айтты (48,8%). Сонымен қатар жастар өз қатарластарына (44,2%) және өз қаласының/ауылының тұрғындарына (42,7%) қатыстылық сезіміне үлкен мән береді.

Сондай-ақ жастар үшін олармен бір тілде сөйлейтін адамдармен (25,8%) және этностық сәйкестікпен (22,1%) ортақтастық сезімінде болу маңызды. Сәйкестендіру иерархиясында кәсіби және діни сәйкестендіру онша маңызды орын алмайды, оларды респонденттердің 12,7% және 6,9% атап өтті (№13 диаграмма).

**№13 диаграмма. «Төмендегі адамдардың қайсымен Сіз ең алдымен ортақтық (бірлік) сезімін сезінесіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>10</sup>**



Әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларға байланысты мәліметтерді талдау сәйкестендіру иерархиялары әртүрлі топта әрқалай болуы мүмкін екенін көрсетеді. Сонымен қатар азаматтық сәйкестікке басымдық берілмеуі мүмкін, бұл жайсыздық тудыратын белгілі бір факторға байланысты белгілі бір топтың ел азаматтарының қоғамдастығымен сәйкестендіруінің әлсіреуін көрсетуі мүмкін.

Мысалы, қала және ауыл жастарының сәйкестік иерархиясы әртүрлі. Қала жастары үшін ұрпақ сәйкестігі бірінші орында (46,8%), азаматтық (43,4%) және елдімекендік сәйкестіктен (39,6%) алда. Ауыл жастары арасында өз ұрпағымен бірлік сезімі иерархияда үшінші орында (42,4%), азаматтық сәйкестіктен (52,3%) айтарлықтай төмен. Жас ауыл тұрғындары үшін қала тұрғындарына қарағанда Қазақстанның бүкіл тұрғынымен және олардың елді мекендерімен бірлік сезімі маңыздырақ (№14 кесте). Қала жастары ауыл жастарына қарағанда кәсіби және діни сәйкестікке сәл көбірек мән береді.

**№14 кесте. «Төмендегі адамдардың қайсымен Сіз ең алдымен ортақтық (бірлік) сезімін сезінесіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**

Қала		Ауыл	
Сізбен замандас адамдармен	46,8	Қазақстан азаматтарымен	52,3
Қазақстан азаматтарымен	43,4	Сізбен қалалас, ауылдас адамдармен	44,7
Сізбен қалалас, ауылдас адамдармен	39,6	Сізбен замандас адамдармен	42,4
Сізбен бір тілде сөйлейтін адамдармен	27,1	Сізбен бір тілде сөйлейтін адамдармен	24,9
Сізбен этносы бірдей адамдармен	20,2	Сізбен этносы бірдей адамдармен	23,3
Сізбен кәсібі бірдей адамдармен	16,1	Сізбен кәсібі бірдей адамдармен	10,4
Сізбен діндес адамдармен	9,3	Сізбен діндес адамдармен	5,3
Бәрімен	0,9	Бәрімен	0,7
Туысқандармен	0,0	Туысқандармен	0,4
Достармен	0,1	Достармен	0,0
Жауап беруге қиналамын	2,3	Жауап беруге қиналамын	2,3

<sup>10</sup> Респонденттер үш жауап таңдай алды.

Респонденттердің этносына байланысты сәйкестендірудің мынадай белгілерін ажыратуға болады. Қазақтар үшін азаматтық сәйкестендіру маңыздылығы бойынша бірінші орында (53,1%), екінші орында – ұрпақтық (жас) және елдімекендік сәйкестік (42,7%).

Басқа этностардың өкілдері үшін Қазақстан азаматтарымен ортақтық сезімінде болу онша маңызды емес. Орыстар үшін ұрпақ сәйкестігі иерархияда бірінші орында (51,5%), ал азаматтық сәйкестік айтарлықтай артта қалумен (30,6%) үшінші орында тұр. Басқа этнос өкілдері үшін ең алдымен олардың тұрғылықты жерімен сәйкестендіру маңызды (50,7%), ал азаматтық сәйкестік үшінші орында (40,4%).

Деректерді жас бойынша бөлу маңызды айырмашылық анықтаған жоқ, тек кіші жас тобы үшін ұрпақтық сәйкестендіру маңыздылығы біршама жоғары фактісін қоспағанда (14-18 жас – 47,7%, 18 жастан жоғары – 42,4%). Еңбекке қабілетті жасқа келген орта және үлкен жаст топтарының өкілдері өз мамандығы бойынша адамдармен бірлік сезімін жиі сезінеді (№15 кесте).

**№15 кесте. «Төмендегі адамдардың қайсымен Сіз ең алдымен ортақтық (бірлік) сезімін сезінесіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Қазақстан азаматтарымен	48,3	46,2	51,4	53,1	30,6	40,4
Сізбен қалалас, ауылдас адамдармен	44,0	43,1	41,1	42,7	38,8	50,7
Сізбен замандас адамдармен	47,7	42,4	42,2	42,7	51,5	44,5
Сізбен бір тілде сөйлейтін адамдармен	27,8	25,1	24,4	25,3	27,7	26,0
Сізбен этносы бірдей адамдармен	20,3	23,6	22,4	22,2	20,2	24,7
Сізбен кәсібі бірдей адамдармен	8,7	12,7	16,4	12,7	13,7	10,3
Сізбен діндес адамдармен	5,7	6,4	8,5	6,9	6,8	6,8
Бәрімен	0,9	0,5	0,8	0,5	1,6	1,4
Туысқандармен	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,0
Достармен	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	2,6	1,3	2,8	1,4	5,9	4,1

Анкеталық сауалнаманың деректерін талдау әртүрлі өңірде жастардың өзсәйкестенім жүйесінде айтарлықтай айырмашылық барын көрсетті.

Халықтың басым бөлігі қазақтар болатын өңірлердегі сәйкестік иерархиясын қарастыратын болсақ, онда бұл өңірлердің көбінде азаматтық сәйкестік басқа сәйкестік түрлерінен басым екенінің жалпы ұқсас көрінісін көруге болады.

Азаматтық сәйкестіктің басымдығы әсіресе Атырау (75,0%), Жамбыл (71,8%) және Түркістан (62,3%) облыстарында айқын байқалады, басқа сәйкестіктер маңыздылығы жағынан айтарлықтай артта қалды. Алматы және Қызылорда облыстарында таңдау жиілігі бойынша бірінші орында тұрғанымен, азаматтық сәйкестіктің басымдығы соншалықты айқын емес. Бұл ретте Ақтөбе облысында ұрпақ сәйкестігі бірінші орында (54,7%) тұрса, азаматтық сәйкестік – екінші орында (50,4%). Маңғыстау облысы бір төбе болып ерекшеленеді; мұндағы ең маңызды екі сәйкестік – ұрпақтық (32,5%) және этностық (29,3%), ал азаматтық сәйкестікті респонденттердің тек 13% таңдаған. Өңірдегі азаматтық сәйкестіктің дағдарысы өңірдегі белсенді көші-қон ағынының байқалуымен, соның ішінде шетелден этностық қазақтардың көшіп келуімен байланысты болуы мүмкін. Өздері үшін жаңа жағдайларға интеграцияланатын мигранттар ел азаматтарымен ортақтығын

әрдайым сезіне бермейді, бейімделудің сәттілігіне байланысты олар ұзақ уақыт бойы «бөтен адамдар» сияқты сезінеді.

Этностық құрамында орыстар айтарлықтай көп өңірлер үшін, ең алдымен, ұрпақ сәйкестігін таңдау, сондай-ақ азаматтық сәйкестіктің маңыздылығының төмендеуі (иерархияда үшінші немесе төртінші орын) тән. Бұл осы өңірлердегі тұрғындар арасында белгілі бір ыңғайсыздық сезімі барын және ел азаматтарынан қашықтығын сезінетіні ықтимал екенін көрсетуі мүмкін. Мұндай жағдайларда өз замандасымен бірлік сезімін таңдау жастар үшін қолайлы болып көрінеді. Ұрпақ сәйкестігін таңдаудағы басымдықтың ең жарқын мысалы Павлодар (70,5%) және Қостанай (68,9%) облыстарында байқалады. Сонымен қатар бұл өңірлерде азаматтық сәйкестіктің маңыздылығы әлдеқайда төмен және үшінші орында тұр (37,1% және 46,7%). Ұқсас, бірақ соншалықты айқын емес тенденция Солтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарында да байқалады, оларда да ұрпақ сәйкестігі бірінші орында, ал азаматтық сәйкестік үлкен артта қалумен үшінші немесе төртінші орында ғана (Шығыс Қазақстан облысын қоспағанда).

Сауалнамаға қатысқан Түркістан (36,9%) және Қызылорда (35,2%) облыстарының тұрғындары арасында этностық сәйкестік салыстырмалы түрде жоғары, алайда Қостанай (6,6%) және Солтүстік Қазақстан облыстарында (8,9%) өте төмен.

Қызылорда (42,3%), Түркістан (33,2%) және Қостанай (30,3%) облыстарының жастары үшін бір тілде сөйлейтін адамдармен араласу сезімі жоғары екенін айта кеткен жөн. Кәсіби сәйкестендіру Қызылорда облысында айтарлықтай жоғары (21,1%). Басқаларға қарағанда Қызылорда (17,6%) және Алматы (13,0%) облыстарының жас тұрғындары өзінің діни бірегейлігінің маңыздылығын айтты (№16 кесте).

**№16 кесте. «Төмендегі адамдардың қайсымен Сіз ең алдымен ортақтық (бірлік) сезімін сезінесіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

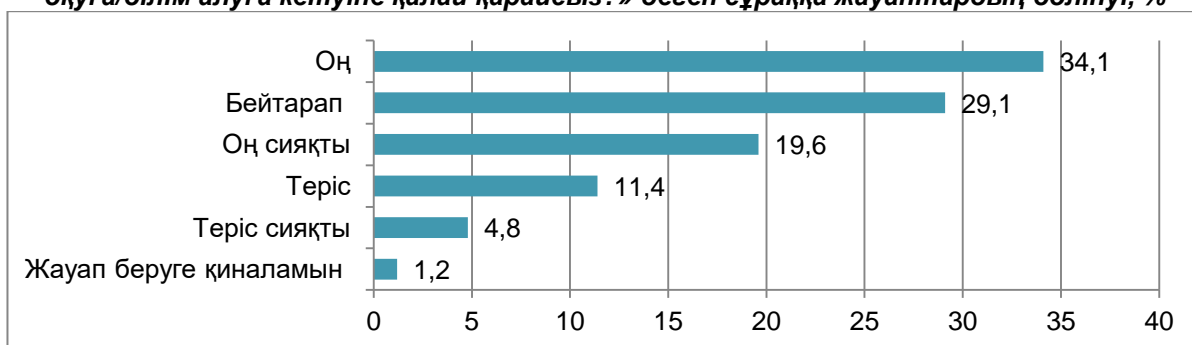
Жауап нұсқалары	Ақтөбе	Алматы	Атырау	Шығыс Қазақстан	Жамбыл	Батыс Қазақстан	Қостанай	Қызылорда	Маңғыстау	Павлодар	Солтүстік Қазақстан	Түркістан
Қазақстан азаматтарымен	50,4	44,9	<b>75,0</b>	36,7	<b>71,8</b>	23,0	46,7	52,8	13,0	37,1	30,4	<b>62,3</b>
Сізбен қалалас, ауылдас адамдармен	42,3	41,5	49,1	36,7	52,8	32,0	49,2	47,2	17,1	48,6	34,2	47,3
Сізбен замандас адамдармен	<b>54,7</b>	28,5	43,5	41,0	31,3	40,0	<b>68,9</b>	50,0	32,5	<b>70,5</b>	54,4	47,0
Сізбен бір тілдей сөйлетін адамдармен	27,7	26,9	24,1	23,9	8,7	15,0	<b>30,3</b>	<b>42,3</b>	11,4	27,6	26,6	<b>33,2</b>
Сізбен кәсібі бірдей адамдармен	13,1	11,4	21,3	10,6	8,2	16,0	15,6	<b>21,1</b>	5,7	6,7	7,6	14,3
Сізбен этносы бірдей адамдармен	14,6	21,5	19,4	14,4	11,8	24,0	6,6	<b>35,2</b>	<b>29,3</b>	14,3	8,9	<b>36,9</b>
Сізбен діндес адамдармен	8,8	13,0	3,7	3,2	5,6	3,0	0,8	<b>17,6</b>	1,6	4,8	6,3	6,0
Туысқандармен	0,0	0,6	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,3
Бәрімен	0,7	1,9	0,0	1,1	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	1,9	0,0	0,3
Достармен	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	0,0	10,8	0,0	2,1	0,0	6,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3

## 2. Көші-қонның негізгі факторлары мен перспективалары

### 2.1 Жастар арасындағы көші-қон көңіл-күйі (ниеті мен бағдары)

Зерттеу нәтижелеріне көрсеткендей жастар арасында, мысалы, білім алу мақсатында шетелге көшу бойынша теріс пікір немесе қабылдамау жиі кездеспейді. Осылайша, жалпы респонденттердің жартысынан көбі (53,7%) қазақстандық жастардың басқа елдерге білім алу мақсатында көшуіне оң көзқараста. Бұл мәселе бойынша бейтарап позицияны респонденттердің 29,1% ұстанады. Білім көші-қонына қарсылардың үлесі жоғары емес – 16,2% (№14 диаграмма).

**№14 диаграмма. «Айтыңызшы, жас қазақстандықтардың Қазақстаннан басқа елдерге оқуға/білім алуға кетуіне қалай қарайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Жауаптарды жас бойынша бөлу респонденттердің жасы неғұрлым үлкен болса, білім алу мақсатында жастардың көші-қонына қарсылық білдіретіндердің үлесі соғұрлым жоғары болатынын көрсетеді (№17 кесте). Егер 14-18 жас аралығындағы респонденттердің 13,4% жастардың білім көші-қонына теріс көзқараста болса, ең үлкен топтың арасында – 19,5%.

Этностық бөліністе қазақтар арасында білім көші-қонына деген көзқарас біршама поляризацияланғанын байқауға болады. Яғни, қазақтар арасында бейтарап ұстанымды ұстанатындар аз (27,5%), бірақ көші-қонды қолдайтындардың да – 54% (әсіресе толық қолдайтындар – 35,3%), қолдамайтындардың да – 17,5% (әсіресе толық қолдамайтындар – 12,3%) үлесі жоғары.

Басқа этностық топтардың арасында білім көші-қонына бейтарап қарайтындар үлесі жоғары (31,5%-35,5%), ал қолдамайтындар үлесі төмен – 12,3%-дан аспайды.

**№17 кесте. «Айтыңызшы, жас қазақстандықтардың Қазақстаннан басқа елдерге оқуға/білім алуға кетуіне қалай қарайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлы		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Оң	36,0	35,3	31,0	35,3	30,0	29,5
Оң сияқты	19,9	19,6	19,1	18,7	21,2	25,3
Бейтарап	28,8	28,9	29,5	27,5	35,5	31,5
Теріс сияқты	4,5	5,1	4,8	5,2	2,6	4,8
Теріс	8,9	10,2	14,7	12,3	8,5	7,5
Жауап беруге қиналамын	1,9	0,8	0,8	1,0	2,3	1,4

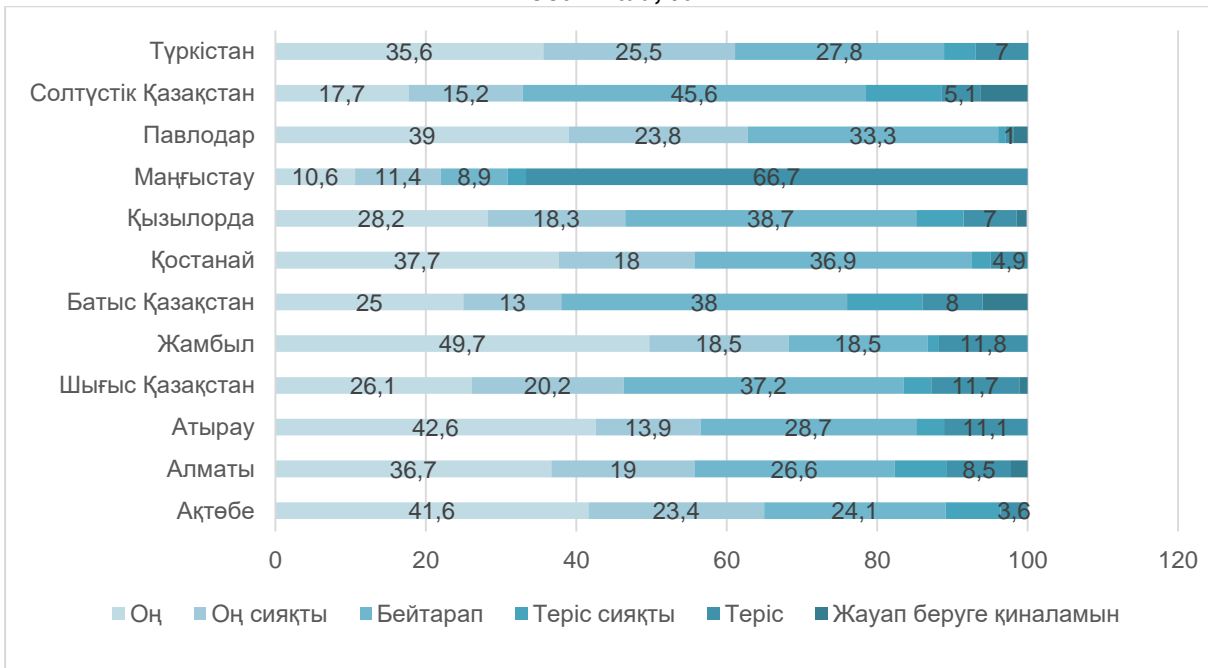
Бір айта кетері, Маңғыстау облысының жас тұрғындары арасында жастардың білім көші-қонына теріс көзқарастағы респонденттердің үлесі өте жоғары (69,1%). Басқа аймақтарда бұл көрсеткіш 2%-дан 18%-ға дейін.



Ресей Федерациясымен шектесетін Солтүстік Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстарында білім көші-қонын қолдаудың салыстырмалы түрде төмен көрсеткішін байқауға болады (оң көзқарас – 32,9% және 38%). Мұнда орташадан жиі бейтарап позиция байқалады (45,6% және 38%).

Білім көші-қонын қолдаудың ең жоғары деңгейін Жамбыл (68,2%), Ақтөбе (65%), Павлодар (62,8%), Түркістан (61,1%) облыстарында (№15 диаграмма) байқауға болады.

**№15 диаграмма. «Айтыңызшы, жас қазақстандықтардың Қазақстаннан басқа елдерге оқуға/білім алуға кетуіне қалай қарайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

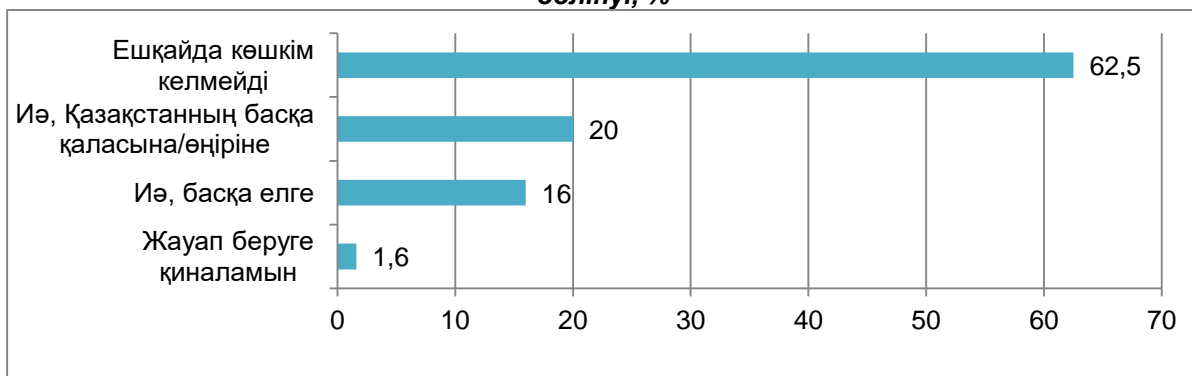


Нақтырақ айтсақ, жастардың көші-қон көңіл-күйінің ахуалы респонденттердің өзінің тұрғылықты жерінен басқа жерге көшуге ниеті бар ма деген сұрақты сипаттайды.

Сауалнама көрсеткендей респонденттердің басым көбінің (62,5%) ішкі немесе сыртқы көші-қонға қатысты көшіп-қону ниеті жоқ.

Әрбір бесінші респонденттің (20%) ішкі көші-қонға ниеті бар, яғни Қазақстанның басқа қаласына немесе облысына көшуді қалайды. Сыртқы көші-қонға ниеті барын респонденттердің 16,0% атап өтті (№16 диаграмма).

**№16 диаграмма. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Қыздар жігіттерге қарағанда көші-қонға бейім (№18 кесте). Жалпы, қыздардың 41,7%, ұлдардың 30,2% көшуге ниетті екенін көрсетеді. Қыздар арасында елдің басқа қаласына/облысына көшуді қалайтындардың да (22,2%) және сыртқы көші-қонға бейімдердің де (19,5%) үлесі ұлдарға қарағанда жоғары.

Жас – көші-қон көңіл-күйіне әсер ететін фактор. Респонденттердің жасы неғұрлым үлкен болса, олардың бір жерге көшуге деген ұмтылысы соғұрлым аз болады. Сонымен, егер 14-18 жас аралығындағы жастар арасында респонденттердің 52% көшуге ниеті болмаса, 19-23 жас тобында бұл көрсеткіш 62,9%-ға дейін өссе, ең үлкен топта (24-28 жас) бұл көрсеткіш 72,4%-ға дейін жетеді. Жасы ұлғайған сайын әлеуетті ішкі және сыртқы мигранттардың үлесі азая береді. Егер ең жас топтағы әрбір төртінші адам (26%) Қазақстанның басқа қаласына немесе облысына көшуді қалайтын болса, ең үлкен топта – бар болғаны 15,2%. Сыртқы көші-қонға қатысты да осындай тенденция байқалады: жас топта әрбір бесінші адам (19,8%) шетелге кеткісі келеді, ең үлкен топта – 11,8% ғана.

Бұл тек көшіп-қону ниеті екенін ескерген жөн, өйткені есейіп, көші-қонның қаржылық және ұйымдастырушылық аспектілеріне тап болған өскелең ұрпақ өзінің көшу мүмкіндіктерін шынайырақ бағалауы мүмкін (№18 кесте).

**№18 кесте. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

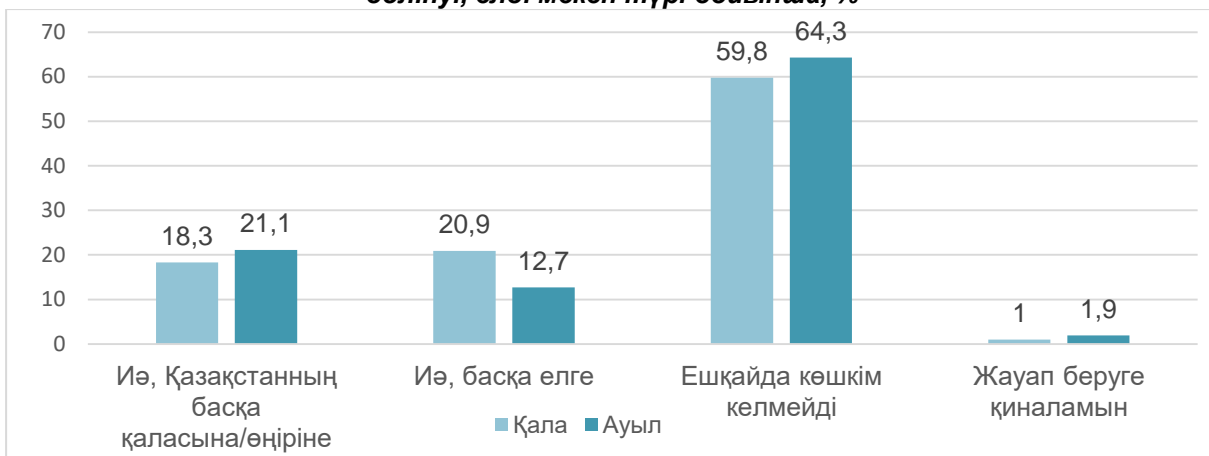
Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә, Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне	17,8	<b>22,2</b>	<b>26,0</b>	18,8	15,2	21,4	13,0	19,9
Иә, басқа елге	12,4	<b>19,5</b>	<b>19,8</b>	16,5	11,8	13,9	20,2	<b>28,8</b>
Ешқайда көшкім келмейді	<b>67,7</b>	57,3	52,0	62,9	<b>72,4</b>	<b>63,7</b>	<b>62,2</b>	50,0
Жауап беруге қиналамын	2,1	1,0	2,2	1,8	0,7	1,0	4,6	1,4

Мәліметтерді талдау ең көп екі этностың – қазақтар мен орыстардың жалпы қоныс аударуға құлшынысы аз екенін көрсетеді. Қазақтар мен орыстар арасында әрбір үшінші респондент тұрғылықты жерінен көшуді қалайды, ал басқа этнос өкілдерінің арасында іс жүзінде әрбір екіншісі (48,7%) көшу ниетін көрсетеді.

Орыстарға (13%) қарағанда қазақтар мен шағын этностық топтардың өкілдері ішкі көші-қонға (21,4% және 19,9%) ниетін көбірек көрсетеді. Қазақтардан гөрі орыстар мен өзге ұлт өкілдері елден кетуге ынталылық танытады. Салыстыру үшін айтатын болсақ, орыстардың 20,2%, ал басқа ұлт өкілдерінің 28,8% сыртқы көші-қонға дайын, ал қазақтар арасында көрсеткіш – 13,9% ғана. Бұл ретте қабылдаушы елдердің тартымды факторлары ғана емес, сонымен қатар Қазақстан ішіндегі итермелейтін факторлар да белгілі рөл атқара алады деп болжауға болады. Осы факторлардың бірі титулдық емес этностық топтардың жастарының жоғарыда көрсетілгендей жұмысқа тұру, мансаптық ұмтылыс, білім алу және т.б. салаларда табысты шындалу мүмкіндіктерінің төмендеуіне қанағаттанбауы болуы мүмкін.

Жалпы, қала жастарына қарағанда ауыл жастарының көшуге ынтасы төмен. Мәселен, ауыл тұрғындарының 64,3% ешқайда көшуді қаламайды, қалалықтар арасында көрсеткіш – 59,8%. Ауыл жастары (12,7%) қала жастарына (20,9%) қарағанда сыртқы көшіп-қону ниетін білдіру ықтималдығы аз, бірақ ішкі көші-қон ниеті біршама жоғары (№17 диаграмма).

**№17 диаграмма. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**



Өңірлік бөліністе мынадай көрініс байқалады. Жастар көші-қонының әлеуеті ең аз байқалатын өңірлер – респонденттердің 83,7% ешқайда кетуді қаламағанын білдірген Маңғыстау облысы, сонымен қатар Батыс Қазақстан (74,0%), Шығыс Қазақстан (73,9%) және Ақтөбе (73,0%) облыстары. Көші-қон әлеуеті жоғары аймақтарға Павлодар және Түркістан облыстары жатады, оларда іс жүзінде әрбір екінші жас тұрғын тұрғылықты жерін тастап кеткісі келеді (49,6% және 52%).

Ішкі көші-қон әлеуеті жоғары өңірлерге бірінші кезекте әрбір үшінші респондент (34,3%) Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне көшуді қалайтын Түркістан облысы, сондай-ақ әлеуетті ішкі мигранттардың үлесі 22,1%-дан 25%-ға дейінгі көрсеткішті құрайтын Павлодар, Атырау, Қызылорда, Қостанай және Жамбыл облыстары жатады.

Сыртқы көші-қонның салыстырмалы түрде жоғары әлеуетін Павлодар (24,8%) және Алматы (20,3%) облыстарының жастары арасында атап өтуге болады (№19 кесте).

**№19 кесте. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

Өңір	Иә, Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне	Иә, басқа елге	Ешқайда көшкім келмейді	Жауап беруге қиналамын
Ақтөбе	15,3	10,9	<b>73,0</b>	0,7
Алматы	12,7	<b>20,3</b>	64,6	2,5
Атырау	<b>25,0</b>	13,9	61,1	0,0
Шығыс Қазақстан	14,9	10,6	<b>73,9</b>	0,5
Жамбыл	<b>22,1</b>	17,9	60,0	0,0
Батыс Қазақстан	8,0	16,0	<b>74,0</b>	2,0
Қостанай	<b>22,1</b>	14,8	63,1	0,0
Қызылорда	<b>23,2</b>	13,4	63,4	0,0
Маңғыстау	4,1	12,2	<b>83,7</b>	0,0
Павлодар	<b>24,8</b>	<b>24,8</b>	43,8	6,7
Солтүстік Қазақстан	12,7	10,1	63,3	13,9
Түркістан	<b>34,3</b>	17,7	47,8	0,3

Жастардың әлеуметтік өзсезінімі көбіне көші-қон көңіл-күйіне әсер етуі мүмкін екенін атап өтуге болады. Атап айтқанда, алдағы өміріне пессимистік көзқараспен қарайтын респонденттердің төрттен бірі дерлік (23,6%) басқа елге кеткісі келеді (оптимистер арасында көрсеткіш бар болғаны 15%). Керісінше, жақын болашақта

өмірінде оң өзгерістерді күтетіндердің пессимистерге (9,9%) қарағанда ішкі көші-қонға (21,7%) ниеті жоғары (№20 кесте).

**№20 кесте. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жақын болашаққа деген оптимизм/пессимизм бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Сіз қалай ойлайсыз, Сіз/отбасыңыз бір жылдан кейін қалай өмір сүрмек?	
	Өміріміз жақсарады (оптимистер)	Өміріміз нашарлайды (пессимистер)
Иә, Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне	21,7	9,9
Иә, басқа елге	15,0	23,6
Ешқайда көшкім келмейді	62,4	65,5
Жауап беруге қиналамын	0,9	1,0
Жалпы	100	100

Сондай-ақ №21 кестеден мынаны байқауға болады: олардың отбасының қаржылық жағдайын бағалау неғұрлым нашар болса, респонденттердің басқа елге кетуге деген ұмтылысы соғұрлым жиі болады (24,7%). Салыстыру үшін: материалдық әл-ауқатын жақсы деп бағалағандардың ішінде тек 14% ғана шетелге барғысы келетінін білдірді. Сонымен қатар материалдық әл-ауқат бойынша өзбағаланым жастардың ішкі көші-қонға деген ниетіне әсер етпейді. Мұнда, ең алдымен, материалдық факторлардан бөлек басқа факторлар рөл атқаруы мүмкін. Мысалы, білім берудің неғұрлым тартымды сапасы.

**№21 кесте. «Болашақта бір жерге көшкіңіз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жақын болашаққа деген оптимизм/пессимизм бойынша, %**

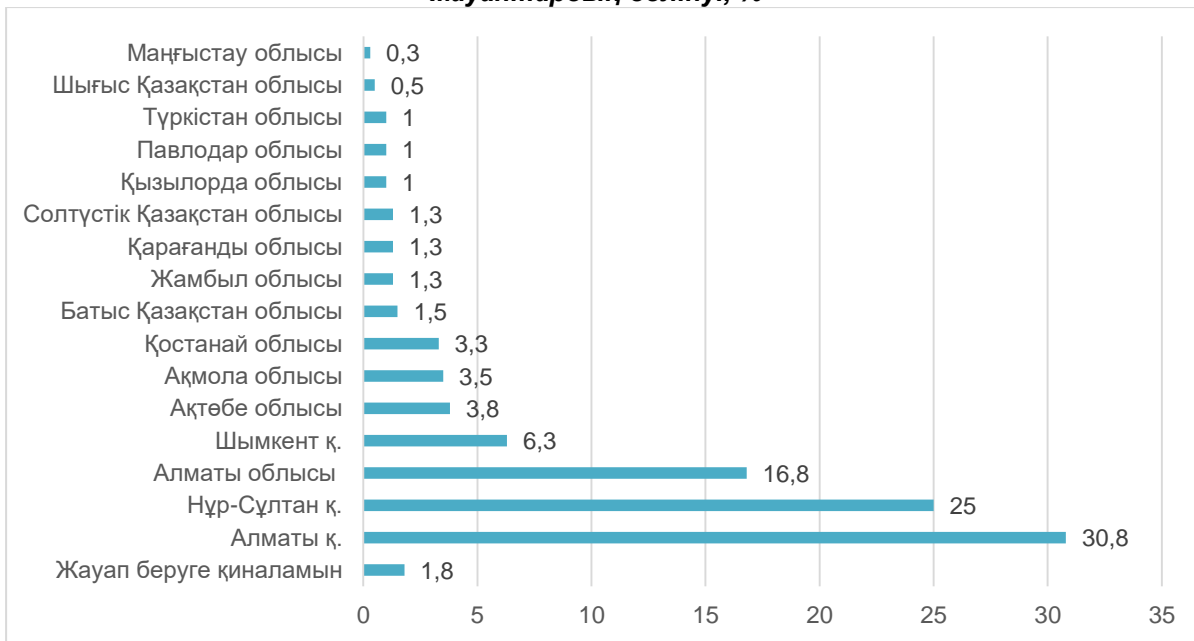
Жауап нұсқалары	Сіз отбасыңыздың ағымдағы материалдық (экономикалық) жағдайын қалай бағалайсыз		
	Жақсы	Орташа	Нашар
Иә, Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне	19,6	21,0	17,6
Иә, басқа елге	14,0	18,1	24,7
Ешқайда көшкім келмейді	65,0	59,9	55,3
Жауап беруге қиналамын	1,4	1,0	2,4
Жалпы	100	100	100

## 2.2 Ішкі көші-қон перспективалары

Алдыңғы бөлімде көрсетілгендей сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші қазақстандық жас (20%) ел ішінде көшіп-қонуды қалайды. Осы респонденттер тобының көші-қонының негізгі бағыттары қандай?

Әлеуетті ішкі көші-қон үшін ең тартымды орындар қатарына Алматы (30,8%), Нұр-Сұлтан (25,0%) және Алматы облысы (16,8%) кіреді (№18 диаграмма).

**№18 диаграмма. «Қай өңірге/қалаға көшкіңіз келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>11</sup>**



Өлеуетті ішкі мигранттардың арасында ұлдар үшін Нұр-Сұлтан (27,9%), ал қыздар үшін Алматы (36,7%) және Алматы облысы (19,9%) көбірек тартымды. 14-18 жас аралығындағы жастар жиі Алматыға (33,0%) және Алматы облысына (19,6%), ал 19-23 жас аралығындағы жастар Нұр-Сұлтанға (27,2%) көшуді қалайды.

Жауаптарды ұлты бойынша бөлу көрсеткендей орыс және басқа этностардың жастары Алматыға (сәйкесінше 35,0% және 34,5%), ал қазақтар мен басқа этностар өкілдері Нұр-Сұлтанға (сәйкесінше 25,7% және 24,1%) көшкісі келетінін көрсетті. Алматы облысы қазақ және орыс ұлтының жастары үшін тартымды болып келеді (сәйкесінше 16,9% және 17,5%) (№22 кесте).

**№22 кесте. «Қай өңірге/қалаға көшкіңіз келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Өңір/қала	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Нұр-Сұлтан қ.	27,9	22,6	24,0	27,2	24,3	25,7	20,0	24,1
Алматы қ.	23,5	36,7	33,0	28,9	29,0	29,9	35,0	34,5
Алматы	12,8	19,9	19,6	12,3	16,8	16,9	17,5	13,8
Шымкент қ.	8,4	4,5	7,3	5,3	5,6	6,3	2,5	10,3
Ақтөбе	5,6	2,3	2,8	7,0	1,9	4,2	2,5	0,0
Ақмола	5,0	2,3	2,8	2,6	5,6	3,0	5,0	6,9
Қостанай	4,5	2,3	1,7	3,5	5,6	2,1	10,0	6,9
Солтүстік Қазақстан	2,8	0,0	0,0	2,6	1,9	1,5	0,0	0,0
Жамбыл	1,1	1,4	0,6	0,0	3,7	1,5	0,0	0,0
Батыс Қазақстан	1,1	1,8	1,7	1,8	0,9	1,8	0,0	0,0
Қарағанды	1,1	1,4	0,6	2,6	0,9	1,5	0,0	0,0
Қызылорда	1,1	0,9	1,1	0,9	0,9	1,2	0,0	0,0
Түркістан	1,1	0,9	0,6	1,8	0,9	1,2	0,0	0,0
Шығыс Қазақстан	0,6	0,5	1,1	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0
Маңғыстау	0,6	0,0	0,6	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0
Павлодар	0,6	1,4	0,6	1,8	0,9	0,9	2,5	0,0
Атырау	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	2,2	1,4	2,2	1,8	0,9	1,2	5,0	3,4

<sup>11</sup> Ішкі көші-қонға ниеті бар респонденттер ғана жауап берді.

Алматы қаласы Алматы (47,5%) және Шығыс Қазақстан (46,4%) облыстарынан шыққан әрбір екінші дерлік әлеуетті ішкі мигрантқа, сондай-ақ Жамбыл (34,9%) және Түркістан (36,4%) облыстарынан шыққан үштен бірден астам әлеуетті ішкі мигрант үшін тартымды өңір саналады. Осылайша, еліміздің оңтүстігі мен шығысында орналасқан жақын маңдағы облыстардың жастары Алматыға жиі ұмтылады. Шығыс Қазақстан және Алматы облыстарынан келген әрбір үшінші ықтимал мигрант Нұр-Сұлтанға ұмтылады.

Алматы облысы Қызылорда (36,4%) және Атырау (33,3%) облыстарының жастарына көбірек тартымды болып келеді.

Қостанай облысында респонденттердің 40,7% өңірішілік көші-қонға ниетті (№23 кесте).

№23 кесте. «Қай өңірге/қалаға көшкіңіз келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>12</sup>

Көші-қон бойынша тартылыс өңірі	Тұрғылықты өңір								
	Ақтөбе	Алматы	Атырау	Шығыс Қазақстан	Жамбыл	Қостанай	Қызылорда	Павлодар	Түркістан
Алматы қ.	28,6	<b>47,5</b>	25,9	<b>46,4</b>	<b>34,9</b>	3,7	9,1	23,1	<b>36,4</b>
Нұр-Сұлтан қ.	23,8	<b>35,0</b>	11,1	<b>32,1</b>	25,6	18,5	21,2	26,9	24,2
Шымкент қ.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	16,7
Алматы	23,8	5,0	<b>33,3</b>	14,3	20,9	18,5	<b>36,4</b>	15,4	9,1
Ақтөбе	19,0	0,0	7,4	0,0	2,3	0,0	6,1	3,8	3,8
Қарағанды	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0
Жамбыл	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	1,5
Шығыс Қазақстан	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Батыс Қазақстан	0,0	2,5	11,1	0,0	0,0	3,7	0,0	0,0	0,8
Қызылорда	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	0,8
Маңғыстау	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Павлодар	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	7,7	0,8
Түркістан	0,0	0,0	3,7	0,0	4,7	0,0	0,0	0,0	0,8
Ақмола	4,8	2,5	3,7	0,0	4,7	14,8	0,0	11,5	0,0
Атырау	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Қостанай	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	<b>40,7</b>	6,1	0,0	0,0
Солтүстік Қазақстан	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	0,0	5,0	3,7	0,0	0,0	0,0	0,0	11,5	0,8

### 2.3 Сыртқы көші-қон перспективалары

Сыртқы көші-қонның перспективаларын қосымша тексеру үшін тұрғылықты жерінен (шетелге немесе Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне) көшкісі келетінін атап өткен жастар бөлігіне бірқатар сұрақ қойылды. Жастардың бұл бөлігін жалпы респонденттердің 36% құрады (2.2-бөлімді қараңыз).

Осы топтағы жастардың аз ғана бөлігі эмиграцияға дайындалу бойынша нақты іс-әрекет жасай отырып, шетелге шығуға салмақты ниеті бар. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей жақын арада Қазақстаннан әлеуетті мигранттардың тек 7,4% ғана көшіп кетуге ниетті (сауалнамаға қатысқан барлық жастардың үлесінің 2,7%<sup>13</sup>).

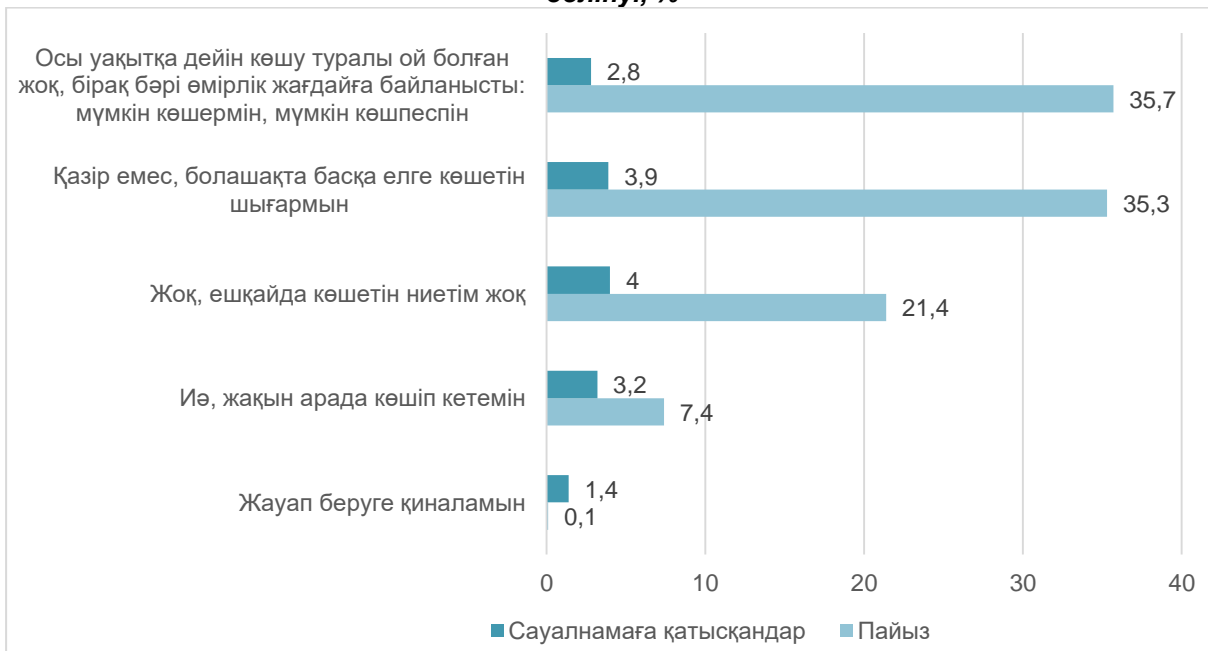
<sup>12</sup> Талдауға әлеуетті ішкі мигрант саны 10 адамнан аз болған облыстар кірмеді.

<sup>13</sup> Респонденттердің жалпы санынан – 2000 адамнан есептегенде.

Әлеуетті мигранттардың негізгі бөлігін елден кетуді ойлап жүрген жастар құрайды. Үштен бір бөлігінен сәл астамы (35,3%) қазір көшуді жоспарламайды, бірақ болашақта көшуге бейім. Сондай-ақ үштен бір бөлігінен астамы (35,7%) қазір көшу туралы ойламайды, бірақ бәрі алдағы өмірлік жағдайларға байланысты болатынын ескертеді (сауалнамаға қатысқан барлық жастардың үлесіне жалпы алғанда 25,6%).

Ықтимал мигранттардың 21,4% ешбір жағдайда басқа елге кетпейді (№19 диаграмма).

№19 диаграмма. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %



Болашақта қыздардың елден кету ықтималдығы жоғары (39,0%), ал жігіттер көшу туралы шешім өмірлік жағдайларға байланысты болатынын жиі атап өтеді (39,1%).

Болашақта негізінен 14-23 жас аралығындағы жастар көшуді жоспарлап отыр (14-23 жас – 38,7%, 19-23 жас – 36,0%). 24-28 жас аралығындағы жастардың салыстырмалы көпшілігінің (40,5%) пікірінше, көшу мүмкіндігі өмірлік жағдайларға байланысты болады (салыстыру үшін: 14-18 жас – 32,7%, 19-23 жас – 36,0%).

Этностық бөлініс орыстар мен басқа этнос өкілдерінің арасында эмиграцияға деген көңіл-күйдің кең тарағанын көрсетеді. Осылайша, олардың арасында көшіп кету ниетін әлдеқашан шешкендердің (сәйкесінше 12,7% және 15,5%), сондай-ақ болашақта жоғары ықтималдықпен басқа елге көшуге ниеттілердің (сәйкесінше 41,2% және 38,0%) жоғары үлесі бар.

Қазақтар арасында елден көшіп кетуге үзілді-кесілді қарсылардың үлесі жоғары – 24,7%, ал шешім қабылдаған әлеуетті эмигранттардың үлесі төмен – 5,3%. Дегенмен қазақ жастарының арасында да айтарлықтай бөлігі елден көшіп кету туралы ойлап жүр (№24 кесте).

**№24 кесте. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә, жақын арада көшіп кетемін	7,2	7,5	7,3	7,0	7,9	5,3	12,7	15,5
Қазір емес, болашақта басқа елге көшетін шығармын	30,3	39,0	38,7	36,0	28,9	33,9	41,2	38,0
Осы уақытқа дейін көшу туралы ой болған жоқ, бірақ бәрі өмірлік жағдайға байланысты: мүмкін көшермін, мүмкін көшпеспін	39,1	33,3	32,7	36,0	40,5	35,9	35,3	35,2
Жоқ, ешқандай көшетін ниетім жоқ	23,4	20,0	21,3	20,6	22,6	24,7	10,8	11,3
Жауап беруге қиналамын	0,0	0,2	0,0	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0

Қала жастары шетелге шығу үшін көші-қон көңіл-күйіне көбірек бейім. Осылайша, жас қала тұрғындары арасында Қазақстаннан жақын арада көшуді жоспарлағандардың үлесі ауыл тұрғындарына қарағанда жоғары (сәйкесінше 10,0% және 5,4%). Ал, керісінше, көшуге ниеті жоқтардың үлесі қала жастарына қарағанда ауыл жастары арасында жоғары (сәйкесінше 27,5% және 13,5%) (№20 диаграмма).

**№20 диаграмма. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**



Жақын арада Қазақстаннан кетуге бел буған жастардың басым бөлігі Қостанай (17,8%) және Солтүстік Қазақстан (16,7%) облыстарында тұрады. Болашақта әйтеуір елден кетуді жоспарлаған жастардың үлесі Солтүстік Қазақстан (44,4%), Павлодар (42,3%) және Алматы (42,3%) облыстарында жоғары.

Өмірлік жағдайлар өзгерген жағдайда Маңғыстау (55,0%), Қостанай (44,4%) және Жамбыл (43,6%) облыстарының жас тұрғындарының салыстырмалы көпшілігі елден кету туралы шешім қабылдауы мүмкін. Атырау (38,1%) және Ақтөбе (36,1%)



облыстарының респонденттері ешбір жағдайда Қазақстаннан кетуге ниеті жоғын жиі айтты (№25 кесте).

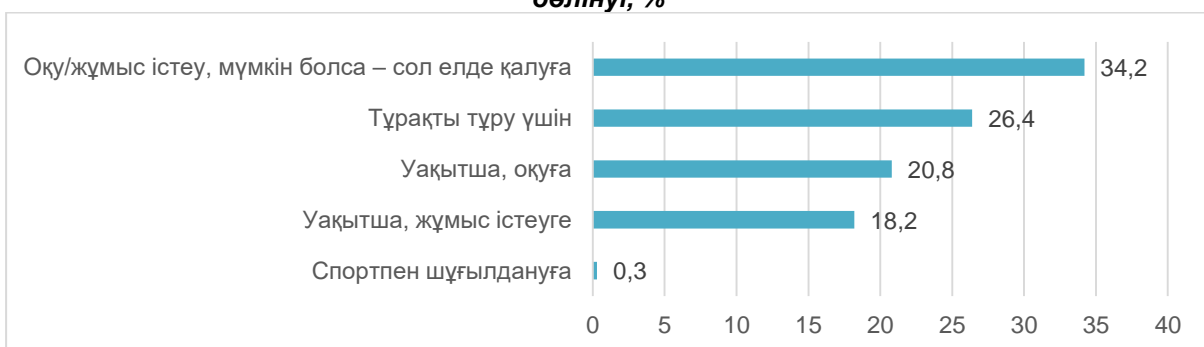
№25 кесте. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %

Жауап нұсқалары	Иә, жақын арада көшіп кетемін	Қазір емес, болашақта басқа елге көшетін шығармын	Осы уақытқа дейін көшу туралы ой болған жоқ, бірақ бәрі өмірлік жағдайға байланысты: мүмкін көшермін, мүмкін көшпеспін	Жоқ, ешқайда көшетін ниетім жоқ	Ж/б/қ
Ақтөбе	0,0	36,1	27,8	<b>36,1</b>	0,0
Алматы	4,8	<b>42,3</b>	34,6	18,3	0,0
Атырау	4,8	19,0	38,1	<b>38,1</b>	0,0
Шығыс Қазақстан	2,1	39,6	37,5	20,8	0,0
Жамбыл	9,0	25,6	<b>43,6</b>	21,8	0,0
Батыс Қазақстан	8,3	37,5	29,2	25,0	0,0
Қостанай	<b>17,8</b>	28,9	<b>44,4</b>	8,9%	0,0
Қызылорда	5,8	34,6	36,5	23,1	0,0
Маңғыстау	5,0	30,0	<b>55,0</b>	10,0	0,0
Павлодар	7,7	<b>42,3</b>	21,2	26,9	1,9
Солтүстік Қазақстан	<b>16,7</b>	<b>44,4</b>	33,3	5,6	0,0
Түркістан	8,5	37,0	34,5	20,0	0,0

Жақын арада немесе болашақта шетелге шығуға ниетті жастардың 39% тек басқа елде уақытша қалуды мақсат етеді. Бұл ретте әрбір бесінші адам білім алу үшін (20,8%) және тағы 18,2% уақытша жұмыс үшін барады.

Қазір немесе болашақта шетелге кетуге ниет білдіргендердің жартысынан көбі ұзақ мерзімді эмиграцияға ниетті екенін көрсетеді. Олардың ішінде әрбір үшінші респондент (34,2%) оқуға және жұмыс істеу үшін көшуге, мүмкіндігінше осы елде қалуға дайын екенін атап өтеді. Әрбір төртінші адам (26,4%) жаңа тұрақты тұрғылықты жеріне көшуге ниетті (№21 диаграмма).

№21 диаграмма. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>14</sup>



Кіші жас тобының өкілдері басқа топтарға қарағанда біраз уақытқа басқа елге оқу үшін көшуді ойлағаны күтілген жайт (31,7%). 19-23 және 24-29 жас аралығындағы жастар кіші топқа қарағанда жұмысқа тұру мақсатында уақытша кетуді қалайды (сәйкесінше 30,4% және 25,7%). 14-18 жас аралығындағы жастар (37,2%) басқа елге оқуға немесе жұмыс істеуге барғысы келеді, сонда мүмкіндігінше жиі қалғысы келеді, бірақ жасы ұлғайған сайын бұл құштарлық әлсірейтінін байқауға

<sup>14</sup> Бұл сұраққа жақын арада немесе болашақта шетелге шығуға ниеті барлар ғана жауап берді.

болады. Бұл ретте тұрақты тұру үшін басқа елге эмиграцияға ұмтылуды 24-28 жас аралығындағы ең үлкен топтағы респонденттер (35,7%) жиі көрсетеді.

Этностық бөліністе, жалпы, қазақтардың шетелге оқуға немесе жұмыс істеуге (қосындысы 46,7%) орыстармен және басқа этностармен салыстырғанда (18,2% және 26,3%) уақытша кететінін атап өтуге болады. Ал, керісінше, қазақтарға (52,8%) қарағанда орыстар мен басқа этнос өкілдері ұзақ мерзімді эмиграцияға (81,8% және 73,6%) көбірек бейім. Орыс респонденттердің ішінде әрбір екінші адам оқуға немесе жұмысқа бару арқылы ұзақ мерзімді эмиграцияға қол жеткізуді қалайды, басқа этнос өкілдерінің тұрақты тұруға бірден бару ықтималдығы жоғары (44,7%) (№26 кесте).

**№26 кесте. «Қазақстаннан көшіп кетуді ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Уақытша, оқуға	31,7	13,0	8,6	23,8	12,7	15,8
Уақытша, жұмыс істеуге	6,9	30,4	25,7	22,9	5,5	10,5
Оқу/жұмыс істеу, мүмкін болса – сол елде қалуға	37,2	32,6	30,0	30,8	50,9	28,9
Тұрақты тұру үшін	23,4	23,9	35,7	22,0	30,9	44,7
Спортпен шұғылдануға	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0

Әлеуетті эмигранттардың басқа елге көшу ниеті қаншалықты маңызды? Сауалнама нәтижелеріне сәйкес басқа елге қоныс аударғысы келетін респонденттердің тек оннан бір бөлігі (9,1%) ғана баратын елін таңдап, көшу туралы шешім қабылдаған және келесі жылы көшуге ниетті. Әрбір бесінші респондент (20,5%) нақты шешім қабылдаған, көшетін елді таңдаған, бірақ көшетін күнін әлі шешпеген. **Осылайша, егер бүкіл жастардың ауқымына қарасақ, онда барлық қазақстандық жастардың шамамен 5% нақты таңдалған бағытпен және көшуге тиісті дайындықпен (бел буған ықтимал эмигранттар) басқа елге көшуге (уақытша немесе тұрақты) елеулі ниет білдіріп отыр. Олардың 1,4% келесі жылы белгілі бір елге баруға дайын.**

Әрбір төртінші әлеуетті эмигрант (25,7%) елді таңдады, бірақ әлі де көшуге шешім қабылдай алмайды, ал респонденттердің дәл сондай үлесі көшуге шешім қабылдады, бірақ әлі де көшуге мүмкіндігі жоқ (25,4%). Басқа елге көшуді қалайтын респонденттердің 18,2% көшетін ел туралы шешім қабылдамаған. **Осылайша, барлық қазақстандық жастардың 10,7% эмиграцияға ниеті бар, бірақ ойланып-толғанып, таңдау жасап жүр, сондай-ақ әйтеуір кету мүмкіндігін іздестіріп жүр (екі ойлы немесе шешімін таппаған әлеуетті эмигранттар тобы)** (№22 диаграмма).

№22 диаграмма. «Басқа елге көшу туралы шешіміңіз қаншалықты тиянақты?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %



Жас топтары бөлінісінде кіші жас тобында көшуге бел буған әлеуетті эмигранттардың жалпы саны, яғни тиісті дайындықпен эмиграцияға елеулі ниеті барлар (26,9%), үлкен жастағы топтарға қарағанда (31,5%-32,8%) аз екенін байқауға болады. 19-23 жастағылар арасында өз таңдауын жасап, бірақ әлі кетуге бел бумағандардың үлесі (33,7%) жоғары. 14-18 жас аралығындағылар арасында осы уақытқа дейін тек кетуге ниеті бар, бірақ ел таңдау туралы шешім қабылдамаған немесе мүмкіндігі жоқтардың үлесі жоғары (жалпы 49,7%).

Жігіттер мен қыздар арасында бел буған және ек ойлы әлеуетті мигранттардың шамамен тең үлесі бар. Жалғыз ерекшелік, жастар арасында эмиграцияға ниеті бар, бірақ баратын елі туралы шешім қабылдамаған немесе көшу мүмкіндігін таппағандардың үлесі жоғары (сәйкесінше 21,1% және 27,2%). Қыздар арасында көшу туралы шешім екі ойда болу жиі кездеседі, дегенмен ел таңдалған – 28,0% (ұлдар арасында – 21,9%) (№27 кесте).

**№27 кесте. «Басқа елге көшу туралы шешіміңіз қаншалықты тиянақты?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Ел таңдалды, құжат дайындап жатырмын, келесі жылы көшейін деп жатырмын	8,8	9,3	9,0	7,6	11,4	4,7	14,5	26,3
Ниетім байыпты, ел таңдалды, бірақ көшу күнін әлі анықталған жоқпын	21,1	20,2	17,9	23,9	21,4	16,8	23,6	36,8
Ел таңдалды, бірақ кетуге әлі шешім қабылдамадым	21,9	28,0	22,8	33,7	21,4	27,6	29,1	10,5
Көшуге шешім қабылдадым, бірақ мүмкіндік жоқ	27,2	24,4	29,0	21,7	22,9	28,5	18,2	18,4
Кетуге деген үлкен ықыласым бар, бірақ нақты қай ел екенін әлі шешпедім	21,1	16,6	20,7	12,0	21,4	21,0	14,5	7,9
Жауап беруге қиналамын	0,0	1,6	0,7	1,1	1,4	1,4	0,0	0,0

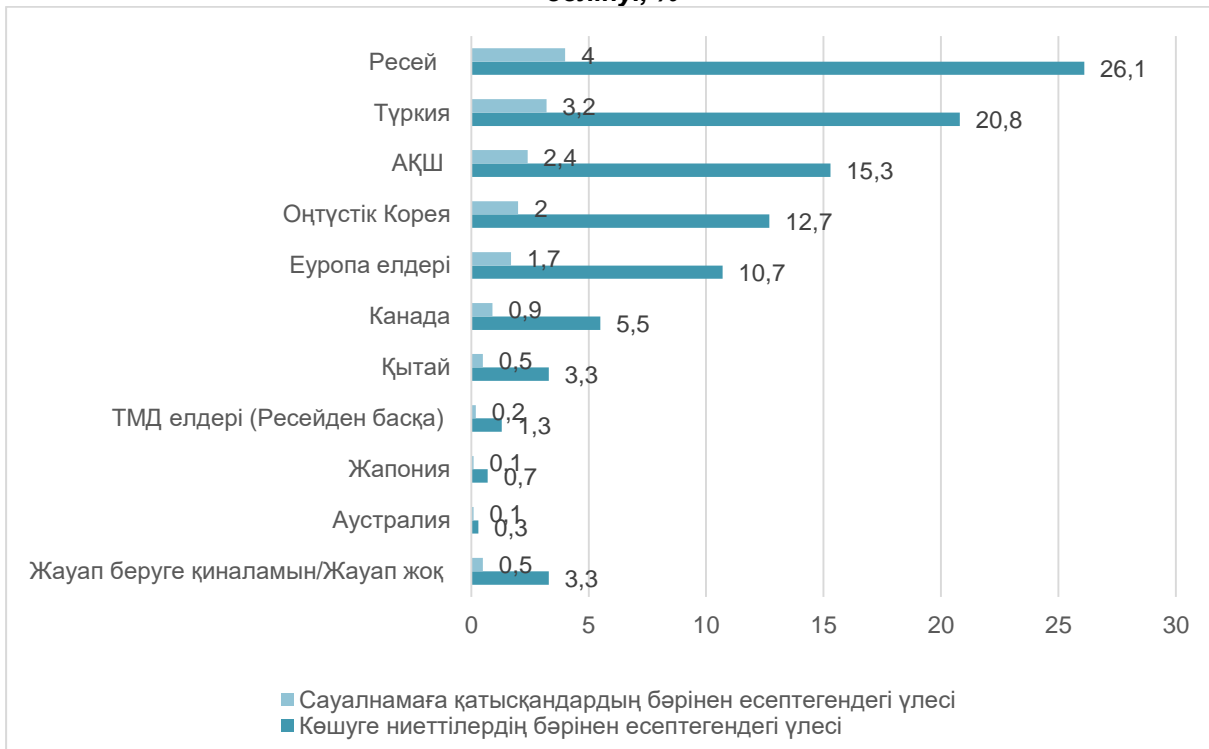
Этностық бөлініс титулдық емес этностық топтар арасында көшуге елеулі ниеті бар анықталған әлеуетті эмигранттардың үлесі қазақтарға қарағанда әлдеқайда жоғары екенін көрсетеді. Салыстыру үшін: орыстар арасында белгілі бір елге эмиграцияға шындап дайындалуда – жалпы 38,1%, басқа этностар арасында – 63,1%, қазақтар арасында – 21,5%. Сонымен қатар шағын этностық топтардың өкілдері арасында келесі жылы басқа елге қоныс аударатындардың үлесі орыстарға (14,5%) және қазақтарға (4,7%) қарағанда әлдеқайда жоғары (26,3%).

Қазақ жастары көп жағдайда басқа елге көшуге ниетті екенін ғана көрсетеді, бірақ әлі күнге дейін не нақты бағыты, не мүмкіндіктері, не эмиграцияға бел байлағаны жоқ (77,1%). Орыстар арасында әлеуетті эмигранттардың үлесі бел бумағандардың үлесін 61,8% құрайды, ал шағын этностық топтар арасында ең азы – 36,8%.

Сауалнамаға қатысқан әртүрлі этностық топтың барлық жастарынан есептелген мәліметтерге қарасақ, олардың жақын жылдары елден кету ықтималдығы жоғары: қазақтардың 0,6%, орыстардың 2,6%, басқа этнос өкілдерінің 6,8%. Сауалнамаға қатысқан қазақ жастарының 2,3%, орыстардың 4,2%, басқа этностар арасында – 9,6% шындап бел буған, бірақ кету күні әлі шешілмеген.

Қазақстаннан көшуді жоспарлаған жастардың басым бөлігі көшу үшін Ресейді (26,1%), Түркияны (20,8%) және АҚШ-ты (15,3%) таңдаған. Сондай-ақ ең танымал бағыттардың бестігіне Оңтүстік Корея (12,7%) және Еуропа елдері (10,7%) кірді. Сауалнамаға қатысқан барлық жастардың санынан қарасақ, әлеуетті мигранттар баратын эмиграция үшін тартымды «бес» ел мыналар болады: Ресей (барлық респонденттердің 4%), Түркия (3,2%) және АҚШ (2,4%), Оңтүстік Корея (2%) және Еуропа елдері (1,7%) (№23 диаграмма).

**№23 диаграмма. «Қай жерге көшіп баруды жоспарлап отырсыз? Егер бірнеше ел таңдап жатсаңыз, басқаларға қарағанда көбірек ұнайтынын атаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Жауаптарды респонденттердің жынысы мен жасы бойынша бөлу көшу үшін елдерді таңдауда кейбір айырмашылық барын анықтады. Осылайша, қыздар жігіттерге қарағанда Түркияны (23,8%), Оңтүстік Кореяны (14,0%) және Еуропа елдерін (11,9%) жиі таңдайды (жігіттер: сәйкесінше 15,8%, 10,5% және 8,8%). Жігіттер Қытайға (6,1%) және Канадаға (8,8%) көшуді қалайды (қыздар: сәйкесінше 1,6% және 3,6%).

14-18 жас аралығындағы жастар жиі АҚШ (17,9%) және Еуропа елдерін (13,8%), 19-23 жас аралығындағы респонденттер жиі Түркия (23,9%), АҚШ (16,3%) және Еуропа елдерін (10,9%), ал үлен жас тобы Түркияны (28,6%) жиі таңдайды (№28 кесте).

**№28 кесте. «Қай жерге көшіп баруды жоспарлап отырсыз? Егер бірнеше ел таңдап жатсаңыз, басқаларға қарағанда көбірек ұнайтынын атаңыз» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Ресей	27,2	25,4	25,5	26,1	27,1	11,2	76,4	36,8
Түркия	15,8	23,8	15,2	23,9	28,6	28,5	0,0	7,9
АҚШ	15,8	15,0	17,9	16,3	8,6	20,6	3,6	2,6
Оңтүстік Корея	10,5	14,0	13,1	12,0	12,9	16,4	1,8	7,9
Еуропа елдері	8,8	11,9	13,8	10,9	4,3	9,3	10,9	18,4
Канада	8,8	3,6	3,4	5,4	10,0	5,6	3,6	7,9
Қытай	6,1	1,6	4,8	2,2	1,4	3,3	0,0	7,9
Ресейден басқа ТМД елдері	1,8	1,0	1,4	1,1	1,4	0,9	0,0	5,3
Жапония	0,9	0,5	1,4	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0
Аустралия	0,0	0,5	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	4,4	2,6	2,8	2,2	5,7	2,8	3,6	5,3

Этностық топтар бөлінісінде алғанда қазақтар Түркия (28,5%), АҚШ (20,6%) және Оңтүстік Корея (16,4%) елдеріне басымдық беретінін байқауға болады. Орыстар арасында, шын мәнінде, әлеуетті эмигранттардың төрттен үш бөлігі (76,4%) Ресей Федерациясына көшуді қалайды, ал әрбір оныншысы Еуропа елдеріне көшуді қалайды. Өзге ұлт өкілдерінің үштен бірінен сәл астамы (36,8%) Ресей Федерациясына, тағы 18,4% Еуропа елдеріне көшуді қалайды.

Ресейлік бағыттың басқалардан ерекшелігі – әлеуетті эмигранттардың едәуір бөлігі (43,8%) көшуге шындап қарайды. Олардың 15% алдағы жылы көшуге дайындалып жатқанын атап өтуге болады, бірақ 28,8% күнін әлі анықтамаған. Бұған қоса, әрбір төртінші адам кетуге бел байламағанын айтады. Яғни, шын мәнінде, Ресей Федерациясын қарастыратын әрбір екінші әлеуетті эмигрант кету туралы шешімді кейінге қалдыруда.

Егер ұлты орыс жастардың Ресей Федерациясына көшу ниетін осы этностық топтың барлық респонденті тұрғысынан қарастыратын болсақ, *алдағы жылдары этносы орыс жастар тарихи отанына жаппай эмиграция жасауы болжанбайтынын көруге болады*. Атап айтқанда, жалпы Ресейге көшу ниетін сауалнамаға қатысқан барлық орыс жастардың 13,7% көрсетеді, оның ішінде:

- 2,6% – келесі жыл ішінде міндетті түрде көшпек;
- 3,5% – бел бұған, бірақ күні белгіленбеген;
- 4,2% – екі ойлы;
- 2,5% – мүмкіндігі жоқ;
- 0,9% – баратын елін әлі нақты анықтамаған.

Осылайша, алдағы жылы орыс жастардың шамамен 3% Ресей Федерациясына кетуі мүмкін, ал 10%-ға жуығы эмиграцияны кейінге қалдыруда, бұл Ресей мен Украина арасындағы әскери қақтығысқа аясында шиеленіскен жағдайға байланысты болуы мүмкін.

Алғашқы «бестіктен» басқа елдерге қатысты айтсақ, жастар осы уақытқа дейін көп жағдайда тек басқа елге кетуге деген ниеті барын ғана білдіретінін байқауға болады, бірақ бұл жастар бел буып, эмиграцияға мақсатты түрде дайын дегенді білдірмейді (№29 кесте).

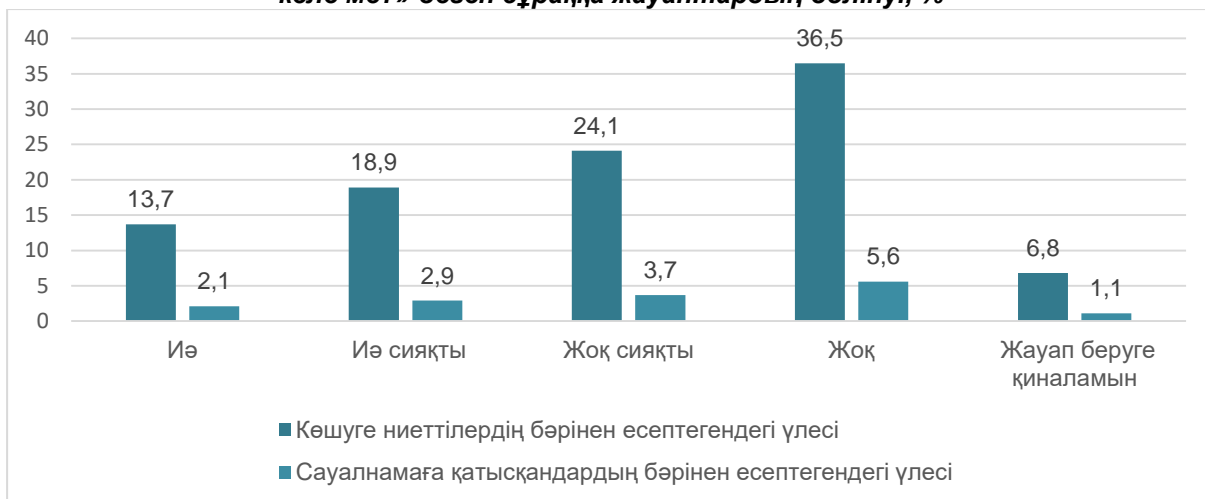
**№29 кесте. Баратын еліне байланысты эмиграция ниетінің байыптылығы, %**

Жауап нұсқалары	Ресей	АҚШ	Түркия	Оңтүстік Корея	Еуропа елдері
Ел таңдалды, құжат дайындап жатырмын, келесі жылы көшейін деп жатырмын	15,0	10,6	4,7	7,7	9,1
Ниетім байыпты, ел таңдалды, бірақ көшу күнін әлі анықталған жоқпын	28,8	12,8	20,3	12,8	18,2
Ел таңдалды, бірақ кетуге әлі шешім қабылдамадым	25,0	25,5	31,3	35,9	12,1
Көшуге шешім қабылдадым, бірақ мүмкіндік жоқ	18,8	23,4	26,6	28,2	33,3
Кетуге деген үлкен ықыласым бар, бірақ нақты қай ел екенін әлі шешпедім	12,5	25,5	17,2	12,8	27,3
Жауап беруге қиналамын		2,1		2,6	
Бел бұған	<b>43,8</b>	23,4	25,0	20,5	27,3
Бел бумаған	56,3	74,5	75,0	76,9	72,7

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, елден тыс жерлерге көшуді қалайтын жастардың басым бөлігі (60,6%) Қазақстан азаматтығын өзгерткісі келмейді (24,1% – жоқ сияқты, 36,5% – жоқ).

Әрбір үшінші әлеуетті эмигрант (32,6%) Қазақстан азаматтығын өзгертуге ниетті, оның ішінде 13,7% азаматтығын өзгерту ниетіне сенімді. Сауалнамаға қатысқан барлық жастардың 5% ғана азаматтықты өзгерту ниетін білдірді (2,1% толық сенімді) (№24 диаграмма).

**№24 диаграмма. «Қазақстан азаматтығын басқа елдің азаматтығына ауыстырғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Әлеуетті эмигранттар тобында Қазақстан азаматтығын өзгертуге тілек білдірушілердің үлесі жігіттер (41,2%), 19-23 жас аралығындағы жастар (39,2%), сондай-ақ орыстар мен басқа этностық топтар өкілдері арасында жоғары (сәйкесінше 63,7% және 44,8%). Өз елінің азаматтығын өзгертуге ниеті жоқтардың үлесі жоғары: қыздар (64,2%), 14-18 жас аралығындағылар (62%), 19-23 жас аралығындағылар (55,4%), 24-28 жас аралығындағылар (64,3%) және қазақтар (74,7%). Бұл ретте қазақтар арасында Қазақстан азаматтығын өзгертуге батыл ниеті жоқтардың үлесі жоғары (46,7%).

Сауалнамаға қатысқан әртүрлі этностық топтың барлық жастарын есептеген мәліметке қарасақ, эмиграция жағдайында азаматтықты өзгертуге дайындығын қазақтардың 3,1%, орыстардың 11,4% және басқа этнос өкілдерінің 11,6% көрсеткен (№30 кесте).

**№30 кесте. «Қазақстан азаматтығын басқа елдің азаматтығына ауыстырғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас, этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә	12,3	14,5	9,0	19,6	15,7	8,9	27,3	21,1
Иә сияқты	28,9	13,0	20,0	19,6	15,7	13,6	36,4	23,7
Жоқ сияқты	20,2	26,4	24,8	25,0	21,4	28,0	9,1	23,7
Жоқ	34,2	37,8	37,2	30,4	42,9	46,7	12,7	13,2
Жауап беруге қиналамын	4,4	8,3	9,0	5,4	4,3	2,8	14,5	18,4

Қазақстан азаматтығын өзгертуді қалайтын респонденттердің ішінде әрбір екінші адам Ресей Федерациясының азаматтығын алғысы келеді (51,0%). АҚШ (9,0%), Канада (7,0%), Қытай және Германия (әрқайсысы 6,0%), Оңтүстік Корея және Түркия (4,0%) азаматтығын алу ниеті азырақ айтылды (№31 кесте).

**№31 кесте. «Қазақстан азаматтығын қай елдің азаматтығына ауыстырғыңыз келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>15</sup>**

Жауап нұсқалары	Көшуге ниет білдіргендердің жалпы санына есебіне қатысты	Сауалнамаға қатысқан барлық жастардың жалпы санына қатысты
Ресей	51,0	2,6
АҚШ	9,0	0,5
Канада	7,0	0,4
Қытай	6,0	0,3
Германия	6,0	0,3
Оңтүстік Корея	4,0	0,2
Түркия	4,0	0,2
Англия	1,0	0,1
Әзірбайжан	1,0	0,1
Аустрия	1,0	0,1
Жауап беруге қиналамын	10,0	0,5

Азаматтығын өзгертуге ниет білдірген орыстардың басым көбі (85,7%) тарихи отаны – Ресей Федерациясының азаматтығын алғысы келетіні күтілген жайт. Басқа этностық топтардың өкілдері арасында көбі Ресей азаматтығын алуға (41,2%) және Германия азаматтығын (29,4%) алуға ниет білдірді. Қазақтардың 29,2% Ресей Федерациясының, 16,7% АҚШ-тың, 12,5% Қытайдың азаматтығын алғысы келеді (№32 кесте).

**№32 кесте. «Қазақстан азаматтығын қай елдің азаматтығына ауыстырғыңыз келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қазақ	Орыс	Басқа этностар
Ресей	29,2	85,7	41,2
АҚШ	16,7	2,9	0,0
Канада	8,3	2,9	11,8
Германия	0,0	2,9	29,4
Оңтүстік Корея	8,3	0,0	0,0
Түркия	8,3	0,0	0,0
Қытай	12,5	0,0	0,0
Англия	2,1	0,0	0,0
Әзірбайжан	0,0	0,0	5,9
Аустрия	2,1	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	12,5	5,7	11,8

## 2.4 Жастардың сыртқы көші-қонының негізгі pull-push қозғаушы факторлары

Алғаш рет pull-push факторлары (көші-қонның тарту және итеру факторлары) түсінігін америкалық демограф Э. Ли енгізді, ол 1966 жылы өзінің жұмысында миграциялық факторларды түсіндірудің гравитациялық моделін ұсынды. Оның моделі әр аумақта миграцияның әртүрлі факторы маңызды болуы мүмкін екеніне негізделген. Кейбір фактор тарту факторлары ретінде әрекет ете алады, ал басқалары итермелейтін факторлар ретінде әрекет етеді. Мигранттардың кету аумағындағы итермелейтін факторлар: саяси немесе діни қудалау, экономикалық дағдарыстар, әскери қақтығыстар, табиғи апаттар және т.б. Өз кезегінде, мигранттар келетін аумақтарының келесі қасиеттері тартымды болуы мүмкін: саяси тұрақтылық, діни сенім бостандығы, экономикалық әл-ауқат, жақсы жұмыс жағдайлары, жалақыны жоғарылату мүмкіндігі және т.б.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Көшіп кеткен жағдайда азаматтықты өзгертуге ниет білдіргендердің арасында (100 адам).

<sup>16</sup> Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX в. / Региональные исследования. - 2015. - № 4 (50).



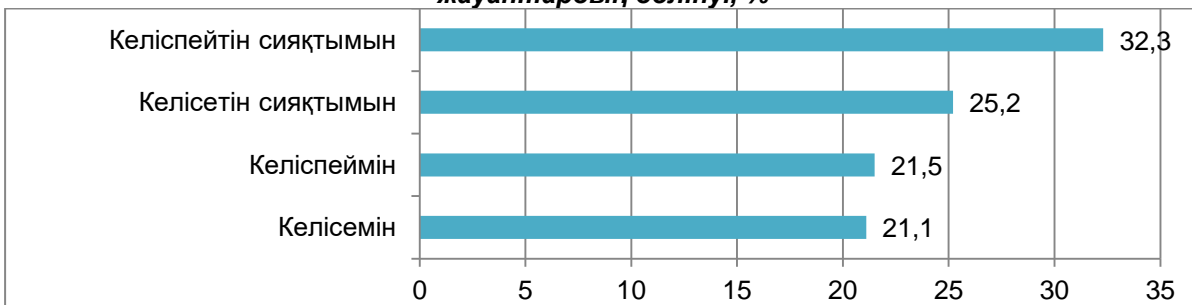
Кейінірек зерттеушілер Э. Лидің бұл моделі қазіргі заманғы шындықтағы жеке тұлға деңгейінде барған сайын маңызды рөл атқара бастағанын айта бастады, өйткені заманауи коммуникациялық технологиялар әлеуетті мигрантқа келу аумағындағы тарту факторлары туралы жақсы хабардар болуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар тарту факторлары әрқашан тек объективті расталған деректерді қамтымайды, көбінесе эмиграция туралы шешімге туыстары мен достарының келу еліне эмоция-бағалау көзқарастары әсер етуі мүмкін. Яғни, кейде индивидтің эмоциялық сенімділігі мен әлеуметтік араласуы шешуші фактор болуы мүмкін. Сондай-ақ pull–push факторларының адамдарға әсері, мысалы, табыс деңгейіне, біліміне, этностық сәйкестігіне, жасына және т.б. сияқты әртүрлі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаға, экономикалық жағдайға және т.б. байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір фактор адамның қабылдауына байланысты қарама-қарсы түрде қабылдануы мүмкін: оңнан теріске айналады.<sup>17</sup>

Жастар үшін маңызды рөл атқаратын факторлардың бірі – олар туған жерінде өзінің жеке әлеуетін сәтті жүзеге асыру қабілетіне сенімді болу. Жастар арасында өз елінің аумағында шетелдегідей ойдағыдай шыңдалуы мүмкін емес деген пікір басым болса, ол «итермелейтін» фактор ретінде әрекет ете бастайды. Бұл фактор көмелеттік жасқа енді қадам басып, кәсіби жолын бастаған жас ұрпақ үшін өте елеулі құбылыс.

Сауалнамаға нәтижесіне сәйкес барлық респонденттің жартысынан көбі жастар табысқа жетіп, көпке таныла алады, өзі Қазақстанда емес, тек шетелде толықтай шыңдала алады деген пікірмен келіспейді. Бұл пікірді респонденттердің 53,8% қолдайды («келіспеймін» – 21,5%, «келіспейтін сияқтымын» – 32,3%).

Дегенмен респонденттердің 46,3% Қазақстанда табысқа жету мен көпке танылуға, толықтай шыңдалуға мүмкіндік жоқ деп, қарсы пікірін білдіреді. Осы ретте сауалнамаға қатысқан жастардың бестен бір бөлігінен астамы (21,1%) өз ұстанымына сенімді (№25 диаграмма).

**№25 диаграмма. «Жастар Қазақстанда емес, тек шетелде табысқа жетіп, көпке танылып, толықтай шыңдала алады деген тұжырыммен келісесіз бе?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Эмиграция ниетінің байыптылығына байланысты деректерді талдау басқа елге көшуге шындап кіріскендердің арасында Қазақстанда табысқа жету және шыңдалу мүмкіндіктеріне қанағаттанбайтын жастардың пайызы әлдеқайда жоғары екенін көрсетеді. Осылайша, жақын арада Қазақстаннан кеткелі отырғандардың 80%-ға жуығының және болашақта басқа елге қоныс аударуы мүмкін адамдардың 64%-ының Қазақстандағы жастардың шыңдалу мүмкіндіктеріне көңілі толмайды. Салыстырып қарасақ, эмиграцияға ниеті жоқтардың 42%-ға жуығы ғана жастардың шыңдалу мүмкіндіктеріне қанағаттанбайды. Осылайша, бұл фактор қазақстандық жастарды шетелге «итеруде» маңызды рөл атқара алады (№26 диаграмма).

<sup>17</sup> Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX в. / Региональные исследования. - 2015. - № 4 (50).

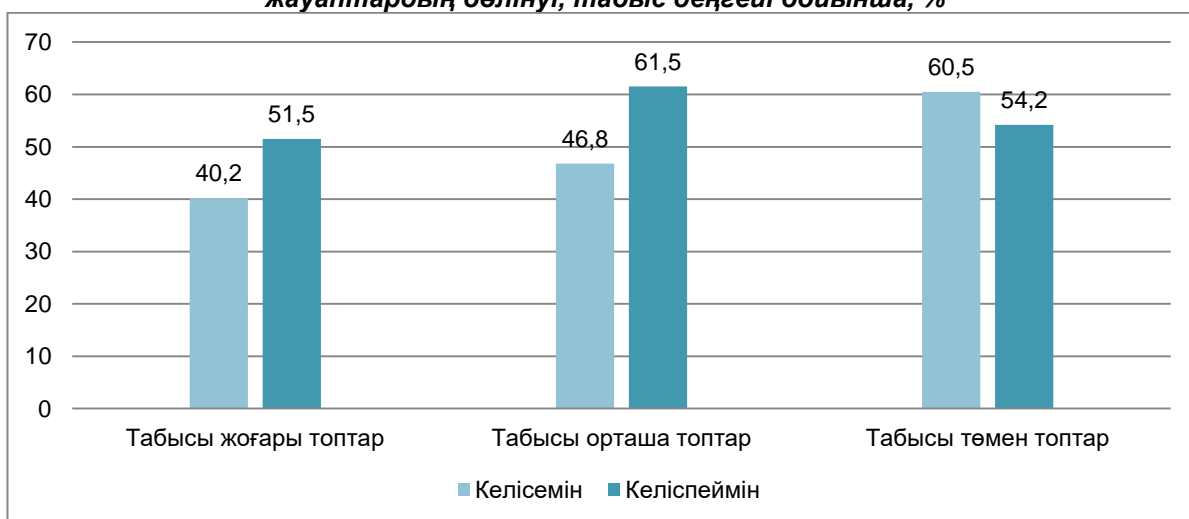
**№26 диаграмма. «Жастар Қазақстанда емес, тек шетелде табысқа жетіп, көпке танылып, толықтай шыңдала алады деген тұжырыммен келісесіз бе?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, эмиграция ниетінің байыптылығына байланысты, %**



Қазақстанда шыңдалу жағдайларына қанағаттанбағандардың үлесі қала жастары арасында (48,9%), 19-23 жас арасында (48,8%), әсіресе ЖОО студенттері (49%), сондай-ақ ЖОО кейінгі білімі бар адамдар (магистр) арасында біршама жоғары – 52,8% және орта арнаулы білімі барлар (48%) арасында біршама жоғары.

Материалдық әл-ауқат факторы жастардың пікіріне айтарлықтай әсер етеді. Жастар өз отбасының әл-ауқатының деңгейін неғұрлым нашар бағаласа, өз еліндегі жеке табысқа жету мүмкіндіктеріне қанағаттанбау деңгейі соғұрлым жоғары болады. Осылайша, табысы жоғары топтар арасында шыңдалу мүмкіндіктеріне 40,2% қанағаттанбайды, орташа табысы барлар арасында – 46,8%, ал табысы төмен топтар арасында көбінің – 60,5% – көңілі толмайды (№27 диаграмма).

**№27 диаграмма. «Жастар Қазақстанда емес, тек шетелде табысқа жетіп, көпке танылып, толықтай шыңдала алады деген тұжырыммен келісесіз бе?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, табыс деңгейі бойынша, %**



Эмиграциялық көңіл-күйі бар жастар тобына (барлық респонденттің 15,4%) Қазақстаннан кетуге не итермелегені жөнінде сұрақ қойылды.

Елден итеру және басқа елге тарту ретінде қандай факторларды бөліп көрсетуге болады?

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей оларды елден *итермелейтін негізгі факторлардың* қатарында әлеуетті эмигранттардың басым бөлігі мыналарды атады: жақын айналасындағы адамдардың шетелге кету немесе кетуді жоспарлауы (47,2%) және сыбайлас жемқорлық пен бюрократиялық озбырлық бар елде тұрғысы келмеуі (46,3%). Әрбір төртінші әлеуетті эмигрант болашақта Қазақстандағы саяси жағдай нашарлауы мүмкін деген қорқынышты, алаңдаушылықты бастан кешіреді (25,7%) және өз құқығын қорғауға кепілдік бар деп есептемейді (25,7%). 18,6% өз отбасының экономикалық жағдайы нашарлауын, Қазақстанда қалыпты өмір сүру мүмкін емесін атап өтеді. Әлеуетті эмигранттардың белгілі бір бөлігі үшін әртүрлі алалау көрінісінің болуы итермелейтін фактор екен. Атап айтқанда, солардың қатарында қазақ тілін білмегені үшін қысым көру (22,5%), өз пікірі үшін қудалауға ұшырау (20,5%), ұлтына байланысты алалауға ұшырау (19,2%), жыныстық бағдарына байланысты қысым көру (8,5%) бар. Қазақстандағы қазіргі жағдай үшін итермелейтін фактор – жастардың Қазақстан әскері қатарында қызмет етуді қаламауы (12,1%), бұл «әлімжеттік» («дедовщина») туралы жиі хабарлау және әскерде мерзімді қызметте жүргендердің көп өлуі салдарынан Қарулы күштердің беделінің айтарлықтай нашарлауымен байланысты.

Әлеуетті эмигранттардың шетелге шығуының *негізгі тарту факторлары* анықталды (50%-дан астам): жақсы ақы төленетін жұмыс табуға деген ұмтылыс (81,4%), өзінің әлеуеті мен қабілеттерін жақсырақ іске асыру мүмкіндігі, қызықты жұмыс табу (75,9%), сапалырақ білім алу (64,8%), сапалырақ медициналық және басқа да қызметтерді алу мүмкіндігі (59,0%) және кез келген жұмыс табу (56,0%). Pull-push факторларына жатқызу қиын жалпы себептердің бірі – бұл әдетте жастарға жас тобы ретінде тән өзгеріс қалау, әртүрлілік, саяхатқа ұмтылу (61,2%). Сондай-ақ жастардың отбасымен қайта қосылуға ниеті (22,8%) немесе олар келген елде жұмысқа тұру немесе қолайлы шарты бар оқуға грант алу (18,9%) сияқты нақты себептер (тарту факторлары) бар.

Жалпы алғанда факторларды итеруші және тартушы факторларға біржақты бөлу мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлық, алалау, құқық қорғалмауы, саяси тұрақсыздық және т.б. түріндегі итермелейтін факторларды, егер әлеуетті эмигранттар баратын елде сыбайлас жемқорлықтан, қудалаудан және қысымнан қорғаудан немесе басқа да мотивтер бойынша жақсырақ қорғалған болатынына сенімді болса, тарту факторлары ретінде қарастыруға болады. Керісінше, баратын елде жоғары жалақы төленетін жұмыс табу, сапалы білім және медициналық қызмет алу мүмкіндігі түріндегі тарту факторлары жастардың Қазақстанда оны алу мүмкіндігін көрмейтінін көрсетеді (№33 кесте).

**№33 кесте. Жастардың көші-қонын ынталандыратын факторлар, %<sup>18</sup>**

<b>Елден итермелейтін факторлар</b>	<b>%</b>	<b>Баратын елге тартатын факторлар</b>	<b>%</b>
Көптеген досым, танысым, туысым шетелге кетіп жатыр немесе кеткісі келеді	47,2	Жақсы жалақысы бар жұмыс табу мүмкіндігі	81,4
Жемқорлық пен бюрократиялық озбырлықсыз елде өмір сүру үшін	46,3	Басқа елде мен өз әлеуетімді, қабілетімді жақсырақ іске асыруға, қызықты жұмыс табуға мүмкіндік аламын	75,9
Менде болашақта Қазақстандағы саяси жағдайдың нашарлауы мүмкін деген қорқыныш, алаңдаушылық бар	25,7	Сапалы білім аламын	64,8
Басқа елде менің құқығым қорғалады	25,7	Маған керегі тек өзгеріс, әртүрлілік, саяхат	61,2
Қазақ тілін білмегенім үшін қысым көрмеймін	22,5	Сапалы медициналық және басқа қызмет ала алу	59,0
Мен өз пікірім үшін қудаланбаймын	20,5	Кез келген жұмысты табу	56,0
Мен ұлтыма байланысты алалауға ұшырамаймын	19,2	Отбасымен, туысқандарыммен қайта қосылу ниеті	22,8
Менің тұрмыс жағдайым қатты нашарлады, менің (отбасымның) Қазақстанда қалыпты өмір сүруі мүмкін емес болып қалды	18,6	Мен жұмысқа ұсыныс алдым, жақсы жағдайлары бар оқу грантын алдым	18,9
Мен Қазақстан әскерінде қызмет еткім келмейді	12,1		
Мен жыныстық бағдарыма байланысты қудаланбаймын	8,5		

Бір айта кетері, респонденттердің этностық негізі туралы мәліметтерді талдау басқа елге көшу мотивтерінде кейбір ерекшелік барын көрсетті. Осылайша, қазақ жастарының (52,3%) және басқа ұлт өкілдерінің (42,1%) салыстырмалы көпшілігін эмиграцияға итермелейтін маңызды мотив елдегі сыбайлас жемқорлық пен бюрократиялық озбырлық екен (салыстыру үшін: орыстар – 25,5%).

Респонденттердің салыстырмалы көпшілігі орыс және басқа ұлт өкілдері үшін адамдарды елден итеруші факторлары қазақ тілін білмеуіне байланысты алалау (сәйкесінше 34,5% және 36,8%), сондай-ақ ұлты бойынша алалау (сәйкесінше 25,5% және 23,7%). Сондай-ақ орыс жастар арасында Қазақстандағы саяси жағдайдың нашарлауына алаңдаушылықпен себепті елден кетуді қалайтындардың үлесі жоғары (30,9%) (салыстыру үшін: қазақтар – 24,8%, басқалар – 23,7%). Өзге этностар өкілдерінің үштен бірінен астамы (34,2%) үшін олардың құқығы қорғалуына сенім факторы маңызды (қазақтар – 24,3%, орыстар – 25,5%). Қазақтар арасында этностық және тілдік алалау түріндегі итеруші факторлардың да бар екенін атап өтуге болады: 16,8% қазақ тілін білмегеніне байланысты қысымға байланысты да, этностық ерекшелігіне байланысты да көшуге ынталы екенін атап өтті (№34 кесте).

<sup>18</sup> Көшіп кету ниеті бар респонденттер (307 адам) жауап берді.

**№34 кесте. Жастардың көші-қонын ынталандыратын факторлар, этнос бойынша, %**

	Қазақ	Орыс	Басқа
<b>Елден итермелейтін факторлар</b>			
Көптеген досым, танысым, туысым шетелге кетіп жатыр немесе кеткісі келеді	40,7	65,5	57,9
Қазақ тілін білмегеннен қысым көруден қорқу	16,8	34,5	36,8
Болашақта Қазақстандағы саяси жағдайдың нашарлауы мүмкін деген қорқыныш, алаңдаушылық	24,8	30,9	23,7
Құқық қорғалғанына сенімсіз болу	24,3	25,5	34,2
Өз ұлтына байланысты алалаудан қорқу	16,8	25,5	23,7
Сыбайлас жемқорлық пен бюрократиялық озбырлық дамыған елде өмір сүруді қаламау	52,3	25,5	42,1
Өз пікірін білдіргені үшін қудалаудан қорқу	24,3	16,4	5,3
Тұрмыс жағдайының нашарлауы, менің (менің отбасымның) Қазақстанда қалыпты өмір сүруі мүмкін болмады	20,6	14,5	13,2
Қазақстан әскерінде қызмет етуден қорқу/қаламау	11,7	14,5	10,5
Жыныстық бағдарына байланысты қудалаудан қорқу	8,9	10,9	2,6
<b>Баратын елге тартатын факторлар</b>			
Жақсы жалақысы бар жұмыс табу мүмкіндігі	76,6	89,1	97,4
Басқа елде мен өз әлеуетімді, қабілетімді жақсырақ іске асыруға, қызықты жұмыс табуға мүмкіндік аламын	71,0	83,6	92,1
Сапалы медициналық және басқа да қызмет ала алу	53,3	67,3	78,9
Сапалы білім алу	64,0	61,8	73,7
Кез келген жұмысты табу	53,7	56,4	68,4
Маған керегі тек өзгеріс, әртүрлілік, саяхат	61,2	54,5	71,1
Отбасымен, туысқандарыммен қайта қосылу ниеті	20,1	29,1	28,9
Мен жұмысқа ұсыныс алдым, жақсы жағдайлары бар оқу грантын алдым	20,1	12,7	21,1

Бұл ретте басқа елге көшуге ниет білдірген респонденттердің көпшілігінде сәтті көшуге жағдай жоқ. Атап айтқанда, тек 21,2%-ында жұмысқа орналасу немесе оқу гранты бар, ал тағы 23,1% иммигранттарды қолдау бағдарламасына (немесе отандастардың қоныс аударуына) енгізілген. Жартысынан сәл астамы келген елдің тілін біледі (51,8%), 45,6% осы елдің заңдарын біледі және 41,0%-ының өмір сүру үшін қаржысы бар (№28 диаграмма).

**№28 диаграмма. «Басқа елге көшу ниетіңіз болса, Сіздің сәтті көшуіңізге жағдай бар ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Деректер аталған жағдайлар эмиграциялық ниеттердің байыптылығына қатты әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Сонымен, егер келесі жылы шетелге шығуға бел буған әлеуетті эмигранттар тобына қарасақ, бұл көбінесе кетуге мұқият дайындалған және қабылдаушыдан белгілі бір қолдау түрлерін алған адамдар. Атап айтқанда, олардың басым көбінің қаржы жинақтары бар (78,6%), баратын елдегі туыстары немесе таныстары бар (71,4%), сол елдің тілі мен заңдарын меңгерген (71,4%). Шындығында, олардың әрбір екіншісі иммигранттарды (немесе отандастарды) қолдау бағдарламасына енгізілген немесе жұмысқа ұсыныс/оқу грантын алған.

Әлеуетті мигранттардың екінші тобы эмиграцияға байыпты ниеті бар, бірақ кету мерзімі белгісіз, олардың көбі баратын елдің тілі мен заңдарын білуімен сипатталады (60%-65%), бірақ тек жартысы ғана кетуге қаржы жағынан дайын (55,6%). Олар иммигранттарды қолдау бағдарламасына (33,3%) немесе жұмысқа ұсыныс/оқу грантына (23,8%) қосылу түріндегі қолдауға ие болу ықтималдығы аз. Сонымен қатар осы топтағы әрбір екінші адамның баратын елде туыстары немесе достары бар, бұл қосымша қолдау ресурсын қамтамасыз етеді.

Баратын жерін әлдеқашан шешкен, бірақ кетуге әлі бел бумаған әлеуетті мигранттар тобының арасында эмиграцияны жеңілдететін артықшылық қатары сирек. Солардың арасында қазірдің өзінде баратын елдің тілін (58,2%), оның заңдарын білетіндер (48,1%), сонымен қатар өмір сүруге қаржысы барлар (41,8%) аз. Олар баратын елде туыстары немесе таныстары азырақ (39,2%) және иммигранттарды қолдау бағдарламасына сирек қатысады. Дегенмен бұл топтағы әрбір төртінші адамның жұмыс ұсынысы немесе оқу гранты бар. Алайда қалыптасқан жағдайлар осы топтағы адамдардың көбі үшін эмиграция сәтті боларына кепілдік бермейді.

Кетуге ниеті бар, бірақ мүмкіндігі жоқ әлеуетті эмигранттар тобының көбінде сәтті көшу үшін ресурс пен жағдай жоқ. Ең маңызды ресурс – баратын елде туыстары мен таныстарының болуы (41%). Әр үштен бір бөлігі ғана баратын елдің тілін біледі, одан да азы сол елдің заңдарын біледі (23,1%), өмір сүруге жеткілікті қаражаты бар (23,1%), иммигранттарға арналған бағдарламаға қатысады (15,4%). Олардың 5,1%-ында ғана шақыру немесе грант бар. Бұл топ жақын арада көшіп кетуді шешсе, ең жоғары тәуекелге ие болып, басын қауіп-қатерге тікпек.

Сондай-ақ эмиграция кетуге ниет білдірген, бірақ әлі де ел таңдау жағдайында тұрғандар үшін өте қауіпті болуы мүмкін. Бұл топта тек үштен біріне жуығында қаржы ресурстары, баратын елдегі туыстары немесе таныстары түріндегі қолдау бар, олардың жартысынан азы баратын елдің тілі мен заңдарын біледі. Таңдаудың белгісіздігіне байланысты олар басқаларға қарағанда иммигранттарды қолдау бағдарламасына қатысу немесе жұмысқа/оқу грантына шақыру сияқты артықшылықтарға ие болу ықтималдығы төмен (№35 кесте).

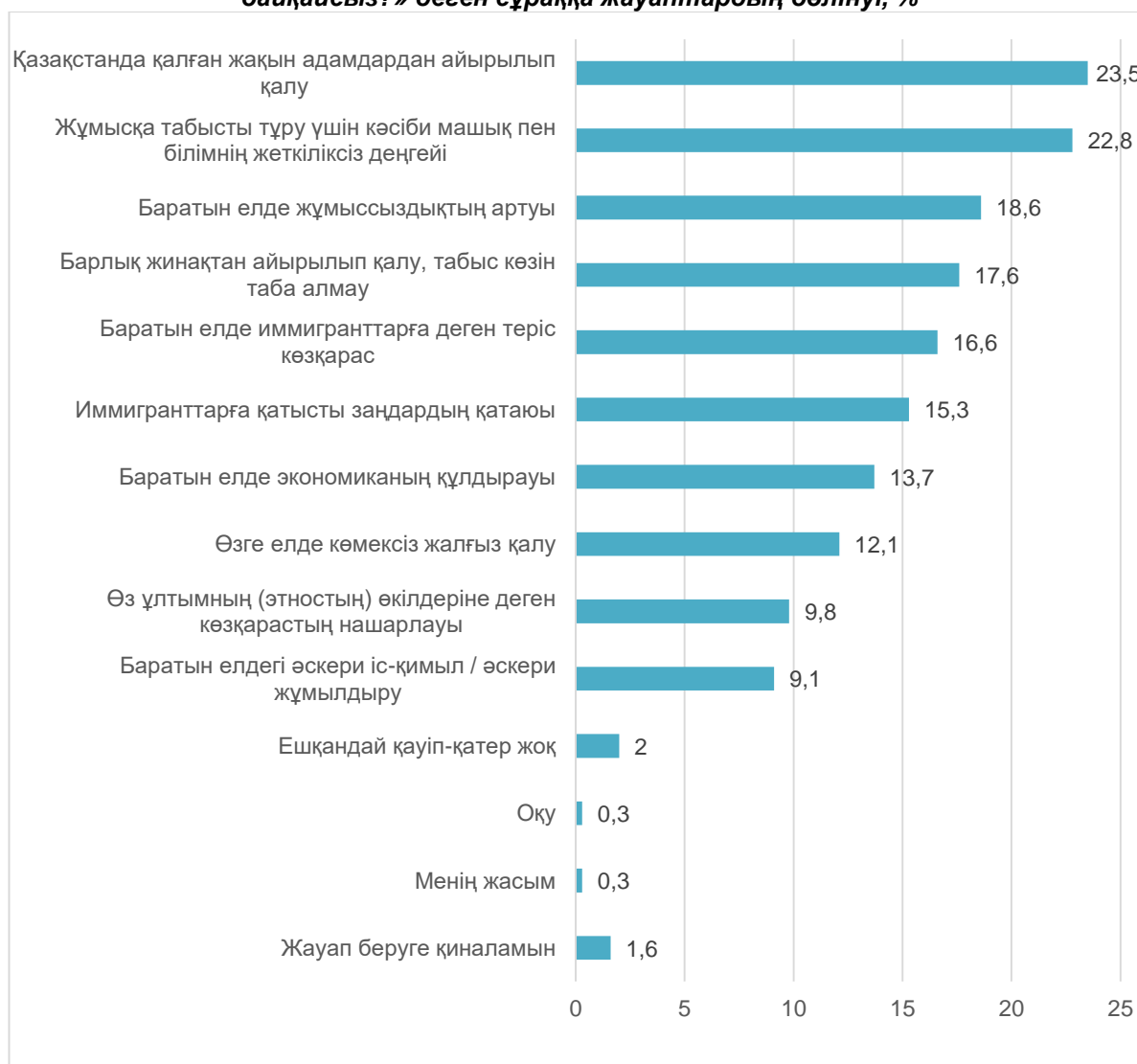
**№35 кесте. «Басқа елге көшу ниетіңіз болса, Сіздің сәтті көшуіңізге жағдай бар ма?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	Әлеуетті эмигрант топтары				
	Алдағы жылдары көшіп кетуге байыпты ниеті бар	Эмиграцияға байыпты ниеті бар, бірақ күнін белгілемеген	Ел таңдап, бірақ кетуге бел бумаған	Ниеті бар, бірақ кету мүмкіндігі жоқ	Кеткісі келеді, бірақ елді таңдамаған
Өмір сүру үшін қаржы жинағы бар	78,6	55,6	41,8	23,1	30,4
Баратын елде туыстары немесе жақын адамдары бар	71,4	54	39,2	41,0	33,9
Баратын елдің тілін біледі	71,4	65	58,2	33,3	44,6
Баратын елдің заңын біледі	71,4	60,3	48,1	23,1	44,6
Иммигранттарды (отандастарды) қолдау бағдарламасына енгізілген	50	33,3	19	15,4	14,3
Жұмыс ұсынысы немесе оқу гранты бар	46,4	23,8	25,3	5,1	21,4

Этностық бөлініс көрсеткендей эмиграцияға (негізінен Ресей Федерациясына) ниет білдірген орыс жастарының үштен бірінен астамы (36,4%) иммигранттарды (немесе отандастарды көшіру) қолдау бағдарламасына қазірдің өзінде енгізілген, әрбір бесіншісі (20%) жұмысқа ұсыныс немесе оқуға грант алған. Олардың 38%-ында ғана өмір сүруге жетерлік қаржылық мүмкіндігі болғанына қарамастан баратын елдің тілін, заңын білу, туған-туыстары мен достарының болуы бұл топқа сенімділік береді.

Басқа елдерге саяхаттағысы келетін жастар неден қорқады? Ең алдымен, олар жақындарымен қоштасудан қорқады (23,5%), сондай-ақ өз қабілеттеріне сенімсіздік – кәсіби машықтың, табысты жұмысқа орналасу үшін білімнің жеткіліксіз деңгейі (22,8%). Сондай-ақ әлеуетті эмигранттар баратын елде кездесетін тәуекелдерді өздері көреді: жұмыссыздықтың өсуі (18,6%), иммигранттарға теріс көзқарас (16,6%), иммигранттарға қатысты заңдарды күшейту (15,3%), экономикалық құлдырау (13,7%). Сондай-ақ жинағынан айырылу және табыс көзін таппау (17,6%) де кезігеді, ал сирегірек – жалғыз, достарсыз қалу (12,1%) қорқынышы айтылды (№29 диаграмма).

**№29 диаграмма. «Басқа елге көшу кезінде өзіңіз үшін қандай негізгі қауіп-қатерді байқайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Респонденттердің гендерлік және жас параметрлері мәнмәтінінде деректерді талдау келесіні көрсетті. Жігіттер қыздарға қарағанда жұмысқа табысты орналасу үшін кәсіби машықтары мен білімінің жеткіліксіздігі туралы (28,9%) және баратын елдегі ықтимал экономикалық құлдыраудан қорқу (18,4%) туралы жиі айтты. Дегенмен жігіттерге қарағанда қыздар қаржылық жиған-тергенінен айырылып қалу (19,2%) және шет елде қолдаусыз жалғыз қалып қоярына (15,5%) алаңдайды.

Басқа елге көшу кезінде туындауы мүмкін тәуекелдердің қатарында басқа топтарға қарағанда кіші жас тобы үйде қалған жақындарынан айырылуды (28,3%) және баратын елдегі әскери іс-қимылдан / әскери жұмылдырудан қорқатынын (12,4%) жиі атап өтеді. Орта жастағы топтың салыстырмалы көбін баратын елдегі иммигранттарға теріс көзқарас (22,8%) және жұмысқа табысты орналасу үшін кәсіби машықтар мен білім деңгейінің жеткіліксіздігі (27,2%) алаңдатады. Басқаларға қарағанда үлкен жастағы адамдар жұмысқа табысты орналасу үшін кәсіби машықтың жоғы (25,7%), жинақтарды жоғалту қаупі (22,9%) және баратын елдегі экономикалық құлдырау (20,0%) туралы жиі айтты.

Жастар ұлты бойынша басқа елге көшу кезінде ықтимал тәуекелдерді бағалауында айтарлықтай айырмашылық бар (көрсеткіш жалпы жиынтық мәндерден жоғары). Осылайша, қазақтарды үйінде қалған жақындарынан айырылу



(25,7%) алаңдатса, орыстар – баратын елдегі мүмкін экономикалық құлдырау (23,6%), ал басқа этнос өкілдері баратын елдегі иммигранттарға қатысты заңдардың қатайтылуы (21,1%) және экономикалық құлдырау (18,4%) туралы көбірек алаңдайды (№36 кесте).

**№36 кесте. «Басқа елге көшу кезінде өзіңіз үшін қандай негізгі қауіп-қатерді байқайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Баратын елде иммигранттарға деген теріс көзқарас	16,7	16,6	13,1	<b>22,8</b>	15,7	17,3	16,4	13,2
Өз ұлтымның (этностың) өкілдеріне деген көзқарастың нашарлауы	8,8	10,4	9,7	12,0	7,1	11,7	7,3	2,6
Баратын елде экономиканың құлдырауы	<b>18,4</b>	10,9	9,7	15,2	<b>20,0</b>	10,3	<b>23,6</b>	<b>18,4</b>
Баратын елде жұмыссыздықтың артуы	16,7	19,7	17,2	17,4	22,9	19,2	18,2	15,8
Жұмысқа табысты тұру үшін кәсіби машық пен білімнің жеткіліксіз деңгейі	<b>28,9</b>	19,2	18,6	<b>27,2</b>	<b>25,7</b>	22,9	21,8	23,7
Иммигранттарға қатысты заңдардың қатаюуы	13,2	16,6	17,2	14,1	12,9	15,0	12,7	<b>21,1</b>
Баратын елдегі әскери іс-қимыл / әскери жұмылдыру	8,8	9,3	<b>12,4</b>	6,5	5,7	7,9	12,7	10,5
Қазақстанда қалған жақын адамдардан айырылып қалу	25,4	22,3	<b>28,3</b>	18,5	20,0	<b>25,7</b>	16,4	21,1
Барлық жинақтан айырылып қалу, табыс көзін таба алмау	14,9	<b>19,2</b>	15,2	17,4	<b>22,9</b>	17,3	18,2	18,4
Өзге елде көмексіз жалғыз қалу	6,1	<b>15,5</b>	12,4	9,8	14,3	13,6	7,3	10,5
Ешқандай қауіп-қатер жоқ	1,8	2,1	2,8	1,1	1,4	1,4	5,5	0,0
Менің жасым	0,0	0,5	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Оқу	0,9	0,0	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	0,9	2,1	2,1	2,2	0,0	0,9	3,6	2,6

Қауіп-қатерді болжау көбінесе баратын елге байланысты. Өлеуетті жас эмигранттар қандай мәселелерден қорқатынына қарасақ, олар әр елде әртүрлі екенін байқауға болады. Осылайша, Ресей Федерациясындағы жағдайға қатысты ең көп таралған қорқыныш – жұмыссыздықтың артуы (26,3%) және экономикалық құлдырау (20%). Тағы бір айта кетері, Ресейге эмиграция жасауға ниеттілер басқаларға қарағанда әскери іс-әрекет / әскери жұмылдыру сияқты құбылыстан қорқады – 16,3% (орта есеппен – 9,1%).

Түркияны таңдағандардың арасында Қазақстанда қалған жақындарынан айырылып қалудан қорқады – 29,7%, сондай-ақ жинақсыз, табыссыз (23,4%) және жалғыз, доссыз (18,8%) қалудан қорқады.

Басқаларға қарағанда АҚШ-қа жиі кеткісі келетіндер иммигранттарға теріс көзқарастан қорқатындарын (31,9%), сондай-ақ сол жерде жалғыз қалудан қорқуды жиі сезінетінін атап өтті – 17% (орта есеппен – 12%).

Баратын елі ретінде Оңтүстік Кореяны таңдағандарды Қазақстанда қалған жақындарынан айырылу (46,2%), сондай-ақ елдегі жұмыссыздық деңгейінің өсуі (25,6%) мүмкін екені қатты алаңдатады.

Айта кету керек, баратын еліне қарамастан әлеуетті эмигранттардың шамамен бірдей үлесі өзінің кәсібилігіне сенімсіздік білдіреді (23%-26%), бірақ еуропалық елдерді таңдағандар тәжірибесі мен білімінің болмауына байланысты жұмыс таба алмайтынына алаңдайды (30,3%). Ресейді таңдағандар, керісінше, мұндай қорқынышты сирек сезінеді (17,5%).

Сондай-ақ Еуропа елдеріне қатысты айтсақ, онда барлық жинағынан айырылу және табыс көзін таба алмау (33,3%), сондай-ақ жұмыссыздықтың өсуі (24,2%) сияқты қорқыныш сезімі бар (№37 кесте).

**№37 кесте. «Басқа елге көшу кезінде өзіңіз үшін қандай негізгі қауіп-қатерді байқайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, баратын ел бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Ресей	АҚШ	Түркия	Оңтүстік Корея	Еуропа елдері
Баратын елде жұмыссыздықтың артуы	<b>26,3</b>	12,8	9,4	<b>25,6</b>	<b>24,2</b>
Баратын елде экономиканың құлдырауы	<b>20,0</b>	12,8	10,9	7,7	18,2
Қазақстанда қалған жақын адамдардан айырылып қалу	18,8	12,8	<b>29,7</b>	<b>46,2</b>	21,2
Жұмысқа табысты тұру үшін кәсіби машық пен білімнің жеткіліксіз деңгейі	17,5	23,4	23,4	25,6	<b>30,3</b>
Иммигранттарға қатысты заңдардың қатаюы	17,5	14,9	12,5	7,7	6,1
Баратын елдегі әскери іс-қимыл/әскери жұмылдыру	<b>16,3</b>	8,5	12,5	2,6	0,0
Баратын елде иммигранттарға деген теріс көзқарас	12,5	<b>31,9</b>	12,5	15,4	18,2
Барлық жинақтан айырылып қалу, табыс көзін таба алмау	10,0	17,0	<b>23,4</b>	17,9	<b>33,3</b>
Өз ұлтымның (этностың) өкілдеріне деген көзқарастың нашарлауы	6,3	10,6	9,4	5,1	6,1
Өзге елде көмексіз жалғыз қалу	5,0	<b>17,0</b>	<b>18,8</b>	10,3	12,1

### 3. Қазақстандық жастардың еңбек көші-қонының ерекшеліктері

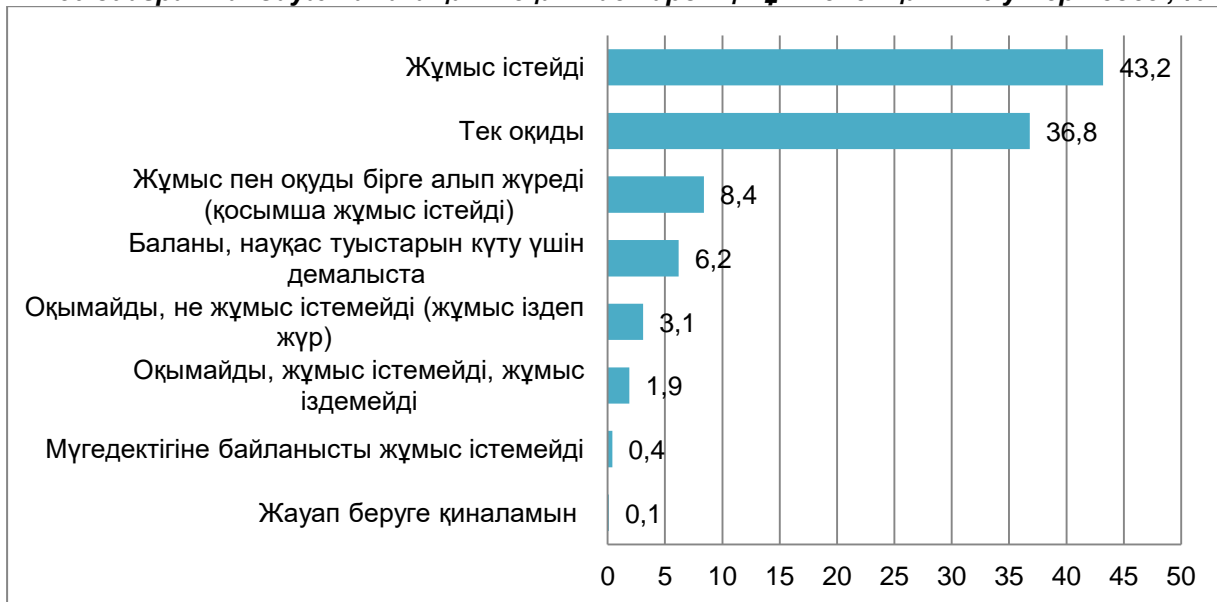
#### 3.1 Жастардың жұмыспен қамтылу жағдайын бағалау

Еңбек көші-қоны жағдайын бағалау үшін бүгінгі таңда жастарды жұмыспен қамту саласында не болып жатқанын, олардың қазақстандық еңбек нарығындағы өз мүмкіндіктерін қалай қабылдайтынын және олардың жұмысқа табысты тұруына қандай негізгі кедергілер бар екенін түсіну қажет.

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей сауалнамаға қатысқан жастардың көбі не жұмыс істейді (43,2%), не оқиды (36,8%). Сауалнамаға қатысқан жастардың тек 8,4% ғана оқу мен жұмысты бірге алып жүр.

Қазіргі уақытта жұмыстан да, оқу процесінен де шеттетілген санаттарға келетін болсақ, атап айтқанда: респонденттердің 6,2% балаларды немесе науқас туыстарын күтумен айналысады; 3,1%-ын жұмыссыздар қатарына жатқызуға болады; NEET санатындағылары (не оқымайды, не жұмыс істемейді, не жұмыс іздемейді) – 1,9%. Мүгедектігіне байланысты еңбекке жарамсыз жастардың үлесін 0,4% құрайды (№30 диаграмма).

№30 диаграмма. Сауалнамаға қатысқан жастардың жұмыспен қамтылу мәртебесі, %



Демографиялық көрсеткіштер бойынша сауалнама деректерін талдау көрсеткендей жігіттер (50,0%) арасындағы жұмыспен қамту деңгейі қыздарға (36,4%) қарағанда жоғары, бұл негізінен қыздар жиі оқитынына байланысты (сәйкесінше 38,8% және 34,8%), сондай-ақ балаларға немесе науқас туыстарына қамқорлық жасау ықтималдығы әлдеқайда жоғары (сәйкесінше 12,2% және 0,3%). Жігіттер арасындағы жұмыссыздардың үлесі қыздарға қарағанда жоғары (сәйкесінше 4,3% және 1,9%).

14-18 жас аралығындағы ең жас топтың басым көпшілігін жас студенттер (85,5%) құрайтыны күтілген жайт, олардың арасында жұмыс істейтіндер саны ең аз – 4,2%, бірақ жұмыс пен оқуды бірге алып жүретіндер – 7,8%. Орта жас тобында (19-23 жас) жұмыспен қамтылған респонденттердің саны 47,7%-ға дейін жетеді, ал тек оқып жүрген жас студенттер бестен бірге дейін (20,6%) төмендейді. Бұл топта респонденттер басқаларға қарағанда жиі жұмысты оқумен бірге алып жүреді – 15,5%. Үлкен жастағы топта жұмыспен қамтылғандар саны 77,3%-ға дейін жетеді, оқып жүргендер саны ең төменгі деңгейге – 3,3%, сондай-ақ жұмысты оқумен бірге алып жүретіндер саны 2,7%-ға дейін төмендейді.

Ең жоғары жұмыссыздардың үлесі 19-23 жас аралығында – 5,8%. NEET үлесі орта және үлкен жас топтарында артады (0,6%-дан 2,3%–2,8%-ға дейін). Сондай-ақ балаларына немесе туыстарына қарайтынның үлесі жасына қарай артады (№38 кесте).

**№38 кесте. Сауалнамаға қатысқан жастардың жұмыспен қамтылу мәртебесі, жыныс және жас бойынша, %**

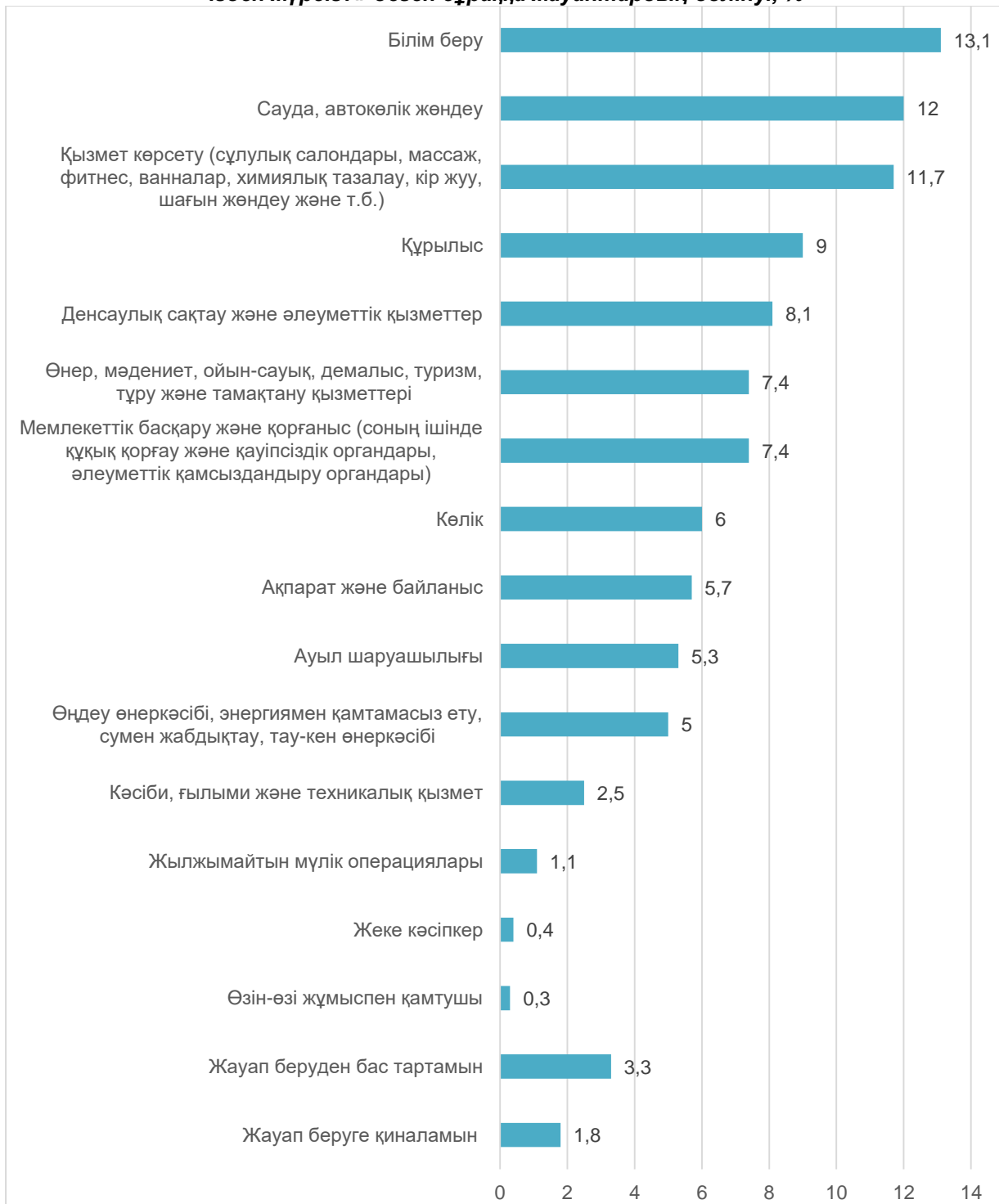
Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
Жұмыс істейді	<b>50,0</b>	36,4	4,2	<b>47,7</b>	<b>77,3</b>
Тек оқиды	34,8	38,8	<b>85,5</b>	20,6	3,3
Жұмыс пен оқуды бірге алып жүреді (қосымша жұмыс істейді)	8,5	8,2	7,8	<b>15,5</b>	2,7
Оқымайды, не жұмыс істемейді (жұмыс іздеп жүр)	4,3	1,9	1,2	5,8	2,7
Оқымайды, жұмыс істемейді, жұмыс іздемейді (NEET)	1,6	2,2	0,6	2,3	2,8
Мүгедектігіне байланысты жұмыс істемейді	0,5	0,3	0,3	0,5	0,4
Баланы, науқас туыстарын күту үшін демалыста	0,3	<b>12,2</b>	0,4	7,4	10,8
Жауап беруге қиналамын	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0

Жұмыспен қамтудың ең көп сұранысқа ие салалары (респонденттер жұмыс істейтін немесе жұмыс іздеп жүрген жер) – білім беру (13,1%), сауда (12,0%), қызмет көрсету (11,7%). Соңғы екі бағыт жоғары біліктілікті қажет етпейді, бірақ көбінесе бос жұмыс орындары бар.

Респонденттердің 7%-дан 9%-ға дейінгісі құрылыс (9%), денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсету (8,1%), мемлекеттік басқару және қорғаныс (7,4%), өнер, мәдениет, ойын-сауық, туризм (7,4%) сияқты салаларда жұмыс істейді/жұмыс іздейді.

Көлік, ақпарат және байланыс, өңдеу өнеркәсібі, энергетика және сумен жабдықтау (5%-дан 6%-ға дейін) сияқты білікті техникалық мамандарды қажет ететін салалар шамамен бірдей сұранысқа ие. Ауыл шаруашылығы жұмыс істейтін немесе жұмыс іздеп жүрген респонденттердің 5,3%-ында сұранысқа ие (№31 диаграмма).

**№31 диаграмма. «Қай салада жұмыс істейсіз (қосымша жұмыс істейсіз) немесе жұмыс іздеп жүрсіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Сауалнама деректерін демографиялық көрсеткіштер бойынша талдау көрсеткендей жігіттердің басым бөлігі құрылыста (14,6%), сауда, автомобиль жөндеу (11,6%) және көлік (10,2%), ал қыздар білім беру (21,4%), қызмет көрсету (14,7%), денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер (13,0%), сауда (12,5%) салаларында жұмыс істейді (немесе жұмыс істегісі келеді). Жігіттер қыздарға қарағанда ауыл шаруашылығында (сәйкесінше 7,8% және 1,9%), сондай-ақ өнеркәсіпте (сәйкесінше 7,5% және 1,7%) жұмысқа тұруы ықтималдығы жоғары.

14-18 жас аралығындағы жастар қызмет көрсету саласын (20,9%), өнер, мәдениет, ойын-сауық, демалыс, туризм (16,5%), сауданы (16,5%) таңдайды. Орта жас санатындағы респонденттер көбінесе білім беру (12,4%), сауда және қызмет көрсету салаларында (әрқайсы 12,2%) жұмысқа тұрған немесе жұмыс іздейді. Үлкен жастағы топ негізінен білім беру (14,9%), сауда (11,1%), денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсету (10,4%) салаларында ұсынылған.

Жас ұлғайған сайын біліктілігі төмен жұмыс күші қажет салалардан жоғары біліктілікті қажет ететін салаға өту тенденциясын атап өтуге болады. Мысалы, респонденттердің жасы неғұрлым үлкен болса, олар қызмет көрсету, сауда, ойын-сауық, демалыс пен туризм саласында соғұрлым сирек жұмыс істейді. Оның орнына, жас ұлғайған сайын білім беру, денсаулық сақтау, мемлекеттік басқару, ақпарат және коммуникациялар, кәсіби және ғылыми қызмет, өнеркәсіп, көлік салаларына сұраныс айтарлықтай артады.

Қазақ жастары көбінесе білім беру (14,8%) және қызмет көрсету (11,1%), орыстар сауда, автокөлік жөндеу (20,4%), қызмет көрсету (12,9%) және көлік (11,8%) салаларын таңдайды, ал басқа этностардың өкілдері сауда және қызмет көрсету саласында (әрқайсы 15,9%) жұмыс істейді. Мемлекеттік басқару және қорғаныс саласында қазақтар (8,8%) орыстарға және басқа этностарға (3,2% және 1,4%) қарағанда жұмысқа тұруға/жұмыс іздеуге көбірек бейім (№39 кесте).

**№39 кесте. «Қай салада жұмыс істейсіз (қосымша жұмыс істейсіз) немесе жұмыс іздеп жүрсіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Білім беру	7,0	21,4	4,4	12,4	14,9	14,8	7,0	8,7
Қызмет көрсету (сұлулық салондары, массаж, фитнес, ванналар, химиялық тазалау, кір жуу, шағын жөндеу және т.б.)	9,5	14,7	20,9	12,2	9,9	11,1	12,9	15,9
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	4,4	13,0	2,2	6,0	10,4	8,6	5,4	8,7
Сауда, автокөлік жөндеу	11,6	12,5	16,5	12,2	11,1	9,8	20,4	15,9
Мемлекеттік басқару және қорғаныс (соның ішінде құқық қорғау және қауіпсіздік органдары, әлеуметтік қамсыздандыру органдары)	6,2	9,1	3,3	6,2	8,9	8,8	3,2	1,4
Өнер, мәдениет, ойын-сауық, демалыс, туризм, тұру және тамақтану қызметтері	6,3	8,9	16,5	8,4	5,3	7,4	7,0	8,7
Ақпарат және байланыс	5,9	5,4	2,2	6,9	5,3	5,6	5,9	5,8
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	2,2	2,8	1,1	1,7	3,3	2,5	2,2	2,9
Өңдеу өнеркәсібі, энергиямен қамтамасыз ету, сумен жабдықтау, тау-кен өнеркәсібі	7,5	1,7	1,1	5,0	5,7	5,1	4,8	4,3
Құрылыс	14,6	1,3	5,5	10,5	8,4	9,1	8,1	10,1
Көлік	10,2	0,4	3,3	5,3	7,0	5,0	11,8	2,9
Жылжымайтын мүлік операциялары	0,8	1,5	1,1	1,7	0,7	1,1	1,7	0,0
Ауыл шаруашылығы	7,8	1,9	9,9	4,8	5,0	5,5	5,9	1,4
Өзін-өзі жұмыспен қамтушы	0,5	0,0	0,0	0,5	0,2	0,4	0,0	0,0
Жеке кәсіпкер	0,6	0,0	0,0	0,5	0,3	0,5	0,0	0,0
Жауап беруден бас тартамын	3,0	3,7	2,2	4,1	2,9	3,0	2,7	8,7
Жауап беруге қиналамын	1,9	1,7	9,9	1,7	0,7	1,8	1,1	4,3

Респонденттердің жартысы тұрғылықты жерінде жастар жұмысқа тұру мәселесімен ылғи бетпе-бет келеді деп есептейді (50,3%). Сауалнамаға қатысқандардың 36,4% жастар мамандығы бойынша жұмысқа тұруы қиынға соғатынын, бірақ арнайы кәсіби машықты қажет етпейтін жұмыста қиындық жоқ екенін айтады. Жастардың 8,8% ғана жастардың жұмысқа тұруда проблемасы жоқ деп есептейді (№32 диаграмма).

**№32 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің қалаңыздың/ауылыңыздың жастары жұмыс іздеуде және жұмысқа тұруда қиындықтарға кезіге ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Кіші топқа қарағанда орта және үлкен жас топтағы жастар жастардың өз мамандығы бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін сыни тұрғыдан бағалайды, дегенмен жоғары біліктілікті қажет етпейтін жұмысты табу қиын емес дейді.

Қазақтар мен басқа этностардың өкілдері жастар жұмысқа тұруда үнемі қиындықтарға тап болатынына көбірек сенеді (тиісінше 51,0% және 54,8%). Басқаларға қарағанда орыстар өз мамандығы бойынша жұмысқа тұру мәселесін жиі атап өтті (39,4%) (№40 кесте).

**№40 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің қалаңыздың/ауылыңыздың жастары жұмыс іздеуде және жұмысқа тұруда қиындықтарға кезіге ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Иә, жастар үнемі жұмысқа тұру мәселесіне тап болады	49,9%	49,8%	51,1%	51,0%	44,6%	54,8%
Жастар өз мамандығы бойынша жұмысқа тұруда қиындықтарға тап болады. Арнайы кәсіби машықтарды қажет етпейтін жұмыс табу қиын емес	31,5%	40,3%	37,7%	36,0%	39,4%	33,6%
Менің қаламдағы / ауылымдағы жастардың жұмысқа тұруда мәселесі жоқ	9,6%	7,6%	8,9%	9,1%	8,8%	4,8%
Жауап беруге қиналамын	9,0%	2,3%	2,3%	3,9%	7,2%	6,8%

Жастардың жұмысқа тұру мәселесімен ылғи бетпе-бет келетінін ауыл жастары (54,7%) жиі айтса, қала жастары (43,8%) мамандығы бойынша жұмысқа орналасудағы қиындықтарды жиі атап өтті. Осылайша, еңбек нарығындағы сұраныс

ұсыныстан алшақ болған кезде қала жастары құрылымдық жұмыссыздыққа жиі ұшырайды. Бұл қазақстандық білім беру жүйесінің мамандарды дайындау кезінде еңбек нарығының сұранысын ескермейтіндігінен болуы мүмкін (№33 диаграмма).

**№33 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің қалаңыздың/ауылыңыздың жастары жұмыс іздеуде және жұмысқа тұруда қиындықтарға кезіге ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**



Өңірлік бөліністе жастардың жұмысқа тұру мүмкіндіктерін бағалауда да айырмашылықтар анықталды. Жамбыл (68,2%), Батыс Қазақстан (60%), Түркістан (59,2%), Алматы (54,1%) және Павлодар (51,4%) облыстарының өкілдері жастар жұмысқа тұру мәселелеріне ылғи кезігеді дейді. Сауалнамаға қатысқан Ақтөбе облысының тұрғындарының көпшілігі (56,2%) жастар өз мамандығы бойынша жұмыс табуда қиындықтарға тап болады деп есептейді. Қостанай және Қызылорда облыстарында пікірлер екіге бөлінді: 45%-дан астамы жұмыспен қамту проблемалары туралы айтады, дәл сондай үлес құрылымдық жұмыссыздық бар екенін айтады. Шығыс Қазақстан облысында әрбір төртінші респондент жұмысқа тұру проблемасын көрмейді (№41 кесте).

**№41 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, сіздің қалаңыздың/ауылыңыздың жастары жұмыс іздеуде және жұмысқа тұруда қиындықтарға кезіге ме?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

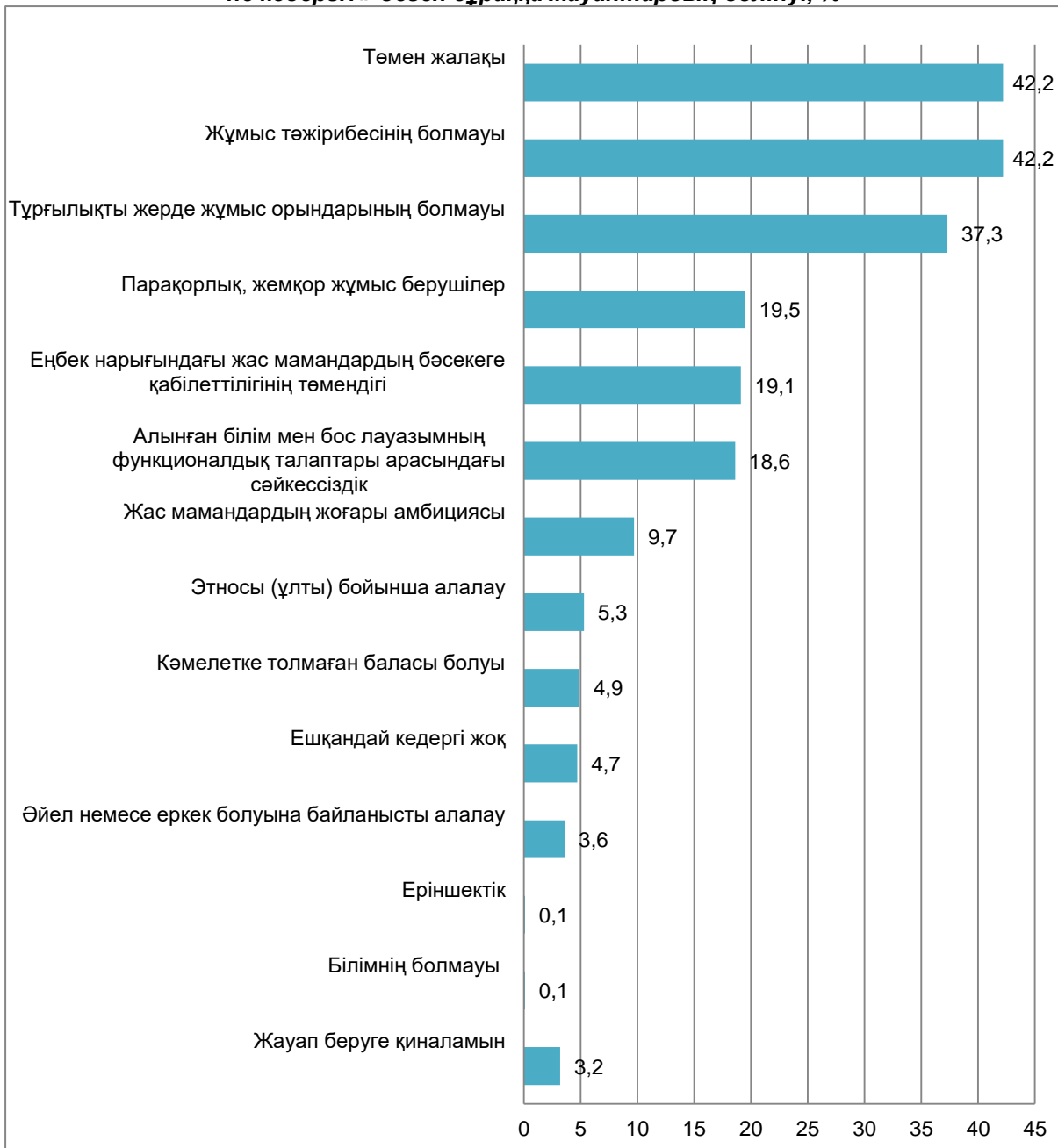
Өңір	Иә, жастар үнемі жұмысқа тұру мәселесіне тап болады	Жастар өз мамандығы бойынша жұмысқа тұруда қиындықтарға тап болады. Арнайы кәсіби машықтарды қажет етпейтін жұмыс табу қиын емес	Менің қаламдағы/ауылымдағы жастардың жұмысқа тұруда мәселесі жоқ	Ж/б/қ
Жамбыл	68,2	30,8	0,0	1,0
Батыс Қазақстан	60,0	29,0	1,0	10,0
Түркістан	59,2	32,5	6,8	1,6
Алматы	54,1	29,7	6,0	10,1
Павлодар	51,4	30,5	10,5	7,6
Атырау	48,1	32,4	16,7	2,8
Маңғыстау	46,3	39,0	13,8	0,8
Қызылорда	45,1	45,1	5,6	4,2
Қостанай	44,3	45,9	6,6	3,3
Солтүстік Қазақстан	38,0	38,0	8,9	15,2
Ақтөбе	32,8	56,2	10,2	0,7
Шығыс Қазақстан	30,9	41,0	24,5	3,7



Жастардың жұмысқа тұруына негізгі кедергілер, сауалнамаға қатысқан жастардың көпшілігінің пікірінше, жұмыс тәжірибесі жоғы (42,2%), төмен жалақы (42,2%) және тұрғылықты жері бойынша жұмыс жоғы (37,3%).

Екінші орынды білім беру жүйесінің жетілдірілмегендігінен туындаған мәселелер тобы алды: жас мамандардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі (19,1%) және алынған кәсіби машықтар мен жұмыс орнында талап етілетіндер арасындағы сәйкессіздік (18,6%), сондай-ақ жұмыс берушілер арасында сыбайлас жемқорлық көріністерінің болуы (19,5%) (№34 диаграмма).

№34 диаграмма. «Сіз қалай ойлайсыз, Сіз тұратын жердегі жастардың жұмысқа тұруына не кедергі?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %



Көбінесе қала жастары жұмыс тәжірибесінің болмауы (49,9%) және төмен жалақы (45,9%) жастардың жұмысқа тұруына кедергі келтіреді деп санайды. Ауыл жастары үшін ең алдымен тұрғылықты жерінде жұмыс орындарының болмауы

(50,7%) жұмысқа орналасуға кедергі болып отыр. Қалада ауылдық жерлерге қарағанда респонденттер құрылымдық жұмыссыздықты (22,3% және 16,2%), жұмыс берушілер тарапынан сыбайлас жемқорлық көріністерін (21,4% және 18,2%), сондай-ақ жас мамандарға қойылатын жоғары талаптарды (13,4% және 7,3%) жиі атап өтеді (№42 кесте).

**№42 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, Сіз тұратын жердегі жастардың жұмысқа тұруына не кедергі?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**

<b>Жауап нұсқалары</b>	<b>Қала</b>	<b>Ауыл</b>
Жұмыс тәжірибесінің болмауы	49,9	37,0
Төмен жалақы	45,9	39,8
Алынған білім мен бос лауазымның функционалдық талаптары арасындағы сәйкессіздік	22,3	16,2
Парақорлық, жемқор жұмыс берушілер	21,4	18,2
Еңбек нарығындағы жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі	20,3	18,2
Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы	16,8	50,7
Жас мамандардың жоғары амбициясы	13,4	7,3
Этносы бойынша алалау	5,9	4,8
Ешқандай кедергі жоқ	5,7	4,0
Кәмелетке толмаған баласы болуы	4,9	4,9
Әйел немесе еркек болуына байланысты алалау	3,5	3,6
Білімнің болмауы	0,0	0,1
Еріншектік	0,1	0,0
Жауап беруге қиналамын	2,5	3,6

№43 кестеде жастарды жұмыспен қамтудағы негізгі кедергілер әрбір өңір бойынша жеке көрсетілген. Негізгі кедергі ретінде жұмыс тәжірибесінің жоғын респонденттер 6 облыста атап өтті, бірақ көбінесе Атырау (76,9%) және Қостанай (63,1%) облыстарында.

Төмен жалақы екі солтүстік облыста: Солтүстік Қазақстан (58,2%) және Павлодар (46,7%), сондай-ақ Батыс Қазақстан облысында (45%) негізгі кедергі болды. Бұл факторды Қостанай (54,9%), Ақтөбе (54,0%) және Атырау (53,7%) облыстарында респонденттердің жартысынан көбі атап өтті.

Жамбыл облысында (67,2%) тұрғылықты жері бойынша жұмыс орындарының болмауы жастардың жұмысқа тұруына айтарлықтай кедергі келтіруде. Сондай-ақ бұл фактор Маңғыстау және Түркістан облыстарында бірінші орында тұр.

Бір қызығы, басқа өңірлерге қарағанда жұмыс берушілердің сыбайлас жемқорлық пен парақорлық мәселесі Жамбыл (36,9%) және Қызылорда (33,1%) облыстарында жиі кездеседі.

Сонымен қатар Шығыс Қазақстан облысында сауалнамаға қатысқан жастардың 19,1% тұратын жерінде жастардың жұмысқа тұруына еш кедергі жоқ деген пікірде.

№43 кесте. Жастардың жұмысқа тұруына кедергі келтіретін себептер, өңір бойынша, %

Өңір	Жастардың жұмысқа тұруына кедергі келтіретін алғашқы «үштік» себептері		
Ақтөбе	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (56,9%)	Төмен жалақы (54,0%)	Еңбек нарығындағы жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі (32,1%)
Алматы	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (43,4%)	Төмен жалақы (41,1%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (36,4%)
Атырау	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (76,9%)	Төмен жалақы (53,7%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (33,3%) және Алынған білім мен бос лауазымның функционалдық талаптары арасындағы сәйкессіздік (27,8%)
Шығыс Қазақстан	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (31,4%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (29,3%)	Төмен жалақы (28,2%)
Жамбыл	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (67,2%)	Төмен жалақы (45,6%)	Парақорлық, жемқор жұмыс берушілер (34,4%) және Жұмыс тәжірибесінің болмауы (36,9%)
Батыс Қазақстан	Төмен жалақы (45,0%)	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (38,0%) және Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (37,0%)	Алынған білім мен бос лауазымның функционалдық талаптары арасындағы сәйкессіздік (26,0%)
Қостанай	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (63,1%)	Төмен жалақы (54,9%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (25,4%)
Қызылорда	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (48,6%)	Төмен жалақы (43,7%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (34,5%) және Парақорлық, жемқор жұмыс берушілер (33,1%)
Маңғыстау	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (40,7%)	Еңбек нарығындағы жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі (25,2%)	Алынған білім мен бос лауазымның функционалдық талаптары арасындағы сәйкессіздік (19,5%) және Жұмыс тәжірибесінің болмауы (18,7%)
Павлодар	Төмен жалақы а (46,7%)	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (43,8%)	Алынған білім мен бос лауазымның функционалдық талаптары арасындағы сәйкессіздік (32,4%)
Солтүстік Қазақстан	Төмен жалақы (58,2%)	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (35,4%)	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (26,6%)
Түркістан	Тұрғылықты жерде жұмыс орындарының болмауы (42,6%)	Төмен жалақы (41,8%)	Жұмыс тәжірибесінің болмауы (35,6%)

### 3.2 Еңбек көші-қонының ауқымын бағалау

Түсініктемелердің біріне сәйкес еңбек көші-қоны – еңбек қызметін жүзеге асыру мақсатында еңбекке қабілетті халықтың аумақтық қозғалысы<sup>19</sup>. Егер адам мәңгі өмір сүру үшін басқа аймақта қалмай, өзінің тұрғылықты жеріне оралса, еңбек көші-қоны уақытша болуы мүмкін. Уақытша еңбек көші-қоны әр түрлі болуы мүмкін: маусымдық, теңселмелі, шөлнекті, вахталық көші-қон, сондай-ақ еңбек мигрантының өз елінен кету-кетпеуіне байланысты ішкі және сыртқы болуы мүмкін.

Сауалнама көрсеткендей сауалнамаға қатысқан жастардың 11,6%-ының уақытша еңбек көші-қоны бойынша жеке тәжірибесі бар, яғни олардың өзі басқа елді мекендерге жұмыс істеуге кеткен, сонымен қатар басқа аймаққа жұмыс істеуге кеткен туыстары да бар. Сондай-ақ жастардың төрттен бір бөлігі дерлік уақытша еңбек көші-қонымен жақындарының тәжірибесі арқылы таныс (23,5%). Осылайша, жастардың үштен бірінен астамы (35,1%) жеке немесе жанама түрде уақытша еңбек көші-қонының тәжірибесіне кезіктірген (№35 диаграмма).

**№35 диаграмма. «Сіз немесе Сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Көбінесе уақытша еңбек көші-қонына 19-28 жас аралығындағы респонденттер (19-23 жас – 14,4%, 24-28 жас – 15,7%), сондай-ақ қазақтар – 12,9% жеке бастан өткерген (салыстыру үшін: орыстар арасында – 7,2%, басқа этностар – 7,5%). Өзге этнос өкілдерінің арасында теңселмелі көші-қонға жеке өзі емес, олардың туыстары қатысқаны жиі байқалады – 36,3%. Орыстар арасында жұмысқа жеке тәжірибесі де, туыстарының үлгісі де жоқтардың ең жоғары үлесі бар (73,3%) (№44 кесте).

**№44 кесте. «Сіз немесе сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Мен өзім жұмысқа барамын. Басқа жерлерге жұмыс істеуге кететін туыстарым бар.	4,9	14,4	15,7	12,9	7,2	7,5
Мен өзім жұмысқа бармаймын, бірақ басқа жерге жұмыс істеуге баратын туыстарым бар.	22,5	23,6	24,2	23,3	18,2	36,3
Менің ондай туыстарым да жоқ, мен өзім де жұмысқа бармаймын	71,7	61,6	59,3	63,4	73,3	54,1
Жауап беруге қиналамын	0,9	0,5	0,7	0,5	1,3	2,1

<sup>19</sup> Седова А.В. ТЕОРИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2-1. – Б. 137-145.

Уақытша еңбек көші-қонының жеке тәжірибесі бар жастардың жоғары үлесі Маңғыстау облысында (58,5%) байқалады. Жастардың 10%-дан 13%-ға дейін Қазақстан Республикасының үш оңтүстік өңіріне: Түркістан, Алматы, Қызылорда, сондай-ақ Батыс Қазақстан облысына жұмысқа бару тәжірибесі бар.

Еңбек көші-қонына ең аз тартылғандар – Ақтөбе (5,1%), Атырау (4,6%), Шығыс Қазақстан (3,7%), Қостанай (4,1%), Павлодар (5,7%) және Солтүстік Қазақстан (5,1%) облыстарының жас тұрғындары.

Жамбыл облысында туыстары басқа облысқа жұмыс істеуге кеткен тәжірибесі бар жастардың салыстырмалы түрде жоғары үлесі (33,8%) бар.

Ауыл және қала тұрғындарының басқа елді мекенге жұмыс істеуге көшу тәжірибесі бірдей, бірақ ауылда қалаға қарағанда жастар еңбек көші-қонының мысалдарын туыстарының мысалында жиі кездестіреді (26,3% және 19%). Жігіттер қыздарға қарағанда жұмысқа жиі барады (13,1% және 10,1%) (№45 кесте).

**№45 кесте. «Сіз немесе Сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

Өңір	Мен өзім жұмысқа барамын. Басқа жерлерге жұмыс істеуге кететін туыстарым бар	Мен өзім жұмысқа бармаймын, бірақ басқа жерге жұмыс істеуге баратын туыстарым бар	Менің ондай туыстарым да жоқ, мен өзім де жұмысқа бармаймын	Ж/б/қ
Ақтөбе	5,1	12,4	<b>82,5</b>	0,0
Алматы	12,0	21,5	64,2	2,2
Атырау	4,6	17,6	<b>77,8</b>	0,0
Шығыс Қазақстан	3,7	18,1	<b>77,7</b>	0,5
Жамбыл	9,7	<b>33,8</b>	56,4	0,0
Батыс Қазақстан	11,0	27,0	62,0	0,0
Қостанай	4,1	23,0	<b>73,0</b>	0,0
Қызылорда	13,4	28,9	57,7	0,0
Маңғыстау	<b>58,5</b>	23,6	17,9	0,0
Павлодар	5,7	26,7	64,8	2,9
Солтүстік Қазақстан	5,1	19,0	<b>72,2</b>	3,8
Түркістан	10,1	25,2	64,7	0,0

Сауалнама көрсеткендей еңбек көші-қонымен жеке немесе туыстары арқылы хабардар болғандардың көпшілігі көші-қонның тұрғылықты жері шегінде болатынын жиі атап өтеді (52,8%). Әрбір үшінші адам (32,7%) еліміздің басқа облыстарына баратынын айтады. Уақытша еңбек көші-қонының ең сирек тәжірибесі *басқа елдерге барумен* байланысты – 12,4% (№36 диаграмма).

**№36 диаграмма. «Сіз немесе Сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %<sup>20</sup>**



Маңғыстау (84,2%) және Атырау (83,3%) облыстарының жас тұрғындары мен олардың туыстары тұрғылықты жеріне жұмысқа жиі кетеді. Жамбыл облысының өкілдері (75,3%) Қазақстанның басқа аймақтарына жиі барады. Солтүстік Қазақстан облысынан жастар немесе олардың туыстары (26,3%) басқа елдерге жиі кетеді. Тұрғылықты жерінде қазақтар (56,5%) жұмысқа жиі барады, ал орыстар (35,9%) басқа елдерге жиі барады (№46 кесте).

**№46 кесте. «Сіз немесе Сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, өңір бойынша, %**

Өңір	Қазақстанда тұрғылықты аумақ шегінде	Қазақстанның басқа облысына	Басқа елге	Жауап беруге қиналамын
Ақтөбе	62,5	25,0	8,3	4,2
Алматы	56,6	22,6	18,9	1,9
Атырау	<b>83,3</b>	8,3	4,2	4,2
Шығыс Қазақстан	61,0	26,8	12,2	0,0
Жамбыл	8,2	<b>75,3</b>	16,5	0,0
Батыс Қазақстан	52,6	28,9	18,4	0,0
Қостанай	39,4	42,4	18,2	0,0
Қызылорда	43,3	45,0	10,0	1,7
Маңғыстау	<b>84,2</b>	13,9	2,0	0,0
Павлодар	44,1	35,3	2,9	17,6
Солтүстік Қазақстан	52,6	5,3	<b>26,3</b>	15,8
Түркістан	54,4	31,6	13,2	0,7

Жігіттерге қарағанда қыздарда облысшілік көші-қон тәжірибесі жиі кездеседі (51,4% және 54,2%), жігіттер қыздарға қарағанда басқа елдерге жиі барады (14% және 10,8%).

<sup>20</sup> Бұл сұраққа басқа аймаққа жұмыс істеуге өзі баратын немесе жұмысқа баратын туыстары бар 701 респондент қана жауап берді. Сондай-ақ салыстыру үшін диаграммада барлық 2000 респонденттен есептелген деректер көрсетілген.

Сауалнама деректері бойынша елдегі табыс табу үшін ең тартымды аймақтар – Нұр-Сұлтан (12,2%), Алматы (14%), Атырау (10,5%) және Ақмола (10,0%) облыстары, сондай-ақ Алматы қаласы (9,6%).

Басқа елге көшу тәжірибесі (жеке немесе жанама) бар жастардың білім деңгейіне қарайтын болсақ, олардың үштен бірінен астамының орта арнаулы/кәсіптік білімі бар (34,5%), үштен бірінен астамы (35,6%) әлі мектепте оқиды немесе оны енді ғана аяқтады, әрбір бесіншінің (20,7%) жоғары білімі бар (№47 кесте).

**№47 кесте. «Сіз немесе Сіздің туыстарыңыз кейде басқа қалаларға (ауылдарға) жұмысқа бара ма, әлде ондай адамдар жоқ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, білім деңгейі бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қазақстанда тұрғылықты аумақ шегінде	Қазақстанның басқа облысына	Басқа елге
Аяқталмаған орта (мектептің 9 сыныбы)	9,7	11,8	17,2
Мен 10-сыныпта оқимын	3,0	5,7	6,9
Орта (мектептің 11 сыныбы)	10,3	14,4	11,5
Кәсіби-техникалық, арнаулы орта (колледж, училище)	39,5	32,3	34,5
Аяқталмаған жоғары білім (әлі университетте оқимын)	11,4	10,5	4,6
Жоғары (ЖОО бітірген)	23,5	24,0	20,7
ЖОО кейінгі (магистр)	2,7	1,3	4,6

Деректерді барлық сауалнамаға қатысқан жастар бойынша талдасақ, онда:

– жалпы, Қазақстандағы шекара маңы өңірлердегі жастардың 30%-ының ел ішінде уақытша еңбек көші-қонының жеке немесе жанама тәжірибесі бар. Оның ішінде облыс ішілік көші-қонмен 18,5%, облысаралық көші-қонмен 11,5% таныс.

– сауалнамаға қатысқан жастардың 4,4%-ының сыртқы уақытша еңбек көші-қоны тәжірибесі бар (жеке немесе жақын адамдарының тәжірибесі арқылы). Олардың ішінде барлық сауалнамаға қатысқан жастардың 2,3% – Ресейге, 0,6% – Оңтүстік Кореяға, ал 0,4%-ының АҚШ-қа жасаған еңбек көші-қонының тәжірибесі бар.

### 3.3 Еңбек көші-қонының негізгі push-pull факторлары

Еңбек көші-қоны өңірдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен тығыз байланысты, бұл адамдарды жұмыс іздеп басқа қалаларға немесе елдерге кетуге итермелейтін себептерге айналады.

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей жастардың және олардың туыстарының басым көпшілігі үшін басқа елдерге жұмыс істеуге кетуге мәжбүрлейтін факторлар төмен жалақы (58,6%) және тұрғылықты жерінде жұмыс орындарының жоғы (32,2%) екені анықталды.

Сыртқы еңбек көші-қонын ынталандыратын маңызды фактор – баратын елдегі жақсырақ еңбек жағдайлары (18,4%). Басқа елге жұмыс істеуге кету туралы шешім қабылдау кезінде қабылдаушы елде қолжетімдірек және кең мемлекеттік кепілдіктердің болуы (5,7%), мансаптық өсу мүмкіндігі (3,4%), жұмысқа қабылдау процедураларының жеңілдігі және тұрғын үй алу (әрқайсысы 2,3%) сияқты себептер маңызды емес. Осылайша, еңбек мигранттары жиі жоғары жалақы алуды және сирек кәсіби мансабын жүзеге асыруды мақсат етеді.

Осылайша, басқа елдерге уақытша еңбек көші-қонын жасау туралы шешім қабылдауға баратын елдегі тарту факторларына қарағанда итермелеуші факторлар әлдеқайда күшті әсер етеді (№48 кесте).

**№48 кесте. Еңбек көші-қонының факторлары, %\***

<b>Елден итермелейтін факторлар</b>		<b>Шетелге тартушы факторлар</b>	
Тұрғылықты жеріндегі төмен жалақы	58,6	Жақсырақ жұмыс жағдайы	18,4
Тұрғылықты жеріндегі жұмыссыздық, жұмыс болмауы	32,2	Қабылдаушы елде қолжетімдірек және кеңірек мемлекеттік кепілдіктер (тегін / арзан дәрі, жоғары зейнетақы, медициналық сақтандыру және т.б.)	5,7
		Мансаптық өсу мүмкіндігі	3,4
		Тұрғын үй алу мүмкіндігі	2,3
		Жұмысқа тұру процедуралары жеңіл	2,3

\*Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауапты таңдай алады

Жастарды басқа елге жұмысқа баруға итермелейтін себептер туралы сұраққа жауап беру респонденттерінің демографиялық параметрлері мәнмәтінінде кейбір айырмашылық барын анықтады. Жастарды басқа елдерге жұмысқа баруға итермелейтін себептердің ішінде қыздар жігіттерге қарағанда тұрғылықты жеріндегі жалақының төмен деңгейін (тиісінше 64,9% және 54,0%) және тұрғын үй алу мүмкіндігін (тиісінше 5,4% және 0,0%) атап өтті. Жігіттерді еңбек көші-қонына қыздарға қарағанда жұмыссыздық, тұрғылықты жерінде жұмыс болмауы (тиісінше 36% және 27%) жиі «итермелейді».

Кіші және үлкен жас топтарының өкілдері тұрғылықты жеріндегі төмен жалақыны жиі атайды (62,1% және 66,7%). 19-23 жас тобында жұмыссыздық (40,0%) басқаларға қарағанда жиірек аталды. Үлкен жас тобындағы әрбір төртінші адамға баратын елдегі жақсырақ еңбек жағдайлары маңызды фактор екен (24,2%).

Этностық топтар бойынша жалпы жиынтық құндылықтардан елеулі ауытқулар тек басқа этностық топтардың өкілдері үшін байқалады. Осылайша, респонденттердің осы тобында жастарды басқа елге жұмыс істеуге кетуге итермелейтін себептердің ішінде жұмыссыздық (66,7%), тұрғылықты жеріндегі жалақының төмендігі (66,7%) және баратын елдегі еңбек жағдайларының жақсырағын жиі атап өтілді (25,0%) (№49 кесте).



**№49 кесте. «Сіздің немесе туыстарыңыздың басқа елге жұмысқа баруының негізгі себептері неде?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Тұрғылықты жеріндегі жұмыссыздық, жұмыс болмауы	36,0	27,0	27,6	<b>40,0</b>	30,3	27,7	25,0	<b>66,7</b>
Тұрғылықты жеріндегі төмен жалақы	54,0	<b>64,9</b>	<b>62,1</b>	44,0	<b>66,7</b>	59,6	53,6	<b>66,7</b>
Жақсырақ жұмыс жағдайлары	18,0	18,9	13,8	16,0	<b>24,2</b>	17,0	17,9	<b>25,0</b>
Мансаптық өсу мүмкіндігі	4,0	2,7	0,0	4,0	6,1	2,1	7,1	0,0
Тұрғын үй алу мүмкіндігія	0,0	<b>5,4</b>	3,4	4,0	0,0	2,1	0,0	8,3
Жұмысқа тұру процедуралары жеңіл	2,0	2,7	0,0	4,0	3,0	2,1	0,0	8,3
Қабылдаушы елде қолжетімдірек және кеңірек мемлекеттік кепілдіктер (тегін / арзан дәрі, жоғары зейнетақы, медициналық сақтандыру және т.б.)	8,0	2,7	6,9	0,0	9,1	8,5	0,0	8,3
Жауап беруге қиналамын	16,0	13,5	24,1	12,0	9,1	10,6	21,4	16,7

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес Қазақстаннан көшуді жоспарлап отырған респонденттер көбіне олар барғысы келетін елде мансаптық өсуге қол жеткізу оңай деп есептейді (44,3%). Дегенмен әрбір үшінші әлеуетті эмигрант (33,9%) Қазақстанда табысты мансап құруға болады деп есептейді. Шамамен бестен бір бөлігіне жауап беру қиынға соғады.

Бір қызығы, қазақ жастары Қазақстанда мансаптық өсу оңайырақ (қазақтар – 43,9%, орыстар – 9,1%, басқа ұлттар – 13,2%) дегенді жиі айтса, орыстар мен басқа этностардың басым бөлігі басқа елде мансап құру оңайырақ деген пікірде (қазақтар – 36,4%, орыстар – 58,2%, басқа ұлттар – 68,4%) (№50 кесте).

**№50 кесте. «Сіз қалай ойлайсыз, мансаптық өсуге қол жеткізу Қазақстанда оңайырақ па, әлде сіз барғыңыз келетін немесе баруды жоспарлап отырған елде оңайырақ па?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос бойынша, %<sup>21</sup>**

Жауап нұсқалары	Қазақ	Орыс	Басқа	Жалпы
Қазақстанда	<b>43,9</b>	9,1	13,2	<b>33,9</b>
Басқа елде	36,4	<b>58,2</b>	<b>68,4</b>	<b>44,3</b>
Екеуінде де	0,0	3,6	0,0	0,7
Адамға байланысты	0,0	0,0	2,6	0,3
Жауап беруге қиналамын	19,2	29,1	15,8	20,8

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей мансаптық өсу мүмкіндіктері бойынша жастар үшін ең тартымды елдер Ресей (33,1%), АҚШ (17,6%), Түркия (16,2%), Оңтүстік Корея (11,0%) және Еуропа елдері (10,3%) екен (№51 кесте).

<sup>21</sup> Көшіп кету ниеті бар респонденттер (307 адам) жауап берді.

**№51 кесте. «Егер Сіз басқа елде мансаптық өсуге қол жеткізу оңайырақ деп ойласаңыз, қайда екенін көрсетіңізші?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	%
Ресей	33,1
АҚШ	17,6
Түркия	16,2
Оңтүстік Корея	11,0
Еуропа елдері	10,3
Қытай	4,4
Канада	3,7
Ресейден басқа ТМД елдері	0,7
Аустралия	0,7
Жауап беруге қиналамын	2,2

Респонденттердің көпшілігі көшуді жоспарлап отырған қалада/елде өз деңгейіндегі мамандардың жұмысқа орналасу мүмкіндігін жақсы бағалайды. Осылайша, 30,6% жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін жоғары, ал қалған 27,4% орташа деп санайды. Жастардың 7,5% ғана біліктілігі мен білімі бойынша мамандардың мүмкіндігін өте жоғары деп санайды. Сондай-ақ 5,5% жұмысқа орналасу мүмкіндігін төмен деп санайды, 16,0% бұл туралы ойланбаған және әрбір оныншы респондентке өзі барғысы келетін қалада/елде өз деңгейіндегі мамандардың жұмысқа тұру мүмкіндігін бағалау қиынға соқты (№52 кесте).

**№52 кесте. «Сіз баруды жоспарлап отырған қалада/елде біліктілігіңіз бен білім деңгейіңіз бойынша маманның жұмысқа орналасу мүмкіндігін қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	%
Өте жоғары	7,5
Жоғары	30,6
Орташа	27,4
Төмен	5,5
Мүмкіндік жоқтың қасы	2,3
Ол туралы ойланбаппын	16,0
Жауап беруге қиналамын	10,7

Деректерді респонденттердің жасы бойынша талдау үлкен және орта жас топтарының өздері көшуді жоспарлап отырған қалада/елде өз деңгейіндегі мамандарды жұмысқа орналастыру мүмкіндігін жоғары бағалайтынын көрсетті. Осылайша, 19-23 жас аралығындағы респонденттердің 37,0% мүмкіндіктерді жоғары деп бағаласа, 24-28 жас аралығындағылардың көпшілігі жұмысқа орналасу мүмкіндіктері орташа деп есептейді (35,7%). Кіші жас тобында бұл туралы ойламағандардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары (22,8%) (салыстыру үшін: 19-23 жас – 10,9%, 24-28 жас – 8,6%).

Бұл сұрақта респонденттердің ұлтына байланысты жауаптарында да біршама айырмашылық бар. Орыстар арасында жұмысқа орналасу мүмкіндігін орташа деп бағалайтындардың үлесі жоғары (45,5%) (салыстыру үшін: қазақтар – 22,4%, басқалары – 28,9%). Қазақтар арасында мүмкіндігі туралы ойламағандардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары – 18,2% немесе оларды өте жоғары бағалағандар да баршылық – 8,9%.

Қыздар арасында біліктілік деңгейіне қарай жұмысқа орналасу мүмкіндігіне сенімділердің үлесі жоғары. Осылайша, қыздар арасында олардың мүмкіндіктері жалпы жоғары бағаланды – 40,9%, жігіттер арасында – 33,4%. Өз кезегінде, жігіттер өз біліктілігін орташа деп жиі бағалайды (33,3% және 23,8%). Сонымен қатар қыздар

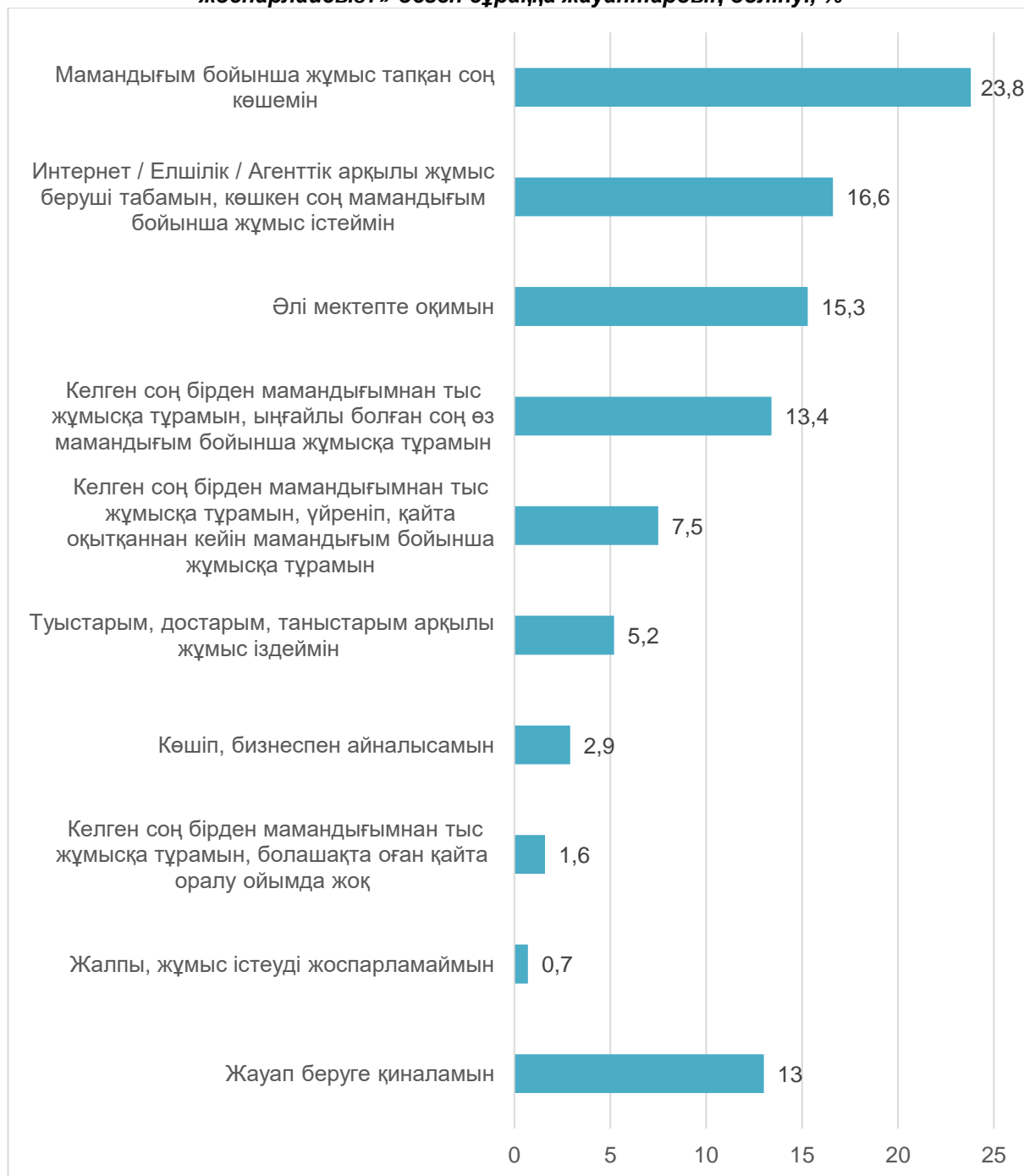
арасында әрбір оныншысы пессимистік баға береді, жігіттер арасында – небәрі 4,4% (№53 кесте).

**№53 кесте. «Сіз баруды жоспарлап отырған қалада/елде біліктілігіңіз бен білім деңгейіңіз бойынша маманның жұмысқа орналасу мүмкіндігін қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Өте жоғары	8,8	6,7	9,7	5,4	5,7	8,9	3,6	5,3
Жоғары	24,6	34,2	28,3	<b>37,0</b>	27,1	30,4	30,9	31,6
Орташа	<b>33,3</b>	23,8	22,8	28,3	<b>35,7</b>	22,4	<b>45,5</b>	28,9
Төмен	4,4	6,2	2,8	8,7	7,1	6,1	3,6	5,3
Мүмкіндік жоқтың қасы	0,0	3,6	1,4	2,2	4,3	2,8	1,8	0,0
Ол туралы ойланбаппын	18,4	14,5	22,8	10,9	8,6	<b>18,2</b>	9,1	13,2
Жауап беруге қиналамын	10,5	10,9	12,4	7,6	11,4	11,2	5,5	15,8

Басқа елге еңбек көші-қонын жасауға ниеті барлар жұмыс іздеуді қалай жоспарлайды? Деректерді талдау көрсеткендей бұл топтың тек 16,6% ғана жұмысқа тұру стратегиясын алдын ала ойластырады, атап айтқанда көшу алдында Интернет/Елшілік/Агенттік арқылы мамандығы бойынша жұмыс табуды жоспарлап отыр. Әлеуетті эмигранттардың көпшілігі көшкеннен кейін мамандығы бойынша жұмыс іздей бастайды (23,8%) немесе қазір кез келген жұмысқа орналасады, содан кейін оны игеріп, білім базасы бар өз профилі бойынша жұмыс табуға тырысады (13,4%), немесе қайта даярлаудан өтеді (7,5%) (№37 диаграмма).

**№37 диаграмма. «Егер Сіз көшетін болсаңыз, жаңа елде жұмыс табуды қалай жоспарлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



#### 4. Оқу көші-қонының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері

##### 4.1 Оқу көші-қонының ауқымын бағалау

Зерттеу кезінде сауалнамаға қатысушылардың 43,8% жұмыс істеп жүрді, жастардың 31,6% жалпы білім беретін мектептер мен колледждердің студенттері болды, 12,0% жоғары оқу орындарында және 1,1% магистратура/PhD докторантурада білім алып жатты. Жас қазақстандықтардың 11,7% ғана жұмысқа тұрмаған, яғни олар оқымайтын да, жұмыс істемейтін де еді (№38 диаграмма).

**№38 диаграмма. «Төмендегі тұжырымдардың қайсы Сіздің жағдайыңызға сәйкес келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Респонденттердің жынысы бойынша деректерді талдау жігіттер арасында жұмыспен қамтылғандардың үлесі жоғары екенін көрсетті (жігіттер – 50,3%, қыздар – 37,1%), ал қыздар арасында қазіргі уақытта не оқумен, не жұмыспен айналыспайтындар көбірек (қыздар – 16,4% және жігіттер – 7,0%).

Жас бойынша корреляция мынаны көрсетті: 14-18 жас аралығындағы респонденттердің көпшілігі орта / арнаулы орта білім алады (82,3%), орта жас тобында жұмыспен қамтылғандардың (49,0%) және жоғары оқу орындары студенттерінің айтарлықтай үлесі (24,9%) бар, ал 24-28 жас аралығындағы респонденттердің арасында жұмыспен қамтылғандардың үлесі басым (77,2%).

Этносына қарай мынадай айырмашылықтарды бөліп көрсетуге болады: қазақтар мен орыстар арасында жұмыс істейтін жастардың үлесі жоғары (тиісінше 44,0% және 46,6%), ал басқа этностар өкілдерінің салыстырмалы көпшілігін мектеп оқушылары мен колледждер (39,0%) болды (№54 кесте).

**№54 кесте. «Төмендегі тұжырымдардың қайсы Сіздің жағдайыңызға сәйкес келеді?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Мен орта/арнаулы орта білім алып жатырмын (мектеп, колледж)	31,0	32,1	<b>82,3</b>	9,1	1,4	31,0	30,9	<b>39,0</b>
Мен жоғары білім алып жатырмын	10,8	13,2	9,2	<b>24,9</b>	3,7	11,9	13,7	9,6
Мен магистратурада, PhD докторантурада оқып жатырмын	0,8	1,3	0,1	1,3	1,7	1,0	0,7	2,1
Мен оқымаймын, жұмыс істеп жүрмін	<b>50,3</b>	37,1	4,8	<b>49,0</b>	<b>77,2</b>	<b>44,0</b>	<b>46,6</b>	35,6
Мен оқымаймын да, жұмыс істемеймін де	7,0	<b>16,4</b>	3,6	15,7	16,0	12,2	8,1	13,7

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей оқитын жастардың басым көпшілігі (68,2%) оқуын Қазақстанда жалғастыруды жоспарлайды, ал 18,9% оқуын шетелде жалғастырығысы келеді және 12,9%-ында оқуын жалғастыруға ниеті жоқ (№39 диаграмма).

**№39 диаграмма. «Білім алуыңызды қай елде жалғастыруды жоспарлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %<sup>22</sup>**



Негізгі демографиялық сипаттамалар бойынша мәліметтерді талдау Қазақстанда білім алуды жоспарлағандар арасында жігіттер (жігіттер – 70,6%, қыздар – 65,9%), 14-18 жас аралығындағы жастар (14-18 жас – 72,5%, 19-23 жас – 60,7% және 24-28 жас – 43,8%) және қазақ ұлтының жастары (қазақтар – 70,0%, орыстар – 64,0%, басқа этностар – 59,5%) көбірек екенін көрсетті. Ал, керісінше, шетелде оқуға ниет білдіргендердің арасында қыздар (жігіттер – 14,2% және қыздар – 23,3%), 24-28 жас аралығындағы жастар (33,3%), сондай-ақ орыс және т.б. ұлттар (қазақтар – 17,5%, орыстар – 22,3% және басқалар – 25,7%) көп екені байқалды (№55 кесте).

**№55 кесте. «Білім алуыңызды қай елде жалғастыруды жоспарлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Мен Қазақстанда оқуды жоспарлап отырмын	<b>70,6</b>	65,9	<b>72,5</b>	60,7	43,8	<b>70,0</b>	64,0	59,5
Мен шетелде оқуды жоспарлап отырмын	14,2	<b>23,3</b>	18,1	18,2	<b>33,3</b>	17,5	<b>22,3</b>	<b>25,7</b>
Оқуымды жалғастыру ойымда жоқ	15,2	10,8	9,4	<b>21,0</b>	<b>22,9</b>	12,5	13,7	14,9

Респонденттердің білімі бойынша деректерді талдау жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жастардың айтарлықтай бөлігі оқуын шетелде жалғастыруды жоспарлайтынын көрсетті (тиісінше 42,3% және 33,3%) (№56 кесте).

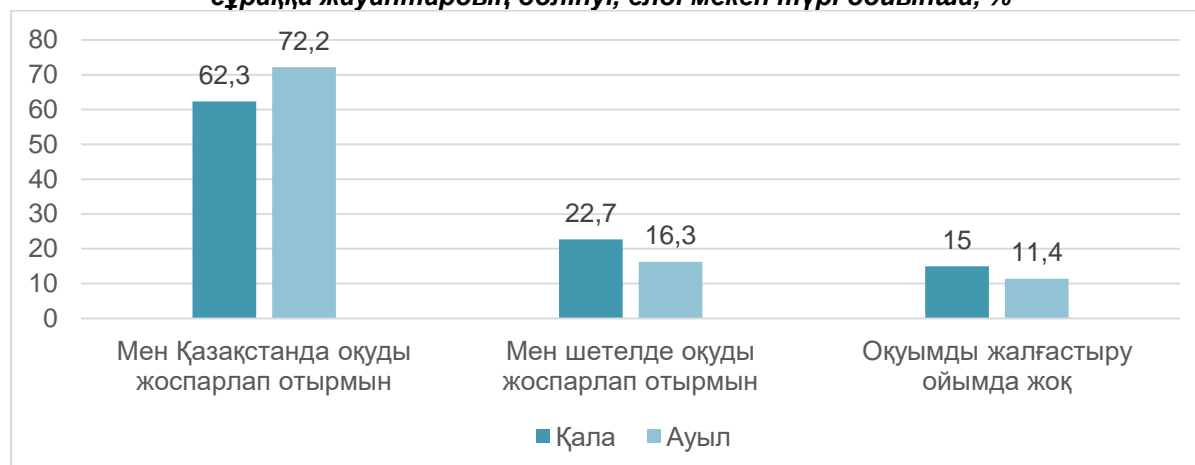
<sup>22</sup> Бұл сұраққа қазіргі уақытта орта/орта арнаулы білім (мектеп/колледж), жоғары білім алып жатқан, магистратура/PhD докторантурада оқып жатқан 892 респондент қана жауап берді.

**№56 кесте. «Білім алуыңызды қай елде жалғастыруды жоспарлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Мен Қазақстанда оқуды жоспарлап отырмын	Мен шетелде оқуды жоспарлап отырмын	Оқуымды жалғастыру ойымда жоқ
Аяқталмаған орта (мектептің 9 сыныбы)	73,8	20,8	5,4
Мен 10-сыныпта оқимын	79,2	16,0	4,8
Орта (мектептің 11 сыныбы)	75,0	15,8	9,2
Кәсіби-техникалық, арнаулы орта (колледж, училище)	62,9	15,9	21,2
Аяқталмаған жоғары білім (ЖОО-да оқып жүрмін)	58,5	17,9	23,6
Жоғары (ЖОО аяқтадым)	34,6	<b>42,3</b>	23,1
ЖОО кейінгі (магистр)	46,7	<b>33,3</b>	20,0

Сондай-ақ ауыл жастары арасында (72,2%) Қазақстанда оқуын жалғастырғысы келетіндер қала тұрғындарына (62,3%) қарағанда көбірек. Ал, керісінше, қала жастарының арасында ауыл жастарымен салыстырғанда шетелде оқуды жоспарлағандардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары (тиісінше 22,7% және 16,3%) (№40 диаграмма).

**№40 диаграмма. «Білім алуыңызды қай елде жалғастыруды жоспарлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**



#### 4.2 Оқу көші-қонының негізгі push-pull факторлары

Жастардың қазақстандық жоғары оқу орындарында оқуды таңдауының басты себебі – *ата-ана баласын басқа елге жібергісі келмеуі* (36,5%). Айта кету керек, 31,4% өз таңдауын қазақстандық оқу орындарының сапалы, лайықты білім беруімен түсіндіреді (31,4%). Ал 30,4% ата-анасымен жайлы өмір сүруді таңдайды, яғни осы себепті Қазақстанда оқуды таңдайды (№41 диаграмма).

**№41 диаграмма. «Егер Сіз Қазақстанда білім алып жатсаңыз немесе білім алуды жоспарласаңыз, мұның себебі неде?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %\***



\* Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап таңдай алды

Жас ерекшелігіне қарай жастардың Қазақстандағы білім алуды таңдауының себептері бойынша кейбір айырмашылық бар. Осылайша, үлкен жастағы топта өз таңдауын Қазақстандағы білім алудың шетелдік университеттерге қарағанда арзан болуымен түсіндіретіндердің үлесі әлдеқайда жоғары (14-18 жас – 21,9%, 19-23 жас – 25,4%, 24-28 жас – 47,6%). Кіші және орта жас топтары өкілдерінің көпшілігіне ата-анасы шетелде оқуға рұқсат бермейді (14-18 жас – 37,6%, 19-23 жас – 34,6%, 24-28 жас – 23,8%), сондай-ақ жастардың едәуір бөлігі ата-анасымен бірге тұруды қалайды, сондықтан олар отанында оқуды таңдайды (14-18 жас – 31,7%, 19-23 жас – 27,7%, 24-28 жас – 19,0%). Сондай-ақ осы жас топтары арасында Қазақстанда бюджеттік бөлімге түсу мүмкіндігі жоғары деп есептейтіндердің салыстырмалы түрде жоғары үлесі бар (14-18 жас – 14,0%, 19-23 жас – 11,5%, 24-28 жас – 4,8 %).

Респонденттердің жынысына байланысты айтарлықтай айырмашылық жоқ, тек Қазақстанда білім алуды жоспарлаған жас жігіттер себептердің арасында білім алудың төмен құнын (жігіттер – 27,1%, қыздар – 20,0%) және ата-анасымен жайлы тұруды (жігіттер – 33,3%, қыздар – 27,5%) жиі атап өткен (№57 кесте).



**№57 кесте. «Егер Сіз Қазақстанда білім алып жатсаңыз немесе білім алуды жоспарласаңыз, мұның себебі неде?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жыныс, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жыныс		Жас			Ұлт		
	Жігіттер	Қыздар	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Біздің оқу орындарымыз сапалы, лайықты білім береді	30,0	32,8	31,7	30,8	28,6	<b>34,3</b>	22,5	18,2
Мұнда түсу оңай, талаптар аз, бәсекелестік төмен	25,1	23,0	22,1	29,2	33,3	23,8	22,5	<b>29,5</b>
Мұнда оқу арзанырақ	<b>27,1</b>	20,0	21,9	25,4	<b>47,6</b>	23,8	18,0	<b>31,8</b>
Кетуге дайын емеспін, жаңа жерге бейімделу қиынға соғады	25,1	23,0	23,4	26,2	23,8	24,4	21,3	25,0
Кетуге мүмкіндігім жоқ	24,8	25,9	26,3	22,3	23,8	24,6	28,1	27,3
Ата-анам басқа елге жібермейді	35,3	37,7	<b>37,6</b>	<b>34,6</b>	23,8	<b>39,6</b>	<b>29,2</b>	18,2
Мұнда бюджеттік орынға кіру ықтималдығы жоғары	14,2	12,1	<b>14,0</b>	<b>11,5</b>	4,8	12,6	15,7	13,6
Туыстарымен тұру ыңғайлы, оңайырақ	<b>33,3</b>	27,5	<b>31,7</b>	<b>27,7</b>	19,0	28,2	<b>40,4</b>	<b>34,1</b>
Жауап беруге қиналамын	0,7	1,0	0,7	0,8	4,8	0,4	2,2	2,3

Қазақтар ата-анасы шетелге оқуға жібермейтінін (39,6%) және қазақстандық оқу орындарында сапалы білім беретінін (34,3%) жиі айтқан. Орыс ұлты жастарының салыстырмалы көпшілігі ата-анасымен ыңғайлы өмір сүруді (40,4%) және ата-анасы білім алу үшін шетелге шығуына тыйым салғанын (29,2%) жиі атайды. Өзге этнос өкілдерінің басым бөлігі де ата-анасымен жайлы өмір сүруді таңдағанымен (34,1%), олар Қазақстанда білім алу құны төмен (31,8%) және талаптар аз және бәсекелестік төмен (29,5%) деп санайды.

Ауыл жастарының салыстырмалы көпшілігі Қазақстанда білім алуға деген ұмтылысын отандық оқу орындарында сапалы білім алуға болатындығымен түсіндіреді (қалада – 25,9%, ауылда – 34,7%). Қала жастарының арасында ата-анасымен ыңғайлы және жайлы өмір сүруді таңдайтындардың үлесі жоғары (тиісінше 36,4% және 26,8%). Бұл ретте ауыл жастары арасында Қазақстанда бюджеттік орынға түсу ықтималдығы жоғары деген пікір басым (тиісінше 17,1% және 10,8%) (№58 кесте).

**№58 кесте. «Егер Сіз Қазақстанда білім алып жатсаңыз немесе білім алуды жоспарласаңыз, мұның себебі неде?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, елді мекен түрі бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Қала	Ауыл
Біздің оқу орындарымыз сапалы, лайықты білім береді	25,9	<b>34,7</b>
Мұнда түсу оңай, талаптар аз, бәсекелестік төмен	26,8	22,4
Мұнда оқу арзанырақ	<b>28,5</b>	20,5
Кетуге дайын емеспін, жаңа жерге бейімделу қиынға соғады	22,4	25,0
Кетуге мүмкіндігім жоқ	25,0	25,5
Ата-анам басқа елге жібермейді	34,2	37,9
Мұнда бюджеттік орынға кіру ықтималдығы жоғары	<b>17,1</b>	10,8
Туыстарымен тұру ыңғайлы, оңайырақ	<b>36,4</b>	26,8
Жауап беруге қиналамын	0,0	1,3

Қазақстандық жастардың шетел университеттерінде білім алуына қандай тартушы (pull) факторлар әсер етеді? Әлеуетті оқу мигранттарының көпшілігі шетелде білім алуға деген ұмтылысты шетелдік университеттерде жақсы білім алу

(62,1%), халықаралық кәсіби және іскерлік байланыстарды орнату мүмкіндігі (35,5%), шетел университеттерінің дипломдарына сұраныс және мансаптық өсу перспективасы (31,4%), сондай-ақ әлемді көру және өз ой-өрісін кеңейту мүмкіндігімен (29,6%) байланыстырады. Сондай-ақ әрбір төртінші әлеуетті мигрант үшін білім беру ұйымдарының жоғары рейтингі (25,4%), тілдерді үйрену мүмкіндігі (23,1%) тартымды саналады. Әрбір бесінші адам мемлекет қаржыландыратын орынға кірудің жоғары мүмкіндіктерін атап өтті.

Сонымен қатар Қазақстандағы білім берудің негізгі кемшіліктері (push факторлар) қатарында жастар тестілеуден өту қажеттілігін (ОЖСБ, ҰБТ) – 23,7%, шыңдалу және мансап құру мүмкіндіктерінің жоғын (9,5%), университетті бітіргеннен кейін жұмысқа орналасудағы қиындықтар (6,5%), қызығушылық танытатын қызмет саласының дамымауы (4,1%) және қажетті дайындық бейіні бар оқу орындарының болмауы (3,0%) бар (№59 кесте).

**№59 кесте. «Егер Сіз шетелде білім алып жатсаңыз немесе білім алуды жоспарласаңыз, мұның себебі неде?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	%
Жоғары сапалы білім	62,1
Шетелде оқу халықаралық кәсіби және іскерлік байланыстар орнату мүмкіндігін кеңейтеді	35,5
Шетелдік дипломдар сұранысқа ие және мансаптық өсудің кең перспективаларын ашады	31,4
Әлемді көру, ой өрісін кеңейту мүмкіндігі	29,6
Білім беру ұйымдарының (мектептердің, колледждердің, ЖОО-лардың) жоғары рейтингі	25,4
Одан әрі жұмысқа орналасу және өмір сүру мүмкіндігі	24,3
Оқуға түсу кезінде тестілеу нәтижелері маңызды емес (ОЖСБ, ҰБТ және т. б.)	23,7
Тіл үйрену мүмкіндігі	23,1
Бюджеттік орынға түсу ықтималдығы жоғары	19,5
Білім беру ұйымдары жақсы жабдықталуы	18,3
Тәуелсіз болуға үйретеді	17,2
Жайлы жатақханалардың болуы	16,0
Ғылыммен, зерттеулермен айналысуға мүмкіндік бар	14,2
Жоғары шәкіртақы	14,2
Университетке, институтқа қабылдаудың/түсудің жеңілдетілген рәсімдері	13,6
Қазақстанда шыңдалу, мансап құру үшін мүмкіндіктер аз	9,5
Онда туысым, досым, танысым оқиды	7,7
Қазақстанда ЖОО-дан кейін жұмыс табу қиын	6,5
Өкілдік оқу корпустары	5,3
Қазақстанда мені қызықтыратын сала жеткілікті дамымаған	4,1
Қазақстанда қажетті дайындық бейіні бар білім беру ұйымы жоқ	3,0
Жауап беруге қиналамын	0,6

Еліміздің басқа өңірінде оқуға ниет білдірген жастардың көпшілігі (60,7%) өз өңіріне оралуды жоспарлап отыр («иә, жоспарлап отырмын» – 36%, «иә сияқты» – 24,7%). Шетелде оқуға ниет білдіргендердің арасында өз еліне оралуды сирек жоспарлап отыр – жалпы 55,1%.

Шетелге шығуға ниетті әлеуетті оқу мигранттарының үштен бірінен астамы (34,3%) елге оралғысы келмейді. Әрбір оныншысы таңдау туралы әлі шешім қабылдамаған.

Шетелде оқуды жоспарлаған қазақ жастары арасында әрбір төртінші (26%), басқа этностар арасында – жартысынан астамы (орыстар – 51,6%, басқа этностар – 57,9%) басқа елде қалуға ниетті екенін атап өтуге болады (№60 кесте).

**№ 60 кесте. «Егер Сіз басқа өңірге/елге оқуға түссеңіз, оқуды аяқтағаннан кейін өз өңіріңізге/еліңізге оралуды жоспарлап отырсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, әлеуметті ішкі және сыртқы мигранттар арасында, %**

Жауап нұсқалары	Қазақстанда оқуды жоспарлап отыр	Шетелде оқуды жоспарлап отыр
Иә, жоспарлап отырмын	36,0	30,8
Иә сияқты	24,7	24,3
Жоқ сияқты	10,2	21,9
Қайтпайтыным анық	2,8	12,4
Өз аймағымда оқуды жоспарлап отырмын	18,3	–
Жауап беруге қиналамын	8,1	10,7

Көбінесе жастар шетелде оқу туралы ақпаратты әлеуметтік желілерден (41,8%), бұқаралық ақпарат құралдарынан және Интернеттен (41,2%) алды. Респонденттердің 21,4% шетелде оқу туралы ақпарат іздеген кезде туыстары мен достарының кеңесіне сүйенеді. Сондай-ақ жастар арасында шетелдік білім беруді танымал ету процесіне отандық білім беру мекемелері өз үлесін қосуда. Сауалнамаға қатысқан жастардың 12,0% шетелде оқу туралы өзінің оқу орны арқылы білгенін айтады (№61 кесте).

**№61 кесте. «Шетелде оқу туралы қай дереккөзден білдіңіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**

Жауап нұсқалары	%
Әлеуметтік желі	41,8
БАҚ пен Интернет	41,2
Ата-анадан, туыстардан, достардан алған кеңес	21,4
Қазақстанның білім беру ұйымдары (мектеп/колледж/университет)	12,0
Бізге сол университеттердің өкілдері келіп, презентация өткізіп, әңгімелесті	5,5
Білім беру ұйымдарының мәселелерімен айналысатын болашақ студенттер баратын елдің министрлігі/мемлекеттік органдары	5,4
Мұғалімдер/оқытушылар/кәсіптік бағдар менеджері кеңес берді	5,3
Сол ЖОО-ның бұрынғы шетелдік студенттерінің ұсыныстары/кеңестері	4,5
Халықаралық білім беру ұйымдарының өкілдері	4,4
Іздемедім, қызықтырмады	0,6
Жауап беруге қиналамын	1,8

14-18 жас аралығындағы жастар көп жағдайда әлеуметтік желілер арқылы (43,1%) және туыстары мен достарынан (23,1%) шетелде оқу туралы ақпарат алды. 19-23 жастағы респонденттердің көпшілігі әлеуметтік желілер арқылы (42,0%), шетелдік жоғары оқу орындарының өкілдерімен кездесулерден (10,1%) және баратын елдерінің болашақ студенттерге білім беру ұйымдарының мәселесімен айналысатын мемлекеттік органдарынан (9,5%) білді. 24-28 жас аралығындағы жас азаматтар үшін ақпарат көзі БАҚ және Интернет (48,6%), жергілікті білім беру мекемелері (21,6%), халықаралық білім беру ұйымдарының өкілдері (16,2%) және баратын елдерінің болашақ студенттерге білім беру ұйымдарының мәселесімен айналысатын мемлекеттік органдары (13,5%) болды.

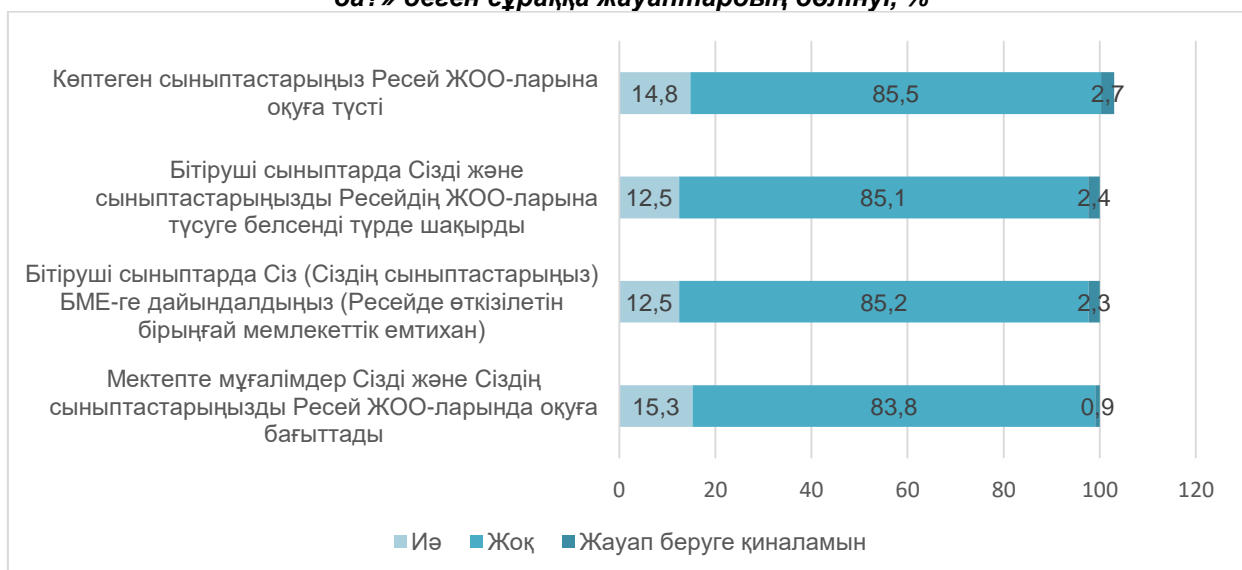
Сондай-ақ этностық топтар тұрғысынан шетелде оқу туралы ақпарат көздеріндегі кейбір айырмашылық байқалады. Мәселен, орыстар мен басқа этностар өкілдерінің арасында қазақтарға қарағанда ата-анасының, туыстары мен достарының кеңестері (31,7%) маңызды болды (№62 кесте).

**№62 кесте. «Шетелде оқу туралы қай дереккөзден білдіңіз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, жас және этнос бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Жас			Ұлт		
	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қазақ	Орыс	Басқа
Өлеуметтік желі	43,1	42,0	21,6	42,6	40,0	38,1
БАҚ пен Интернет	40,6	41,4	48,6	41,4	43,3	34,9
Ата-анадан, туыстардан, достардан алған кеңес	23,1	17,8	10,8	18,2	31,7	31,7
Қазақстанның білім беру ұйымдары (мектеп/колледж/университет)	11,9	10,1	21,6	12,5	6,7	17,5
Білім беру ұйымдарының мәселелерімен айналысатын болашақ студенттер баратын елдің министрлігі/мемлекеттік органдары	3,7	9,5	13,5	6,7	0,8	1,6
Мұғалімдер/оқытушылар/кәсіптік бағдар менеджері кеңес берді	4,9	6,5	5,4	4,9	3,3	12,7
Бізге сол университеттердің өкілдері келіп, презентация өткізіп, әңгімелесті	4,2	10,1	5,4	4,7	8,3	7,9
Халықаралық білім беру ұйымдарының өкілдері	3,7	4,1	16,2	4,5	3,3	4,8
Сол ЖОО-ның бұрынғы шетелдік студенттерінің ұсыныстары/кеңестері	4,4	4,1	8,1	4,4	5,8	3,2
Іздемедім, қызықтырмады	0,9	0,0	0,0	0,2	2,5	1,6
Жауап беруге қиналамын	2,1	1,2	0,0	1,5	1,7	4,8

Шекара маңы өңірлерде қазақстандық жастарды ресейлік жоғары оқу орындарына тартудың түрлі стратегияларын қолдану тәжірибесі орын алуда. Мәселен, сауалнамаға қатысқандардың 15,3% мектепте мұғалімдер оқушыларды Ресейдің жоғары оқу орындарында оқуға бағыттаған жағдайларға тап болғанын айтады. Жастардың 14,8%-ның айтуынша, көптеген сыныптасы Ресей университеттеріне оқуға түскен. Сонымен қатар жастардың 12,5% өзі және олардың сыныптастары бітіру сыныптарында Ресейде өткізілетін бірыңғай мемлекеттік емтиханға (БМЕ) дайындалғанын атап өтті. Жастар дәл осындай саны көрші мемлекеттің жоғары оқу орындарына түсуге шақырту алған (12,5%) (№42 диаграмма).

**№42 диаграмма. «Сіз орта мектепте оқып жүргенде мынадай жағдайларға тап болдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, %**



Орыс және басқа этностық топтардың респонденттері оларды Ресей университеттеріне оқуға бағыттап, шақырды, сонымен қатар Ресейде өтетін БМЕ емтиханын тапсыруға дайындалды және сыныптастарының көрші мемлекеттің университеттеріне түсу жағдайлары болды деп жиі айтқан. Қазақ жастары мұндай үрдістерге сирек кезіккен.

Мектеп бітіруші сынып оқушыларын Ресей ЖОО-на түсуге қалалық мектеп мұғалімдері ауыл мектептеріне қарағанда жиі бағыттаған (тиісінше 19,0% және 12,9%). Сондай-ақ қала мектептерінің түлектері ауыл мектептерінің түлектеріне қарағанда (тиісінше 18,6% және 12,2%) ресейлік жоғары оқу орындарына жиі түскен (№63 кесте).

**№63 кесте. «Сіз орта мектепте оқып жүргенде мынадай жағдайларға тап болдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың бөлінуі, этнос, елді мекен түрі бойынша, %**

Жауап нұсқалары	Ұлт			Елді мекен түрі	
	Қазақ	Орыс	Басқа	Қала	Ауыл
Мектепте мұғалімдер Сізді және Сіздің сыныптастарыңызды Ресей ЖОО-ларында оқуға бағыттады	13,5	<b>18,3</b>	<b>27,0</b>	19,0	12,9
Бітіруші сыныптарда Сіз (Сіздің сыныптастарыңыз) БМЕ-ге дайындалдыңыз (Ресейде өткізілетін бірыңғай мемлекеттік емтихан)	10,9	<b>18,3</b>	<b>15,9</b>	14,5	11,2
Бітіруші сыныптарда Сізді және сыныптастарыңызды Ресейдің ЖОО-ларына түсуге белсенді түрде шақырды	8,9	<b>22,5</b>	<b>27,0</b>	14,8	10,9
Көптеген сыныптастарыңыз Ресей ЖОО-ларына оқуға түсті	11,1	<b>30,0</b>	<b>20,6</b>	18,6	12,2

## ҚОРЫТЫНДЫ

### *№1 тарау бойынша қорытынды*

Көші-қон көңіл-күйіне әсер ететін маңызды фактор – бұл жастардың әлеуметтік әл-ауқаты, ол өз кезегінде адам өзі тұратын жерде өзін қаншалықты жайлы сезінетінін көрсетеді. Сауалнамаға қатысқан жастардың көпшілігі көбінесе жас ерекшелігіне байланысты оң әлеуметтік өзсезінімімен ерекшеленеді. Сонымен қатар қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық атмосфераға және экономикалық жағдайға айтарлықтай әсер еткен ауқымды оқиғаларға қарамастан, өмірлік жағдайды бағалаудың нашарлауы байқалмайды (екі жылға созылған пандемия, 2022 жылғы қаңтардағы наразылық акциялары, Ресей-Украина әскери қақтығысы). Атап айтқанда, ҚР шекара маңы өңірлеріндегі сауалнамаға қатысқан жастардың жартысынан астамы кейінгі жылы өзінің өмірлік жағдайы өзгергенін (57,2%) және қазіргі уақытта отбасының экономикалық жағдайын (55,9%) оң бағалайды, сондай-ақ әлеуметтік оптимизмнің жоғары деңгейін көрсетеді – респонденттердің жалпы 84,8% жақын болашақта, алдағы жылы өз өмірі жақсаратынын болжайды.

Сондай-ақ қазақстандық жастар жас ұрпақ өзі тұратын өңірде дамуы үшін жасалған жағдайларға қанағаттанбаудан (34,7%) гөрі, жиі қанағаттанушылық танытады (63,3%). Көбіне жастар өзі тұратын жеріндегі спорттық даму жағдайларына (мүмкін болған 5 балдан 3,54 балл) және өз құқығының сақталуына (3,53 балл) көңілі толады. Жұмыспен қамту саласындағы мүмкіндіктері жастардың көңілі тола бермейді – мансап құру (2,92 балл), өз қабілетін іске асыру мүмкіндігімен қызықты жұмысқа орналасу (2,93 балл), лайықты еңбекақы алу (2,94 балл) үшін жағдайлар орташадан төмен деңгейде бағаланды.

Әлеуметтік өзсезінімнің салыстырмалы түрде төмен деңгейін, сонымен бірге ішкі сенімділік пен жайлылықты аңғартатын кейбір аспекті бар. Жастар арасындағы табысы төмен топтар болашаққа деген оптимизмді аз көрсетеді. Осы топтардағы респонденттердің бестен бір бөлігі (18,8%) бір жылдан кейін өздері/ отбасылары нашар өмір сүреді деп санайды (орташа есеппен – 10,2%).

Этностық фактор өзсезінімге айтарлықтай әсер етеді. Шағын этностық топтардың арасындағы әрбір екіншісі (47,3%) өзі тұратын өңірдегі даму мүмкіндіктеріне қанағаттанбайды, сондай-ақ әсіресе қоғамдық-саяси белсенділік (барлық деңгейде), жұмысқа табысты орналасу, бос уақытын жарамды өткізу, шығармашылық қабілетін дамыту, сапалы жоғары білім алу саласында өз әлеуетін іске асыру мүмкіндіктеріне сенімсіз.

Ауыл жастары өздерінің тұрғылықты жерінде даму мүмкіндіктеріне сирек қанағаттанады. Ауыл және қала жастары шыңдалу үшін іс жүзінде тең мүмкіндіктерді атап өтетін бірнеше сала бар. Өңгіме мемлекеттен тиісті инфрақұрылымға, қаржыландыруға, нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуге көп шығындарды талап етпейтін салалар туралы болып отыр – бұл құқық сақтау және қорғау, өзінің азаматтық ұстанымын іске асыру үшін, сондай-ақ елдің/өңірдің, жергілікті қоғамдастықтың қоғамдық-саяси өміріне араласу үшін басқа да мүмкіндіктер үшін жағдай жасау.

Респонденттер неғұрлым үлкен болса, олардың өз әлеуетін іске асыру мүмкіндіктері соғұрлым аз болады. Бұл әсіресе олардың азаматтық белсенділігі мен жұмыспен табысты қамтылуын жүзеге асыру мүмкіндіктерін бағалау мысалында көрінеді. Орта мектепті бітіргеннен кейін ересек өмірге аяқ баса отырып, үлкен жас топтары көптеген қиындыққа тап болады және жастардың еңбек нарығында жас ұрпақтың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін әлеуметтік, білім беру, мәдени

және басқа инфрақұрылымның болуы мен сапасына деген сұраныстарының деңгейі артып келеді.

Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл, Павлодар, Алматы облыстары сияқты бірқатар өңірде әлеуметтік өзсезінім, оның ішінде отбасының материалдық әл-ауқатын бағалау көрсеткіштері төмендеген.

Алалаудың белгілі бір түрінің болуы жастардың белгілі бір тобындағы қауіпсіздік сезімін төмендетуі және әлеуметтік-саяси факторлардың бірі болуы мүмкін. Сауалнама нәтижесі көрсеткендей шекара маңы өңірлердегі сауалнамаға қатысқан жастардың көпшілігі қандай да бір себеппен өз құқығының бұзылуына кезікпеген. Дегенмен алалау көріністерін бастан кешіретін жастардың белгілі бір бөлігі бар. Ең алдымен, сауалнамаға қатысқан жас қатысушылар белгілі бір мәселе бойынша *өз көзқарасын білдіруге тырысқанда оларға қысым көрсетілетіні* туралы айтады (18,5%).

Жастар ортасындағы белгілі бір қысым *тіл мәселесін* тудырады. Сонымен қатар жастардың өз ана тілінде сөйлегені үшін де (14,5%), қазақ тілін білмеуінен де (11,1%) құқығы бұзылып тұратыны байқалады. Деректерді талдау адам өз ана тілінде сөйлегеніне байланысты құқығы бұзылуы жағдайларын орыстарға қарағанда қазақтар мен шағын этнос өкілдері жиі айтатынын көрсетеді. Қазақ тілін білмеуіне байланысты алалау жағдайларын орыс респонденттер жиі айтады – 17,3%, дегенмен қазақтар арасында бұл фактіні респонденттердің әрбір оныншысы көрсетіп отыр.

Респонденттердің 14% *білім деңгейіне байланысты алалау* фактілеріне тап болды, мұндай фактілерді көбіне қыздар, сондай-ақ орта арнаулы және техникалық білімі бар респонденттер (17,2%) көрсетті, яғни қоғамда білім берудің бұл деңгейінің беделінің жоқтығы туралы теріс көзқарас күшті.

Респонденттердің 13,8% *қалалық немесе ауылдық жердің тумасы болғандықтан алалау* фактілеріне ұшырайтынын атап өтті, бұл ретте қала тұрғындары мұндай жағдайларды ауыл тұрғындарына (12,8%) қарағанда жиі (15,3%) атап өтеді.

Респонденттердің 12,9% *жасына байланысты алалауға* тап болған, мұны қала тұрғындары (17,4%) жиі байқаған.

Сауалнамаға қатысқан жастардың 12,4% материалдық әл-ауқат деңгейіне байланысты алалауға тап болғанын атап өтті. Табысы төмен топтардың өкілдері құқығы бұзылуына жиі ұшырайды, олардың 27% осындай фактілер болғанын айтты (салыстыру үшін, табысы жоғары топтар арасында – 7%).

Сондай-ақ *жынысы* (11,1%), *діни көзқарасы* (10,3%), *саяси сенімі* (10,1%) бойынша құқық бұзу фактілері де бар.

Өңірлік бөліністе Маңғыстау, Қызылорда, Жамбыл облыстарында және жекелеген түрлері бойынша – Павлодар облыстарында алалаудың әртүрлі түрінің (жастардың өз көзқарасын білдіруі, тіліне, материалдық әл-ауқатының деңгейіне, білім деңгейіне және т.б. байланысты) салыстырмалы түрде жиірек кездесетін жағдайларына назар аударылады, бұл осы өңірлердегі жастардың жағдайын мұқият зерделеуді талап етеді.

Респонденттердің 11,6% *этностық белгілері бойынша құқық бұзу фактілеріне* тап болғанын атап өтті. Егер респонденттердің жақын тобының тәжірибесін ескеретін болсақ, жалпы респонденттердің 17,2% этностық белгілері бойынша алалауға тап болған жеке немесе жанама тәжірибесі бар. Мұндай тәжірибе туралы титулдық емес этностардың өкілдері жиі айтады (орыстар – 22,2%, басқа этностар – 18,5%). Жалпы қазақтар басқа этностық топтарға қарағанда сирек болса да, ұлты негізде құқығы бұзылуы көріністеріне тап болып тұрады (15,8%). Жастардың жас тобы неғұрлым үлкен болса, әлдебір жиілікпен өзіне немесе

таныстарына қатысты этностық алалау көріністеріне тап болғандардың үлесі соғұрлым жоғары болады. Мүліктік мәртебесінің төмендігі адамды алалауға бейім етеді, өйткені аз қамтылған жастар топтары этностық белгілері бойынша құқығы бұзылуына жиі шағымданады.

Сондай-ақ жайсыздық сезімі әртүрлі этнос жастарының білім беру, еңбек, саяси және басқа да салаларда тең мүмкіндіктерге ие екеніне сенімсіздік тудыруы мүмкін. Алынған мәліметтерге сәйкес орыс ұлтының жастары арасында Қазақстандағы белгілі бір салада табысқа жету мүмкіндіктері туралы пессимистік бағалаулар басқаларға қарағанда жиі кездеседі. Көбінесе орыс респонденттер келесі салаларда табысқа жету мүмкіндіктерінің төмендегенін көреді: мемлекеттік қызметке орналасу (26,1%), мемлекеттік органдарда басшылық лауазымдарға жету (25,1%), қызметте жоғарылау, жоғары ақы төленетін лауазымға жету (22,5%), жекеменшік қазақстандық компанияға жұмысқа тұру (19,9%) және өңірдің/елдің саяси өміріне араласу, мемлекеттік шешімдер қабылдауға қатысу (18,6%).

Басқа этностардың өкілдері де (қазақтардан басқа) табысқа жету жолында белгілі бір кедергі сезінеді. Атап айтқанда, олардың төрттен бір бөлігі дерлік (23,3%) мемлекеттік қызметте жұмысқа тұру, әрбір бесіншісі (20,5%) – мемлекеттік органдарда басшылық қызметке орналасу, 17,1% – қызметте жоғарылатуға ұмтылу және жоғары еңбекақы алу, 17,1% – өңірдің/елдің саяси өміріне араласу, 16,4% – қазақстандық компанияда жұмысқа тұру үшін мүмкіндігі аз деп санайды.

Қазақ жастары өзін барынша жайлы және сенімді сезінеді. Белгілі бір салада мүмкіндіктерінің азайғанын сезінетіндердің үлесі 12,5%-дан аспайды.

Тек кейбір салада, этностық топқа қарамастан, жастар шамамен тең мүмкіндіктерді сезінеді – бұл бизнесте табысқа жету және соттарда әділ шешім алу. Бұл салаларда барлық этностық топтағы әрбір он респонденттің бірі ғана өзін сенімсіз сезінеді.

Адамның елдегі әлеуметтік өзсезінімінің жайлылығының маңызды көрсеткіші адам үшін өз елінің барлық азаматына (азаматтық сәйкестік) ортақтық сезімінің болуы және соның маңыздылығы болуы мүмкін. Егер азаматтық сәйкестіктің басымдығы басқа топтық сәйкестіктерге, мысалы, өзінің этностық тобына немесе діни тобына есе жіберіп қойса, онда бұл өз еліне ортақтық сезімінің әлсірегенін және индивид өзін қауіпсіз және сенімдірек сезінетін сәйкестіктерге ауысуын көрсетуі мүмкін.

Жалпы, қазақстандық жастар арасында азаматтық сәйкестік маңызды орын алуда. Респонденттердің салыстырмалы көпшілігі, ең алдымен, өздерінің барлық қазақстандықпен бірлігін сезінетінін айтты (48,8%). Сонымен қатар жастар да өз замандасына (44,2%) және өз қаласының/ауылының тұрғындарына (42,7%) деген ортақтық сезіміне үлкен мән береді. Сондай-ақ жастар үшін олармен бір тілде сөйлейтін адамдармен (25,8%) және этностық сәйкестілік (22,1%) қауымдастықта болу сезімі маңызды. Сәйкестендіру иерархиясында кәсіби және діни сәйкестендіру айтарлықтай маңызды орын алмайды, оларды респонденттердің 12,7% және 6,9% атап өтті.

Әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларға байланысты мәліметтерді талдау сәйкестендіру иерархиялары әртүрлі топта әрқилы болуы мүмкін екенін көрсетеді. Сонымен қатар азаматтық сәйкестік басымдық болмауы да мүмкін, бұл белгілі бір топтың ел азаматтарының қоғамдастығымен сәйкестендіруінің әлсіреуін көрсетуі мүмкін белгілі бір факторларға байланысты жайсыздықты тудырады. Мысалы, орыс респонденттер үшін ұрпақ сәйкестігі иерархияда бірінші орында (51,5%), ал азаматтық сәйкестік айтарлықтай артта қалумен (30,6%) үшінші орында тұр. Басқа этнос өкілдері үшін ең алдымен олардың тұрғылықты жерімен сәйкестендіру маңызды (50,7%), азаматтық сәйкестік үшінші орында (40,4%) жайғасқан.



## №2 тарау бойынша қорытынды

Шетелге, мысалы, білім алу мақсатындағы көші-қонды теріс пайымдау немесе қабылдамау жастар арасында жиі кездеспейді. Мәселен, жалпы респонденттердің жартысынан көбі (53,7%) қазақстандық жастардың басқа елдерге білім көші-қонына оң көзқараста. Білім көші-қонына қарсылардың үлесі жоғары емес және 16,2%-дан құралады.

Жалпы алғанда, шекара маңы өңірлердегі сауалнамаға қатысқан жастардың 36%-ға жуығы тұрғылықты жерін тастап кетуге жеке ұмтылысын көрсетеді. Көбінесе ішкі және сыртқы көші-қонға деген ұмтылысты қыздар, 14-18 жастағы ең кіші жас тобы көрсетеді (үлкен топтар табысты көші-қон үшін өзінің қаржылық, білім беру және басқа ресурстарын шынайырақ бағалаған болуы мүмкін).

Әрбір бесінші респонденттің (20%) *ішкі көші-қонға* ниеті бар, яғни Қазақстанның басқа қаласына немесе өңіріне көшуді қалайды. Орыстарға (13%) қарағанда қазақтар мен шағын этностық топтардың өкілдері ішкі көші-қонға (21,4% және 19,9%) ниетін көбірек көрсетеді. *Ішкі көші-қон* әлеуеті жоғары өңірлерге бірінші кезекте әрбір үшінші респондент (34,3%) Қазақстанның басқа қаласына/өңіріне көшуді қалайтын Түркістан облысы, сондай-ақ ықтимал ішкі мигранттардың үлесі 22%-дан 25%-ға дейін ауытқыған Павлодар, Атырау, Қызылорда, Қостанай және Жамбыл облыстарын жатқызуға болады. Ішкі көші-қон үшін ең тартымды жерлер – Алматы (30,8%), Нұр-Сұлтан (25,0%) қалалары және Алматы облысы (16,8%).

*Сыртқы көші-қонға* ниеті барын респонденттердің 16,0% атап өтті. *Сыртқы көші-қонның* салыстырмалы түрде жоғары әлеуетін Павлодар (24,8%) және Алматы (20,3%) облыстарының жастарында екенін атап өтуге болады. Елден кетуге деген ұмтылысты қазақтарға (13,9%) қарағанда орыстар (20,2%) және басқа этнос өкілдері (28,8%) көбірек көрсетеді. Қала жастарына (20,9%) қарағанда сыртқы көші-қонға ауыл жастары (12,7%) ниетін білдіру ықтималдығы аз, бірақ ішкі көші-қонға ниеті біршама жиі.

Өз отбасының қаржылық жағдайын және алдағы жылға болашағын неғұрлым нашар бағаласа, респонденттердің басқа елге кетуге деген ұмтылысы соғұрлым жиі болады. Пессимистерге (9,9%) қарағанда жақын болашақта өмірінде оң өзгерістерді күтетіндердің ішкі көші-қонға (21,7%) ниеті басымырақ.

Жақын арада немесе болашақта шетелге шығуға ниетті жастардың 39% тек басқа елде уақытша қалуды мақсат етеді. Бұл ретте әрбір бесінші адам білім алу үшін (20,8%) және тағы 18,2% уақытша жұмысқа барады. Қазір немесе болашақта шетелге кетуге ниет білдіргендердің жартысынан көбі ұзақ мерзімді эмиграцияға ниетті екенін көрсетеді. Олардың ішінде әрбір үшінші респондент (34,2%) оқуға және жұмыс істеу үшін көшуге, мүмкіндігінше осы елде қалуға дайын екенін атап өтеді. Әрбір төртіншісі (26,4%) шетелге тұрақты тұрғылықты жеріне көшуге ниетті.

Этностық бөліністе әлеуетті эмигранттар тобында орыстармен және басқа этностық топтармен салыстырғанда (18,2% және 26,3%) жалпы қазақтар жиі оқу немесе жұмыс істеу (жалпы 46,7%) үшін шетелге уақытша кету ықтималдығын атап өтуге болады. Ал керісінше, қазақтарға (52,8%) қарағанда орыстар мен басқа этнос өкілдері ұзақ мерзімді эмиграцияға (81,8% және 73,7%) көбірек бейім. Орыс респонденттердің ішінде әрбір екінші адам оқуға немесе жұмысқа бару арқылы ұзақ мерзімді эмиграцияға қол жеткізгісі келеді, басқа этностардың өкілдері тұрақты тұруға бірден барады (44,7%).

Бұл ретте сауалнамаға қатысқан барлық жастардың тек 5% Қазақстан азаматтығын өзгерту ниетін білдірді (2,1% толық сенімді). Көшіп кеткен жағдайда азаматтықты өзгертуге дайындығын: сауалнамаға қатысқан барлық қазақтардың 3,1%, орыстардың 11,4% және басқа этнос өкілдерінің 11,6% көрсетті.

Шекара маңы өңірлердегі жастардың 4,6%-ының нақты таңдалған бағытымен және көшуге тиісті дайындықпен (бел буған әлеуетті эмигранттар тобы) басқа елге (уақытша немесе тұрақты) эмиграцияға байыпты ниеті бар. Олардың 1,4% келесі жылы белгілі бір елге баруға дайын. Этностық бөлініс келесі жылы олардың елден кету ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді: қазақтар – 0,6%, орыстар – 2,6%, басқа этностардың өкілдері – 6,8%. Сауалнамаға қатысқан қазақ жастарының 2,3%, орыстардың 4,2%, басқа этностар арасында 9,6% шындап ойланған, бірақ кету күні әлі шешілмеген. Сауалнамаға қатысқан Барлық жастардың тағы 10,7% эмиграцияға ниеті бар, бірақ әлі екі ойлы және таңдау күйінде, сондай-ақ кету мүмкіндігін іздеуде (ек ойлы немесе әлі бел бумаған әлеуетті эмигранттар тобы).

Эмиграция үшін ең тартымды «бестік» елдерге мыналар жатады: Ресей (барлық респонденттердің 4%-ына ұнайды), Түркия (3,2%), АҚШ (2,4%), Оңтүстік Корея (2%) және Еуропа елдері (1,7%). Орыс ұлтының әлеуетті эмигранттарының ішінде шын мәнінде төрттен үш бөлігі (76,4%) Ресей Федерациясына көшуді қалайды, ал әрбір оныншысы Еуропа елдеріне көшуді қалайды. Қазақтар арасында Түркия (28,5%), АҚШ (20,6%) және Оңтүстік Корея (16,4%) елдеріне басымдық берілген. Өзге ұлт өкілдерінің үштен бірінен сәл астамы (36,8%) Ресей Федерациясына, тағы 18,4% Еуропа елдеріне көшуді жөн көреді. Қыздар жігіттерге қарағанда Түркия, Оңтүстік Корея және Еуропа елдерін таңдайды. Жастар неғұрлым үлкен болса, Түркияға эмиграция соғұрлым доғары, жастар неғұрлым жас болса, АҚШ пен Еуропа елдерін соғұрлым жиі таңдайды.

Басқаларға қарағанда Ресей Федерациясын жиі таңдаған әлеуетті эмигранттардың қоныс аударуға байыпты ниеті бар, олардың 15% алдағы жылы көшуге дайындалуда, ал 28,8%-ының байыпты ниеті бар, бірақ көшетін күнін әлі анықтамаған. Алғашқы «бестіктен» басқа елдерге қатысты көп жағдайда жастардың әзірге тек басқа елге бару ниеті бар, бірақ бұл эмиграцияға мақсатты дайындық емес.

*Алдағы жылы этносы орыстардың тарихи отанына айтарлықтай эмиграция жасауы болжанбайды.* Атап айтқанда, жалпы Ресейге көшу ниетін сауалнамаға қатысқан барлық орыс жастардың 13,7% көрсетеді, оның ішінде орыс жастарының 2,6% алдағы жылы Ресей Федерациясына кетуі мүмкін, 11%-ға жуығы эмиграцияға бел бумаған немесе кейінге қалдыруда, бұл ішінара Ресей-Украина әскери қақтығысына байланысты шиеленіскен жағдайға байланысты болуы мүмкін.

Қазақстандық жастарды шетелге «итермелеуге» ықпал ете алатын факторлардың ішінде, бірінші кезекте, олардың өз Отанында жеке әлеуетін сәтті жүзеге асыру қабілеттеріндегі белгісіздікті атауға болады. Респонденттердің жартысына жуығы (46,3%) Қазақстанда табысқа жігіп, көпке танылуға, толыққанды шыңдалуға мүмкіндік жоқ деген пікірде. Бұл фактордың «итермелеуші» рөлі елден кетуге байыпты ниеті бар эмигранттардың 60%-дан астамы жастардың шыңдалу мүмкіндіктеріне қанағаттанбайтындығымен расталады.

Сондай-ақ оларды елден *итермелейтін* негізгі факторлардың қатарында әлеуетті эмигранттардың көпшілігі мыналарды атады: жақын ортасындағы адамның шетелге кетуі немесе кетуді жоспарлауы (47,2%) және сыбайлас жемқорлық пен бюрократиялық озбырлық бар елде тұрғысы келмеуі (46,3%). Әрбір төртінші әлеуетті эмигрант болашақта Қазақстандағы саяси жағдай нашарлауы мүмкін деген қорқынышты, алаңдаушылықты бастан кешіреді (25,7%) және өз құқығының қорғауына кепілдік бар деп есептемейді (25,7%). 18,6% өз отбасының экономикалық жағдайы нашарлауын және Қазақстанда қалыпты өмір сүру мүмкін емесін атап өтеді. Әлеуетті эмигранттардың белгілі бір бөлігі үшін алалаудың әртүрлі көрінісі болуы итермелейтін фактор саналады. Атап айтқанда: қазақ тілін білмегенінен қысым көру (22,5%), өз пікірі үшін қудалауға ұшырау (20,5%), ұлтына байланысты

алалауға ұшырау (19,2%), жыныстық бағдарына байланысты қысым көру (8,5%). Қазақстандағы қазіргі жағдай үшін ерекше итермелеуші фактор жастардың қазақстандық әскер қатарында қызмет етуді қаламауы (12,1%) болды.

Әлеуетті эмигранттардың шетелге шығуының негізгі тартымды факторлары анықталды (50%-дан астам): жақсы ақы төленетін жұмыс табуға деген ұмтылыс (81,4%), өзінің әлеуеті мен қабілетін жақсырақ іске асыру мүмкіндігі, қызықты жұмыс табу (75,9%), сапалы білім алу (64,8%), сапалы медициналық және басқа да қызметтерді алу мүмкіндігі (59,0%) және кез келген жұмыс табу (56,0%). Pull-push факторларға жатқызу қиын жалпы себептердің бірі – бұл жас тобы ретінде әдетте жастарға тән өзгерістерге, әртүрлілікке, саяхатқа ұмтылу (61,2%). Сондай-ақ жастардың отбасымен қайта қосылуға ниеті (22,8%) немесе олар баратын елде жұмысқа тұру немесе жақсы жағдайлары бар оқуға грант алу (18,9%) сияқты нақты себептер (тартушы факторлар) бар.

Әлеуетті эмигранттар арасындағы мәліметтерді этностық тегі бойынша талдау қазақтар мен шағын этностық топтар Қазақстандағы жемқорлық пен бюрократиялық озбырлық мәселесін тереңірек білетінін көрсетеді. Орыстар мен басқа этностардың үштен бірінен астамы қазақ тілін білмегеніне байланысты алалау түріндегі «итермелеу» факторын, сондай-ақ шамамен төрттен бір бөлігін этностық белгілері бойынша алалауды көрсетеді (қазақтар арасында аз дәрежеде, бірақ этностық және тілдік алалау түріндегі «итермелеуші» факторлар да бар – 16,8%). Орыс жастарының арасында Қазақстандағы саяси жағдай нашарлауына алаңдаушылыққа байланысты елден кетуді қалайтындардың үлесі жоғары (30,9%). Шағын этностық топтардың үштен біріне жуығы өз құқығының қорғалғанын сезбейді.

Басқа елге көшуге ниет білдірген респонденттердің көпшілігінде сәтті көшуге жағдай жоқ. Атап айтқанда, әлеуетті эмигранттардың тек 21,2% жұмысқа немесе оқу грантына ие болса, 23,1% иммигранттарды (немесе отандастардың қоныс аударуын) қолдау бағдарламасына енгізілген. Жартысынан сәл астамы баратын елдің тілін біледі (51,8%), ал 45,6% осы елдің заңдарын біледі және 41,0% көшіп келгеннен кейін өмір сүру үшін қаржы жинақтары бар.

Этностық бөлініс көрсеткендей эмиграцияға (негізінен Ресей Федерациясына) ниет білдірген орыс жастарының үштен бірінен астамы (36,4%) иммигранттарды (немесе отандастардың қоныс аударуы) қолдау бағдарламасына қазірдің өзінде енгізілген, әрбір бесіншісі (20%) жұмысқа ұсыныс немесе оқуға грант алған. Баратын елдің тілін, заңын білу, туған-туыстары мен достарының болуы олардың 38%-ының ғана өмір сүруге қаржылық мүмкіндігі болғанына қарамастан бұл топқа сенімділік береді.

Басқа елге көшудің негізгі қауіп-қатерлерінің қатарында жақын адамдарынан айырылу (23,5%), жұмысқа табысты тұру үшін кәсіби машықтардың және білімнің жеткіліксіз деңгейі (22,8%) жиі аталды. Сондай-ақ әлеуетті эмигранттар баратын елде кездесетін тәуекелдерді өздері көреді: жұмыссыздықтың өсуі (18,6%), иммигранттарға деген теріс көзқарас (16,6%), иммигранттарға қатысты заңдардың қатаюы (15,3%), экономикалық құлдырау (13,7%). Сондай-ақ жинақтан айырылып қалу және табыс көзін таппау қорқынышы (17,6%), ал сирек түрде жалғыз, достарсыз қалу (12,1%) да айтылды.

Қауіп-қатерді болжау көп жағдайда баратын елге байланысты. Ресей Федерациясындағы жағдайға қатысты ең көп тараған қорқыныш жұмыссыздықтың өсуі (26,3%) және экономикалық құлдырау (20%) саналады. Тағы бір айта кетері, Ресейге эмиграцияға ниеттілер басқаларға қарағанда соғыс іс-әрекеті / әскери жұмылдыру сияқты құбылыстан қорқады – 16,3% (орташа – 9,1%).

Түркияны таңдағандардың арасында Қазақстанда қалған жақындарынан айырылып қалу қорқынышы жиі кездеседі – 30%, сондай-ақ жинақсыз, табыссыз (23,4%) және жалғыз, доссыз (18,8%) қалудан қорқады.

Басқаларға қарағанда АҚШ-қа жиі кеткісі келетіндер иммигранттарға деген теріс көзқарастан қорқатынын (31,9%), сондай-ақ сол жерде жалғыз қалудан қорқуды жиі сезінетінін атап өтті – 17% (орташа – 12%).

Баратын елі ретінде Оңтүстік Кореяны таңдағандарды Қазақстанда қалған жақындарынан айырылу (46,2%), сондай-ақ баратын елдегі жұмыссыздық деңгейінің өсуі (25,6%) мүмкін екені қатты алаңдатады.

### *№3 тарау бойынша қорытынды*

Сауалнамаға қатысқан жастардың көпшілігі не жұмыс істейді (43,2%), не оқиды (36,8%). Сауалнамаға қатысқан жастардың 8,4% ғана оқу мен жұмысты бірге алып жүр. Қазіргі таңда жұмыстан және оқу процесінен шеттетілген санаттарға келетін болсақ, атап айтқанда: респонденттердің 6,2% балаларды немесе науқас туыстарын күтумен айналысады; 3,1%-ын жұмыссыздар қатарына жатқызуға болады; NEET санатындағылар (оқымайды, жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді) – 1,9%. Мүгедектігіне байланысты еңбекке жарамсыз жастардың үлесін 0,4% құрайды.

*Жұмыспен қамтудың жоғары сұранысы бар бағыттары* (респонденттер қазірдің өзінде жұмыс істейтін немесе жұмыс іздеп жүрген) білім беру (13,1%), сауда (12,0%), қызмет көрсету (11,7%) саналады. Соңғы екі бағыт жоғары біліктілікті қажет етпейді, бірақ көбінесе бос жұмыс орындары бар. Респонденттердің 7%-дан 9%-ға дейінгісі құрылыс (9%), денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет көрсету (8,1%), мемлекеттік басқару және қорғаныс (7,4%), өнер, мәдениет, ойын-сауық, туризм (7,4%) сияқты салаларда жұмыс істейді/жұмыс іздейді. Көлік, ақпарат және байланыс, өңдеу өнеркәсібі, энергетика және сумен жабдықтау (5%-дан 6%-ға дейін) сияқты білікті техникалық мамандарды қажет ететін салалар шамамен бірдей сұранысқа ие.

Жас ұлғайған сайын жастар біліктілігі аз жұмыс күші қажет салалардан жоғары біліктілікті қажет ететін салаға ауысатын тенденция барын атап өтуге болады. Мысалы, респонденттердің жасы неғұрлым үлкен болса, олар қызмет көрсету саласында, саудада, ойын-сауықта, демалыс пен туризмде соғұрлым сирек жұмыс істейді. Керісінше, жас ұлғайған сайын білім беру, денсаулық сақтау, мемлекеттік басқару, ақпарат және коммуникациялар, кәсіби және ғылыми қызмет, өнеркәсіп, көлік салаларына сұраныс айтарлықтай артады.

Респонденттердің жартысы тұрғылықты жерінде жастар жұмысқа тұру мәселесімен (50,3%) ылғи кезігеді деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 36,4% жастар мамандығы бойынша жұмысқа тұруы қиынға соғатынын, бірақ арнайы кәсіби машықты қажет етпейтін жұмыста қиындық жоқ екенін айтады. Жастардың 8,8% ғана жастар жұмысқа тұрарда мәселе жоқ деп есептейді.

*Жастар жұмысқа тұруындағы негізгі кедергілер* – сауалнамаға қатысқан жастардың көпшілігінің пікірінше, жұмыс тәжірибесінің жоғы (42,2%), төмен жалақы (42,2%) және тұрғылықты жері бойынша жұмыс жоғы (37,3%). Көбінесе қала жастары жұмыс тәжірибесінің жоғы (49,9%) және төмен жалақы (45,9%) жастардың жұмысқа орналасуына кедергі келтіреді деп есептейді. Ауыл жастары үшін ең алдымен тұрғылықты жерінде жұмыс орындарының болмауы (50,7%) жұмысқа орналасуға кедергі болып отыр.

Екінші орынды білім беру жүйесінің жетілдірілмегендігінен туындаған мәселелер тобы алды: жас мамандардың еңбек нарығындағы бәсекеге

қабілеттілігінің төмендігі (19,1%) және алынған кәсіби машықтар мен жұмыс орнында талап етілетін машық арасындағы сәйкессіздік (18,6%), сондай-ақ жұмыс берушілер арасында сыбайлас жемқорлық көріністерінің болуы (19,5%).

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей жастардың үштен бірінен астамы (35,1%) жеке немесе жанама түрде уақытша еңбек көші-қоны тәжірибесін кездестірді, яғни олар басқа елді мекендерге жұмыс істеуге кеткен немесе басқа жерге жұмыс істеуге баратын туыстарының мысалынан біледі.

Деректерді барлық сауалнамаға қатысқан жастар бойынша талдасақ, онда:

- жалпы, Қазақстанның шекара маңы өңірлеріндегі жастардың 30%-ының ел ішінде уақытша еңбек көші-қонының жеке немесе жанама тәжірибесі бар. Оның ішінде облысышілік көші-қонмен 18,5%, облысаралық көші-қонмен 11,5% таныс. Сауалнама деректері бойынша республика бойынша жұмысқа бару үшін ең тартымды өңірлер – Нұр-Сұлтан (12,2%), Алматы облысы (14%), Атырау (10,5%) және Ақмола (10,0%) облыстары, сондай-ақ Алматы қаласы (9,6%).

- сауалнамаға қатысқан жастардың 4,4%-ының сыртқы уақытша еңбек көші-қоны тәжірибесі бар (жеке немесе жақын адамдарының тәжірибесі арқылы). Олардың ішінде сауалнамаға қатысқан барлық жастардың 2,3% Ресейге, 0,6% Оңтүстік Кореяға, 0,4% АҚШ-қа еңбек көші-қон тәжірибесіне ие.

*Басқа елге көшу тәжірибесі бар* (жеке немесе жанама) жастардың білім деңгейіне қарасақ, олардың үштен бірінен астамының орта арнаулы/кәсіптік-техникалық білімі бар, үштен бірінен көбі әлі мектепте оқиды немесе жақында ғана аяқтаған, әрбір бесінші адамның жоғары білімі бар.

Еңбек көші-қоны аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен тығыз байланысты, бұл адамдарды жұмыс іздеп басқа қалаларға немесе елдерге кетуге итермелейтін себептерге айналады. Сауалнама нәтижесі көрсеткендей жастардың және олардың туыстарының басым көбі үшін басқа елдерге жұмыс істеуге кетуге итермелейтін факторлар (push фактор) – төмен жалақы (58,6%) және тұрғылықты жері бойынша жұмыс орындарының жоғы (32,2%).

Сыртқы еңбек көші-қонын ынталандыратын маңызды фактор (pull фактор) – баратын елдегі еңбек жағдайларының жақсы болуы (18,4%). Басқа елге жұмыс істеуге кету туралы шешім қабылдау кезінде қабылдаушы елде неғұрлым қолжетімді және кең мемлекеттік кепілдіктердің болуы (5,7%), мансаптық мүмкіндіктер (3,4%), жұмысқа қабылдау процедураларының жеңілдігі және тұрғын үй алу (әрқайсысы 2,3%) сияқты себептер маңызды емес. Осылайша, еңбек мигранттары көбіне жоғары жалақы алуды, ал әлдеқайда азы кәсіби мансабын жүзеге асыруды мақсат етеді. Осылайша, басқа елдерге уақытша еңбек көші-қонын жасау туралы шешім қабылдауға баратын елдегі тартушы факторларына қарағанда кететін елдегі итермелеуші факторлар әлдеқайда күшті әсер етеді.

Сонымен қатар, жастар үшін мансап және кәсіби шыңдалу мәселесі өзекті болып қала береді. Қазақстаннан көшуді жоспарлаған респонденттердің пікірінше, олар барғысы келетін елде мансаптық өсуге қол жеткізу оңайырақ (44,3%). Бұл ретте әрбір үшінші әлеуетті эмигрант (33,9%) Қазақстанда табысты мансап қууға болады деп есептейді. Бір қызығы, қазақ жастары Қазақстанда мансаптық өсуге қол жеткізу оңай дегенді жиі айтса, орыстар мен өзге ұлт өкілдерінің басым бөлігі басқа елде мансап құру оңай деген пікірде.

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей мансаптық өсу мүмкіндіктері бойынша жастар үшін ең тартымды елдер – Ресей (33,1%), АҚШ (17,6%), Түркия (16,2%), Оңтүстік Корея (11,0%) және Еуропа елдері (10,3%).

Респонденттердің көпшілігі көшуді жоспарлап отырған қалада/елде өз деңгейіндегі мамандардың жұмысқа орналасу мүмкіндігін жақсы бағалайды.

Осылайша, 30,6% жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін жоғары, ал 27,4% орташа деп санайды.

Деректерді талдау көрсеткендей әлеуетті еңбек мигранттарының тек 16,6% басқа елде жұмысқа орналасу стратегиясын алдын ала ойластырады, атап айтқанда көшу алдында Интернет/Елшілік/Агенттік арқылы өз мамандығы бойынша жұмыс табуды жоспарлайды. Әлеуетті эмигранттардың көпшілігі көшкеннен кейін мамандығы бойынша жұмыс іздей бастайды (23,8%) немесе әзірге кез келген жұмысқа орналасады, содан кейін үйреніп, өзінің негізгі білім профилі бойынша жұмыс табуға (13,4%) немесе қайта даярлаудан өтуге (7,5%) тырысады.

#### *№4 тарау бойынша қорытынды*

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей оқитын жастардың басым көпшілігі (68,2%) оқуын Қазақстанда жалғастыруды жоспарлап отыр, ал 18,9% оқуын шетелде жалғастырығысы келеді, ал 12,9%-ында оқуын жалғастыруға ниет жоқ. Респонденттердің білімі бойынша деректерді талдау басқаларға қарағанда жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жастардың оқуын шетелде жалғастыруға ниет білдіретінін көрсетті (тиісінше 42,3% және 33,3%). Қала жастарының арасында ауыл жастарымен салыстырғанда шетелде оқуды жоспарлағандардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары (тиісінше 22,7% және 16,3%). Шетелде оқуға ниет білдіргендердің арасында қыздар (жігіттер – 14,2% және қыздар – 23,3%), 24-28 жас аралығындағы жастар (33,3%), сондай-ақ орыс және басқа ұлттардың жас өкілдері көп (қазақтар – 17,5%, орыстар – 22,3% және басқалар – 25,7%).

Жастардың қазақстандық жоғары оқу орындарында оқуды таңдауының басты себебі – *ата-ананың баласын басқа елге жібергісі келмеуі* (36,5%). Айта кету керек, 31,4% өз таңдауын қазақстандық оқу орындарының сапалы, лайықты білім беруімен түсіндіреді (31,4%). Ал 30,4% ата-анасымен жайлы өмір сүруді таңдайды, яғни осы себепті Қазақстанда оқуды таңдайды.

Қазақстандық жастардың шетел университеттерінде білім алуына ықпал ететін pull-push факторлардың қатарында: шетелдік жоғары оқу орындарында сапалы білім береді (62,1%), халықаралық кәсіби және іскерлік байланыстар орнату мүмкіндігі бар (35,5%), шетелдік университеттердің дипломдарына сұранысқа ие және мансаптық перспектива бар (31,4%), дүние көру және ой-өрісін кеңейту мүмкіндігі бар (29,6%). Сондай-ақ әрбір төртінші әлеуетті мигрант үшін білім беру ұйымдарының жоғары рейтингі (25,4%), тілдерді үйрену мүмкіндігі (23,1%) тартымды екен. Әрбір бесінші адам мемлекет қаржыландыратын орынға түсудің жоғары мүмкіндігі барын атап өтеді. Сонымен қатар Қазақстандағы білім берудегі негізгі кемшіліктер қатарында жастар тестілеуден өту қажеттілігін (ОЖСБ, ҰБТ) – 23,7%, шыңдалу және мансап құру мүмкіндіктерінің жоғын (9,5%), оқуды аяқтағаннан кейін жұмысқа тұрудағы қиындықтарды (6,5%), қызығушылық танытатын қызмет саласының дамымауын (4,1%) және кадрларды даярлаудың қажетті бейіні бар оқу орындарының болмауын (3,0%) атап өтті.

Шетелге шығуға ниет білдірген әлеуетті оқу мигранттарының ішінде үштен бірінен астамы (34,3%) елге оралуға ниетті емес. Әрбір оныншысы әлі таңдау жасамаған. Шетелде оқуды жоспарлап отырған қазақ жастарының әрбір төртіншісі (26%) басқа елде қалуға ниетті екенін, ал басқа этностар арасында жартысынан көбі (орыстар – 51,6%, басқа этностар – 57,9%) екенін атап өтуге болады.

Көбінесе жастар шетелде оқу туралы ақпаратты әлеуметтік желілерден (41,8%), БАҚ пен Интернеттен (41,2%) алған. Респонденттердің 21,4% шетелде оқу туралы ақпарат іздегенде отбасы мен достарының кеңесіне жүгінеді. Сондай-ақ отандық оқу орындары да шетелдік білім беруді жастар арасында кеңінен

насихаттауға өз үлесін қосуда. Сауалнамаға қатысқан жастардың 12,0% шетелде білім алу туралы оқу орнында білгенін айтады.

Шекара маңы өңірлерде қазақстандық жастарды Ресейдің жоғары оқу орындарына тарту тәжірибесі бар. Осылайша, сауалнамаға қатысқандардың 15,3% мектеп мұғалімдері оқушыларды Ресей университеттерінде оқуға бағыттаған жағдайларға тап болғанын атап өтті. Жастардың 12,5% бітіруші сыныптарда сыныптастарымен бірге Ресейде өтетін Бірыңғай мемлекеттік емтиханға (БМЕ) дайындалғанын айтады. Көрші мемлекеттің жоғары оқу орындарына түсуге шақырту алған жастардың саны да сондай (12,5%). Жастардың 14,8%-ының айтуынша, олардың көптеген сыныптасы Ресейдің жоғары оқу орындарына түскен. Қала жастары қазақстандық студенттерді Ресейдің жоғары оқу орындарына тартудың осындай тәжірибесі бары туралы жиі айтты.

## ҰСЫНЫМДАР

Осы талдамалық баяндамада көтерілген мәселелердің күрделі сипатын ескере отырып, жастардың көші-қон саласындағы жағдайды жақсарту бойынша шараларды жүзеге асыру кешенді, салааралық және профилактикалық сипатта да болуы керек. Жобаның мақсаттарына сәйкес ұсынымдар беріледі, олар:

**1. Жастар арасындағы көші-қон көңіл-күйлерін (ниеттері мен көзқарастарын) зерттеу; критерийлер бойынша қазақстандық жастардың әлеуметтік өзсезінімін бағалау; жастардың ішкі және сыртқы көші-қонының негізгі push-pull факторларын анықтау.**

### Ақпарат және қоғамдық даму министрлігіне:

Қазақстанда кәсіптік, білім алу, әлеуметтік-саяси шыңдалу процесінде айтылмаған кедергілерді, тілдік және этностық ерекшеліктеріне байланысты алалау көріністерін зерделеу үшін қазақ емес жастардың өкілдері арасында әлеуметтік өзсезінімге зерттеу жүргізу. Зерттеу негізінде Қазақстан Республикасының Үкіметіне этностық топ пен тілдік машықтарына қарамастан жастардың өз әлеуетін жүзеге асыруына тең мүмкіндік жасау бойынша бірқатар ұсыным әзірлеу.

Алалау және көші-қон қатынастары мәселелері бойынша бағдарламасы әзірленіп, белгілі бір жиілікпен мониторингтік зерттеулер жүргізу.

Көші-қонның негізгі бағыттарындағы елдердегі (Ресей, Түркия, АҚШ, Оңтүстік Корея, Еуропа елдері, Қытай) уақытша және тұрақты эмигранттардың көңіл-күйін анықтау мақсатында әлеуметтанулық зерттеулер жүргізу.

Қазақ тілін тиімді және стрессіз оқыту және осы мәселедегі әлеуметтік шиеленісті төмендету бойынша нақты іс-шаралар әзірлей отырып, тіл саласындағы жағдайды тереңдетілген кешенді салааралық зерттеу жүргізу.

Жастар арасында азаматтық сәйкестік маңыздылығының төмендеу себептеріне зерттеу жүргізу.

Жастардың Қазақстан Республикасы Қарулы күштеріндегі әскери қызметке деген көзқарасына зерттеу жүргізу.

Шығармашылық саласындағы жастардың өзін-өзі көрсету мүмкіндіктерін кеңейту үшін қазіргі өнер өкілдеріне қаржылай емес қолдау көрсету жүйесін қамтамасыз ету. Екі-үш қалада жергілікті билік органдарымен бірлесіп, өнер іс-шараларын, көрмелерді, заманауи өнер бойынша білім беру семинарларын және т.б. өткізу үшін арт-резиденцияларға эксперименттік түрде орын бөлу.

### Жергілікті атқарушы органдарға, Ақпарат және қоғамдық даму министрлігіне:

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл, Павлодар, Алматы, Маңғыстау облыстарында жастардың әлеуметтік өзсезінімінің көрсеткіштері төмендеген. Бұл бағыттар бойынша жастардың оптимизмін төмендететін, сондай-ақ әртүрлі алалау көрінісінің (тіліне, материалдық әл-ауқатына, білім деңгейіне және т.б. негізінде) таралуын төмендететін негізгі мәселелер бойынша қосымша зерттеулер жүргізу қажет.

**2. Сыртқы көші-қонның перспективасын зерттеу. Негізгі тенденцияларды анықтау және еңбек көші-қонының ерекшеліктерін анықтау.**

### ҚР Үкіметіне:

Қазақстаннан кететін уақытша (қайтып келетін) еңбек және оқу мигранттарына көмек көрсететін мемлекеттік агенттік құру. Агенттік тарапынан мигранттарға баратын елдің заңдары мен шарттары, ықтимал қауіп-қатер, сақтандыру қажеттілігі



және т.б. туралы алдын ала хабардар етіп, сұранысқа ие машықтар көлемінде тіл курстарын (төмендетілген бағамен) өткізіп, сондай-ақ еңбек көші-қоны кезінде жалпы консультациялық және ақпараттық қолдау көрсету. Агенттіктің функцияларына еңбек және оқу көші-қон ағындарын талдау кіргізуге болады.

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне:

Халықты жұмыспен қамту орталықтарының қызметі туралы мәліметтерді талдауды күшейту керек. Жұмыспен қамту орталықтарының жұмысын әрбір өтініш берушінің қажеттілігіне бейімдеп, жас маманды қалыптастырудың барлық кезеңінде жұмысқа орналастырудың жеке жоспарын әзірлеп, кәсіптік бағдар беру мен кеңес беруді қамтамасыз ету.

Ұйымдар мен кәсіпорындарда менторлық және тәлімгерлік институтын дамытуға жұмыс берушілерді ынталандыру үшін бірқатар материалдық және материалдық емес шара қабылдау. HR персоналды таңдау мен бағалауға ғана емес, сонымен қатар оны бейімдеуге, дамытуға, оқытуға, ынталандыруға, яғни маманның кәсіби амбицияларын сәтті жүзеге асыруы жоғары дәрежеде болуына байланысты қазіргі уақытта дамымаған аспектілерге жауап беретін HR жұмысын кәсіпорындарда дамыту қажеттілігіне баса назар аударуды күшейту.

Жұмыс берушілерді кадрларды іріктеуде меритократия қағидатын сақтауға ынталандыру бойынша бірқатар нақты шара қабылдау.

Кадрларды іріктеу және жоғарылату кезінде заңдылықты мүлтіксіз сақтауға және этностық, жыныстық, жастық және басқа да белгілерге байланысты алалауға жол бермеуге бағытталған шаралар бағдарламасы әзірленсін. Жұмыста кез келген алалау фактілеріне «мүлдем төзбеушілік» атмосферасын құру.

Жұмысшы мамандықтарының беделін көтеріп, орта арнаулы және кәсіптік-техникалық білімі бар мамандардың табысты кәсіби шыңдалу үлгілерін көрсетіп, олар Қазақстанның еңбек нарығында сұранысқа ие екені туралы үнемі хабардар ету.

Жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және ШОБ қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін талдау. Жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бойынша мемлекеттік саясат шараларын іске асыру процесіндегі кедергілер мен проблемаларға зерттеулер жүргізу. Қажет болған жағдайда бағдарламаларға түзетулер енгізу, оларды пандемиядан кейінгі кезеңнің өзгерген жағдайларына бейімдеу.

Басқа елдерге жұмыс істеу үшін кейінгі уақытта кету тәжірибесі бар адамдар арасында зерттеу жүргізу, еңбек мигранттары үшін негізгі қауіптерді, олардың себептерін, кету себептерін, кету мақсатына жетудің сәттілігін және т.б. кейіннен қазақстандықтарды – уақытша еңбек мигранттарын қолдау шаралары бар құжаттар (Тұжырымдамалар, Бағдарламалар) әзірлеу.

### **3. Оқу көші-қонының негізгі тенденцияларын анықтап, ерекшеліктерін айқындау.**

Ғылым және жоғары білім министрлігіне:

Қазақстанның мемлекеттік жоғары оқуы орындарында қазақ тілінде білім алуды тегін ету. Немесе ЖОО орналасқан жердегі тұрғындарға көлемді жеңілдік беру.

Мемлекеттік университеттерді дамытудың мақсатын стратегиялық тұрғыдан айқындау: еліміздегі жоғары білім нарығындағы көшбасшылар позициясына қол жеткізіп қана қоймай, ел ішінде де, сырттан да ізденушілер үшін тартымды, сонымен қатар елдегі жетекші ғылыми сараптама субъектілеріне айналдыру. Білім мен

ғылымның интеграциясын арттыру. Мемлекеттік ЖОО-лардың жетекші позициясы жалпы қазақстандық білім нарығының сапалы өсуін ынталандырады.

Елдегі жоғары білім нарығының дамуының нәтижесі Қазақстанның ортамерзімді перспективада *халықаралық білім беру хабына айналғаны болуға тиіс.*

Еліміздің мемлекеттік жоғары оқу орындарының басшылығы мен профессорлық-оқытушылық құрамын сапасын жақсарту. Тәуелсіз сарапшылардың талдамалық әлеуетін тарта отырып, кең ауқымды пәнаралық зерттеу негізінде, сондай-ақ кең қоғамдық талқылау негізінде қазақстандық мемлекеттік ЖОО-лардың табыстылығын бағалаудың ашық және өлшенетін жүйесін әзірлеу.

Елдегі мемлекеттік ЖОО-ларды қаржыландыру көлемін Назарбаев Университетін қаржыландырумен салыстырылатын деңгейге дейін біртіндеп ұлғайту. Материалдық-техникалық жарақтандыруды жақсарту, әсіресе жоғары білікті техникалық мамандар даярланатын жоғары оқу орындарында.

Қазақстандық жоғары оқу орындарында сыбайлас жемқорлықпен және академиялық адалдықты бұзумен күресудің түбегейлі шараларын енгізу. Тиісті Бағдарлама мен оны іске асыру Жоспарын әзірлеу. Жыл сайын мемлекеттік ЖОО-лардың студенттері арасында жасырын сауалнама жүргізу арқылы сыбайлас жемқорлық деңгейін бақылау.

Әрбір мемлекеттік ЖОО-да орыс тілінде оқытатын топтардың санын анықтап, алдағы 10-15 жылда олардың қысқармауын қамтамасыз ету. Осылайша, орыстілді халықтың кетуі азаяды, сонымен қатар көршілес мемлекеттерден (атап айтқанда, Ресей Федерациясынан) оқу эмигранттарының ағыны болады.

#### Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен бірлесе:

Білім беру бағдарламаларының мазмұны әлеуетті жұмыс берушілердің қажеттіліктеріне, сондай-ақ ғылым мен техниканы дамытудың жаңа тенденцияларына сәйкес келуін қамтамасыз ету. Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын білім беру ұйымдарында жоғары білімі бар мамандарға арналған білім беру тапсырысының Қазақстандағы еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкестігін тұрақты негізде бақылау.

Мемлекеттік ЖОО мен жұмыс берушілер арасындағы тығыз ынтымақтастықтағы негізгі кедергілерді талдап, оларды жою бойынша тиісті шараларды қабылдау. Бұл жұмыстың нәтижесі *жұмыс берушілер/бизнес тарапынан ЖОО-ларға қаржылық және қаржылық емес қолдауды арттырғаны болуға тиіс.*

#### Оқу-ағарту министрлігіне:

Отандық кәсіби-техникалық білім беру ұйымдарында білім сапасын арттыру. Білім беру бағдарламаларының мазмұны ішкі еңбек нарығының қажеттіліктеріне, сондай-ақ ғылым мен техника дамуының жаңа тенденцияларына сәйкес келуін қамтамасыз ету.

Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын білім беру ұйымдарында техникалық және кәсіптік білімі бар мамандарды даярлауға арналған білім беру тапсырысының Қазақстандағы еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкестігін тұрақты негізде бақылау.

Шетелдік баламалар мысалында экспресс-оқыту әдістері бойынша қазақ тілін оқыту әдістемесін даярлау. Бұл әдістеме тек жастардың кіші жас топтарына ғана емес, сонымен қатар үлкен топтарға, соның ішінде Қазақстанға оқуға және жұмыс істеуге келетін иммигранттарға да қолданылуы керек.

Мектеп оқушыларын кәсіптік бағдарлау бойынша шараларды, атап айтқанда, бұрын жарияланған Кәсіптік бағдар беру және диагностика жүйесін дамыту тұжырымдамасына сәйкес іске асыруды бастау. Мерзімді түрде (3 жылда бір рет) қабылданған шаралардың сәттілігін өлшеу.

Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігімен бірлесе:

Оқытылатын пәндерді материалдық-техникалық қамтамасыз ету, оқытушылар құрамының сапасын, компьютерлермен, жоғары жылдамдықты интернетпен қамтамасыз ету жағдайында ауыл және қала оқушылары мен колледж студенттерінің мүмкіндіктерін теңестіруге күш салу.

### III. САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА НӘТИЖЕСІ

#### 1. Жастардың әлеуметтік өзсезінімі көші-қон көңіл-күйін күшейтетін/ әлсірететін фактор ретінде

Шын мәнінде, барлық сарапшы жастар өте гетерогенді әлеуметтік топ екенін, олардың проблемалары, қажеттіліктері мен әлеуметтік өзсезінімі тұрғылықты жеріне, жасына, білім деңгейіне, материалдық мәртебесіне, тілдік машықтарына, біліктілік деңгейіне және т.б. байланысты әртүрлі болуы мүмкін екенін айтады.

Сарапшылардың пікірінше, 18 жасқа дейінгі ең жас топ әлеуметтік шиеленісті сирек сезінеді. 18 жастан асқан жастар көбіне қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық және саяси мәнмәтініне енеді, өйткені олар ересек өмірге белсенді қатысады, одан әрі білім алады, жұмысқа орналасады, үйленеді және балалы болады. Сондықтан, жас тобы неғұрлым үлкен болса, «ересек проблемалары» да соғұрлым көбейе түседі, сондықтан әлеуметтік өзсезінімі салыстырмалы түрде төмен болады.

Отбасының материалдық жағдайы да жастардың әлеуметтік өзсезініміне айтарлықтай әсер етеді. Материалдық әл-ауқаты төмен болса, экономикалық мәселелерді шешу басымдыққа айналған кезде, шыңдалу және әлеуметтік белсенділік өмірдің басқа аспектілері екінші орында қалады.

*«Өз өміріне қанағаттанған және өз өміріне қанағаттанбайтын жастар бар. Мүмкін, бұл мәселе де осында шығар. Шынында да, көп жағдайда олар қанағаттанбайды, ал солардың қатарындағы жастардың дені 18 жастан асқан, мектеп жасынан шыққан, ересек адам ретінде қалыптасу мәселелерін шешіп жүрген адамдар. Яғни, бұл мамандық алу, жұмысқа тұру, отбасын құру, мансап құру... 14 жастан 17 жасқа дейін – бұл жасөспірімдер, бұл әлі мектеп бітірмегендер. Мұнда тұлғааралық қатынастар, отбасылық қатынастар, мектеппен, мұғалімдермен қарым-қатынас көбірек болуы мүмкін. Бұл жерде мен балалар да бар деп айтар едім» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

*«Онша бай емес отбасыларда, нақты материалдық қиындықтары бар адамдар, ең алдымен, экономикалық мәселелерге алаңдайды. Молшылықта өмір сүретіндер кейбір қоғамдық-саяси тұжырымға дейін өсетін сияқты. Мен бұл 100% осындай үлгі деп айта алмаймын, бірақ бұл жерде бір байланыс бар сияқты» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

Жастар – бұл жас ерекшелігіне байланысты көші-қон процестеріне оңай қосылатын жоғары мобильді әлеуметтік топ. Жастардың ұтқырлығының негізгі себебі – өмір сүру сапасын жақсартқысы келетіні. Пандемия зардаптарын жеңілдету жастардың ұтқырлығын арттырады.

*«Жастар – бұл әрдайым жақсы өмір іздейтін, әрдайым саяхаттайтын, жеткілікті ұтқыр және көші-қонға жиі берілетін халық тобы. Білім алу мотивтері, еңбек ету мотивтері бойынша. Бірақ менің ойымша, басты фактор – жастар тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде өте ұтқыр болуы... Ал қазір, COVID-19-ға байланысты пандемия зардабы азайған кезде, қазір жастар одан да көп қоныс аударатын болады» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

Кейінгі жылдары Қазақстанда жүргізілген әлеуметтанулық зерттеулер, сарапшының пікірінше, жастардың кедейлер мен байлар арасындағы қазіргі алшақтықты, азаматтардың, әсіресе аз қамтылғандардың, халықтың осал топтары арасындағы құқық қорғалмағандығын қатты сезінетінін және қолайсыз деп

санайтынын айғақтайды. Жастар арасында мемлекет жас ұрпақтың пікіріне құлақ салмайды, олар күткен шараларды қабылдамайды деген пікір кең таралған.

Қазақстандық жастардың көші-қон көңіл-күйіне әсер ететін маңызды фактор – әлеуметтік әділетсіздік сезімі, сол арқылы олар жұмыс табу, отбасын материалдық қамтамасыз ету, мамандық алу, біліктілігін арттыру мүмкіндіктерінің төмендегенін түсінеді. Егер бұл мүмкіндіктер өз елінде қамтамасыз етілмеген болса, жастар бұл қажеттіліктерді басқа мемлекетте жүзеге асыру туралы ойлана бастайды. Көші-қон, егер жастардың шұғыл қажеттіліктері қанағаттандырылмаса немесе жастар адамдардың басқа топтарына қатысты әлеуметтік әділетсіздік көріністеріне тап болса, қазіргі өмір жағдайымен келіспеушіліктің көрінісі ретінде наразылықтың бір түрі бола алады. Егер жастар өзін жақсы әрі сапалы өмір сүруге лайық деп санаса, ол тез арада басқа елге көшу туралы шешім қабылдайды. Жастардың өзсезініміне әсер ететін маңызды аспект – қауіпсіздік сезімі.

*«Біз жастар жағдайға толығымен қанағаттанбайтынын және олар түзеткісі келетін белгілі бір нәрсе бар екенін анықтадық. Мысалы, жас ұрпақтың көптеген өкілі азаматтардың құқығы қорғалғанына қанағаттанбайды. Олар кедейлердің құқығы аз, халық арасында әлеуметтік мәртебеде алшақтық бар, өсіресе кедейлер мен байлар арасында үлкен айырмашылық бар деп санайды. Жастар бұл алшақтықтың қысқарғанын қалайды... Жастар біздің мемлекетіміз халықтың осал топтарына жеткілікті көңіл бөлмейді деп санайды. Мысалы, кедей азаматтар немесе мүгедектер. Жастардың пікірінше, осы санаттағы адамдарды біздің мемлекет естуі тиіс және солар үшін әрекет етуге тиіс дейді» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Егер жастар туралы айтатын болсақ, олар мемлекет жастарды жеткілікті тыңдамайды деп санайды. Олар мемлекеттің жастар проблемаларына көбірек көңіл бөлгенін, түрлі іс-шаралар мен бағдарламалар өткізгенін, саяси процестерге араласуды қоса алғанда, жастар үшін көбірек мүмкіндік жасағанын қалайды» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Егер Қазақстанда қазіргідей әлеуметтік әділетсіздік сақталатын болса, егер үлкен жас топтары қазіргідей кедейшілікте өмір сүре берсе, ал әлеуметтік лифтілер жұмыс істемесе, онда жастар басқа, жақсы жағдай жасалған елдерге жұмысқа кетіп қала береді деп қорқамын. Онда олар жұмыс табуға, жалақыны уақытында алуға, отбасыларын қолдау үшін үйге ақша жіберуге мүмкіндік алады. Сонымен қатар олар сол жерде мамандық алып, біліктілігін арттыра алады және т.б. Яғни, бәрі біздің ішкі жағдайымыз қандай болатынына байланысты» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Иә, менің ойымша, жастар – көбінесе әрі жиі наразылық білдіретін топ. Мен кетіп, бұл елде өмір сүрмеймін, мұнда жақсы ештеңе күтпеймін. Иә, бұл наразылық көңіл-күйі, соның көрінісі деп санаймын. Себебі жастар жаңа өмір бастай аламын деп ойлайды, бұл басқа елде, жақсы елде жақсы өмір сүруге лайық. Өмір сапасы жақсы, қауіпсіздігі жақсы елде» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

Көші-қон белгілі бір дәрежеде сыбайлас жемқорлыққа, непотизмге, таныс-білістікке наразылық формасы саналады. Бұл наразылық әсіресе «өзінің» адамдарын жұмысқа қабылдайтын қазіргі жүйеге қатысты. Бұл әділетсіздік жұмыс орнына үміткерлерді әділетсіз іріктеуге тап болған жастарды қатты ашуландырады. Шетелде білім алған жастардың кадрларды іріктеу жүйесі қалай дұрыс жұмыс істеуі керектігі туралы түсінігі бар. Сондықтан, Қазақстанға оралғанда, беделді

университеттің дипломы мен жақсы кәсіби машықтарға ие бола отырып, өз елінде байланыссыз және протекционизмсіз лайықты жұмыс орнын табу қиын екенін түсініп, сөзсіз көңілі қалады.

*«Көңілі толмаған жастар өте көп. Сыбайлас жемқорлыққа наразы. Өйткені кеткендердің көпшілігі жұмысқа тұра алмады. Олар мұнда сыбайлас жемқорлық құрамдас бөлігі өте маңызды рөл атқаратынын жақсы түсінеді. Бұл непотизм, бұл протекционизм. Әрине, бұл қазіргі жүйеге қарсы наразылықтың себебі болып отыр» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Жастарға әділетсіздік, непотизм, сыбайлас жемқорлық тақырыбы жақпайды. Шетелде оқитын көптеген бала, басқа елде бәрі қалай болып жатқанын, бәрі қалай реттелетінін көреді. Олар сол жерде болып жатқан процестерді, бәрі қалай ұйымдастырылғанын бақылайды. Олар оралып, мұнда бәрі басқаша ұйымдастырылып, бәрі тиімді нақты жұмыс істей алар мүмкіндігін байқайды... Дәл осы шартқа олар риза емес. Яғни, олар онда қандай да бір мамандық бойынша дипломға ие болған кезде, шетелде тағылымдамадан өтіп, екі тілді білсе, жұмысқа орналасуға келеді және біреудің туысы болып табылатын адамға ұтылады, әрине, бұл олардың қатты көңілін қалдырады» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

Сарапшылардың көпшілігі жастардың сыртқы көші-қонға деген шешімінің негізі наразылық мотивтері болуы мүмкін деп санайды, бірақ көші-қонның негізгі және шешуші себебі – экономикалық дамыған мемлекетте өмір сүру жағдайлары ыңғайлы өмір сүруге деген ұмтылыс. Сондықтан, жастардың кетуі бұқаралық сипатқа ие болған кезде, бұл, ең алдымен, елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне, демек, жеке болашаққа деген наразылықтың бар екенін білдіреді. Эмиграция – бұл жастардың пассивті наразылығы, ол саяси жазықтыққа енбейді, бірақ болашақ еңбек ұрпағын елден итермелейтін маңызды проблемалардың бар екенін көрсетеді.

*«Қазақстаннан шетелге кетудің де, басқа мемлекеттерден Қазақстанға келудің де негізгі себептерінің бірі – экономикалық жағдай. Олар экономикалық жағдай жақсы деп санайтын жерге кетіп, бізге экономикалық жағдайы нашар елдерден келеді. Саясатпен, менің ойымша, бұл өте көп байланысты емес. Мүмкін, біреудің ойы бар шығар, бірақ менің ойымша, дәл саяси себептер бойынша кететіндердің пайызы тіпті жастар арасында да аз» (ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингілеу және талдау саласындағы сарапшы).*

*«Қаржылық жағынан қиын қарапайым адамдар саясат туралы ойламайды деп айтуға болмайды. Олар ойлайды. Бір сәтте, егер бәрі қиындап кетсе, егер олар саяси әрекеттерге қатты назар аударып кетсе, олар халықтың радикалды бөлігінде болып қалуы мүмкін. Бірақ соған дейін, менің ойымша, әлі жеткен жоқ. Олар ешқашан жетпес деп үміттенемін. Менің ойымша, бірінші кезекте – бұл экономикалық әл-ауқат және экономикалық тұрғыда шыңдалу мәселелері. Менің ойымша, бұл біздің жастарымыз үшін аса маңызды» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

*«Қай елдерге? Қарапайым принцип. Балық терең жер іздесе, адам жайлы мекен іздейді. Балалар, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатқа деген ұмтылыспен қозғалатындықтан, олар сәйкесінше әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі жоғары және олар сенетін елдерге қарайды және бұл үшін негіз бар, өйткені олар үлкен әлеуметтік-экономикалық жетістікке қол жеткізе алатын табысты мысалдар бар» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

«Менің ойымша, бұл жеке таңдау. Себебі наразылық бұл елде жұмыс істеу үшін мүлдем мүмкін емес, өмір сүру мүмкін емес жағдайлар және т.б. болған кезде орын алады. Таңдау бар: сіз елде қалып, аз жалақымен өмір сүре аласыз немесе елден кетіп, жақсы жалақымен өмір сүре аласыз. Яғни, таңдау дәл осы жазықтықта. Таңдау бұл жерде мені қудалайды, қысым көрсетеді деген жазықтықта емес, таңдау мен мұнда ештеңе істей алмаймын деген жазықтықта. Яғни, мәселе басқада. Сондықтан мұнда экономикалық фактор мен перспективалар мәселесі көбірек көтеріледі. Сондықтан мен бұл наразылық деп нақты айтпас едім. Мүмкін, бұл айқын наразылық емес шығар, мүмкін бұл экономикадағы жағдайды көрсететін белгілі бір үрдіс те шығар» **(этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Қазір эмиграция пассивті наразылық ретінде қарастырылады. Адам қалауы басқа, сосын осылайша ол аяғымен дауыс береді де, жиналып, көшіп кетеді. Жоқ, білесіз бе, мен бұны наразылық деп айтпас едім, мен бұны қанағаттанбаушылық дер едім. Бар болғаны адам ыңғайлы және жайлы жағдай тапқысы келеді. Мен наразылық мінез-құлқы бар санат бар екенін жоққа шығармаймын. Сондықтан олар «мен мұндай елде өмір сүргім келмейді, жиналып, кетемін» деп өзі шешті, бірақ менің ойымша, бұл әлі де басты себеп емес. Десе де бұл әлеуметтік-экономикалық себеп» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).**

«Менің ойымша, қандай да бір дәрежеде солай, өйткені өз болашағын Қазақстанда көргісі келмейтін немесе, бірінші кезекте, көрмейтін және қазіргі жағдаймен келіскісі келмейтін адамдар кетіп жатыр. Оларға денсаулық сақтауда, білім алуда үлкен проблемалар бар, сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі бар екені ұнамайды. Міне, осының бәрі адамдардың соған наразылық білдіруіне әсер етеді. Қазіргі жағдайға наразылық білдіреді. Әрине, олар көшеге шықпауы мүмкін, өйткені олар бұл үшін ұсталып қалуы мүмкін екенін біледі. Олар жай елден кетеді. Бұл да наразылықтың бір түрі... олардың көпшілігі өз Отанын жақсы көреді, олар осында туып-өсті. Олар туған және өмір бойы өмір сүрген қаланы немесе ауылды жақсы көреді, бірақ бұл жағдайды көріп, мүмкін, олар басқа елдермен салыстырады және, өкінішке қарай, Қазақстанның пайдасына емес. Сондықтан олар кетуді шешеді. Қандай да бір дәрежеде – бұл осындай наразылық немесе елдің саяси немесе әлеуметтік процестеріне қатысудан бас тарту, өйткені, егер сен наразылықтарға ашық түрде қатыссаң, онда белгілі бір салдары болуы мүмкін» **(сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).**

Көші-қон наразылық көңіл-күйінің көрінісі ретінде, сарапшының пікірінше, халықтың ауқатты топтарына тән болуы мүмкін. Өз наразылығын ашық білдіргісі келмегендіктен, олар экономикасы дамыған елге барғанды жөн көреді.

«Белгілі бір дәрежеде, мүмкін, солай шығар. Егер адам Қазақстаннан кетуге ниет білдірсе, онда басқа елге тұрақты тұруға кетсе, әрине, мұнда бір нәрсе қанағаттанбайды. Тіпті адамдар «наразылығын аяқпен білдіреді» деген өте кең таралған сөз бар. Бұл жерде оларға бір нәрсе ұнамайды, олар ел ішіндегі жағдайды өзгерткісі келмейді, сондықтан басқа елге кетеді. Сондықтан, иә. Мен бұл белгілі бір үнсіз «наразылық» екенімен келісемін» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

Екінші жағынан, көші-қонның прагматикалық себептері басым болғанына қарамастан, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық артта қалуын сезіну жастар арасында сыни көңіл-күйдің өсуіне байланысты. Сарапшының пікірінше, қазіргі

уақытта Қазақстанда өзін жүзеге асыруға мүмкіндігі жоқ жастардың бір бөлігінің көші-қонына кедергі жасау қажет болмауы мүмкін. Әйтпесе, наразылық әлеуеті жинақталып қалады.

*«Ең аз дәрежеде – бұл саясат, бірақ ең аз дәрежеде. Қалай болғанда да, кетіп жатқандар мұны ұғынады. Алдыңғы қатарда әрқашан әлеуметтік-экономикалық мүдде тұрады. Бірақ біз әлеуметтік-экономикалық проблемаларды түсіну мен саяси жүйені сынаудың арасы алыс емес екенін түсінуіміз керек. Бірақ мен басқаша айтар едім. Қаңтар оқиғасы бойынша, Қазақстан үшін осындай жастардың қалғанынан гөрі кетіп қалғаны қауіпсіз болуы мүмкін. Өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі жоқ жастардың көп жиналуы біздің қауіпсіздігіміз үшін жастардың шетелге кетуіне қарағанда әлдеқайда үлкен қауіп төндіруі мүмкін» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

### Көші-қонға бейім жастар топтары

Көші-қон қозғалыстары белгілі бір шығын талап ететінін ескере отырып, кететін жастар көбінесе халықтың ауқатты, сонымен қатар жақсы білімі және белгілі бір бөлігінде жұмыс тәжірибесі бар топтар қатарына жатады.

*«Көші-қон үшін белгілі бір ресурс қажет. Билетке ақша керек, виза алу керек, бастапқы күндерге ақша керек, тағысын тағы... Сондықтан сіз «қай жастар кетіп жатыр» деп сұрадыңыз, білімі бар, жұмыс тәжірибесі бар және басқа елде тұру үшін қандай да бір минималды деңгейде қаржылық қоры барлар кетіп жатыр» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, директордың орынбасары Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты).*

*«Бірақ тағы да мұның бәрі жеке жағдай. Бізде жиі еңбек көші-қонына, негізі тұрақты тұру көші-қонына жеткілікті түрде жоғары қамтамасыз етілген адамдар барады. Міне, парадокс мынада: Қазақстанда айтарлықтай жоғары табысы бар адамдар жақсы және үлкен нәрсе іздейді. Олар Қазақстанға қарағанда дамыған елдерге кетеді, бұл ретте жеткілікті ақшасы бар. Егер сізде жеткілікті ақша болмаса, сіз басқа елге қоныс аудара алмайсыз, ол жерде күн көре алмайсыз. Сондықтан, иә, бір нәрсе қанағаттандырмаса, адамдар Қазақстаннан көшіп кетеді. Бірақ бұл сондай бір бұқаралық наразылық дегенді білдірмейді. Мен алаңға шығып, митинг өткізгім келмейді, жай кетіп қаламын. Мұның бәрі өте жеке жағдай және әртүрлі фактордың жиынтығы эмигранттардың әртүрлі санатына әрқалай әсер етеді» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

Көші-қон көңіл-күйінің негізгі тасымалдаушылары туғаннан бастап қалада тұратын жастар бола бермейді. Көбінесе қалаларда тұратын ауылдық жерлерден келген мигранттар одан әрі қоныс аударғысы келеді, өйткені психологиялық тұрғыдан олар тұрғылықты жерді өзгерту деген не екенін біледі және өзгерістен қорықпайды. Этностық тұрғыдан алғанда, Қазақстаннан кетуге деген көңіл-күй қазақ емес этностарда да, қазақ жастары арасында да байқалады.

*«Міне, бір жыл бұрын мен өзім Қазақстанның ірі қалаларында, еліміздің түрлі өңірінде көші-қон көңіл-күйі бойынша зерттеу жүргіздім. Дәл қазір жастардың жартысынан көбі – бұл өзі тұратын қалада тұмаған жастар, олар басқа жерден көшіп келген. Яғни, олар іс жүзінде мигранттар. Қоныс аударғандар үшін одан әрі алға қозғала беру оңайырақ. Ол көші-қон деген не екенін сынап көрді, ал енді тұрғылықты жерін өзгерту олар үшін шетелге кету мүмкіндігі туралы да ойлай береді. Себебі оларда өмірін өзгерту тәжірибесі бар. Айтпақшы, бұл маңызды*



психологиялық сәт» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

## 2. Көші-қон процестерінің жағдайы мен перспективасын бағалау

### 2.1 Ішкі көші-қон жағдайы

Сарапшының пікірінше, сыртқы көші-қонға қарағанда ішкі көші-қон процесі, атап айтқанда жастардың ауылдық жерлерден қалаларға кетуі үлкен алаңдаушылық тудырады. Сонымен қатар халықтың қартаюы немесе үмітсіз болып жатқан елді мекендердің бұзылуы орын алады. Жастар жақсы жағдай іздеп кетеді, өйткені ауыл жағдайында өздерін таба алмай, өз әлеуетін іске асыра алмайды.

*«Бізде жастардың аудан орталықтарынан, ауылдардан, шағын қалалардан кететіні туралы мәселе аса өткір болуға тиіс. Меніңше, бұл шетелде оқу көші-қонынан әрі өзекті мәселе. Себебі бізде іс жүзінде көптеген өңір бар. Олар перспективасыз қалуда. Ол жерлерде ата-аналар мен ата-әжелер қалады, яғни 45 жастан асқандардың дені сонда қалады. Содан кейін біз ауылда 2-3 үй қалып, ауыл босап қалуы мүмкін жағдайға тап боламыз. Жастар ол жаққа оралғысы келмейді, өйткені олар ол жерде өз болашағын көрмейді» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

Зерттеу деректеріне сүйене отырып, сарапшы Шығыс Қазақстан облысы сияқты өңір үшін кейінгі он жылда өңірдің шекаралық жағдайына қарамастан сыртқы көші-қонға қарағанда ішкі көші-қонға баса назар аудару неғұрлым сипатты болып табылатынын атап өтті. Өңір жастары жоғары ұтқырлықпен ерекшеленеді. Сарапшы жастардың ауылдық жерлерден және шағын қалалардан бастап облыс орталығына, одан әрі не Қазақстанның ірі қалаларына, не шетелге, көбінесе Ресейге географиялық орын ауыстыруының қалыптасқан схемасы туралы айтады.

*«Көші-қон әлі де ішкі сипатқа ие. Бірінші кезекте, әзірше. Қазіргі уақытта, кейінгі онжылдықта, мен негізгі екпін көші-қон деп айтар едім, ол біз шекара маңы өңір екенімізге қарамастан, ішкі көші-қонға қатысты. Әсіресе жастарға қатысты. Жастар өте ұтқыр, өте мобильді. Алдын бізде нақты алгоритм, нақты схема бар деп айтқан едім. Ауылдық жерлерден, шағын қалалардан облыс орталығына, ал облыс орталығынан ары қарай кетіп жатыр. Не астаналарға: Алматы, Нұр-Сұлтан, не Қазақстаннан тыс жерлерге» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

### 2.2 Сыртқы көші-қонның бағыттары

#### Шекара маңындағы көші-қон Ресей Федерациясына көшу

Шекара маңындағы облыстарда жастардың көші-қон ағындарының барынша қарқындылығы Ресей Федерациясына қарай екені байқалады.

Біріншіден, Ресей Федерациясына, негізінен аумақтық жақын орналасқан ірі қалаларға: Омбы, Томск, Орынбор, Новосібір, Челябин және басқаларға қарай оқу көші-қоны танымал. Қазақстанның шекара маңындағы облыстарында ресейлік өңірлермен тарихи қарым-қатынас қалыптасқан. Көші-қон ниетіне ресейлік жоғары оқу орындарының жақын орналасуы, сондай-ақ қазақстандық студенттер үшін ресейлік жоғары оқу орындарында білім алу тегін болғаны әсер етеді.

Сарапшының пікірінше, шекара маңы өңірлердегі үлкен көші-қон ағыны туралы мәлімдеме өте асыра айтылған. Керісінше, жас көші-қоны сияқты құбылыс туралы

айтуға болады<sup>23</sup>. Сарапшы атап өткендей, жүргізілген зерттеулер ресейлік бағыттың қажеттілігіне қарамастан, Ресей Федерациясындағы оқу көші-қоны көбінесе қайтарымды екен. Егер бұрын, 2008 жылға дейін (экономикалық дағдарысқа дейін) кетіп бара жатқан жастардың көпшілігі жақсы табыс табу, тиімді шарттармен тұрғын үй сатып алу мүмкіндігі болғандықтан Ресейде қалса, 2008 жылдан кейін жағдай түбегейлі өзгеріп, 2014 жылдан бастап қайту процесі басталды. 2018-2019 жылдар мигранттардың Ресейде қалуға деген ұмтылысын тағы да көрсетті. Пандемияның басталуы бұл жағдайды қазақстандықтардың қайтатын көші-қонның өсуіне қарай өзгертті.

*«Сонымен, жақсы оқу орындары өте жақын, олар да өздерін көрсете алды. Бұл Новосібір аймағында, Томск аймағында, Челябин облысында. Тиісінше, орыстілді балалар көбінесе осы университеттерге түсуге бағытталған. Мен қазір қалай екенін білмеймін, бірақ 2020 жылға дейін қазақстандық студенттер үшін оқу тегін болды. Бұл фактор өте қатты әсер етті, өйткені біздің қазақстандық жоғары оқу орындарымызда грантқа түсе алмаған балалар Ресей Федерациясына барды және сол жерде ресейлік жоғары оқу орындарына гранттарға түсіп, сонда тегін оқыды. Бірақ бұл студенттерге қатысты» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

*«Сіз білесіз бе, шекара маңы облыстарды өте үлкен көші-қон ағымы бар деген – миф. Бұл қайтатын көші-қон. Олар оқуға кетіп, жұмыс істеуге кетіп, кейіннен қайтып келеді. Бұл біз ойлағандай классикалық көші-қон емес» (Орталық Азия елдері мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор).*

Екіншіден, Ресей Федерациясындағы көші-қон ағындарына этностық фактор жоғары дәрежеде әсер етеді. Сондықтан көшіп-қонушылар ағыны негізінен этностық құрылымында орыс халқының пайызы салыстырмалы түрде жоғары облыстардан байқалады: Шығыс Қазақстан облысы, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Қарағанды облыстары. Сарапшының пікірінше, РФ-да Шығыс Қазақстан облысының жастары үшін тартымды аймақтар – көбінесе Сібір, Алтай өңірлері.

Сонымен қатар Ресей Федерациясына оқуға тек этностық орыстар ғана емес, қазақ жастары да, басқа этнос өкілдері де барады.

*«Бұл көбіне Шығыс Қазақстан облысы, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Қарағанды облыстары. Бірақ мұнда негізгі факторлардың бірі этностық фактор болып саналады. Себебі бұл қазақ емес халықтың үлесі жоғары облыстар, әзірше жоғары емес. Міне, дәл осы қазақ емес халықтың эмиграциясы жүріп жатыр. Негізгі бағыт – бұл Ресей Федерациясы. Бұл облыстар көршілес Ресей облыстарымен тарихи қарым-қатынаста дамыған» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

*«Оқыту мақсатында балалар солтүстікке көбірек баратын шығар. Онда тек этностық орыстар, славяндар ғана емес, этностық қазақтар да бар. Бірақ тағы да, бұл ақпанға дейін болды. Қазір жастар орта мектепті бітіріп, жоғары оқу орындарына белсенді түрде қабылданады. Мен ЖОО қызметкері ретінде біз бірлескен іс-шараларға, тіпті қанша талапкерге емес, студенттерге көп өтінім алатынымызды атап өтуім керек, бірақ қызығушылық соншалықты үлкен емес, бұрынғыдай емес» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

<sup>23</sup> Қайтып оралатын мигранттар – «басқа елде халықаралық мигрант (қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді) болғаннан кейін азаматтық еліне оралған және өз елінде кемінде бір жыл қалуға ниет білдірген адамдар». Дереккөз: Выдержки из заключительного доклада о работе Целевой группы по измерению круговой миграции – определение и измерение круговой миграции. Б.5. Қол жеткізу режимі: [https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2016/mtg/CES\\_2016\\_3-1602195R.pdf](https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2016/mtg/CES_2016_3-1602195R.pdf)

Сарапшының пікірінше, көбінесе еңбек нарығында өзінің бәсекеге қабілеттілігін сезінетін, өзінің кәсіби әлеуетін дамыту үшін амбициясы бар, жоғары нәтижелерге ұмтылатын жастар шығады.

*«Қандай жастар? Өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылған, өзінің бәсекеге қабілеттілігін сезінетін және оны одан әрі дамытқысы келетін өршіл жастар. Яғни, қазір және осы жерде не бар екеніне көңілі толмайтын адам» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

### Орталық Азия елдеріне және Қытайға көшу

Сарапшының пікірінше, шекара маңы көші-қоны негізінен Ресейге кетуге қатысты. Өзбекстан немесе Қырғызстан сияқты елдерге көші-қон тренд ретінде қалыптаспаған. Жастардың Қытайға кетуі – көбінесе кейін елге қайтатын оқу көші-қоны.

*«Мысалы, бізде Өзбекстан мен Қырғызстанға көшу үрдісі жоқ, бірақ бұл да көрші елдер. Қытайға бармайды. Қытай – бұл тек оқу көші-қоны, содан кейін, қазір визаларды қатайту тіпті оқу көші-қонына да әсер етті, әсіресе пандемия кезінде және пандемиядан кейін. Сондықтан шекара маңы тренді тек Ресеймен шекаралас өңірлерге тән» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

### Алыс шетелге көшу

#### Түркия, Оңтүстік Корея, БАӘ-ге көшу

Сыртқы көші-қонның басқа бағыттары танымал бола бастады. Сарапшының пікірінше, этностық фактор белгілі бір бағыттың сұранысында рөл атқарады. Сарапшы атап өткендей, қазақ жастары да, қазақ емес жастар да шетелге белсенді шығып жатыр. Жас қазақтар үшін Түркия, сирек – Оңтүстік Корея, тіпті сирек – БАӘ танымал бағыт болып келеді. Түркия мәдени, діни, тілдік жақындыққа байланысты тартымды.

Қазақ емес ұлт жастары арасында екі негізгі бағыт бар – Ресей Федерациясы және Еуропа елдері, сирек – АҚШ және Канада.

Сондай-ақ көші-қон көңіл-күйіне шыққан өңірі әсер етуі мүмкін. Сарапшының пікірінше, Нұр-Сұлтан қаласында тұратын жастар көбінесе Батыс Еуропа елдеріне, Алматы қаласындағылар Түркияға қоныс аударуды қарастырады.

Сарапшының пікірінше, өткен жылдары Алматы қаласы мен Алматы облысынан жастардың көші-қонының негізгі бағыттары бірінші кезекте РФ-ға, сондай-ақ Қытай мен Түркияға, халықтың неғұрлым ауқатты бөлігі арасында ЕО, АҚШ елдері болды.

*«Біздің зерттеуіміздің нәтижесі бойынша Түркия ең танымал бағыт болып табылады деп айта аламын. Бірақ, айтпақшы, егер бізде полиэтностық жастар бар деп айтатын болсақ, онда қазақ жастары да ұтқыр, қазақ емес жастарға қарағанда шет елге жиі қарайды. Олардың векторлары сәл өзгеше. Қазақ жастары Түркияға бағытталған. Түркияға, кейде Оңтүстік Кореяға, ал Араб Әмірліктеріне тіпті аз қарайды. Түркия мәдени жақындыққа, діни жақындыққа, тілдік жақындыққа байланысты біздің балаларымыз үшін өте тартымды. Қазақ емес балалар әр түрлі бағытта қарайды. Онда мен оларды екі үлкен топқа бөлер едім. Ресей Федерациясына қарайтын топ және мүлдем басқа топ – бұл бірінші кезекте Еуропа елдеріне қарайтындар. Екінші кезекте, АҚШ пен Канада. Бірақ*

бұл аз дәрежеде. Көп жағдайда Еуроодақ елдеріне тартылуда. Олар қалай ерекшеленеді? Неге бұлай болады? Мысалы, Нұр-Сұлтанға Батыс Еуропаға қарайтындар көп, Алматыда Түркияға қарайтындар көп» (сарапшы, **әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО**).

«Алматы, Алматы облысы, әрине, кейінгі жылдары, егер біз оқу туралы айтатын болсақ, алдыңғы жылдары Ресей Федерациясы үздік елдер қатарына кірді – бұл бірінші орын. Бұл Қытай, бұл Түркия. Әрине, егер біз халықтың белгілі бір бөлігі туралы айтатын болсақ, онда бұл әрқашан Еуропалық Одақ елдері, бұл АҚШ» (сарапшы, **халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы**).

### АҚШ, Канада және Еуропа елдеріне көшу

Қазақстандықтардың АҚШ-тағы сервис саласындағы біліктілігі орташа және төмен сегменттегі еңбек көші-қоны тренді атап өтілуде. Сондай-ақ мұнда адамдардың өз құқығы қорғалуына, сыбайлас жемқорлықтың болмауына деген сенімі тартымды фактор болады. Еуропа елдеріне көші-қон бағыттары да сұранысқа ие болып отыр.

«Бірақ, әрине, кейінгі жылдары АҚШ-та, негізінен сервисте жұмыс істеу үрдісі байқалады. Яғни, біз әлі де біліктілігі орташа және төмен мигранттар туралы айтып отырмыз» (сарапшы, **халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы**).

«Менің ойымша, Шығыс Еуропа емес, Батыс Еуропа сияқты Еуропаның тартымды елдері бар. Бұл Германия, Франция, Англия, Италия және Испания болуы мүмкін. АҚШ пен Канада да танымал» (сарапшы, **әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ**).

«Яғни, Солтүстік Америка елдеріне көшкен адамдардың сол жердегі өмірі әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан қаншалықты жаман болса да, олар сол нәрсеге келіседі, сол жерде кез-келген жағдайда олардың құқығы мен бостандығы көбірек және жақсы қорғалады және қандай да бір шындыққа қол жеткізе алады. Онда Қазақстанмен салыстырғанда сыбайлас жемқорлық кең таралмаған, ал бұл Қазақстанда солардың наразылығын тудырған еді» (сарапшы, **әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ**).

### Тарихи отанына оралу факторы

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, тарихи отанына оралу, отбасымен бірігу факторы бүгінде жастардың көші-қон көңіл-күйінде басым емес. Бұл мүмкіндікті өткен жылдары, «темір перде» ашылғаннан кейін пайдаланғысы келетіндердің бәрі пайдаланды. Өткен үш онжылдықта этностық орыстардың, немістердің, чехтердің, поляктардың және басқа ұлт өкілдерінің едәуір бөлігі Қазақстаннан кетіп қалды. Бүгінгі таңда тарихи отанына кету ниеті жастардың өзіне емес, ата-аналарына тән. Тарихи отанына қайта оралу көбінесе ресми себеп саналады, ал нақты себебі – бұл жақсырақ әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктері бар елге кету ниеті.

«Мен былай жауап берер едім, кеткісі келгендердің бәрі кейінгі 25 жылда кетіп қалды. Мен оны сенімді түрде айта аламын. Адамдар... этностық немістер, чехтер, поляктар, олардың саны өте аз, тіпті этностық орыс топтары да азайды. 2015 жылдың нәтижесі бойынша, егер қателеспесем, екінші үлкен топ бізде этностық өзбектер болды. Ал орыстар, славяндар үшінші орында болды. Қазір, әрине, бұл өзекті емес деп санаймын» (сарапшы, **халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы**).

«Бүгінгі жастар үшін бұл аса өзекті емес. Бұл олардың ата-анасының басында қалған идея, егер олар кеткісі келсе, қандай да бір себептермен кетпеген. Менің ойымша, 90-шы жылдарды бастан өткерген, Кеңес Одағының ыдыраған және Қазақстанда қалған адамдардың көпшілігі үшін – мен қазақ емес адамдарды айтамын – солар үшін бұл идеяның өзектілігі азайды, бірақ ол толығымен жоқ болып кетті деп айтуға болмайды. Бірақ, білесіз бе, менің ойымша, бұл ұғым – тарихи отанмен қайта қауышу деген ұран, клише. Керісінше, оның артында экономикалық және әлеуметтік шыңдалу үшін үлкен мүмкіндіктері бар орын табуға деген ұмтылыс жатыр. Менің ойымша, бұл жерде ешқандай саясат жоқ. Жағдай мүлдем өзгеше» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

### Қазақстанға көшіп келу

Қазақстан кейінгі уақытқа дейін шығу елінен гөрі қабылдаушы ел болып келді. Жағдай өзгеруде, бірақ мигранттардың ағыны (негізінен еңбек) жалғасуда. Қазақстанға негізінен Орталық Азиядағы шекаралас елдерінің – көбінесе Өзбекстаннан, сондай-ақ Қырғызстаннан азаматтар келеді. Қытай мен Моңғолиядан да көші-қон бар. Жақында Ресейден мигранттар келе бастады.

«Бірақ, сонымен бірге, өзіңіз білетіндей, мүмкін, осыған байланысты болсын-болмасын, әңгімеміздің тақырыбы болсын-болмасын, керісінше, бізге негізінен қандастар келеді, яғни Өзбекстаннан, Қырғызстаннан этностық қазақтар көп келеді, онда олар онша көп емес. Негізінен Өзбекстаннан және қазір Қытайдан көп адам келеді. Моңғолиядан қазір аз келеді, алғашқы жылдары үлкен ағым Моңғолиядан болған сияқты деп айтуға болады. Бірақ олар Ресейден де келеді. Олармен салыстырғанда көп емес... шамамен 80% Өзбекстаннан, қалған елдерден келеді» (ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингілеу және талдау саласындағы сарапшы).

### 2.3 Сыртқы көші-қонның болжамды тенденциялары

Жалпы, Қазақстаннан шығатын көші-қон ағындарын сарапшылар елдің халық санының өсуі аясында елеулі деп бағаламайды. Сондай-ақ Қазақстанға бағытталған көші-қон, оның ішінде қайтатын көші-қон да орын алуда.

«...Менің ойымша, бұл мәселе кейде бізге көрсетілгендей өткір емес. Бұл тікелей көші-қон сияқты. Тоқсан сайын біз кейінгі үш айда 12 мың адам кетіп бара жатқанын айтып, дабыл қағамыз. Содан кейін, міне, кейінгі үш айда бізде 20 мың адам кетті және т.б. егер сіз бұл санды бөлек қарасаңыз, онда ол қорқынышты болып көрінеді, ол өте үлкен, міне 36 мың кетті. Бірақ, егер біз деректерге тұтастай қарайтын болсақ, онда бұл халыққа ешқандай әсер етпегенін көреміз. Бізде бәрібір өсім бар, Қазақстанда халық саны өсуде. Эмиграциядан басқа, бізде иммиграция бар. Яғни бізге де келеді. Әрине, әлдеқайда аз, бірақ соған қарамастан келіп жатыр» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).

«Мен шекарада мұндай үлкен ағын бар деп айтпас едім. Статистика мұны, шынын айтқанда, біздің зерттеулеріміз бойынша растамайды» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

Сарапшы кейінгі үш жылдағы (2020-2022 жж.) оқиғалар дәстүрлі динамиканы, көші-қон процестерінде қалыптасқан трендтерді бұзғанын, сондықтан жағдайдың қалай дамидынын дәл болжау қиын екенін атап өтті. 2020-2021 жж. жағдайға – COVID-19 пандемиясының факторы, 2022 жылы – Ресей-Украина әскери

қақтығысы, сондай-ақ Қазақстандағы «қаңтар» оқиғасы әсер етті. Болжаудың қиындығы сонымен қатар жақын болашақта оқиғалардың қалай дамидыны, олардың жекелеген елдер үшін де, жаһандық ауқымда да қандай саяси, экономикалық, әлеуметтік салдары болатыны анық емес.

Сарапшылардың пікірінше, пандемиялық шектеулер жеңілдегеннен кейін дәстүрлі бағыттар бойынша – бірінші кезекте Ресейге, сирек жағдайда Түркияға, Қытайға, БАӘ-ге, Еуропалық Одақ елдеріне, АҚШ-қа жастардың көші-қоны жанданады (2020-2021 жж. көрсеткіштерімен салыстырғанда). Көші-қонға кейінге қалдырылған сұраныс қайтарылады.

Сонымен бірге сарапшылар көші-қон ағындарының бағыты мен қарқынын өте тез өзгерте алатын ауқымды саяси оқиғалар факторының әсерін атап өтті. Атап айтқанда, пандемияға дейінгі кезеңде бекітілген ағындармен салыстырғанда Ресей Федерациясындағы көші-қон қарқынының төмендеуін болжауға болады. Бұл геосаяси жағдайға, ең алдымен Ресейге салынған экономикалық санкцияларға, соның ішінде білім мен ғылымға қатысты.

Сарапшының пайымдауынша, Ресей Федерациясына көшуге ниет білдіргендердің ішінде шамамен 70-80% бұл бағыттан бас тартады. Бұл Қазақстанның солтүстік шекара маңы облыстарына тән болады.

Сонымен бірге көші-қонға ниеті бар жастар әлі де басқа елге кетуге тырысады. Кейбір сарапшы Ресейге қарсы санкциялар қазақстандық жастардың Қытай мен Түркияға қоныс аудару ниетін күшейтеді деп болжап отыр.

*«Қазір көші-қон үрдістерінің өзгеруі туралы бір нәрсе деу қиын, өйткені 2020 және 2021 жылдар дәстүрлі емес жылдар, олар барлық қалыпты динамиканы, қалыптасқан трендтерді бұзды. Біз осы 2022 жылы Ресейдің Украинадағы әскери қимылдары басталған соң не болатынын көруіміз керек, Ресейден эмиграция күрт өсті, оның ішінде Қазақстанға қарай да... осы жылды (кейінгі жылдардағыдай) 2020 және 2021 жылдармен, ал соларды 2018-2019 жылдармен, сондай-ақ таяу және алыс шетелдер бөлінісінде салыстыру қажет. Содан кейін белгілі бір трендтер туралы айтуға болады» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Менің ойымша, жастардың көшіп келуге деген ықыласы сақталып, арта түседі. Себебі, негізінен, COVID-19 пандемиясымен байланысты шектеулер жеңілдеді немесе біз бейімделдік. Жастар қазір вакцина жасап жатыр. Олардың төлқұжаты бар, яғни бұл енді кедергі емес. Барлық кейінге қалдырылған көші-қон көңіл-күйі қайтадан оралады. Көші-қон дәстүрлі бағыттар бойынша жүргізілетін болады. Бұл Түркия, Қытай, Ресей Федерациясы, БАӘ, Еуропалық Одақ елдері, АҚШ, менің ойымша, білім алу саласында» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Мен Ресей Федерациясы векторы өте маңызды өзгерістен өтті деп санаймын. Бұл санкцияларға байланысты, өкінішке қарай, олар Ресей Федерациясының барлық саласын қамтыды. Атап айтқанда, білім және ғылым... векторлар енді Қытайға, Түркияға бағытталған. Менің ойымша, олар сақталады, тіпті санкцияларды енгізу және белсенді пайдалану салдарынан күшейе түсуі мүмкін. Бірақ, мен атап өткендей, Ресей Федерациясына бағытталған көші-қон көңіл-күйінің 70-80% қайта қаралады деп санаймын» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Сонымен, менің ойымша, қазір Ресей Федерациясына ағым аздап төмендейді, бірақ ол әлі де басым болады. Адамдар Қытайға оқуға кетеді, өйткені студенттер үшін жақсы жағдайлар бар» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

«Бұл жерде мен ешқандай жолмен есептей алмайтын тағы бір фактор бар – бұл саяси оқиғалар. Яғни, қазір өзіңіз түсінесіз, оқиғалар өте тез, кенет, жиі болып жатыр. Бұған дейін эмиграция үшін қолайлы деп саналған аймақтар күрт шиеленіс ошағына айналуы мүмкін және жастар ондай жерге бармайтыны түсінікті. Олар сол жаққа бармаса, онда олар басқа жерге барады. Шешінген судан тайынбас дегендей, олар басқа нұсқаны, басқа бағытты іздейді. Сондықтан мен жақын арада Ресейге көші-қон қарқынының төмендеуін болжаймын» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

«Қазір бір нәрсе деп болжау қиын, өйткені жаһандық мәселелер бар – бұл созылыңқы пандемия, елдердің ішкі нарығын қорғау мәселелері, қауіпсіздік мәселелері және т.б. Сондықтан кез-келген уақытта жағдай кез-келген бағытта өзгеруі мүмкін. Бірақ, менің ойымша, Қазақстандағы көші-қон процестері тоқтап қалуы екіталай. Мүмкін қарқыны аздап төмендер? Бірақ оқу көші-қоны мен еңбек көші-қоны жалғасатын болады» **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

Сарапшының пікірінше, Қазақстандағы экономикалық жағдайға теріс әсер етуі мүмкін Украина мен Ресей арасындағы әскери қақтығыстың салдарынан жағдай нашарлаған жағдайда, жастардың жақсы өмірлік перспективаларды іздеуде Қазақстаннан кету тенденциясын күтуге болады. Екінші жағынан, Ресейге этностық орыстардың ағымы төмендейді.

Сонымен қатар сарапшылардың айтуынша, қазір кері процесті байқауға болады – Қазақстанға Ресей азаматтарының едәуір бөлігі уақытша эмигранттар ретінде келеді. Сарапшының пікірінше, себептер әртүрлі: саяси наразылық, қауіпсіздік іздеу, әскерге шақыру жасындағы жастар бар отбасыларда әскери жұмылдырудан аулақ болуға деген ұмтылыс, өз күшін, білімін, машықтарын қолданудың жаңа мүмкіндіктерін іздеу, шындалу мүмкіндіктерін кеңейту.

«Менің ойымша, қазір осындай үрдіс бар және ол тіпті артуы мүмкін. Бұл Қазақстандағы экономикалық жағдайға байланысты болады. Егер Ресейде жағдай одан әрі нашарлай берсе және біз Украинадағы соғыстан рикошетке түсетін болсақ, онда бұл біздің экономикамызға қатты әсер етеді, өйткені біз Ресеймен экономикалық тұрғыдан байланыстымыз. Нәтижесінде кетуге деген ықылас та артады. Егер адамдар өзінің талантын іске асыруда, өзінің кәсіби қызметінде перспективаларды көрмесе, менің ойымша, иммиграция өсетін болады» **(сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).**

«Этностық орыстар қазір Ресейге кетуге асықпайтын шығар. Мүмкін Ресейге иммиграция ағымы қазіргі геосаяси жағдайға байланысты төмендеуі мүмкін. Біз қазір Ресейден Қазақстанға келген этностық орыстардың үлкен ағымын байқап отырмыз. Бірақ басқа елдерге иммиграция жасау ұлғаюы мүмкін» **(сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).**

ЕО және АҚШ елдеріне көші-қон ағынының көлемі сақталады. Жалпы, Солтүстік Америка мен Еуропа елдеріне мигранттар ағыны әлеуетті эмигранттардың қамтамасыз етілу деңгейіне байланысты болады. АҚШ, Канада, Ұлыбритания – ниет білдірушілердің көпшілігі үшін қымбат бағыт, сондықтан жақын арада бұл бағытта жастардың жаппай кетуі күтілмейді. Сарапшының айтуынша, зерттеулерге сәйкес, 14 жастан 24 жасқа дейінгі жас тобы бұл елдерге бару ниетін жиі білдіреді. Мүмкін, егер осы топтың бір бөлігі өз ниетін жүзеге асырса, онда осы бағыттағы мигранттар ағыны біршама артады. Сондай-ақ осы бағытта, жоғарыда айтылғандай, қызмет көрсету саласындағы орташа және төмен білікті жұмыс

сегментінде еңбек көші-қонының тренді байқалды, онда көшу және жұмысқа орналасу бұрын көшіп келген отандастар арасындағы қауымдастық жеңілдетеді.

Сарапшының пікірінше, Франция, Германия, Италия, Чехия және басқалары сияқты бірқатар еуропалық елге мигранттар ағынының көбею ықтималдығы бар, егер олар тегін білім алу бағдарламаларын жалғастырса, сондай-ақ геосаяси жағдай жақсарып, Украина мен Ресей арасындағы соғыс аяқталған жағдайда жалғаса бермек. Швеция, Финляндия сияқты скандинав елдеріне көші-қон ағындары пайда болуы мүмкін.

Сарапшының пікірінше, жас мигранттарды тарту саясатын халық құрылымында жастар жетіспейтін елдер қолданады – бұл көбінесе Еуропа елдері.

Сонымен бірге пандемия кейбір қабылдаушы елдің көші-қон саясатының өзгеруіне әкелді. Мысалы, Германия мигранттар ағынын қысқартты, оларға қойылатын талаптарды күшейтті.

*«Еуропалық бөлігінде, менің ойымша, мұнда бәрі қаржыға байланысты. Дегенмен сол жаққа қарай ағын тікелей артатындай біздің әл-ауқатымыз соншалықты жоғары емес. Бұл батыс елдеріне қатысты. Мысалы, Англия, Францияға, Германияға, Италияға болса, тіл білу арқылы тегін білім алуға мүмкіндік беретін бағдарламалар жұмыс істейді. Менің ойымша, бұл әлі де қолданылады. Мүмкін, Еуропалық бағыттар артар. Бірақ Шығыс Еуропаға қатысты не боларын қазір білмеймін. Егер Ресей мен Украина арасындағы қақтығыс аяқталса, менің ойымша, Еуропаға ағын әлі де артады. Себебі қазірдің өзінде көптеген адам осында қалуға шешім қабылдаса да, андағы шетелдік университеттерге түскен жастар бар және олар сол жерге бару мүмкіндігін күтуде, яғни, ол бағыт танымалдылығын жоғалтқан жоқ. Сонымен қатар, білесеніз, қазір Скандинавия елдеріне деген бағыт та жұмыс қарқындауда. Швеция, Финляндия, ең алдымен. АҚШ пен Канадаға келетін болсақ, бұл өте тартымды бағыттар, бірақ қазір біз үшін қымбат. Онда тек санаулы адам кете алады» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

*«Бірақ Еуропалық Одақ елдеріне, Америка Құрама Штаттарына қатысты олай болмайтын шығар. Яғни, жастар арасында АҚШ-қа және Еуропалық Одақ елдеріне немесе Канадаға барғысы келетіндердің өте үлкен пайызы бар. Айтпақшы, бұл 14 жастан 24 жасқа дейінгі жастар арасында жоғары, ал 25 жастан 29 жасқа дейінгі адамдарда сәл төмен. Яғни, болашақта, егер жастар қазір өз ниетін білдірсе, олар мектепті бітіріп, кеткілері келеді. Иә, Америка Құрама Штаттары мен Еуропалық Одақ елдеріне көші-қонның өсу тенденциясы болады. Иә, олар Оңтүстік-Шығыс Азияға да барғысы келетін шығар. Жаңа бағыт – Сингапур, Корея» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Білесіз бе, бұл жерде әлі жас құрылымы, жастар тапшылығы сияқты факторлар бар, онда жастар саны Қазақстанға қарағанда аз. Мұнда демографиялық фактор болуы мүмкін, өз жастары Қазақстанға қарағанда аз. Осылай болуы мүмкін. Бұл, ең алдымен, осындай жас құрылымы бар Батыс Еуропа елдеріне қатысты» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

Сарапшының пікірінше, көші-қон қарқынының өсуі жаһандық тренд саналады және Ресей-Украина қақтығысы, сондай-ақ пандемия түріндегі геосаяси факторлардың уақытша әсеріне қарамастан, бұл үрдіс одан әрі артады. Бұл ретте елден шығу, сондай-ақ елге, бірінші кезекте шектес мемлекеттерден: Өзбекстаннан, Тәжікстаннан, Қырғызстаннан сыртқы мигранттардың кіруі де өсетін болады.

Оңтүстік-Шығыс Азия аймағынан – Қытай, Филиппин, Бангладештен еңбек мигранттарының ағыны күтілуде.



«Адам қай жерде жақсы екенін іздейді және әр адам өзінің көзқарасы мен мақсаттарын басшылыққа алады, сондықтан ол өз елінен кетеді. Не көп ақша табу үшін, не шыңдалу үшін, не ыңғайлы жағдайда өмір сүрі үшін. Сондықтан көші-қон өседі деп ойлаймын. Бұл жаһандық тренд, ол жыл сайын көбірек адам көші-қонға берілетінін, тіпті жеткілікті дамған елдерден де кететінін көрсетеді. Шын мәнінде, сондықтан, менің ойымша, бұл жерде еңбек және оқу көші-қон процесі өсетін болады. Бірақ бұл ретте біз дәл осындай үдерісті Қазақстанмен шектес басқа елдерден алатын боламыз. Дәл сол Тәжікстаннан, мысалы, Өзбекстаннан немесе Қырғызстаннан Қазақстанға қарай дегендей» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

«Бізге кім келеді? Еңбек эмигранттары көрші елдерден, өңірлерден болады. Оңтүстік-Шығыс Азиядан – Қытай, Филиппин, Бангладештен бағытталған трендтер де бар» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

Сарапшы пандемия ерікті де, мәжбүрлі де (шекаралардың жабылуына байланысты) қайтатын көші-қон трендін белгілегенін айтады. Қазақстан қайтып оралған жастарды қазақстандық жоғары оқу орындарына қайтаруға және бекітуге қолайлы саясат жүргізе бастады.

«Пандемия басталған кезде, ол ерікті, дәлірек айтқанда, мәжбүрлі түрде ерікті көші-қон трендін анықтады. Яғни, карантинге байланысты шекаралар жабылып, студенттер екінші семестрде университеттеріне орала алмады. Сонымен бірге Қазақстан жіберуші ел ретінде, мысалы, Өзбекстан жіберуші ел ретінде жастарды өз университеттеріне қайтару, қайтуына жағдай жасау және шоғырландыру саясатын бастады. Өйткені ешкім жас студенттер мен болашақ мамандардан айрылғысы келмейді. Сондықтан мәжбүрлі және белгіленген тренд – бұл студенттердің кетуі азайғаны, өйткені көбісі пандемия кезінде ҚР-да қалды, ал кейбіреуі Мәскеу және басқа да ресейлік жоғары оқу орындарынан және америкалық ЖОО қоса алғанда, шетелдік университеттерден ауысып келді. Бұл академиялық ұтқырлыққа да әсер етті: мысалы, болашақтықтардың бір бөлігі оралып, онлайн оқыды немесе осында бітірді» **(сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).**

### Көші-қонның демографиялық факторлары

2003 жылдан кейін туған ұрпақтың еңбекке қабілетті жасына енуі (2000 жылдардың басындағы беби-бум балалары) еңбек нарығында қысымның жоғарылауына әкеледі дейді сарапшы. Жақсы перспективалар және кәсіби іске асыру мүмкіндіктері бар тұрақты (маусымдық емес) жұмыс орындары үшін бәсекелестік артады. Эмиграция артуы мүмкін, өйткені жастардың кетуі жоғары талаптар мен кәсіби амбициясы бар жас кадрларды жұмысқа тұрғызу мүмкіндіктерін іздеуге түрткі болады.

«Әрине, демографияға әлі де қарау керек. Қазір түсетін балалар – бұл 2005-2006 жылы туған балалар. Шамамен 2003 жылдан бастап бізде туу деңгейі көтеріле бастады. Жалпы, қазір бізде жастар саны өте көп, сәйкесінше мектептен көп түлек шығады. Осындай жұмыспен қамту мәселесін шешудің нәтижесі эмиграция болуы мүмкін. Елде өз орнын таба алмайтын және шетелде, жұмыс күші жетіспейтін елдерде іздейтін жастар өте көп. Мүмкін, бұл себеп эмиграцияның жоғарылауына себеп болуы мүмкін. Олар бұл жерден орын таба алмайды» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).**

Сарапшылардың айтуынша, көші-қон процестерінде бұрын анықталған трендтер аясында қазір енді ғана белгілене бастаған үрдістерге назар аудару қажет. Мысалы, Қазақстанда жаңа туған нәрестелер саны жылына 400 мың адамнан асқан 2020-2021 жылдардағы шағын «беби-бумның» салдарын қазірдің өзінде талдау қажет. 2022 жылға арналған алдын-ала мәліметтер туу деңгейі шамамен бірдей қарқынмен болатынын көрсетеді<sup>24</sup>. Мұндай балалар саны үшін қазірдің өзінде тиісті әлеуметтік, білім беру, мәдени және өзге де инфрақұрылымды қарастыру қажет. Бұл балалар болашақта еңбек нарығына шығатынын да түсіну қажет. Қазірдің өзінде ол еңбек ресурстарының осындай өсуіне дайын ба, жоқ па, соны талдау қажет.

*«Жастар және көші-қон саясатын қалыптастыруда ескеретін ең жаңа мәселе – демографиялық проблема. Бұл ең жаңа тренд, ол енді ғана төбе көрсетті, бірақ екінші жағынан, ол дамып келеді және білім беру жүйесі мен ҚР әлеуметтік қорғау жүйесі тарапынан жедел шешімдер қабылдауды талап етеді. 2020 жылы Қазақстанда 430 мыңға жуық бала дүниеге келді. Яғни, бұл әлеуметтік жағынан жақсы болған 80-ші жылдары да болған жоқ. Ал 2021 жылы 447 мың бала дүниеге келді, ал 2022 жылдың 1-тоқсанында тағы 96 мың сәби дүниеге келді, яғни, бұл жағдай – пандемияға байланысты ситуативті демографиялық жарылыс» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«1987 жылы – 416-417 мың нәресте туды, иә. Содан кейін бұл абсолютті максимум болды. Ал енді, егер 2020-2021 жылдары және 2022 жылдың бірінші тоқсанында дүниеге келгендерді ескерсек, бұл бір миллионға жуық адам. Елестетесіз бе? Яғни, 5-6 жылдан кейін, балалар 7 жасқа толғанда мектеп жүйесі оларды қабылдауға барлық жаңа технологиямен, диджиталданумен, озық (қайта даярланған) мұғаліммен және т.б. сақадай дайын болуы керек. Бұл біздің тарихымызда әлі болмаған жайт. Бұл бізге бұрыннан белгілі трендтер – демографиялық даму толқындарының аясында (1950-60 жылдардағы беби-бум, 80-ші жылдары туудың өсуі, 90-шы жылдардағы құлдырау және т.б.) және 90-шы жылдардағы шағын ұрпақтың аясында бізде осындай ситуативтік демографиялық бум бар. Мани бум. Мұны естен шығармау қажет. Жеті жылдан кейін, содан кейін 17, яғни 2030 жылдардың ортасында орта және жоғары білім беруде кәсіби оқытудың реформаланған жүйесі болуы керек, яғни жаңа технологиялық жетістіктер негізінде және ең бастысы жаңа ақпараттық буын үшін даяр мұғалімдер мен оқытушылар болуы керек. Ал түлектер Қазақстанда өз орнын табуға тиіс» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

#### 2.4 Қазақстан экономикасы үшін көші-қонның салдары

Сарапшы білімді жастардың сыртқы көші-қонының оң және теріс әсерлері болған кезде көші-қон процесінің көпқырлы сипатын атап өтеді. Ең алдымен, эмиграция – бұл шығу елінен «ақылдылардың кету», ал кәсіпқойлардың иммиграциясы – қабылдаушы елдегі адами капиталдың толығыуы. Сарапшының пікірінше, көші-қон көлемі, жалпы Қазақстан үшін сыни емес, ол Қазақстан экономикасына зиян келтірмейді.

<sup>24</sup> Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша 2022 жылдың 1 мамырында 127 мың бала дүниеге келді, бұл сәл аз.

Экономикаға тек еңбекке қабілетті жастардың ғана емес, жоғары білікті кадрлардың да кетуі қауіп төндіреді. Бірақ әзірге бұл қауіп, сарапшының пікірінше, кадрлар өз елінен басқа елге және керісінше көшкен кезде циркуляр көші-қонның әсерімен жеңілдейді. Мұнда жаңа тәжірибе мен біліммен байыту орын алады. Процестің барлық жағы пайда көреді.

*«Көші-қон – бұл көпқырлы процесс. Білімді жастардың сыртқы көші-қонының оң және теріс әсерлері бар. Ең алдымен, эмиграция – шығу елінен «ақылдылардың кетуі», ал кәсіпқойлардың көшіп келуі – қабылдаушы елдегі адами капиталдың толығы» (сарапшы, әлеуметтанушы, көші-қон зерттеушісі, PFA ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Егер 18 жасан 30 жасқа дейінгі еңбекке қабілетті халықты ғана емес, атап айтқанда, жоғары білікті жастардың, дәрігерлердің, IT-мамандардың, биологтардың көшіру – бір жағынан, иә, бұл қауіп. Ұлттық қауіпсіздікке қатер. Бірақ, мен айтқанымдай, қазір циркуляр көші-қон трендімен – бұл таяудағы 5-10 жылға төнетін қауіп» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Менің ойымша, пәлендей ешқандай қауіп жоқ. Көшіп жатқандар соншалықты көп те емес. Қазақстанда 19 млн халық бар, ал жылына 20-25 мың адам ғана көшіп жатыр. Бұл үлкен сан емес, олардың барлығы жастар емес» (ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингілеу және талдау саласындағы сарапшы).*

Ұзақмерзімді перспективада сарапшы жоғары қауып-қатер көрмейді, өйткені қазақстандық жоғары білікті кадрлар шетелде қалатын болса да, олар онда өзіндік комьюнити құра алады, онда нетворкинг, тағылымдамаға тарту және т.б. арқылы отандастарды тәжірибемен және біліммен байыта алады.

Сарапшының пікірінше, жағымды жақтар бар – оралған мигранттар жаңа білім, машықтар, байланыстар, коммуникациялар, тәжірибе, құндылықтар мен идеялар әкеледі.

Сарапшының пайымдауынша, қайтатын оқу және еңбек көші-қоны елдің ішкі дамуына ықпал етуі мүмкін, өйткені отанына келген жастар жаңа технологиялар, ойлау тәсілдері, мәдени аспектілер туралы білім әкеледі. Жаңа және құнды тәжірибеге қарамастан, елге оралған жастардың әлеуетін толық ашу және оларды іске асыру үшін жағдай жасалмауы мүмкін. Еңбек нарығы сыйымдылығының өсу перспективалары жоғары емес, оның құрылымы мен көлемі таяу жылдары барлық жастарды еңбекке қабілетті жаста лайықты жұмыспен қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Мұндай сәйкессіздік елдің қауіпсіздігі үшін үлкен қауіп-қатер тудырады.

Сарапшы көші-қонның экономикалық әлеуетін қарастыратын болсақ, ел мигранттардың аударымдары арқылы қосымша табыс ала алады, ал кейінірек жаңа дағдылары мен жинақталған капиталы бар білікті мамандар өз бизнесін дамыту үшін елге оралуы мүмкін дейді.

*«Сондықтан бізде жоғары және орта білім болса да, біз бұл балаларды әлеуметтендіргеніміз өкінішті, біз оларға үйретеміз, ал кейін олар басқа елге кетіп қалады. Бірақ бұл жерде тағы бір жағымды жағы бар, тіпті шетелде жұмыс істей отырып, олар әлі де тапқан ақшасын Қазақстанға ата-анасын немесе туыстарын қолдау үшін жіберетін болады және, мүмкін, қандай да бір ақша сомасын жинап алып, осында өздері көші-қон еңбек ететін елдерде алатын жаңа машықтарын қолдана бизнесін дамытатын болады» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласының сарапшысы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

Бірқатар сарапшының пікірінше, экономика үшін қауіп-қатер бар – көші-қон елдің адами ресурстарын белгілі бір дәрежеде жояды. Жастардың кетуі және осыған байланысты халықтың қартаюы мемлекеттік қамтамасыз ету жүйесіне, атап айтқанда зейнетақы төлемдеріне ауыр жүктеме түсіреді. Бұл халықтың экономикалық белсенді жұмыс істейтін бөлігіне ауыртпалық түсіретін болады. Сарапшылар адам ресурстарына мұқият қарау керек деп санайды. Алдағы уақытта 45-50 жыл ішінде шығатын кадрларды кім алмастыратынын есептеу керек, ұрпақаралық трансфер болуы керек.

Сондай-ақ мемлекет білімі мен біліктілігіне көп күш пен ресурстар жұмсаған жастар елден кетсе, экономикаға өз үлесін қоса алмайды, өз елінде жаңа технологияларды дамыта алмайды.

Сарапшының пікірінше, «ақылдылардың кетуі» бар, экономиканы әртараптандыруға, оны дамытуға өз үлесін қоса алатын ақылды, еңбекке қабілетті жастар кетіп жатыр. Жастар жаңа технологияларды, өндірістерді, жалпы бизнесті дамытудың қозғаушы күші болып табылатын басқа елдердің үлгісі бойынша қазақстандық жастардың шығуы елдің технологиялық дамуын «тоқтан ажыратуы» мүмкін.

*«Ол бізде онсыз да аз адам ресурстарын азайтып жатыр. Міндетті түрде азайтады. Әрине, бізде «сабын көпіршігі» жағдайы бар. Демографтардың айтуынша, «сабын көпіршігі» емес, жас мөлшері бар жастар көпіршігі: бізде жастар саны өсуде, бірақ соған қарамастан халықтың қартаюу үрдісі бар және біз келесі 10 жылда Қазақстан халқы барған сайын арта түспек. Бұл халықтың экономикалық белсенді жұмыс істейтін бөлігіне қосымша ауыртпалық әкеледі. Сондықтан өзіміздің адами ресурстарымызды сақтап, бұл жай ғана ресурстар емес, бұл капитал екенін түсінуіміз керек. Егер жастар кетсе, онда экономикаға үлес қосатын және жаңа технологиялар енгізетін жұмыс істейтін адамдардың келесі ұрпағы кетеді деген сөз... Бұл болашақ еңбек ресурстарына әсер етуі мүмкін. Өйткені бүгінде 45-50 жастағы ұрпақ 10-15 жылдан кейін зейнет жасындағы адамдар болады. Олардың орнына кім келеді? Яғни, бұл трансферлер бізде жоғалуы мүмкін. Ұрпақ ауыспайды, айталық» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

*«Тағы да, әйгілі «brain drain», ақылдылардың кетуі туралы айтсақ – бұл шынымен де орын алып жатқан құбылыс. Біріншіден, біздің экономикамызды дамыту және әртараптандыру үшін Қазақстанда қажет ақылды, еңбекке қабілетті жастар кетіп жатыр. Бізде бұл талантты жастар болмайды... Сонда экономиканы кім дамытады? Ал егер қалғысы келетін және қандай да бір компаниялар, өздерінің жаңа бизнестерін ашқысы келетін, стартаптар жасағысы келетін білікті, білімді жастар болмаса, онда бұл үлкен проблема. Біз қазір басқа елдерде жастардың жаңа стартаптармен, ұсыныстармен, бизнеспен өте белсенді екенін көріп отырмыз және Қазақстан көп нәрседен айырылуы мүмкін» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Екіншіден, жастардың көшіп келуі де біздің мемлекеттік қамтамасыз ету жүйесіне әсер етеді. Себебі бізде жас және қарт адамдар неғұрлым аз болса, бұл да болашақта зейнетақы төлемдеріне әсер етеді» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

Сарапшының пікірінше, экономика үшін зиян бар, себебі шетелге әлеуеті жоғары және баратын елде жұмысқа орналасудың жақсы перспективалары бар жастар кетіп жатыр. Шетелдік жоғары оқу орындарын бітіргеннен кейін елге оралған жағдайда да, олар тек ел ішінде ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлерде де

сұранысқа ие болады, оларды шетелден компанияның жұмысына тарту мүмкіндігі бар.

*«Бұл жерде біздің кадрларымыздың сол жаққа жұмыс істеуге кетуінен қандай шығынға ұшырайтынымызды біреу есептеп қойған. Менің ойымша, бұған да орын бар, тағы да бізде шетелге ұмтылатын, әлеуеті бар, яғни пайдалы болуы мүмкін жастар оқуға жиі барады, өйткені олардың бәрі өздеріне тән қасиеті бар. Сәйкесінше, біз болашақ мамандардан, болашақ жұмысшылардан айырылып жатырмыз. Менің ойымша, бәрі оралмайды. Оқуға кеткендердің кем дегенде 30 пайызын жоғалтамыз. Қайтып келсе де бұл жігіттердің ұтқырлығы артып, Қазақстан азаматтығын сақтап, шетелге шақыртумен жұмыс істейтін маманға айналады. Яғни, олар, қалай болғанда да, біздің экономикаға жұмыс істемейді, яғни, олар осындай еңбек ұтқырлығын алады» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

Сыртқы көші-қон жастарды деструктивті идеяларға баулудың нақты қаупін тудырады, бірақ елде мұндай қауіптерді бейтараптандыру тетіктері бар.

*«Нақты қауіп туралы... мен мұнда өзімді полиция тұрғысынан қараймын, кейбіреулер кетіп бара жатқанда, олар қандай да бір деструктивті идеяларға қосыла алады, бірақ мұндай адамдармен жұмыс істеудің әдістері бар. Олар негізінен осындай қауіптерді анықтайды және оларды бейтараптандыруға тырысады» (ҚР ІІМ Көші-қон процесстерін бақылау және талдау саласындағы сарапшы).*

### 3. Көші-қонның push-pull факторлары

Push-pull ұғымы факторлар немесе итеруші және тартуші факторлары американдық демограф Э. Ли (E. Lee) 1960 жылдары жасаған эконометриялық моделінде ұсынылды. Оның моделіне сәйкес, көші-қон факторларының әртүрлі тобы әр аумақта маңызды болуы мүмкін: ұстап тұратын, тартатын және итермелейтін, кету мен келуді анықтайтын, кейбір фактор адамдардың үлкен топтарына, ал кейбіреуі тек жеке адамдарға әсер етеді. Атап айтқанда, Э. Ли экономикалық сипаттағы кейбір факторды (жұмыссыздық, табыстың төмен деңгейі, жоғары салықтар); әлеуметтік және саяси (кедейлік, алалау, ар-ождан және діни сенім бостандығына шектеулер, соғыстар); қолайсыз табиғи және климаттық жағдайлар және т.б. итеруші факторларға жатқызды. Тартушы факторларға экономикалық дамудың жоғары деңгейі, жоғары табыс, қауіпсіздік, еңбек нарығына қол жеткізу мүмкіндігі (соның ішінде заңсыз иммигранттар үшін ерекше маңызды бейресми секторда) және басқалар енгізді. Сондай-ақ аумақтар арасындағы қашықтықтың ұлғаюымен үлкен күшпен әсер ететін және көші-қон ағындарын шектеуші ретінде әрекет ете алатын аралық факторлар анықталды. Олардың ішінде – көлікке кеткен шығыс, орын ауыстыруларды заңнамалық реттеу, болжамды келу аймағы туралы ақпараттың қолжетімділігі және т.б. бар<sup>25</sup>.

#### 3.1 Көші-қонның push факторлары

Жастар көші-қоны тақырыбы мәнмәтінінде сарапшылар қазақстандық жастардың әлеуметтік көңіл-күйіне, олардың әлеуметтік-экономикалық өмір жағдайларына қанағаттанушылығына, сондай-ақ көші-қон көңіл-күйіне жоғары дәрежеде әсер ететін неғұрлым маңызды факторларды бөліп көрсетеді.

<sup>25</sup> С.И. Абылкаликов, М.В. Винник. Экономические теории миграции: Рабочая сила и рынок труда. / Бизнес, общество, власть. 2012. № 12. Қол жеткізу режимі: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--12/71249233.html>

Ең маңызды фактор – жұмыспен қамту саласындағы проблемалар. Сарапшылар Қазақстанда жастарды жұмыспен қамту жағдайы «итермелеуші» фактор болып табылатынын атап өтті.

Бір жағынан, қазақстандық еңбек нарығына жұмыс орындарының қанағаттанғысыз сапасы, шетелдік жоғары оқу орындарының түлектері алған неғұрлым күрделі машықтар қажет болатын бос орындардың іс жүзінде болмауы тән. Осылайша, жас адамның білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның Қазақстанда жұмысқа орналасу мүмкіндігі соғұрлым төмен болады. Бұл елде әлі күнге дейін экономиканы әртараптандырудың болмауымен, іс жүзінде жоғары технологиялық салалардың дамымауымен байланысты, сондықтан тиісті өндірістер мен жұмыс орындары жоқ. Тиісінше, медицина, IT, биотехнология, инжиниринг, ғылым және т.б. салалардағы жоғары білікті кадрлар үшін бәсекеге қабілетсіз жалақы деңгейі байқалады.

*«Менің ойымша, бұл сарапшыға қойылатын көші-қон сұрағы емес, бұл біздің Ұлттық экономика министрлігіне, Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігіне қатысты мәселе... Бізде жастар үнемі жұмысқа орналасуда, әсіресе жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін қиындықтарға тап болады. Бірақ жауап қарапайым, біздің экономикамыз әлі де шикізаттық, яғни шикізат өндіруге бағытталған. Көптеген бағдарламаға қарамастан, бізде экономиканы әртараптандыру болған жоқ. Бізде жоғары технологияларға негізделген өнеркәсіп жоқ. Иә, біз дәрігерлерді, биологтарды, биотехнологтарды, IT-мамандарды оқыту үшін жұмыс істейміз, бірақ әзірше еңбек орындары, олар жұмыс істей алатын кәсіпорындар жеткіліксіз...» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Әрине, медицина, білім беру сияқты бағыттар – көп еңбекті қажет ететін, маңызды салалар. Біз Қазақстандағы жалақыны салыстыра алмаймыз, дегенмен біздің еліміз Орталық Азиядағы барлық жағынан көшбасшы деп есептеймін. Яғни, алыс шетелдердегі сол позицияларға жалақы әлдеқайда жоғары. Сондықтан, иә, әрине, сынайды. Сондықтан себебі экономиканың өзінде, біздің экономикамыздың құрылымында. Жұмыс орындарының жеткіліксіз санынан» (халықаралық қатынастар саласындағы сарапшы, PhD докторы).*

*«Бұл сапалы жұмыс, онда кейбір күрделі машық қажет, бірақ одан да талап одан да жоғары. Ал мұндай жұмыс орындары біз қалағандай көп емес» (халықаралық білім беру бағдарламалары бойынша сарапшы).*

Екінші жағынан, біліктілігі төмен немесе біліктілігі жоқ жұмысшылар үшін жалақының төмен деңгейі проблема саналады. Ауыл жастары көбінесе біліктілігі төмен кадрлар екенін ескерсек, олар үшін қолжетімді жұмыс орындарының ауқымы тар, ал оларға ұсынылған жалақы қала жағдайында қалыпты өмір сүруді қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз. Мұның бәрі жастар арасынан шыққан ауыл мигранттарының наразылығын тудырады.

*«Егер біз басқа санаттарды алатын болсақ, мысалы, шағын қалалар мен ауылдық жерлерден, айталық, сол оңтүстік астана – Алматыға немесе Нұр-Сұлтанға келетін жастарды алсақ, онда наразылықтың басқа факторлары болуы мүмкін. Ауылдағы білім сапасы төмен болатын факторлар болуы мүмкін. Орта білім сапасы қалаларға қарағанда төмен. Сондықтан, мұндай балалар жоғары оқу орындарына түсу үшін жиі бәсекеге қабілетті емес... Ешқандай біліктілігі жоқ, олар жоғары ақы төленетін және сапалы жұмысқа орналаса алмайды. Бұл тұрғыда наразылық деңгейі жұмыссыздықпен, әрі қарай оқу үшін жақсы орта білімнің болмауымен байланысты. Қалалардағы өмір өте күрделі екені түсінікті. Ауылда да жұмыс жоқ. Бұл жерде проблемалардың деңгейі басқа»*

**(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

Сондай-ақ сарапшылар push-факторларға өз еліндегі өмір сүру деңгейі мен сапасының салыстырмалы түрде төмен деңгейін жатқызады.

**«Әрине, жастарды қызықтыратын бірінші нәрсе – өмір сапасы. Саяси аспектілер жастар үшін әрқашан екінші орында. Олар өмір сапасы сияқты маңызды емес. Себебі біздің жастарымыз саясаттандырылмаған, тіпті қазіргі Қазақстанның белгілі бір даму кезеңінде де ол мүлдем саяси емес деп санауға болады. Қазір, жаңа Қазақстанның құрылысы тұрғысынан, әрине, жағдай өзгеруде...» (сарапшы, Халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

Өңірлік дамудағы сәйкессіздіктер Қазақстанның ірі қалалары – Нұр-Сұлтан мен Алматыдағы жастардың ғана жұмысқа орналасу және өзін-өзі таныту үшін салыстырмалы түрде жақсы жағдайлары болуына алып келеді. Ел ішінде де, одан тыс жерлерде де ағын, егер жастар өз әлеуетін іске асыра алатын және өмір сүру деңгейін жоғарылата алатын жақсы әлеуметтік-экономикалық жағдайларды көрсе, орын алады.

Елді мекен неғұрлым шағын болса, жастарды қолдаудың мемлекеттік шараларының сәйкессіздігі соғұрлым айқын көрінеді. Ауыл жастары даму үшін мүмкіндіктер мен жағдайлардың жетіспеушілігінен қатты зардап шегеді.

**«...Жастардың қанағаттану деңгейі, ең алдымен, олар тұратын жерге байланысты. Айталық, Нұр-Сұлтанда өмір сүру деңгейі, қамтамасыз етілу деңгейі мен жұмысқа орналасу, білім алу, денсаулық сақтау мүмкіндіктері кейбір басқа өңірге қарағанда жоғары. Сондықтан барлығы жастар тұратын аймақта қандай жағдай жасалғанына және олардың көші-қон көңіл-күйіне байланысты болуы мүмкін. Ішкі көші-қон – бұл неғұрлым дамыған өңірге, сондай-ақ тіпті шетелге де көшу болуы мүмкін» (ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингтеу және талдау саласындағы сарапшы).**

**«...Облыс орталығының жастары елордалық жастарға қарағанда аз мүмкіндіктерге ие, бірақ шағын елді мекендерде, әсіресе ауылдық жерлерде тұратын жастарға қарағанда әлдеқайда көп. Тиісінше, мемлекет құратын мүмкіндіктер мен жағдайлардың таралуы өте біркелкі емес» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

Сарапшылардың пікірінше, итермелейтін факторлардың бірі жастар үшін тұрғын үйге қолжетімсіздік деп санауға болады. Тұрғын үй мәселесі – мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларының кең спектрінің болуына және ірі қалалардың белсенді салынуына қарамастан, жасы үлкен санаттағы жастар үшін ең өзекті мәселелердің бірі.

**«Алматыдағы жастар үшін басты мәселе қандай? Құрылыстың барлық алуантүрлілігімен, пайдалануға берілген нысандардың көптігімен, мен тұрғын үйді айтамын, үйлер әлі пайдалануға берілмеген, ол әлі қолжетімді емес. Мұның бәрі жастардың 20 жасқа дейін, 30 жасқа дейін несие алуы тиістігіне келіп тіреледі. Менің ойымша, бұл оларға қолжетімді емес. Тіпті көптеген бағдарлама – бізде жастарға арналған тұрғын үйдің қолжетімділігі бойынша бағдарламалар өте көп. Қазақстанның ешбір қаласында жастар қанағаттанбайды» (сарапшы, Халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

**«Менің ойымша, бірінші орында – тұрғын үй, өйткені жасық шақ – бұл адамдар ойланатын және өз отбасыларын құра бастайтын жас, және бұл жерде олар өз үйінің негізінде жас отбасының өмірін бастау мүмкін емесіне тап болады. Бұл ең өткір мәселе болуы мүмкін» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

Жасына байланысты денсаулық сақтау мәселелері жастар үшін соншалықты өзекті емес. Дегенмен бұл сұрақтар маңызды рөл атқаратын топтар бар.

*«Денсаулық сақтау мәселелері оларды толғандырады. Яғни, денсаулығына байланысты қандай да бір күрделі проблемаларға тап болатын бөлік және репродуктивті қызметке кірісетін бөлік. Яғни, бұл мәселе ушығып тұрған жерде олар денсаулық сақтау саласын еске алады. Бірақ, жалпы жастық шақ – дені сау және денсаулық сақтау жүйесінің кемшіліктеріне жиі тап болмайтын тамаша уақыт» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану ҒЗО).*

Еңбек нарығында сұранысқа ие тілдерді меңгеру мәселесі бөлек. Қазақтілді жастар көбінесе шет тілдерін, орыс тілін жетік білмейді. Бұл оларға Алматы немесе Нұр-Сұлтан сияқты ірі қалаларда лайықты жұмыс ұсыныстарын іздеу кезінде қиындық туғызады.

*«Тағы бір фактор – ауыл жастары, әсіресе Қазақстанның оңтүстігінен, әдетте, қазақтілді жастар. Жастарды тарту орталығы болып табылатын Алматы, негізінен, мұнда орыс тілі сұранысқа ие. Бұл шағын қалалардан немесе ауылдан келген қазақтілді жастардың тағы бір проблемасы. Дегенмен Алматы қаласы ұсына алатын жұмыстардың көпшілігі жоғары біліктілікті, тек мемлекеттік тілді ғана емес, орыс тілін де, шет тілдерін де меңгеруді талап етеді, өкінішке қарай, ауыл жастарында мүмкіндік жоқ» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

Сыбайлас жемқорлық пен непотизм – бұл «итермелейтін» факторлар. Кадрларды іріктеу кезінде меритократия қағидаттарын сақтамау, ЖОО басшылығының жұмысындағы сыбайлас жемқорлық болуы, академиялық адалдық қағидаттарын сақтамау – бұлар жастардың көңілін қалдырады және олар қанағаттанбайды, оны өз елінде табысты оқу және жұмысқа орналасу үшін мүмкіндіктер іздеу жолынан тайдырады.

*«Мен мұнда сыбайлас жемқорлық және непотизм сияқты «дәстүрлі күнәларымызды» айтпаймын, бірақ олар маңызды және елеулі «итермелейтін» факторлар саналады. Егер БҒМ-нің жоғары басшылары мен ЖОО ректорлары академиялық және кәсіби этиканы бұзды деп сотталып, әлі күнге дейін өз лауазымында қалып отырса, не туралы айтуға болады?» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Сол сыбайлас жемқорлық – бұл қайталанатын оқиға, егер адам мұнда қандай да бір әділетсіздікке тап болса және оның тұрғылықты жерін өзгерту мүмкіндігі болса, онда ол оны жиі қолданады. Себебі наным, сенім жоғалады және ол мұнда не істесе де, ол әрқашан ұтылады деп санайды» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

Сарапшының пікірінше, қазақ емес этностардың көші-қон себептерінің бірі білім беру саласында алалау құбылыстарының болуы мүмкін, яғни ол кезде қазақ емес этностарға оқуға түсуге аз мемлекеттік грант беріледі. Сарапшының пікірінше, өзге ұлт топтарының жастарына ҚР-да жоғары және пост-жоғары білімге қол жеткізу қиынға соғады: олар тегін грант ала алмайды, кәсіптік білім оларды қажетті білім мен машықпен жабдықтамайды, әлеуметтік лифтілер (кәсіби және мансаптық мүмкіндіктер) шектеулі. Сондықтан олар Ресейге немесе басқа елдерге, көбінесе шекаралас аудандардан кетуге мәжбүр.

*«Себебі, шетелдік топтар арасында эмиграцияның себептерінің бірі – этностық азшылықтардың білім алу, ғылым, басқару саласындағы алалануы (яғни, «айырмашылық, алып тастау, шектеу немесе артықшылық... олардың*



мақсаты немесе салдары жою, немесе тең негізде, барлық құқық пен бостандықты барлық адамның мойындауын, пайдалануын немесе жүзеге асыруын төмендету»)» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулер орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).

Сонымен қатар 2022 жылғы қаңтар оқиғасы өзге этностар үшін ғана емес, сондай-ақ қазақтар үшін, әсіресе жастар үшін тағы бір «итермелеуші» факторға айналды, өйткені ел ішінде орын алған наразылық акциялары қоғамның саяси тұрақтылыққа деген сенімін төмендетіп, соларға немесе өмірдің басқа аспектілеріне теріс әсер етуі мүмкін бірқатар қатер мен қауіп-қатерді анықтады.

«Қаңтар оқиғасынан кейін этностық орыстар, поляктар, кәрістер, түріктер, чехтер ғана емес, қазақтардың өзі де кетуге дайын болды. Ең алдымен, бұл жастарға қатысты болды. Егер мен қателеспесем, көші-қон көңіл-күйі өзгерді деген тақырыпта біраз зерттеулер болды. Бірақ менің ойымша, бұл тарихи Отанымызға да байланысты» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).

### 3.2 Көші-қонның pull факторлары

Жастарды белгілі бір елге иммиграцияға тартатын «тартушы» факторлардың ішінде ең алдымен экономикалық фактор рөл атқарады. Жалпы, бұл әртүрлі ғалым (Равенстайн және т.б.) бөлген көші-қонның негізгі заңдылығын растайды, көші-қонның негізгі факторы экономикалық екені рас: көші-қон ағындары дамыған экономикалық аудандарға асығады және көлік және коммуникация құралдарының техникалық прогресі мен дамуына қарай күшейеді<sup>26</sup>.

«Бүгінгі таңда көші-қон процестерінің барлық теоретигі жаһандану процестерінің көп элементі экономикалық деп атап өтті. Экономикалық, өйткені тартымды фактор. Бұл ақша табу мүмкіндігі, бұл жағдайын жақсарту мүмкіндігі. Менің ойымша, біздің елде итермелейтін факторлар басым болуы мүмкін, бірақ соған қарамастан экономикалық фактор – бұл тартымды фактор» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдарының докторы, профессор).

### Иммигранттарға жеңілдіктер беретін көші-қон заңнамасы

Сарапшының пікірінше, көші-қон, оның ішінде жастар көші-қоны жақсы дамыған көші-қон заңнамасы бар елдерге – Канада, Аустралия, Жаңа Зеландияға жиі бағытталады. Сарапшының айтуынша, Польша, Ресей сияқты еңбек ресурстарына мұқтаж елдер пандемиядан кейін де мигранттарды белсенді түрде қабылдауды жалғастыруда. Ресей ұзақ уақыттан бері мигранттарды тарту үшін мақсатты саясат жүргізіп келеді – бұл үшін Ресей азаматтығын алуға мүмкіндігі бар отандастар қатарына кіретіндердің тізімі кеңейтілді. Бұл тізімге тек этностық орыстар ғана емес, сонымен бірге бұрынғы КСРО кеңістігінің тұрғындары да кірді.

«Сіз білесіз бе, шекара маңы облыстарда бұл көші-қон ағым өте үлкен деген бір миф. Бұл қайтатын көші-қон. Олар оқуға кетіп, жұмыс істеуге кетіп, кейін қайтып келеді. Бұл біз ойлағандай классикалық көші-қон емес. Ал көп жағдайда мен процесті зерттегенде, жастар аспектісін қарастырғанда, бұл көші-қон заңнамасы дамыған елдерге бағытталған көші-қон болды. Бұл Канада,

<sup>26</sup> Цапенко И. Движущие силы международной миграции населения. // Мировая экономика и международные отношения, 2007, №3, б. 3-14

*Аустралия, Жаңа Зеландия. Шекара маңы мұндай басымдыққа ие болған жоқ» (Орталық Азия елдері мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор).*

АҚШ пен Еуропалық Одақ елдерінде жұмыс табу мүмкіндіктері, көпмәдениетті орта, қоғамдағы мигранттарға төзімділік, мәдени ортаға жұмсақ бейімделу, демократиялық құндылықтар, адам құқықтарын сақтау, әлеуметтік пакеттің болуы және жалпы өмір сүру деңгейі тартымды факторлар саналады.

*«Ал басқа елдерге келетін болсақ, Америкада не қызықтырады? Жұмыс таба алады, ел көпмәдениетті, басқа мәдениетке, басқа тілге, басқа этностыққа қатысты теріс көзқарас аз. Осыған байланысты бейімделу жұмсақ болады. Олар ағылшын тілін тез үйренеді, олар үшін бұл қиын емес. Олар бұған тез үйреніп кетеді» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

*«Пана іздеген мигранттар мен босқындардың барлық түрі сол Еуропалық Одаққа ағылады. Олар неге сонда барады? Неліктен дәл сол жерде? Бұл құндылықтар, адам құқықтары, бұл әлеуметтік пакет, өмір сүрудің неғұрлым жоғары деңгейі, яғни көші-қон саясаты деп айтуға болатын-болмайтын барлық шара. Бұл масылдықты жиі тудырады, адамдар жылдар бойы жәрдемақы арқасында күн көреді» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

Түркияда қазақстандықтарды тарту факторлары – сапалы және арзан білім алу, сапалы медициналық қызметтер алу, бизнесті дамыту мүмкіндіктері, жұмсақ климат, жақын мәдениет, түрік тілін оңай меңгеру.

*«Тағы түрік векторы бар, иә? Түркияға оқуға немесе денсаулығына байланысты немесе бизнес жасауға барады. Әрине, бұл ең аз болса да, бұл бірлік болса да, бірақ түрік бағыты қызығушылық тудырады деп айтар едім. Онда жұмсақ климат, бизнес үшін қолайлы жағдайлар, қосымша білім алу, жақын мәдениет, сонымен қатар түрік тілін тез меңгереді. Осындай факторлар да қызықтырады» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

#### 4. Оқу көші-қоны

Жалпы, оқу миграциясы, егер ол қайтатын болса, жеке адам үшін де, жалпы ел үшін де оң құбылыс. Сарапшының пікірінше, шетелде білім алу жастардың тәжірибесін жоғары оқу орындарында сапалы білім алу арқылы ғана байытып қоймай, қосымша мәдени жолжүк алуға, өз ой-өрісін ашуға, басқа адамдарды, басқа өмір салтын көруге, жалпы өз санасының шекарасын кеңейтуге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл үдеріске кедергі жасау мүмкін емес, ол мәдени өзара алмасу және елдің мәдени дамуы жүретін мәдени «тамырларын» жабады.

*«Білім – бұл қуатты әлеуметтік лифт. Оны пайдалану үшін оны төмен емес, жоғары көтеру керек екенін түсіну керек, сондықтан білім алу мүмкіндігі тек білім алу мүмкіндігі ғана емес, бұл өмір сүру деңгейі жоғары, өмір сүру мүмкіндігі, кез-келген жағдайда, оған баратындардың пікірі бойынша, әлеуметтік-мәдени даму деңгейі. Менің ойымша, жалпы оқу көші-қоны – бұл елдің дамуы үшін өте пайдалы және объективті қажет нәрсе. Оқу көші-қоны бүкіл әлемде дамып келеді, яғни бұл ең дамыған елдерден ең дамыған елдерге барады дегенді білдірмейді... сондықтан бұған ешқандай кедергі келтіруге болмайды. Менің ойымша, бұл жастардың өзіне қатысты әділ емес, өйткені бұл оның*

мүмкіндіктерін азайтады, бірақ бұл бүкіл қазақстандық қоғам үшін жаман» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

### Қайтатын оқу көші-қонын мемлекеттік қолдау

Сарапшының пікірінше, Қазақстанда «Болашақ» бағдарламасы шеңберінде шетелде кадрларды сапалы даярлау саясаты іске асырылды. Бұл бағдарлама дарынды жастарға сапалы шетелдік білім алуға мүмкіндік берді. Қазір бағдарлама шеңберінде басымдықтар өзгерді: бакалавриат пен магистратурада оқудан бастап негізгі акцент өзінің академиялық мансабын жалғастыруға мүдделі ғылыми кадрлардың кәсіби деңгейін арттыруға бағытталған. Атап айтқанда, «500 ғалым»<sup>27</sup> бағдарламасы қолға алынды. Осылайша, мақсатқа ұмтылған, талантты жастар үшін мемлекет өзінің біліктілігі мен кәсіпқойлығын арттырудың тетігін жасады, оның үстіне бірден әлемнің жетекші жоғары оқу орындарында білім алуға бағдар берілді.

Бұл тетік қайтатын оқу көші-қонын болжайды, бұл үшін бағдарламаға қатысушыларды міндетті түрде қайтару және маман кеткен секторда одан әрі жұмыс істеу үшін жағдайлар заңды түрде көзделген. Сондай-ақ Қазақстанға оралғаннан кейін «Болашақ» бағдарламасы бойынша оқудан өткен жас мамандарға бірден жақсы позициялар, неғұрлым жоғары жалақы беріледі.

*«...бастапқыда кадрларды сапалы даярлауға бағытталған саясат шетелде оқуды көздеді. Бұл біздің жетістігіміз, менің ойымша, Болашақ бағдарламасы. Болашақтықтардың бұл буыны баяғыда-ақ оралды, алғашқы бірнеше ұрпақ. Қазір «500 ғалым» деп аталатын бағдарлама жүріп жатыр. Яғни, біздің жастарымыздың бакалавриатта және магистратура деңгейінде білім алуына бағытталған бағдарлама қысқарды. Енді ғалымдармен алмасу. Бұл бірінші – «Болашақ» бағдарламасы. Яғни, бұл да жастарға – прогрессивті, дарынды жастарға шетелде білім алу тәжірибесін алуға мүмкіндік беретін мемлекеттік саясат. Бұл жерде тек Еуропаның, АҚШ-тың және басқа елдердің жоғары оқу орындарына ғана ден қойылған» (сарапшы, Халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Яғни, оқу эмиграциясы қазірдің өзінде жүріп жатыр. Ал сыртқа ағынның алдын алу үшін, әрине, мұндай көші-қонды ынталандыру арқылы мемлекет белгілі бір шарттарды қояды. Адам қайтып оралуы керек, мемлекеттік секторда, белгілі бір секторда, оқу көшін бастамас бұрын кеткен жерінен жұмыс істеуі керек. Жас мамандар елге оралған соң бірден жақсы қызметке орналасып, жалақысын жоғарылату шаралары да бар. Қазақстанда мұндай саясат жүргізілуде» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласында PhD докторы).*

Сарапшы жалпы жас студенттердің шетел университеттеріне уақытша білім көші-қонына мүмкіндік бар екенін атап өтті. Қазақстанда академиялық ұтқырлық бағдарламалары қарастырылған, бұл кезде Білім және ғылым министрлігі (қазіргі Ғылым және жоғары білім министрлігі) студенттерге толық демеушілік жасап, оларға бір семестрге шетелде оқуға мүмкіндік береді. Жалпы, мұндай мүмкіндікті беруде қазақстандық жетекші университеттерге басымдық берілген. Яғни, студент бакалавриатта 4 жыл оқып, одан кейін білімі, GPA деңгейі, ағылшын тілін меңгеру деңгейі жоғары болса, ол алты ай бойы басқа елдің ЖОО-да оқи алады. Бұл студенттерге ойларын өзгертуге мүмкіндік беретін керемет тәжірибе береді. Сонымен қатар бұл тәжірибе екі жақты әсер етуі мүмкін, кейбір жастардың оқуды

---

<sup>27</sup> 2021 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасы бойынша жыл сайын «Болашақ» бағдарламасы аясында 500 қазақстандық ғалым әлемнің жетекші ғылыми орталықтарында тағылымдамадан өтеді. Дереккөз: <https://bolashak.gov.kz/ru/pretendentu/vopros-answer/category?%2F%3Apage%3F=>

бітіргеннен кейін басқа елге жұмыс істеуге кетуі мүмкін белгілі бір қауіп бар, бірақ студенттердің академиялық ұтқырлығы тәжірибесінің оң әсері жоғары.

*«Ал, әрине, ол қазірдің өзінде басқаша болып оралады. Ал ол әлі студент. Әдетте студенттер академиялық ұтқырлыққа бағынады және көбіне олар екінші, үшінші курста кетеді. Сосын олар бізде бітіріп, одан әрі кетуі мүмкін. Бірақ, менің ойымша, бұл барлық бағдарламаның бір бөлігі «Болашақ» па, академиялық ұтқырлық па, толыққанды білім беру болса да маңызды емес, ол жастардың бір бөлігі шетелде тұрады. Мұнда әрқашан қосарланған әсер болады, яғни сонда болу және өмір сүріп көру, қоныстанып, бұл адамдар Қазақстандағы жастармен, олардың туыстарымен, достарымен, сыныптастарымен үнемі байланыста болады. Сондықтан бұл теріс тенденция деп ойламаймын. Бірақ, әрине, мемлекет сыртқа ағынның алдын алу үшін үнемі жұмыс істейді. Дегенмен бұл ұлттық қауіпсіздікке белгілі бір қауіптер мен қиындықтар әкеледі» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

#### 4.1 Оқу көші-қонының push факторлары

Бірінші кезекте **Қазақстандағы жоғары және орта кәсіптік білім беру жүйесінің төмен сапасы мен тиімсіздігі және оқу ақысының деңгейі** білім көші-қонының «итермелейтін» факторлары ретінде аталды. Қазақстан енгізген Болон жүйесі сынға ұшырайды, сарапшының пікірінше, бұл білім беруді формалды және мазмұны жағынан сапасыз етеді. Бұрынғы білім берудің игі дәстүрлері жойылды, Болондық жүйе қазақстандық шындықтарда жақсы «тамыр жаймайды». Маманның айтуынша, жастардың отандық білімнен түңіліп, шетелден жақсы мүмкіндіктерді іздеуінің бір себебі осында. Мемлекет білім беру гранттарының санын айтарлықтай арттырғанымен, бұл көші-қон белсенділігіне әсер етпейді. Бұл Қазақстандағы жастар алатын білімінің өзектілігі туралы сұрақ тудырады.

**Білім саласы еңбек нарығының сұранысын ескермейді.** Жұмыс берушілердің қажеттілігіне талдау жасалмаған, басым секторларды дамытудың перспективалық және индикативті жоспарлары, жекелеген мамандарға сұраныс, оларды даярлау перспективалары және т.б. жоқ. Бұл кейіннен экономикаға «қажет емес» мамандардың босатылуына, құрылымдық жұмыссыздыққа және жастардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктеріне қанағаттанбауына әкеледі.

Сарапшы қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіліп жатқан ІТ мамандарын, инженерлік-техникалық қызметкерлерді, биотехнологтарды және басқа да еңбек нарығында сұранысқа ие кадрларды даярлаудың ресейлік білім беруден мамандарды дайындау сапасының айтарлықтай артта қалуымен сипатталатынын және батыс университеттерінен айтарлықтай артта қалғанын атап өтті. Басқа елден оқудан оралған Қазақстан жастары студенттер білім алған елдермен салыстырғанда Қазақстандағы техника мен ғылымның дамуында үлкен алшақтықты байқайды.

*«Атап айтқанда, жастардың кетуге бейімділігінің себептері туралы. Бұл, ең алдымен, кәсіптік-техникалық білім беру сапасы мен оның қымбаттығы және тегін емесі. Нәтижесінде студенттер Қытайға ұмтылады? Өйткені ол жақта білім әлдеқайда арзан, көбінесе тегін – Қытай үкіметі, ШЫҰ гранттары есебінен. Яғни, бірінші және басты себеп – Қазақстан Республикасының еңбек нарығының қажеттіліктерін ескермейтін жоғары кәсіби білім беру сапасы. Қандай да бір перспективалы, индикативті жоспарды қалыптастыру үшін жұмыс берушілермен (ҚР Еңбек министрлігі) байланыс жоқ, қандай салалар басымдық ретінде дамиды, осы салаларға қандай және қанша маман қажет, осылайша білім беру жүйесі оларды төрт-бес жыл ішінде дайындайды. Нәтижесінде, еңбек*

нарығында сұраныс бар инженерлік-техникалық кадрлардың тапшылығы және гуманитарлық кадрлардың шамадан тыс өндірілуі, оларға сұраныс аз, сондықтан құрылымдық жұмыссыздық өсуде – жоғары білім бар мамандар жетеді, бірақ олар үшін жұмыс жоқ» (сарапшы, әлеуметтанушы, көші-қон ғалымы, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеуі орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қоны жөніндегі ғылыми-зерттеу кеңесінің мүшесі).

«Бізде жақсы оқытатын университеттер бар, бірақ өте жақсы оқытпайтындар да бар, сондықтан... Тағы да, олар жақсы оқытатын жерде, оқу құны айтарлықтай жоғары. Ол жылына бір миллион теңгеге жетеді немесе одан да көп. Басқа шетел университеттерінде жүргенде, бір жерде тіпті тегін білім алуға болады. Сол елдің азаматы болмаса да» (ҚР ІІМ көші-қон процестерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).

«Біріншіден, оқу көші-қоны, ең бірінші, бәлкім, маңызды сәт шығар, бір өте өкінішті жайт – бұл біздің еліміздегі білім сапасының төмендеуі. Мен өзім Қазақстанның жоғары оқу орындарында 30 жыл жұмыс істедім, содан кейін Болондық жүйенің біздің елде онша тамыр жаймағанын түсінген соң кеттім. Ескі дәстүрлер жойылып, білім тек ойдан шығарылған білімге айналады. Ал мұндай мамандарды шығару, әрине, жақсылыққа апармайды. Біз тек жастарды құртып жатырмыз. Ал соны түсінгендер лайықты білім алу үшін кетуге тырысады» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдар докторы, профессор).

«...ол жердегі құрал-жабдықтар әбден ескірген, IT мамандықтарын дамыту Германияда, Голландияда, т.б. олардың алдына қойылған міндеттер бұрын болған. Бұл биотехнологияға, биохимияға, биофизикаға да қатысты. Биотехнология бойынша кандидаттық диссертация қорғап, осында келіп, ғылыми-зерттеу институттарына жұмысқа орналасып, кешегі ғылымның алдында тұрған болашақшылармен сұхбаттасқан едік. Ал жергілікті мамандар мен ғылыми дәрежесі бар болашақшылар әр тілде сөйледі. Яғни, бұл да студенттер білім алған елдермен салыстырғанда Қазақстандағы техника мен ғылымның дамуындағы олқылық» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

Шетелде сапалы білім алған және өз елінде өз орнын таба алмай жүрген қазақстандықтар үшін Қазақстанда жұмысқа орналасудың мүмкін еместігі «итермелеуші» фактор саналады. Бұл түңілу жастардың қоғамдық пікіріне әсер етіп, ең перспективалы, дарынды талапкерлерді адамның өз әлеуетін сәтті жүзеге асыра алатынына сенімі жоғары шетелдік білім беру ортасына одан әрі «итермелейді».

«Жастар оқуын бітіріп, шетелде магистратураға түсіп, елге оралып, мамандығы бойынша жұмыс таба алмай қалған көптеген мысалдарды білемін. Және бұл үлкен қайғы, өйткені негізінен уақыт жұмсаймыз, ақша саламыз және қайтып келеміз, ал мұнда жұмыс таба алмаймыз. Егер адам шыңдала алмаса, бұл психологиялық жағдайға өте жағымсыз әсер етеді және, менің ойымша, көпшілігі қайтадан кетіп, жұмыс таба алатын және өзін толық жүзеге асыра алатын елге оралғысы келетін сияқты. Шетелдің жақсы университеттерінде оқитын жастар «осында қалсам, осында жұмыс істеймін, мұнда қандай да бір мүмкіндіктерім бар» және «Қазақстанға оралсам, онда не болады» деп салыстыра бастайды. Сондықтан, бұл жағынан алғанда, әрине, Қазақстан АҚШ пен Еуропалық Одақпен салыстырғанда өте тиімді болып көрінбейді» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).

«Итермелейтін» факторлардың бірі ретінде тілдік фактор аталады.

Жоғары оқу орындарында орыс тілінде білім беру топтары аз, бұл бір жағынан қазақ тілінің дамуының табиғи процесі болса, екінші жағынан орыс тілді жастардың білім беру векторы ретінде Ресей Федерациясы таңдауының себебі саналады.

Сарапшы Қазақстанда мемлекеттен анағұрлым қомақты қаржы алатын орта және жоғары оқу орындарының «артықшылықты» оқу орындары желісі қалыптасқан үрдісті атап өтеді (мысалы, Қазақстан Республикасының бұрынғы Президенті Н.Назарбаев атындағы зияткерлік мектептер, British School Naileybury және басқа да жекеменшік мектептер). Олардың құрамы негізінен қазақ жастары, нәтижесінде олардың түлектері сәйкесінше білім және академиялық ұтқырлық, содан кейін кәсіби мансап үшін көбірек мүмкіндіктер алады. Сарапшы негізінен қазақ жастарының шетелде мемлекеттік грантпен білім алуын және бұл да этностық алалау көрсеткіші екенін айтады. Бұл әрі қарай, тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Сондай-ақ академиялық мансабын жалғастыратын студенттерге кедергілердің бірі – қазақ тілін білуге арналған тест. Сарапшы пайымдауынша, докторантураға түсуге ниет білдіргендердің айтарлықтай бөлігі қазақ тілін нашар меңгерген. Сондықтан бұл бөлім академиялық білімін жалғастыру үшін Ресейге бару туралы шешім қабылдайды.

*«Қазір Қазақстанда университеттердің көпшілігі орыс тілінде оқытуды қысқарту немесе бұрынғы топтық оқытуға көшу үрдісі бар. Жарайды, бұл қазақ тілінің дамып, тілге икемді жастардың бірнеше ұрпағы болып қалыптасуының заңды процесі. Бірқатар факультетте орыс тілінде оқытатын топтар іс жүзінде жоқ. Тек қазақ тілі немесе шет тілі. Сондықтан славян жастары үшін бұл фактор өте маңызды және бұл жерде, ең болмағанда, ана тілін білім беру тілі ретінде пайдалану контекстінде отанмен байланыс орнату өте өзекті» (халықаралық қатынастар саласындағы сарапшы және қауіпсіздік, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Мәселе, мигранттардың әр санатында оған әсер ететін әртүрлі фактор бар. Кейбіреу үшін бұл тілдік жағдай болуы мүмкін, мен мемлекеттік тілді меңгере алмаймын немесе мемлекеттік тілді үйренгім келмейді – мен Ресейге кетіп бара жатырмын дейді» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдары докторы, профессор).*

*«...бізде де Батыс үшін жеткілікті, бірақ мұндай көлемде емес. Әрине, басымдық – Ресей. Одан кейін Батыс елдері, Қытай келеді. Бірақ басымдық Ресей болып қала береді. Бұл жерде бізге енді докторантурада қазақ тілінен міндетті тест енгізбекші деп жатыр. Қазір докторантураға түсетін жастар 25-30 жаста, қала жастарының көбі әлі қазақ тілін білмейді. Бұл орыстілді ата-ананың балалары екені туралы айтатын боламыз. Сонымен бұл сынақ болатыны белгілі болды. Түсінесің, бәрі осы. Олардың көпшілігі басқа елдерге докторантураға аттанады. Бұл өте проблемалық жайт» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдар докторы, профессор).*

Болашақ студенттердің оқудан кетуіне себеп болатын факторлардың бірі – мектеп бітірушілер үшін қазақстандық емтихан – Ұлттық бірыңғай тестілеуді (ҰБТ) тапсыруға құлықсыздығы.

*«...ҰБТ сынды мәселе бар, яғни ҰБТ тапсырғысы келмейтін балалар Ресейдің жоғары оқу орындарына ҰБТ-сыз кетеді, Шығыс Еуропа университеттеріне ҰБТ-сыз барады» (этностемография процесі бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

## 4.2 Оқу көші-қонының pull факторлары

Бұл ретте оқу арқылы келген елде қалуды жоспарлаған жастар үшін «Болашақ» бағдарламасының тетігі жарамайды. Сондықтан шетелде білім алғысы келетіндердің көпшілігі арзан (кейде тегін) және сапалы білім алатын елдерге барады. Тартымды оқу ақысы жақсы білім алуға, содан кейін келген елде жұмысқа орналасуға ұмтылатын қазақстандық жастарды қызықтыратын маңызды факторлардың бірі саналады.

*«Қазір Чехияда студенттерді қабылдау бағдарламасы бар. Көптеген университет тегін білім береді, бірақ сіз чех тілін үйреніп, тұру үшін өзіңіз төлеуіңіз керек. Тегін жоғары білім алу өте тартымды шарт» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Шетелде білім алуға келетін болсақ, көбісі шетелде, біріншіден, бірқатар елде білім алудың қолжетімді екенін, яғни бағасының төмен екенін айтады. Аз төлеу керек, грантты бәрі бірдей ала бермейді. Екінші жағынан, олар оқитын кейбір мамандық бойынша білім деңгейінің өзі де жоғары» (ҚР ІІМ көші-қон процесстерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).*

Сарапшының айтуынша, мемлекет тұрақты түрде белгілі бір шараларды қабылдап жатқанына қарамастан: гранттарды ұлғайту, жақсырақ білім беру бағдарламаларын құру, жүйені реформалау, сонымен бірге басқа елдердің университеттері диплом алғаннан кейін жақсы жұмыс табуға болатын адамдарға білім алуға мүмкіндік беретін осындай білім беру бағдарламаларын ұсынады. Сондықтан бұл оқу көші-қонының негізгі «тартушы» факторы саналады.

Сарапшы жастар арасында көбіне салыстырмалы түрде жақсы жоғары білімі бар топ Батыс елдерінде оқуын жалғастыруға бейім екенін айтады. Ал олардың едәуір бөлігі қайтып оралу ниетінсіз кетіп қалады. Жас студенттердің арасында шетелде өте танымал магистратура мен докторантурада оқитындар да бар, олар Қазақстанда оқуда айтарлықтай жетістікке жеткен, жақсы университеттерді бітірген, шет тілдерін, ең алдымен ағылшын тілін меңгерген, сондай-ақ олар ереже, кету туралы біледі. Бұл еліміздің жетекші мектептері мен университеттерінде сапалы білім алған жастар тобы, олар көбінесе білім көші-қонына бағытталған, өйткені алған білім Болон жүйесінде сапалы жалғасуды немесе маман ретінде өз дағдыларын іске асыруды талап етеді, бірақ Қазақстанда мұны жүзеге асыру қиын. Сондай-ақ сарапшы олардың зерттеуі көрсеткендей, білім көші-қоны жағдайында студенттер немесе жас қазақстандық екінші қосымша білім алу үшін магистратура немесе PhD докторантура түрінде шетелге кеткен кезде, бұл көбінесе елден эмиграцияға арналған «көпір» құратынын айтады. Оның үстіне, бұл жастар тобының көпшілігі оқыған елде оңай заңдастырылуы мүмкін, өйткені олар тілді меңгергендіктен, осы ел берген заңды дипломға ие және жақсы жалақысы жоғары және сапалы жұмысқа тұрудың болашағы зор.

Бұл пікірді сарапшы да растайды, оның пікірінше, оқу көші-қоны көбінесе кейінгі ұзақмерзімді немесе қайтарылмайтын көші-қонның, яғни басқа елдегі тұрақты тұрғылықты жеріне көшудің арнасы саналады. Ал шетелге шығуға – оқуға, жұмыс істеуге, тұрақты тұруға ниет білдірушілердің пайызы өсіп жатса, Қазақстандағы жастар саясаты да, көші-қон саясаты да тиімді емес. Оқу көші-қонында белсендірек, сарапшының пікірінше, жоғары білімді, интеллектуалды дамыған жастар – қалалық, салыстырмалы түрде ауқатты отбасылардан шыққан адамдар, олар үшін ұтқырлық өзінің барлық көріністері бойынша үйреншікті өмір салты болып табылады, ал білімнің құндылығы онша емес екені онсыз да түсінікті.

Сарапшылар Қазақстандағы көбіне бюджет есебінен қаржыландырылатын үздік мектептер мен жоғары оқу орындарының қазіргі жағдайда шын мәнінде шетелдік еңбек нарығына арналған кадрлар «ұстаханасы» екеніне назар аударады.

*«Бұл өте кең сұрақ, бірақ іс жүзінде мәселе өте үлкен. Бұл жерде мемлекет бірдеңе жасап жатқанын айта кетейін, иә, ол жасап жатыр: гранттарды көбейту, жақсы білім беру бағдарламаларын жасау, реформалар жүргізілуде. Ал жастар шетелге неліктен баратынына келсек, басқа университеттердің, басқа елдердің ұсынатын бағдарламалары білім алған соң жақсы жұмыс табуға мүмкіндік береді. Бұл басты мәселе деп ойлаймын» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).*

*«Сол бір Назарбаев Университеті студенттерінің өте үлкен пайызын шетелге жіберетіні жасырын емес, Назарбаев Университеті түлектерінің үлкен пайызы Батысқа оқуға барады. Және олар өте бәсекеге қабілетті. Айталық, Қазақстан үшін және салық төлеушілер үшін өте қымбат тұратын Назарбаев Университеті біздің түлектерді Батыста білім алуға кететіндей етіп дайындап жатыр дегенге байланысты қазір көптеген сын айтылып жатыр. Кейбір шет елде магистратураны бітіргеннен кейін Қазақстанға қайта оралуы сұрақ. Осындай мәселе бар» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Біздің зерттеуіміздің қорытындысы бойынша, студенттер немесе жас қазақстандықтар магистратура немесе PhD докторантура түрінде екінші қосымша білім алу үшін шетелге кеткенде, бұл оқу көші-қоны шетелден эмиграция үшін «көпір» саналады. Ал респонденттердің көбі өзін оқытқан елде оңай заңдастыруға болатынын мойындады. Яғни, олар тілді меңгергені, осы ел берген заңды дипломы бар және жақсы төленетін және сапалы жұмысқа тұрудың болашағы зор» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Менің ойымша, бұл интеллектуалды дамыған урбандалған жастар, олар үшін барлық мағынада: әлеуметтік-географиялық, тік және көлденең ұтқырлық табиғи өмір салты саналады. Олар үшін шетелде оқуға бару, әсіресе білім сапасы жоғарырақ елде мүлдем қалыпты процесс. Менің ойымша, олар қалалық отбасылардан шыққан; ауқатты отбасылардан, ата-анасы бизнес пен мемлекеттік құрылымдардан шыққан отбасылардан, білім құндылықтарына күмән келтірмейтін бұрынғы кеңестік орта таптан; әрине, шет тілдерін, ең алдымен ағылшын тілін білетін жастар. Сондықтан озық технологиялық және басқа да білім алғысы келетіндер Ресейге және ТМД-дан тыс елдерге барады» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«...бізде Назарбаев мектептері бар, және біз қазір күннен-күнге көбейіп келе жатқан Назарбаев мектептерінің түлектері оқу көші-қонының әлеуметтік қатысушылары екенін түсінуіміз керек. Олар әлемнің ең жақсы университеттеріне кетеді. Бұл мәселені бөлек қарастыру керек деп ойлаймын. Өйткені бұл мектептерге ел ресурстарын береді, онда үздік балалар оқиды, оларды бір орынға 10, 15 адам іріктейді. Бұл балалар Назарбаев зияткерлік мектебін бітіріп, шетелге кетіп жатыр. Міне нағыз мәселе. Яғни, мемлекет Назарбаев мектептерінің түлектеріне ұсыныс жасау туралы ойлануы керек, ал олар жоғары білім алу үшін елде қалуы керек» (этнодемографиялық процестер*



**бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеу институт директорының орынбасары).**

Қазақстан Республикасының шекара маңы аймақтарынан Ресейге оқу көші-қоны үшін қолайлы жағдай туғызатын «аралық» факторларға жақсы білім беруден басқа мыналар жатады:

- төмен қаржылық шығындар;

- қабылдаушы тарап гранттар, жеңілдіктер береді. Ресей тарапы Ресей Федерациясына иммиграцияның тартымдылығын арттыру, оның ішінде азаматтық алуды жеңілдету үшін заңнаманы жетілдіру бойынша мақсатты жұмысты жалғастыруда. Бұл саясат Ресей Федерациясына «кадр тапшылығын», оның ішінде жоғары білімі бар мамандарды толтыруға мүмкіндік береді. Ресей Федерациясы тарапынан елде жоғары білім алған тұлғаларға уақытша тұруға рұқсат алу мүмкіндігіне кепілдік беріледі, содан кейін одан әрі азаматтығы бар тұруға ықтиярхат беріледі;

- Қазақстан Республикасының аумағындағы ресейлік жоғары оқу орындары өкілдерінің (эмиссарларының) қызметі байқалады, олар ресейлік білім беруді ақпараттық ілгерілетуге белсене араласады және Қазақстанның шекара маңы облыстарының аумағында тікелей ресейлік жоғары оқу орындарына қабылдауды ұйымдастырады.

*«Ресей университеттерінің эмиссарлары көп ұзамай, тіпті мектеп бітіру емтихандары кезінде келеді, мектеп оқушылары маусым айында жоғары оқу орындарына емтихан тапсырады және олар бірден Ресей институттары мен университеттеріне түседі. Кейбіреулер мемлекет гранттар алады және Ресей үкіметі жеңілдіктер беру және азаматтықты алуды жеңілдету үшін заңнаманы жетілдірумен айналысады. Оның түпкі себебінен (білім сапасы) басқа, саяхаттың арзандығы, туыстарына бару, алыс сапарға шықпай демалыс өткізу мүмкіндігі үлкен маңызға ие» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).*

*«Егер біреу елде сонда қалуды жоспарласа, айталық, Ресейде бұл жерде жаңа көші-қон саясаты қабылданды, бұл бірнеше жыл бұрын болды және Ресейде жоғары оқу орындарын бітірген адамдардың бірден тұруына кепілдік беріледі. Біріншіден, уақытша тұруға ықтиярхат, содан кейін сәйкесінше азаматтық алу мүмкіндігімен тұруға рұқсат беріледі. Менің білуімше, Польшада да осындай бағдарламалар бар» (ҚР ІІМ көші-қон процестерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).*

Қазақстандық талапкерлерді Еуропа елдеріне тартатын негізгі факторлардың бірі – оқу құнының төмендігі және білім сапасының жақсы болуы. Германияда – оқу ақысының төмен бағасы, сапалы білім, өмір сүруге қолайлы ел, Чехия, Польша және Шығыс Еуропаның басқа елдерінде – тегін оқу мүмкіндігі (тіл білімі бар).

*«Қытай шетелдік студенттерге де артықшылық береді. Қытай оқу көші-қонының ағымы бойынша Ресей Федерациясынан кейінгі екінші орында» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Білім беру көші-қоны туралы айтатын болсақ, Қытай Ресей Федерациясынан кейін екінші орында тұр. Түрлі статистика бар, 14-17 мыңдай адам бар, бүгінде Қытайда қазақстандықтар білім алуда. Оның үстіне олардың көбі Қытайда мемлекеттік қолдау алады, грант алады. Ал егер талапкер қытай тілін жеткілікті жоғары деңгейде көрсетсе, онда ол да тегін оқи алады. Яғни, қытайлық бағыт та ең өзекті бағыттардың біріне айналды. Қытайдан кейін Батыс Еуропа елдері, Канада және АҚШ келеді. Айтпақшы, АҚШ пен Канада*

қазақстандық студенттер үшін соншалықты тартымды емес, өйткені олар алыс және қымбат, оқуы да, қызмет көрсетуі де» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

Қазақстан Республикасының аумағында ресейлік қоғамдық ұйымдар белсенді жұмыс істейді, олардың міндеттеріне ресейлік жоғары оқу орындарына талапкерлерді тарту кіреді.

Қытайда «жұмсақ күш» саясаты аясында қазақстандық түлектерді Қытайдың жоғары оқу орындарына тарту бағдарламасы қолға алынды. Қытайда білім беру мигранттарының ағынына әсер ететін фактор – білім беру гранттарының көп болуы.

*«Бұл өсіп жатыр, өйткені, біріншіден, бұл жеке қызығушылық, басқа елдерге оқуға кету деген. Бірақ, өздеріңіз түсінесіздер, біз өте белсендіміз, білесіздер, Ресей «Светоч» арқылы, «Лад» арқылы Ресейдің жоғары оқу орындарына талапкерлерді тарту үшін осындай тиімді құралдарды пайдаланады. Қазір коронавирус бұл ағындарды тоқтатты, сонымен қатар ол Қазақстаннан Қытайға студенттерді тартуға бағытталған қытайлық «жұмсақ күш» бағдарламасы болды. Мұнда жеке мотивацияға емес, нақты жағдайға байланысты сәттер көп»* **(Орталық Азия және Қытай елдеріндегі көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдардың докторы, профессор).**

### Қазақстан білім беру хабы ретінде

Қазақстан өзін аймақтық білім беру хабы ретінде көрсетеді. Бұл мақсат 2025 Стратегиялық жоспарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы жоғары білімді интернационалдандыру стратегиясында көрініс тапты. Қазіргі уақытта Орталық Азия аймағынан мигранттар Қазақстанға оқуға белсенді түрде келеді: көбіне Өзбекстаннан, сонымен қатар Қырғызстаннан, Тәжікстаннан. Бұған Қазақстан мен басқа елдер (Өзбекстан, Қырғызстан) арасындағы үкіметаралық келісімдер ықпал етуде, оның аясында Қазақстан шетелдік студенттерді тарту бойынша белсенді жұмыс жүргізуде.

Үкіметаралық келісімдер аясында білім беру эмиграциясы да, иммиграция да жүреді. Бұл келісімдер бойынша елге, мысалы, Өзбекстаннан, Ауғанстаннан келетін білім иммигранттарының ағыны Қазақстаннан келетін эмигранттар ағынынан асып түсуі мүмкін. 2010 жылдан кейін жыл сайын бірнеше жыл бойы Ауғанстаннан келген мың студент Қазақстан Республикасында тегін білім алды. Бұл Ауғанстанның гуманитарлық дамуына қосқан үлесі болды.

**Қазақстан Республикасында білім алу үшін гранттар алу мүмкіндіктері** «тартушы» фактор саналады. Ғылым және жоғары білім министрлігіне қарасты Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығы жұмыс істейді, ол жыл сайын шет мемлекеттердің дарынды жастарына гранттар бөледі. Маманның айтуынша, осы мүмкіндікті пайдалана отырып, Қазақстанға шетелден келетін студенттердің саны жеткілікті, кейінгі жылдары 25 мыңға жуық шетелдік студент келген. Бұл пандемияға дейінгі 2019-2020 жылдарға арналған деректер. Пандемия кезінде жағдай қиындады, онлайн форматқа көшу болды, сондықтан көші-қон көлемін бағалау қиын. Сарапшы атап өткендей, тартымдылық тұрғысынан жоғары білімді интернационалдандыру жұмысы тұрақты түрде жүргізілуде.

Егер Қазақстанның «тартымды» факторларының призмасы арқылы қарасақ, ең алдымен шыққан елдермен салыстырғанда **төмен баға және жоғары сапалы білім** тартымды болып келеді. Мәселен, сарапшының пікірінше, Қазақстан Үндістаннан келген студенттер үшін медициналық білім беру жағынан, тіпті коммерциялық негізде де тартымды. Өзбекстаннан келген студенттер экономика

саласында оқуды жөн көреді. IT-мамандықтар бойынша оқытуды таңдау ықтималдығы аз. Сонымен қатар басқа алыс шетел елдерінен студенттердің келуі әлі де бірқатар кедергімен, соның ішінде елдер арасындағы университет жүйелерінің айырмашылығымен қиындауда.

Қазақстанға оқу көші-қоны негізінен қайтатын болып келеді, келушілердің басым көпшілігі өз еліне оралады. Қазақстанда білім алушы көшіп-қонушыларға оқуды аяқтағаннан кейін олардың қалуын жалғастыру және Қазақстан Республикасының азаматтығын беру үшін қосымша мүмкіндіктер қарастырылмаған. Ерекшелік – этностық қазақтар (қандастарды қолдау бағдарламасы).

*«...Қазақстанның өзін аймақтық білім беру хабы ретінде көрсетуі маңызды. Яғни, Өзбекстаннан, Қырғызстаннан, Тәжікстаннан студенттер бізге қуана-қуана оқуға келеді. Көбінесе Өзбекстаннан, көрші облыстардан. Алыс шетелде әлі де оңай емес, өйткені бізде Болон процесінде болғанымызға қарамастан, әлі де әртүрлі университеттік жүйе бар. Бірақ коммерциялық негізде біз Үндістанға медициналық білім беру жағынан тартымдымыз. Бізде жыл сайын студенттер саны өте көп. Бірақ, әрине, IT және т.б. туралы айту қиын, бірақ Орталық Азияны зерттеу Өзбекстаннан келгендер әдетте экономикалық мамандықтарды таңдайды дейді. Тартымдылық тұрғысынан жоғары білімді интернационалдандыру бойынша жұмыс үнемі жүргізілуде» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Екіншіден, үкіметаралық келісімдерге негізделген көші-қон саясаты. Бұл Қазақстаннан білім беру эмиграциясына да, біз интернационалдандыру туралы егжей-тегжейлі талқылайтын білім иммиграциясына да қатысты. Үкіметаралық келісімдерге сәйкес студенттеріміз аз кетеді, көп келеді. Қазақстан мен Өзбекстан, Өзбекстан мен Қырғызстан арасындағы үкіметаралық келісімдерге сәйкес. Бір кездері бізде Ауғанстаннан келген студенттер көп болды. 2010 жылдан кейін біз жыл сайын бірнеше жыл бойы Ауғанстаннан келген мыңдаған студенттерді тегін оқыттық. Яғни, Ауғанстанның гуманитарлық дамуына осындай үлес қостық» (сарапшы, халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы).*

*«Шетелден бізге кім келеді дегенге келсек, иә, бізге шетелдік студенттер келеді. Негізі жұмыс тәжірибемнен есіме түскендей, елімізде медицинаға қатысты мамандықтар сұранысқа ие. Мүмкін жақында IT қосылған болар. Бірақ IT өте жақсы емес. Көбінесе олар Өзбекстан сияқты елдерден келеді, көптеген адам Үндістаннан келеді. Олар Ауғанстаннан келеді, бірақ бұл бағдарламаның, менің білуімше, тартымды болғандығына байланысты... Тәліптер билікті басып алғанға дейін бізде көптеген ауған болды, олар бізбен бірге оқыды, содан кейін кейбіреу бұл жерде қалуға болады деп жоспарлады, бірақ оларға мұндай мүмкіндіктің берілуі екіталай. Негізінен, басым көпшілігі өз еліне оралды. Сондай-ақ заңда жоғары білім алған студенттерге Қазақстанда тұрақты тұруға мүмкіндік бар, бірақ бұл этностық қазақтарға қатысты. Яғни, негізінен, ол бәрібір жоғары білімсіз қалуы мүмкін. Негізінде, бізде Қазақстан Республикасында тұруға мұндай шектеулер жоқ» (ҚР ІІМ көші-қон процесстерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).*

*«Бізде 2025 жылға дейін ұлттық жоспар бар, ол әлі де жұмыс істейді, Қазақстан белсенді түрде тартады, яғни шетелдік студенттерді тарту бойынша жұмыс істейді. Бұл интернационалдандырудың бір бөлігі. Бізде тіпті жоғары білімді интернационалдандыру стратегиясы да бар. Аймақтар сол жерде көрсетілген, олар қай жерден көбірек тартылуы керекі... Бірақ бұл аймақ Оңтүстік-Шығыс Азия деп жарияланған. Бұл әлемнің түкпір-түкпірінен. Бізде, мысалы, ынтымақтасу сияқты бағдарлама жоқ, бірақ министрлік жанынан жыл*

сайын шет елдердің дарынды жастарына гранттар бөлетін Болон процесі орталығы бар. Осыны пайдаланып, бізге шетелден келетін адамдар саны жеткілікті. Бірақ кейінгі жылдары, қателеспесем, бізде 25 мың шетелдік студент болды. Бұл пандемияға дейінгі 19-20 жылдардағы деректер. Пандемия кезінде бәрі қиын болды, барлығы онлайн болды, қателер көп болды» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

«...Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап біз де этностық қазақтарымызды елге қайтаруға бағытталған этностық саясатты белсенді жүргіздік. Алғашында оралман деп аталса, енді қандас болып кетті. Яғни, азаматтық алуда әрқашан арнайы квота, оңайлатылған процедуралар бар. Яғни, Қазақстан үшін тиімді бірнеше тұсы бар. Бұл қайтып келгендер, әдетте, көпбалалы отбасылар болды және олар мектепте оқи алатын жаста болды, т.б. Студент болса, келіп біздің квотаға кіріп, азаматтық алады. Яғни, бұл демографиялық аспект және білім алу жағы» **(сарапшы, халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы).**

«...оқу көші-қонының негізгі себебі – Қазақстан Республикасындағы жоғары кәсіптік білімнің сапасының төмендігі мен қымбаттығы, бұл кәсіптік білім беру сапасын арттыру шетелден студенттерді тартады дегенді білдіреді. Бұл ретте, мәселен, оңтүстік өңірдегі: Шымкент, Жамбыл облысындағы жоғары оқу орындары Өзбекстаннан көптеген студентті қабылдады, бірақ пандемияға байланысты олардың көпшілігі үйлеріне оралды. Өзбекстан үкіметі оларды қайтару және Өзбекстанда қамтамасыз ету үшін бірқатар шара қолданып, оларға белгілі бір жеңілдік ұсынды» **(сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).**

### Оқу көші-қонының бағыттары

Қазақстаннан кеткен оқу көші-қоны бойынша жетекші елдер қатарында сарапшылар Ресей, Ұлыбритания, АҚШ, Германия, Канада, Чехия және басқа да Еуропа елдерін атады.

Сондай-ақ Азия елдері, ең алдымен Қытай Қазақстаннан оқу көші-қоны бойынша танымал бола түсуде.

«Менің ойымша, біздің көшбасшыларды білесіз – студенттер үшін ең қолайлы елдер: Ұлыбритания мен АҚШ, Ресей мен Германия. Бірақ қазір олар Канадаға, Чехияға және басқа Еуропа елдеріне барады; Азия елдері барған сайын танымал бола түсуде; кейінгі 15 жылда мыңдаған, мыңдаған қазақстандық студент Қытайда білім алып үлгерді. Әйткені Шығыс (Азия) – болашағы бар елдер. Сіз сұрап отырған шекара маңы облыстарға келсек, Қазақстанның Ресеймен шекаралас аймақтарында тұратын жастар Ресейдің шекаралас облыстарындағы жоғары оқу орындарына баратыны анық. Менің ойымша, олардың құрамы интернационалды» **(сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).**

Шекара маңы облыстардағы қазақстандық жастардың Ресейге оқуға көшу бағыттары көбінесе ірі мегаполистер – Мәскеу, Санкт-Петербург, сондай-ақ білім сапасымен танымал Сібір қалалары: Томск, Новосібір, Екатеринбург, Иркутск және т.б. бағытталады.

«Қазақстанның шекаралас облыстарының тұрғындары, әдетте, Ресейдің шекаралас облыстарының облыс орталықтарының жоғары оқу орындарына түседі, ал Сібірдің оңтүстік-шығыс бөлігіндегі Томск, Новосібір, Екатеринбург,

қалалардағы университеттерге жиі барады. Иркутск, өйткені олар жоғары сапалы білімімен танымал. Ресей Федерациясының шекара маңы аймақтарында басқа да бірқатар қалалар бар, бірақ бұл көшбасшылар. Сонымен қатар бұл, әрине, Мәскеу және Сан-Петербург университеттері – олар бірінші орында» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).

Трансшекаралық көші-қон аясында басқа да бағыттар пайда болады. Мысалы, Жамбыл облысынан Қырғызстанға оқу көші-қоны тенденциясы байқалды, мұнда қазіргі уақытта білім арзанырақ, ал бар пікірге сәйкес, кейбір мамандық бойынша, атап айтқанда, медицина, инженерлік мамандықтар бойынша білім сапасы жақсы. Өзбекстанға (Ташкент) оқу көші-қонының мысалдары да бар.

«Басқа аймақтарға келетін болсақ, тағы да білім көші-қоны. Мысалы, Жамбыл облысы – жастар Қырғызстанға да оқуға барады, бұл тағы да оқу құнына байланысты. Ол жақта арзанырақ. Және тағы да айта кетейін, белгілі бір мамандық бар, атап айтқанда, медицина инженериясы, біріншіден, біздің елде мамандық ретінде жақсы дамымаған, екіншіден, білім сапасының өзі біздің елде ақсап тұр. Қазірдің өзінде Қырғызстанда бұл мамандық бойынша жақсырақ білім алуға болады деген пікір бар» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).

«Сонымен қатар олар Ташкент пен Бішкекке оқуға барады, бірақ олардың саны әлдеқайда аз» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығының жанындағы ТМД елдерінің көші-қонды зерттеу кеңесінің мүшесі).

## 5. Еңбек көші-қоны

Жас мамандардың көші-қонының негізгі мотивтері – шыңдалу мәселелері, сонымен қатар өмір сүру сапасы мен жайлылығы, қауіпсіздік мәселелері, білім мен медицина сапасы.

Сарапшының айтуынша, Қазақстан шетелге кеткен еңбек мигранттары бойынша әлі донорлық деңгейге жеткен жоқ. Керісінше, Қазақстан алдағы жылдары негізінен қабылдаушы мемлекет болып қала береді.

Қазақстанда қалалардың экономикалық дамуы ауылдан қоныс аударушыларды тартатын кезде М. Тодаро теориясына сәйкес жағдайдың қалай дамып жатқанын байқауға болады<sup>28</sup>. Бұл модельге сәйкес, қала экономикасының құрылымында ауылдан қоныс аударушыларды орналастыру шаралары қабылданса, қала тұрғындары арасындағы жұмыссыздық деңгейі өседі. Бұл қала жастары үшін «итермелейтін» факторға айналуға.

«Жалпы, бұл факторлардың жиынтығы. Бұл жерде бір ғана факторды бөліп көрсетуге болмайды. Бірақ қазір, жоғарыда айтқанымдай, жас мамандар үшін, әдетте, шыңдалу және өмір сүру сапасы мен жайлылығы, қауіпсіздік мәселелері, білім мен медицина сапасы мәселелері іргелі фактор болып тұр» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласында сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

«Мен Қазақстанды донор деп санамаймын. Бізден кеткеннен гөрі бізге келетіндер әлі де көп. Біздің жастар да, кез келген жастар сияқты, мобильді,

<sup>28</sup> Тодаро көші-қон моделі – қалалардағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейіне қарамастан, ауылдан қалаға көшуді экономикалық ұтымды процесс ретінде түсіндіретін теория. Жұмысшылар қаладағы күтілетін табыстарын салыстырады және егер бұл күтілетін табыс ауылдағы орташа табыс деңгейінен асып кетсе, ауылдан қоныс аударуды бастайды. Модельді 1969 жылы америкалық экономист Майкл Тодаро жасаған.

сондықтан жақсы өмір іздеп әрқашан кететініне сенемін. Дегенмен, иә, 2012 жылдан бері, 2014 жылы елімізде жастардың кетуі тұрақты түрде байқалады. Таяу ортамерзімді перспективада Қазақстан қабылдаушы мемлекет рөлінде қалады деп ойлаймын. Жастар кетеді, бірақ бәрібір қайтады. Олар Қазақстанға жиі оралып, тұрақты байланыста жүр. Яғни, біздің елде жастардың Қазақстаннан көшіп кетуі ұлттық ауқымдағы мәселе деп ойламаймын. Бұл жаһандану үдерісінің бір бөлігі деп есептеймін. Иә, өткен жылы, қаңтар айынан бастап біз күрделі қиындықтарды бастан өткердік, бірақ айналада тұрақты болып жатқан жағдай, осынау турбулентті тұрақсыздықтың бәрі бұл үрдіс жаһандық екенін көрсетті» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

«Бірақ көші-қонда мұндай принцип бар – қалалық экономиканың дамуы ауылдан қалаларға қоныс аударушыларды тартатын Тодаро принципі. Ал барлық іс-шаралар қала экономикасын жақсартуға бағытталған, олар ауылдан көшіп келушілердің пайдалану орындарын кеңейтуде. Ал бұл қаладағы жұмыссыздықтың артуына алып келеді. Және бұл Тодаро принципі 80-ші жылдары бір жерде тұжырымдалған. Менің ойымша, бүгінде біздің көпшілігіміздің институт бітірген, дипломы бар жастардың іздеп жүргені, бірақ жалақысы аз, біліктілігі төмен жұмыс орындарына бармайтындығы да жақындап қалды. Бұл экономика үшін проблема емес. Егер қаламасаңыз, бармаңыз. Біз ауылдан көшіп келушілер болатын жаңа салаларды құрамыз. Ал бұл қоғамда қақтығыстарды тудырады және қала жастары үшін көбірек итермелейтін сәттерді тудырады» **(Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон бойынша сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).**

Сарапшының айтуынша, жастарды жұмыспен қамту үдерісінде белгілі бір гендерлік аспект бар. Жас жігіттер арасында жұмыс берушілердің басым көпшілігі ұсына алмайтын жалақы деңгейіне шағымдану деңгейі жоғары. Беделді тұтынуға деген әлеуметтік мақұлданған ұмтылыс «осы жерде және қазір» жоғары табысқа ие болуға ұмтылуды тудырады. Өз тарапынан жұмыс беруші жас кадрлардан жоғары міндеттемені, жауапкершілікті және кәсібилікті күтеді, бірақ оны жиі ала бермейді. Бұл еңбек нарығындағы теңгерімсіздікті тудырады, ол түптеп келгенде ел экономикасына әсер етпеуі мүмкін емес. Қыздар, өз кезегінде, жұмыс берушілердің бизнестен бас тартуына жиі ұшырайды, олар қыздардың нашар қызметкер болып кетуінен қорқады, өйткені олар отбасылық мәселелерге алаңдайды, декреттік демалысқа шығады және т.б.

«Жұмыспен қамтудың гендерлік аспектісі сияқты проблема әлі де бар. Біз оған мүлде тиіскен жоқпыз, бірақ ол бар. Айталық, қыздар жұмысқа орналасуда ерекше қиындықтарға тап болмайтын салалар бар. Бұл, ең алдымен, білім мен денсаулық сақтау саласы, яғни педагогикалық дипломы бар мектеп бітірген қыздарды мектепке мұғалім етіп алып жатыр. Бұл ғана емес, ол жерде бәсекелестік жақсы деңгейде, яғни көшеден кіре алмайсыз, бірақ кем дегенде жынысқа қатысты сұрақтар жоқ. Бизнеске келетін болсақ, жағдай мүлдем басқаша, өйткені бұл жерде мен мұны анық білемін, өйткені бұл туралы маған сұхбатында бірнеше рет қыздар айтқан, жұмыс берушілер жас әйелдерді жұмысқа қабылдамайды. Жалпы себебі бір – не қазір тұрмысқа шығып, босанып, декреттік демалысқа кетеді, бәрібір жұмыс істемейді немесе ол тұрмыста болса, бір баласы болса, онда оның ауру демалысы басталады және оны жұмыста көрмейміз. Бұл біздің жастар аудиториясының әйел бөлігінің алдында тұрған мәселе, айталық. Жастардың кездестіретін мәселелері әртүрлі. Олар жалақы деңгейіне және оларға қойылатын талаптарға көбірек қатысты. Бір жағынан тым көпті қалаймын дейтін үлкендерді де түсінемін, үлкен жалақы алғысы келеді.

Екінші жағынан, жас, сымбатты жігіттердің сәнді көліктерде мініп жүрген жарнамаларын көргенде қоғам оларға әдемі образды көрсетеді, яғни біз жауапкершілікті өз мойнымызға алуымыз керек. Егер сіз жастардың алдында осындай образ салған болсаңыз, олар оған қол жеткізгісі келсе және оны кез келген бағамен жүзеге асырғысы келсе, таңғалмаңыз. Сондықтан өзара наразылық жиі туындайды. Бір жағынан жұмыс беруші жігіттің жауапкершілігі мен кәсіпқойлығына көңілі толмаса, екінші жағынан жас жігіт иә ондай айлыққа келгеніме қайта рахмет айтсын дейді. Және олардың әрқайсы өзінше дұрыс. Бірақ, нәтижесінде бұл қоғамға да, экономикаға да, жалпы елдің дамуына да пайда әкелмейді. Яғни, бұл жерде қандай да бір тепе-теңдікті іздеу керек» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

«Біз тіпті шамамен қанша уақыт алатынын қарастырдық. Қыздар ұлдарға қарағанда ұзақ жұмыс іздеуге мәжбүр» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).

Сарапшылардың айтуынша, егер бұрын Қазақстан азаматтарының шетелге жұмыс істеуге кетуі әдеттегідей болмаса, кейінгі жылдары негізінен Оңтүстік Корея мен Ресейге еңбек мигранттары легі жиілеп кеткен. Еуропа елдеріне жұмыс сапарын сирек байқауға болады. Сарапшының пікірінше, Қазақстаннан еңбек эмиграциясы тәуелсіздіктің барлық кезеңінде болғанымен, Қазақстанға еңбек иммиграциясының көлемі тосқауыл қойған.

«Белгілі бір уақытқа дейін, шамасы, осыдан 3 жыл бұрын Қазақстан керісінше еңбек мигранттарын қабылдайтын, бірақ басқа елге еңбек мигранттарын жеткізуші емес ел болғанын мақтан тұтатын. Қазір көріп отырмыз, әрине, көптеген қазақстандық Оңтүстік Кореяда жұмыс істейді, оның үстіне визалық режимге байланысты ол жақта 90 күн визасыз қалуға болады. Олар Ресей Федерациясына да, Батыс елдеріне де жұмыс істеуге барады» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).

«Қазақстан Республикасынан еңбек эмиграциясының тенденциясы осыдан 5-6 жыл бұрын күшейді, ол әрқашан болғанымен, Қазақстан Республикасындағы еңбек иммиграциясы басым болды. Біз барлығымыз 2000-шы жылдары мигранттарды қабылдаймыз деп айтқанбыз, бірақ шын мәнінде ел ішіндегі және шетелдегі еңбек миграциясы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін көп ұзамай басталып, осы 30 жыл бойы сақталды және бұл өте интернационал сипатта» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қоны жөніндегі ғылыми-зерттеу кеңесінің мүшесі).

## 5.1 Еңбек көші-қонының push факторлары

Жоғарыда айтылғандай, жастардың шетелге кетуіне басты себептердің бірі – ел экономикасының 60-70% мұнай экспортына тәуелді ресурстық экономикаға байланысты **Қазақстандағы еңбек нарығының тарлығы**. Ел басшылығы елді әртараптандыру, индустриялық-инновациялық дамыту бағытын бірнеше рет жариялағанымен, экономиканың басым бөлігі тар профильді болып қала береді. Бұл мамандықтар мен жұмыс орындарын таңдаудың шектелуіне алып келеді, бұл қазақстандық білімі бар жастар үшін де, шетелде білім алған жастар үшін де жұмысқа тұру мәселелеріне әсер етеді.

Іс жүзінде, барлық сарапшының пікірінше, тұтастай алғанда экономиканың құрылымы мен жұмыспен қамту нарығы бүгінгі таңда жастардың үміті мен талаптарына сәйкес келмейді.

Сарапшының пікірінше, жұмысқа орналасудағы проблемалар жастардың лайықты жұмыс іздеуден кейін олардың біліктіліктерін, машықтарын, интеллектуалдық және білім деңгейін жоғалтуына әкеледі. Бірақ ең бастысы – мотивацияның, таңдаған мамандыққа деген қызығушылықтың жоғалуы.

Қазіргі уақытта мемлекеттік шаралардың тиімділігі төмен. Жастар саясатына қатысты жақсы әзірленген стратегиялық құжаттармен оларды іске асыру көбіне тиімді болмайды. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесетін «Алғашқы жұмыс орны»<sup>29</sup>, «Жастар практикасы»<sup>30</sup>, «Дипломмен – ауылға!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!»<sup>31</sup>, «Солтүстікке қоныс аудару» сынды бірқатар мемлекеттік бағдарлама қолға алынғанымен, бұл еңбек нарығындағы ұсыныстың шектеулі болуына байланысты жастарды сапалы жұмыспен қамту мәселесін түбегейлі шешпейді.

Төмен жалақы да проблема болып қала береді. Біліктілігі төмен жұмыс күшінің орнында еңбекақы көбіне Қазақстан жастарына сәйкес келмейді (бұл жерлерге Орталық Азиядан қоныс аударушылар келеді). Негізінен, мемлекет ұсынатыны жұмыс орындары – біліктілігі жоқ жұмыс орындары, соның ішінде «Бизнестің жол картасы»<sup>32</sup> сияқты мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламалары бойынша.

*«Бізде еңбек нарығы өте тар. Себебі бізде экономика шикізатқа негізделген, ішкі жалпы өнімнің 60-70 пайызы мұнай экспортына тәуелді. Бізде ресурстарды өндіруге және сатуға және аздап қызмет көрсету экономикасына бағытталған бәрі бар. Экономиканы әртараптандыру үшін жасалып жатқан жұмыс аз. Бұл мәселе көп жылдан бері айтылып келе жатқанымен, экономикамыз әлі әртараптандырылған жоқ. Жалпы экономика өте монополияланған болатын. Қазір монополиясыздандыру жүріп жатқанын, бәлкім, біраз жаңа жұмыс орындары мен экономикада жаңа бағыттардың ашылатынын көріп отырмыз. Бірақ бізде қазір еңбек нарығы өте тар болғандықтан, жастарымыздың жақсы жұмысқа орналасуы қиын. Ал шетелден жақсы мамандықпен келген жастар де өздеріне жұмыс таба алмайды, өйткені Қазақстанда олардың мамандығы бойынша жұмыс жоқ. Бұл да біздің елдегі мәселелердің бірі» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Мен жоғарыда айтқандай, жалпы алғанда, экономиканың құрылымы мен жұмыспен қамту нарығы бүгінгі таңда жалпы жастардың үміті мен талаптарын*

<sup>29</sup> Жұмыспен қамту орталықтары жастардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру және оларға қажетті еңбек дағдыларын және бірінші жұмыс орнына бейімделуін қамтамасыз ету мақсатында жұмыссыз жастарды бірінші жұмыс орнына жұмысқа орналастыруды ұйымдастырады. «Алғашқы жұмыс орны» жобасы бойынша жұмысқа орналастыруды ұйымдастыру бірінші рет жұмыс іздеп жүрген түлектерге (оның ішінде жоғары оқу орнының түлектеріне), жұмыс іздеушілерге, жұмыспен қамту орталығында тіркелгеніне қарамастан жұмыссыздарға, жұмыспен қамту орталығына тіркелмеген жиырма тоғыз жастан асқан, оның ішінде NEET санаты бойынша жұмыс тәжірибесі жоқ жастар арасынан жүзеге асырылады.

<sup>30</sup> Түлектерге кәсібі (мамандығы) бойынша бастапқы жұмыс тәжірибесін алуға жәрдемдесу үшін халықты жұмыспен қамту орталықтары 6 айға дейінгі мерзімге жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шарасын – жастар практикасын ұйымдастырады. «Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес жастар тәжірибесіне қатысушылар болып алдыңғы 3 жыл ішінде оқу орындарын бітірген және жасы 29-дан аспайтын жұмыссыз түлектер танылады. Барлық меншік формасындағы кәсіпорындар мен ұйымдарда жастар тәжірибесіне жұмыс орындары ашылады. Бұл ретте жұмыс орындары бітірушінің білім беру ұйымында алған кәсібіне (мамандығына) сәйкес келуі керек.

<sup>31</sup> «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!» жобасы (Серпін) нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылуда. Жобаға жұмыс күші жетіспейтін өңірлердегі (Ақмола, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстары) ТЖБ білім беру ұйымдарында оқу үшін жұмыс күші көп облыстардың (Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Маңғыстау, Түркістан облыстары және Шымкент қаласы) мектеп түлектері (9 және 11 сыныптар) қатысады.

<sup>32</sup> Бұл «Бизнестің жол картасы – 2025» кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасына қатысты, оның мақсаты – өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сондай-ақ жұмыс істеп тұрған тұрақты жұмыс орындарын сақтау және жаңаларын ашу. Дереккөз: Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы.



қанағаттандырмайды. Жұмыспен қамту өте күрделі мәселе, өйткені жастар жұмыс таба алмайды, олар өте ұзақ уақыт іздейді... Ал жас адам диплом алғаннан кейін үш жыл бойы жұмысқа тұра алмаса, одан кейінгі бес жыл ішінде ол білікті маман бола алмайды. Өкінішке қарай, бұл солай. Ал үнемі уақытша жұмыста бола отырып, ол жалпы өз мамандығына деген ынтасын жоғалтады, шеберлігін жоғалтады, интеллектуалдық сипатын, білімін жоғалтады. Мәселе мынада. Сонымен қатар жастар жұмысты қалай табады? Негізі сайттардан жұмыс іздейді, белгілі HeadHunter сайты бар, оған қоса барлық облыста бар, мысалы, Қарағандыда жұмыс бар, ол жерде... барлығының сайттары бар... оны негізінен жастар веб-сайттарда, әлеуметтік желілерден іздейді. Жұмыспен қамту орталықтарына жүгінетіндер аз, себебі ол жерде жұмыссыз ретінде тіркелу керек. «Алғашқы жұмыс орны», «Жастар практикасы», «Дипломмен – ауылға!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!», «Солтүстікке қоныс аудару» бағдарламалары жетерлік. Бірақ еңбек нарығы шектеулі. Бұл басты мәселе» **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Біріншіден, табыс. Өйткені ел ішінде ұсынылатынның бәрі – төмен жалақы. Бұл жоғары оқу орнын жаңа бітірген немесе білімі жоқ, біліктілігі жоқ жұмыстарда істейтін жастардың төмен жалақысы. Өйткені, негізінен, мемлекет ұсынатынның бәрі – біліктілігі жоқ жұмыс. Жақсы, бұл ұсынылады. Мысалы, Бизнесің жол картасына сәйкес және т.б. Бұл жерде білікті жұмысқа қатыстының бәрі мәселе, бізге кадрлар қажет... еңбек нарығына инженер ғана емес, иә, шет тілін білетін инженер керек, өйткені ағылшын тілінде сөйлейтін құрал-жабдықтар келеді шетелден. Сондықтан бізге тек инженер-техник қажет емес. Ал ағылшын тілін білетін инженер керек. Мәселе сонда. Бірақ олар университетте дайын емес. Және тағысын тағы... **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«...Біздің еліміздегі білімнің өсуіне жаңа жұмыс орындарының ашылуы мүлдем қолдау көрсетпейді. Бұл, әрине, жастарымыздың басты мәселесі. Бізде жұмыс таба алмайтын жоғары білімі бар жұмыссыздардың өте үлкен қабаты бар, сондықтан, менің ойымша, жұмыс берушілер де бар... Білесіз бе, бізде білім мен экономикамыздың сұраныстары арасында ешқандай байланыс жоқ. Міне, бізде осындай біржақтылық пен үлкен жұмыссыздықтың пайда болуы, жоғары білімді адамдардың жұмыссыздығы осыған байланысты» **(Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).**

«Бірақ тағы да айта кетейін, біздің жастар бұл тауашаларда қоқыс жинап, құрылыста жұмыс істегісі келмейді. Орталық Азия аймағы елдерінен келген еңбек мигранттары біздің елде әлі де солай істейді» **(сарапшы, халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы).**

Жоғары білімді жастар лайықты жұмыс таба алмаса, «итермелейтін» фактор орын алады. Біліктілік, білім, бәсекеге қабілеттілік деңгейі неғұрлым жоғары болса, жас адам өзін соғұрлым жоғары бағалайды, соғұрлым ол өзінің күш-қуатына өзі сенетіндей, көп ақша таба алатын, қай жерде болғысы келетінін елде іздеуге тырысады. Сондықтан жастарға лайықты жалақы ұсынбау, сол арқылы басқа елге кету ықтималдығын арттырады.

«Сондықтан, бұл тағы да екі жүзді қылыш. Біз жастарды неғұрлым жақсы тәрбиелесек, бірақ сонымен бірге оларға адекватты түрде немесе өздері үшін

сәйкес деп санайтын жолмен табыс табуға мүмкіндік бермесек, олардың Қазақстаннан тыс жерде бағын сынап көру қаупі соғұрлым жоғары болады» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

Сарапшылар сонымен қатар жас маманның тиісті тәжірибесі мен кәсібилігінің болуымен салыстыруға келмейтін өскелең ұрпақтың жалақы деңгейіне және еңбек жағдайына пропорционалды емес жоғары талаптары сияқты қарама-қарсы аспектілерді атап өтеді.

*«Тағы бір себеп, бұл жастардың өздеріне, олардың ұстанымдарына қатысты. Егер олар оқуын бітіріп, жоғары білім алса болды, неге екені белгісіз, мұндай жағдайдың нәтижесінен болғанын білмеймін, бірақ бар, олар бірден жоғары жалақы алу керекпін деп есептейді, яғни олар диплом ала салып, бірден жоғары жалақыға жүгінеді, мен білмеймін, ортадан жоғары жалақы, дәл бір жақсы маман сияқты. Бұл да олар үшін плюс емес, өйткені кәсіпкерлермен, жұмыс берушілермен сөйлескенде, олар жас кадрларға қатты ашуланады. Міне, ол келе салып, іс жүзінде ештеңе білмейді, тек дипломы болғандықтан, ол маған шарттар қоюға тырысады, бірақ мен сұрай бастағанда және тексере бастағанда, сіз мұны білесіз бе дегенде, ол сұраққа жауап бере алмайды. Дайындық сапасы деңгейге сәйкес келмейтіні белгілі, бірақ сонымен бірге олар қандай да бір жоғары жалақы сұрайды. Төменгі жалақыға төменнен бастап, кейін есейетін жастар қазір сирек кездеседі» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).***

Сарапшы әлеуметтанулық зерттеудің қорытындысын келтіреді, оған сәйкес қала жастары ауыл жастарына қарағанда жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін нашар бағалайды, өйткені қалаларда жоғары білікті жұмыс күші шоғырланған, сондықтан олар жоғары бәсекелестік ортада жұмыс іздеуге мәжбүр болады.

Көптеген сарапшы жастарды жұмысқа орналастыруда оқу орындарының түлектерінің жұмыс тәжірибесіне қойылатын талаптар сияқты кедергілерді атап өтті. Атап айтқанда, сарапшы сауалнамаға қатысқан жастардың 66% жұмыс тәжірибесін жұмысқа орналасудың маңызды факторы деп санайтыны туралы деректерді келтіреді. Сауалнамаға қатысқан жастардың едәуір бөлігі сәттілік пен байланыс жақсы жұмысқа орналасудың маңызды факторы деп санайды.

*«Жұмыспен қамту мәселесіне қатысты.... Зерттеу нәтижелеріне көз жүгіртсеңіз, жалпы біздің жастар жұмысқа орналасуға оптимистік көзқараспен қарайды. 33%-ға жуығы оқуды бітіргеннен кейін жұмыс табу оңай болатынын айтты. Бұл ретте шамамен 10% жұмыс табу өте қиын болады десе, 36% өз мүмкіндіктерін орташа деп бағалады. Яғни, жұмыс табу өте оңай болатынына сенетін жастардың белгілі бір пайызы айтарлықтай жоғары. Бірақ тағы да қала мен ауыл жастарын салыстыратын болсақ, қала тұрғындары оларға жұмыс табу әлдеқайда қиын болады деп есептейді, өйткені оларға бәсекелестік қажет. Білікті жұмыс күші қалаларда көбірек шоғырланған, сондықтан қала тұрғындары ауыл тұрғындарына қарағанда оптимистік көзқараста емес» **(сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).***

*«Негізі, бұл бүкіл Қазақстанға қатысты деп ойлаймын. Өйткені, өкінішке қарай, еліміздегі көптеген жоғары оқу орыны оқу кезінде жұмысты ынталандырмайды, ал оқығаннан кейін жас жұмыс тәжірибесіз кетіп қалады, ал бұл жұмыс тәжірибесі бар тақырып әлі де өзекті болып келеді, және көптеген жұмыс беруші әлі де болса өз жұмысында белгілі бір тәжірибе міндетті түрде болуы керек деген талап ретінде қояды» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).***

Мәселе мынада, жұмыс берушілер тарапынан белгілі бір пассивтілік байқалады, олардың болашақ мамандарды даярлауға қосқан үлесі көбінесе

стипендия төлеумен шектеледі. Олардың ұстанымы неғұрлым белсенді болуға тиіс, олар өздеріне қажетті кадрларды кәсіптік даярлау процесіне тартылуға тиіс. Өзірге жұмыс берушілердің негізгі бөлігі сұранысқа ие мамандарды даярлау бойынша мемлекеттен қадамдарды пассив түрде күтуде.

*«Егер біз жаһандық білім беру трендтері туралы айтатын болсақ, онда әңгіме жаһандық бәсекелестік туралы болып отыр. Егер біздің елде осындай жаһандық нарық көшбасшылары болса, онда білім де, нарық та, ел де рейтингте күрт өседі. Әрине, біз тартымды боламыз. Бірақ экономиканың шикізаттық бағыттылығы, шектеулі адами ресурстар мен зияткерлік жұмыс берушілердің Қазақстандағы білім беру процесіне қандай да бір ықпалы бар деп айтуға әзірше мүмкіндік бермей отыр. Мен бұл ойдан мүлдем алыспын. Біздің жұмыс берушілер тек тұтынушылық ұстанымға ие. Олар мемлекет дайындайтын мамандарды алады. Олардың өздері, мен барлығы туралы айтпаймын, яғни үлес қосатындар да бар, бірақ бұл «мен тек шәкіртақы төлеймін» және т.б. деп аталатын үлес. Яғни, олар білім беру бағдарламаларын әзірлеуге қатысуы керек, олар осы мамандарды даярлауға қатысуы керек, олар осы процестің белсенді қатысушылары болуы керек. Сонда нәтиже болады. Қазір мемлекет білім берумен айналысады, ал жұмыс берушілер қаласа алады, егер қаламаса, алмайды. Бары сол. Схема өте қарапайым» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).*

Қазақстанда жоғары деңгейдегі мамандар бар, бірақ олардың бейіні Қазақстанда қажет емес. Сарапшының айтуынша, бұл жаһандық деңгейдегі мамандар, олардың біліктілік деңгейі тек ел ішінде ғана емес, шетелде де сұранысқа ие. Олардың таңдау еркіндігі бар. Егер ұсынылған шарттар тиімдірек болса, маман оларды таңдайды. Сондай-ақ өндірістің қысқаруы немесе жабылуына байланысты мұндай мамандар босатылған жағдайда, олар неғұрлым талап етілетін жерде жұмыспен қамтуды іздейтін болады.

*«Бірақ, тағы да, мен жоғары деңгейлі немесе инженерлік мамандықтардан білемін. Олар жиі шығып тұрады, мысалы, біз зерттеу жүргіздік, Шығыс Қазақстан облысынан мысалдар келтіргенде кейстер болған. Онда машина жинау зауыты жабылып, көптеген инженер, автомобиль құрастырушы босатылды, олар машина жасаумен айналысты. Олар өз күшін Қазақстанда жұмсауға тырысты, бірақ барлық ұсыныс төлем бойынша қанағаттанарлықсыз болды немесе олар инженер бастапқыда орындаған функционалдық міндеттерге толық сәйкес келмеді. Бірақ олар түйіндемелерін Ресей Федерациясына қандай да бір машиналар мен машина жабдықтарын құрастыратын зауыттарға жіберген кезде, олар бірден шақыру қағаздарын алды. Бұл мамандар кетіп қалғандықтан, мен оларға қолайлы жағдайлар, оларды қанағаттандыратын жағдайлар ұсынылды деп қорытынды жасай аламын. Яғни, адамдар қоныс аударғысы келгендіктен емес, олардың өмір сүруі мен отбасының әл-ауқатының шарты болғандықтан кетеді. Олар қазірдің өзінде жаһандық мамандарға айналды, олар шақырылған елге жұмыс істеуге барады, олардың біліктілік деңгейі бұған мүмкіндік береді. Олар азаматтықтан бас тартқан жоқ, олар жай ғана шақыру бойынша жұмыс істейді» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗО ҚҚ).*

Жастар жұмыспен қамту орталықтарына сирек жүгінеді, өйткені олар жұмыссыз ретінде тіркелгісі келмейді. Жұмыс іздеу HeadHunter сияқты ресурстармен (HH.kz) және ұқсас өңірлік интернет-ресурстармен, сондай-ақ әлеуметтік желілермен шектеледі. Достар, туыстар арқылы жұмыс табу әдеті жиі кездеседі. Бір жағынан, «байланыс» арқылы жұмысқа орналасу қазірдің өзінде кең

таралған құбылысқа айналды, екінші жағынан, жас ұрпақ әлеуметтік әділеттілікті түсінуге қайшы келетін осы «көлеңкелі» механизмді жоғары дәрежеде қабылдамайды. Әсіресе, шетелде білім алып, Қазақстанға оралған жастарда ауыр реакция туындайды.

Сарапшылар қазіргі уақытта жұмысқа орналасу кезінде меритократия қағидаттары сақталмайтынын атап өтті. Непотизм, байланыс арқылы жұмысқа орналасу, сыбайлас жемқорлық өркендеуде. Жастар мұндай әділетсіздікке қынжыла қарайды. Бизнес, өндіріс креативті, инновациялық ойлайтын мамандарды алмайды. Зерттеулер көрсеткендей жас маман алты айдан бір жылға дейін жұмыс іздеуі мүмкін және әрдайым профиль бойынша жұмыс таба алмайды. Еліміздің кадрлық әлеуетін арттыруға байланысты түрлі фактор ескерілген жастарды кәсіби іске асыру үшін кешенді жағдай жоқ.

*«Біздің қоғамда «байланыс» қандай да бір рөл атқаруды жалғастыруда. Жас респонденттердің 49,5% байланыс та үлкен рөл атқаратынын немесе жұмысқа орналасуда маңызды фактор екенін атап өтті» (сарапшы, PhD докторы, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Біз өте талантты жастардың кетіп жатқанын көріп отырмыз, оларды ірі компанияларға шақыруда. Біз жас әйелдердің Америкада да, Еуропада да жоғары лауазымдарда ұлттық банктерде жұмыс істейтінін көреміз. NASA-ға және басқа да беделді халықаралық ұйымдарға жұмыс істеуге кететіндер бар. Бізде талантты жастар бар, бірақ, өкінішке қарай, жағдай жасалмайтындықтан, олар иммиграцияны таңдайды. Жағдай бойынша мен тек жұмыс пен жақсы жалақы туралы ғана емес, жалпы жағдайды меңзеймін: денсаулық сақтау, білім беру, меритократия туралы айтып отырмын. Егер адамдар жұмыс істесе және қандай да бір өсім алса, мансаптық өсу болса, онда, әрине, бұл оларды елде қалуға ынталандырады. Бірақ жалақы мен жұмыс қана емес, әлеуметтік пакет пен меритократия да болуы тиіс. Бұл заттар бірлесіп жұмыс істейді және осында қалып, өмір сүру үшін елді тартымды етеді» (сарапшы, PhD докторы, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).*

*«Олар қалай жұмыс істейді? Өкінішке қарай, бізде компаниялардың саны өте аз, түлектерді конкурстық іріктеу негізінде алады. Түлектердің үлкен пайызы жеке байланыс, таныс бойынша жұмысқа тұрады. Егер бұл жұмыс өте жоғары төленетін болса, онда бұл жерде міндетті түрде жоғары лауазымды туыстардан протееже немесе қандай да бір байланыс болуы қажет» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

## 5.2 Еңбек көші-қонының pull факторлары

Еңбек көші-қонының «тартушы» факторлары келген еліне байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

### Шекара маңындағы көші-қон

Сарапшылар шекаралық еңбек көші-қонына қолайлы келесі факторларды атап өтті:

- тербелмелі/маусымдық еңбек көші-қонының да, тұрақты жұмыс орнына барудың да бұрыннан таныс үлгілері қалыптасқан субөңірлік субмәдениет;
- ортақ тарихи және туыстық түбірлердің болуы, диаспоралардың жинақы тұруы, көптеген этносаралық некенің болуы, тілдің ортақтығы;

- көрші мемлекеттердің шекаралас аймақтарындағы адамдар арасындағы тұрақты байланыстар, ынтымақтастық және бірлескен кәсіпорындар құру, мәдени-гуманитарлық, ақпараттық алмасу.

Сарапшының айтуынша, Қазақстаннан кеткен еңбек мигранттарының ағыны 2015-2016 жылдардан бастап тіркеле бастады. Еңбек көші-қонының негізгі бағдары – РФ. Ресей статистикасының жалпы бағалауы бойынша, РФ-да 600 мыңнан астам қазақстандық жұмыс істейді. ҚР және РФ статистика деректері әртүрлі, бұл еңбек көші-қонының көлемін сенімді бағалау үшін қиындықтар туғызады. Көбінесе Ресей Федерациясына Қазақстанның шекара маңы аймақтарынан жастар барған, онда халық құрылымында орыс халқының үлесі салыстырмалы түрде жоғары болды (Солтүстік Қазақстан, Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар облыстары).

Еуразиялық экономикалық одақ құрылып, тиісті халықаралық құралдарға қол қойылғаннан кейін ҚР, РФ, Беларусь және Армения азаматтарының еңбек көші-қонының заңды өрісі айтарлықтай нығайды және РФ-ға еңбек иммиграциясы артты деп сарапшы атап өтті. Олардың қатарында жұмыссыздықтың жоғары деңгейі байқалатын ҚР оңтүстік өңірлерінен келген қазақ жастарының ағыны ұлғайды.

### РФ еңбек көші-қонының pull факторлары

Соңғы уақытқа дейін (әскери қақтығысқа дейін) Ресейдегі қазақстандықтар үшін «тартушы» фактор **Қазақстанмен салыстырғанда жалақының жоғары деңгейі болды.**

Ресейге қарсы енгізілген санкцияларға қарамастан, сарапшының пікірінше, ресейлік бағыттың қазақстандықтар үшін тартымдылығы, оның ішінде мұнай және басқа да пайдалы қазбаларды өндіру сияқты салаларда, құрылыста, негізінен елдің солтүстік өңірлерінде жоғары болып қалады. IT мамандары, медицина қызметкерлері жақсы жұмыс істейді.

Сондай-ақ еңбек көші-қонына қолайлы жағдайлардың арасында **тілдің ортақтығы** қалып отыр, өйткені қазақстандықтардың едәуір бөлігі орыс тілін біледі және бұл Ресей Федерациясында жұмысқа орналасуды айтарлықтай жеңілдетеді.

Еңбек көші-қоны үшін аумақтық жақындық, көші-қонға жұмсалатын шығындардың төмендігі, сондай-ақ Қазақстанда **туыстарымен және жақындарымен тығыз байланыста болу** мүмкіндігі тартымды саналады.

Сарапшылардың пікірінше, жақында жаңа тренд қосылды – Ресей нарығында сұранысқа ие Қазақстанның **жоғары білікті мамандарының жекелеген санаттары үшін арнайы жағдайлар** түрінде пайда болғаны pull факторлар қатарын толтырады. Олар үшін қолайлы жағдайлар қарастырылады және жарияланады. Атап айтқанда, Орталық Азия елдерінің IT мамандары үшін жоғары жалақы, төмен пайыздармен ипотекалық несие және т.б. ұсынылады.

*«Бұрын қазақстандықтар шетелге жұмыс істеуге бармайды деп есептелген, өйткені бізде Қазақстанда жалақы деңгейі өте жоғары және экономикалық тұрғыдан бізде бәрі қалыпты еді. Бірақ қазір біз иә дейміз, онда шетелде жұмыс істейтін қазақстандықтардың еңбек көші-қоны көлеміне әртүрлі бағалау бар деп айтамыз. Негізгі бағыттардың бірі – Ресей Федерациясы. Әртүрлі бағалау бар. Мен көрген сан бар және ол статистикалық түрде ресми түрде расталды. 600 мыңнан астам қазақстандық Ресей Федерациясында жұмыс істейді. Тағы да – ресейліктер бір цифрды берсе, Қазақстанда – басқа цифрды береді. Мұнда салыстыру және зерделеу қажет» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

«Не тартады? Біз оны қалаймыз ба, жоқ па, бірақ соңғы уақытқа дейін Украинадағы, Ресей Федерациясындағы қақтығыстарға дейін жұмыс күшінің құны Қазақстанға қарағанда жоғары болды» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

«Ресей Федерациясы жағдайында бізде ең ұзын шекара бар – бұл тілдің қолжетімділігі, бұл әлі күнге дейін байланыстыратын тарихи тамырлар. Жақын жерде туыстары қалды және т.б. Ақпаратқа үлкен қолжетімділік бар, бұл бірлескен іс-шаралар, диаспоралардың жинақы тұруы» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).

«Негізінде, дәл осы фактор Ресей Федерациясында да жұмыс істейді, өйткені бізде әлі күнге дейін бірыңғай орыстілді кеңістік бар және жалпы қазақстандықтардың көпшілігі, соның ішінде еңбек мигранттары да орыс тілін өте жақсы біледі және сол жерде сапалы түрде тұра алады» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

«Ресейде, мен айтқанымдай, еңбек күшінің бағасы жоғары, сұраныс жоғары, ел үлкен ғой. Ресей Федерациясының өзінде қазақстандықтар жұмыс істеуге барады, айталық, солтүстік өңірлерге, мұнай өндіруге және басқа да пайдалы қазбаларды өндіруге барады, құрылыста және т.б. Сонымен қатар қазақстандық IT-мамандар, қазақстандық дәрігерлер, әрине, тұрақты тұруға барады. Олар сондай-ақ өте жақсы ұйымдастырылған. Олар қазірдің өзінде Ресей нарығында сұранысқа ие жоғары білікті мамандар. Қазір жаңа тренд бар. Ресейге салынған санкциялардан кейін Ресей өте қолайлы жағдай жасады, қалай болғанда да, Орталық Азия елдерінің IT-мамандары үшін қолайлы жағдайлар жариялады. Мүмкін, бұл жоғары ақы төленетін және жеткілікті білікті мамандардың Қазақстаннан еңбек көші-қонының жаңа толқынын тудыруы мүмкін. Ипотекалық несие өте төмен пайызбен болады және өте жақсы жалақы алуға уәде береді. Динамиканың қандай болатынын көрейік» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

Қазіргі уақытта құрылыс саласының белсенді дамуына, жаңа кәсіпорындардың ашылуына, демек, жұмыс орындарының болуына байланысты қазақстандық жастардың **Өзбекстанға** қоныс аудару тренді байқалады.

Сарапшының айтуынша, Қазақстан мен Өзбекстанның шекаралас өңірлері бірлескен бизнес-жобалармен де, тұлғааралық деңгейдегі іскерлік байланыстармен де байланысты.

«Иә, қазір біздің жастардың Өзбекстанға көшу тренді байқалады. Қазіргі таңда құрылыс қарқыны жүріп жатқандықтан, көптеген жаңа кәсіпорын ашылуда, оның ішінде бірлескен кәсіпорындар да бар» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).

«Өзбекстан жағдайында, оңтүстікте, ол жерде басқаша. Яғни, шекара маңы аймақтары «reople to reople» деп аталатын деңгейде ынтымақтастық пен қандай да бір бірлескен іс-шаралар мен өзара іс-қимыл жасауға әрдайым бейім (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).

### Алыс шетелге еңбек көші-қонының pull факторлары

Сарапшының пікірінше, еңбек көші-қонындағы жаңа тренд – жастар Қазақстаннан шалғай жатқан аумақтарды игеруге тырысатыны. Бұл үрдіс артып

келеді. Оның ішінде заңсыз еңбек көші-қоны да өсуде. Бұл Қазақстанның ерекшелігі ғана емес, әлемдік үрдіс.

Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне, көбінесе **Оңтүстік Кореяға** еңбек көші-қоны тренді салыстырмалы түрде жаңа және күш алуда. Сарапшы атап өткендей, қазақстандықтар көбінесе қызмет көрсету саласына – қонақ үй және мейрамхана бизнесіне, сондай-ақ құрылыс пен өнеркәсіпке (мысалы, химия өндірісі) жұмысқа барады. Кореяға еңбек көші-қоны үшін pull-факторлары:

- салыстырмалы түрде қолайлы еңбек жағдайлары;
- жоғары жалақы;
- қолайлы визалық режим (қазақстандықтар 90 күн визасыз бола алады).

Оңтүстік Корея Қазақстанның оңтүстік облыстарынан: Алматы, Түркістан облыстарынан, Шымкент қаласынан мигранттарды жиі тартады.

Пандемия аяқталғаннан кейін ағындар қайтадан басталды. Елдер азаматтардың кіруін бақылауды күшейте бастаса да.

*«Еңбек көші-қоны туралы айтар болсақ, келесі бағыт – Оңтүстік-Шығыс Азия. Бұл корей көші-қоны, ол жақында күш жинап келеді. Бірақ көбіне адамдар қызмет көрсету саласында жұмыс істеуге барады. Бұл қонақ үй бизнесі, бұл мейрамхана бизнесі, бұл құрылыс және өнеркәсіптік кәсіпорындар, мысалы, өртүрлі химиялық және басқа да өнімдер. Яғни, бұл да бағыт» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Қазір үлкен тренд, дәлірек айтсақ, жастардың алыс елдерде жұмыс іздеп жүрген тенденциясы артып келеді. Оның ішінде Оңтүстік Кореяда, Америка Құрама Штаттарында, Шығыс Еуропада. Біз жастардың тырысып жатқанын көріп отырмыз, ол іске асыру үшін мүмкіндіктер іздейді және мұнда реттелмейтін көші-қон, заңсыз көші-қон және т.б. бар екені тоқтатпайды. Айта кету керек, бұл тек қазақстандық тренд емес, бұл жалпы әлемдік тренд. Мамандар пандемиядан кейін жағдай өзгереді және мүмкін көші-қон процестері аздап тоқтайды, бірақ тоқтамауы да мүмкін дейді. Карантиндік шаралар әлсірегеннен кейін ағындар қайтадан басталды. Тағы бір нәрсе, елдер азаматтардың кіруіне бақылауды күшейтті. Бұл қосымша проблемалар, қосымша кедергілер туғызады, бірақ соған қарамастан онлайн жұмыс істеу мүмкіндігі бар, онлайн оқу мүмкіндігі бар, сондықтан таңдау көп болды» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

2000-шы жылдардан бастап жұмыс күші жетіспейтін елдер шетелдік жұмыс күші үшін тартымды жағдайларды қамтамасыз ету үшін өз заңнамаларын өзгертуге тырысуда.

*«Біріншіден, 2005 жылы Ұлыбритания, 10-шы жылдары Испания елге шетелдік жұмысшыларды тарту үшін көші-қон заңнамасын өзгертуге тырысты. Бұл әлеуметтік төлемдер, жұмысқа орналастыруды қамтыды. 2005-2010 жылдардан бастап ұсынылған бұл процестер өте белсенді бола бастады. Бүгінгі таңда бұл елдер көші-қон үшін тартымды елдер болып саналады» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саяси ғылымдарының докторы, профессор).*

Түркияға еңбек көші-қоны үшін қолайлы факторлар, жақсы жұмысқа орналасу және салыстырмалы түрде жоғары табыс алу мүмкіндігімен қатар, мәдени және тілдік жақындық болып табылады.

*«Тағы бір бағыт – Түркияға бағыты. Кореяға өртүрлі фактор, айталық, бұл өте қолайлы еңбек жағдайлары бар, жалақысы жоғары ұйымдасқан көші-қон*

болуы мүмкін. Түркияға, мұнда тілдің жақындығы, мәдени кеңістіктің жақындығы түркі факторы іске қосылады» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

**БАӘ**-дегі еңбек көші-қонының pull факторлары:

- жақсы жұмысқа орналасу мүмкіндігі;
- салыстырмалы түрде жоғары жалақы;
- эмигранттарға өте адал көші-қон саясаты.

*«Айтпақшы, Әмірліктер, қазір Дубай қазақстандық жастар үшін өте тартымды бола бастады. Онда тиімді орналаса аласыз және көші-қон саясаты эмигранттарға өте адал, өйткені іс жүзінде Дубай – мигранттар елі. Өз халқы тек 4 млн, ал қалғаны – еңбек мигранттары» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

### **Еңбек көші-қонының өңірлік ерекшелігі**

Өңірлік ерекшелігі – солтүстік және оңтүстік облыстардың жастары көбінесе еңбек көші-қонына бейім екені. ҚР оңтүстік өңірлерінің арасында да жіктелу бар: Егер Алматы қаласы мен Алматы облысының жастары еңбек көші-қонына, сондай-ақ оқу көші-қонына бағытталған болса, Түркістан облысының, Шымкент қаласының, Қызылорда, Жамбыл облыстарының жастары еңбек көші-қонына жиі бейім. Оңтүстік өңірлерден еңбек көші-қонының себебі – өңірде жұмыс күші артық болуы, ал солтүстік өңірлерден – облыстардың депрессивті жай-күйіне байланысты (халықтың кетуі, елді мекендердің босап қалуы).

Оңтүстік аймақтардан келген жастар АҚШ-қа еңбек көші-қонын игере бастады, өйткені қызмет көрсету саласында жұмыс істейтін алғашқы толқын мигранттары жаңадан келгендерді игеруге көмектесетін шағын қауымдастықтар ұйымдастырды.

Еңбек көші-қоны – бұл орташа немесе төмен біліктілікті қажет ететін жұмысқа орналасу үшін таңдау.

*«Еуропалық Одақ елдері, АҚШ, әрине, сақталады. Бірақ жақын шетелдер біздің еңбек мигранттарымызды әлі де қызықтырмайды. Себебі Еуразиялық экономикалық одақ аясында еңбек мигранттары Ресей Федерациясына жеткілікті мөлшерде кетті, бірақ Оңтүстік Кореяға көбірек кетті. Менің ойымша, бұл Түркістан облысы немесе Оңтүстік Қазақстан облысы, бірақ Алматы облысы емес. Дубайда жұмыс жасайды. Бірақ, әрине, соңғы жылдары АҚШ-та, тіпті қызметте де жұмыс істеу үрдісі байқалады. Яғни, біз әлі де біліктілігі орташа және төмен мигранттар туралы айтып отырмыз» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Өте қызықты тренд, бізде Шымкент, Түркістан сияқты қалалардың жастары бар, олар АҚШ-қа батыл барады, өйткені онда осындай шағын қауымдастықтар, бірлестіктер бар, олар қазірдің өзінде қызмет көрсету саласында жұмыс істейді, айталық» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Менің ойымша, бұл негізінен солтүстік және оңтүстік аймақтар жұмысқа орналасу үшін көші-қонға бейім. Алматы мен Алматы облысының жастары білім алу және жұмысқа орналасу мақсатында көшіп кетуді мақсат етеді, бірақ оңтүстік, ең оңтүстік өңір жұмысқа орналасу мақсатымен көбірек кетеді» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Ресей – бұл біздің жастарымыз кеткен басты аймақ және, әрине, солтүстік өңірлерден. Статистика бойынша бізде көбінесе Солтүстік Қазақстан, Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарынан кетеді. Олар Ресейде*



шекаралас аймақтарда жұмыс істейді, оқиды, бұл белгілі факт» **(этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Ал оңтүстіктен Оңтүстік Кореяға, бір жерде Өзбекстанға, Түркияға, Қытайға ақша табуға бағытталған. Менің ойымша, бұл бағыттар сақталады. Бұл елдер сақталады. Бірақ бұл Дубай, Еуропалық Одақ елдері және АҚШ. Оңтүстіктен – Оңтүстік Кореяға барады, біліктілігі төмен позицияларға қарамастан, ал жалақы бізде жетіспейтін зауыттардағы жалақыдан әрқашан жоғары. Жұмыс күші мол облыстар – бұл әрдайым біздің оңтүстігіміз. Мұндай анықтау беруге бола ма, жоқ па білмеймін, қазір Түркістан облысы, Оңтүстік Қазақстан облысы, Алматы облысы ішінара. Солтүстіктен дәстүрлі түрде Ресей Федерациясына кетеді. Онда, негізінен, бұл шекара маңы солтүстік өңірлер депрессиялық деген ұғым бар. Халықтың азаюы тұрғысынан демографиялық жағынан олар қазірдің өзінде өте проблемалы өңірлер. Олар бізде қазірдің өзінде бос қалып жатыр. Жастар кетеді. Ресей Федерациясына кетті. Енді қалай болатынын көрейік. Енді көп кетпейді» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

«Негізінен оңтүстік облыстардан – Түркістан облысы, батысырақ болса да Қызылорда облысы, Жамбыл облысы, тіпті Алматы облысынан да барады. Оңтүстік Кореяға негізінен еңбек мигранттары барады. Олар Ресейге аз барады. Олар Оңтүстік Кореяда не табуға болатынына сәйкес... Қазір көптеген адам АҚШ-қа барады, жалақы деңгейі де жоғары. Ресейде, мүмкін, жалақы төмен немесе аз болса да, жастар Қазақстаннан шықпай-ақ жалақы, табыс ала алады, сондықтан оған барудың мәні жоқ. Мүмкін, шекара маңы аудандары, онда онша қиын емес шығар, отбасынан алыс емес, үйреншікті жағдайдан ажырамау мүмкін, олар көбірек шығуы мүмкін» **(ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингілеу және талдау саласындағы сарапшы).**

## Еңбек көші-қоны

Қазақстанға еңбек иммиграциясының ерекшелігі негізінен Орталық Азия елдерінен еңбек мигранттары келетінінде, мұнда ҚР-мен салыстырғанда табыс деңгейі төмен және жұмыс орындары аз. Бұған Орталық Азия елдерінің тұрғындары үшін визасыз кірудің болуы ықпал етеді. Сарапшының пікірінше, қазір Қазақстан еңбекақы төлеу деңгейі бойынша ОА елдерінің тумалары үшін тартымдылығын жоғалта бастады.

Сондай-ақ 2022 жылдың ақпан айынан бастап Ресей мен Украинадан уақытша еңбек мигранттарының ағыны өсті. Түркиядан Қазақстанға негізінен бизнес-көші-қон процесі байқалады.

«Бізге тағы да кіріс деңгейі төмен және жұмыс орындары аз елдерден келеді. Бұл Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан екені құпия емес. Алыс шетелден... тағы да Үндістан, Ираннан келеді. Оларға виза қажет болғандықтан қиынырақ. Ал жақын шетел елдеріне керек емес. Бізде визасыз кіру бар. Түркиядан келеді... Түркиядан негізінен кәсіпкерлер келеді. Бұл еңбек көші-қоны емес. Бұл бизнес-эмиграция, Халықтың көші-қоны туралы заңда бизнес-эмиграция бойынша жеке бөлім бар. Бұл көші-қон түрлерінің бірі» **(ҚР ІІМ Көші-қон процестерін мониторингілеу және талдау саласындағы сарапшы).**

«Қазақстан Орталық Азия елдерінен келген еңбек эмигранттары үшін тартымды, ол елдерде жалақы деңгейі Қазақстанға қарағанда төмен. Бірақ қазір, екіншіше қарай, біз осы артықшылығымызды жоғалтып жатырмыз»

*(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

## **6. Көші-қонды тежеу/қазақстандықтарды отанына қайтару перспективалары**

Сарапшылар жастардың көші-қонына қатысты қазіргі жағдайда ұлттық ауқымдағы проблемаларды көрмей отыр. 19 миллион халық үшін 40 мың адамның кетуі проблема емес.

Сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, көші-қонды тежеу мүмкін емес. Бұл жаһандық тенденция әрі қарай да өсе береді. Керісінше, көші-қонның қарқыны мен көлемін азайту туралы ойлану қажет. «Итермелейтін» факторларды талдап, оларды теңестіру жұмыстарын жүргізу қажет.

*«Менің ойымша, Қазақстаннан көшіп кету – оқу жағынан да, еңбек жағынан да ұлттық ауқымдағы мәселе. 2021 жылдың соңғы мәліметтері бойынша сыртқа ағылғандарды 40 мың адам құрады, бірақ бұл өткен жылдармен салыстырғанда көп болса да, несі бар? Бұл 19 миллион халық үшін үлкен көрсеткіш емес деп ойлаймын» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Мен оны тежеу мүмкін емес деп ойлаймын. Азайту? Азайту, иә, мүмкін. Жастарымыз қазір тіпті елдегі жағдайдың күрт өзгергенін көріп отыр. Жастардың мүмкіндіктері көбірек. Көші-қон ағындарын қалыптастыратын наразылық көңіл-күйі әлі де бар деп есептеймін, бірақ олар енді былтырғыдай күшті емес, қаңтар мен ақпандағыдай күшті емес. Сондықтан жастар ойланатын болады. Көші-қонды шектеу керек пе? Әрине, көші-қон ең алдымен адам капиталының кетуі. Адамдар кетіп жатыр. Не екені маңызды емес. Біліктілігі төмен, біліктілігі жоғары азаматтар. Егер олар мәңгілікке кететін болса, бұл, әрине, шығын. Бірақ, тағы да, олар кеткенде мемлекетпен байланыста болса, мен солай ойлаймын... Көші-қон саясатының кейбір қосымша шарасы қабылдау керек шығар, әлде бұл көші-қон саясатының орталығы ма. Және олардың неліктен кетіп жатқанын талдау міндетін қою керек» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).*

*«Білесіз бе, көші-қонмен ұзақ уақыт айналысып келе жатқандықтан, барлық теоретик көші-қон процестері қалыпты жайт деп санайды. Жаһандану дәуірі барлық есікті айқара ашты. Және алаңдайтын ештеңе жоқ. Әлемде 320 миллион мигрант бар. Дүние танығысы келген адамдар, кететіндер. Бірақ біздің шағын мемлекетіміз үшін бұл проблемалық мәселе болуы мүмкін. Сондықтан, әрине, біз жастардың елде қалуы үшін шара қабылдағанды жөн көреміз» (Орталық Азия және Қытай елдеріндегі көші-қон бойынша сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).*

Көші-қонды тұтастай тежеу мүмкін емесін ескерсек, оның беретін мүмкіндіктерін пайдалануға болады. «Жұмсақ күш» мүмкіндіктерін қоса алғанда, отандастар қауымдастығы еларалық деңгейде белгілі бір әлеуметтік капиталды құрған кезде.

*«...Мұны зерттеу керек. Әдеттегідей тек теріс көзқараспен қараудың қажеті жоқ деп ойлаймын. Бұл «ақылдылардың кетуі» емес, яғни жылыстау емес, бірақ шын мәнінде бұл «жұмсақ күш». Америкадағы баяғы үндістер, ондағы еврейлер, армяндар, мұнда өздеріңіз білесіздер, олар сонда болған кезде өз елдеріне үлкен көмек көрсетеді. Сондықтан шетелде және Ресейде қазақстандықтардың қауымдастығы болса, әрине, мәселе сапасында. Яғни, егер бұлар сол жерде пайдалы іспен айналыспай жүрген қазақстандықтар ғана*

болмаса, бизнесте, менеджментте жақсы орындарды иемденіп жүрген қазақстандықтар болса, ел бұдан тек ұтады» (халықаралық білім беру бағдарламалары бойынша сарапшы).

Ел ең білікті, дарынды кадрларды жоғалтып, оның орнына біліктілігі төмен жұмыс күшін алатын болса, көші-қон проблемаға айналады. Мұндай жағдайда ел «ақылдылардың кетуін» ауыздықтау немесе олар кері қайтуына жағдай жасау үшін тиісті шара қабылдауы керек.

Құнды мамандардың кетіп қалу мәселесі қайталануы қаупі бар. Бұрын 1990 жылдары кадрлар жеке бизнеске кетсе, қазір сапалы кадрлық ресурстар елден кете алады. Мамандардағы ұрпақ алшақтығы мәселесі бар. Маманның айтуынша, 10 жыл бойы Қазақстанның өндірістік жүйесі инженерлік-техникалық кадрлардың жетіспеушілігінен дағдарысқа ұшырады. 50-60 және 30 жастағы мамандар бар, олардың арасында 40-50 жас аралығы жоқ, өйткені бір кездері олар 90-шы жылдардағы қолайсыз әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларға байланысты «кетіп қалған».

Бірақ қазіргі уақытта құнды кадрларға ұқыптылықпен қарау қағидасы мемлекеттік саясатта байқалмайды, оларды көбейту және елде ұстау шаралары қарастырылмаған. Демек мұндай кадрлар қажет болған кезде оларды шетелден тартып, жоғары жалақы төлеуге тура келеді.

«Тіпті Сингапурмен салыстырғанда, пайызбен есептегенде, одан да көп адам кетеді. Бірақ Сингапур бұл мәселеде проблема көріп отырған жоқ. Яғни, мәселе мынада: біреуі кетеді және біреуі келеді. Кетеді, көп болмаса, сын көтермейтін шығар, бірақ оның орнына кім келеді деген сұрақ туындайды. Бірақ біліктілері кетіп, біліктілігі жоқтары келсе, иә, бұл, әрине, қиындық тудыруы мүмкін» (халықаралық білім беру бағдарламалары бойынша сарапшы).

«Тұрғылықты жерін өзгерту және көшу құқығы, менің ойымша, БҰҰ конвенциясында да жазылған. Бірақ мемлекет кетіп жатқандарды жіті қадағалауы керек деп ойлаймын. Ал, бұл жоғары білікті маман болса, мемлекетке пайдасы тиетін адам болса, ондай маманды, ондай адамды барлық жағдайда ұстау керек деп ойлаймын, оған қандай да бір ерекше шарттарды ұсыну керек. Бірақ бүкіл мәселе мынада: біздің мемлекеттің бүкіл жүйесі адам құндылығын төмендетіп, орны толмас адам жоқ екенінде, меніңше. Біреу кетсе – басқасын табамыз дейді» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).

«Бірақ қазір бұлай кадрларды жібере беру мүмкін емес, өйткені, менің ойымша, біз қандай да бір себептермен сабақ ала алмадық. 90-шы жылдары біздің еліміздегі нарыққа мамандардың өте үлкен қабаты барған кезде, олар өз біліктіліктерін жоғалтқанда және сәйкесінше, өз тәжірибесін ешкімге беруге уақыты болмады... Ал қазір біз сол жайтқа қайта оралудамыз. Егер біз сол кадрларды бағаламасақ, ұрпақты көбейтуге қамқорлық жасамасақ, кадрларға деген қажеттіліктерімізді қадағаламасақ және сәйкесінше оларды қандай да бір жолмен қанағаттандыруға тырыспасақ. Содан кейін бұл не әсер береді? Жетіспейтін мамандарды сатып алатын боламыз. Білесіз бе, мына бір қызық мысал, бірақ бұл көбірек спортқа қатысты... Жапонияда ерлер хоккейі әйелдердікіне қарағанда әлсіз, бірақ соған қарамастан олар бір кездері легионерлерді сатып алуға тыйым салды. Хоккейді тек жапон спортшылар ғана ойнайды екен. Оларға жаттықтырушыларды, кейбір тиісті мамандарды шақыруға рұқсат етіледі, бірақ спортшыларды шақырмайды. Яғни, бұл лауазым, олар өз кадрларын тәрбиелейді. Олардың қазір рейтингтері төмен болсын, қазір құлап, соққыға жығылсын, бірақ соған қарамастан, кейінірек, біраз уақыттан кейін олардың жоғары білікті спортшылары болады. Біздің ел осылай болып жатқанда, бүкіл спорт өз бағытын алсын, енді Олимпиадаға жақсы өту үшін шетелдіктерді

сатып алады. Ал мұндай жағдай барлық салада қайталанғанын қаламас едім. Яғни, бәрібір нәтиже алу үшін инвестиция салу керек. Арамшөптер арасында лалагүлдің қандай да бір түрі өседі деп ойламаңыз» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).**

Көші-қонды әсіресе әкімшілік әдістермен тежеудің қажеті жоқ. Халықаралық және тарихи тәжірибе көрсеткендей, қатаң тыйым салу шараларын енгізу демократиялық құндылықтарға қайшы ғана емес, сонымен қатар тиімсіз. Егер адам елден кеткісі келсе, ол соның жолын табады.

Сонымен бірге көші-қон – қоршаған ғаламдық кеңістікпен ашық қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу мүмкіндігі. Көші-қонды тежеу елге кері әсерін тигізуі мүмкін. Жастарды ұстап қана қоймай, иммигранттар үшін тартымды ел болу үшін тартымды және жайлы жағдай жасау қажет.

«Егер Қазақстан қоршаған кеңістікке ендірілген, интеграцияланатын болса, бұл біздің егемендік кезеңіндегі ең үлкен жетістіктердің бірі болмақ. Біздің әлеммен ашық сөйлесіп, айналамыздағы жаһандық кеңістікпен ашық әрекеттесе алатынымызды тежеу – елестетуге болатын ең жаман шешімдердің бірі. Бұдан ешкім пайда көрмейді, 100%. Ал көп адам ұтылады. Тағы бір нәрсе, сіздің еліңіздің ыңғайлы және тартымды болуына тырысыңыз, сонда жастар дүние жүзін аралап болған соң, әлі де елге оралып, осында өз әлеуетін жүзеге асырады, бұл жұмыс істеуге тұрарлық ел деп» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

«Пәкістанда, білесіз бе, оларға кетуге тыйым салынған. Дәлірек айтсақ, олардың шетелге тұрақты тұруға шығуы өте қиын... Грузия өз азаматтарына үзілді-кесілді тыйым салды, мұндай келісімді, мұндай рұқсатты бергісі келмеді. Кейбір басқа елде де солай. Бірақ бәрібір, қалағандар неше түрлі жол тауып, кетіп қалды. Сондықтан көші-қонды дәл әкімшілік шаралармен шектеу аса перспективалы емес. Олардың бізді тастап кетпей, біз үшін ұмтылуының бірден-бір жолы – өмір сүру деңгейін көтеру, экономиканы барлық көріністерімен дамыту керек... Біз оны оқуға, білім алуға жағдай жасау арқылы тежей аламыз. Сапалы білім, жұмыс табу, ақша табу, болашақта отбасын асырау және т.б. Тағы да мұның бәрі экономикаға келіп тіреледі» **(ҚР ІІМ көші-қон процесстерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).**

«Тартушы факторы деген бар, итеруші факторлар бар – жастар неге басқа елге кетеді, оларды басқа елге не тартады? Сол сияқты Қазақстанда да жастарымыздың Қазақстанда қалуы үшін тартымды болатындай жағдай жасауымыз керек. Бұл тағы да шыңдалу, жақсы жалақы, барлық қазақстандықтың өмір сүру деңгейін көтеру мәселелерімен байланысты. Жақсы білім, сапалы денсаулық сақтау, заңдар мен адам құқықтарының сақталуы – осының бәрі еліміз тек жастар үшін ғана емес, жалпы Қазақстан азаматтары үшін тартымды болуына ықпал етеді. Ал бұл жағдайлар жасалғанда адамдардың кеткісі келмейтін болады» **(сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).**

Шетелде жүрген жастардың Қазақстанға оралу мүмкіндігі қандай? «Болашақ» бағдарламасында оқудан өткеннен кейін бағдарламаға қатысушының елге оралуы және Қазақстанның кез келген елді мекенінде белгілі бір мерзімге жұмыс істеуі қажет жағдайлар қарастырылғанын ескере отырып, жастардың бұл бөлігінің елге оралуына кепілдік беріледі. Мамандардың айтуынша, бағдарламаға қатысушылардың біразы белгіленген 5-6 жыл жұмыс істеп, лайықты жағдай таппай шетелге кетіп жатады.

Жастар өз қаражатына оқитын жағдайда, олардың оқу елінде әрі қарай жұмысқа орналасу үшін қалу ықтималдығы жоғары. Бұл әсіресе Еуропа елдеріне

қатысты. Сондай-ақ жақсы жұмыс ұсыныстары бар жоғары білікті жас мамандар баратын елдерде қалуы ықтимал.

Сарапшы 2018 жылы жүргізілген зерттеу деректерін келтіреді, соған сәйкес шетелде оқитын жастардың 50%-ға жуығы өздері білім алған елде қалуға ниет білдірді. Ал өмір сүру сапасы мен деңгейі, өмір сүру жағдайларының жайлылығы, қауіпсіздік деңгейі және олар білім алған елдегі, мысалы, магистратураны бітірген жерде шыңдалу мүмкіндігі сияқты аспектілер факторлар болды. Бұл санаттағы жастар, өкінішке қарай, Қазақстанда олар бұған қол жеткізе алмайды және оқу елінде алатын деңгейге жете алмайды деп сенді. Біз негізінен Еуропа, АҚШ және Канада елдері туралы айтып отырмыз. Білім алғаннан кейін Қазақстанға оралған респонденттердің ішінде оқу еліндегі және Қазақстандағы өмір сүру жағдайларын салыстыра отырып, Қазақстаннан қайтадан кетуге және одан әрі қарай жүруге ниеті барлардың айтарлықтай пайызы болды.

Осыған қарамастан, сарапшы мұндай жағдайға теріс қарауға болмайды, өйткені берік туыстық байланыстарды ескере отырып, *циркуляр көші-қон* орын алады деп санайды. Яғни, жастар Қазақстанға оқтын-оқтын келіп тұратын болады және мұнда бәрі елдегі жағдайға, әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайдың қалай дамып жатқанына байланысты болады.

Қайтымсыз көші-қон Қазақстандағы этносаралық немесе лингвистикалық саладағы жағдайдың нашарлауына айналуы мүмкін. Сонда қазақ емес ұлт өкілдері не тарихи отанында, не алалауға ұшырамайтын елде қалады. Алалаудың кез келген басқа түрі (саяси, діни көзқарастар, жыныстық бағдар және т.б. бойынша) қайтып келмеу факторына айналуы мүмкін.

Көбінесе қайтып оралу – барған елде әлеуметтік жағынан қорғалмағанын (медициналық сақтандыру, зейнетақы жарналары, зейнетақы жарналары жоқ, т.б.) түсініп, басқа елге жұмыс істеу үшін көбінесе уақытша (кейде заңсыз) кететін біліктілігі төмен кадрлардың еңбек миграциясы. Мигранттардың бұл бөлігі баратын елде ұзақ уақыт тұра алады.

Сарапшы зерттеу деректерін келтіреді, соған сәйкес көші-қон көзқарасы бар жастар (бұл барлық респонденттердің шамамен 70%) білім, кәсіптік тәжірибе алғаннан кейін немесе қажетті қаражатты тапқаннан кейін қайтып оралғысы келеді. Баратын елде мәңгі қалғысы келетіндер азшылықта. Осылайша, сарапшының пікірінше, **жастардың шетелге көшуі жиі қайталанатын сипатта болады.**

*«Егер жастар толықтай оралу міндеттемесін алып кетсе, олар қайтып келіп, жұмыс істейді, сосын одан әрі ойланады. Жастар бос болса, оқуын өзі төлесе немесе ата-анасы төлесе, әрине, жастар Еуропада болса, қалуға тырысады. Тіпті Түркияда да, Қытайдың бір жерінде де. Бірақ менің ойымша, уақыт өте біздің Қазақстандағы барлық жастар қайтып келеді, бірақ қазір бұл туралы мәселе емес. Менің ойымша, қазір циркуляр көші-қон мәселесі маңыздырақ. Яғни, олар белгілі бір мерзімге оралуы мүмкін. Қайта оралу үшін жастар өзін жан-жақты қауіпсіз сезінгенде, ең бастысы, туған жерінде лайықты еңбек пен лайықты өмір күтіп тұрған кезде белгілі бір жағдайлар қажет. Өйткені көші-қон әрқашан қабылдаушы елде де, шыққан елде де әлеуметтік-экономикалық, саяси процестердің көрінісі болып табылады» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD).*

*«Егер олар мемлекеттік білім беру бағдарламасы бойынша барса, қайта оралады. Қазірдің өзінде белгілі бір шарттар бар. Егер олар шақырушы университет есебінен немесе өз қаражатына барса, онда, әрине, олардың қайтып оралу ықтималдығы аз» (этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

«Бірде Білім министрлігінде жиын өтіп, онда қазір Батыста жұмыс істеп жүрген барлық ғалымдарды, жас ғалымдарды елге тартып, оларға жағдай жасау, оларға гранттық қаржы бөлу қажеттігін көтерді. Бірақ мен олай ойламаймын. Бізде әзірге Батыста, басқа құрылымдарда жұмыс істеген адамдар қайтып келмейді деп ойлаймын. Ал қазір, менің ойымша, бұл мәселе туралы ойлаудың да қажеті жоқ» **(Орталық Азия және Қытай елдеріндегі көші-қон бойынша сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).**

«Сонымен қатар, мен сізге айтқан зерттеу аясында біз сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі, 70%-дан астамы, әрине, қандай да бір жолмен шетелге шығу мүмкіндігін немесе ықтималдығын есте ұстайтынын білдік. Назар аударыңыз. Бұл олардың кететінін білдірмейді, бұл олардың ешбір жағдайда бармайтындай ұстанымының жоғын білдіреді. Яғни, олар шетелге шығуға болатын нұсқаларды теориялық тұрғыдан қарастырып, дайын отыр. Сондықтан бұл идея оларға жат емес. Бірақ біз олардан келесі сұрағанымыз «егер сіз кетсеңіз, қайтуды жоспарлайсыз ба» деген сауал болды. Содан кейін, осы тақырып туралы айта бастаған бөліктен әлдеқайда көп бөлігі қайту опциясын қарастырады. Яғни, мен барамын, сонда табысқа жетемін, ақша тауып, қосымша мамандық алып, диплом алып, тіл үйренемін және осында Қазақстанға ораламын. Көп бөлігі солай деді. Азы ғана мына нұсқаларды қарастырады: мен ешқашан оралмаймын немесе тек қонаққа келемін» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

«Яғни, Қазақстанда адамдардың өте үлкен пайызы мемлекеттен қаржылық қолдау көрмей, шетелге оқуға кетіп, оқу ақысын өздері төлейді. Егер олар мұны өзі қаламаса, біз бұл адамдарды елге қайтара алмаймыз. Қандай шаралар қолданылса да нәтиже бермейді. Тек елдегі жүйелі өзгерістер, нағыз демократиялық, экономикалық дамыған Қазақстанды құру ғана осы жерге қайта оралуға және өз әлеуетін іске асыруға өте тартымды фактор болмақ. Бұл жерде басқа шараларды ұсыну екіталай» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

«Ал еңбек көші-қонына кеткендер үшін бұл ұзақмерзімді болу дер едім. Егер бұл заңсыз болса, ол белгілі бір сәтке дейін құқық бұзушылық жасап, елден қуылады немесе адамдар ешнәрсе бұзбаса, елде бес-он жыл бола алады» **(этнодемографиялық процестер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).**

Әлемдік тәжірибе екінші немесе үшінші буын мигранттарының қайтып оралу мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Мигранттардың ұрпағы көбінесе тарихи отанының мамандандырылған мекемелерімен бірлескен жобаларды бастайды немесе оқу, жұмыс немесе саяхаттау мақсатында келетін уақытша мигранттарға айналады. Сарапшының пікірінше, Қазақстаннан кеткендердің біразының уақыт өте келе онымен байланысын жаңартуға мүмкіндігі бар, дегенмен олардың көпшілігі осы байланыстарды әлі де сақтап, бірлескен трансшекаралық бизнесті дамытып, түрлі салалардағы ынтымақтастықты нығайтады.

«Сіз халықаралық тәжірибенің не көрсететінін білесіз бе? Тіпті азаматтар өз елінен ұзақ уақытқа немесе мәңгіге кетіп, онда жақсы жұмысы тапқанда да, екінші немесе үшінші ұрпақта мигрант болған кезде, уақыт өте келе солардың балалары мен немерелері ата-баба мекеніне деген қызығушылық танытады. Олар не оны жиі кәсіби түрде зерттей бастайды, не осы елдің мамандандырылған мекемелерімен бірлескен жобаларды бастайды. Немесе олар ата-анасының отанына турист ретінде немесе оқу, жұмыс үшін жиі саяхаттай бастайды. Анда-санда ол жаққа тұрақты тұруға да қайтады... «Жастар»

*ғылыми-зерттеу орталығына тек этностық қазақ-қандастармен ғана шектелмей, тереңірек зерттеуді ұсынар едім» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қоны жөніндегі ғылыми-зерттеу кеңесінің мүшесі).*

## 7. Көші-қон саясатының халықаралық тәжірибесі

### Қытай

Сарапшы 1990 жылдардың басында мигранттар ағыны Орталық Азия елдеріне қарай бет алған кезде, өз азаматтарының жаппай бейберекет миграциясына тап болған Қытайды мысалға келтіреді. Кейінірек Қытай үкіметі көші-қонды бақылай бастады, оның жастарына жағдай жасады: жалақы өсті, баспана мүмкіндіктері пайда болды. Бұл көші-қон ағынын тоқтатты. Бүгінгі таңда Қытай жастарының көші-қон көңіл-күйі төмендеп, кеткендердің енді қайтуға ниеті бар екенін айтады маман. Егер бұрын қытайлық мигранттар өз елінде кейіннен бизнес ашу үшін капитал жинау үшін басқа елдерге кетсе, қазір елден кетудің негізгі себептері Қытаймен байланысты кәсіпорындарда жұмыс істеу екен.

Маманның айтуынша, жағдайды кері қайтара алған маңызды шара – мемлекет тарапынан жастардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету шаралары. Атап айтқанда, университеттердің түлектерді жұмысқа орналастыруға формалды қатынасының қазақстандық тәжірибесінен айырмашылығы, Қытайдағы барлық ЖОО өз түлектерін жұмыс орындарымен қамтамасыз етуі керек болды. Сондай-ақ Қытайда жас отбасыларды баспанамен қамтамасыз ету, жас мамандарды материалдық ынталандыру шаралары да бар.

*«Мен зерттеп жатқан елдің мысалы – Қытай. 1990 жылдардың басындағы Қытай көші-қоны соншалықты бейберекет болғанын сонша, ол біздің елімізді және Орталық Азияның барлық елдерін де қамтығанын бәріміз жақсы білеміз. Және ол көп алаңдатты, «сары қауіп» туралы мифтер пайда болды. Бірақ кейін Қытай үкіметі бақылауға алып, өз жастарына жағдай жасай бастады. Ал енді олар елінен кеткісі келмейді. Мен сұхбат алғандардың де бәрі үйіне қайтқысы келеді. Өйткені жалақының жоғары деңгейі, баспана алу үміті бар. Осының бәрі аталған көші-қон ағындарын тоқтатты. Бұл, әрине, ең алдымен, өз еліндегі материалдық ынталандыру ғой. Ал енді бастапқы капитал жинап, өз елінде қандай да бір кәсіп ашып, ақша табу үшін кететін қытай жастары қазір жоқ. Қазір Қытайдың көші-қоны, білесеніз, осылай болды. Ол нақты сипатқа ие. Олар мұнай кәсіпорындарына барады, яғни туған жерімен байланысты кәсіпорындарға барады. Олар соны тоқтата алды.*

Олар үшін өте маңызды мәселе – жұмыспен қамту. Барлық ЖОО өз түлектерін жұмыс орынымен қамтамасыз етуі керек. Ал бізде бұл бағдарлама нөлге дейін төмендеді. Білесіз бе, бізде тек ресми жұмыс бар. Студенттер біреумен келісіп, жалған қағаздармен жауып тастайды. Ал жұмысқа орналастыру процесінің өзі іс жүзінде жоқ.

*Сосын, әрине, жас отбасыларды баспанамен қамтамасыз ету, жас мамандарды ақшалай ынталандыру. Кеңес дәуірінде Қытайда көші-қон ағынын тоқтатқан кездер өте көп. Менің білуімше дәл осы елде. Өкінішке қарай, менде басқа мысал жоқ. Қытай өте табысты және сәтті тәжірибе көрсете білді» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдардың докторы, профессор).*

## Франция

Сарапшының пікірінше, 20-ғасырдың 1960-70 жылдарында вандализм әрекеттерімен қатар жүретін студенттердің бірқатар наразылық акциясы өткен Франция тәжірибесін де ескеру қажет. Бұл толқулардың себебі үлкен жас ұрпақтың еңбек нарығына үлкен амбициялармен, жақсы біліммен келген және жұмыс тапшылығына тап болған жағдай болды. Францияның беделді университеттерінің түлектері өз мамандығы бойынша жұмыс таба алмады. Бұл жерде сарапшы Қазақстанда қалыптасып жатқан жағдайға ұқсас жағдайды көреді.

60-70 жылдардағы оқиғалардың нәтижесінде Франция үкіметі шаралар мен заңдардың тұтас кешенін әзірледі. Соның бірі – мамандығы бойынша жұмыс тәжірибесі жоқ университет түлектерін жұмысқа алатын кәсіпкерлерге салық жеңілдігін беру бағдарламасы болды. Францияда 3 жыл ішінде жұмыс берушіге жас мамандарды жұмысқа қабылдағаны үшін салық жеңілдіктері беріледі. Осы уақыт ішінде маман өз біліктілігін арттыруға, нарықта бәсекеге қабілетті болуға және кәсіби мансабын жалғастыруға мүмкіндік алады. Осылайша түлектерге өз мүмкіндіктерін ашуға мүмкіндік берілді. Сарапшының пікірінше, бұл тәжірибе мұқият назар аударуға тұрарлық.

«Дипломмен – ауылға!» деген сияқты бағдарламалар Қазақстанда да қолға алынып жатқанымен, бұл бағдарламалар урбандалу тренді әлемдік үрдіс екенін, оны кері қайтару қиын екенін ескермейді.

*«Осы студенттердің наразылықтарын басумен қатар, ол жерде баррикадалар салынды, өртенді, талқандалды, заңдардың тұтас пакеті әзірленді. Ал, атап айтқанда, бір бағыт мынадай болды: мемлекет мамандығы бойынша жұмыс тәжірибесі жоқ ЖОО түлектерін жұмысқа алатын жеке кәсіпкерлерге жеңілдікті салық салу бағдарламасын әзірледі. Яғни, сөзбе-сөз айтқанда, студенттер диплом алды, сосын олар жұмысқа қабылданды, өйткені, білесіз бе, бұл мәселенің бірі, жұмыс берушінің талаптарының бірі – біздің көптеген түлектеріміз мамандық бойынша жұмыс тәжірибесі болмағаннан осыдан сүрінеді... Шатаспасам, Францияда солай болды. Яғни, жұмыс беруші пәлен жас маманды жұмысқа қабылдап, салық жеңілдіктерін алады және 3 жыл ішінде оны жұмыстан шығара алмайды. Осы 3 жыл ішінде бітірушінің таңдауы бар, ол ешнәрсе үйренбей, ешнәрсеге ие болмай, сәйкесінше кетерінде сол мінездемені де ала алады» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

## Өзбекстан

Сарапшы елде жұмыс күші артық болған жағдайда еңбек көші-қоны мәселесін шешу тәжірибесін мысалға келтіреді. Еңбек нарығы еңбекке жарамды жастардың барлығын қабылдай алмайтын Өзбекстанда мемлекет азаматтардың шетелдегі еңбек көші-қоны мәселесіне прагматикалық тұрғыдан қарады. Артық жұмыс күшін ұйымдасқан түрде, заң аясында шетелге шығаруды жеңілдету жөнінде бірқатар шараға бастамашылық етеді. Әлеуетті еңбек мигранттарын қажетті машықтарға, білімге, оның ішінде тілге үйрететін көптеген рекрутинг агенттіктері ашылды. Шетелде ақша тауып жүрген еңбек мигранттары оларды өз еліне жібереді. Бұл Өзбекстан экономикасына үлкен ақша ағынын береді. Тағы бір оң нәтиже – қажетті капиталды жинап, елге оралып, жеке кәсібін құратындар санының артқаны.

*«Міне, өзбектер бүгін не істеп жатқанын қараңыз. Оларда 32 миллионнан астам адам бар, экономика еңбекке жарамды жасқа жеткен жастардың барлығын қамти бермейді. Ал өзбектер өз еңбек ресурстарын шет елдерге жеткізу процесін өркениетті түрде ұйымдастырды. Оларда көптеген рекрутинг агенттігі, әлеуетті еңбек мигранттарын әртүрлі машықтарға, жұмысшы*



мамандықтарына, орыс тілін қаласа, соны үйрететін агенттіктер жұмыс істейді. Ал сосын Ресей Федерациясында жұмыс істейтін бұл адамдар жыл сайын тапқан ақшасының 1 миллиард доллардан астамын елге импорттайды. Ал бұл ақша экономикаға жұмыс істейді. Яғни, өзбектер өздері жұмыссыздықты азайту үшін қажетті жұмыс орындарын экономикалық тұрғыдан әлі құра алмайтынын түсініп, бұған мүлдем прагматикалық тұрғыдан қарайды. Осылайша олар шетелде ақша табатын, бірақ оны өз елінде жұмсайтын жұмыс күшін экспортқа шығарады. Оның үстіне көбі тапқан ақшасымен келеді, өз ісін дамыта алады» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

### Канада

Сарапшы елдегі сұранысы жоғары мамандықтар бойынша мамандарды тарту үшін түрлі преференциялар мен жеңілдіктер қолданылған Канаданы мысалға келтіреді. Мамандардың белгілі бір тобы үшін азаматтық пен міндетті жұмысқа орналастырудың жеңілдетілген нұсқасы қарастырылған. Бұл жүйе тиімді жұмыс істей алады, бірақ Қазақстан қазіргі уақытта жоғары білікті мамандарды, соның ішінде шетелге кеткен қазақстандықтарды жаппай тартуға дайын емес. Осыған ұқсас прецедент бұрыннан да болған, соның салдарынан шетелден оралған қазақстандықтар Қазақстанда 3-4 жыл жұмыс істеп, өзінің өмір сүру және еңбек жағдайларына, сондай-ақ жалпы атмосферасы, қоғамдағы қарым-қатынас сипатына көңілі толмай, кері кеткен.

«...Белгілі бір мамандықтың мамандары тартылатын Канада тәжірибесі қызық. Бұл жерде, мысалы, энергетиктер немесе инженерлер қажет. Және тек осындай адамдарды ғана тартады. Оларға азаматтық пен міндетті жұмысқа орналастырудың жеңілдетілген нұсқасы беріледі. Америкалық Green Card бағдарламасы да жұмыс істейді, олар Green Card бергенде, дарыны жоғары мамандардың азаматтық алу процесі жеңілдейді. Яғни, негізінен, Қазақстан, әрине, мұндай нәрселерді жасай алады, мүмкін, Қазақстаннан тыс жерде тұратын дарынды этностық қазақтарға арнап жасауға болар еді. Иә? Біз грант бере аламыз, айталық, оларды біздің жүйеде оқу үшін осында тарта аламыз, солай ма? Бірақ бір сұрақ туындайды, егер бұл дарынды адамдар болса, онда бұл адамды жалақының орташа деңгейі қанағаттандыра ма? Мысалы, біз сол болашақтықтарға сол саладағы, бір мамандық бойынша барлық қазақстандықтар алатын жалақыдан жоғары жалақы бере алмаймыз. ...бірақ Назарбаев шетелде білімі бар, Батыс университеттерінде жұмыс істеп жүрген барлық этностық қазақты Қазақстанға келіп жұмыс істеуге шақырған кезде осындай мақсат болды. Нәтижесінде бір топ адам келіп жұмыс істеді. Бірақ, әдетте, 3-4 жылдан кейін олардың барлығы өте жағымсыз сезіммен қайтып кетті. Өйткені бұл басқа орта, қарым-қатынастың сипаты басқа. Яғни, соны Қазақстанда қолданса болады, бірақ қиынға соғады. Меніңше, бұл мәселені мүлде қолға алмау керек, бұл Қазақстан үшін соншалықты қорқынышты емес» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

Өртүрлі елде, мысалы, Ресейде, Польшада, Батыс Еуропа елдерінде көші-қонға қолайлы жағдай жасауға бағытталған отандастарды қоныстандыру бағдарламалары қабылданғаны бірнеше рет айтылды.

«Мәселен, Польша қабылдауды жалғастыруда, оның үстіне оларға да еңбек ресурстары, адам ресурстары қажет. Ресей ұзақ уақыт бойы мақсатты саясат жүргізіп келеді: ол отандастарды шақырды, сонымен қатар олар отандастар деп атайтындардың өте кең тізімін жасады. Бұл оларға этностық орыстар ғана

емес, бұрынғы Кеңес Одағында өмір сүрген немесе солардың ұрпағы болып табылатын әрбір адамның Ресейге көшуіне негіз береді. Яғни, бұл Ресейге келіп, оның азаматтығын ала алатындардың өте кең тізімі дер едім» **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Көптеген ел отандастарды қоныстандыру бағдарламаларын қабылдайды. Негізінен бұл, әрине, отандастармен немесе жоғары білікті мамандармен байланысты. Батыс Еуропа елдері және тек Еуропа ғана емес, Канада, Аустралия елдерінде де, естіген боларсыз, балдық жүйе. Яғни, өзін-өзі орнықтырған, қажет білімі бар, сұранысқа ие мамандығы бар адамды өз еліне тартуға тырысады... Оған сол шарттар бойынша ұпай беріледі, содан кейін адамға келу жеңіл әрі оңай болады. Көптеген ел, Қазақстан да бұдан тыс емес, өз отандастарын, этностық өкілдерін тартуға тырысады. Сондай-ақ Германия... әсіресе 90-шы жылдары кейінгі қоныстанушыларды тартты. Польшада да осындай бағдарлама болған. Ол Ресейде де қабылданды және, менің ойымша, әлі де күшінде. Шара Қазақстанға қарағанда кейінірек қабылданса да, алғашқы жылдары мүлдем дамымай қалды. Қазір қарқын алған сияқты. Сол бойынша Қазақстаннан ғана емес, әртүрлі елден жұрт ағылып жатыр. Мен соның бар екенін, нәтиже беріп жатқанын білемін. Одан бөлек, Ресейде бірнеше жыл бұрын жаңа көші-қон саясаты қабылданды. Ресейде жоғары білім алған тұлғалардың уақытша тұруға рұқсат алу және болашақта азаматтық алу мүмкіндігі бар. Негізінде, барлық ел бірдей дерлік әрекет етеді, әрине, нюанстар бар, бірақ жалпы алғанда, азды-көпті бірдей» **(ҚР ІІМ көші-қон процестеріне мониторинг және талдау саласындағы сарапшы Қазақстан).**

Сарапшы мысал ретінде сыртқы оқу көші-қонын реттеудің тиімді тетіктерінің бірі – Болон жүйесі бойынша жұмыс істейтін Эразмус бағдарламасын келтіреді. Бұл тетіктің артықшылығы – бағдарлама студенттерге уақытша шет мемлекеттердің бірінде білім алып, білім деңгейін байытып, өз еліне оралуға мүмкіндік береді. Сарапшының айтуынша, Кедендік одақ аумағында ғылым мен білім саласында еркін өзара іс-қимыл туралы көптеген құжат пен меморандумға қол қойылған. Бірақ механизмнің өзі, сарапшының пікірінше, жеткілікті түрде әзірленбеген, сондықтан өте тиімді жүзеге асырылмаған. Бұл бағдарламаның қызметін өзара тиімді негізде тиімдірек ұйымдастыру ұсынылады. Эразмус бағдарламасы бастапқыда ЕО елдерінің университеттерін біріктірді және студенттерге ЕО-ның кез келген мемлекетіндегі кез келген дерлік университетте бір семестр немесе екі семестр бойы оқу мүмкіндігін ашты. Бұл елден кету ретінде қабылданбады. Бұл қалыпты процесс болды. Яғни, бір семестр бір елде оқыса, екінші семестрді басқа елде оқиды. Бұдан білім тек тереңдей түседі. Содан кейін өз еліне оралады немесе тағы да біраз уақыт ЕО елдерінің кез келген біреуінде еңбек шартына отырды, ал мұның бәрі ортақ жүйе үшін жұмыс істейді. Бұл өте тиімді жүйе. Уақыт өте келе, Эразмус+ және басқаларының дамуымен бірге барлық Орталық Азия елін осы жүйеге кіргізетін ішкі бағдарламалар пайда болды. Меніңше, көп әңгіме болды, тіпті ғылым мен білім саласындағы осындай еркін өзара іс-қимыл туралы Кедендік одақ аумағында қол қойылған меморандумдар сияқты көптеген құжаттар да болды. Бірақ механизмнің өзі, менің ойымша, жеткілікті түрде әзірленбеді, сондықтан тиімді нәтиже бере алмады. Міне, бір нәрсені реттеудің ең жақсы жолы – бұл тыйым салу емес, әрекет орнату, нәтижесінде ешкім зардап шекпейтіндей етіп реттеу» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

## ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандық жастардың көші-қонының (ішкі де, сыртқы да) негізгі және шешуші мотиві – экономикалық тұрғыдан неғұрлым дамыған және өмір сүру жағдайлары анағұрлым қолайлы жерде тұруға ұмтылу (бұл жалпы әлемдік үрдісті көрсетеді). Мамандар жастардың ауылдан қалаға кетуіне байланысты ішкі көші-қон үдерісіне алаңдаулы, өйткені халықтың қартаюуы немесе елді мекендердің адамсыз қалуы олардың келешегін бұлыңғыр етеді.

Негізінен еңбек нарығында өзінің бәсекеге қабілеттілігін сезінетін жастар шетелге кетеді. Сонымен қатар қалада тұратын ауыл мигранттары сыртқы көші-қонда туған қала тұрғындарынан кем емес белсенділік танытады, өйткені олардың көшу тәжірибесі бар және одан әрі көшуге психологиялық тұрғыдан дайын.

Шекара маңы облыстардағы жастардың көші-қон ағынының ең үлкен қарқыны Ресей Федерациясы бағытында байқалады. Ресей Федерациясындағы көші-қон ағымына этностық фактор қатты әсер етеді. Сондықтан мигранттар ағыны негізінен этностық құрылымдағы орыс халқының үлесі салыстырмалы түрде жоғары өңірлерден: Шығыс Қазақстан облысы, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Қарағанды облыстарынан байқалады.

Ресейлік бағытқа деген сұранысқа қарамастан, Ресей Федерациясына оқу көші-қоны негізінен қайтатын болып келеді.

Өзбекстан, Қырғызстан сияқты шекаралас елдерге көшу үрдіс ретінде қалыптаспаған. Жастардың Қытайға кетуі көбінесе кері білім көші-қоны болып табылады.

Тарихи отанға оралу, отбасымен қайта қауышу факторы, сұхбат алған сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, қазіргі таңда жастардың көші-қон көңіл-күйінде басым емес.

Алыс шетелдер бағытында қазақ жастары да, өзге ұлт жастары да шетелдерге белсенді түрде барады. Қазақ жастары үшін Түркия, сирек – Оңтүстік Корея, одан да сирек – Біріккен Араб Әмірліктері баратын жер саналады. Түркия мәдени, діни және тілдік жақындығымен тартымды. Ұлты қазақ емес жастардың арасында екі негізгі бағыт бар – Ресей Федерациясы мен Еуропа елдері, сирек – АҚШ пен Канада.

Жалпы, Қазақстаннан кететін көші-қон ағынын сарапшылар елдегі халық санының өсуі аясында айтарлықтай үлкен деп бағаламайды. Қазақстанға көшіп келушілер, оның ішінде кері көші-қон да баршылық.

Кейінгі үш жылдағы (2020-2022 жж.) оқиғалар көші-қон процестеріндегі дәстүрлі динамика мен қалыптасқан үрдістерді бұзды. 2020-2021 жылдары жағдайға COVID-19 пандемиясының факторы, 2022 жылы Ресей-Украина әскери қақтығысы, сондай-ақ Қазақстандағы «Қаңтар оқиғасы» әсер етті. Болжам жасаудың қиындығы мынада: оқиғалардың жақын болашақта қалай өрбитіні, олардың жекелеген елдер үшін де, жаһандық ауқымда да қандай саяси, экономикалық, әлеуметтік салдары болатыны белгісіз.

Пандемия ерікті де, мәжбүрлі де (шекаралардың жабылуына байланысты) кері көші-қон үрдісін белгіледі. Қазақстанда елге оралған жастардың қазақстандық жоғары оқу орындарына оралуы мен сақталуына қолдау көрсету саясаты басталды. Сарапшылар пандемиялық шектеулер әлсірегеннен кейін жастардың көші-қоны (2020-2021 жылдарға арналған көрсеткіштермен салыстырғанда) дәстүрлі бағытта – бірінші кезекте Ресейге, сирек – Түркияға, Қытайға, Біріккен Араб Әмірліктеріне және Еуропалық Одақ, АҚШ-қа және басқа елдерге күшейетінімен келіседі. Көші-қон сұранысы қайта оралады.

Ресей Федерациясына көші-қон қарқыны пандемияға дейінгі кезеңде тіркелген ағынмен салыстырғанда төмендейді деп болжануда. Бұл геосаяси жағдайға, ең

алдымен Ресейге салынған экономикалық санкцияларға байланысты, бұл басқалармен қатар білім мен ғылым саласына да әсер етті. Ресей Федерациясына көшуге ниеті барлардың шамамен 70-80% бұл бағыттан бас тартады деген болжам бар. Кейбір сарапшы Ресейге салынған санкциялар Қазақстан жастарының Қытай мен Түркияға көшу ниетін арттыруы мүмкін деп болжайды.

Ресейге көрсетілген санкциялық қысымның салдарынан елдегі экономикалық жағдайдың нашарлауы жағдайында жастар жақсы өмір сүруі үшін Қазақстанды тастап кету тенденциясын, Қазақстаннан Ресейге этностық орыстар ағынының одан әрі азаюын және Ресей азаматтарының едәуір бөлігінің Қазақстан Республикасының аумағына уақытша эмигрант ретінде кіруін күтуге болады.

Жалпы, Солтүстік Америка мен Еуропа елдеріне мигранттар ағыны әлеуетті эмигранттардың материалдық жағдайына байланысты болады. АҚШ, Канада, Ұлыбритания адамдардың көбі үшін қымбат бағыттар саналады, сондықтан жақын болашақта бұл бағытта жастардың жаппай кетуі күтілмейді. Сондай-ақ осы бағытта қызмет көрсету саласындағы орта және төмен білікті жұмыс сегментіндегі қазақ жастарының еңбек көші-қоны үрдісі байқалды, оның көшуіне және жұмысқа орналасуына ертеректе көшіп барған қандастардың қауымдастығы жәрдемдеседі.

Бірқатар Еуропа еліне, мысалы, Франция, Германия, Италия, Чехия және т.б., егер олар тегін білім беру бағдарламаларын және Украина мен Ресей арасындағы қақтығыстардың аяқталуы оқиғасы нәтижесінде мигранттарды тарту бойынша басқа да шараларды жалғастырса, геосаяси жағдайдың жақсаруы мигранттар ағынын арттыруы мүмкін.

Қазір енді ғана пайда бола бастаған тенденцияларға назар аудару керек. Мысалы, 2020-2021 жылдардағы мини беби-бумының болашақ салдарын сараптап, қазірдің өзінде тиісті әлеуметтік, білім беру, мәдени және басқа да инфрақұрылымдарды дайындауды қамтамасыз ету қажет.

Экономикаға қауіп тек еңбекке қабілетті жастардың ғана емес, жоғары білікті кадрлардың кетуінен де болады. Сондай-ақ көші-қон елдегі кадрлық ресурстарды бір жағынан әкетіп жатыр. Жастардың кетуі және соған байланысты халықтың қартаюуы мемлекеттік қамтамасыз ету жүйесіне, атап айтқанда, зейнетақы төлемдеріне ауыр салмақ түсіреді. Бұл халықтың экономикалық белсенді бөлігіне ауыртпалық түсіреді.

Бірақ әзірге бұл қауіп-қатер мамандар өз елінен басқа елге және керісінше көшкендегі циркуляр көші-қонның әсерімен сейілуде. Егер жоғары білікті кадрлар шетелде қалып қойса, олар сол жерде желі құру, тағылымдамадан өту және т.б. арқылы отандастарының тәжірибесі мен білімін байыта алатын бір қоғамдастық түрін құра алады. Қайтып оралған мигранттар өз еліне жаңа білім, машықтар, нетворкинг, коммуникация, тәжірибе, құндылықтар мен идеялар әкеледі.

Көші-қонның ең маңызды «итеруші» факторы – жастарды жұмыспен қамту мәселесі. Бір жағынан, қазақстандық еңбек нарығы жұмыс орындарының қанағаттанарлықсыз сапасымен, шетелдік жоғары оқу орындарының түлектері алған күрделі машықтар пайдалы болуы мүмкін мамандыққа сай бос жұмыс орынының іс жүзінде жоғымен сипатталады. Екінші жағынан, мәселе – біліктілігі төмен немесе біліктілігі жоқ жұмысшылардың жалақысының төмен деңгейі. Сарапшылар өз еліндегі өмір сүру деңгейі мен сапасының салыстырмалы түрде төмендігін, сондай-ақ жастар үшін баспананың қолжетімсіздігі де push факторларға жатады дейді.

Ең алдымен, оқу көші-қонының факторлары ретінде Қазақстандағы жоғары және орта кәсіптік білім беру жүйесінің сапасының төмендігі мен тиімсіздігі, оқу ақысының деңгейі, білім беру саласының еңбек нарығының қажеттіліктерін ескермейтіні «итеруші» деп аталды.

Сыбайлас жемқорлық пен непотизм – негізгі итеруші факторлар. Сондай-ақ қазақ емес жастарды итеретін факторлардың қатарында Қазақстанның жетекші оқу орындарына мемлекеттік гранттарды бөлуде тілдік фактор, сондай-ақ этностық алалау факторы бар.

«Тартушы» факторлардың ішінде, ең алдымен, көші-қонның классикалық теориясына сәйкес, көші-қон ағындары неғұрлым дамыған экономикалық аудандарға қарқын алып, техникалық прогресс пен көлік пен коммуникация құралдарының дамуымен күшейетін кездегі экономикалық фактор аталды. .

Қазақстандық талапкерлерді Еуропа елдеріне тартатын негізгі факторлардың бірі – оқу құнының төмендігі және білім сапасының жақсы болуы.

Сондай-ақ иммигранттарды Еуропа мен Солтүстік Америка елдеріне тартатын pull факторлар: иммигранттарға жеңілдіктер қарастыратын көші-қон заңнамасы, жұмыс табу мүмкіндіктері, көпмәдениетті орта, мигранттарға қоғамдағы толеранттық, мәдени ортаға жұмсақ бейімделу, демократиялық құндылықтар, адам құқығының сақталуы, әлеуметтік пакет болуы және жалпы алғанда, өмір сүру деңгейі жоғары болуы.

Түркияда қазақстандықтарды қызықтыратын факторлар – сапалы және қолжетімді білім алу, сапалы медициналық қызмет алу, бизнесті дамыту мүмкіндіктері, жұмсақ климат, жақын мәдениет және түрік тілін оңай үйрену.

Сарапшылар трансшекаралық еңбек миграциясына ықпал ететін келесі факторларды атап өтеді:

- теңселмелі/маусымдық еңбек көші-қонының да, тұрақты жұмыс орнына кетудің де қалыптасқан субөңірлік субмәдениет қалыпты үлгілерінің болуы;

- ортақ тарихи және отбасылық тамырлардың болуы, диаспоралардың ықшам қоныстануы, көптеген ұлтаралық некенің болуы, ортақ тіл;

- көршілес мемлекеттердің шекара маңы өңірлеріндегі адамдар арасындағы тұрақты байланыс, ынтымақтастық және бірлескен кәсіпорындар құру, мәдени-гуманитарлық, ақпараттық алмасу.

*Еңбек көші-қонының жаңа тенденциясы* – жастардың Қазақстаннан шалғай аумақтарды игеруге ұмтылуы. Бұл үрдіс артып келеді. Заңсыз еңбек көші-қоны да артып келеді.

Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне, көбінесе Оңтүстік Кореяға еңбек көші-қонының салыстырмалы түрде жаңа және күшею үрдісі.

Көбінесе Кореяға еңбек көші-қонының pull факторлары мыналар:

- салыстырмалы қолайлы еңбек жағдайлары;

- жоғары жалақы;

- қолайлы визалық режим (қазақстандықтар 90 күн визасыз бола алады).

Оңтүстік Кореяға Қазақстанның оңтүстік облыстарынан: Алматы, Түркістан облыстары, Шымкент қалаларынан мигранттар көбірек барады.

Сарапшылардың көбінің пікірінше, көші-қонды тежеу мүмкін емес. Бұл жаһандық тенденция әрі қарай да өсе береді. Керісінше, сөз көші-қонның қарқыны мен көлемінің азаюы туралы. «Итеруші» факторларды талдап, оларды теңестіру жұмыстарын жүргізу қажет.

## ҰСЫНЫМДАР

Сарапшылардың көп бөлігі жастардың шетелге шығуына тікелей әкімшілік шаралармен тосқауыл қоюдың мәні жоқ, бұл оң нәтиже бермейді деп есептейді. Жалпы, оқу көші-қоны қайтарылатын болса, оң құбылыс ретінде қабылданады. Сондықтан, күш-жігердің негізгі бөлігі шетелде білім алған немесе қазірдің өзінде кәсіби маман болып жұмыс істеп жатқан жастарды елге оралуға ынталандыруға бағытталуы керек. Ол үшін еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы деңгейін көтеруге, жоғары сапалы адами капиталды қалыптастыру тәуелді болатын салаларды дамытуға қатысты бірқатар ауқымды шара қабылдау қажет.

ҚР Үкіметіне, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне, Ұлттық экономика министрлігіне, Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігіне, жергілікті атқарушы органдарға:

**Біріншісі – жоғары технологиялы өндірістерді дамыту, экономиканы әртараптандыру, креативті индустрияны, туризмді және басқа да салаларды дамыту, соның нәтижесінде жоғары технологиялық жұмыс орындары ашылады,** мұнда жоғары сипаттағы машықтар қажет болады – шығармашылық, сыни ойлау. Тиісінше, **мұндай жұмыс орындарын лайықты жалақы деңгейімен қамтамасыз ету.** Сапалы жұмыс орындарымен қамтамасыз етудегі өңірлік диспропорция мәселелерін шешу. Ауылдық жерлерді дамыту. Шағын және орта бизнесті дамыту үшін формалды емес, нақты қолдау шараларын қабылдау, нәтижесінде жаңа жұмыс орындары ашылады. Сұранысы жоғары мамандарды материалдық және материалдық емес ынталандыру жүйесін (әлеуметтік пакет, бонус, ынталандыру, мансаптық өсу мүмкіндіктері және т.б.) қамтамасыз ету қажет.

Осы шаралардың барлығы шетелден оқу мигранттары мен жоғары білікті мамандардың елге оралуын ынталандырады, сондай-ақ отандық кадрлардың кетуін азайтады.

*«Тағы да айтамын, бәрі экономикаға келіп тіреледі. Жастарға осы жерде, кем дегенде, шетелде кез келген жерден алуға болатын перспективалардан жаман емес перспективаларды көруге мүмкіндік беру керек. Менің ойымша, бұл негізінен осылай жұмыс істейді. Америкаға, баяғы Оңтүстік Кореяға бәрі бара бермейді... Үйінде жұмыс тауып жатса. Бұл міндетті түрде жоғары біліммен байланысты емес... Неге ол бәрін тастап, ұшып, бір жаққа кетуі керек, ешкім бөтен елде қайда барып, қалай жұмыс табарын да білмейді. Тіпті Ресеймен де қарым-қатынасымыз қалыпты, менталитетіміз азды-көпті, тарих, мәдениет ұқсас болса да, бәрібір басқа елде тұру, басқа елдің азаматы болу әлі де белгілі бір проблемаларды тудырады. Сондықтан мұндағы адамдардың тұрмысы мен жұмысы қолайлы болса, олар ешқайда кетпейді. Біз ең бастысы экономика екенін айтып, сол тезистерге қайта ораламыз. Экономиканың қалай дамыса, көші-қон процестерінің жағдайы да, бағыты да соған байланысты болады» (ҚР ІІМ көші-қон процестерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).*

*«Бірінші – жұмыс орындарымен қамтамасыз ету. Ең бастысы осы. Жастар жұмыспен айналысса, лайықты жалақысы болса, олар ешқашан ешқайда кетпейді» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Технологиялық тұрғыдан жетілдірілген, жоғары біліктілік қажет болатын жұмыс орындарын құру керек. Яғни, күнделікті жұмыс емес, жоғары сипаттағы машықтар, шығармашылық маңызды, сыни тұрғыдан ойлау керек. Бұл... жоғары сапалы еңбек нарығы... Нарық тереңірек болуы үшін сол қызмет көрсету саласын, туризмді дамыту керек шығар. Көп жұмыс, жоғары жалақы. Шығармашылық индустрия, мен білмеймін... жастар үшін не қызықты және ел*

экономикасын не жақсартып алады, соның бәрі ішінде» (халықаралық білім беру бағдарламалары бойынша сарапшы).

«Білім алған адам қайтып келсе де, ол біраз уақыт оқуға уақытын кетірді, сондықтан біріншіден, қызықты, жалақысы жоғары жұмыс таба алатындай жағдай жасау керек, соған өкінбейтін, қайтып келген елде ол тезірек немесе сол жерде жұмыс таба алатын, жалақысы жақсы, қызықты және т.б. ұсыну керек» (ҚР ІІМ Көші-қон процестерінің мониторингі және талдау саласындағы сарапшысы).

«Біз өзіміздің ресурстық экономикамыздан алыстауымыз керек, басқа салаларды дамытуға инвестиция салуымыз керек. Олар бұл туралы үнемі айтып, сонымен бірге аз жұмыс істейтін сияқты. Соның салдарынан адамдар жұмыс таба алмай жүр» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).

«Сондықтан бұл жерде кешенді тәсіл қажет: жұмыс орындарын құру, жастардың Қазақстанға оралуы және оралғысы келетіні үшін жағдай жасау. Тек, айталық, Нұр-Сұлтан мен Алматыны ғана емес, жұмыс табу қиын, артта қалған өңірлерді де дамыту керек» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).

«Жастарға үлкен қалаларда ғана емес, облыс орталықтары мен ауылдар деңгейінде де жағдай жасау қажет. Жастар басқа жаққа ұмтылмасын деп. Егер олар тұратын жерде бәрі қолайлы болса, онда олардың демалуына және өзін-өзі дамытуға және оқуына жағдай жасалса болды. Ең бастысы, олар бұл жерде өздерін қалай және қайда қолдануға болатынын көреді. Олар осында жұмысқа тұра алады, олар осында жұмыс істей алады, олар мұны істей алады, сонда менің ойымша, бұл шетелдегі оқу көші-қонына сонша уақыт пен күш-жігер жұмсап, қадағалаудан гәрі әлдеқайда тиімді болады деп ойлаймын. Алдымен өз үйімізде бәрін ретке келтіруіміз керек» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).

«Жергілікті билік... бұл жергілікті билікке қаншалықты міндет қойылғанын білмеймін. Бұл әлі есеп беретін министрліктердің міндеті деп ойлаймын. Ең алдымен Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Ұлттық экономика министрлігі. Яғни, модернизация жасау керек. Жастардың наразылық білдірмеуін қамтамасыз етуге бағытталған осындай сапалы жаңғырту болуы керек, наразылық көңіл-күйінің қандай екенін ескеру қажет. Жастар жұмыс істеймін десе, жұмыс берілсін. Біз оқу және еңбек көші-қоны туралы айтып отырмыз, ал олар оқуға дайын, дамуға дайын, жұмыс істеуге дайын және сол үшін лайықты жалақы алуға дайын. Осының бәрі туған жерінде болса, шетелге оқуға кетудің мәні болмас... Оқуын аяқтаған соң қайтады, тек демалуға кетеді. Бұл да сұрақ. Немесе саяхат мақсатында» (сарапшы, халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы).

«Жастардың ауылдық жерде қалуға мүдделі болуы үшін, сол жерде қалғысы келетіндей не істеу керектігін ойластырған жөн. Әйтеуір ауылдың беделін көтеру керек, ол жақта қандай жұмыс орындарын ашуға болады, ауыл жастарын туған жерде өзін-өзі қолдана білуге қалай үйрету керек, соны ойластыру керек. Менің ойымша, бұл қазір маңыздырақ» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).

«Әрине, оны тежеу керек, оны реттеу керек, барлық тәуекелді есептеп, демографиялық зерттеу жүргізілуі керек. Көп нәрсе істеу керек. Білім беру бағдарламаларында да, жұмыспен қамту бағдарламаларында да жұмыс істеу қажет. «Жастарды жұмыспен қамту шаралары» деп аталуынан өз басым ешқандай перспектива көріп тұрған жоқпын. Бұл жалпы алғанда экономика мен

еңбек нарығын реформалау шаралары болуы керек» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).

Оқу-ағарту министрлігіне, Ғылым және жоғары білім министрлігіне, білім беру ұйымдарына, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне:

**Екіншісі – Қазақстанда білім беру сапасын оның барлық деңгейінде түбегейлі жақсарту бойынша жүйелі шаралар қабылдау керек. Сонымен бірге еңбек нарығының қажеттіліктерін нақты түсініп, мамандарды даярлауды осы қажеттіліктерге бейімдеу керек.**

Білім беру бағдарламалары қайта қаралуы керек, ең жақсы үлгілерге сүйену керек, қажет емес нәрселердің бәрін алып тастап, тек ең қажетті пәндерді қалдыру керек.

Болашақта қазақстандықтар үшін де, шетелдік студенттер үшін де (Чехия үлгісі бойынша) **Қазақстанның мемлекеттік ЖОО-ларында тегін білім алуды** қарастыру керек.

Сарапшының пікірінше, көші-қонды, ең алдымен оқу көші-қонын тежеу шараларының бірі **қазақстандық жоғары оқу орындарын нығайту, алдымен қазақстандық талапкерлер үшін ғана емес, шетелдіктер үшін де білім сапасы жағынан тартымды бірнеше «зәкір» университетін құру** болуы мүмкін.

«Болашақ» бағдарламасы арқылы ғана емес, басқа да бағдарламалар мен бағыттар бойынша қазақстандық студенттердің академиялық ұтқырлық жүйесін одан әрі дамыту.

Жоғары білімнің «культінен» бас тарту идеясын біртіндеп алға жылжыту ләзім. **Орта кәсіптік және техникалық білім берудің беделін көтеріп**, осы білім түрінің артықшылықтары, өзектілігі мен жұмысқа орналасу перспективалары туралы кеңінен ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет.

**«Жауап анық – жақсырақ білім беру бағдарламалары қажет. Бар болғаны артық нәрсені алып тастап, ең қажеттісін ғана қалдыру керек» (этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

**«...Не істеу керек, білімімізді өз халқымыз үшін де, басқалар үшін де қалай тартымды ету керек? Елдің әлеуметтік-экономикалық деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның білім деңгейі де соғұрлым жоғары болады. Әсіресе ЖОО-да. Ал жоғары білім деңгейі жоғары болған сайын елдің өзінің әлеуметтік-экономикалық деңгейі де жоғары болады. Тиісінше, тартымдылық, миграциялық тартымдылық жоғары болады. Территорияның өзі де, онда орналасқан оқу орындары да тартымды болмақ» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

**«Ендеше, егер біз біреу Қазақстан Республикасында қалғанын қаласақ, академиялық ұтқырлық тек «Болашақ» бағдарламасы арқылы ғана дамымауы үшін білім берудің әрбір деңгейінде – орта және жоғарыда жүйелі өзгерістер қажет. Басқа шаралардың қатарында әртүрлі университетте білім алу бар, бұл ұтқырлықты айтарлықтай арттырады. Яғни, студенттерді Қазақстан Республикасына тартуға, сондай-ақ қазақстандық студенттерді қайтаруға көмектесетін шаралардың толық тізімі және бұл ұсыныстардың бәрі дерлік сіздің баяндамаларыңызда бар, тек соларды оқып шығып, оларды шығарып алу керек. Сондай-ақ Эберт қорының, ЮНЕСКО-ның, ХБҰ-ның баяндамаларын да қарау керек» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қонды**



**зерттеу орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қоны жөніндегі ғылыми-зерттеу кеңесінің мүшесі).**

«...Жоғары білім культінен бас тарту керек. Осы ретте бірнеше жылдан бері орта арнаулы білім беруді алға тартып келе жатқан мемлекетімізге қолдау көрсетуіміз керек. Қазірдің өзінде көптеген ата-ана бұрын КТУ деген не деген қорқынышты сөз деп ойлай бастаған, ал қазір колледж деп аталатын мекемелердің жетістіктер бар – бұл қандай да бір мамандық алу үшін жақсы амал, содан кейін жоғары оқу орындарына түсуге де болады» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).**

«Мүлдем жеткіліксіз. Қазір болып жатқан нәрсенің бәрі білім беруді өлтіруге бағытталған. Әрине, артықшылықтары көп Болон жүйесі біздің білім беру жүйемізге жеткілікті түрде бейімделмеген. Оқу процесінде орын алатын шектен тыс бюрократия оқу процесінің өзін нөлге дейін төмендетті. Міне, осында түбегейлі өзгеріс қажет. Біздің жоғары біліміміз баяғыда тұғырдан төмен түскені баршаға аян. Ал кейбір рейтингтердің басында тұрмыз деген сөздердің бәрі болмашы бір миф» **(Орталық Азия және Қытай елдеріндегі көші-қон бойынша сарапшы, саясат ғылымдарының докторы, профессор).**

Ғылым және жоғары білім министрлігіне, Оқу-ағарту министрлігіне, білім беру ұйымдарына:

Жастардың жұмыс тәжірибесінің аздығы да олардың бәсекеге қабілеттілігін әлсіретеді. **Студенттердің оқу барысында, жұмыс істеп тұрған мамандандырылған кәсіпорындар базасында практикалық тәжірибе жинақтауы аса қажет.** Қосарлы жүйені барынша тиімді пайдалану керек. Ол үшін жоғары оқу орындары мен техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық жарақтандырылуын жақсарту, сондай-ақ әлеуетті **жұмыс берушілермен тығыз жұмыс жасау қажет. Жұмыс берушілер білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларына өз ұсыныстарын енгізуге дейін баруы шарт.**

**«IT мамандықтары, тау-кен өнеркәсібі, химия өнеркәсібі саласындағы бизнес өкілдерімен бірлесіп жұмыс істеудің жинақталған тәжірибесін пайдалануға болады» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

**«Жоғары оқу орындарындағы емтихан комиссияларының құрамына болашақ қызметкерлерін білім алу сатысына қарай алатын жұмыс берушілерді қосу ұсынылады» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).**

**Орта кәсіптік білім беру жүйесін дамытуға, оқу ақысын төлеу деңгейін төмендетуге немесе барлық ТЖББ ұйымында оқуды ақысыз етуге қатты назар аудару қажет.** Осы уақытқа дейін орта техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі еңбек нарығындағы өзгерістерге ілеспе алмай келеді, білікті жұмысшыларға деген қазіргі сұранысты (қысқамерзімді перспективадағы әлеуетті сұранысты айтпағанда) толық қамтамасыз ете алмайды. Сарапшының айтуынша, қазіргі уақытта экономиканың құрылымы өзгеруде, кейбір мамандық «кетіп жатыр», басқалары пайда болуда. Сарапшының айтуынша, **қазір кәсіптік білім берудің үш бағытын дамыту қажет: іс жүзінде техникалық, сервистік (қызмет көрсету саласында) және ақпараттық технологиялар саласында.** Бірақ бұл мамандықтарға сұраныс әлеуметтанулық және басқа зерттеулер барысында үнемі тексеріліп отыруы керек.

**«Кәсіпорындарға тәжірибелі адамдарды жұмысқа алуға мүдделі. Ал жастарда, әрине, оқуды бітіргеннен кейін мұндай тәжірибе болмайды. Міне, тағы бір сұрақ туындайды, өзгертуді қажет ететін тағы бір мәселе – тәжірибенің негізі. Бұл бір бизнес пен оқыту мен білім беру жүйесінің жиынтығы. Бұл оқу**

бағдарламасын, оқу жоспарын жасауға бизнестің әсері болу керек деген сөз. Яғни, сол студенттерге нені, қалай үйрету керек. Университеттермен және IT мамандықтары бойынша, тау-кен өнеркәсібіндегі, химия өнеркәсібіндегі кәсіпорындармен осындай тікелей байланыс бар. Бірақ бұл барлық жерде емес және әрқашан емес» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

«Жастарда жұмыс тәжірибесі жоқ және бұл жерде сіз айтқандай «жұмыс берушілер не істей алады?» дегенді түсіну маңызды. Тек бітірушілер үшін ғана жұмыс орындарын ашуға болады немесе ЖОО-ны жаңа бітірген жастарға қандай да бір квота бөлуге болады» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).

«...Білім беру жүйесін өзгерту үшін бірдеңе ұсыну керек. Бірақ мен олардың тым болмағанда логистикалық жағын жабуын қалаймын. Қалай дегенде де олар біздің университеттерді жақсылап жабдықтасын. Студенттеріміз білім алуы үшін практикалық сабақтар сонда өз деңгейінде өтер еді. Содан кейін маман, шартты маман келсе, университеттен кейін өндіріске, бұл өндіріс оған бәрін үйрету үшін бір жылға жуық уақыт жоғалтады. Ал жұмыс беруші оның өзіне тиімсіз екенін айтып шағымданады. Емтихандар қазір қабылданып жатқанда, комиссиялар міндетті түрде емтихан тапсыратын саладағы жұмыс берушіні қамтуы керек. Білесіз бе, жұмыс берушілер емтихан алушы болуға келісуге дайын. Неліктен? Өйткені олар университет әйтеуір дайындаған сол бір гауһар тастарды өздері іздеп жатыр. Олар оны қазір алып, содан кейін жылтыратуы мүмкін» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).

«Орта арнаулы техникалық білім беру жүйесіндегі мәселелер де шешімін тапқан жоқ: кейінгі жылдары мамандандырылған оқу орындарының саны көбейгенімен, олардың бір бөлігі ақылы, технологиялық жабдықтардың ақсап тұр, т.б. Орта кәсіптік білім беру жүйесі жұмысшыларға деген қажеттілікті қанағаттандырмайды» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РФА ХБИ Көші-қонды зерттеу орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қоны жөніндегі ғылыми-зерттеу кеңесінің мүшесі).

Ұлттық экономика министрлігіне, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне:

Нұсқа ретінде мемлекет кәсіпкерлер үшін жеңілдігі бар салық режимін енгізуі, ал есесіне кәсіпкерлер жұмыс тәжірибесі жоқ, мамандығы бойынша ЖОО түлектерін жұмысқа алуы ұсынылып отыр.

«Қалалардағы шағын және орта бизнесті жас мамандарды жұмыспен қамтамасыз етуге мүдделі болу үшін салық салуға салықтық жеңілдіктер беру арқылы белсендіру керек... Бір жағынан, бұл біздің жастарға үлкен көмек болар еді. Олар қалаларға ағылып келіп жатыр және өз орнын таппай жүр. Екінші жағынан, бұл шағын және орта бизнестің дамуына қосымша әрі жақсы серпін болар еді деп ойлаймын. Яғни, бұл барлық мағынада қызықты идея, менің ойымша, оны мамандар қарастыру керек, кейбір нұсқаны есептеп, біздің қалаларда да осындай нәрсені іске қосу керек шығар» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).

Ғылым және жоғары білім министрлігіне, Оқу-ағарту министрлігіне, білім беру ұйымдарына:

Проблемаларды, соның ішінде жастардың шетелге кетуіне әкеліп соқтыратын мәселелерді шешу үшін білім беру жүйесінде жастарды дер кезінде кәсіптік бағдарлау жұмыстарын тиімдірек ұйымдастыру қажет.

«Менің түсінуімше, көптеген жастарға мамандығы бойынша жұмысқа тұру қиын. Мамандық алған олар мүлде басқа салаға барады. Осылайша, жастарымыздың кәсіптік бағдар беруінде мәселе бар. Сондықтан мемлекет жастарды кәсіптік бағдарлау мәселесіне де, оларды жұмыспен қамтуға да көбірек көңіл бөлуі қажет» (сарапшы, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университеті).

ҚР Үкіметіне:

**Үшіншісі – сыбайлас жемқорлық пен непотизмге қарсы ымырасыз және жүйелі күрес.**

Бұл шаралар кешені жұмысқа қабылдау кезінде меритократия қағидаттарын қатаң сақтауды қамтуы керек, рекрутингтің ашық жүйесі әділетсіз іріктеуге жол бермейтін тек конкурстық негізде құрылуы керек. Жұмыс туралы ақпарат қолжетімді болуы керек.

Маманның айтуынша, **білім беру ұйымдарының бірінші басшыларын таңдауға жауапкершілікпен қарау керек.** Университеттер бұрынғы шенеуніктердің құрметті қызметіне айналмауы керек. Кадрларды, университет басшылығын ішінен тәрбиелеу керек, яғни университеттің немен, қалай өмір сүріп жатқанын білетін адамдар басшылыққа алынуы керек. Бұлар белгілі бір дағдылары бар, этикасы бар адамдар болуы керек, сонда Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында ондаған жылдар бойы орын алған келеңсіздіктер қайталанбайды.

Тиісті мемлекеттік органдардың назарын Қазақстан Республикасының азаматтығын алу саласында орын алып отырған **сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне аудару, осы салаға жауапты мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлық пен парақорлықпен күресу бойынша қажетті шаралар қабылдау керек.**

«Жұмыспен қамту саласындағы ең маңызды сәт. Мұның сыбайлас жемқорлық құрамдас бөлігі екенін бәріміз жақсы түсінеміз. Әлі күнге дейін жұмыс таба алмай жүрген қаншама лайықты түлектерім болды. Менің жақсы жұмысқа орналасқан бір топ миы жоқ студенттерім де бар. Ал бұл аспект мемлекетіміз үшін үлкен мәселе... жергілікті деңгейде не істеуге болады? Түлек университетті бітірді, диплом алды, жұмысқа орналасқысы келеді делік. Ол жерде қазақ тілінен емтихан тапсыра алмайды, тәжірибесі жоқ деп қабылдамайды. Жұмысқа алынбағандықтан тәжірибесі жоқ қой. Бұл жүйені өзгерту қажет. Жұмысқа тұру жүйесін. Жергілікті халықтың қолынан не келеді... Міне, осы жерде жастар саясаты маңызды рөл атқарса керек. Мұны қалай да қадағалайтын кейбір комитет болуы керек» (Орталық Азия мен Қытайдағы көші-қон жөніндегі сарапшы, саяси ғылымдардың докторы, профессор).

«Жалпы Қазақстандағы барлық компанияда рекрутинг жүйесін өзгерту керек, ол конкурстық негізде болуы керек. Біздің елде тек халықаралық компаниялар немесе халықаралық қатысуы және капиталы бар компаниялар, айталық, мұндай іріктеуді өткізеді. Бұл енді өзгереді деп үміттенемін, өйткені біз нақты кадр тапшылығын, кейбір жаңашыл идеяға аштықты бастан кешіріп жатырмыз. Ал ірі компаниялар мен корпорациялардың көпшілігі осындай шығармашыл жастарға зәру. Бірақ, қайталаймын, мұның бәрі бірден жасалмайды. Яғни, бізде непотизм бар, бізде байланыс бар, бізде, кешіріңіз, тіпті, бір жерге жұмысқа тұру үшін, айталық, бір амал бар, ол тәуелді адамдарға пара беру керек. Мұның бәрі бар және жастардың бұған реакция жасайтыны анық, жастар дәл осының барлығына түсетін осал топ» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).

«Қайтып келу үшін бізге нақты жұмысқа орналасу шарттары, ашық мөлдір шарттар, бәсекелестік жағдайлары қажет. Егер қандай да бір ұлттық компания жұмысқа қабылдап жатса, бізде мұндай талаптар бар, бізде осындай бос орындар бар деп ашық айтуы керек, ал егер жастар бұл конкурстың шынымен ашық және әділ екеніне және осы орындарға өтініш бере алатынына сенімді болса, бұл жақсы жағдайлардың бірі болады. Бірақ ашықтық, қолжетімділік, ақпарат болмаса, бұл жастардың елге оралып, жұмыс табуына барынша кедергі тудырады» **(этнодемографиялық процесстер бойынша сарапшы, әлеуметтану ғылымының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Білім беру ұйымдарының бірінші басшыларын таңдауға жауапкершілікпен қарау керек. Яғни, университеттер бұрынғы шенеуніктердің құрметті қызметкеріне айналмауы керек. Десе де, кадр, басшылық, оны іштен тәрбиелеу керек. Университеттің қалай және немен өмір сүретінін білетін адамдар қажет. Дегенмен бұл белгілі бір машығы бар және белгілі бір этикаға ие адамдар болуы керек, біз оны қазір көп жағдайда байқамаймыз және жоғары оқу орындарында болып жатқан осы келеңсіздіктердің барлығын көріп отырмыз» **(сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).**

«...Мен тіпті Қазақстанда тұруға ықтиярхат беру қанша тұратынын да айта аламын. Мен мұны өз тәжірибемнен білемін. Бұл заң фирмаларының жеткілікті үлкен саны айналысады, бағасы 500-дан 3500 долларға дейін. Тек тұруға рұқсат алу үшін. Ал заңгерлер айтқандай, бұл ақшаның барлығы заң сараптамасы мен қолдауға емес, көші-қон полициясының белгілі бір деңгейінде және тұруға ықтиярхат алғысы келетін адамның құжаттары өтетін басқа органдарда қалады. Міне сізге индекс. Яғни, біз өзімізді жоғалтып жатырмыз, ал Қазақстанға келіп, осында тұрақтап, заңдастыруды қалайтын кәсіби кадрлар өте ауыр сыбайлас жемқорлық кедергілеріне төтеп береді. Міне, осы мәселелердің шешімі – бұл ең оңай әрі жеңіл іс» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

**Төртіншісі – әлеуметтік мәселелерді, ең алдымен жастардың баспана мәселесін түрлі тетіктер арқылы тиімді шешу.** Сондай-ақ жастар үшін әлеуметтік инфрақұрылым мен қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет: медициналық қызмет көрсету, бос уақытты өткізу, мәдениет пен спортты дамыту.

Сондай-ақ мемлекет қоғамның жайлы өзсезінімі тәуелді болатын, оның ішінде құқықтық және саяси сипаттағы мәселелердің тұтас кешенін шешуі керек. Президент Қ.К. Тоқаев жариялаған, оның ішінде саяси және сот жүйесіндегі реформалар іске асырылуға, қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сайлауға және сайлануға, партиялар құруға, митингілер өткізуге және т.б. мүмкіндіктерді кеңейтілуге тиіс.

«Тұрғын үймен қамтамасыз ету, жұмысты, сапалы демалысты қамтамасыз ету қажет. Бірақ мұны кез келген ел жасай алмайды, сондықтан менің ойымша, мемлекет мұндай сұрақты тікелей емес... десе де мемлекет бұл мәселемен күн сайын айналысады ғой. Ал барлық реформа өз мәні бойынша осыған бағытталған. Шекара маңы аймақтардағы жастар көші-қонға көбірек бейім, менің ойымша, эмиграцияға сияқты» **(сарапшы, халықаралық қатынастар бойынша PhD докторы).**

«Және тағы да сол баспана саясаты. Біздің ипотекалық бағдарламаларымыз да сол күйге сәйкес келмейді, оларды ешкім жай ала алмайды. Демек осы факторлардың барлығын жақсарту, әрине, көші-қон ағынын

тоқтатар еді» **(Орталық Азия және Қытай елдеріндегі көші-қон бойынша сарапшы, саяси ғылымдар докторы, профессор).**

«Бұл ел шешуі керек факторлардың жиынтығы болуы керек. Бұл өзін-өзі тану мүмкіндігі, жайлылық, сапалы жағдай, қауіпсіздік және сот жүйесінің жұмысы деп жоғарыда айттым. Яғни, қазір президент жариялап отырған реформалар, айталық, сот жүйесіндегі реформамен де, саяси жүйемен де байланысты деп сенемін. Ал сайлау және сайлану мүмкіндіктерін кеңейту, партия құру, митингілер өткізу, т.б. Мұның бәрі елімізде болып жатқан күрделі өзгерістерге ықпал етеді, бұл шетелде білім алған жастар үшін өте тартымды болады» **(халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).**

**Бесіншісі – көші-қон заңнамасын, атап айтқанда, 2011 жылғы «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, сондай-ақ көші-қон саясаты саласындағы бағдарламаларды үйлесімді етіп жетілдіру.** Сарапшылар жақсы әзірленген даму стратегияларына қарамастан, бағдарлама іске асырылған кезде **стратегиялық құжаттарды тиімді имплементациялау** басты проблема болып қалатынын, коллизиялар туындайтынын, олар өте жиі шешілмейтінін, еленбейтінін немесе оларды шешу мүмкін еместігін, өйткені қандай да бір нормалар мен заңнамалар енгізілетінін атап өтті.

Көші-қон заңнамасын әзірлеу ведомствоаралық өзара іс-қимыл негізінде – Ғылым және жоғары білім, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің, Ұлттық экономика министрлігінің және басқа да ведомстволардың қатысуымен, сондай-ақ сарапшылардың және қауымдастық пен тәуелсіз зерттеу құрылымдарының қатысуымен жүзеге асырылуы тиіс.

«Яғни, мен Қазақстанда көші-қон саясатын қалыптастыруда, атап айтқанда, 2015-2021 жылдары алғашқы табысты тұжырымдама жасалған кезде, бұл біріншісі болмаса да, бұл құжат айтарлықтай табысты деп есептеймін. Менің ойымша, Қазақстан тағы да нәтижесін көріп отыр. Бізге жергілікті ерекшеліктерге, дәл бізде бар жағдайларға көбірек көңіл бөлу керек. Қазақстан осындай жағдайда репатриация саясатын белсенді жүргізген санаулы елдердің бірі. Иә, Ресейде, Қырғызстанда, басқа елдерде де бар, бірақ осындай жақсы жағдайда қандастар елге оралды. Бірақ қайтқысы келетіндер қайтып үлгерді. Артықшылықтар, яғни кейбір сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, сыбайлас жемқорлық сәттері де болды. Қазақстан өз жолымен келе жатыр деп ойлаймын. Тек назардан тыс қалмайтын бір нәрсе – заңнаманы одан әрі жалғастырып, үйлесімді жетілдіру керек. Өйткені бізде 2011 жылғы көші-қон туралы заң бар, оны үнемі жетілдіріп, толықтырып отырамыз. Міне, көші-қон саясатының тұжырымдамасын көріп отырмыз, бізде Ішкі істер министрлігіне қарасты көші-қон қызметі бар, Ұлттық экономика министрлігі, Мәдениет және спорт, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі бар. Жаңадан келген кадрлар біршама тәжірибелі. Бірақ қазір бұл елдің тәжірибесі десек... қазір ол соншалықты өзекті емес, өйткені қазір барлығы көші-қон ағынына ұшырайды. Бірақ негізгі миграциялық дағдарыстар, әрине, Еуропада. Біз оларды қарастыра аламыз, өйткені адам құқығын сақтау, әлеуметтік пакет ұсынуға болады, бірақ бұл біз үшін жұмыс істемейді. Еуропа өте кішкентай, әлі Шенген бар, Brexit тәжірибесі бар. Көп нәрсе бар. Менің ойымша, бізде жұмыс істеуді қажет ететін өз ерекшеліктеріміз бар» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

2025 жылға дейінгі даму стратегиясы, Жоғары білімді интернационалдандыру стратегиясында **Қазақстанды білім беру хабы ретінде дамыту** мақсаты қойылған. Осы мақсатқа жету үшін шараларды жүзеге асыруды жалғастыру қажет.

Сарапшылар қазақстандық ұлттық университеттерге **шекаралас елдерде филиалдарын ашып**, білім беру қызметтерін көрсетуді ұсынады, әсіресе мұндай тәжірибенің мысалдары бар – Өзбекстанда ҚазҰУ-дың филиалы ашылды. Сондай-ақ 2021 жылы Қазақстан Бірыңғай Орталық Азиялық жоғары білім кеңістігін құру туралы декларацияға қол қойды. Енді осы негізде білім беру саласында одан әрі мемлекетаралық жобаларды әзірлеу қажет.

*«Қазақстан Республикасына оқу мигранттарын тарту, оның ішінде шетелдік студенттерге жұмыс істеу мүмкіндігін беру, азаматтық алу процесін жеңілдету бойынша шараларды қамтамасыз ету керек» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*

Қазақстанға келген және осында тұрақты тұру үшін қалғысы келетін адамдардың азаматтық қабылдауын либерализациялау үдерісі қажет. Көрші республикалардан Қазақстанда тұрып, азаматтық алғысы келетін жоғары білімі бар, ғылыми дәрежесі бар адамдар үшін таңдаулы саясат жүргізу абзал. Азаматтық алудың осы нұсқасын жеңілдету, бұл процесті ашық ету, бар кедергілерді, соның ішінде сыбайлас жемқорлық сипаттағы кедергілерді бақылау және жою қажет.

*«Қазақстанға келген және осында тұрақты тұру үшін қалғысы келетін адамдардың азаматтық қабылдауын ырықтандыру процесі жеңілдеуге тиіс. Бұл жерде, өкінішке қарай, бізде белгілі бір кедергілер бар. Ең сорақысы – белгілі бір сыбайлас жемқорлық схемаларының болуы, мұндай заңды жолмен жүріп өту өте қиын. Менің өз тәжірибем бар – бұл менің күйеуім, ғылым докторы, т.б., бірақ, өкінішке орай, ол әлі Қазақстан азаматы емес. Ал біз тозақтың 7 шеңберінен өттік. Бізде сол Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстаннан қазақ азаматтығын алғысы келетіндер көп. Ал мынау жоғары білімді адамдар, мынау дәрігерлер. Бізде медицина қызметкерлері туралы арнайы жоба болды, мен көп сұхбат бердім, бұл 2016-2017 жылдары еді. Мен өзбектерден де, тәжіктерден де сұхбат алдым, олардың барлығы маған өзінің ресми мәртебесін ресімдеу қаншалықты қиын болғанын, ауруханаларда жұмыс табу, біліктілігін растау қаншалықты қиын болғанын айтты. Қазақстан медицина кадрларының тапшылығын көрсетеді. Бұл жерде көрші республикалардан Қазақстанда тұрып, азаматтық алғысы келетін жоғары білімі бар, ғылыми дәрежесі бар адамдар үшін таңдаулы саясат жүргізуге басқа жағынан қарауға болады. Азаматтық алудың осы нұсқасын жеңілдету және сыбайлас жемқорлық әрекеттерінсіз процедура жасау керек» (халықаралық қатынастар және қауіпсіздік саласындағы сарапшы, тарих ғылымдарының докторы, профессор).*

*«Шындығында, мәселе өте үлкен. Бірақ, өкінішке қарай, біз тіпті Орталық Азия аймағы үшін де тартымды бола алмаймыз. Жақында жақсы прецедент жасалды: Өзбекстанда ҚазҰУ-дың филиалы ашылды. Жалпы, бұл өте дұрыс қадам, мұны әлдеқашан жасау керек еді. Ал Еуразия университетіне, Сәтбаев университетіне, яғни біздің ұлттық университеттерге шекаралас елдерде филиалдарын ашып, білім беру қызметтерін ұсынуға ештеңе кедергі келтірмейді. Әлемдегі барлық университет не істеп жатыр. Әлемнің университеттері ең жақсы бағдарламаларды жасаған соң жұрт соларға барады. Мәселе сонда. Бізде әртүрлі бағдарлама бар, бірақ тұтастай алғанда экономикалық жағдайдың өзі де, білім беру жүйесі де шетелдік студенттер үшін тартымды болуға әлі дайын емес» (этнодемографиялық процестер бойынша*

**сарапшы, әлеуметтану ғылымының докторы, Қолданбалы этносоциологиялық зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Егер біз біреудің Қазақстанға келіп, осында қалуын қаласақ, онда білім сапасын арттырып, белгілі бір әлеуметтік, экономикалық, құқықтық қолдау шараларын қамтамасыз етуіміз керек, бәлкім, азаматтық алуды жеңілдету керек те шығар. Әзірге бұл тек жас қазақстандық оралмандарға (қандастарға) қатысты» **(сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).**

«Мәселен, шараның бірі – шетелдік студентке жұмыс істеуге мүмкіндік беру. Бұл шара қазақстандықтарды шетелде өте жақсы қамтамасыз етеді, өйткені олардың тек оқуға ғана емес, сонымен қатар жұмыс істеуге, содан кейін тағылымдамадан өтуге, содан кейін уақытша тұру үшін сонда қалуға, және кейінірек, қажет болса, натурализацияға бет бұрады. Бұл бірте-бірте жүзеге асатын процесс, ол бірден бола бермейді: оқуды бітіргеннен кейін бірден азаматтық алмайды» **(сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, РҒА ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).**

«Біз қай мигранттарды қамтамасыз етеміз, оларды қалай таңдаймыз? Қазір адамдар неге кетеді және оларды қалай тоқтатуға болады деп сұрайсыз ба? Оларды тоқтату мүмкін емес. Тәжірибе әрқашан әртүрлі, бірақ мен Қазақстанның өз тәжірибесі бар деп есептеймін. Өйткені, менің ойымша, Қазақстан қабылдаушы ел болуымен қатар, иә, бізде эмиграция да бар, ол әрқашан бола бермек. Бірақ бұл Еуразиядағы негізгі транзиттік дәліз, егер сіз оны солай деп қабылдасаңыз, солай емес пе? Ресей Федерациясымен ғана шектелмейді. Дәл осы геосаяси, географиялық, геоэкономикалық мәртебе болашақта да өз рөлін атқарады» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD).**

Шетелге шығатын қазақстандықтарға көмек көрсету үшін инфрақұрылымды дамыту керек. Мемлекет шетелге оқуға немесе жұмыс істеуге кеткен өз азаматтарының құқығын қорғаудың тетіктері мен шараларын әзірлеуі керек.

«2017-2021 жылдарға бізде көші-қон саясатының тұжырымдамасы болды. Келесі тұжырымдама барлық мүдделі тараптың қатысуымен әзірленді. Ол 2022-2026 жылдардағы жастарға да бағытталған. Бірақ бұл жастар үшін емес. Бұл көші-қон саясатының тұжырымдамасы ғана. Ал сол жерде, жалпы халықтың сыртқа кетуіне қатысты белгілі бір шаралар қарастырылған... Бұл жерде біздің мемлекет мигранттардың барлық түрінің, соның ішінде шетелдегі оқу және еңбек құқықтарын белсендірек қорғай ма деген сұрақ туындайды. Яғни, сыртқа ағын көбейсе, мемлекет үнемі қамқорлық жасайды, дүниежүзінің барлық дерлік елдерінде біздің елшілік өкілдіктері бар. Бұл да маңызды. Яғни, бұл әлемдік тренд екенін ескерсек, ұлттық қауіпсіздікке қатер төніп тұрғанын байқамай қалатынымыз анық. Бірақ бұған назар аудару керек. Мемлекеттік саясат болуы керек. Бұл тұрғыда әлі де атқарылатын жұмыс бар» **(сарапшы, халықаралық қатынастар PhD докторы).**

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігіне:

**Алтыншысы – жастардың өзсезінімін тұрақты бақылау, олардың ең өзекті мәселелерін, өмірлік стратегияларын және т.б. қадағалау.**

Сарапшының пікірінше, жастар арасында не болып жатқаны туралы сенімді және үнемі келіп түсетін жедел ақпарат қажет. Бізге **өте байыпты, бір реттік емес, түрлі топтағы жастарды бағдарламалық, жүйелі зерттеу қажет.** Көбіне

мемлекеттік органдар жастардың ұйымдасқан топтары – студенттер, жұмыс істейтін жастар арасындағы жағдай туралы салыстырмалы түрде жақсы хабардар, бірақ, мысалы, оқымайтын, жұмыс істемейтін және жұмыс іздемейтін NEET санатында, сонымен зерттеуге кірмейтін басқа да проблемалық топтар арасында не болып жатқанын білмейді.

**Этностық және тілдік белгілері бойынша алалау болуы жағдайын зерделеу**, әсіресе білім беру (мемлекеттік гранттар алу) және қазақ емес жастарды жұмысқа орналастыруды бақылау қажет. Этностық және тілдік белгілері бойынша алалау мен құқық бұзу көріністерінің алдын алу шараларын әзірлеген жөн. Қазақ тілін оқыту жүйесіне аудит жүргізіп, оқыту әдістемесін жетілдіріп, тілдік машықтарды меңгеруді ынталандыратын материалдық және материалдық емес шараларды енгізу ләзім.

**Жастардың ішкі көші-қонының жағдайын зерттеу.**

*«Оқымайтын және жұмыс істемейтін NEET деп аталатын жастардың тағдыры не боларын ешкім білмейді. Біз олар неше екенін де білмейміз, олардың кім екенін, қалай өмір сүретінін білмейміз, олар туралы ештеңе білмейміз. Ал біздің жастарымыздың картасындағы мына ақ таңдақ тез арада, әйтеуір тез арада шешімін табуы керек. Бізге өте байыпты, бір реттік емес, барлық жастарды жан-жақты зерттейтін бағдарламалық зерттеулер қажет. Жарнамаға жарамайтын жастарды қарайық, көрейік, зерттейік, бірақ не де болса бұл біздің жастарымыз. Менің ойымша, бұған баса назар аудару керек. Бізге әртүрлі санаттағы жастардың жағдайы туралы сенімді ақпарат жинау бойынша жүйелі жұмыс қажет» (сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).*

*«Бұл өте кереғар әрі қызықты жағдай, мұнда ешкім, тіпті білім министрлігі де, менің ойымша, шетелде оқитын студенттердің нақты санын атай алмайды. Өйткені біз бұл мағынада статистиканы да жүргізбейміз. Яғни, олар жазылған ресми арналар бар, бірақ студенттің өзі келіп тіркелуі керек. Шамамен екі жыл бұрын білім министрлігі бір цифрды атаған кезде кейін шетелдік студенттерді санайтын бір ресейлік кеңсе екі есе дерлік көп санды айтты. Бұл, аздап айтқанда, біздің министрлік үшін ыңғайсыз жағдай болды» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).*

*«Мен сыртқы емес, ішкі көші-қонға назар аударуды ұсынар едім. Өйткені шетелге кеткеннен гәрі біздің елде қалған жастар көп» (сарапшы, әлеуметтанушы, «Стратегия» ӘСЗИ ҚҚ).*

Ақпарат және қоғамдық даму министрлігіне, жергілікті атқарушы органдарға:

**Жетіншісі – жастар саясаты аясында республикалық деңгейден бастап жергілікті деңгейге дейін кешенді шешімдер қабылдау қажет.** Әсіресе жұмыс күші көп және шекара маңы өңірлердегі жастар саясатын қайта қарау керек. Көші-қон ниеттерін қадағалаған жөн. Жол карталарын қайта қарап, түзетіп шығу керек.

*«Жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеу, іске асыру және бағалау жүйесін өзгерту қажет, өйткені қазіргі уақытта олар ұзақмерзімді нәтижеге бағытталмаған. Олардың тиімділігін үнемі қадағалап отыру керек» (этностатистикалық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).*

Қоғамда әлеуметтік маңызы бар патриоттық құндылықтарды, көзқарастар мен нанымдарды, Қазақстанның мәдени-тарихи мұрасына құрметпен қарауды одан әрі насихаттау қажет.



«Бұл жалпы жастар саясатының міндеті. Және ол барлық деңгейде жүзеге асырылуы тиіс. Ұлттық деңгейден жергіліктіге дейін. Немесе жергілікті жерден бастап, ұлттық деп аяқтай отырып, керісінше жасауға да болады. Өйткені бұл тек жергілікті деңгейде немесе республикалық деңгейде ғана шешілмейтін міндет. Оны тек күрделі жүйе ғана шеше алады» **(сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Алтайтану» ҒЗО).**

«Бізде бағдарламалар бар, бірақ олардың нәтижесі уақытша ғана. Өйткені бұл мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу, жүзеге асыру және бағалау жүйесінің өзі ұзақмерзімді нәтижеге бағытталмаған. Бұл үлкен мәселе. Мемлекеттік жоспарлау мәселесі» **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Орталық және жергілікті атқарушы органдар үшін... мен трендтерді қадағалап, қазір халықаралық агенттіктердің зерттеулерін қарауды ұсынар едім. Жастармен көбірек араласу керек. Мүмкін тіпті білім алған жастармен емес, әді мектептегі, орта буындағы жастармен жұмыс істей бастау керек те шығар. Яғни, нәтиже болатындай ұзақмерзімді басымдықтарды құру керек. Мысалы, жапондар мектеп оқушыларымен жұмыс істей бастағанда, олардың кейбір жаңа технологияға деген көзқарасын, қоршаған ортаға деген көзқарасын қалыптастыру және т.б. бағыттарды қамтиды. Яғни, 5 жылдан кейін олар еңбек нарығына шығатынын түсінуіміз керек, егер олар мұны өзі түсінбесе, біз ештеңені өзгерте алмаймыз. Жалпы, міне, осындай істерді жасау керек» **(этнодемографиялық процестер жөніндегі сарапшы, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары).**

«Бұл жергілікті билікке қойылатын мәселе, яғни жергілікті жастар саясатын қайта қарау керек. Өйткені бізде әлі де әртүрлі өңір бар, шекара маңы өңірлердің өзіндік ерекшеліктері бар. Шымкент ерекше мәртебеге ие қала деп бекер айтылмаған, ол республикалық маңызы бар қала, үшінші қала. Демографиялық жағынан бұл ең тығыз, қанық, жастар көп қала. Шымкент, одан кейін іргелес облыс – Түркістан облысы. Тараз қаласы да бар. Бізде жұмыссыз жастар көп. Яғни, жергілікті билік осымен жұмыс істеуі керек. Яғни, бізде жастардың қай жерде артық екенін, олардың қалай оқитынын, әрі қарай қайда баруды мақсат етіп отырғанын білу керек. Тағы да жастар саясатын қалыптастыруда түрлі деңгейдегі жол карталарын қайта қарау қажет. Мүмкін қысқамерзімді бағдарламалар керек шығар. Бірақ бізде бәрі бар. Бізде курстар, қайта даярлау, біліктілікті арттыру, қысқамерзімді оқыту бар. Жұмыспен қамту да бар. Яғни, тікелей қажетті барлық тетіктер әзірленді. Бірақ қазір, менің ойымша, экономиканы жаңғырту қалай жүреді және ондағы жастардың орны қандай болады деген сұрақ туындайды» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

«Осы мәселелерді шешу үшін мемлекет тарапынан қабылданып жатқан шаралар жеткілікті ме? Бұл саяси мәселеге көбірек қатысты, өйткені бізде әрқашан тамаша заң бар, бізде әрқашан «Стратегия 2050» сияқты ойластырылған стратегия бар, ал жастарға қатысты айтсақ, жастар саясаты тұжырымдамалық тұрғыдан мінсіз деп ойлаймын. Бірақ жергілікті жерде жүзеге асыруға келетін болсақ, бұл жерде әрине қиын» **(сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).**

«Отаншылдық сезімін көбірек қалыптастыру үшін қажет деймін, патриот емес адамдар кетіп жатыр деп ойламаймын. Жастар қайтып оралу үшін кетеді

дегенді жиі естимін. Жаңа тәжірибе, жаңа көзқарас және оралу үшін кетеді» (сарапшы, халықаралық қатынастар саласындағы PhD докторы).

«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығына:

Сарапшы тарапынан F3O-ға зерттеу жұмыстарын жүргізуге қатысты келесі нақты ұсынымдар енгізілді. Атап айтқанда, сарапшы мыналарды ұсынады: жылдан жылға тақырыптар бойынша ұқсас зерттеулер жүргізудің орнына, шығындарды азайту үшін, ең өткір әлеуметтік және аралас мәселелер бойынша зерттеулерді (қолданбалы және теориялық) жүргізу керек, атап айтқанда:

- Қазақстандағы әлеуметтік стратификация және этностратификация;
- непотизм және әлеуметтік лифтілер – олар ҚР-да қалай жұмыс істейді;
- «шөп тамыры» деңгейінде жастардың саясатқа араласуы мен азаматтық белсенділігі;
- егемендік кезеңіндегі Қазақстандағы ұлттық саясат: жетістіктері, кемшіліктері және болашағы;
- этностық азшылықтарға қатысты алалау және оның ҚР-дағы адами капиталдың сапасы үшін салдары;
- өзбек (ұйғыр, дүнген, неміс, орыс және т.б.) диаспоралары жастарының әлеуметтік, экономикалық және саяси-құқықтық жағдайы және олардың мансаптық және кәсіби шыңдалу перспективалары;
- «Жастар» F3O жүргізген зерттеулердің тиімділігін өлшеу – қай ұсынымды қай мерзімде қай атқарушы орган орындады; орындалу мониторингі қалай жүргізіледі; мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу тетіктерін жетілдірудің табысты тетіктері мен жолдары қандай және т.б.

Сондай-ақ сарапшы мыналарды ұсынады:

- зерттеу құрылымының өзі де, басқа ұйымдар да алдыңғы зерттеулердің нәтижесін жұмыста белсендірек пайдалану;
- тенденцияларды бақылау, халықаралық агенттіктердің зерттеулерін қарау;
- көші-қон және жастар саясатын әзірлеу және шешім қабылдау кезінде ғалымдардың ұсынымдарын назарға алуы үшін зерттеу құрылымдарының мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу тетіктерін жолға қою.

*«Қазақстанға жастар мен көші-қон мәселелерін шешу үшін жүйелі өзгерістер қажет. Зерттеушілер шешім қабылдауда және көші-қон және жастар саясатын әзірлеу кезінде ғалымдардың ұсыныстарын ескеретіндей етіп мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу тетіктерін құруы керек... Біз жағдайды үнемі қадағалап отыруымыз керек, зерттеуіміз керек, мәліметтер базасын үлкен көлемде жинақтауымыз керек. Қазір бұған мүмкіндік бар. Пайдаланылуы және корреляциялануы қажет ресурстар, әртүрлі мәлімет бар» (сарапшы, әлеуметтанушы, миграциолог, PFA ХБИ Көші-қон зерттеулері орталығы жанындағы ТМД елдерінің көші-қон жөніндегі зерттеу кеңесінің мүшесі).*



Қазақстан Республикасы  
Ақпарат және қоғамдық  
даму министрлігі



## «Особенности учебной и трудовой миграции молодежи в приграничных регионах»

**Аналитический доклад по результатам  
социологического исследования**

Нур-Султан, 2022

Особенности учебной и трудовой миграции молодежи в приграничных регионах: НИЦ «Молодежь», Нур-Султан, 2022. – 184 с.

Аналитический доклад основан на результатах социологического исследования «Особенности учебной и трудовой миграции молодежи в приграничных регионах», проведенного по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Представляет собой результаты исследования масштабов и тенденций учебной и трудовой миграции среди молодежи в приграничных регионах.

Рекомендуется для государственных структур и организаций в области управления миграционными процессами, неправительственных организаций, широкой общественности, экспертов в области миграционной политики, исследователей, специалистов, работающих по данной тематике и всех заинтересованных сторон.

© Научно-исследовательский центр «Молодежь», 2022

## Содержание

<b>I. ПРОГРАММА СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ</b>	<b>182</b>
<b>II. РЕЗУЛЬТАТЫ МАССОВОГО ОПРОСА МОЛОДЕЖИ</b>	<b>192</b>
<b>1. Социальное самочувствие казахстанской молодежи</b>	<b>192</b>
1.1 Уровень социального оптимизма и удовлетворенность социально-экономической ситуацией	192
1.2 Удовлетворенность условиями для личностного развития в месте проживания	200
1.3 Факты проявления дискриминации и чувство безопасности	207
1.4 Особенности самоидентификации	213
<b>2. Ключевые факторы и перспективы миграции</b>	<b>217</b>
2.1 Миграционные настроения (намерения и установки) в молодежной среде	217
2.2 Перспективы внутренней миграции	221
2.3 Перспективы внешней миграции	223
2.4 Ключевые pull-push факторы внешней миграции молодежи	233
<b>3. Специфика трудовой миграции казахстанской молодежи</b>	<b>244</b>
3.1 Оценка ситуации с трудовой занятостью среди молодежи	244
3.2 Оценка масштабов трудовой миграции	253
3.3 Ключевые push-pull факторы трудовой миграции	256
<b>4. Основные тенденции и особенности учебной миграции</b>	<b>262</b>
4.1 Оценка масштабов учебной миграции	262
4.2 Ключевые push-pull факторы учебной миграции	264
<b>ВЫВОДЫ</b>	<b>271</b>
<b>РЕКОМЕНДАЦИИ</b>	<b>281</b>
<b>III. РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРТНОГО ОПРОСА</b>	<b>285</b>
<b>1. Социальное самочувствие молодежи как фактор усиления/ослабления миграционных настроений</b>	<b>285</b>
<b>2. Оценка ситуации и перспектив миграционных процессов</b>	<b>290</b>
2.1 Ситуация с внутренней миграцией	290
2.2 Направления внешней миграции	291
2.3 Прогнозируемые тренды внешней миграции	295
2.4 Последствия миграции для экономики Казахстана	300
<b>3. Push-pull факторы миграции</b>	<b>303</b>

<b>3.1 Push факторы миграции</b>	<b>304</b>
<b>3.2 Pull-факторы миграции</b>	<b>307</b>
<b>4. Учебная миграция</b>	<b>309</b>
<b>4.1 Push-факторы учебной миграции</b>	<b>310</b>
<b>4.2 Pull-факторы учебной миграции</b>	<b>313</b>
<b>5. Трудовая миграция</b>	<b>320</b>
<b>5.1 Push-факторы трудовой миграции</b>	<b>323</b>
<b>5.2 Pull-факторы трудовой миграции</b>	<b>328</b>
<b>6. Перспективы сдерживания миграции/возвращения казахстанцев на родину</b>	<b>333</b>
<b>7. Международный опыт миграционной политики</b>	<b>339</b>
<b>ВЫВОДЫ</b>	<b>344</b>
<b>РЕКОМЕНДАЦИИ</b>	<b>348</b>

## I. ПРОГРАММА СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В современном обществе миграционные процессы являются достаточно распространенным социально-экономическим явлением, имеющим тенденцию к усилению в период социальных трансформаций – политических, экономических, социальных и демографических перемен.

По своей классификации миграция может быть внутригосударственной и международной. Внутригосударственная миграция представляет собой процесс перемещения населения внутри одной и той же страны. К глобальным миграционным потокам можно отнести перемещения, которые значительны по объемам и, как правило, происходят между континентами, охватывают несколько государств, оказывают существенное влияние на социально-экономическое и демографическое развитие стран и регионов. Согласно данным Международной организации по миграции, Казахстан входит в число 20 ведущих стран назначения международных мигрантов<sup>1</sup>. Казахстан не только принимает мигрантов, но и входит в число 20 стран, с наибольшим количеством исходящих мигрантов<sup>2</sup>.

Наибольшее значение феномен миграционной мобильности имеет для молодых людей, стремящихся повысить свой социальный статус, максимально используя свои способности и имеющиеся возможности. При этом речь может идти как о временных, так и постоянных перемещениях молодежи, связанных с обучением, поиском работы, туризмом, коммерческой деятельностью, семейными взаимоотношениями и другими факторами.

Учитывая мотивы субъектов миграции, различают **трудовую** (экономическую) и **учебную** (образовательную) миграцию. При этом особенностью учебной миграции является возможность ее перехода в трудовую.

На сегодняшний день представляется возможным отметить следующие миграционные процессы в среде молодежи:

- В Казахстане увеличение потоков внутренней миграции происходит главным образом за счет миграции молодежи из сельской местности в городскую. С 2012 года отрицательное сальдо миграции в сельскую местность ежегодно увеличивается. В 2012 году отрицательное сальдо в сельскую местность составляло – 17 685, в 2014 году уже – 30 192, а в 2021 году сальдо внутренней миграции в сельской местности составило – 74 616 человек. Основными полюсами притяжения внутренних мигрантов выступают города Алматы и Нур-Султан – 117 169 и 131 015 прибывших в 2021 году. Примечательно, что положительное сальдо внутренней миграции наблюдается только в трех городах республиканского значения – Нур-Султан (31 906), Алматы (29 253) и Шымкент (9 774), а также в Мангистауской области (239). Данная тенденция носит достаточно длительный характер и выступает объектом особого внимания государства.

- Согласно официальным статистическим данным, старшая возрастная когорта молодежи (24-28 лет) демонстрирует наибольшую внутреннюю миграционную активность (111 673 человек в 2020 году, из которых 47 430 мужчин и 64 243 женщин). Это объясняется, в первую очередь, необходимостью перемещения молодых людей в целях успешного трудоустройства и повышения качества жизни.

- Мировая статистика свидетельствует о том, что миграционная мобильность чаще всего характерна для женской части населения мира. Это находит отражение и в показателях внутренней миграции. Так, в 2020 году внутри

---

<sup>1</sup> Доклад о миграции в мире. Международная организация по миграции. MOM ООН, 2020 – с. 31. Дата обращения: 18.04.2022 г. [https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr\\_2020-ru.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf)

<sup>2</sup> *Ibid*

страны перемещались 113 085 мужчин и 150 806 женщин в возрасте от 14 до 28 лет. Также важно отметить, что в 2020 году из Казахстана выбыло 3 060 молодых женщин в возрасте от 14 до 28 лет. Среди молодых людей данный показатель за аналогичный период составил 2 652 человек.

Общая тенденция внешней миграционной мобильности сводится к тому, что число молодых людей, покидающих Казахстан, превышает численность прибывающей молодежи. Согласно официальной статистике, отрицательное сальдо внешней миграции среди казахстанской молодежи ежегодно увеличивается. Если в 2012 и 2013 годы сальдо миграции населения в возрасте от 14 до 28 лет было со знаком плюс, то с 2014 года сальдо миграции исключительно отрицательное (-1 162 человек в 2014 г. и -3 278 человек в 2016 г.). Пиковый показатель пришелся на 2019 год и составил -5301<sup>3</sup>. В разрезе возрастных групп видно два миграционных пика: первый среди 14-15 лет, второй в возрасте 26-28 лет. За последние пять лет эти показатели увеличились в несколько раз.

▪ Отмечается значительная динамика количества выбывающего из страны населения, при этом некоторая часть населения покидает страну в связи с работой и учебой. Так, по данным официальной статистики за 2021 год, из Казахстана выбыло 23 885 человек, из них 1 277 человек в качестве причины выбытия указали работу, а 115 человек – учебу, 22 493 человек в качестве мотива выбытия из страны указали вариант «другое».

▪ Согласно данным БНС АСПиР РК, наблюдается значительный отток населения, в первую очередь, в **Россию** – в 2020 году это число составило **25 126** чел. **Это в 7 раз больше, чем во все страны выбытия, вместе взятые** (всего за 2020 год из страны уехало 28 682 чел.). Несмотря на резкое снижение численности выбывающего населения в Россию в середине 2000-х годов, по данному показателю наблюдаются значительные колебания, а количество выбывающих устойчиво остается внушительным (Рис. 1).

▪ В это же время исследования показывают, что мигранты из Казахстана, прибывающие в Россию, состоят, главным образом, **из студентов и высококвалифицированных кадров**<sup>4</sup>. Так, среди выбывшего в 2021 году населения наиболее представлены люди с высшим образованием (307 393 человек или 41%) и средним профессиональным образованием (191 488 человек или 26%). В разрезе специальностей больше всего выбывает из страны специалистов с техническим (5 274 человек) и экономическим (2 573 человек) образованием.

▪ На протяжении длительного времени из страны отмечается отток молодых людей русской этничности, и ежегодно число выбывающих из страны среди молодых русских растет. Так, по данным официальной статистики, в 2013 году выбыло из республики 4 459 русских в возрасте от 14 до 28 лет, в 2014 году – 5 097, в 2015 году – 5 189, в 2016 году – 5 921 человек. Недавний обзор исследований по вопросам миграции показывает, что большинство выбывающих составляют этнические русские, покидающие северные и центральные области страны. Согласно данным БНС АСПиР РК по состоянию на 2020 год, наибольшее количество выбывающих за пределы страны представлены в Карагандинской (14 % от числа всех выбывающих за пределы страны), Костанайской (12 %), Павлодарской (11 %), Северо-Казахстанской (8 %), Восточно-Казахстанской областях (13 %), а также в г. Алматы (9 %). Таким образом, большинство

<sup>3</sup> Статистические данные за 2020 год будут обновлены после официальной публикации данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК (ранее — Комитет по статистике МНЭ РК).

<sup>4</sup> Доклад о миграции в мире. Международная организация по миграции. МОМ ООН, 2020 – с.93. Дата обращения: 18.04.2022 г [https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr\\_2020-ru.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf)



выбывающих людей из страны – это жители приграничных регионов. Согласно данным аналитического сайта Ranking.kz, среди выбывающего населения большинство составляют представители русской, а также немецкой и украинской общин<sup>5</sup>. Однако, с учетом современных геополитических вызовов, не исключено и то, что миграционный отток может существенно сократиться или приобрести отложенный характер.

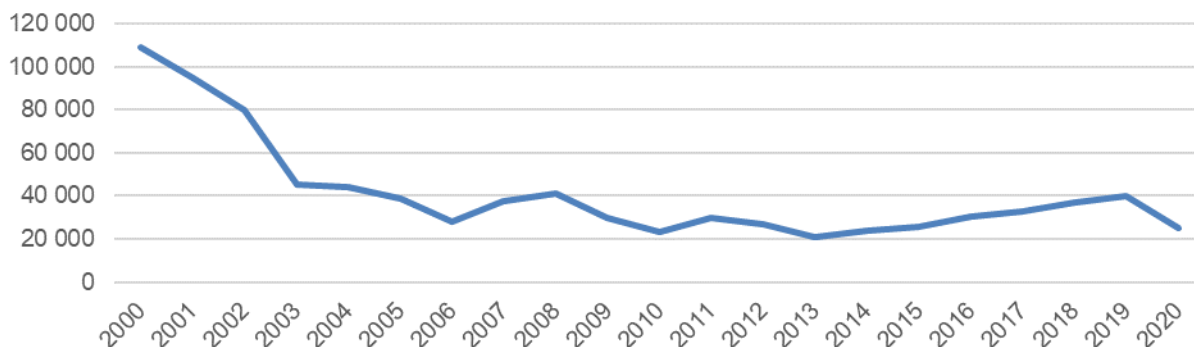


Рисунок 1. Число выбывших в Россию с 2000 по 2020 годы, человек  
Источник: БНС АСПиР РК

Показатели эмиграции молодежи в страны Центральной Азии и Китай, по сравнению со странами СНГ, менее значительны и характеризуются неоднородной динамикой. Согласно статистическим данным, в Узбекистан в 2020 году выехало 192 чел., в Кыргызстан – 85 чел. (Рис. 2).

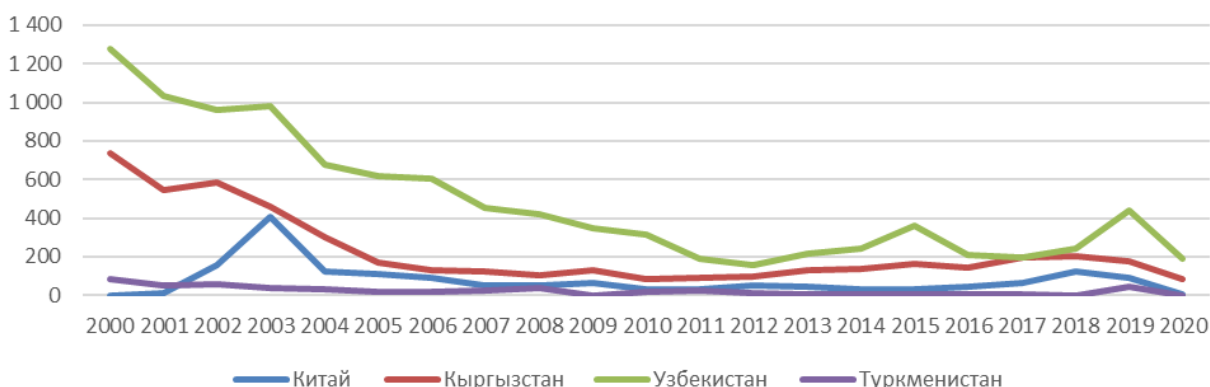


Рисунок 2. Число выбывших в приграничные страны с 2000 по 2020 годы, человек  
Источник: БНС АСПиР РК

Все эти тенденции указывают на необходимость более детального изучения основных мотивов, тенденций и особенностей внутренней и внешней миграции казахстанской молодежи. Наличие валидных эмпирических данных выступает ключевым условием принятия выверенных управленческих решений и эффективного управления миграционными процессами.

Задача управления миграционными потоками молодежи актуализируется и в контексте внутренних вызовов, обусловленных, в первую очередь, демографическими процессами: старением, изменениями половозрастной структуры населения, а также численности ее трудоспособной части. В частности,

<sup>5</sup> Миграция населения. 2019 год. Аналитический интернет-ресурс [Ranking.kz](http://www ranking.kz). Дата обращения: 18.04.2022 г.  
<http://www ranking.kz/ru/a/infopovody/za-god-v-kazahstan-pribylo-12-tysyach-chelovek-uehalo-srazu-45-tysyach-v-celom-v-2019-godu-strana-poteryala-22-tysyachi-trudosposobnyh-zhitelej>

за последние 10 лет **количество молодежи в стране уменьшилось на 16,6%** (-743 324 человек). В структуре общего населения страны доля молодежи сократилась на 7,3%: в 2011 году молодых людей было 4 483 207 (26,9%) при населении 16 673 900 человек, в 2021 году количество молодежи составило 3 739 883 (19,6%) при населении 19 102 465 человек. Сокращение числа молодых жителей Казахстана является результатом «демографической ямы» и миграционного оттока.

Кроме того, актуальность вопросы трудовой и учебной миграции молодежи приобретают в контексте **развития человеческого капитала**, так как для реализации масштабных задач, обозначенных перед страной на ближайшее время, необходимо значительное повышение уровня конкурентоспособности и развитие потенциала молодежи. Стратегическую важность для страны имеет и **обеспечение кадровым потенциалом ключевых секторов экономики**.

Таким образом, актуальность исследования обусловлена, во-первых, необходимостью мониторинга миграционных процессов в молодежной среде, во-вторых, исследованием социально-экономических факторов, влияющих на динамику миграции молодежи приграничных районов, в-третьих, необходимостью анализа перспектив и рисков миграционных процессов молодежи Казахстана в целом и приграничных районов, в частности.

### **Методологическая часть программы**

**Цель исследования** – определение и анализ основных причин учебной и трудовой миграции молодежи в приграничной зоне.

#### **Задачи:**

- изучить миграционные настроения (намерения и установки) в молодежной среде;
- выявить ключевые push-pull факторы внутренней и внешней миграции молодежи;
- изучить перспективы внешней миграции;
- оценить социальное самочувствие казахстанской молодежи по критериям: уровень социального оптимизма; удовлетворенность социально-экономической ситуацией; удовлетворенность условиями для личностного развития в месте проживания; ощущение дискриминации и чувство безопасности; особенности самоидентификации;
- выявить основные тенденции и определить особенности трудовой миграции;
- выявить основные тенденции и определить особенности учебной миграции;
- проанализировать ключевые показатели в зависимости от (или в разрезе) половозрастной и этнической принадлежности;
- выработать рекомендации по улучшению ситуации в области миграционных процессов в молодежной среде.

**Объект исследования** – население приграничных регионов Республики Казахстан в возрасте от 14 до 28 лет включительно (молодежь), выбранная по параметрам, репрезентирующим ее социально-демографические и территориальные характеристики.

**Предмет исследования** – миграционные настроения молодежи.

### **Интерпретация основных понятий:**

*Внешняя миграция* – внешняя миграция заключается в передвижении населения через свою государственную границу в другие страны на длительный период либо на постоянное место жительства.

*Внутренняя миграция* – перемещение людей из одного региона в другой в рамках одной страны.

*Выталкивание* – связано с неудовлетворительными или тяжелыми условиями существования человека в его родных местах.

*Идентичность* – ощущение принадлежности к различным социальным, экономическим, национальным, профессиональным, языковым, политическим, религиозным, расовым и другим группам.

*Иммиграция* – въезд граждан одной страны в другую на временное или постоянное проживание.

*Миграционная политика* – это система условий, способов и мер управления миграционной подвижностью населения. Миграционная политика включает в себя совокупность общепринятых на уровне властных структур идей и концептуально объединенных средств, с помощью которых, прежде всего, государство, а также другие общественные институты, соблюдая определенные принципы, предполагают достижение поставленных целей.

*Миграционный коридор* – территориальная область, промежуток, находящийся между государственными границами и служащий буферной зоной для пересечения страновых пределов.

*Миграция* – постоянное или временное, добровольное или вынужденное перемещение физических лиц из одного государства в другое, а также внутри государства.

*Молодежь* – граждане Республики Казахстан от четырнадцати до двадцати девяти лет. Молодежь – это особая социально-возрастная группа, отличающаяся возрастными рамками и своим статусом в обществе: переход от детства и юности к социальной ответственности. Некоторыми учеными молодежь понимается как совокупность молодых людей, которым общество предоставляет возможность социального становления, обеспечивая их льготами, но ограничивая в возможности активного участия в определенных сферах жизни социума.

*Образование* – единый целенаправленный процесс воспитания и обучения, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенций.

*Притяжение* – это совокупность привлекательных черт или условий для проживания в других местах.

*Пограничная зона* – часть территории Республики Казахстан, примыкающая к пограничной полосе в пределах территории административно-территориальных единиц.

*Приграничная территория* – часть территории Республики Казахстан, включающая пограничную зону, часть вод пограничных рек, озер и иных водоемов, внутренних морских вод, территориального моря РК, где установлен пограничный режим, пункты пропуска через государственную границу, а также территории административных районов и городов, санаторно-курортных зон, особо охраняемых природных территорий, объектов и других территорий, прилегающих к государственной границе, пограничной зоне, берегам пограничных рек, озер и иных водоемов, побережью моря и пунктам пропуска через государственную границу.

*Социальное самочувствие* – это эмоциональный аспект оценки представителями социальной группы своего общественного положения. Социальное самочувствие формируется в процессе социального сравнения,

сопоставления социального вознаграждения, возможностей для удовлетворения своих потребностей, реализации интересов с аналогичными возможностями (условиями) других людей.

*Студенческая миграция* – это перемещение студентов, которые обучаются за пределами своей родины или страны, гражданами которой они являются, на период более 12 месяцев. В эпоху глобализации высшее образование в значительной степени интернационализировалось и стало развиваться на рыночных основах.

*Трудовая миграция* – вид миграции, представляющий собой совокупность территориальных перемещений людей, связанный с занятостью и поисками работы.

*Учебная миграция* – вид миграции, обусловленный удовлетворением потребности в получении образования и повышении уровня квалификации (стажировки, дополнительное образование, курсы).

*Человеческий капитал* – это интенсивный производительный фактор экономического развития, развития общества и семьи, включающий образованную часть трудовых ресурсов, знания, инструментарий интеллектуального и управленческого труда, среду обитания и трудовой деятельности, обеспечивающие эффективное и рациональное функционирование человеческого капитала как производительного фактора развития.

*Эмиграция* – самостоятельное решение о переселении лица или семьи.

*Push-pull факторы* – факторы притяжения (pull) и выталкивания (push).

#### **Гипотезы:**

– учебная миграция молодежи в приграничных регионах вызвана стремлением получить образование, признаваемое в стране пребывания, **для дальнейшего трудоустройства на ее территории;**

– на принятие молодежью решения об учебной миграции оказывает влияние сравнительно **высокая стоимость отечественного высшего образования** при качестве обучения, не превосходящем альтернативные варианты в вузах приграничных стран;

– молодежь, уезжающая в приграничные страны с целью трудоустройства, чаще всего относится к категории **квалифицированных кадров** с высшим образованием;

– главными мотивами трудовой миграции являются **повышение уровня заработка и качества жизни;**

– учебной и трудовой миграции в приграничных регионах наиболее подвержены представители **неказахской национальности;**

– молодежь, убывающая в приграничные страны с целью получения образования и трудоустройства, в большинстве случаев **стремится к переезду** в страну пребывания на постоянное место жительства. Учебная и трудовая миграция является своеобразным каналом для переезда и воссоединения с исторической Родиной.

#### **Методическая часть исследования**

В качестве основного **метода сбора информации** был использован массовый опрос молодежи, в возрасте от 14 до 28 лет включительно, «face-to-face». Данный метод позволяет получить наиболее объективную информацию о ситуации в молодежной среде в приграничных регионах Казахстана.

**Объем выборочной совокупности** составил 2000 респондентов. Социологический опрос был проведен в 12 приграничных областях Казахстана (Актюбинская, Алматинская, Атырауская, Восточно-Казахстанская, Жамбылская, Западно-Казахстанская, Костанайская, Кызылординская, Мангистауская, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Туркестанская области).

В исследовании была использована стратифицированная многоступенчатая выборка с квотированием. Вначале, исходя из численности населения по областям и городам, были определены объемы выборки по приграничным регионам страны. Далее по каждому региону были высчитаны объемы городской и сельской выборки, а также выборки в гендерном разрезе.

**Расчет выборочной совокупности по проекту, человек\***

	<b>Всего</b>	<b>город</b>	<b>село</b>	<b>мужчины</b>	<b>женщины</b>
<b>Казахстан</b>	<b>2000</b>	<b>794</b>	<b>1206</b>	<b>1039</b>	<b>961</b>
Актюбинская	137	92	45	70	67
Алматинская	316	64	252	164	152
Атырауская	108	55	53	55	53
Западно-Казахстанская	100	48	52	52	48
Жамбылская	195	73	122	100	95
Костанайская	122	66	56	63	59
Кызылординская	142	59	83	74	68
Мангистауская	123	48	75	63	60
Павлодарская	105	70	35	54	51
Северо-Казахстанская	79	34	45	41	38
Туркестанская	385	74	311	203	182
Восточно-Казахстанская	188	112	76	98	90

\* По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан на 1 января 2022 года

Ниже (Таблица №1) представлены основные социально-демографические характеристики опрошенной молодежи. Распределение по полу, возрасту, этносу, региону, типу местности в целом отражает характеристики генеральной совокупности.

**Таблица №1. Социально-демографические характеристики респондентов**

		<b>Количество респондентов</b>	<b>%</b>
<b>Пол</b>	Мужчины	1005	50,3
	Женщины	995	49,8
<b>Возраст</b>	14-18 лет	688	34,4
	19-23 лет	606	30,3
	24-28 лет	706	35,3
<b>Этнос</b>	Казахи	1547	77,4
	Русские	307	15,4
	Другие	146	7,3
<b>Образование</b>	Незаконченное среднее, 9 классов школы	306	15,3
	Учусь в 10 классе	125	6,3
	Среднее, 11 классов школы	235	11,8
	Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)	664	33,2
	Незаконченное высшее, только учусь в вузе	224	11,2
	Высшее, окончил вуз	410	20,5
	Послевузовское (магистр)	36	1,8

Тип местности	Город	793	39,6
	Село	1207	60,4
Семейное положение	Состоят в зарегистрированном браке	624	31,2
	Проживают совместно без регистрации брака	61	3,1
	Разведен(-а)	56	2,8
	Не замужем (холост)	1250	62,5
	Вдова(-ец)	2	0,1
	Нет ответа	7	0,4
	Нет детей	1394	69,7
Количество детей	Один ребенок	275	13,8
	Двое детей	214	10,7
	Трое детей	80	4,0
	Четверо или более детей	37	1,9
	Актюбинская	137	6,9
Регионы	Алматинская	316	15,8
	Атырауская	108	5,4
	Восточно-Казахстанская	188	9,4
	Жамбылская	195	9,8
	Западно-Казахстанская	100	5,0
	Костанайская	122	6,1
	Кызылординская	142	7,1
	Мангистауская	123	6,2
	Павлодарская	105	5,3
	Северо-Казахстанская	79	4,0
	Туркестанская	385	19,3

В настоящем исследовании отбор единиц наблюдения был проведен в несколько этапов:

1. Отбор по областям – исходя из численности населения по областям и городам республиканского значения от 14 до 28 лет включительно, определены объемы выборки по двенадцати приграничным регионам страны.

2. Отбор по принципу город-село – в каждой области высчитаны объемы городской и сельской выборки. Опросом были охвачены все областные центры, отдельные малые города и сельские населенные пункты.

3. Отбор точек опроса – в городских и сельских населенных пунктах производился простой случайный отбор микрорайонов и улиц из картографического списка данного поселения.

4. Отбор домохозяйства – следуя по маршруту от стартовой точки по правилу «левой руки» отбиралось домохозяйство с 5-кратным шагом отбора в городе и 3-х кратным шагом отбора в селе с ограничением активных интервью на одно домохозяйство в количестве 1 респондента, подошедшего по квотам. Стартовая точка выбиралась произвольно.

5. Отбор респондентов согласно квоте – в каждом отдельно взятом домохозяйстве респонденты отбирались по двум признакам – пол и возраст – половозрастной квоте – возраст респондента на момент опроса не должен быть ниже 14 и выше 28 лет, а также репрезентативная представленность по полу (количество опрашиваемых мужчин и женщин рассчитано согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам по каждой области, городу и селу). Респонденты с 14 до 16 лет были опрошены после получения согласия родителей.

Выборка является репрезентативной, т.е. по выделенным параметрам состав респондентов приближается к соответствующим пропорциям в генеральной совокупности. При этом отклонение средних характеристик выборочной

совокупности от средних характеристик генеральной совокупности не превышает  $\pm 2,19\%$ .

В ходе исследования использован **метод экспертного опроса**, который заключается в проведении интервью с высококвалифицированными специалистами по теме проводимого исследования с заранее подготовленными вопросами. Метод направлен на выявление мнения компетентных специалистов в анализе и поиске путей решения исследуемой темы.

В данном исследовании метод экспертного опроса использован для интерпретации результатов массового опроса, а также для определения и оценки тенденций и особенностей молодежной миграции в приграничные регионы и выстраивания прогнозов по данному вопросу.

Метод отличается высокой надежностью оценок и решений, принимаемых на основе суждений экспертов. Процедура опроса включает в себя анализ исследуемой ситуации, выбор группы экспертов, выбор способа замера экспертных оценок, процедуру оценки работы экспертов, анализ полученных данных.

Проведение экспертного опроса проводилось несколькими вариантами взаимодействия:

- интервью с экспертом «face-to-face» при личной встрече;
- телефонная беседа с экспертом;
- письменный ответ эксперта на список вопросов посредством электронной почты.

Выборочная совокупность **экспертного опроса** составила 10 экспертов. В качестве экспертов выступили представители государственных органов в области миграции, сотрудники международных организаций и исследовательских структур, занимающихся вопросами миграции, ученые, в область научных интересов которых входят вопросы миграции населения, а также вопросы молодежной политики.

### **Структура инструментария**

Для сбора первичной информации была использована анкета социологического исследования – тиражированный документ, который содержит набор вопросов, сформулированных и связанных между собой по определенным правилам. Свойства и качества социологической анкеты, ее объем, структура, специфика конструирования вопросов тесно связаны и определяются типом опроса, для которого данный инструмент предполагается использовать, а также особенностями объекта исследования. Опрос респондентов был проведен на 2-х языках: казахском и русском, в зависимости от выбора респондента. Сбор информации полевого этапа исследования был реализован специально подготовленными интервьюерами под руководством региональных супервайзеров.

При проведении экспертного опроса использован специальный гайд, содержащий серию вопросов и уточняющих подвопросов по различным аспектам миграции молодежи в приграничные страны.

### **Методика обработки информации**

По итогам полевого этапа исследования были проведены контроль работы интервьюеров (100% проверка корректности заполнения анкет и 30% контроль поля по телефону), а также кодировка, ввод и обработка данных.

Ввод, обработка первичных данных, а также вывод одномерных, двумерных таблиц, корреляционный и кластерный анализы были выполнены с помощью лицензионной, русифицированной компьютерной программы SPSS.

### Методы анализа информации

Основными методами анализа первичной социологической информации выступали:

- 1) одномерный анализ данных;
- 2) двумерный анализ данных;
- 3) корреляционный анализ.

### Этапы организации социологического исследования:

**1 этап.** Подготовка социологического опроса.

Разработка программы, включающей в себя:

- определение проблемной ситуации;
- обзор литературы по избранной теме;
- постановка целей и задач;
- операционализация понятий;
- выдвижение гипотез;
- проектирование выборочной совокупности.

Разработка инструментария (анкеты) для сбора эмпирической информации:

- перевод анкеты;
- пилотирование инструментария.

**2 этап.** Сбор эмпирического материала.

Организация опроса:

- подбор, подготовка, инструктаж интервьюеров;
- распределение участков опроса;
- отбор единиц опроса;
- рассылка анкет и инструкций по проведению опроса и заполнению анкет;
- проведение интервью.

**3 этап.** Обработка и интерпретация социологических данных:

- изготовление макета в программе для анализа и обработки статистических данных (SPSS);
- кодировка анкет (кодирование открытых ответов респондентов);
- ввод анкетных данных;
- контроль поля;
- обработка и выведение линейных отчетов и отчетов по социально-демографическим параметрам;
- применение других видов статистического анализа.

**4 этап.** Анализ полученных данных.

Проведение первичного анализа:

- фиксирование зависимостей, выявленных в результате опроса;
- выведение таблиц;
- построение диаграмм.

Вторичный анализ данных:

- сравнительный анализ;
- привлечение дополнительной информации;
- выдвижение новых предположений и рекомендаций;
- подготовка финального отчета исследования.



## II. РЕЗУЛЬТАТЫ МАССОВОГО ОПРОСА МОЛОДЕЖИ

### 1. Социальное самочувствие казахстанской молодежи

#### 1.1 Уровень социального оптимизма и удовлетворенность социально-экономической ситуацией

Социальное самочувствие молодежи – важный индикатор, который показывает, насколько комфортно чувствует себя человек в том месте, где он проживает. Ощущение дискомфорта зачастую является фактором, который потенциально может влиять на усиление миграционных настроений. В ходе исследования тестировались ряд индикаторов социального самочувствия, в числе которых:

- оценка изменений жизненной ситуации за последний год;
- восприятие экономического положения семьи;
- оптимизм в отношении будущего;
- удовлетворенность условиями для личностного развития в месте проживания;
- ощущение безопасности и защищенность от дискриминации;
- особенности самоидентификации.

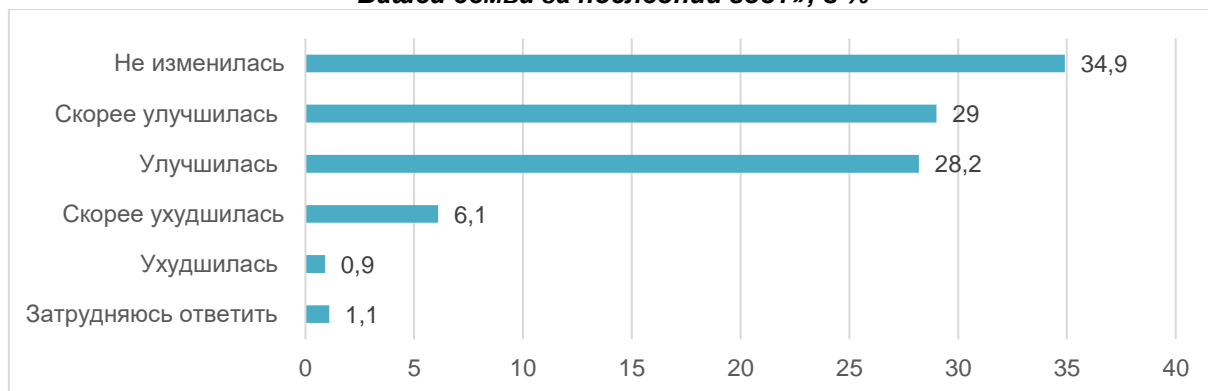
Замер социального самочувствия казахстанской молодежи актуализируется в силу масштабных событий, которые в значительной степени повлияли на социально-психологическую атмосферу и экономическую ситуацию в казахстанском обществе. В первую очередь, речь идет о пандемии COVID-19 в 2020-2021 гг., которая нарушила привычный ход жизни и экономически ослабила многие семьи.

Во-вторых, произошедшие в Казахстане в начале января 2022 года протестные выступления, повлекшие человеческие жертвы. Эти события заставили по-новому посмотреть на запросы и проблемы казахстанского общества, особенно наиболее обездоленной его части.

В-третьих, начавшийся в феврале 2022 года российско-украинский военный конфликт, в зону экономической турбулентности которого оказались втянуты многие страны мира, в том числе Казахстан. Этот конфликт обострил многие вопросы внутривнутриполитического характера, включая сферу межэтнических отношений, языковой вопрос.

Одним из показателей социального самочувствия молодежи является оценка изменений, которые в течение года произошли в жизни молодого человека и его семьи. Данные опроса показывают, что несмотря на негативное воздействие перечисленных масштабных событий, среди молодежи чаще встречаются позитивные оценки изменений жизненной ситуации. Так, более половины опрошенной молодежи (57,2%) считают, что за последний год их жизнь изменилась в лучшую сторону («улучшилась» – 28,2%, «скорее улучшилась» – 29,0%). Чуть более трети (34,9%) опрошенных молодых людей не наблюдают изменений за последний год. Ухудшение своей жизни и жизни семьи в общей сложности ощутили лишь 7,0% респондентов («ухудшилась» – 0,9%, «скорее ухудшилась» – 6,1%) (Диаграмма №1).

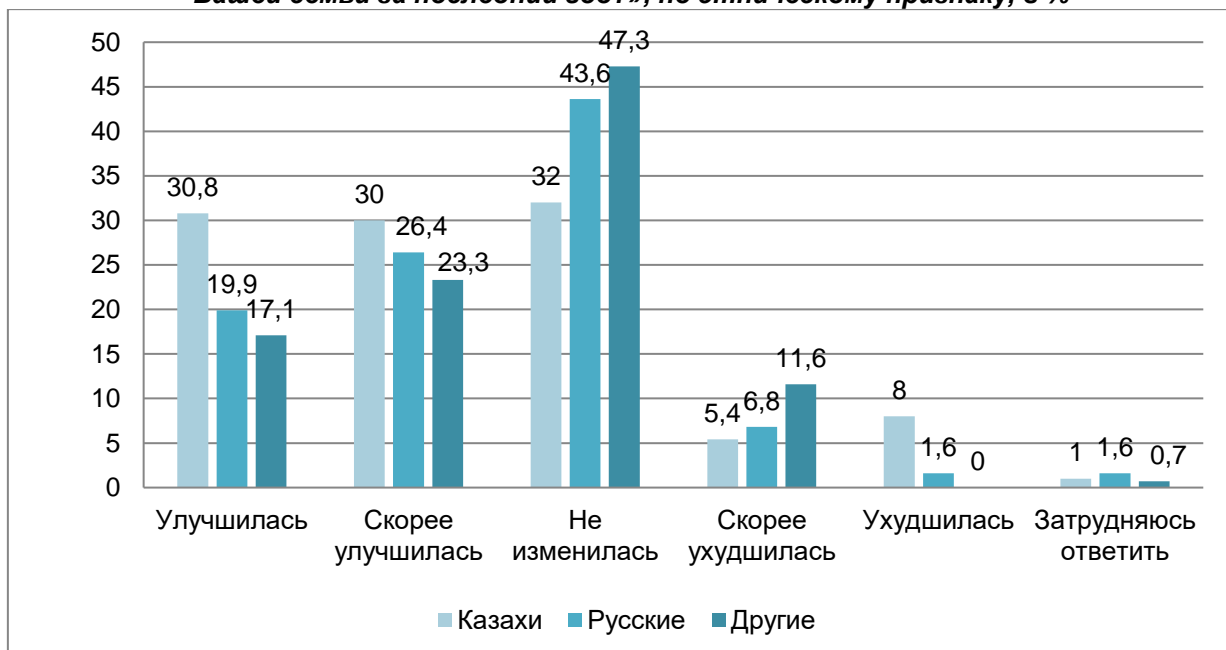
**Диаграмма №1. Распределение ответов на вопрос: «Как изменилась Ваша жизнь и жизнь Вашей семьи за последний год?», в %**



Можно увидеть отличия в ответах молодежи из разных этнических групп. Казахская молодежь более позитивна в оценках изменений жизненной ситуации, чем представители других этносов. Так, среди казахов доминирует положительная оценка изменений жизни за последний год – 60,8%, из них отмечают улучшение своей жизни и жизни семьи («улучшилась» – 30,8%, «скорее улучшилась» – 30,0%).

Сравнительно ниже доля положительных оценок среди русских (суммарно – 46,3%) и других этносов (40,4%). Русские и представители других этнических групп чаще говорили об отсутствии изменений жизни за последний год (соответственно – 43,6% и 47,3%). Среди представителей других этносов респонденты чуть чаще отмечают ухудшение жизни за последний год – 11,6% (для сравнения: русские – 8,4%, казахи – 6,2%) (Диаграмма №2).

**Диаграмма №2. Распределение ответов на вопрос: «Как изменилась Ваша жизнь и жизнь Вашей семьи за последний год?», по этническому признаку, в %**



Региональный срез показывает, что самая высокая доля позитивных оценок изменений в своей жизни за последний год наблюдается в Атырауской, Актыубинской, Костанайской и Кызылординской областях (более 70%). Сравнительно менее комфортно ощущает себя молодежь Павлодарской, Северо-Казахстанской и Алматинской областей. Позитивных оценок здесь – менее 50%, не

видят изменений – порядка 40-42% респондентов. Дополнительно к этому в Павлодарской и Алматинской областях ухудшение ощутил каждый десятый респондент.

Обращает на себя внимание социальное самочувствие молодежи в Западно-Казахстанской и Жамбылской областях. Здесь молодежь реже других отмечает позитивные изменения (Западно-Казахстанская – 37%, Жамбылская – 40,5%), чуть чаще – негативную динамику жизненной ситуации (11% и 13,3% соответственно). Также в этих регионах почти каждый второй респондент не видит никаких изменений – 46% (Диаграмма №3).

**Диаграмма №3. Распределение ответов на вопрос: «Как изменилась Ваша жизнь и жизнь Вашей семьи за последний год?», по регионам, в %**



Важным фактором, от которого зависит социальное самочувствие молодежи, является материальное благосостояние индивида и его семьи, а также обеспеченность жильем. Так, большинство опрошенной молодежи приграничных регионов (56,9%) оценивает уровень благосостояния семьи как достаточный для обеспечения самых необходимых потребностей (продукты, одежда, оплата коммунальных услуг), но на накопления денег уже не остается. Почти треть молодежи (32%) более позитивно оценивает благосостояние семьи, когда в целом семья может позволить себе довольно дорогостоящие покупки (холодильник, телевизор и т.д.) или даже могут ни в чем себе не отказывать (высокодоходные группы). 11,2% молодежи отнесли себя к низкодоходным группам, у которых доходов хватает только на питание (9,8%), а у части не хватает и на питание (1,4%).

Почти каждый третий респондент имеет собственную квартиру или дом (32%). При этом 68,1% опрошенной молодежи не имеет собственного жилья. В большинстве случаев (56,4%) они живут в доме/квартире родителей, еще 2,8% – у родственников или знакомых. 6% живут в арендованной квартире/комнате или хостеле. Государственной программой арендного жилья воспользовались 2,0% (39 человек). В менее, чем 1% случаев респонденты живут в служебном жилье.

У 44,7% опрошенной молодежи заработная плата является основным источником дохода. 41,1% живут преимущественно на доходы родителей. 9,6%

опирается на доходы супруга (супруги), 4,1% – получают стипендию. С возрастом количество молодежи, живущей на средства родителей, сильно снижается. В старшей возрастной группе (24-28 лет) только 7% опираются в основном на доходы родителей, а три четверти (75%) живут на собственную зарплату, и еще 16% на доходы супруга (супруги). В гендерном срезе можно увидеть, что живут на доход партнера по браку 18,4% молодых женщин и 0,9% мужчин.

**Таблица №2. Показатели материальной и жилищной обеспеченности опрошенной молодежи, в %**

Показатель	Группы	Варианты ответов	%
<b>Уровень дохода (по покупательной способности)</b>	Высокодоходные группы	Денег хватает на все, чтобы ни в чем себе не отказывать	14,8
		Покупка большинства товаров длительного пользования (холодильник, телевизор и т.д.) не вызывает трудностей	17,2
	Группа со средним доходом	Денег достаточно для приобретения только необходимых продуктов и одежды, оплаты коммунальных услуг, на накопления не остается	56,9
	Низкодоходные группы	Денег хватает только на приобретение продуктов питания, но уже не остается на оплату коммунальных услуг	9,8
		Денег не хватает даже на приобретение продуктов питания, постоянно приходится жить в долг	1,4
<b>Жилищные условия</b>	Есть собственное жилье	В собственной квартире	8,9
		В собственном доме	23,1
	Нет своего жилья	В квартире/доме родителей	56,4
		В арендном жилье (в рамках госпрограмм)	<b>2,0</b>
		В арендованном жилье, поддерживаемом работодателем/ служебной квартире	0,8
		В арендованной квартире/комнате (у частных лиц)/в хостеле	6,0
		У родственников, знакомых	2,8
		В общежитии	0,1
		Нет ответа	0,1
<b>На какие преимущественно средства Вы живете?</b>	На собственную зарплату, доход		44,7
	На доход родителей		41,1
	На доход супруга		9,6
	На стипендию		4,1
	На пособия и льготы		0,6

Обеспеченность собственным жильем чуть выше среди горожан, чем среди сельчан (соответственно 33,3% и 29,9%). Горожане в два раза чаще сельчан живут в арендованных квартирах/комнатах (9% и 4,1%). Среди городской молодежи воспользовались госпрограммой арендного жилья 2,8%, среди сельчан – 1,4%.

С возрастом увеличивается доля молодежи с собственным жильем. Если среди самой младшей группы собственники квартир/домов составляют 13%, то в средней группе – уже 28,1%, а в старшей – 53,8%. В то же время среди молодых семейных пар обеспеченность жильем составляет 60%, таким образом около 40% молодых семей еще не решили квартирный вопрос, при этом около 30% живут с

родителями/у родственников, остальные 10% – живут в арендном жилье (в т.ч. частном, государственном, служебном).

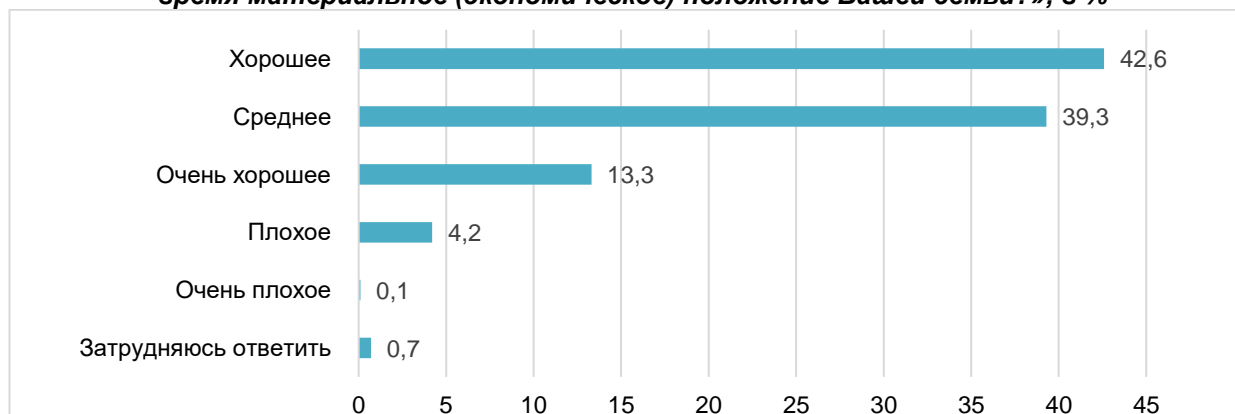
В возрасте до 18 лет доля арендующих квартиру/комнату составляет 2,8%, то среди молодежи старше 18 лет достигает 7,9% и 7,5% (Таблица №2).

**Таблица №3. Показатели материальной и жилищной обеспеченности опрошенной молодежи, по поселенческому и возрастному признаку, в %**

		Город	Село	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет
<b>Есть собственное жилье</b>	В собственной квартире	15,9	4,3	2,5	7,8	16,1
	В собственном доме	14,0	29,0	10,5	20,3	37,7
<b>Нет своего жилья</b>	В квартире/доме родителей	54,5	57,7	80,5	54,8	34,3
	В арендном жилье (в рамках госпрограмм)	2,8	1,4	1,0	2,8	2,1
	В арендованном жилье, поддерживаемом работодателем/ служебной квартире	0,9	0,7	0,6	1,3	0,6
	В арендованной квартире/комнате (у частных лиц)/в хостеле	9,0	4,1	2,8	7,9	7,5
	У родственников, знакомых	2,9	2,7	2,2	4,8	1,6
	В общежитии	0,1	0,1		0,3	
	Нет ответа		0,1			0,1

Несмотря на то, что лишь треть опрошенных отнесла себя к высокодоходным группам, более половины молодых казахстанцев (55,9%) позитивно оценивают текущее материальное положение своей семьи. В частности, материальное положение семьи как «очень хорошее» оценили 13,3% опрошенных, как «хорошее» – 42,6%. Значительная часть – 39,3% респондентов оценивают экономическое положение своей семьи как среднее. Одновременно с этим доля негативных оценок в сумме составила лишь 4,3% («плохое» – 4,2% и «очень плохое» – 0,1%) (Диаграмма №4).

**Диаграмма №4. Распределение ответов на вопрос: «Как бы Вы оценили в настоящее время материальное (экономическое) положение Вашей семьи?», в %**



Отмечается зависимость оценок материального положения от этнической принадлежности респондента и региона его проживания. Чаще других положительно (как «хорошее» и «очень хорошее») оценивают текущее

материальное положение казахи (59,2%), они же реже других выбирают оценку «среднее» – 36,3%. Среди русских позитивные оценки встречаются реже (47,6%), оценка «среднее» – чаще (44,6%). Реже всего позитивно оценивают материальное положение представители других этносов (36,3%), одновременно с этим среди них значительно высока доля тех, кто оценивает материальное положение семьи как среднее – 60,3%. Также следует отметить, что 6,8% русских не удовлетворены материальным положением семьи (для сравнения: казахи – 3,7%, другие этносы – 2,7%).

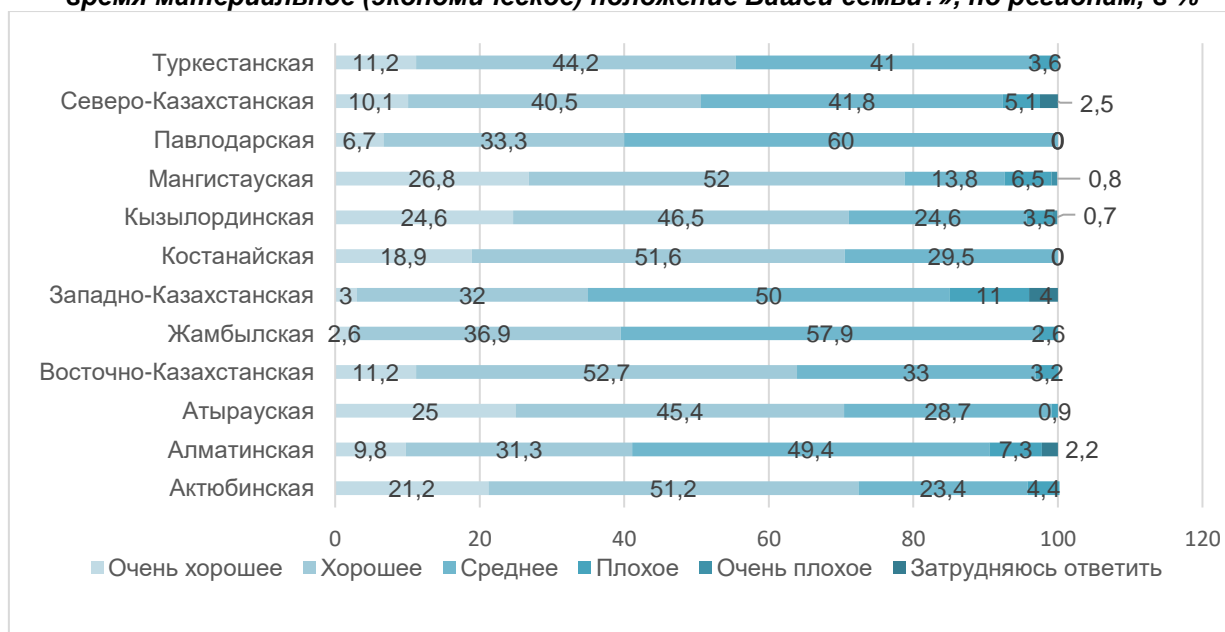
**Таблица №4. Распределение ответов на вопрос: «Как бы Вы оценили в настоящее время материальное (экономическое) положение Вашей семьи?», по этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Очень хорошее	15,1	8,8	2,7
Хорошее	44,1	38,8	33,6
Среднее	36,3	44,6	60,3
Плохое	3,7	6,8	2,7
Очень плохое	0,1	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	0,6	1,0	0,7

В региональном срезе можно увидеть, что доля удовлетворенных текущим материальным положением своей семьи («очень хорошее» и «хорошее») больше среди опрошенных молодых людей в основном с западных регионов Казахстана, где значимо представлена нефтедобывающая промышленность: Мангистауской (78,8%), Актюбинской (72,4%), Атырауской (70,4%), а также с Костанайской (70,5%) и Кызылординской (71,1%) областей.

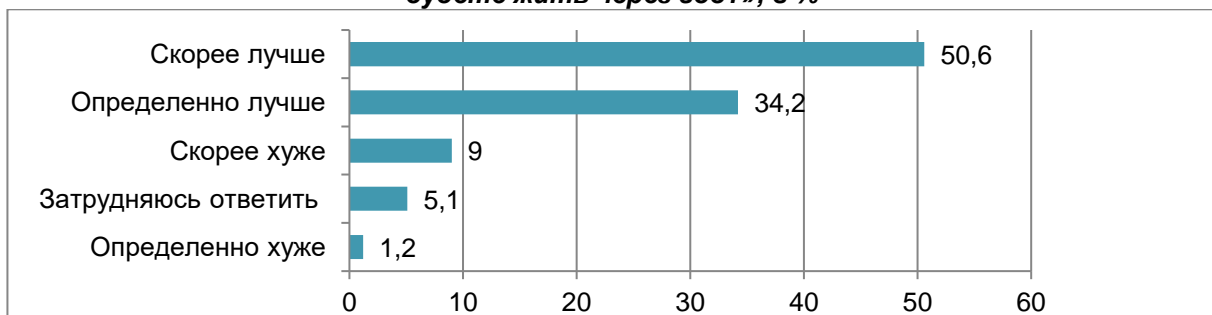
Можно отметить, что в таких областях, как Павлодарская, Жамбылская, Западно-Казахстанская и Алматинская наблюдаются сниженные оценки материального благополучия. Здесь заметно меньше доля молодежи, позитивно оценивающей благосостояние своей семьи (не более 42%), и выше процент тех, кто считает его «средним» (от 49% до 60%). В Западно-Казахстанской области фактически каждый десятый респондент негативно оценивает материальное положение семьи (11,0%).

**Диаграмма №5. Распределение ответов на вопрос: «Как бы Вы оценили в настоящее время материальное (экономическое) положение Вашей семьи?», по регионам, в %**



Важным показателем социального самочувствия является оценка населением будущих изменений в жизни (социальный оптимизм). В целом молодые казахстанцы демонстрируют высокий уровень социального оптимизма – в общей сложности 84,8% респондентов прогнозируют улучшение своей жизни в ближайшем будущем – через год. В их числе 50,6% считают, что положение «скорее улучшится» и 34,2% – что «определенно улучшится». Только 10,2% опрошенных молодых людей в отношении будущего настроены пессимистично («скорее хуже» – 9,0%, «определенно хуже» – 1,2%).

**Диаграмма №6. Распределение ответов на вопрос: «Как Вам кажется, как Вы/Ваша семья будете жить через год?», в %**



Следует отметить, что анализ данных в разрезе пола и возраста респондентов не показал значимых отличий в оценках, тогда как в этническом срезе заметна разница. Казахи в целом чаще настроены оптимистично – 87,1% из них прогнозируют позитивные перемены в своей жизни и жизни семьи (среди русских – 76,2%, других этносов – 78,1%), а также проявляют большую уверенность в этих позитивных переменах (Диаграмма №7). Так, казахи чаще отмечали, что в будущем их жизнь станет определенно лучше – 38,1% (среди русских – 22,1%, среди других этносов – 18,5%), тогда как русские и представители других этнических групп предпочитают давать более осторожные прогнозы и чаще говорили, что через год их жизнь станет «скорее лучше» (соответственно 54,1% и 59,6%).

Стоит отметить, что среди других этносов сравнительно выше доля тех, кто ожидает негативные изменения в жизни своей семьи в ближайший год – 14,4% (для сравнения: казахи – 9,4%, русские – 11,7%).

**Диаграмма №7. Распределение ответов на вопрос: «Как Вам кажется, как Вы/Ваша семья будете жить через год?», по этническому признаку, в %**



Полезным для анализа является также и соотнесение уровня дохода респондентов и их взглядов на изменения в своей жизни в ближайшем будущем. Как свидетельствует анализ, чем выше уровень дохода респондента/его семьи, тем чаще он проявляет оптимизм в отношении своего будущего. Так, низкодоходные группы<sup>6</sup> молодежи реже проявляют оптимизм в отношении будущего. Если в целом прогнозируют положительные изменения 74,5% среди малообеспеченных, то с уверенностью об этом говорят менее четверти (23,8%) респондентов. Почти пятая часть (18,8%) респондентов этих групп считают, что через год они/их семьи станут жить хуже (при среднем показателе – 10,2%).

Среди респондентов из высокодоходных групп<sup>7</sup> самая высокая суммарная доля оптимистичных оценок будущего – 93,7%, при этом фактически каждый второй опрошенный из этих групп (52,3%) с высокой долей уверенности прогнозирует улучшение своей жизни. В этих группах самая маленькая доля пессимистов – 3,2%.

В группе со средним<sup>8</sup> уровнем достатка также преобладают оптимистичные оценки будущего – 81,7%, но здесь каждый второй респондент (55,7%) проявляет осторожный оптимизм, а уверенность – только 26%. В этой группе 12,4% респондентов ожидают негативных изменений в своей жизни в ближайшем будущем (Таблица №5).

**Таблица №5. Распределение ответов на вопрос: «Как Вам кажется, как Вы/Ваша семья будете жить через год?», по уровню дохода, в %**

Варианты ответов	Высокодоходные группы	Группы со средними доходами	Низкодоходные группы
Определенно лучше	<b>52,3</b>	26,0	23,8
Скорее лучше	<b>41,4</b>	<b>55,7</b>	50,7
Скорее хуже	3,0	10,7	<b>17,5</b>
Определенно хуже	0,2	1,7	<b>1,3</b>
Затрудняюсь ответить	3,1	5,9	6,7
Позитивные ответы (суммарно)	93,7	81,7	74,5
Негативные ответы(суммарно)	3,2	12,4	18,8

Таким образом, как показали результаты опроса, в целом большинство опрошенной молодежи имеет позитивный жизненный настрой и оценивает свою жизнь положительно, что вообще характерно для этой возрастной категории. Вместе с тем, можно предположить, что та часть молодежи, которая не удовлетворена своей жизнью в настоящее время и пессимистично настроена относительно своего будущего, чаще будет задумываться о переезде в другой регион или страну.

<sup>6</sup> В низкодоходные группы включены те респонденты, которые оценили свою (своей семьи) покупательную способность как: «денег не хватает даже на приобретение продуктов питания...» и «денег хватает только на приобретение продуктов питания...».

<sup>7</sup> В высокодоходные группы включены те, кто оценили свою покупательную способность, как («денег хватает на все, чтобы ни в чем себе не отказывать...» и «покупка большинства товаров длительного пользования не вызывает трудностей...»).

<sup>8</sup> К группе со средними доходами (не путать со средним классом) отнесены те, кто оценил свою покупательную способность, как «денег достаточно для приобретения только необходимых продуктов и одежды, оплаты коммунальных услуг, на накопления не остается».



## 1.2 Удовлетворенность условиями для личного развития в месте проживания

В целом, как показали итоги опроса, казахстанская молодежь чаще проявляет удовлетворенность, чем неудовлетворенность условиями для развития в регионе своего проживания. Так, 63,3% опрошенных уверены, что в регионе их проживания для молодежи созданы все условия для реализации их потенциала («да» – 18,5%, «скорее да» – 44,8%). Одновременно с этим, каждый третий респондент (34,7%) считает, что возможности местной молодежи для самореализации крайне ограничены («скорее нет» – 23,1%, «нет» – 11,6%).

**Диаграмма №8. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы думаете, хорошо ли живет молодежь в Вашем регионе?», в %**



Значимые расхождения выявлены по этническому и возрастному признаку респондентов. Удовлетворенность условиями для полноценного развития чаще проявляет младшая возрастная группа от 14 до 18 лет (69,6%). Средняя (19-23 лет) и старшая (24-28 лет) возрастные группы более пессимистичны в оценке возможностей местной молодежи. Они реже выражают удовлетворенность условиями для развития (доля позитивных ответов в пределах 59%-61%) и чаще не удовлетворены предоставленными возможностями (38%-39%). Отчасти такая разница может объясняться тем, что более старшие группы молодежи, вступая во взрослую жизнь после окончания средней школы, сталкиваются с большим количеством вызовов. Это ведет к росту запросов молодежи к наличию и качеству социальной, образовательной, культурной и иной инфраструктуры, которая должна обеспечить конкурентоспособность молодого поколения на рынке труда.

В этническом срезе можно увидеть, что казахи и русские чаще, чем другие этносы удовлетворены возможностями для развития в регионе своего проживания. В частности, если доля позитивных оценок среди казахов и русских находится в пределах 63%-65%, то среди представителей других этносов – не превышает 48%. И наоборот, недовольство среди казахов и русских проявляет лишь каждый третий опрошенный, среди других этносов – почти половина респондентов (47,3%). Таким образом, малочисленные этнические группы возможно сталкиваются с определенными барьерами в доступе к необходимым возможностям и соответствующей инфраструктуре, необходимой для развития, что вызывает с их стороны неуверенность и неудовлетворенность (Таблица №6).

В гендерном срезе значимых различий в оценках не выявлено.

**Таблица №6. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы думаете, хорошо ли живется молодежи в Вашем регионе?», по возрастному и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да, у местной молодежи есть все необходимое для полноценного развития	22,5	15,8	16,9	19,8	16,0	10,3
Скорее да	47,1	43,1	44,1	44,9	47,6	37,7
Скорее нет	18,8	26,9	24,1	22,4	23,8	28,8
Нет, местная молодежь крайне ограничена в возможностях для развития	9,2	11,9	13,7	11,4	9,4	18,5
Затрудняюсь ответить	2,5	2,3	1,3	1,5	3,3	4,8
Суммарно позитивные ответы	69,6	58,9	60,9	64,7	63,5	47,9
Суммарно негативные ответы	27,9	38,8	37,8	33,8	33,2	47,3

Анализ данных опроса в зависимости от места проживания респондентов показывает, что городская молодежь чаще выражает удовлетворенность условиями для развития, чем сельская молодежь (67,7% против 60,4%). Среди сельской молодежи чаще встречаются критические мнения о возможностях развития, чем у городской (37% против 31,3%) (Таблица №7).

**Таблица №7. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы думаете, хорошо ли живется молодежи в Вашем регионе?», по типу населенного пункта, %**

Варианты ответов	Город	Село
Да, у местной молодежи есть все необходимое для полноценного развития	21,7	16,4
Скорее да	46,0	44,0
Скорее нет	21,7	24,0
Нет, местная молодежь крайне ограничена в возможностях для развития	9,6	12,9
Затрудняюсь ответить	1,0	2,7
Суммарно позитивные ответы	67,7	60,4
Суммарно негативные ответы	31,3	37,0

Результаты опроса показывают региональную дифференциацию оценок респондентов. Чаще всего удовлетворенность возможностями для развития проявляют молодые жители Атырауской (81,4%), Костанайской (79,5%), Актюбинской (74,5%), Туркестанской (73,8%) и Кызылординской (73,2%) областей.

Наиболее тревожно выглядят результаты опроса в Жамбылской и Мангистауской областях, где доля негативных оценок преобладает над долей позитивных ответов. Так, суммарно негативную оценку возможностям развития молодежи в Жамбылской и Мангистауской областях поставили более половины опрошенных молодых жителей (57,4% и 52,9%), положительно оценили – 42,6% и 47,1% респондентов. Также внимание необходимо обратить на Западно-Казахстанскую и Алматинскую области, где доля респондентов, недовольных условиями для развития молодежи, составляет 39% и 44,3% соответственно (Диаграмма №9).

**Диаграмма №9. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы думаете, хорошо ли живется молодежи в Вашем регионе?», по региону, в %**



В ходе опроса респондентам было предложено оценить по 5-бальной шкале наличие определенных условий в регионе проживания для личного развития молодежи в различных сферах (трудоустройство, общественная деятельность, творчество, спорт и т.д.).

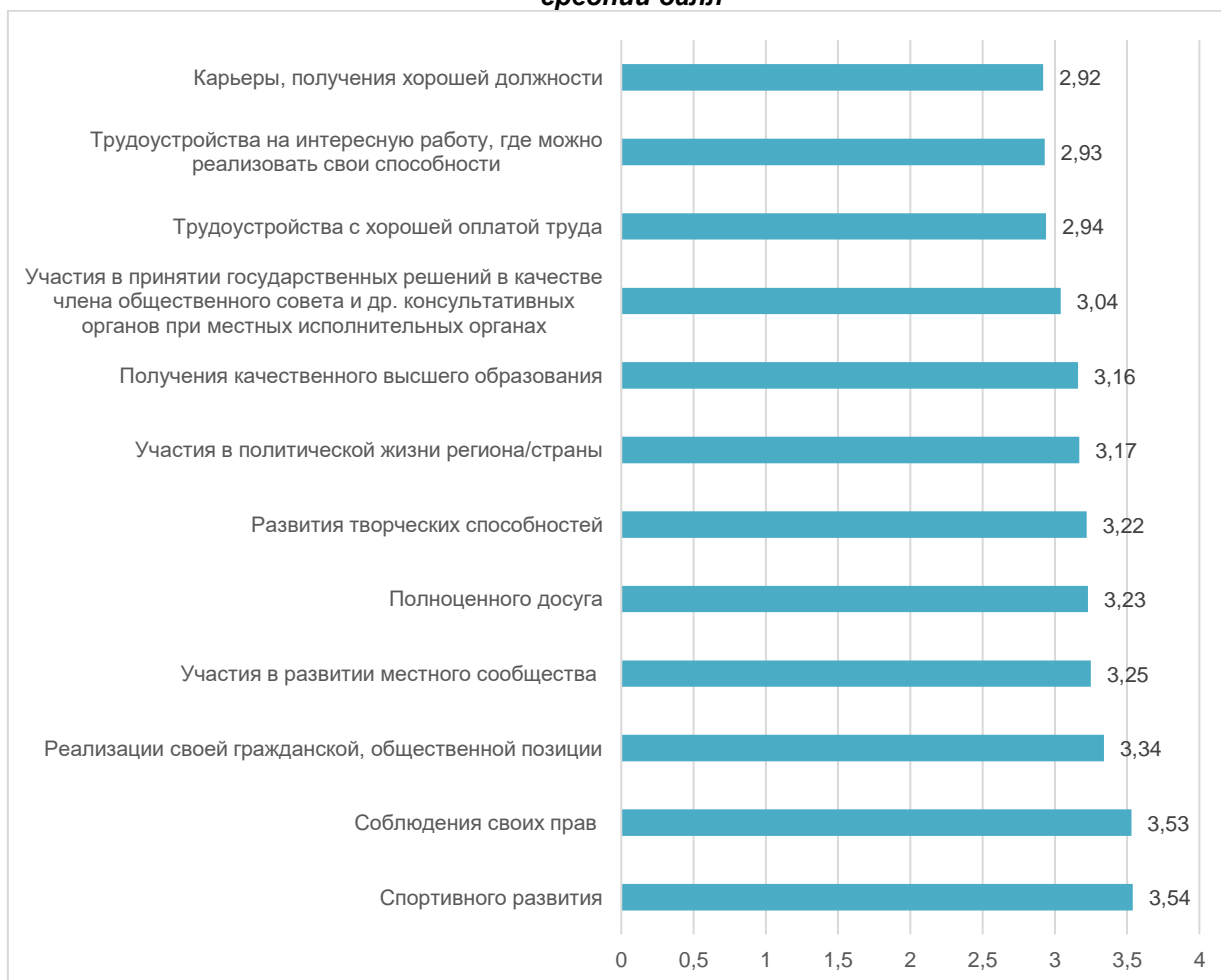
Согласно полученным данным, в большей степени молодые люди удовлетворены условиями для спортивного развития (3,54 балла из 5 возможных) и соблюдением своих прав (3,53 балла).

Молодежь сравнительно высоко оценила возможности реализации своего потенциала в общественной деятельности, но в основном в локальном масштабе. Так, наличие условий для проявления своей гражданской позиции были оценены на 3,34 балла, участия в развитии местного сообщества – 3,24 балла. Ниже оценки возможностей молодежи участвовать в политической жизни на уровне региона/страны – 3,17 балла, а особенно в принятии государственных решений в качестве члена общественного совета и других консультативных органов (3,04 балла). То есть молодежь чувствует меньше уверенности в своих возможностях выхода на более масштабный уровень в реализации своего общественно-политического потенциала.

В целом на уровне чуть выше среднего были оценены условия для досуга и развития творческих способностей молодежи, а также получения качественного высшего образования.

Менее всего удовлетворены молодые люди возможностями в сфере трудовой занятости. Так, оценки на уровне ниже среднего были поставлены условиям для построения карьеры (2,92 балла), трудоустройства на интересную работу, где можно реализовать свои способности (2,93 балла), с достойной оплатой труда (2,94 балла) (Диаграмма №10).

**Диаграмма №10. Распределение ответов на вопрос: «Оцените по шкале от 1 до 5 баллов наличие условий для Вашего личного развития в городе/селе, где Вы проживаете», средний балл**



Возрастной срез показывает, что самая младшая группа (14-18 лет) в целом более позитивно оценивает наличие возможностей для реализации своего потенциала во всех сферах, что объясняется спецификой возраста. Данная группа – это в основном школьники, которые пока больше теоретически рассуждают о возможностях реализации своего потенциала. Старшие группы молодежи уже имеют больше практического опыта и поэтому более критичны в своих оценках. Можно заметить, что чем старше респонденты, тем меньше они видят возможностей для реализации своего потенциала. Особенно это видно на примере оценки возможностей для реализации своей гражданской активности и трудовой занятости.

Этнический срез показывает, что русские более позитивно оценивают различные возможности для развития в регионе своего проживания. В частности, более высокие оценки, по сравнению с другими этносами, ими ставились на наличие условий для спортивного развития, полноценного досуга, соблюдения прав, реализации гражданской позиции, участия в развитии местного сообщества, развития творческих способностей. Представители других этносов ставили сниженные оценки фактически по всем перечисленным возможностям, особенно в реализации своей гражданской активности (на всех уровнях), успешного трудоустройства, условий для полноценного досуга, развития творческих способностей, получения качественного высшего образования (Таблица №8).

**Таблица №8. Распределение ответов на вопрос: «Оцените по шкале от 1 до 5 баллов наличие условий для Вашего личного развития в городе/селе, где Вы проживаете», по полу и этническому признаку, средний балл**

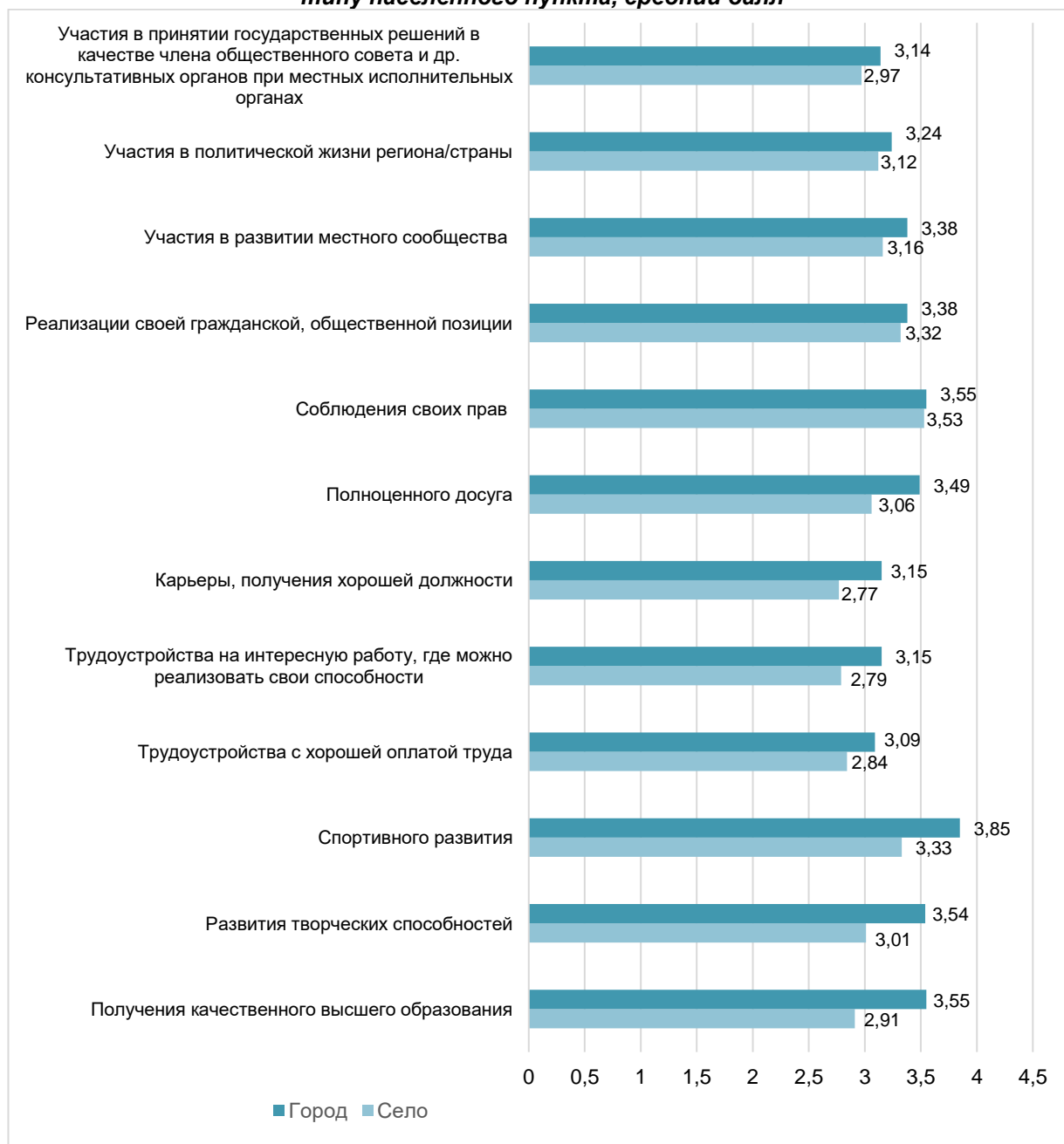
Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Спортивного развития	<b>3,67</b>	3,46	3,48	3,52	<b>3,64</b>	3,52
Соблюдения своих прав	<b>3,70</b>	3,48	3,43	3,51	<b>3,63</b>	3,55
Реализации своей гражданской, общественной позиции	<b>3,51</b>	3,30	3,23	3,33	<b>3,48</b>	3,26
Участия в развитии местного сообщества	<b>3,40</b>	3,21	3,15	3,25	<b>3,31</b>	3,01
Полноценного досуга	3,37	3,16	3,15	3,24	<b>3,34</b>	2,89
Развития творческих способностей	3,31	3,17	3,17	3,21	<b>3,33</b>	3,09
Получения качественного высшего образования	3,24	3,11	3,13	3,20	3,17	2,78
Участия в политической жизни региона/страны	<b>3,32</b>	3,09	3,11	3,18	3,19	3,00
Участия в принятии государственных решений в качестве члена общественного совета и др. консультативных органов	3,19	3,00	2,94	3,04	3,12	2,81
Трудоустройства с хорошей оплатой труда	3,08	2,90	2,85	2,96	2,95	2,67
Трудоустройства на интересную работу, где можно реализовать свои способности	3,09	2,91	2,82	2,95	2,93	2,71
Карьеры, получения хорошей должности	3,09	2,85	2,83	2,94	2,94	2,63

Анализ ответов на данный вопрос молодежи, проживающей в городе и селе показывает, что городская молодежь более удовлетворена тем, какие условия существуют для личностного развития и самореализации молодого поколения. Молодые горожане дают более высокие оценки почти по всем названным сферам. Существенно выше оценка условий для спортивного развития (3,85 балла), получения качественного высшего образования (3,55 балла), а также развития творческих способностей (3,54 балла) и проведения полноценного досуга (3,49 балла).

Остаются лишь несколько сфер, в которых сельская и городская молодежь отмечают фактически равные возможности для самореализации. Это прежде всего те сферы, которые не требуют от государства больших затрат на соответствующую инфраструктуру, финансирование, нормативно-правовое обеспечение. Речь идет о том, что городская и сельская молодежь в равной степени имеют условия для соблюдения и защиты прав, реализации своей гражданской позиции, а также других возможностей для участия в общественно-политической жизни страны/региона, местного сообщества.

В тоже время сельская молодежь достаточно низко оценивает наличие условий для реализации своего потенциала именно в тех сферах, которые требуют больших вложений от государства и наличия соответствующей инфраструктуры. Чаще всего сельская молодежь недовольна вопросами трудоустройства в регионе, в частности, возможностью построения карьеры (2,77 балла), трудоустройства на интересную (2,79 балла) и высокооплачиваемую работу (2,84 балла). Также низко оцениваются возможности сельской молодежи в получении качественного высшего образования (2,91 балла), развития творческих способностей (3,01), проведения полноценного досуга (3,06). Несмотря на то, что в целом возможности для спортивного развития сельской молодежью оцениваются на уровне выше среднего (3,33 балла), в сравнении с городскими условиями эти возможности значительно слабее (Диаграмма №11).

**Диаграмма №11. Распределение ответов на вопрос: «Оцените по шкале от 1 до 5 баллов наличие условий для Вашего личного развития в городе/селе, где Вы проживаете», по типу населенного пункта, средний балл**



Рассмотрение данных в региональном разрезе показало наличие высокой разницы в ответах респондентов из различных областей Казахстана. Наиболее критичны в оценке условий для реализации молодежи в различных сферах общественной жизни респонденты из Жамбылской и Мангистауской областей, где средняя оценка по всем предложенным направлениям общественной жизни значительно ниже среднего показателя по стране (Таблица №9). Стоит отметить, что в Жамбылской области более позитивно оцениваются только два направления: спортивное развитие и соблюдение прав молодежи. Остальные сферы: трудоустройство, высшее образование, досуг, творческое развитие, участие в общественно-политической деятельности на различных уровнях – оценивается очень низко. Самыми недоступными молодежь Жамбылской области считает возможности по участию в принятии политических решений в качестве члена

общественного совета или какого-либо консультативного органа (1,56 балла). Молодежь Мангистауской области, судя по оценкам, ощущает низкую доступность всех перечисленных возможностей для развития и реализации своего потенциала.

Есть ряд областей, где отмечаются только отдельные слабые сферы. К примеру, молодые жители Алматинской, Павлодарской, Западно-Казахстанской областей поставили сниженные оценки наличию возможностей по трудоустройству, получению качественного высшего образования, участию в развитии местного сообщества или в работе консультативно-совещательных органов.

В свою очередь, наиболее комфортно чувствуют себя молодые жители Атырауской, Костанайской и Северо-Казахстанской областей, которые чаще других дают сравнительно высокие оценки условиям для развития молодежи в регионах своего проживания. В то же время в Атырауской области, в сравнении с другими сферами, чуть ниже удовлетворенность возможностями для участия молодежи в общественно-политической активности на всех уровнях (местное сообщество, регион, страна). В Северо-Казахстанской области можно обратить внимание, что на фоне высоких оценок отмечается невысокий уровень удовлетворенности возможностями для получения качественного высшего образования. В Актюбинской области молодежь наиболее удовлетворена условиями в трех сферах – спортивное, творческое развитие, обеспечение полноценного досуга молодежи.

**Таблица №9. Распределение ответов на вопрос: «Оцените по шкале от 1 до 5 баллов наличие условий для Вашего личного развития в городе/селе, где Вы проживаете», по регионам, средний балл**

Варианты ответов	Актюбинская	Алматинская	Атырауская	Восточно-Казахстанская	Жамбылская	Западно-Казахстанская	Костанайская	Кызылординская	Мангистауская	Павлодарская	Северо-Казахстанская	Туркестанская	В среднем
Спортивного развития	<b>3,99</b>	3,38	<b>4,10</b>	3,54	3,55	3,74	<b>4,22</b>	3,61	<b>2,45</b>	3,51	<b>3,91</b>	3,34	3,54
Соблюдения своих прав	3,51	3,41	<b>3,78</b>	3,58	<b>3,90</b>	3,56	<b>4,11</b>	3,34	<b>2,46</b>	3,42	<b>4,11</b>	3,51	3,53
Реализации своей гражданской, общественной позиции	3,42	3,35	<b>3,67</b>	3,43	<b>2,57</b>	3,40	<b>3,97</b>	3,23	<b>2,41</b>	3,29	<b>3,94</b>	3,50	3,34
Развития творческих способностей	3,69	3,09	3,85	3,42	2,46	3,64	3,92	3,36	2,51	3,36	3,36	3,04	3,22
Участия в развитии местного сообщества	3,41	3,13	3,58	3,31	2,32	3,13	3,84	3,37	2,54	3,10	4,07	3,36	3,25
Получения качественного высшего образования	3,47	2,92	3,81	3,44	2,27	3,03	3,79	3,32	2,53	3,05	3,11	3,39	3,16
Полноценного досуга	<b>3,70</b>	3,07	<b>3,73</b>	3,52	<b>2,75</b>	3,39	<b>3,78</b>	3,25	<b>2,42</b>	<b>2,82</b>	<b>3,76</b>	3,19	3,23
Участия в принятии государственных решений в качестве члена общественного совета и других консультативных органов	3,31	3,06	3,30	3,12	<b>1,56</b>	<b>2,63</b>	<b>3,73</b>	3,26	<b>2,36</b>	2,80	<b>4,01</b>	3,16	3,04
Участия в политической жизни региона/страны	3,32	3,19	3,38	3,22	<b>2,33</b>	2,89	<b>3,70</b>	3,16	<b>2,52</b>	2,87	<b>3,89</b>	3,32	3,17

Трудоустройства с хорошей оплатой труда	3,07	2,83	<b>3,49</b>	3,33	<b>2,17</b>	2,72	<b>3,63</b>	3,16	<b>2,33</b>	2,55	3,36	2,92	2,94
Трудоустройства на интересную работу, где можно реализовать свои способности	3,06	2,72	<b>3,39</b>	3,31	<b>2,18</b>	2,80	<b>3,58</b>	3,18	<b>2,43</b>	2,58	<b>3,41</b>	2,95	2,93
Карьеры, получения хорошей должности	3,19	2,72	<b>3,50</b>	3,32	<b>2,05</b>	2,84	<b>3,46</b>	3,14	<b>2,43</b>	2,60	<b>3,47</b>	2,91	2,92

### 1.3 Факты проявления дискриминации и чувство безопасности

Одной из задач исследования было выявление фактов проявления дискриминации по отношению к молодежи по различным признакам (по полу, возрасту, национальности, языку общения, политическим предпочтениям, сексуальной ориентации и прочие). Наличие дискриминации в отношении тех или иных групп населения может снижать их уверенность и ощущение безопасности. В определенных случаях, случаи притеснения или ущемления прав, например, по этническому, языковому, религиозному, политическому признакам, могут стать одним из серьезных «выталкивающих» социально-политических факторов, которые могут усиливать отток населения из страны.

Опрос показал, что большинство опрошенной молодежи приграничных регионов не сталкивались с ущемлением своих прав по тем или иным признакам. Одновременно с этим, есть определенная часть, которая испытала на себе проявления дискриминации (Таблица №10).

Одним из наиболее распространенных видов дискриминации являются попытки подавить выражение молодежью собственного мнения. Так, 18,5% опрошенных сталкивались с ограничениями или давлением, когда они **хотели выразить свою точку зрения** касательно какого-либо вопроса или проблемы. Чаще случаи такой дискриминации отмечают старшие возрастные группы молодежи (19-28 лет) – около 20%. Городская молодежь чаще указывала на такое нарушение своих прав, чем сельская молодежь (23,7% против 15,1%). Это свидетельствует о более высокой нетерпимости городской и более взрослой молодежи к нарушению своих прав, а также повышенной требовательности к уважению мнения людей вне зависимости от их возраста. Реже на такие факты указывают русские (15,3%), чаще казахи (18,9%) и представители других этносов (21,2%) (Таблица №11).

Также частые случаи давления в связи с желанием **высказать свою точку зрения** отмечаются в ряде областей. В Мангистауской области фактически две трети опрошенных отмечают такие факты (65,9%), Кызылординской – 37,3%, Павлодарской – 28,6%, Жамбылской – 18,5%. Это может свидетельствовать о том, что в этих областях у молодежи есть неудовлетворенность из-за возможности свободно высказать свою позицию, что в свою очередь может спровоцировать социальную напряженность.

В 14,5% случаев молодые люди сталкивались с фактами ущемления своих прав по языковому признаку, в частности, **из-за того, что они говорят на родном языке**. Чаще такие случаи отмечают казахи (15,1%) и представители других этносов (15,8%), реже – русские (10,7%). В региональном срезе о подобных фактах чаще других упоминают молодые жители Жамбылской (30,8%), Кызылординской (22,5%) и Мангистауской (26%) областей. При этом в Жамбылской области проявления подобной дискриминации отмечали как казахи (30%), так и



представители других этносов (кроме русских) – 35,3%, в других двух областях – преимущественно казахи.

Другие случаи языковой дискриминации, когда притеснение происходит **по причине незнания казахского языка**, отметили 11,1% опрошенных. Чаще других с этой проблемой сталкивались русские (17,3%), реже – казахи (9,8%) и представители других этносов (12,3%). Такие факты отмечаются чаще в Мангистауской (29,3%), Павлодарской (21,9%), Кызылординской (20,4%) областях. При этом, к примеру, в Кызылординской области с давлением из-за незнания казахского языка сталкивается каждый пятый среди казахов, в Мангистауской области 28% казахов. Городская молодежь отмечает такие факты чаще, чем сельская (16% против 7,9%), женщины чаще мужчин (12,5% против 9,8%).

14% респондентов сталкивались с фактами **дискриминации в связи с уровнем своей образованности** (например, из-за недостатка образования или наоборот). На эти факты чаще указывали респонденты со средним специальным и техническим образованием (17,2%), то есть в обществе сильны предубеждения о непрестижности данного уровня образования. Женщины сталкиваются с дискриминацией по уровню образованности чаще, чем мужчины (16% против 12%). Из регионов выделяются Мангистауская область, где почти половина опрошенной молодежи (48,8%) сталкивалась с такими случаями ущемления прав, а также Кызылординская область, где подобные факты отметил каждый пятый респондент (19,7%).

13,8% респондентов отмечали факты **дискриминации из-за того, что они являются выходцами из города либо из села**. Горожане отмечают эти случаи чаще (15,3%), чем сельчане (12,8%). На подобные факты указывал фактически каждый третий молодой житель Мангистауской (31,7%) и Жамбылской (30,8%) областей. Чаще других на подобную дискриминацию жаловались низкодоходные группы (27,4%), причем как малообеспеченные горожане (24,7%), так и сельчане (28,9%).

12,9% респондентов сталкивались с **дискриминацией по возрастной принадлежности**. Чаще это отмечают горожане (17,4%), чем сельчане (9,9%). Русские и казахи (14,3% и 12,9%) сталкиваются с этим чаще, чем представители других этносов. В Мангистауской области с такими фактами сталкивались более половины опрошенных (56,9%).

12,4% опрошенной молодежи отметили, что сталкивались с **дискриминацией в связи с их уровнем материального благосостояния**. С ущемлением прав чаще сталкиваются представители низкодоходных групп, среди них 27% отмечают подобные факты (для сравнения, среди высокодоходных групп – 7%). В Мангистауской области с подобной дискриминацией сталкивался каждый третий молодой житель (32,5%), Жамбылской – почти каждый четвертый (23,6%), Кызылординской – каждый пятый (20,4%). В группе от 19 до 28 лет показатель дискриминации по имущественному признаку выше – более 13%, чем среди группы старшего школьного возраста – 10%.

**Таблица №10. Распределение ответов на вопрос: «Вас когда-либо ущемляли, притесняли или оказывали какое-либо давление по причине того, что Вы...?», в %**

Варианты ответов	Да	Нет	З/О
Хотели выразить свою точку зрения	18,5	80,2	1,3
Говорите на родном языке	14,5	84,4	1,2
Имеете определенный уровень образования (недостаточно образованы, слишком умны и прочее)	14,0	84,4	1,6
Родились/жили в городе или селе	13,8	84,6	1,6
Находитесь в определенном возрасте (недостаточно зрелы и пр.)	12,9	85,5	1,7
Имеете определенный уровень благосостояния (бедный, богатый)	12,4	86,0	1,6
Являетесь представителем определенного этноса	11,6	87,0	1,5
Являетесь парнем (мужчиной)/девушкой (женщиной)	11,1	87,4	1,6
Не говорите на казахском языке	11,1	87,3	1,6
Придерживаетесь определенных религиозных взглядов	10,3	88,1	1,7
Имеете определенные политические убеждения	10,1	87,7	2,3
Родились/жили в определенном регионе страны/за пределами Казахстана	8,1	90,5	1,5
Имеете определенные сексуальные предпочтения	6,2	91,8	2,0

11,6% отметили, что сталкивались с фактами **ущемления прав по этническому признаку**. Представители малочисленных этносов<sup>9</sup> чаще страдают от дискриминации, фактически каждый четвертый из них (25,3%) отмечает, что испытывал ущемление своих прав из-за этнической принадлежности. Среди русских с подобной дискриминацией сталкивались 12,7%, среди казахов – 10,1%. Горожане сталкиваются с этим чаще, чем сельчане (15,3% против 9,2%). Вновь здесь можно увидеть, что имущественный статус делает человека более уязвимым для дискриминации. Так, чаще других на ущемление прав жаловались низкодоходные группы (22%). В региональном разрезе внимание обращают на себя показатели в Жамбылской области, где 30,3% опрошенных отмечают факты дискриминации по этническому признаку. При этом в Жамбылской области среди представителей нетитульных этносов (включая русских) на ущемление прав жалуется каждый второй, среди казахов – каждый четвертый. Также высокий показатель в Мангистауской области – 36,6%.

**Ущемление прав по гендерной принадлежности** испытывали 11,1% опрошенных. Женщины сталкиваются с этим чаще, чем мужчины (12,7% против 9,5%), горожане чаще сельчан (12,1% против 10,4%), а также возрастная группа 19-23 летних – 13,4%. Среди низкодоходных групп этот показатель доходит до 24,7%. В Жамбылской области каждый третий респондент жалуется на дискриминацию по гендерному признаку, при этом показатель высок как среди девушек (37%), так и среди парней (30%).

Случаи **дискриминации по религиозным взглядам** отметил каждый десятый респондент (10,3%). Чаще всего такие факты отмечались жителями Мангистауской (61,8%) и Кызылординской (19,7%) областей. Также дискриминацию по религиозным взглядам отмечают горожане чаще, чем сельчане (13,2% против 8,3%), мужчины чаще, чем женщины (11,2% против 9,2%), молодежь старше 18 лет (11,1% - 12,2%), чем самая младшая группа (7,6%).

Также каждый десятый респондент (10,1%) сталкивался с **ущемлением своих прав по политическим убеждениям**. С подобной дискриминацией чаще сталкивается городская молодежь, чем сельская (12,7% против 8,4%), молодежь старше 18 лет (11,4%-11,8%), чем самая младшая группа (7,3%). В Мангистауской

<sup>9</sup> В данном контексте под малочисленными этносами подразумеваются все этносы кроме казахов и русских. К малочисленным они отнесены, так как доля каждого из этносов в этническом составе страны не превышает 4%.

области отметили случаи дискриминации по политическим убеждениям 42,3% опрошенных, в Кызылординской – 19,7%.

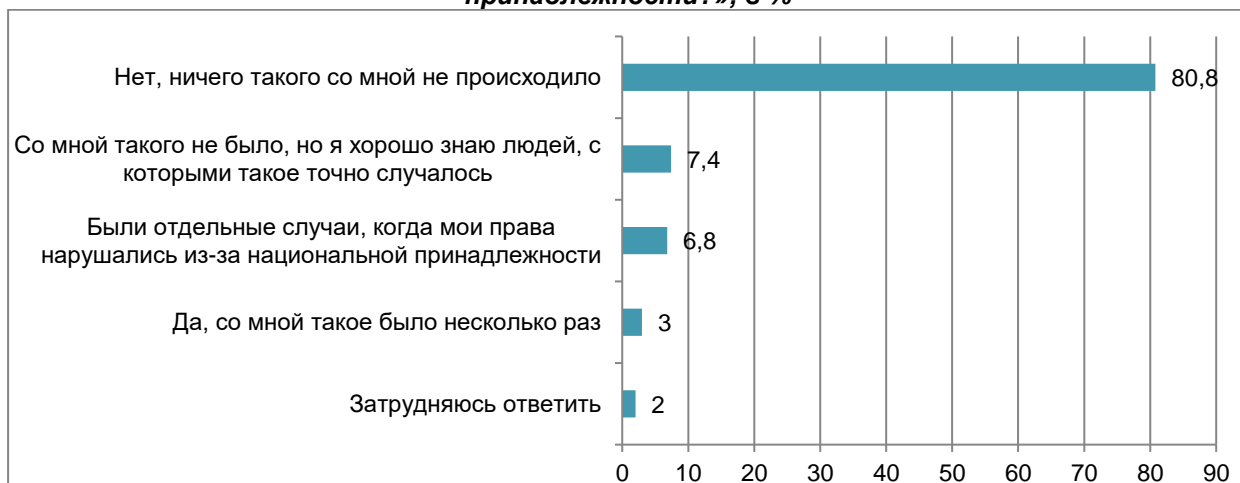
Реже отмечались факты дискриминации по таким признакам, как сексуальные предпочтения (6,2%) и регион или страна происхождения/проживания (8,1%).

**Таблица №11. Распределение ответов на вопрос: «Вас когда-либо ущемляли, притесняли или оказывали какое-либо давление по причине того, что Вы...?», по этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Хотели выразить свою точку зрения	18,9	15,3	21,2
Говорите на родном языке	15,1	10,7	15,8
Имеете определенный уровень образования (недостаточно образованы, слишком умны и пр.)	14,6	13,0	9,6
Родились/жили в городе или селе	14,0	11,7	15,8
Находитесь в определенном возрасте (недостаточно зрелы и прочее)	12,9	14,3	9,6
Имеете определенный уровень благосостояния (бедный, богатый)	12,2	12,4	14,4
Являетесь парнем (мужчиной)/девушкой (женщиной)	11,6	6,8	14,4
Придерживаетесь определенных религиозных взглядов	10,9	9,4	5,5
Имеете определенные политические убеждения	10,4	10,4	6,2
Являетесь представителем определенного этноса	10,1	12,7	25,3
Не говорите на казахском языке	9,8	17,3	12,3
Родились/жили в определенном регионе страны/за пределами Казахстана	8,8	5,9	4,8
Имеете определенные сексуальные предпочтения	6,7	5,9	1,4

В рамках исследования был задан вопрос, который выявил с какой частотой происходили случаи дискриминации по этническому признаку. 6,8% опрошенных отметили, что были отдельные случаи, когда их права нарушались из-за национальной принадлежности. Еще 3% опрошенных – несколько раз сталкивались с такими проявлениями, а также 7,4% респондентов отметили, что знают людей, которым приходилось сталкиваться со случаями этнической дискриминации. Таким образом, 17,2% опрошенных имеют личный или опосредованный опыт столкновения с дискриминацией по этническому признаку (Диаграмма №12).

**Диаграмма №12. Распределение ответов на вопрос: «Приходилось ли Вам лично в течение последнего года сталкиваться с ущемлением Ваших прав из-за национальной принадлежности?», в %**



Казахи в целом реже других этносов, но все же сталкиваются с проявлениями ущемления прав по национальному признаку. В целом 8,9% казахов с той или иной частотой лично сталкивались со случаями дискриминации, еще 6,9% знают примеры, когда такие случаи происходили у знакомых им людей.

Среди русских чаще других этносов отмечаются случаи дискриминации: 13,7% из них отметили прецеденты, когда лично сталкивались с ущемлением прав, в их числе 5,2% – несколько раз и 8,5% – только в отдельных случаях. Еще фактически каждый десятый может привести примеры таких случаев в отношении их близкого окружения.

Среди представителей других этносов суммарно 11% отмечали, что столкнулись с проявлениями дискриминации, в частности, 4,8% из них – несколько раз и 6,2% – только в отдельных случаях, еще 7,5% – знают людей, с которыми случались подобные прецеденты.

Чем старше возрастная группа молодежи, тем выше доля тех, кто с той или иной частотой сталкивался с проявлениями этнической дискриминации в отношении себя лично или своих знакомых (Таблица №12).

**Таблица №12. Распределение ответов на вопрос: «Приходилось ли Вам лично в течение последнего года сталкиваться с ущемлением Ваших прав из-за национальной принадлежности?», по возрастному и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да, со мной такое было несколько раз	3,1	3,6	2,4	2,4	5,2	4,8
Были отдельные случаи, когда мои права нарушались из-за национальной принадлежности	3,3	7,4	9,6	6,5	8,5	6,2
Нет, ничего такого со мной не происходило	<b>84,9</b>	80,4	77,2	<b>82,6</b>	72,3	<b>79,5</b>
Со мной такого не было, но я хорошо знаю людей, с которыми такое точно случалось	6,4	6,9	8,8	6,9	9,8	7,5
Затрудняюсь ответить	2,3	1,7	2,0	1,6	4,2	2,1

В ходе опроса тестировалось наличие уверенности у молодежи различной этнической принадлежности в том, что они имеют равные возможности в образовательной, трудовой, предпринимательской, политической и иных сферах.

Согласно полученным данным, среди молодежи русской национальности чаще других наблюдаются пессимистичные оценки возможностей добиться успеха в определенных сферах в Казахстане (Таблица №13). От 10,7% до 26,1% составляет доля тех, кто ощущает, что у них «меньше возможностей, чем у других этносов» в достижении успеха по десяти оцениваемым параметрам. Чаще всего сниженные возможности добиться успеха русские отмечают в следующих сферах: трудоустройство на государственную службу (26,1%), достижение руководящих позиций в государственных органах (25,1%), получение повышения, достижение более высокооплачиваемой должности (22,5%), получение работы в частной казахстанской компании (19,9%) и участие в политической жизни региона/страны, принятии государственных решений (18,6%). От 12,4% до 15,3% считают, что им сложнее добиться получения государственных образовательных грантов (на обучение в специализированных школах, казахстанских или зарубежных вузах).

Представители других этносов (кроме казахов) также ощущают определенные барьеры для достижения успеха. В частности, почти четверть (23,3%) из них считают, что у них меньше возможностей трудоустроиться на

госслужбу, каждый пятый (20,5%) – занять руководящую позицию в госорганах, 17,1% – добиваться повышения в должности и оплате труда, 17,1% – участвовать в политической жизни региона/страны, 16,4% – трудоустроиться в казахстанскую компанию.

Наиболее комфортно и уверенно ощущает себя казахская молодежь. Доля тех, кто чувствует свои сниженные возможности в тех или иных сферах не превышает 12,5%.

Лишь в отдельных сферах молодежь вне зависимости от этноса чувствует примерно равные возможности – это достижение успеха в бизнесе и получение справедливого решения в судах. В этих сферах неуверенность ощущает лишь каждый десятый респондент во всех этнических группах.

**Таблица №13. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, представители Вашего этноса, по сравнению с другими этносами, имеют в Казахстане больше или меньше возможностей добиться успеха в решении следующих вопросов...?», по этническому признаку, в %**

Варианты ответов		Казах/ казашка	Русский/ русская	Другие
1. Получить государственный образовательный грант на обучение в специализированной школе	Больше возможностей, чем у других этносов	14,9	8,5	4,1
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	75,1	72,3	80,1
	Меньше возможностей, чем у других этносов	7,2	<b>12,4</b>	8,2
	Затрудняюсь ответить	2,8	6,8	7,5
2. Получить государственный образовательный грант на обучение в казахстанском университете	Больше возможностей, чем у других этносов	16,0	7,2	4,1
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	73,3	72,6	80,8
	Меньше возможностей, чем у других этносов	7,9	<b>14,3</b>	8,9
	Затрудняюсь ответить	2,8	5,9	6,2
3. Получить образовательный грант (Болашак и пр.) на обучение за рубежом	Больше возможностей, чем у других этносов	12,5	6,2	4,1
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	72,8	68,4	76,7
	Меньше возможностей, чем у других этносов	11,6	<b>15,3</b>	9,6
	Затрудняюсь ответить	3,1	10,1	9,6
4. Получить работу в частной казахстанской компании	Больше возможностей, чем у других этносов	13,1	3,9	3,4
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	72,3	67,4	73,3
	Меньше возможностей, чем у других этносов	11,2	<b>19,9</b>	<b>16,4</b>
	Затрудняюсь ответить	3,4	8,8	6,8
5. Трудоустроиться на государственную службу	Больше возможностей, чем у других этносов	13,8	4,6	4,1
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	72,4	60,9	66,4
	Меньше возможностей, чем у других этносов	9,8	<b>26,1</b>	<b>23,3</b>
	Затрудняюсь ответить	3,9	8,5	6,2
6. Получить повышение, занять более высокооплачиваемую должность	Больше возможностей, чем у других этносов	12,9	6,5	6,2
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	70,8	62,5	70,5
	Меньше возможностей, чем у других этносов	12,5	<b>22,5</b>	<b>17,1</b>
	Затрудняюсь ответить	3,7	8,5	6,2
7. Добиться успеха в бизнесе	Больше возможностей, чем у других этносов	10,1	5,2	4,8
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	77,2	76,2	80,8
	Меньше возможностей, чем у других этносов	9,8	11,1	9,6
	Затрудняюсь ответить	2,8	7,5	4,8
	Больше возможностей, чем у других этносов	10,3	4,6	6,2

8. Получить справедливое решение в судах	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	75,7	74,6	73,3
	Меньше возможностей, чем у других этносов	9,7	10,7	10,3
	Затрудняюсь ответить	4,3	10,1	10,3
9. Занять руководящую позицию в государственных органах	Больше возможностей, чем у других этносов	13,8	5,9	6,2
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	72,3	57,7	64,4
	Меньше возможностей, чем у других этносов	9,8	<b>25,1</b>	<b>20,5</b>
	Затрудняюсь ответить	4,2	11,4	8,9
10. Участвовать в политической жизни региона/страны, принятии государственных решений	Больше возможностей, чем у других этносов	12,6	9,4	3,4
	Столько же возможностей, сколько и у других этносов	74,4	59,9	70,5
	Меньше возможностей, чем у других этносов	8,0	<b>18,6</b>	<b>17,1</b>
	Затрудняюсь ответить	5,0	12,1	8,9

#### 1.4 Особенности самоидентификации

В условиях кризиса и неопределенности, с которыми за последние два года столкнулись как мировое сообщество, так и Казахстан, актуализируется потребность людей ощущать уверенность через чувство сопричастности к той или иной группе, осознавать чувство общности с ней. Когда у индивида есть не только осознание своей принадлежности к общности граждан своего государства, но и чувство единения с этим сообществом (гражданская идентичность), то это является показателем комфортности социального самочувствия человека внутри данной страны.

Наряду с гражданской идентичностью для индивида могут играть важную роль и другие групповые идентичности. Чем с меньшей группой испытывает чувство общности индивид, и насколько приоритетной он считает эту идентичность, это может означать, что он менее комфортно чувствует себя в более широкой общности, к примеру, в сообществе граждан страны. Человек может чувствовать себя чужим, лишним по тем или иным причинам, и это ослабляет его гражданскую идентичность.

В целом пока среди казахстанской молодежи гражданская идентичность продолжает занимать важное место. Сравнительное большинство опрошенных сказали, что, в первую очередь, они ощущают свое единство со всеми казахстанцами (48,8%). В то же время, высокая значимость молодежью придается также чувству сопричастности со своим поколением (44,2%) и жителями своего города/села (42,7%).

Также для молодых людей являются значимыми чувство общности с людьми, говорящими на одном с ними языке (25,8%) и этническая идентичность (22,1%). Профессиональная и религиозная идентификация не занимает столь значимое место в иерархии идентичностей, их отметили 12,7% и 6,9% респондентов (Диаграмма №13).

**Диаграмма №13. Распределение ответов на вопрос: «С какой из следующих групп людей Вы, в первую очередь, испытываете чувство общности (единства)?», в %<sup>10</sup>**



Анализ данных в зависимости от социально-демографических признаков показывает, что иерархии идентичностей могут различаться в разных группах. При этом гражданская идентичность может быть не приоритетной, что может говорить об ослаблении идентификации тех или иных групп с сообществом граждан страны в силу определенных факторов, вызывающих дискомфорт.

К примеру, различается иерархия идентичностей городской и сельской молодежи. Для городской молодежи поколенческая идентичность выходит на первое место (46,8%), опережая гражданскую (43,4%) и поселенческую идентичности (39,6%). У сельской молодежи ощущение единства со своим поколением стоит на третьем месте в иерархии (42,4%), значительно уступая гражданской идентичности (52,3%). Для молодых сельчан чувство единства с жителями всего Казахстана и своего населенного пункта имеет более высокое значение, чем для горожан (Таблица №14). Городская молодежь чуть больше значения придает профессиональной и религиозной идентичности, чем сельская.

**Таблица №14. Распределение ответов на вопрос: «С какой из следующих групп людей Вы, в первую очередь, испытываете чувство общности (единства)?», по типу населенного пункта, в %**

Город		Село	
С людьми Вашего поколения	46,8	С гражданами Казахстана	52,3
С гражданами Казахстана	43,4	С людьми из Вашего города, села	44,7
С людьми из Вашего города, села	39,6	С людьми Вашего поколения	42,4
С людьми, говорящими на Вашем языке	27,1	С людьми, говорящими на Вашем языке	24,9
С людьми Вашего этноса	20,2	С людьми Вашего этноса	23,3
С людьми Вашей профессии	16,1	С людьми Вашей профессии	10,4
С людьми Вашего вероисповедания	9,3	С людьми Вашего вероисповедания	5,3
Со всеми	0,9	Со всеми	0,7
С родственниками	0,0	С родственниками	0,4
С друзьями	0,1	С друзьями	0,0
Затрудняюсь ответить	2,3	Затрудняюсь ответить	2,3

<sup>10</sup> Респонденты могли выбрать три варианта ответа.

В зависимости от этнической принадлежности респондентов можно выделить следующие особенности идентификации. У казахов на первом месте по значимости идет гражданская идентификация (53,1%), на втором – и поколенческая (возрастная) и поселенческая идентичности (42,7%).

Для представителей других этносов чувство общности с гражданами Казахстана менее значимо. Для русских на первое место в иерархии выходит поколенческая идентичность (51,5%), а гражданская – на третьем месте со значительным отставанием (30,6%). Для представителей других этносов в первую очередь важна их идентификация с местом проживания (50,7%), гражданская идентичность – на третьем месте (40,4%).

Распределение данных по возрастному признаку значимых различий не выявило, за исключением того, что для младшей возрастной группы чуть выше значимость идентичности со своим поколением (14-18 лет – 47,7%, старше 18 лет – 42,4%). Представители средней и старшей возрастных групп, вступив в трудоспособный возраст, чаще испытывают чувство единства с людьми своей профессии (Таблица №15).

**Таблица №15. Распределение ответов на вопрос: «С какой из следующих групп людей Вы, в первую очередь, испытываете чувство общности (единства)?», по возрастному и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
С гражданами Казахстана	48,3	46,2	51,4	<b>53,1</b>	30,6	40,4
С людьми из Вашего города, села	44,0	43,1	41,1	42,7	38,8	<b>50,7</b>
С людьми Вашего поколения	<b>47,7</b>	42,4	42,2	42,7	<b>51,5</b>	44,5
С людьми, говорящими на Вашем языке	27,8	25,1	24,4	25,3	27,7	26,0
С людьми Вашего этноса	20,3	23,6	22,4	22,2	20,2	24,7
С людьми Вашей профессии	8,7	<b>12,7</b>	<b>16,4</b>	12,7	13,7	10,3
С людьми Вашего вероисповедания	5,7	6,4	8,5	6,9	6,8	6,8
Со всеми	0,9	0,5	0,8	0,5	1,6	1,4
С родственниками	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,0
С друзьями	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	2,6	1,3	2,8	1,4	5,9	4,1

Анализ данных анкетного опроса показал существенные различия в системе самоидентификации молодежи из различных регионов.

Если рассмотреть иерархию идентичностей в регионах с преимущественно казахским населением, то в большинстве таких областей можно увидеть в целом сходную картину преобладания гражданской идентичности над другими видами идентичностей. Особенно ярко приоритет гражданской идентичности проявляется в Атырауской (75,0%), Жамбылской (71,8%) и Туркестанской (62,3%) областях, другие идентичности значительно отстают по значимости. В Алматинской и Кызылординской областях приоритет гражданской идентичности не настолько ярко выражен, хотя и стоит на первом месте по частоте выбора. В то же время в Актубинской области – на первое место вышла поколенческая идентичность (54,7%), гражданская – на второе (50,4%). Особняком стоит Мангистауская область, где две самых главных идентичности – это поколенческая (32,5%) и этническая (29,3%), а гражданскую идентичность выбрали лишь 13% опрошенных. Возможно, кризис гражданской идентичности в регионе связан с тем, что в области наблюдаются активные миграционные потоки, в том числе иммиграция этнических казахов из-за рубежа. Мигранты, интегрируясь в новые для себя условия, не всегда ощущают свою причастность к гражданам страны, в зависимости от успешности адаптации могут длительно чувствовать себя «чужими».



Для областей, где в этническом составе значимо представлены русские, характерным является выбор, в первую очередь, поколенческой идентичности, а также сниженная значимость гражданской идентичности (третье-четвертое место в иерархии). Это может говорить о том, что у жителей этих областей может наблюдаться определенное чувство дискомфорта и ощущение дистанции от граждан страны. В этих случаях выбор единения со своим поколением видится более приемлемым для молодежи. Самый яркий пример приоритетного выбора поколенческой идентичности наблюдается в Павлодарской (70,5%) и Костанайской (68,9%) областях. Одновременно с этим значимость гражданской идентичности в этих регионах гораздо ниже и стоит на третьем месте (37,1% и 46,7%). Схожая, но не столь выраженная тенденция отмечается в Северо-Казахстанской, Западно-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях, где также на первом месте – поколенческая идентичность, а гражданская – только на третьем-четвертом месте с большим отставанием (за исключением Восточно-Казахстанской области).

Этническая идентичность имеет сравнительно высокую значимость среди опрошенных жителей Туркестанской (36,9%) и Кызылординской (35,2%) областей, но очень низкую в Костанайской (6,6%) и Северо-Казахстанской областях (8,9%).

Стоит отметить, что чувство общности с людьми, говорящими на одном языке, имеет высокое значение для молодежи из Кызылординской (42,3%), Туркестанской (33,2%) и Костанайской (30,3%) областей. Профессиональная идентификация значимо представлена в Кызылординской области (21,1%). Чаще других о важности своей религиозной идентичности говорили молодые жители Кызылординской (17,6%) и Алматинской (13,0%) областей (Таблица №16).

**Таблица №16. Распределение ответов на вопрос: «С какой из следующих групп людей Вы, в первую очередь, испытываете чувство общности (единства)?», по регионам, в %**

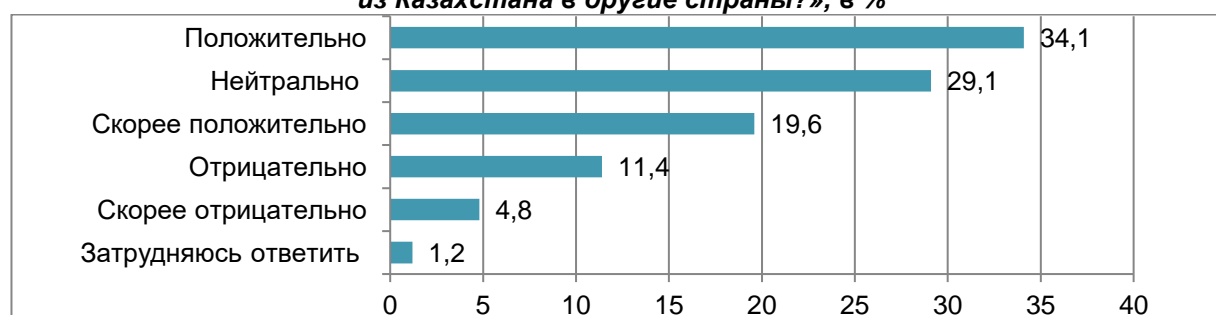
Варианты ответов	Актюбинская	Алматинская	Атырауская	Восточно-Казахстанская	Жамбылская	Западно-Казахстанская	Костанайская	Кызылординская	Мангистауская	Павлодарская	Северо-Казахстанская	Туркестанская
С гражданами Казахстана	50,4	44,9	<b>75,0</b>	36,7	<b>71,8</b>	23,0	46,7	52,8	13,0	37,1	30,4	<b>62,3</b>
С людьми из Вашего города, села	42,3	41,5	49,1	36,7	52,8	32,0	49,2	47,2	17,1	48,6	34,2	47,3
С людьми Вашего поколения	<b>54,7</b>	28,5	43,5	41,0	31,3	40,0	<b>68,9</b>	50,0	32,5	<b>70,5</b>	54,4	47,0
С людьми, говорящими на Вашем языке	27,7	26,9	24,1	23,9	8,7	15,0	<b>30,3</b>	<b>42,3</b>	11,4	27,6	26,6	<b>33,2</b>
С людьми Вашей профессии	13,1	11,4	21,3	10,6	8,2	16,0	15,6	<b>21,1</b>	5,7	6,7	7,6	14,3
С людьми Вашего этноса	14,6	21,5	19,4	14,4	11,8	24,0	6,6	<b>35,2</b>	<b>29,3</b>	14,3	8,9	<b>36,9</b>
С людьми Вашего вероисповедания	8,8	13,0	3,7	3,2	5,6	3,0	0,8	<b>17,6</b>	1,6	4,8	6,3	6,0
С родственниками	0,0	0,6	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,3
Со всеми	0,7	1,9	0,0	1,1	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	1,9	0,0	0,3
С друзьями	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	0,0	10,8	0,0	2,1	0,0	6,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3

## 2. Ключевые факторы и перспективы миграции

### 2.1 Миграционные настроения (намерения и установки) в молодежной среде

Как свидетельствуют результаты исследования, в молодежной среде не распространены предубеждения или неприятие миграции за рубеж, к примеру, в образовательных целях. Так, в общей сложности более половины респондентов (53,7%) положительно относятся к учебной миграции казахстанской молодежи в другие страны. Нейтральной позиции в данном вопросе придерживаются 29,1% респондентов. Доля противников учебной миграции не высока и составляет 16,2% (Диаграмма №14).

**Диаграмма №14. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, пожалуйста, как Вы относитесь к тому, что молодые казахстанцы уезжают учиться/получать образование из Казахстана в другие страны?», в %**



Распределение ответов по возрастному признаку показывает, что чем старше возраст респондентов, тем выше среди них доля противников миграции молодежи с целью обучения (Таблица №17). Если среди 14-18 летних респондентов негативно к образовательной миграции молодежи относятся 13,4%, то среди самой старшей группы – уже 19,5%.

В этническом срезе можно увидеть, что среди казахов отношение к образовательной миграции более поляризовано. То есть среди казахов меньше тех, кто придерживается нейтральной позиции (27,5%), но выше доля как сторонников миграции – 54% (особенно тех, кто полностью поддерживает – 35,3%), так и противников – 17,5% (особенно тех, кто полностью не поддерживает – 12,3%).

Среди остальных этносов выше доля тех, кто относится к образовательной миграции нейтрально (31,5% – 35,5%), и ниже доля противников – не более 12,3%.

**Таблица №17. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, пожалуйста, как Вы относитесь к тому, что молодые казахстанцы уезжают учиться/получать образование из Казахстана в другие страны?», по возрастному и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Положительно	36,0	35,3	31,0	35,3	30,0	29,5
Скорее положительно	19,9	19,6	19,1	18,7	21,2	25,3
Нейтрально	28,8	28,9	29,5	27,5	35,5	31,5
Скорее отрицательно	4,5	5,1	4,8	5,2	2,6	4,8
Отрицательно	8,9	10,2	14,7	12,3	8,5	7,5
Затрудняюсь ответить	1,9	0,8	0,8	1,0	2,3	1,4

Следует отметить, что доля респондентов, отрицательно относящихся к образовательной миграции молодежи очень высока среди молодых жителей

Мангистауской области (69,1%). В остальных регионах этот показатель колеблется от 2% до 18%.

В Северо-Казахстанской и Западно-Казахстанской областях, граничащих с Российской Федерацией, можно наблюдать сравнительно невысокий показатель поддержки образовательной миграции (относятся положительно – 32,9% и 38%). Здесь чаще, чем в среднем отмечается нейтральная позиция (45,6% и 38%).

Самый высокий уровень поддержки учебной миграции можно наблюдать в таких регионах, как Жамбылская (68,2%), Актюбинская (65%), Павлодарская (62,8%), Туркестанская (61,1%) области (Диаграмма №15).

**Диаграмма №15. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, пожалуйста, как Вы относитесь к тому, что молодые казахстанцы уезжают учиться/получать образование из Казахстана в другие страны?», по регионам, в %**



Более конкретно состояние миграционных настроений молодежи характеризует вопрос о наличии желания у самих респондентов переехать куда-либо из места своего проживания.

Как показал опрос, подавляющее большинство респондентов (62,5%) не имеют миграционных намерений ни к внутренней, ни к внешней миграции.

Каждый пятый респондент (20%) имеет намерение к *внутренней* миграции, то есть испытывает желание переехать в другой город или регион Казахстана. Намерение к внешней миграции отмечают 16,0% респондентов (Диаграмма №16).

**Диаграмма №16. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?», в %**



Девушки чаще, чем юноши настроены к миграционной активности (Таблица №18). В целом намерения к переезду демонстрируют 41,7% девушек и 30,2% юношей. Среди девушек выше доля как тех, кто хотел бы переехать в другой город/регион страны (22,2%), так и настроенных на внешнюю миграцию (19,5%), чем среди юношей.

Возраст является тем фактором, который влияет на миграционные настроения. Чем старше респонденты, тем реже у них возникает желание куда-либо переезжать. Так, если среди молодежи 14-18 лет не имеют намерений к переезду 52% респондентов, то возрастной группе 19-23 лет этот показатель возрастает до 62,9%, в самой старшей группе (24-28 лет) – уже до 72,4%. С возрастом снижается доля как потенциальных внутренних мигрантов, так и внешних. Если в самой младшей группе каждый четвертый (26%) хотел бы переехать в другой город или регион Казахстана, то в самой старшей – лишь 15,2%. Схожая тенденция и в отношении внешней миграции: в младшей группе каждый пятый (19,8%) хотел бы уехать за границу, в самой старшей – уже только 11,8%.

Учитывая, что это только намерения к миграции, то скорее всего, молодое поколение, становясь старше и сталкиваясь с финансовыми, организационными аспектами миграции, более реально оценивает свои шансы на переезд (Таблица №18).

**Таблица №18. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?», по полу, возрасту и этнической принадлежности, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да, в другой город/ регион Казахстана	17,8	<b>22,2</b>	<b>26,0</b>	18,8	15,2	21,4	13,0	19,9
Да, в другую страну	12,4	<b>19,5</b>	<b>19,8</b>	16,5	11,8	13,9	20,2	<b>28,8</b>
Не хочу никуда переезжать	<b>67,7</b>	57,3	52,0	62,9	<b>72,4</b>	<b>63,7</b>	<b>62,2</b>	50,0
Затрудняюсь ответить	2,1	1,0	2,2	1,8	0,7	1,0	4,6	1,4

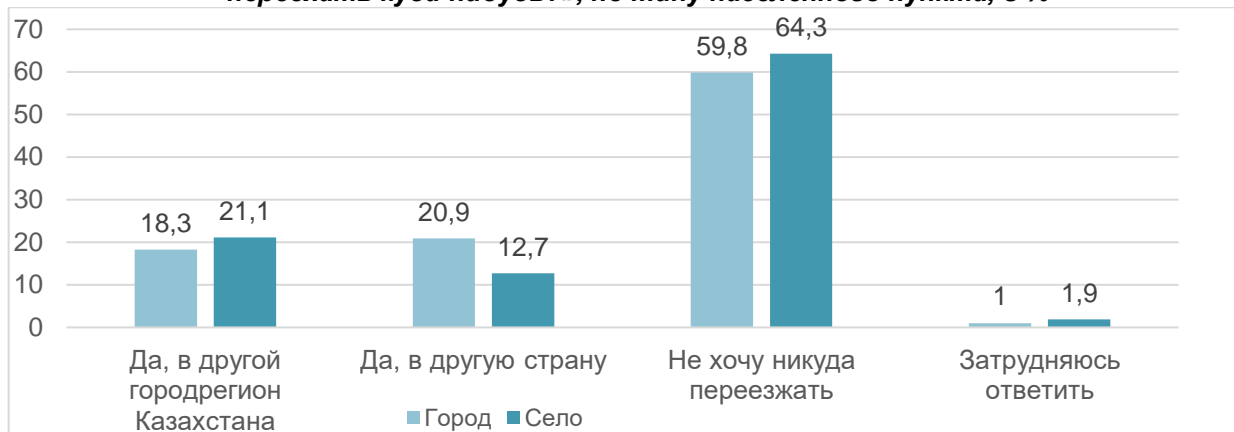
Анализ данных показывает, что два более многочисленных этноса – казахи и русские реже проявляют желание к миграции в целом. Среди казахов и русских каждый третий респондент хотел бы переехать из места своего проживания, в то время как среди представителей других этносов намерение к миграции проявляет фактически каждый второй (48,7%).

Казахи и представители малочисленных этносов чаще проявляют намерение к внутренней миграции (21,4% и 19,9%), чем русские (13%). Русские и представители других этносов чаще казахов проявляют желание выехать за пределы страны. Для сравнения, среди русских готовность к внешней миграции проявляют 20,2%, других этносов – 28,8%, в то время как среди казахов – только 13,9%. Можно предположить, что определенную роль в этом могут играть не только привлекательные факторы принимающих стран, но и выталкивающие факторы внутри Казахстана. Одним из таких факторов может выступать неудовлетворенность молодежью нетитульных этносов своими сниженными возможностями для успешной самореализации в сфере трудоустройства, карьерных устремлений, образования и других, как было показано выше.

В целом, сельская молодежь менее расположена к переезду, чем городская молодежь. Так, среди сельчан 64,3% не хотят никуда переезжать, среди горожан –

59,8%. Сельская молодежь значительно реже проявляет намерение к внешней миграции (12,7%), чем городская (20,9%), но чуть чаще – намерение к внутренней миграции (Диаграмма №17).

**Диаграмма №17. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?», по типу населенного пункта, в %**



В региональном разрезе наблюдается следующая картина. Регионы, где наблюдается наименьший потенциал к миграции молодежи – это Мангистауская область, где нежелание переезжать куда-либо выразили 83,7% опрошенных, а также Западно-Казахстанская (74,0%), Восточно-Казахстанская (73,9%) и Актюбинская (73,0%) области. К регионам с наиболее высоким миграционным потенциалом можно отнести Павлодарскую и Туркестанскую области, где фактически каждый второй молодой житель имеет желание уехать из своего места жительства (49,6% и 52%).

К регионам, где наблюдается самый высокий потенциал к *внутренней миграции*, можно отнести прежде всего Туркестанскую область, где каждый третий респондент (34,3%) хотел бы переехать в другой город/регион Казахстана, а также Павлодарскую, Атыраускую, Кызылординскую, Костанайскую и Жамбылскую области, где доля потенциальных внутренних мигрантов составляет от 22,1% до 25%.

Сравнительно более высокий потенциал к *внешней миграции* можно отметить среди молодежи Павлодарской (24,8%) и Алматинской (20,3%) областей (Таблица №19).

**Таблица №19. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?», по регионам, в %**

Регион	Да, в другой город/регион Казахстана	Да, в другую страну	Не хочу никуда переезжать	Затрудняюсь ответить
Актюбинская	15,3	10,9	<b>73,0</b>	0,7
Алматинская	12,7	<b>20,3</b>	64,6	2,5
Атырауская	<b>25,0</b>	13,9	61,1	0,0
Восточно-Казахстанская	14,9	10,6	<b>73,9</b>	0,5
Жамбылская	<b>22,1</b>	17,9	60,0	0,0
Западно-Казахстанская	8,0	16,0	<b>74,0</b>	2,0
Костанайская	<b>22,1</b>	14,8	63,1	0,0
Кызылординская	<b>23,2</b>	13,4	63,4	0,0
Мангистауская	4,1	12,2	<b>83,7</b>	0,0
Павлодарская	<b>24,8</b>	<b>24,8</b>	43,8	6,7
Северо-Казахстанская	12,7	10,1	63,3	13,9
Туркестанская	<b>34,3</b>	17,7	47,8	0,3

Можно отметить, что социальное самочувствие молодежи в значительной степени может влиять на миграционные настроения. В частности, в группе респондентов, пессимистично оценивающих свои жизненные перспективы на ближайший период, почти каждый четвертый (23,6%) хотел бы уехать в другую страну (среди оптимистов – только 15%). И наоборот, те, кто в ближайшем будущем ожидают позитивные перемены в своей жизни, чаще имеют намерение к внутренней миграции (21,7%), чем пессимисты (9,9%) (Таблица №20).

**Таблица №20. Распределение ответов на вопросы: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?» в зависимости от оптимизма/пессимизма в отношении ближайшего будущего, в %**

Варианты ответов	Как Вам кажется, как Вы/Ваша семья будете жить через год?	
	Будем жить лучше (оптимисты)	Будем жить хуже (пессимисты)
Да, в другой город/регион Казахстана	21,7	9,9
Да, в другую страну	15,0	23,6
Не хочу никуда переезжать	62,4	65,5
Затрудняюсь ответить	0,9	1,0
Всего	100	100

Также в Таблице №21 можно увидеть, что чем хуже оценки материального положения своей семьи, тем чаще у респондентов возникает желание уехать в другую страну (24,7%). Для сравнения: среди тех, кто оценили свое материальное благополучие как хорошее, только 14% проявили желание к отъезду за рубеж. В то же время, самооценка материального благополучия не влияет на намерения молодежи к внутренней миграции. Здесь, скорее всего, роль могут играть другие факторы, кроме материальных. К примеру, более привлекательное по качеству образование.

**Таблица №21. Распределение ответов на вопросы: «Хотели бы Вы в будущем переехать куда-нибудь?» в зависимости от самооценки материального положения семьи, в %**

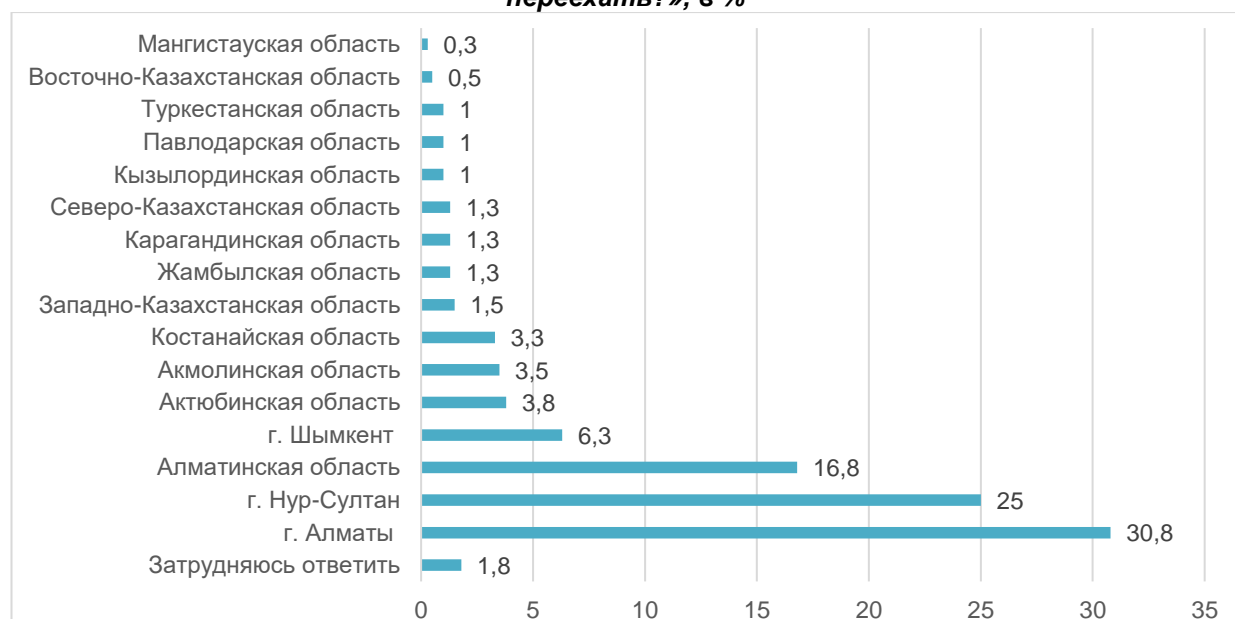
Варианты ответов	Как бы Вы оценили в настоящее время материальное (экономическое) положение Вашей семьи?		
	Хорошее	Среднее	Плохое
Да, в другой город/регион Казахстана	19,6	21,0	17,6
Да, в другую страну	14,0	18,1	24,7
Не хочу никуда переезжать	65,0	59,9	55,3
Затрудняюсь ответить	1,4	1,0	2,4
Всего	100	100	100

## 2.2 Перспективы внутренней миграции

Как было указано в предыдущем разделе, каждый пятый опрошенный молодой казахстанец (20%) хотел бы мигрировать внутри страны. Каковы же основные направления миграции среди этой группы респондентов?

Самыми привлекательными для потенциальной внутренней миграции являются города Алматы (30,8%), Нур-Султан (25,0%) и Алматинская область (16,8%) (Диаграмма №18).

**Диаграмма №18. Распределение ответов на вопрос: «В какой регион/город Вы хотели бы переехать?», в %<sup>11</sup>**



Юношей из числа потенциальных внутренних мигрантов больше привлекает г.Нур-Султан (27,9%), тогда как девушек – г.Алматы (36,7%) и Алматинская область (19,9%). Молодежь в возрасте 14-18 лет чаще хотят переехать в г.Алматы (33,0%) и Алматинскую область (19,6%), молодые люди 19-23 лет чаще желают переехать в г.Нур-Султан (27,2%).

Распределение ответов по этническому признаку показало, что в г.Алматы чаще хотят переехать молодежь русской и других этнических групп (соответственно 35,0% и 34,5%), в г.Нур-Султан – казахи и представители других этносов (соответственно 25,7% и 24,1%). Алматинская область больше привлекает молодежь казахской и русской национальности (соответственно 16,9% и 17,5%) (Таблица №22).

**Таблица №22. Распределение ответов на вопрос: «В какой регион/город Вы хотели бы переехать?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Регион/город	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
г.Нур-Султан	27,9	22,6	24,0	27,2	24,3	25,7	20,0	24,1
г Алматы	23,5	36,7	33,0	28,9	29,0	29,9	35,0	34,5
Алматинская	12,8	19,9	19,6	12,3	16,8	16,9	17,5	13,8
г.Шымкент	8,4	4,5	7,3	5,3	5,6	6,3	2,5	10,3
Актюбинская	5,6	2,3	2,8	7,0	1,9	4,2	2,5	0,0
Акмолинская	5,0	2,3	2,8	2,6	5,6	3,0	5,0	6,9
Костанайская	4,5	2,3	1,7	3,5	5,6	2,1	10,0	6,9
Северо-Казахстанская	2,8	0,0	0,0	2,6	1,9	1,5	0,0	0,0
Жамбылская	1,1	1,4	0,6	0,0	3,7	1,5	0,0	0,0
Западно-Казахстанская	1,1	1,8	1,7	1,8	0,9	1,8	0,0	0,0
Карагандинская	1,1	1,4	0,6	2,6	0,9	1,5	0,0	0,0
Кызылординская	1,1	0,9	1,1	0,9	0,9	1,2	0,0	0,0
Туркестанская	1,1	0,9	0,6	1,8	0,9	1,2	0,0	0,0
Восточно-Казахстанская	0,6	0,5	1,1	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0
Мангистауская	0,6	0,0	0,6	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0
Павлодарская	0,6	1,4	0,6	1,8	0,9	0,9	2,5	0,0
Атырауская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	2,2	1,4	2,2	1,8	0,9	1,2	5,0	3,4

<sup>11</sup> Отвечали только те респонденты, которые имели намерение к внутренней миграции.

г. Алматы является регионом притяжения для почти каждого второго среди потенциальных внутренних мигрантов из Алматинской (47,5%) и Восточно-Казахстанской (46,4%) областей, и более чем для трети из Жамбылской (34,9%) и Туркестанской (36,4%) областей. Таким образом, в г. Алматы чаще стремится молодежь из находящихся рядом областей, расположенных на юге и востоке страны. В г. Нур-Султан стремится каждый третий потенциальный мигрант из Восточно-Казахстанской и Алматинской областей.

Алматинская область чаще привлекает молодежь из Кызылординской (36,4%) и Атырауской (33,3%) областей.

В Костанайской области 40,7% респондентов нацелены на внутриобластную миграцию (Таблица №23).

**Таблица №23. Распределение ответов на вопрос: «В какой регион/город Вы хотели бы переехать?», в %<sup>12</sup>**

Регион миграционного притяжения	Регион проживания								
	Актыобинская	Алматинская	Атырауская	Восточно-Казахстанская	Жамбылская	Костанайская	Кызылординская	Павлодарская	Туркестанская
г. Алматы	28,6	<b>47,5</b>	25,9	<b>46,4</b>	<b>34,9</b>	3,7	9,1	23,1	<b>36,4</b>
г. Нур-Султан	23,8	<b>35,0</b>	11,1	<b>32,1</b>	25,6	18,5	21,2	26,9	24,2
г. Шымкент	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	16,7
Алматинская	23,8	5,0	<b>33,3</b>	14,3	20,9	18,5	<b>36,4</b>	15,4	9,1
Актыобинская	19,0	0,0	7,4	0,0	2,3	0,0	6,1	3,8	3,8
Карагандинская	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0
Жамбылская	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	1,5
Восточно-Казахстанская	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Западно-Казахстанская	0,0	2,5	11,1	0,0	0,0	3,7	0,0	0,0	0,8
Кызылординская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	0,8
Мангистауская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Павлодарская	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	7,7	0,8
Туркестанская	0,0	0,0	3,7	0,0	4,7	0,0	0,0	0,0	0,8
Акмолинская	4,8	2,5	3,7	0,0	4,7	14,8	0,0	11,5	0,0
Атырауская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Костанайская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	<b>40,7</b>	6,1	0,0	0,0
Северо-Казахстанская	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	0,0	5,0	3,7	0,0	0,0	0,0	0,0	11,5	0,8

### 2.3 Перспективы внешней миграции

Для дополнительного тестирования перспектив внешней миграции были заданы ряд вопросов той части молодежи, которая отметила, что хотела бы переехать из своего места проживания (за рубеж или в другой город/регион Казахстана). Эта часть молодежи в целом составила 36% от всех опрошенных (см. Раздел 2.2).

Только небольшая часть этой группы молодежи имеет серьезные намерения к выезду за рубеж, сопровождающиеся конкретными действиями по подготовке к эмиграции. Как показали результаты опроса, только 7,4% потенциальных

<sup>12</sup> В анализ не были включены области, в которых количество потенциальных внутренних мигрантов было менее 10 человек.

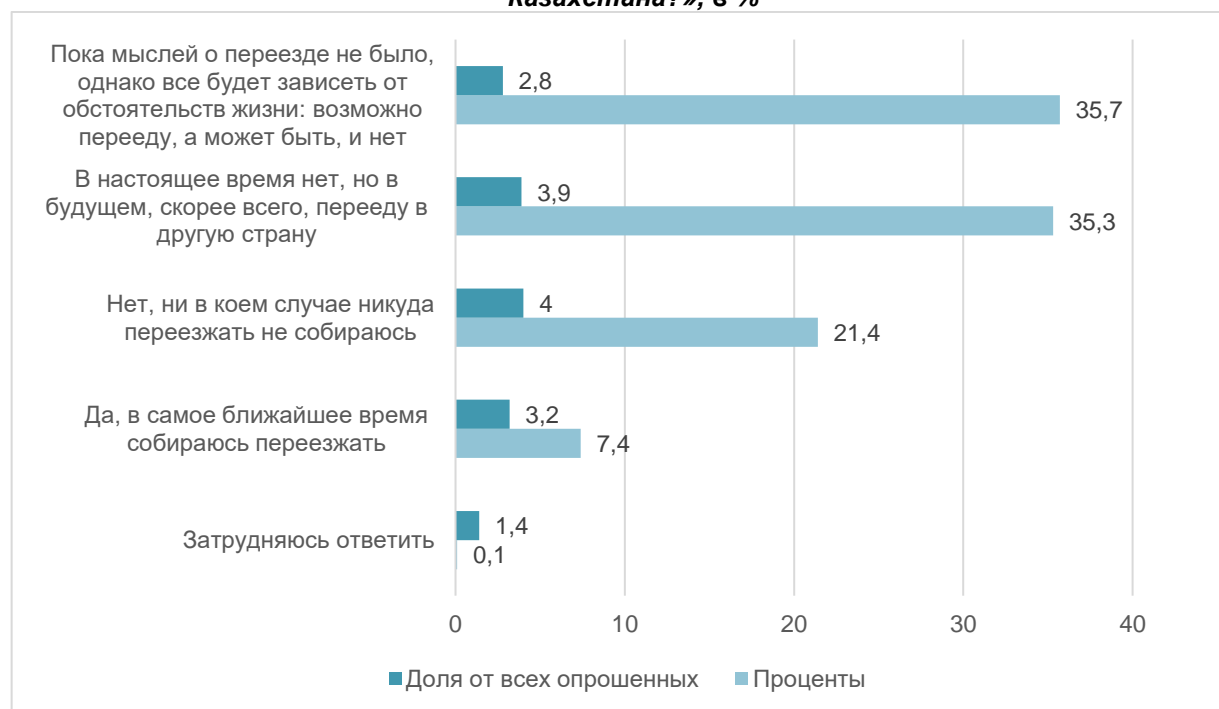


мигрантов в самое ближайшее время собираются эмигрировать из Казахстана (в пересчете от всей опрошенной молодежи доля составляет 2,7%<sup>13</sup>).

Основная часть потенциальных мигрантов – это молодежь, находящаяся в раздумьях по поводу отъезда из страны. Чуть более трети (35,3%) сейчас переезд не планируют, но склоняются к нему в будущем. Также более трети (35,7%) в настоящее время не думают о переезде, но отмечают, что все будет зависеть от дальнейших жизненных обстоятельств (в пересчете от всех опрошенной молодежи доля суммарно составляет 25,6%).

Ни при каких условиях не собираются переезжать в другую страну 21,4% потенциальных мигрантов (Диаграмма №19).

**Диаграмма №19. Распределение ответов на вопрос: «Думаете ли Вы переехать из Казахстана?», в %**



К переезду из страны в будущем чаще настроены девушки (39,0%), тогда как юноши чаще отмечают, что решение о переезде будет зависеть от обстоятельств жизни (39,1%).

В будущем переезд планирует в большей части молодежь в возрасте 14-23 лет (14-23 лет – 38,7%, 19-23 лет – 36,0%). По словам относительного большинства, у (40,5%) молодых людей в возрасте 24-28 лет возможность переезда будет зависеть от жизненных обстоятельств (для сравнения: 14-18 лет – 32,7%, 19-23 лет – 36,0%).

Этнический срез показывает, что среди русских и представителей других этносов настроения к эмиграции более распространены. Так, среди них выше доля тех, кто уже определился со своим намерением к эмиграции (12,7% и 15,5% соответственно), а также, кто с большой вероятностью намерены переехать в другую страну в будущем (41,2% и 38,0%, соответственно).

Ожидаемо, что среди казахов выше процент тех, кто категорически против эмигрировать из страны – 24,7%, а также ниже доля уже определившихся потенциальных эмигрантов – 5,3%. Одновременно с этим среди казахской

<sup>13</sup> Если пересчитать от всего количества опрошенных – 2000 человек.

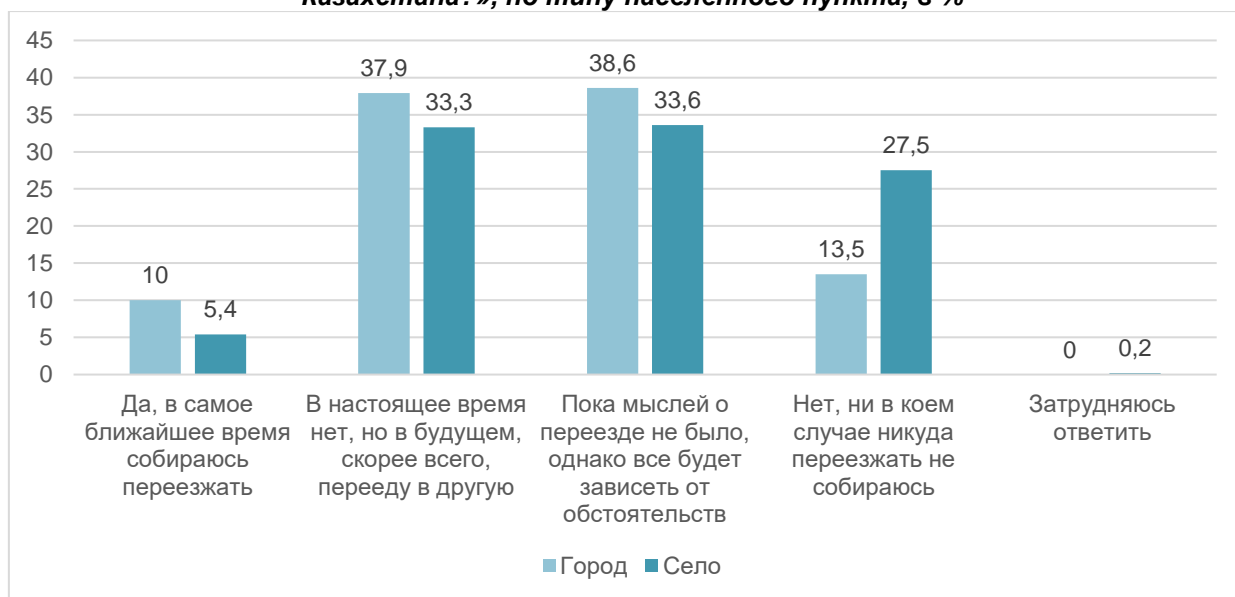
молодежи значительная часть раздумывает по поводу эмиграции из страны (Таблица №24).

**Таблица №24. Распределение ответов на вопрос: «Думаете ли Вы переехать из Казахстана?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да, в самое ближайшее время собираюсь переезжать	7,2	7,5	7,3	7,0	7,9	5,3	12,7	15,5
В настоящее время нет, но в будущем, скорее всего, перееду в другую страну	30,3	39,0	38,7	36,0	28,9	33,9	41,2	38,0
Пока мыслей о переезде не было, однако все будет зависеть от обстоятельств жизни: возможно перееду, а может быть, и нет	39,1	33,3	32,7	36,0	40,5	35,9	35,3	35,2
Нет, ни в коем случае никуда переезжать не собираюсь	23,4	20,0	21,3	20,6	22,6	24,7	10,8	11,3
Затрудняюсь ответить	0,0	0,2	0,0	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0

Городская молодежь больше подвержена миграционным настроениям с целью выезда за рубеж. Так, среди молодых горожан доля планирующих эмигрировать из Казахстана уже в ближайшее время выше, чем среди сельчан (10,0% и 5,4%, соответственно). И наоборот, доля тех, кто твердо не намерен эмигрировать, больше среди сельской, чем городской молодежи (27,5% и 13,5%, соответственно) (Диаграмма №20).

**Диаграмма №20. Распределение ответов на вопрос: «Думаете ли Вы переехать из Казахстана?», по типу населенного пункта, в %**



Больше всего молодых людей, твердо намеренных выехать из Казахстана уже в ближайшем будущем, проживает в Костанайской (17,8%) и Северо-Казахстанской (16,7%) областях. Доля молодежи, планирующей когда-либо в

будущем эмигрировать из страны, выше в Северо-Казахстанской (44,4%), Павлодарской (42,3%) и Алматинской (42,3%) областях.

В случае изменения жизненных обстоятельств, возможно решат уехать из страны сравнительное большинство молодых жителей Мангистауской (55,0%), Костанайской (44,4%) и Жамбылской (43,6%) областей. Ни в коем случае не намерены уезжать из Казахстана чаще респонденты из Атырауской (38,1%) и Актыбинской (36,1%) областей (Таблица №25).

**Таблица №25. Распределение ответов на вопрос: «Думаете ли Вы переехать из Казахстана?», по регионам, в %**

Варианты ответов	Да, в самое ближайшее время собираюсь переезжать	В настоящее время нет, но в будущем, скорее всего, перееду в другую страну	Пока мыслей о переезде не было, однако все будет зависеть от обстоятельств жизни: возможно перееду, а может быть, и нет	Нет, ни в коем случае никогда переезжать не собираюсь	З/О
Актыбинская	0,0	36,1	27,8	<b>36,1</b>	0,0
Алматинская	4,8	<b>42,3</b>	34,6	18,3	0,0
Атырауская	4,8	19,0	38,1	<b>38,1</b>	0,0
Восточно-Казахстанская	2,1	39,6	37,5	20,8	0,0
Жамбылская	9,0	25,6	<b>43,6</b>	21,8	0,0
Западно-Казахстанская	8,3	37,5	29,2	25,0	0,0
Костанайская	<b>17,8</b>	28,9	<b>44,4</b>	8,9%	0,0
Кызылординская	5,8	34,6	36,5	23,1	0,0
Мангистауская	5,0	30,0	<b>55,0</b>	10,0	0,0
Павлодарская	7,7	<b>42,3</b>	21,2	26,9	1,9
Северо-Казахстанская	<b>16,7</b>	<b>44,4</b>	33,3	5,6	0,0
Туркестанская	8,5	37,0	34,5	20,0	0,0

Среди молодых людей, кто в ближайшее время, либо в будущем намерены выехать за рубеж, 39% ставит целью только временное пребывание в другой стране. При этом каждый пятый выезжает для получения образования (20,8%) и еще 18,2% – для временного трудоустройства.

К долгосрочной эмиграции намерение проявляют более половины из тех, кто сейчас или в будущем намерен выехать за рубеж. В их числе каждый третий (34,2%) респондент отмечает, что готов переехать для учебы и работы, и при возможности остаться в этой стране. На постоянное место жительства намерен переехать каждый четвертый (26,4%) (Диаграмма №21).

**Диаграмма №21. Распределение ответов на вопрос: «Какова главная цель Вашего намерения переезда в другую страну?», в %<sup>14</sup>**



Ожидается, что представители младшей возрастной группы чаще других групп думают переехать в другую страну на время для обучения (31,7%). Молодые люди 19-23 лет и 24-29 лет чаще младшей группы хотят временно выехать с целью трудоустройства (соответственно 30,4% и 25,7%). Поехать в другую страну на учебу или работу и при возможности остаться чаще хочет молодежь 14-18 лет (37,2%), но можно заметить, что с возрастом это желание ослабевает. В то же время желание эмигрировать в другую страну на постоянное место жительства чаще проявляют респонденты самой старшей группы 24-28 лет (35,7%).

В этническом срезе можно отметить закономерность, что казахи в целом чаще нацелены на временный отъезд за рубеж на учебу или работу (суммарно 46,7%) по сравнению с русскими и другими этносами (18,2% и 26,3%). И наоборот, русские и представители других этносов чаще настроены на долгосрочную эмиграцию (81,8% и 73,6%), чем казахи (52,8%). Среди русских респондентов каждый второй предпочитает достичь долгосрочной эмиграции посредством выезда на учебу или работу, представители других этносов чаще нацелены сразу на выезд на ПМЖ (44,7%) (Таблица №26).

**Таблица №26. Распределение ответов на вопрос: «Какова главная цель Вашего намерения переезда в другую страну?», по возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Временно, на учебу	31,7	13,0	8,6	23,8	12,7	15,8
Временно, на работу	6,9	30,4	25,7	22,9	5,5	10,5
На учебу/работу, при наличии возможности – остаться в этой стране	37,2	32,6	30,0	30,8	50,9	28,9
На постоянное место жительства	23,4	23,9	35,7	22,0	30,9	44,7
Заниматься спортом	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0

Насколько серьезны намерения потенциальных эмигрантов к переезду в другую страну? Как свидетельствуют результаты опроса, лишь около десятой части (9,1%) респондентов, желающих переехать в другую страну, уже определились с выбором страны и собираются переезжать в ближайший год. Каждый пятый (20,5%) принял твердое решение, выбрал страну для переезда, но с датой еще не

<sup>14</sup> На этот вопрос отвечали лишь те, у кого есть намерение в ближайшее время или в будущем выехать за рубеж.

определился. Таким образом, если смотреть в масштабе всей молодежной популяции, то около 5% среди всей казахстанской молодежи имеют серьезные намерения к эмиграции (временной или постоянной) в другую страну, с четко выбранным направлением и соответствующей подготовкой к переезду (группа определившихся потенциальных эмигрантов). В их числе 1,4% готовы к выезду в определенную страну уже в ближайший год.

Каждый четвертый потенциальный эмигрант (25,7%) выбрал страну, но пока не может решиться на переезд, и такая же доля респондентов решение о переезде приняли, но пока не имеют возможности для переезда (25,4%). 18,2% респондентов, желающих уехать в другую страну, не определились со страной для переезда. Таким образом, 10,7% всей казахстанской молодежи имеют намерения к эмиграции, но находятся в состоянии раздумий и выбора, а также поиска возможностей для выезда (группа колеблющихся или неопределившихся потенциальных эмигрантов) (Диаграмма №22).

Диаграмма №22. Распределение ответов на вопрос: «Насколько серьезно Ваше решение переехать в другую страну?», в %



В разрезе возрастных групп можно наблюдать, что в младшей возрастной группе суммарно меньше доля определившихся потенциальных эмигрантов, то есть тех, кто имеет серьезные намерения к эмиграции с соответствующей подготовкой (26,9%), чем среди более старших возрастных групп (31,5%-32,8%). Среди 19-23 летних выше доля тех, кто определился с выбором, но пока нет решимости уехать (33,7%). Среди 14-18 летних выше доля тех, кто пока имеет только желание уехать, но либо не определились с выбором страны, либо нет возможностей (суммарно 49,7%).

Среди парней и девушек примерно равное соотношение определившихся и неопределившихся потенциальных мигрантов. Отличие заключается только в том, что среди юношей выше доля тех, кто имеет намерение к эмиграции, но не определились со страной или не нашли возможностей для переезда (соответственно 21,1% и 27,2%). Среди девушек чаще встречается нерешительность по поводу переезда, хотя страна уже выбрана – 28,0% (среди юношей – 21,9%) (Таблица №27).

**Таблица №27. Распределение ответов на вопрос: «Насколько серьезно Ваше решение переехать в другую страну?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казахка	Русский/русская	Другие
Уже выбрана страна, готовлю документы, собираюсь к переезду в ближайший год	8,8	9,3	9,0	7,6	11,4	4,7	14,5	26,3
Намерение серьезное, выбрана страна, но дата переезда еще не определена	21,1	20,2	17,9	23,9	21,4	16,8	23,6	36,8
Страна выбрана, но пока нет решимости уехать	21,9	28,0	22,8	33,7	21,4	27,6	29,1	10,5
Решение переехать есть, нет возможности	27,2	24,4	29,0	21,7	22,9	28,5	18,2	18,4
Есть большое желание уехать, но пока не решил(-а) точно в какую страну	21,1	16,6	20,7	12,0	21,4	21,0	14,5	7,9
Затрудняюсь ответить	0,0	1,6	0,7	1,1	1,4	1,4	0,0	0,0

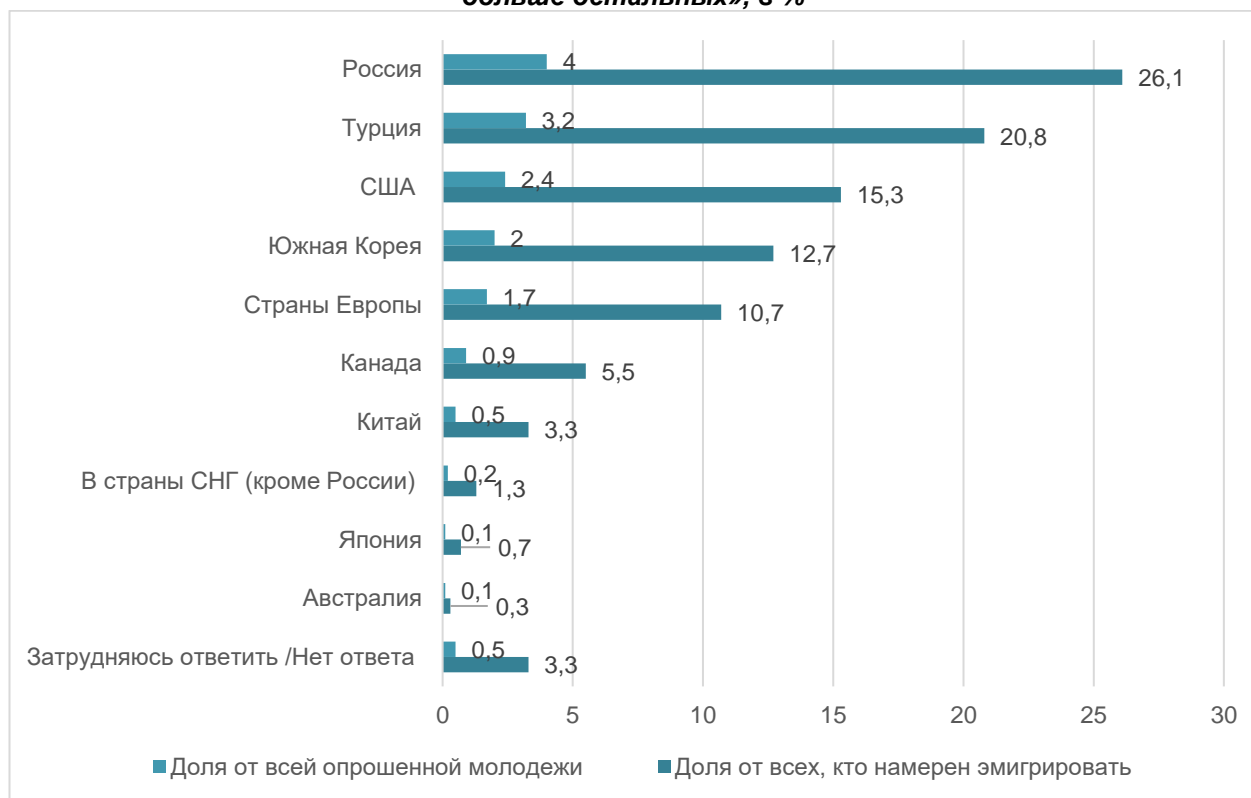
Этнический срез показывает, что среди нетитульных этносов значительно выше доля определившихся потенциальных эмигрантов с серьезными намерениями к переезду, чем среди казахов. Для сравнения: среди русских ведут серьезную подготовку к эмиграции в определенную страну – в целом 38,1%, среди других этносов – 63,1%, в то время как среди казахов – 21,5%. При этом среди представителей малочисленных этносов значительно выше доля тех, кто уже в ближайший год переедет в другую страну (26,3%), чем среди русских (14,5%) и казахов (4,7%).

Казахская молодежь в большинстве случаев проявляет намерения к переезду в другую страну, но еще либо не имеет четкого направления, либо возможностей, либо решимости для эмиграции (77,1%). Среди русских доля неопределившихся потенциальных эмигрантов составляет 61,8%, среди малочисленных этносов менее всего – 36,8%.

Если посмотреть данные в расчете от всей опрошенной молодежи разных этносов, то в ближайший год с высокой вероятностью уедут из страны: 0,6% казахов, 2,6% русских, 6,8% представителей других этносов. Seriously настроенных, но пока не определившихся с датой отъезда, насчитывается: 2,3% среди всей опрошенной казахской молодежи, 4,2% – среди русских, 9,6% – среди других этносов.

Большинство молодых людей, планирующих эмигрировать из Казахстана, для переезда выбрали Россию (26,1%), Турцию (20,8%) и США (15,3%). Также в пятерку наиболее популярных направлений вошли Южная Корея (12,7%) и страны Европы (10,7%). Если посмотреть в пересчете от всей опрошенной молодежи, то доля потенциальных мигрантов в «пятерку» стран, привлекательных для эмиграции, составит: в Россию (4% от всех опрошенных), Турцию (3,2%) и США (2,4%), Южную Корею (2%) и страны Европы (1,7%) (Диаграмма №23).

**Диаграмма №23. Распределение ответов на вопрос: «Куда Вы планируете переехать? Если Вы выбираете из нескольких стран – назовите ту, которую предпочитаете больше остальных», в %**



Распределение ответов по полу и возрасту респондентов выявило некоторые отличия в выборе стран для переезда. Так, девушки чаще, чем юноши выбирают Турцию (23,8%), Южную Корею (14,0%) и страны Европы (11,9%) (юноши: соответственно 15,8%, 10,5% и 8,8%). Юноши чаще хотят переехать в Китай (6,1%) и Канаду (8,8%) (девушки: соответственно 1,6% и 3,6%).

Молодежь в возрасте 14-18 лет чаще выбирает США (17,9%) и страны Европы (13,8%), респонденты 19-23 лет – Турцию (23,9%), США (16,3%) и страны Европы (10,9%), старшая возрастная группа отдает предпочтение Турции (28,6%) (Таблица №28).

**Таблица №28. Распределение ответов на вопрос: «Куда Вы планируете переехать? Если Вы выбираете из нескольких стран – назовите ту, которую предпочитаете больше остальных», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Россия	27,2	25,4	25,5	26,1	27,1	11,2	<b>76,4</b>	<b>36,8</b>
Турция	15,8	<b>23,8</b>	15,2	<b>23,9</b>	<b>28,6</b>	<b>28,5</b>	0,0	7,9
США	15,8	15,0	<b>17,9</b>	<b>16,3</b>	8,6	<b>20,6</b>	3,6	2,6
Южная Корея	10,5	<b>14,0</b>	13,1	12,0	12,9	<b>16,4</b>	1,8	7,9
Страны Европы	8,8	<b>11,9</b>	<b>13,8</b>	<b>10,9</b>	4,3	9,3	<b>10,9</b>	<b>18,4</b>
Канада	<b>8,8</b>	3,6	3,4	5,4	10,0	5,6	3,6	7,9
Китай	<b>6,1</b>	1,6	4,8	2,2	1,4	3,3	0,0	7,9
В страны СНГ, кроме России	1,8	1,0	1,4	1,1	1,4	0,9	0,0	5,3
Япония	0,9	0,5	1,4	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0
Австралия	0,0	0,5	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	4,4	2,6	2,8	2,2	5,7	2,8	3,6	5,3

В разрезе этнических групп можно наблюдать, что казахи предпочтение отдают Турции (28,5%), США (20,6%) и Южной Корее (16,4%). Среди русских фактически три четверти потенциальных эмигрантов (76,4%) хотели бы переехать в Российскую Федерацию, и еще каждый десятый – в страны Европы. Среди представителей других национальностей чуть более трети (36,8%) предпочитают переезд в РФ и еще 18,4% – в страны Европы.

Российское направление отличается от других тем, что значительная доля потенциальных эмигрантов (43,8%) серьезно настроены к переезду. Можно отметить, что в их числе 15% уже готовятся к переезду в ближайший год, но 28,8% – еще пока не определили дату. Дополнительно к этому каждый четвертый говорит о том, что нет решимости уехать. То есть фактически каждый второй потенциальный эмигрант в РФ пока откладывает принятие решения по выезду.

Если рассмотреть намерение молодежи русской национальности к переезду в РФ в пересчете от всех опрошенных этой этнической группы, то можно увидеть, что пока *в ближайший год значительной эмиграции этнических русских на историческую родину не прогнозируется*. В частности, намерение к переезду в Россию в целом демонстрируют 13,7% от всей опрошенной русской молодежи, в их числе:

- 2,6% – точно переедут в ближайший год;
- 3,5% – настроены серьезно, но дата не определена;
- 4,2% – не могут решиться;
- 2,5% – не имеют возможности;
- 0,9% – еще точно не определились со страной прибытия.

Таким образом, в ближайший год в РФ возможно уедут около 3% русской молодежи, еще около 10% откладывают эмиграцию, что возможно связано с напряженной ситуацией из-за российско-украинского военного конфликта.

В отношении других стран из первой «пятерки» можно увидеть, что в большинстве случаев молодежь пока только имеет желание уехать в другую страну, но это не целенаправленная подготовка к эмиграции (Таблица №29).

**Таблица №29. Серьезность намерений к эмиграции в зависимости от страны прибытия, в %**

Варианты ответов	Россия	США	Турция	Южная Корея	Страны Европы
Уже выбрана страна, готовлю документы, собираюсь к переезду в ближайший год	15,0	10,6	4,7	7,7	9,1
Намерение серьезное, выбрана страна, но дата переезда еще не определена	28,8	12,8	20,3	12,8	18,2
Страна выбрана, но пока нет решимости уехать	25,0	25,5	31,3	35,9	12,1
Решение переехать есть, нет возможности	18,8	23,4	26,6	28,2	33,3
Есть большое желание уехать, но пока не решил(а) точно в какую страну	12,5	25,5	17,2	12,8	27,3
Затрудняюсь ответить		2,1		2,6	
Определившиеся	<b>43,8</b>	23,4	25,0	20,5	27,3
Неопределившиеся	56,3	74,5	75,0	76,9	72,7

Как показали итоги опроса, большинство молодых людей (60,6%), желающих переехать за пределы страны, не хотят менять гражданство Казахстана (24,1% – скорее нет, 36,5% – нет).

Сменить гражданство Казахстана намеревается каждый третий потенциальный эмигрант (32,6%), в том числе уверены в своем желании сменить гражданство 13,7%. В пересчете от всей опрошенной молодежи намерение к смене гражданства выразили только 5% (полностью уверены – 2,1%) (Диаграмма №24).



**Диаграмма №24. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы сменить гражданство Казахстана на гражданство другой страны?», в %**



В группе потенциальных эмигрантов выше доля желающих сменить гражданство Казахстана среди: юношей (41,2%), молодежи в возрасте 19-23 лет (39,2%), а также русских и представителей других этносов (соответственно 63,7% и 44,8%). Выше доля тех, кто не намерен менять гражданство своей страны, среди: девушек (64,2%), молодых людей в возрасте 14-18 лет (62%), 19-23 (55,4%) и 24-28 лет (64,3%) и казахов (74,7%). При этом среди казахов высока доля тех, кто твердо не намерен менять гражданство Казахстана (46,7%).

Если посмотреть данные в расчете от всей опрошенной молодежи разных этносов, то готовность к смене гражданства в случае эмиграции выразили: 3,1% казахов, 11,4% русских и 11,6% представителей других этносов (Таблица №30).

**Таблица №30. Распределение ответов на вопрос: «Хотели бы Вы сменить гражданство Казахстана на гражданство другой страны?», по полу, возрасту, этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да	12,3	14,5	9,0	19,6	15,7	8,9	27,3	21,1
Скорее да	28,9	13,0	20,0	19,6	15,7	13,6	36,4	23,7
Скорее нет	20,2	26,4	24,8	25,0	21,4	28,0	9,1	23,7
Нет	34,2	37,8	37,2	30,4	42,9	46,7	12,7	13,2
Затрудняюсь ответить	4,4	8,3	9,0	5,4	4,3	2,8	14,5	18,4

Среди респондентов, желающих сменить гражданство Казахстана, каждый второй хотел бы получить гражданство Российской Федерации (51,0%). Реже высказывалось намерение получить гражданство США (9,0%), Канады (7,0%), Китая и Германии (по 6,0%), Южной Кореи и Турции (по 4,0%) (Таблица №31).

**Таблица №31. Распределение ответов на вопрос: «На гражданство какой страны Вы хотели сменить гражданство Казахстана?», в %<sup>15</sup>**

Варианты ответов	Доля в расчете от всех выразивших намерение к миграции	Доля в расчете от всей опрошенной молодежи
Россия	51,0	2,6
США	9,0	0,5
Канада	7,0	0,4
Китай	6,0	0,3
Германия	6,0	0,3
Южная Корея	4,0	0,2
Турция	4,0	0,2
Англия	1,0	0,1
Азербайджан	1,0	0,1
Австрия	1,0	0,1
Затрудняюсь ответить	10,0	0,5

Ожидаемо, что среди русских, выразивших желание сменить гражданство, подавляющее большинство (85,7%) хотело бы получить гражданство своей исторической родины – Российской Федерации. Среди представителей других этносов чаще выражалось желание к получению российского гражданства (41,2%), а также германского – 29,4%. Среди казахов получить гражданство РФ хотели бы 29,2%, США – 16,7%, Китая – 12,5% (Таблица №32).

**Таблица №32. Распределение ответов на вопрос: «На гражданство какой страны Вы хотели сменить гражданство Казахстана?», по этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Казах/казашка	Русский/русская	Другие этносы
Россия	29,2	85,7	41,2
США	16,7	2,9	0,0
Канада	8,3	2,9	11,8
Германия	0,0	2,9	29,4
Южная Корея	8,3	0,0	0,0
Турция	8,3	0,0	0,0
Китай	12,5	0,0	0,0
Англия	2,1	0,0	0,0
Азербайджан	0,0	0,0	5,9
Австрия	2,1	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	12,5	5,7	11,8

## 2.4 Ключевые pull-push факторы внешней миграции молодежи

Впервые понятие pull-push factors (притягивающих и выталкивающих факторов миграции) ввел американский демограф Э. Ли, который в 1966 г. в своей работе представил гравитационную модель объяснения факторов миграции. Его модель построена на том, что на каждой из территорий могут иметь значение различные факторы миграции. Одни факторы могут действовать как притягивающие (pull factors), другие факторы – как выталкивающие (push factors). Выталкивающими факторами *на территории выбытия* мигрантов могут быть: политическое или религиозное преследование, экономические кризисы, военные конфликты, природные катастрофы и т.д. В свою очередь, в качестве притягивающих могут быть следующие качества *территорий входа* мигрантов: политическая стабильность, свобода вероисповедания, экономическое

<sup>15</sup> Среди тех, кто выразил желание сменить гражданство в случае эмиграции (100 человек).

благополучие, лучшие условия работы, возможность более высокой заработной платы и т.д.<sup>16</sup>

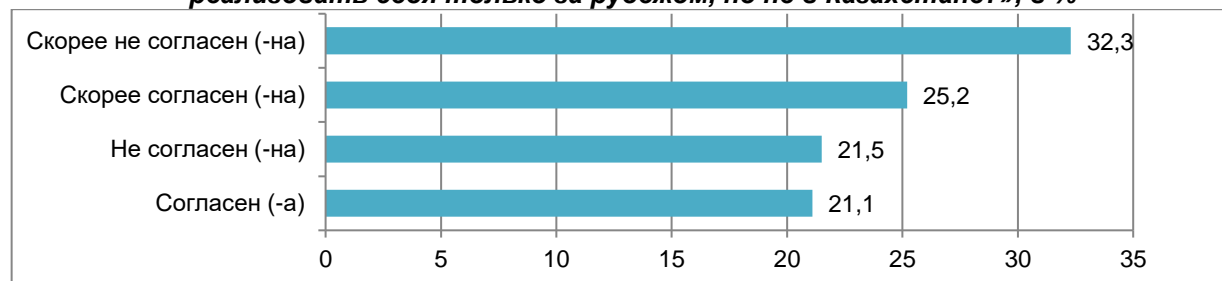
В дальнейшем исследователи стали отмечать, что эта модель Э. Ли в современных реалиях начала играть все большую роль на уровне отдельной личности, так как современные коммуникационные технологии позволяют потенциальному мигранту быть хорошо информированным о притягивающих факторах на территории прибытия. В то же время в pull–push факторов не всегда входят только объективные подтвержденные данные, зачастую на принятие решения об эмиграции могут влиять эмоционально-оценочные взгляды на страну прибытия со стороны родных и друзей. То есть иногда решающим фактором может выступать эмоциональная уверенность и социальная вовлеченность индивида. Также воздействие pull–push факторов на людей может различаться в зависимости от различных социально-демографических характеристик, экономических условий и т.д., к примеру уровня доходов, образования, этнической идентичности, возраста и другого. Часть факторов, в зависимости от восприятия человека, могут восприниматься в противоположном ключе: из положительных превращаться в негативные.<sup>17</sup>

Одним из факторов, который играет важную роль для молодежи, является уверенность в своих возможностях успешно реализовать свой личностный потенциал у себя на родине. При доминирующем мнении среди молодежи, что она не может успешно реализовать себя на территории своей страны, а только за рубежом, может начать действовать как «выталкивающий» фактор. Этот фактор очень чувствителен для молодого поколения, которое только вступает во взрослую жизнь, начинает свой профессиональный путь.

По данным опроса более половины всех опрошенных респондентов не согласны с мнением, что молодежь может добиться успеха и признания, полностью реализовать себя только за рубежом, но не в Казахстане. Данное мнение поддерживают 53,8% опрошенных респондентов («не согласен» – 21,5%, «скорее не согласен» – 32,3%).

В то же время 46,3% опрошенных придерживаются противоположного мнения, считая, что в Казахстане нет возможности добиться успеха и признания, полностью реализовать себя. При этом более пятой части опрошенной молодежи (21,1%) – уверены в своей позиции (Диаграмма №25).

**Диаграмма №25. Распределение ответов на вопрос: «Вы согласны или нет с утверждением, что молодежь может добиться успеха и признания, полностью реализовать себя только за рубежом, но не в Казахстане?», в %**



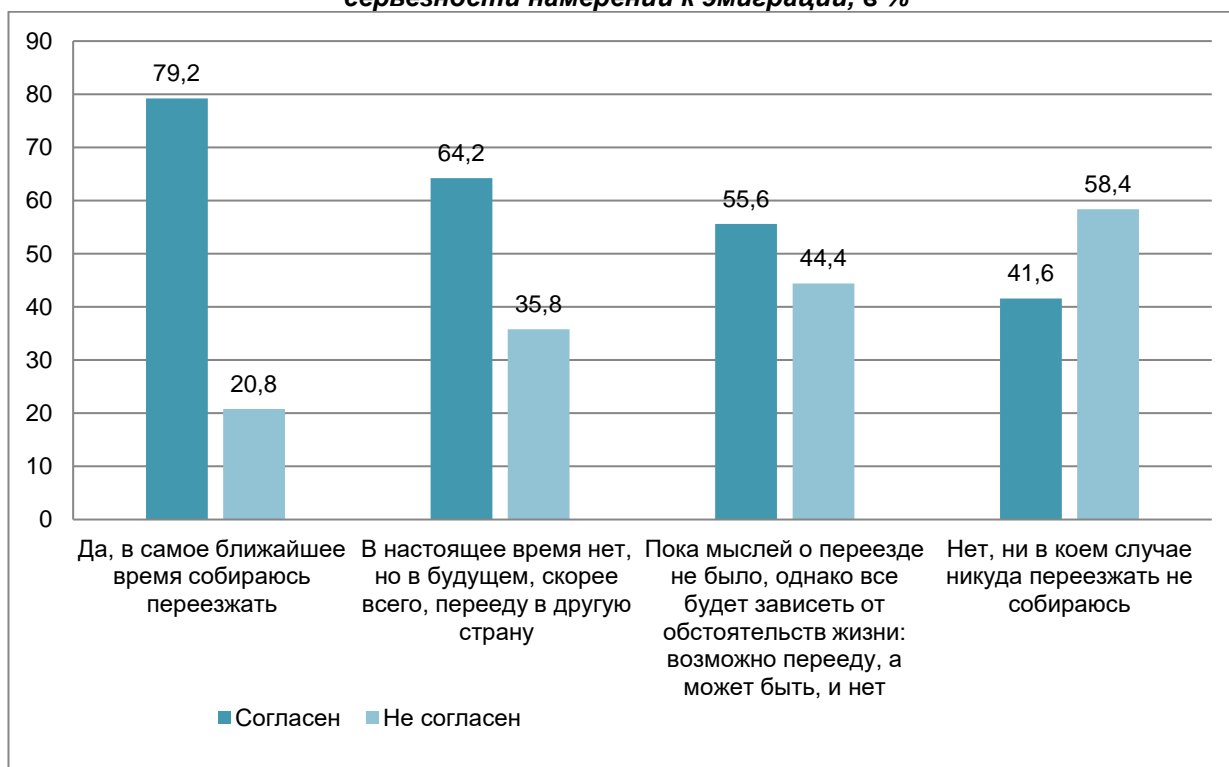
Анализ данных в зависимости от серьезности намерений к эмиграции показывает, что среди тех, кто серьезно настроен на переезд в другую страну,

<sup>16</sup> Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX в. / Региональные исследования. - 2015. - № 4 (50).

<sup>17</sup> Савоскул М.С. Обзор теорий международной миграции населения второй половины XX в. / Региональные исследования. - 2015. - № 4 (50).

намного выше процент неудовлетворенных возможностями молодежи в Казахстане для реализации и достижения успеха. Так, почти 80% из тех, кто уже в ближайшее время собирается уезжать из Казахстана и 64% из тех, кто в будущем возможно переедет в другую страну, не удовлетворены возможностями молодежи для самореализации в РК. Для сравнения – среди тех, у кого нет намерений к эмиграции лишь около 42% не удовлетворены возможностями молодежи для самореализации. Таким образом, данный фактор может играть значительную роль в «выталкивании» казахстанской молодежи за рубеж (Диаграмма №26).

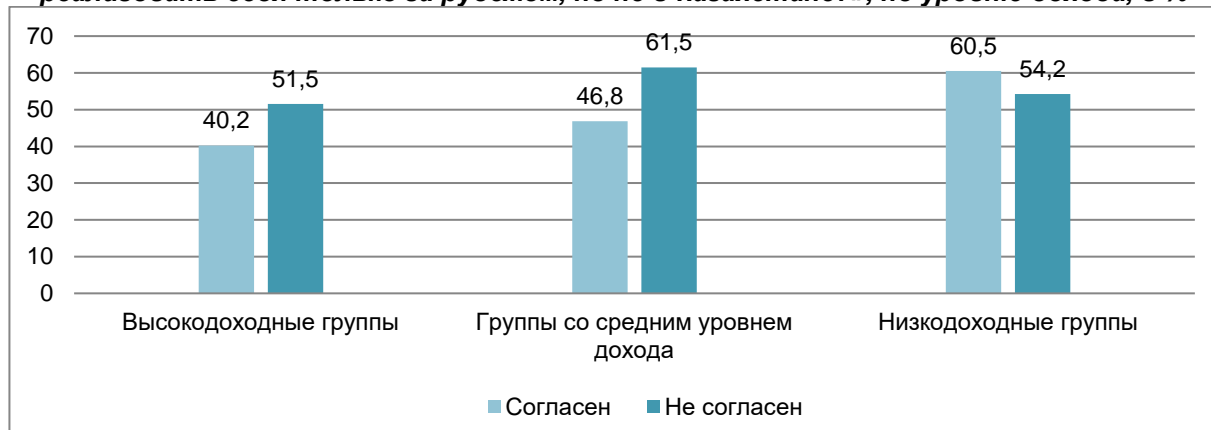
**Диаграмма №26. Распределение ответов на вопрос: «Вы согласны или нет с утверждением, что молодежь может добиться успеха и признания, полностью реализовать себя только за рубежом, но не в Казахстане?» (в зависимости от серьезности намерений к эмиграции, в %**



Доля неудовлетворенных условиями для самореализации в Казахстане чуть выше среди городской молодежи (48,9%), в возрасте 19-23 лет (48,8%), особенно среди студентов вуза (49%), а также лиц, имеющих послевузовское образование (магистр) – 52,8% и среднее специальное образование (48%).

Значительное влияние на мнение молодежи имеет фактор материального благополучия. Чем хуже молодежь оценивала уровень благополучия своей семьи, тем выше уровень неудовлетворенности возможностями для достижения личного успеха в своей стране. Так, среди высокодоходных групп не удовлетворены возможностями для самореализации 40,2%, со средним доходом – уже 46,8%, а среди низкодоходных групп – большинство – 60,5% (Диаграмма №27).

**Диаграмма №27. Распределение ответов на вопрос: «Вы согласны или нет с утверждением, что молодежь может добиться успеха и признания, полностью реализовать себя только за рубежом, но не в Казахстане?», по уровню дохода, в %**



Группе молодежи, имеющей эмиграционные настроения (15,4% от всех опрошенных) был задан вопрос о причинах их желания уехать из Казахстана.

Какие же факторы можно выделить как выталкивающие из страны и притягивающие в другую страну?

Как показал опрос, в числе основных факторов, *выталкивающих* из страны, большинством потенциальных эмигрантов были названы: выезд или планирование отъезда за границу своего близкого окружения (47,2%) и нежелание жить в стране, где есть коррупция и чиновничий произвол (46,3%). Каждый четвертый потенциальный эмигрант испытывает страх, тревогу по поводу возможного ухудшения политической ситуации в Казахстане в будущем (25,7%) и не чувствует, что есть гарантия защиты своих прав (25,7%). 18,6% отмечают ухудшение экономического положения своей семьи, и невозможность нормального существования в Казахстане. Для определенной части потенциальных эмигрантов выталкивающими факторами являются наличие различных проявлений дискриминации. В частности, наличие: давления из-за незнания казахского языка (22,5%), преследования за свое мнение (20,5%), дискриминации из-за своей национальности (19,2%), притеснения из-за своей сексуальной ориентации (8,5%). Специфическим, для сложившейся в Казахстане ситуации, выталкивающим фактором стало нежелание молодежи служить в казахстанской армии (12,1%), что обусловлено значительным ухудшением имиджа Вооруженных сил из-за участвовавших сообщений о фактах «дедовщины» и гибели солдат срочной службы.

Главными притягивающими *факторами* к выезду за рубеж потенциальными эмигрантами были выделены (более 50%): желание найти высокооплачиваемую работу (81,4%), иметь возможность лучше реализовать свой потенциал и способности, найти интересную работу (75,9%), получить более качественное образование (64,8%), иметь возможность получать более качественные медицинские и другие услуги (59,0%), а также найти любую работу (56,0%). Одной из распространенных причин, которую сложно отнести к pull-push факторам, является желание перемен, разнообразия, путешествий (61,2%), что в целом характерно для молодежи как для возрастной группы. Есть и более конкретные причины (притягивающие факторы), когда молодые люди намерены воссоединиться с семьей (22,8%) или в стране прибытия ими получено приглашение на работу, или грант на обучение с хорошими условиями (18,9%).

В целом, не всегда можно однозначно разделить факторы на выталкивающие и притягивающие. Выталкивающие факторы в виде наличия коррупции, проявлений дискриминации, незащищенности прав, политической

нестабильности и т.д., могут расцениваться как притягивающие факторы, если потенциальные эмигранты уверены, что в стране прибытия будут лучшие условия с защищенностью от коррупции, притеснений и давления по тем или иным мотивам. И наоборот, притягивающие факторы в виде возможности найти хорошую, высокооплачиваемую работу, получить качественное образование и медуслуги в стране прибытия, говорят о том, что молодежь не видит возможности получить это в Казахстане (Таблица №33).

**Таблица №33. Факторы, стимулирующие миграцию молодежи, в %<sup>18</sup>**

<b>Факторы, выталкивающие из страны</b>	<b>%</b>	<b>Факторы, притягивающие в страну приезда</b>	<b>%</b>
Многие из моих друзей, знакомых, родственников уезжают или хотят уехать за границу	47,2	Возможность найти работу с хорошей оплатой	81,4
Чтобы жить в стране без коррупции и чиновничьего произвола	46,3	В другой стране у меня будут возможности лучше реализовать свой потенциал, свои способности, найти интересную работу	75,9
У меня нарастает страх, тревога по поводу возможного ухудшения политической ситуации в Казахстане в будущем	25,7	Получить более качественное образование	64,8
В другой стране мои права будут защищены	25,7	Просто хочется перемен, разнообразия, путешествий	61,2
Я не буду подвергаться давлению из-за незнания казахского языка	22,5	Иметь возможность получать более качественные медицинские и другие услуги	59,0
Меня не будут преследовать за мое мнение	20,5	Найти любую работу	56,0
Я не буду подвергаться дискриминации из-за своей национальности	19,2	Желание воссоединиться с семьей, с родными	22,8
Мои условия жизни очень ухудшились, мне (моей семье) стало невозможно нормально жить в Казахстане	18,6	Я получила(-а) приглашение на работу, грант на обучение с хорошими условиями	18,9
Не хочу служить в казахстанской армии	12,1		
Я не буду подвергаться преследованиям из-за своей сексуальной ориентации	8,5		

Следует отметить, что анализ данных по этническому признаку респондентов показал наличие некоторых особенностей в мотивах переезда в другую страну. Так, немаловажным мотивом, подталкивающим к эмиграции для относительного большинства молодых людей казахской (52,3%) и других национальностей (42,1%), является коррупция и чиновничий произвол в стране (для сравнения: русские – 25,5%).

Факторами, выталкивающими из страны, для сравнительного большинства респондентов русской и других национальностей являются дискриминация из-за незнания казахского языка (соответственно 34,5% и 36,8%), а также дискриминация по этническому признаку (соответственно 25,5% и 23,7%). Также среди русской молодежи высока доля (30,9%) тех, кто желает уехать из страны по причине тревоги по поводу ухудшения политической ситуации в Казахстане (для сравнения: казахи

<sup>18</sup> Отвечали респонденты, у которых есть эмиграционные намерения (307 человек).

– 24,8%, другие – 23,7%). Тогда как для более трети представителей других этносов (34,2%) важен фактор уверенности в защите своих прав (казахи – 24,3%, русские – 25,5%). Можно отметить, что и среди казахов отмечаются выталкивающие факторы в виде этнической и языковой дискриминации: 16,8% также отмечают, что желание переехать возникает у них как по поводу давления из-за незнания казахского языка, так и из-за этнической принадлежности (Таблица №34).

**Таблица №34. Факторы, стимулирующие миграцию молодежи, по этническому признаку, в %**

	Казах/ казашка	Русский/ русская	Другие
<b>Факторы, выталкивающие из страны</b>			
Многие из моих друзей, знакомых, родственников уезжают или хотят уехать за границу	40,7	<b>65,5</b>	<b>57,9</b>
Страх давления из-за незнания казахского языка	16,8	<b>34,5</b>	<b>36,8</b>
Нарастание страха, тревоги по поводу возможного ухудшения политической ситуации в Казахстане в будущем	24,8	<b>30,9</b>	23,7
Ощущение незащищенности своих прав	24,3	25,5	<b>34,2</b>
Страх дискриминации из-за своей национальности	16,8	<b>25,5</b>	<b>23,7</b>
Нежелание жить в стране, где развита коррупция и чиновничий произвол	<b>52,3</b>	25,5	<b>42,1</b>
Страх преследования за выражение своего мнения	24,3	16,4	5,3
Ухудшение условий жизни, мне (моей семье) стало невозможно нормально жить в Казахстане	<b>20,6</b>	14,5	13,2
Страх/нежелание служить в казахстанской армии	11,7	14,5	10,5
Страх преследованиям из-за своей сексуальной ориентации	8,9	10,9	2,6
<b>Факторы, притягивающие в страну приезда</b>			
Возможность найти работу с хорошей оплатой	76,6	89,1	97,4
В другой стране у меня будут возможности лучше реализовать свой потенциал, свои способности, найти интересную работу	71,0	83,6	92,1
Иметь возможность получать более качественные медицинские и другие услуги	53,3	67,3	78,9
Получить более качественное образование	64,0	61,8	73,7
Найти любую работу	53,7	56,4	68,4
Просто хочется перемен, разнообразия, путешествий	61,2	54,5	71,1
Желание воссоединиться с семьей, с родными	20,1	29,1	28,9
Я получила(а) приглашение на работу, грант на обучение с хорошими условиями	20,1	12,7	21,1

При этом, у большинства респондентов, намеревающихся переехать в другую страну, нет условий для успешного переезда. В частности, только 21,2% имеют приглашение на работу или грант на обучение и 23,1% включены в программу поддержки для иммигрантов (или переезда соотечественников). Чуть более половины знают язык страны прибытия (51,8%), 45,6% знают законы – это страны и 41,0% имеют финансовые сбережения на проживание (Диаграмма №28).

**Диаграмма №28. Распределение ответов на вопрос: «Если у Вас есть намерение переехать в другую страну, то есть ли у Вас условия для успешного переезда?», в %**



Данные свидетельствуют, что перечисленные условия могут оказывать сильное влияние на серьезность эмиграционных намерений. Так, если посмотреть на группу потенциальных эмигрантов, которые уже твердо намерены уехать за рубеж в ближайший год, то это чаще всего люди, большинство из которых и сами серьезно подготовились к отъезду, и получили определенные виды поддержки от принимающей стороны. В частности, подавляющее большинство из них имеют финансовые сбережения (78,6%), родственников или знакомых в стране прибытия (71,4%), выучили язык и законы страны (71,4%). Фактически каждый второй из них уже включен в программу поддержки иммигрантов (или соотечественников) или получили приглашение на работу/грант на обучение.

Вторая группа потенциальных мигрантов с серьезными намерениями к эмиграции, но с неопределенными сроками выезда, характерна тем, что большинство из них знает язык и законы страны прибытия (60%-65%), но только половина из них готовы к отъезду финансово (55,6%). У них реже есть поддержка в виде включения в программу поддержки иммигрантов (33,3%) или приглашения на работу/гранта на обучение (23,8%). В то же время, каждый второй из этой группы имеет родственников или близких в стране прибытия, что дает дополнительный ресурс поддержки.

Среди группы потенциальных мигрантов, уже определившихся с направлением, но у которых недостаточно решимости на выезд, реже есть преимущества, которые облегчают эмиграцию. Среди них уже меньше знающих язык страны (58,2%), ее законы (48,1%), а также имеющих финансы на проживание (41,8%). Они реже имеют родственников или знакомых в стране прибытия (39,2%) и участие в программе поддержки иммигрантов. В то же время, каждый четвертый в этой группе имеет приглашение на работу или грант на обучение. Тем не менее имеющиеся условия не гарантируют успешность эмиграции для большинства людей из этой группы.

Большинство из группы потенциальных эмигрантов, которые имеют намерение к выезду, но не имеют возможности, не обладают ресурсами и условиями для успешного переезда. Самый основной ресурс – это наличие родственников и знакомых в стране прибытия (41%). Только каждый третий знает язык страны прибытия, еще реже знают законы страны (23,1%), владеют достаточными средствами для проживания (23,1%), участвуют в программе для иммигрантов (15,4%). Лишь 5,1% из них имеют приглашение или грант. Эта группа



– имеет наиболее высокие риски, если в ближайшее время примет решение к эмиграции.

Также достаточно рискованной может стать эмиграция для группы тех, кто намерен уехать, но пока находятся в ситуации выбора страны. В этой группе только около трети имеют финансовые ресурсы, поддержку в виде родственников или знакомых на территории страны прибытия, менее половины из них знают язык и законы предполагаемой страны прибытия. Из-за неопределенности выбора они реже других имеют такие преимущества как участие в программе по поддержке иммигрантов или приглашение на работу/грант на обучение (Таблица №35).

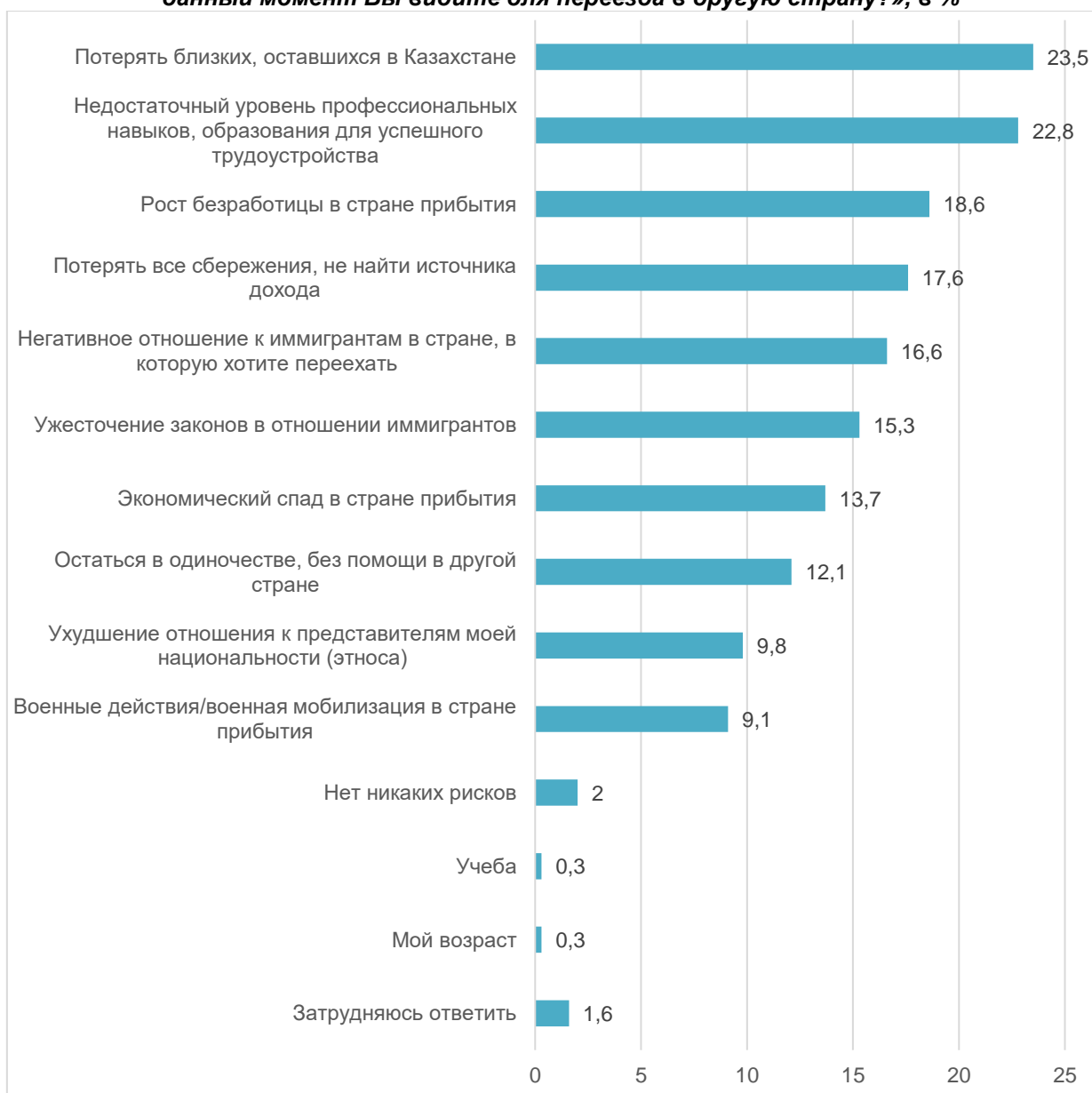
**Таблица №35. Распределение ответов на вопрос: «Если у Вас есть намерение переехать в другую страну, то есть ли у Вас условия для успешного переезда?», в %**

Варианты ответов	Группы потенциальных эмигрантов				
	Те, кто имеет серьезные намерения эмигрировать в ближайший год	Те, кто имеет серьезные намерения к эмиграции, но не определились с датой	Те, кто выбрал страну, но не решается уехать	Те, кто имеет намерение, но не имеет возможности уехать	Хотят уехать, но не определились со страной
Имеют финансовые сбережения на проживание	78,6	55,6	41,8	23,1	30,4
Имеют родственников или близких людей в стране прибытия	71,4	54	39,2	41,0	33,9
Знают язык страны прибытия	71,4	65	58,2	33,3	44,6
Знают законы страны прибытия	71,4	60,3	48,1	23,1	44,6
Включены в программу поддержки для иммигрантов (соотечественников)	50	33,3	19	15,4	14,3
Имеют приглашение на работу или грант на обучение	46,4	23,8	25,3	5,1	21,4

Этнический срез показывает, что среди русской молодежи, имеющей намерения эмигрировать (преимущественно в РФ), более трети (36,4%) уже включены в программу поддержки иммигрантов (или переезда соотечественников), каждый пятый (20%) получил приглашение на работу или грант на образование. Знание языка и законов страны прибытия, а также наличие родных и друзей придают уверенности этой группе несмотря на то, что лишь 38% из них имеют финансовые средства для проживания.

Чего бояться молодые люди, имеющие стремление к выезду в другие страны? В первую очередь, их страшит расставание с близкими (23,5%), а также неуверенность в своих силах – недостаточный уровень профессиональных навыков, образования для успешного трудоустройства (22,8%). Также потенциальные эмигранты видят для себя риски, с которыми есть вероятность столкнуться в стране прибытия: рост безработицы (18,6%), негативное отношение к иммигрантам (16,6%), ужесточение законов в отношении иммигрантов (15,3%), экономический спад (13,7%). Также есть страх потерять сбережения и не найти источник дохода (17,6%) и реже – остаться в одиночестве, без друзей (12,1%) (Диаграмма №29).

**Диаграмма №29. Распределение ответов на вопрос: «Какие главные риски для себя в данный момент Вы видите для переезда в другую страну?», в %**



Анализ данных в разрезе половозрастных параметров респондентов показал следующее. Юноши гораздо чаще девушек говорили о недостаточности своих профессиональных навыков и образования для успешного трудоустройства (28,9%) и боязни возможного экономического спада в стране прибытия (18,4%). В то время девушек, чаще юношей, тревожит вероятность потери сбережений (19,2%) и остаться в одиночестве в чужой стране без поддержки (15,5%).

Младшая возрастная группа в числе возможных рисков при переезде в другую страну чаще других групп отмечают потерю близких, оставшихся на родине (28,3%) и боязнь военных действий/военной мобилизации в стране прибытия (12,4%). Сравнительное большинство средней возрастной группы волнует негативное отношение к иммигрантам в стране прибытия (22,8%) и недостаточный уровень профессиональных навыков, образования для успешного трудоустройства (27,2%). Старшая возрастная группа чаще других говорила о недостаточном уровне профессиональных навыков для успешного трудоустройства (25,7%), о риске потери сбережений (22,9%) и экономическом спаде в стране прибытия (20,0%).

Наблюдаются существенные различия в оценке молодыми людьми возможных рисков при переезде в другую страну в этническом разрезе (показатель выше общих сводных значений). Так, казахов чаще волнует потеря близких, оставшихся на родине (25,7%), русских – возможный экономический спад в стране прибытия (23,6%), представителей других этносов – ужесточение законов в отношении иммигрантов (21,1%) и экономический спад в стране прибытия (18,4%) (Таблица №36).

**Таблица №36. Распределение ответов на вопрос: «Какие главные риски для себя в данный момент Вы видите для переезда в другую страну?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Негативное отношение к иммигрантам в стране, в которую хотите переехать	16,7	16,6	13,1	<b>22,8</b>	15,7	17,3	16,4	13,2
Ухудшение отношения к представителям моей национальности (этноса)	8,8	10,4	9,7	12,0	7,1	11,7	7,3	2,6
Экономический спад в стране прибытия	<b>18,4</b>	10,9	9,7	15,2	<b>20,0</b>	10,3	<b>23,6</b>	<b>18,4</b>
Рост безработицы в стране прибытия	16,7	19,7	17,2	17,4	22,9	19,2	18,2	15,8
Недостаточный уровень профессиональных навыков, образования для успешного трудоустройства	<b>28,9</b>	19,2	18,6	<b>27,2</b>	<b>25,7</b>	22,9	21,8	23,7
Ужесточение законов в отношении иммигрантов	13,2	16,6	17,2	14,1	12,9	15,0	12,7	<b>21,1</b>
Военные действия/военная мобилизация в стране прибытия	8,8	9,3	<b>12,4</b>	6,5	5,7	7,9	12,7	10,5
Потерять близких, оставшихся в Казахстане	25,4	22,3	<b>28,3</b>	18,5	20,0	<b>25,7</b>	16,4	21,1
Потерять все сбережения, не найти источника дохода	14,9	<b>19,2</b>	15,2	17,4	<b>22,9</b>	17,3	18,2	18,4
Остаться в одиночестве, без помощи в другой стране	6,1	<b>15,5</b>	12,4	9,8	14,3	13,6	7,3	10,5
Нет никаких рисков	1,8	2,1	2,8	1,1	1,4	1,4	5,5	0,0
Мой возраст	0,0	0,5	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Учеба	0,9	0,0	0,7	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	0,9	2,1	2,1	2,2	0,0	0,9	3,6	2,6

Прогноз рисков в значительной степени зависит от страны прибытия. Если посмотреть каких проблем опасаются потенциальные молодые эмигранты, то можно увидеть, что они отличаются от страны к стране. Так, наиболее распространенные опасения в отношении ситуации в РФ – это рост безработицы (26,3%) и экономический спад (20%). Также необходимо отметить, что те, кто намерен эмигрировать в Россию, чаще других боятся такого явления как военные действия/военная мобилизация – 16,3% (средний показатель – 9,1%).

Среди тех, кто выбрал Турцию, чаще всего есть страхи потерять близких, оставшихся в Казахстане – 29,7%, а также остаться без сбережений, доходов (23,4%) и в одиночестве, без друзей (18,8%).

Кто намерен выехать в США, чаще других отмечали, что опасаются негативного отношения к иммигрантам (31,9%), а также чаще испытывают страх остаться там в одиночестве – 17% (в среднем – 12%).

Выбравших в качестве страны прибытия Южную Корею, в высокой степени беспокоит проблема потери близких, оставшихся в Казахстане (46,2%), а также возможный рост безработицы в стране (25,6%).

Можно отметить, что неуверенность в своем профессионализме испытывают примерно одинаковая доля потенциальных эмигрантов вне зависимости от страны прибытия (23%-26%), но выбравшие европейские страны, чаще опасаются, что не смогут трудоустроиться из-за недостаточности опыта и образования (30,3%). Выбравшие Россию, наоборот, реже испытывают подобный страх (17,5%).

Также в отношении европейских стран присутствуют опасения потери всех сбережений и невозможности найти источники доходов (33,3%), а также рост безработицы (24,2%) (Таблица №37).

**Таблица №37. Распределение ответов на вопрос: «Какие главные риски для себя в данный момент Вы видите для переезда в другую страну?», по странам прибытия, в %**

Варианты ответов	Россия	США	Турция	Южная Корея	Страны Европы
Рост безработицы в стране прибытия	26,3	12,8	9,4	25,6	24,2
Экономический спад в стране прибытия	20,0	12,8	10,9	7,7	18,2
Потерять близких, оставшихся в Казахстане	18,8	12,8	29,7	46,2	21,2
Недостаточный уровень профессиональных навыков, образования для успешного трудоустройства	17,5	23,4	23,4	25,6	30,3
Ужесточение законов в отношении иммигрантов	17,5	14,9	12,5	7,7	6,1
Военные действия/военная мобилизация в стране прибытия	16,3	8,5	12,5	2,6	0,0
Негативное отношение к иммигрантам в стране, в которую хотите переехать	12,5	31,9	12,5	15,4	18,2
Потерять все сбережения, не найти источника дохода	10,0	17,0	23,4	17,9	33,3
Ухудшение отношения к представителям моей национальности (этноса)	6,3	10,6	9,4	5,1	6,1
Остаться в одиночестве, без помощи в другой стране	5,0	17,0	18,8	10,3	12,1

### 3. Специфика трудовой миграции казахстанской молодежи

#### 3.1 Оценка ситуации с трудовой занятостью среди молодежи

Чтобы оценить ситуацию с трудовой миграцией, необходимо понять, что сегодня происходит в сфере трудовой занятости молодежи, как она воспринимает свои возможности на казахстанском рынке труда и каковы основные препятствия для ее успешного трудоустройства.

Как показал опрос, большинство среди всех опрошенных молодых людей либо работают (43,2%), либо учатся (36,8%). Лишь 8,4% опрошенной молодежи совмещают учебу и работу.

Что касается категорий, на данный момент исключенных и из трудовой занятости, и образовательного процесса, то в частности: 6,2% – заняты уходом за детьми или больными родственниками; к безработным можно отнести 3,1% респондентов; к категории NEET (не учатся, не работают и не ищут работу) – 1,9%. Доля нетрудоспособной по причине инвалидности молодежи составляет 0,4% (Диаграмма №30).

**Диаграмма №30. Статус занятости опрошенной молодежи, в %**



Как показал анализ данных опроса по демографическим параметрам, среди юношей уровень трудовой занятости выше (50,0%), чем у девушек (36,4%), в основном за счет того, что девушки чаще учатся (38,8% против 34,8%), а также намного чаще заняты уходом за детьми или больными родственниками (12,2% против 0,3%). Среди юношей доля безработных выше, чем среди девушек (4,3% против 1,9%).

Ожидаемо, что самая младшая группа 14-18 лет – это в подавляющем большинстве учащаяся молодежь (85,5%), количество работающих среди них минимально – 4,2%, но совмещающих работу и учебу – уже 7,8%. В средней возрастной группе (19-23 лет) количество трудоустроенных респондентов возрастает до 47,7%, а только учащаяся молодежь снижается до пятой части (20,6%). В данной группе чаще других респонденты совмещают работу с учебой – 15,5%. В старшей возрастной группе число трудоустроенных возрастает до 77,3%,

количество учащихся падает до минимума – 3,3%, как и количество совмещающих работу с учебой – 2,7%.

Доля безработных больше всего среди 19-23 летних – 5,8%. Доля НЕЕТ возрастает в средней и старшей возрастной группе (с 0,6% до 2,3%–2,8%). Также с возрастом растет доля тех, кто занят уходом за детьми или родственниками (Таблица №38).

**Таблица №38. Статус занятости опрошенной молодежи, в зависимости от пола, возраста, в %**

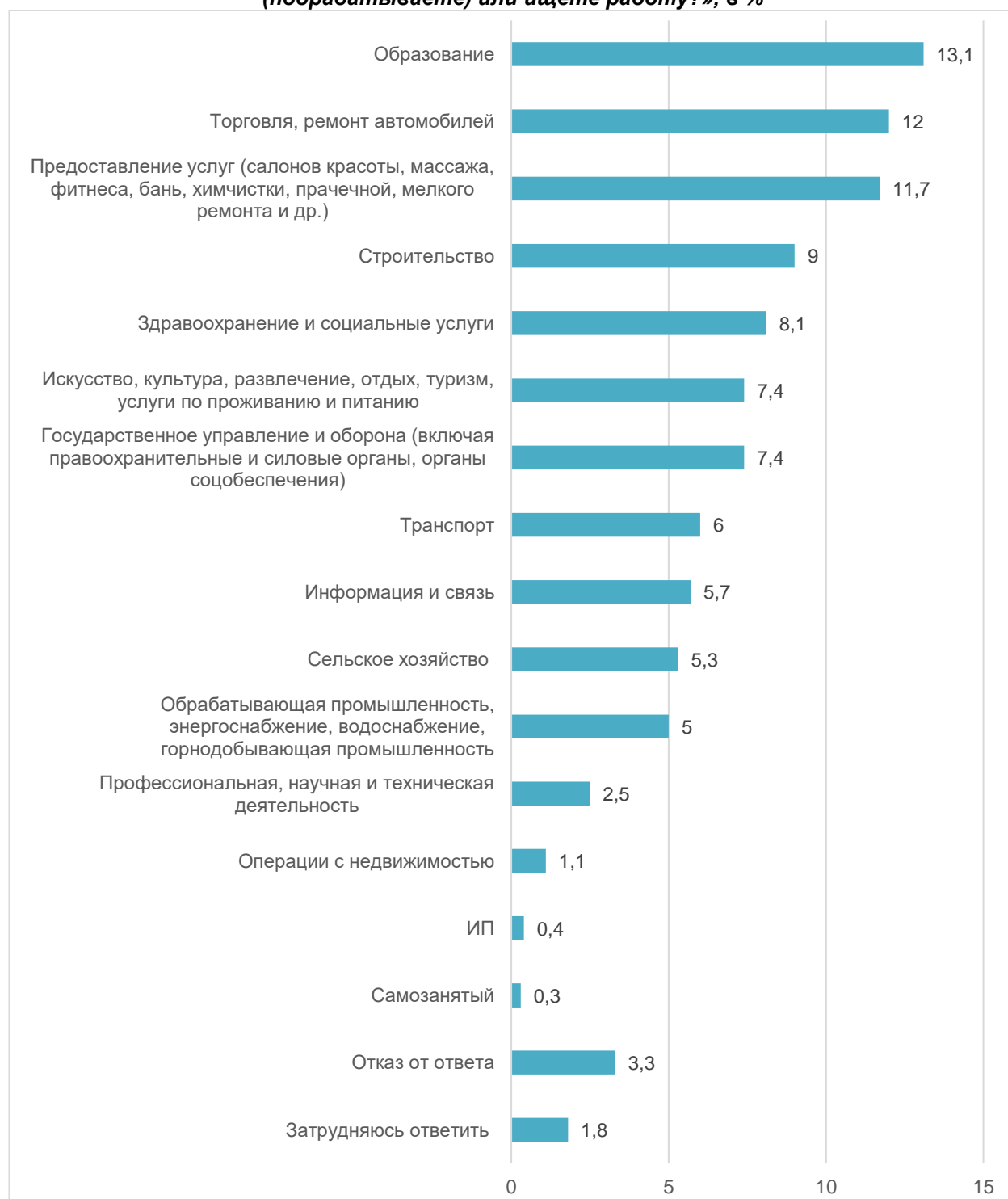
Варианты ответов	Пол		Возраст		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет
Работают	<b>50,0</b>	36,4	4,2	<b>47,7</b>	<b>77,3</b>
Только учатся	34,8	38,8	<b>85,5</b>	20,6	3,3
Учатся и одновременно работают (подрабатывают)	8,5	8,2	7,8	<b>15,5</b>	2,7
Не учатся и не работают (ищут работу)	4,3	1,9	1,2	5,8	2,7
Не учатся, не работают и не ищут работу (НЕЕТ)	1,6	2,2	0,6	2,3	2,8
Не работают по причине инвалидности	0,5	0,3	0,3	0,5	0,4
Находятся в отпуске по уходу за ребенком, больным родственником	0,3	<b>12,2</b>	0,4	7,4	10,8
Затрудняюсь ответить	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0

*Наиболее востребованными сферами трудовой занятости* (где уже работают или ищут работу респонденты) являются образование (13,1%), торговля (12,0%), сфера услуг (11,7%). Последние две сферы – не требуют высокой квалификации, но там чаще всего есть вакансии.

От 7% до 9% респондентов заняты/ищут работу в таких отраслях, как строительство (9%), здравоохранение и социальные услуги (8,1%), государственное управление и оборона (7,4%), искусство, культура, развлечение, туризм (7,4%).

Примерно в одинаковой мере востребованы отрасли, где требуются квалифицированные технические специалисты, такие как транспорт, информация и связь, обрабатывающая промышленность и энерго- и водоснабжение (от 5% до 6%). Сельское хозяйство востребовано у 5,3% работающих или ищущих работу респондентов (Диаграмма №31).

Диаграмма №31. Распределение ответов на вопрос: «В какой отрасли Вы работаете (подрабатываете) или ищете работу?», в %



Анализ данных опроса по демографическим параметрам показал, что большинство юношей работают (или хотят работать) в сфере строительства (14,6%), торговли, ремонта автомобилей (11,6%) и транспорта (10,2%), девушки – в сфере образования (21,4%), услуг (14,7%), здравоохранения и социальных услуг (13,0%), торговли (12,5%). Юноши чаще девушек заняты в сельском хозяйстве (7,8% против 1,9%), а также в промышленности (7,5% против 1,7%).

Молодые люди в возрасте 14-18 лет выбирают сферу услуг (20,9%), искусства, культуры, развлечений, отдыха, туризма (16,5%), а также торговли

(16,5%). Респонденты средней возрастной категории чаще заняты или ищут работу в сфере образования (12,4%), торговли и услуг (по 12,2%). Старшая группа представлена в большей степени в сферах: образования (14,9%), торговли (11,1%), здравоохранения и социальных услуг (10,4%).

Можно отметить тенденцию, что с возрастом идет отток из сфер, где нужна менее квалифицированная рабочая сила в отрасли, где требуется уже более высокая квалификация. Так, к примеру, чем старше респонденты, тем реже они работают в сфере услуг, торговли, развлечения, отдыха, туризма. И наоборот, с возрастом заметно выше востребованность сферы образования, здравоохранения, государственного управления, информации и связи, профессиональной и научной деятельности, промышленности, транспорта.

Молодые казахи чаще выбирают работу в сфере образования (14,8%) и услуг (11,1%), русские – в сфере торговли, ремонта автомобилей (20,4%), услуг (12,9%) и транспорта (11,8%), представители других этносов – в сфере торговли и услуг (по 15,9%). В сфере государственного управления и обороны чаще работают/ищут работу казахи (8,8%), чем русские и другие этносы (3,2% и 1,4%) (Таблица №39).

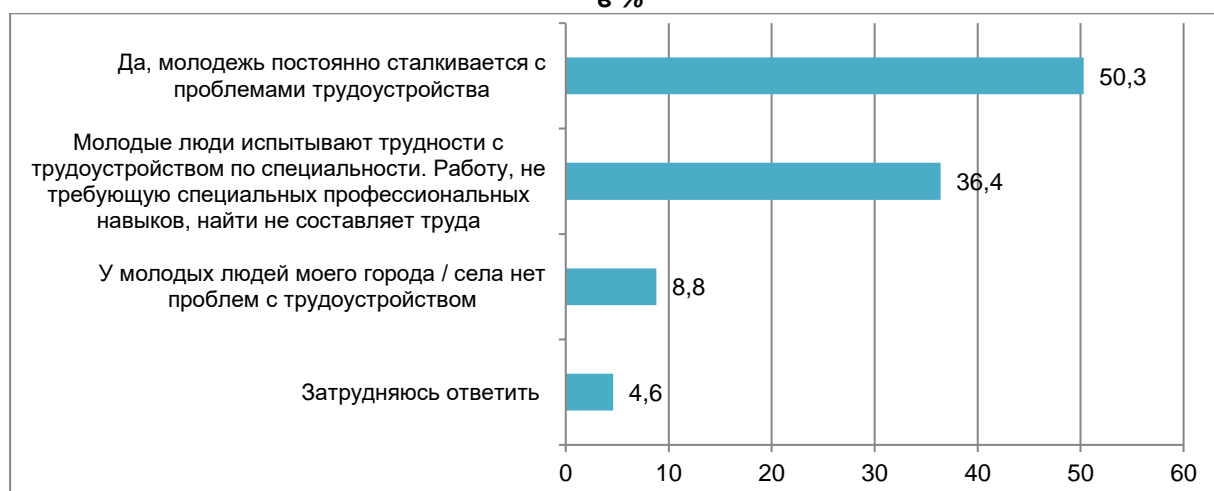
**Таблица №39. Распределение ответов на вопрос: «В какой отрасли Вы работаете (подрабатываете) или ищете работу?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казахка	Русский/русская	Другие
Образование	7,0	21,4	4,4	12,4	14,9	14,8	7,0	8,7
Предоставление услуг (салон красоты, массажа, фитнеса, бань, химчистки, прачечной, мелкого ремонта и др.)	9,5	14,7	20,9	12,2	9,9	11,1	12,9	15,9
Здравоохранение и социальные услуги	4,4	13,0	2,2	6,0	10,4	8,6	5,4	8,7
Торговля, ремонт автомобилей	11,6	12,5	16,5	12,2	11,1	9,8	20,4	15,9
Государственное управление и оборона (включая правоохранительные и силовые органы, органы социального обеспечения)	6,2	9,1	3,3	6,2	8,9	8,8	3,2	1,4
Искусство, культура, развлечения, отдых, туризм, услуги по проживанию и питанию	6,3	8,9	16,5	8,4	5,3	7,4	7,0	8,7
Информация и связь	5,9	5,4	2,2	6,9	5,3	5,6	5,9	5,8
Профессиональная, научная и техническая деятельность	2,2	2,8	1,1	1,7	3,3	2,5	2,2	2,9
Обрабатывающая промышленность, энергоснабжение, водоснабжение, горнодобывающая промышленность	7,5	1,7	1,1	5,0	5,7	5,1	4,8	4,3
Строительство	14,6	1,3	5,5	10,5	8,4	9,1	8,1	10,1
Транспорт	10,2	0,4	3,3	5,3	7,0	5,0	11,8	2,9
Операции с недвижимостью	0,8	1,5	1,1	1,7	0,7	1,1	1,7	0,0
Сельское хозяйство	7,8	1,9	9,9	4,8	5,0	5,5	5,9	1,4
Самозанятый	0,5	0,0	0,0	0,5	0,2	0,4	0,0	0,0
ИП	0,6	0,0	0,0	0,5	0,3	0,5	0,0	0,0
Отказ от ответа	3,0	3,7	2,2	4,1	2,9	3,0	2,7	8,7
Затрудняюсь ответить	1,9	1,7	9,9	1,7	0,7	1,8	1,1	4,3



Половина опрошенных респондентов считает, что молодежь в месте их проживания постоянно сталкивается с проблемами трудоустройства (50,3%). 36,4% опрошенных утверждают, что молодые люди испытывают трудности с трудоустройством по специальности, но нет проблем с работой, не требующей специальных профессиональных навыков. Лишь 8,8% молодых людей считают, что проблемы с трудоустройством у молодежи отсутствуют (Диаграмма №32).

**Диаграмма №32. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, испытывает ли молодежь Вашего города/села трудности с поиском работы и трудоустройством?», в %**



Молодежь средней и старшей возрастных групп чаще младшей группы критически оценивают возможности молодежи устроиться именно по специальности, хотя не проблема – найти работу, не требующую высокой квалификации.

Казахи и представители других этносов чаще придерживаются мнения о том, что молодежь постоянно сталкивается с проблемами трудоустройства (соответственно 51,0% и 54,8%). Русские чаще других отмечали проблему трудоустройства по специальности (39,4%) (Таблица №40).

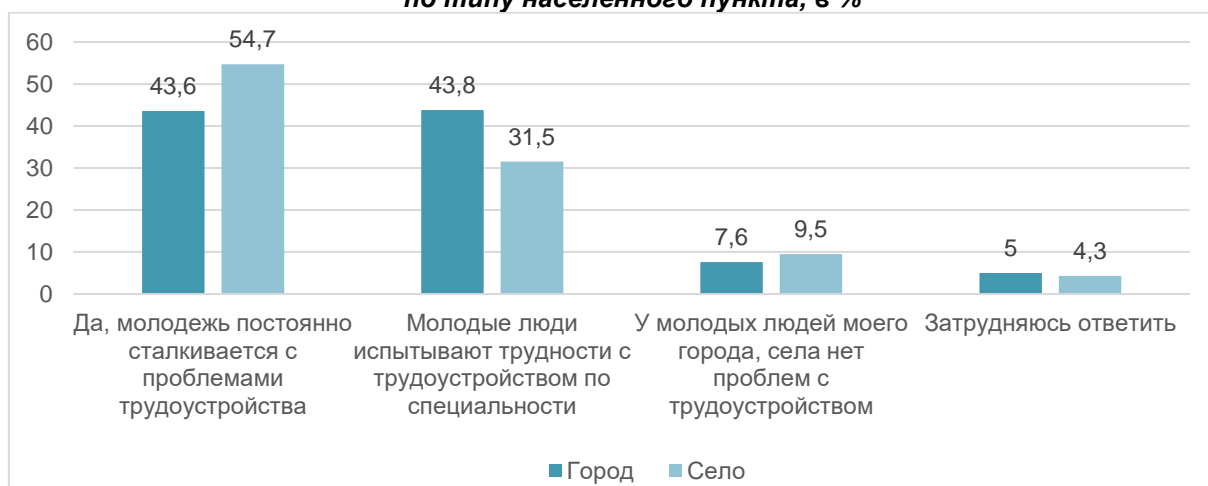
**Таблица №40. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, испытывает ли молодежь Вашего города/села трудности с поиском работы и трудоустройством?», по возрастному и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Да, молодежь постоянно сталкивается с проблемами трудоустройства	49,9	49,8	51,1	51,0	44,6	54,8
Молодые люди испытывают трудности с трудоустройством по специальности. Работу, не требующую специальных профессиональных навыков, найти не составляет труда	31,5	40,3	37,7	36,0	39,4	33,6
У молодых людей моего города/села нет проблем с трудоустройством	9,6	7,6	8,9	9,1	8,8	4,8
Затрудняюсь ответить	9,0	2,3	2,3	3,9	7,2	6,8

О том, что молодежь постоянно сталкивается с проблемой трудоустройства, чаще говорили представители сельской молодежи (54,7%), тогда как трудности трудоустройства по полученной специальности чаще отмечала городская молодежь (43,8%). Таким образом, городская молодежь чаще сталкивается именно

со структурной безработицей, когда спрос на рынке труда расходится с предложением. Это может быть следствием того, что казахстанская система образования при подготовке специалистов не учитывает потребности рынка труда (Диаграмма №33).

**Диаграмма №33. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, испытывает ли молодежь Вашего города/села трудности с поиском работы и трудоустройством?», по типу населенного пункта, в %**



В региональном разрезе также выявлены различия в оценке возможностей трудоустройства молодежи. О том, что молодые люди постоянно сталкиваются с проблемами трудоустройства, чаще (более 50%) говорили представители Жамбылской (68,2%), Западно-Казахстанской (60%), Туркестанской (59,2%), Алматинской (54,1%) и Павлодарской (51,4%) областей. Большинство опрошенных жителей Актюбинской области (56,2%) полагают, что молодые люди испытывают трудности при поиске работы по специальности. В Костанайской и Кызылординской областях мнения разделились поровну: более 45% говорит в целом о проблемах с трудоустройством, такая же доля отмечает наличие структурной безработицы. В Восточно-Казахстанской области каждый четвертый респондент не видит проблем с трудоустройством (Таблица №41).

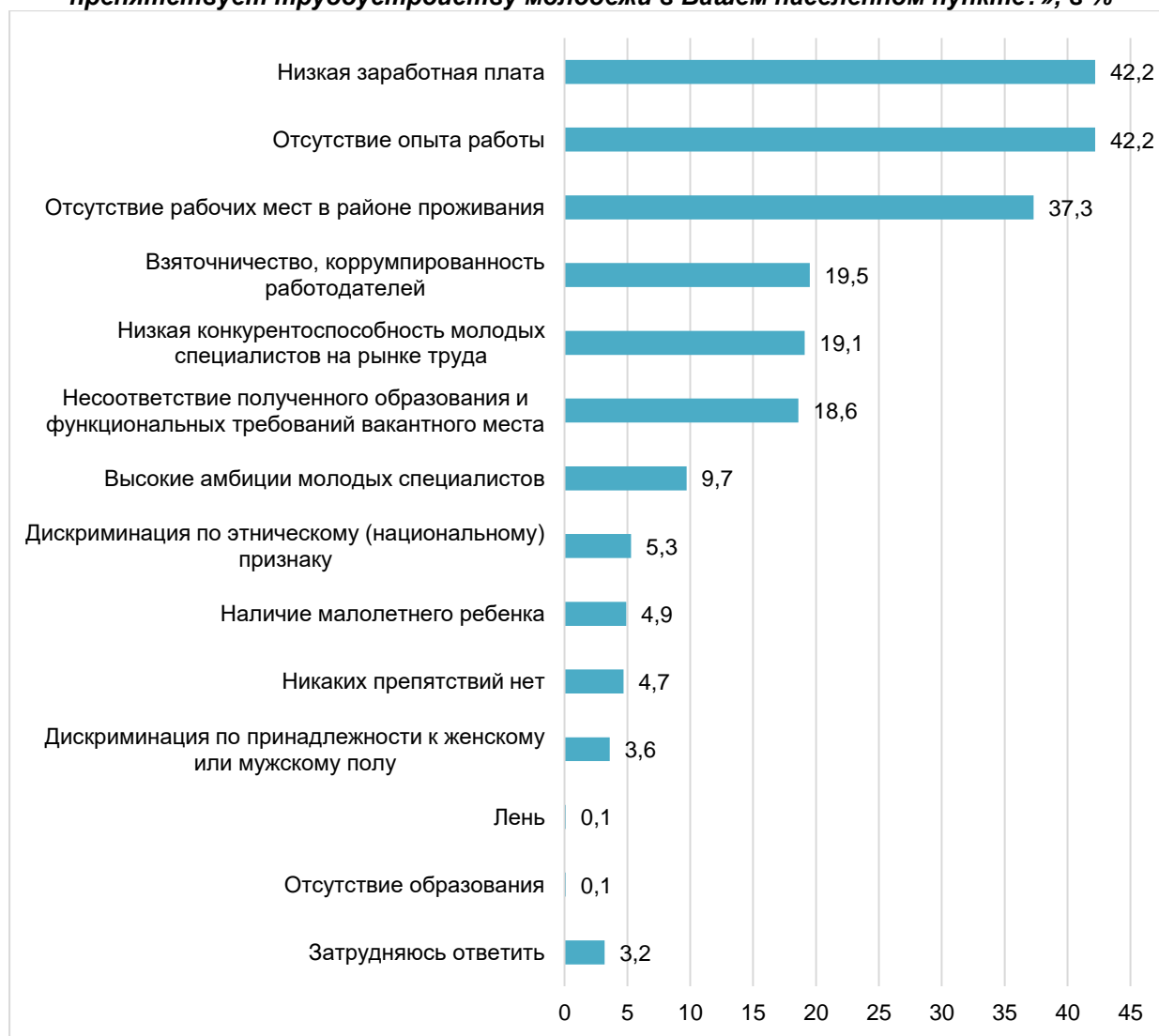
**Таблица №41. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, испытывает ли молодежь Вашего города/села трудности с поиском работы и трудоустройством?», по регионам, в %**

Регион	Да, молодежь постоянно сталкивается с проблемами трудоустройства	Молодые люди испытывают трудности с трудоустройством по специальности. Работу, не требующую специальных профессиональных навыков, найти не составляет труда	У молодых людей моего города/села нет проблем с трудоустройством	З/О
Жамбылская	68,2	30,8	0,0	1,0
Западно-Казахстанская	60,0	29,0	1,0	10,0
Туркестанская	59,2	32,5	6,8	1,6
Алматинская	54,1	29,7	6,0	10,1
Павлодарская	51,4	30,5	10,5	7,6
Атырауская	48,1	32,4	16,7	2,8
Мангистауская	46,3	39,0	13,8	0,8
Кызылординская	45,1	45,1	5,6	4,2
Костанайская	44,3	45,9	6,6	3,3
Северо-Казахстанская	38,0	38,0	8,9	15,2
Актюбинская	32,8	56,2	10,2	0,7
Восточно-Казахстанская	30,9	41,0	24,5	3,7

Главными препятствиями для трудоустройства молодежи, по мнению большинства опрошенных молодых людей, являются отсутствие опыта работы (42,2%), низкая заработная плата (42,2%) и отсутствие рабочих мест в месте проживания (37,3%).

На второе место вышла группа проблем, которые вызваны несовершенством системы образования: низкая конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда (19,1%) и несоответствие полученных профессиональных навыков требуемым на рабочем месте (18,6%), а также наличием проявлений коррупции среди работодателей (19,5%) (Диаграмма №34).

**Диаграмма №34. Распределение ответов на вопрос: «По Вашему мнению, что препятствует трудоустройству молодежи в Вашем населенном пункте?», в %**



Чаще всего городская молодежь считает, что трудоустроиться молодым людям мешает отсутствие опыта работы (49,9%) и низкий уровень заработной платы (45,9%). Для сельской молодежи барьером для трудоустройства прежде всего является отсутствие рабочих мест в месте проживания (50,7%). В городе чаще, чем в селе респонденты отмечают проблемы: структурной безработицы (22,3% против 16,2%), проявлений коррупции со стороны работодателей (21,4% против 18,2%), а также высоких запросов со стороны молодых специалистов (13,4% против 7,3%) (Таблица №42).

**Таблица №42. Распределение ответов на вопрос: «По Вашему мнению, что препятствует трудоустройству молодежи в Вашем населенном пункте?», по типу населенного пункта, в %**

Варианты ответов	Город	Село
Отсутствие опыта работы	49,9	37,0
Низкая заработная плата	45,9	39,8
Несоответствие полученного образования и функциональных требований вакантного места	22,3	16,2
Взяточничество, коррумпированность работодателей	21,4	18,2
Низкая конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда	20,3	18,2
Отсутствие рабочих мест в месте проживания	16,8	50,7
Высокие амбиции молодых специалистов	13,4	7,3
Дискриминация по этническому признаку	5,9	4,8
Никаких препятствий нет	5,7	4,0
Наличие малолетнего ребенка	4,9	4,9
Дискриминация по принадлежности к женскому или мужскому полу	3,5	3,6
Отсутствие образования	0,0	0,1
Лень	0,1	0,0
Затрудняюсь ответить	2,5	3,6

В Таблице №43 отдельно по каждому региону отражены основные барьеры, препятствующие трудоустройству молодежи. *Отсутствие опыта работы* как основной барьер отметили респонденты в 6 регионах, но чаще всего – в Атырауской (76,9%) и Костанайской (63,1%) областях.

*Низкая заработная плата* вышла в качестве главного барьера в двух северных областях: Северо-Казахстанской (58,2%) и Павлодарской (46,7%), а также в Западно-Казахстанской области (45%). Этот фактор отмечали более половины респондентов из Костанайской (54,9%), Актыбинской (54,0%) и Атырауской (53,7%) областей.

*Отсутствие рабочих мест* в районе проживания значительно препятствует трудоустройству молодых людей в Жамбылской области (67,2%). Также этот фактор стоит на первом месте в Мангистауской и Туркестанской областях.

Обращает на себя внимание, что чаще, чем в других регионах обозначается *проблема коррумпированности и взяточничества работодателей* в Жамбылской (36,9%) и Кызылординской (33,1%) областях.

Вместе с тем, в Восточно-Казахстанской области 19,1% опрошенных молодых людей придерживаются мнения, что в их населенном пункте нет никаких препятствий для трудоустройства молодежи.

Таблица №43. Причины, препятствующие трудоустройству молодежи, по регионам, в %

Регион	Первая «тройка» причин, препятствующих трудоустройству молодежи		
Актюбинская	Отсутствие опыта работы (56,9%)	Низкая заработная плата (54,0%)	Низкая конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда (32,1%)
Алматинская	Отсутствие опыта работы (43,4%)	Низкая заработная плата (41,1%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (36,4%)
Атырауская	Отсутствие опыта работы (76,9%)	Низкая заработная плата (53,7%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (33,3%) и несоответствие полученного образования и функциональных требований вакантного места (27,8%)
Восточно-Казахстанская	Отсутствие опыта работы (31,4%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (29,3%)	Низкая заработная плата (28,2%)
Жамбылская	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (67,2%)	Низкая заработная плата (45,6%)	Взяточничество, коррумпированность работодателей (34,4%) и отсутствие опыта работы (36,9%)
Западно-Казахстанская	Низкая заработная плата (45,0%)	Отсутствие опыта работы (38,0%) и отсутствие рабочих мест в районе проживания (37,0%)	Несоответствие полученного образования и функциональных требований вакантного места (26,0%)
Костанайская	Отсутствие опыта работы (63,1%)	Низкая заработная плата (54,9%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (25,4%)
Кызылординская	Отсутствие опыта работы (48,6%)	Низкая заработная плата (43,7%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (34,5%) и взяточничество, коррумпированность работодателей (33,1%)
Мангистауская	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (40,7%)	Низкая конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда (25,2%)	Несоответствие полученного образования и функциональных требований вакантного места (19,5%) и отсутствие опыта работы (18,7%)
Павлодарская	Низкая заработная плата (46,7%)	Отсутствие опыта работы (43,8%)	Несоответствие полученного образования и функциональных требований вакантного места (32,4%)
Северо-Казахстанская	Низкая заработная плата (58,2%)	Отсутствие опыта работы (35,4%)	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (26,6%)
Туркестанская	Отсутствие рабочих мест в районе проживания (42,6%)	Низкая заработная плата (41,8%)	Отсутствие опыта работы (35,6%)

### 3.2 Оценка масштабов трудовой миграции

Согласно одной из трактовок, трудовая миграция – это территориальное перемещение населения, способного к труду с целью осуществления трудовой деятельности<sup>19</sup>. Трудовая миграция может носить временный характер, когда человек не остается в другой местности жить навсегда, а возвращается обратно в место своего проживания. Временная трудовая миграция может иметь различные виды: сезонную, маятниковую, челночную, вахтовую миграции, а также быть внутренней и внешней, в зависимости от того, выезжает ли трудовой мигрант за пределы своей страны или нет.

Как показал опрос, 11,6% опрошенной молодежи имеют личный опыт временной трудовой миграции, то есть они сами выезжали на заработки в другие населенные пункты, а также у них есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность. Также почти четверть молодежи знакома с временной трудовой миграцией через опыт своих близких (23,5%). Таким образом, более трети молодежи (35,1%) лично или опосредованно сталкивались с опытом временной трудовой миграции (Диаграмма №35).

**Диаграмма №35. Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники хотя бы иногда выезжаете на заработки в другие города (села), или таких людей нет?», в %**



Чаще всего лично вовлечены во временную трудовую миграцию респонденты в возрасте 19-28 лет (19-23 лет – 14,4%, 24-28 лет – 15,7%), а также казахи – 12,9% (для сравнения: среди русских – 7,2%, других этносов – 7,5%). Среди представителей других этносов чаще отмечается, что в маятниковую миграцию вовлечены не они лично, а их родственники – 36,3%. Среди русских выше всего доля тех, кто не имеет ни личного опыта выезда на заработки, ни на примере родственников (73,3%) (Таблица №44).

<sup>19</sup> Седова А.В. ТЕОРИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2-1. – С. 137-145.

**Таблица №44 Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники хотя бы иногда выезжают на заработки в другие города (села), или таких людей нет?», по возрасту, этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Я сам(-а) езжу на заработки. Есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность	4,9	14,4	15,7	12,9	7,2	7,5
Я сам(-а) не езжу на заработки, но есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность	22,5	23,6	24,2	23,3	18,2	36,3
И родственников таких нет, и сам(-а) не езжу на заработки	71,7	61,6	59,3	63,4	73,3	54,1
Затрудняюсь ответить	0,9	0,5	0,7	0,5	1,3	2,1

Высокая доля молодых людей, имеющих личный опыт временной трудовой миграции, наблюдается в Мангистауской области (58,5%). От 10% до 13% молодых людей имеют личный опыт выезда на заработки в трех южных областях РК: Туркестанской, Алматинской, Кызылординской, а также в Западно-Казахстанской области.

Реже всего вовлечены в трудовую миграцию лично молодые жители Актюбинской (5,1%), Атырауской (4,6%), Восточно-Казахстанской (3,7%), Костанайской (4,1%), Павлодарской (5,7%) и Северо-Казахстанской (5,1%) областей.

В Жамбылской области сравнительно высока доля молодых людей, у которых опыт выезда на заработки в другую местность имеют родственники (33,8%).

Сельчане и горожане в равной степени имеют личный опыт выезда на заработки в другой населенный пункт, но в селе чаще, чем в городе молодежь сталкивается с примерами трудовой миграции на примере своих родственников (26,3% против 19%). Юноши чаще выезжают на заработки, чем девушки (13,1% и 10,1%) (Таблица №45).

**Таблица №45. Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники хотя бы иногда выезжают на заработки в другие города (села), или таких людей нет?», по регионам, в %**

Регион	Я сам(-а) езжу на заработки. Есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность	Я сам(-а) не езжу на заработки, но есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность	И родственников таких нет, и сам(-а) не езжу на заработки	Затрудняюсь ответить
Актыбинская	5,1	12,4	82,5	0,0
Алматинская	12,0	21,5	64,2	2,2
Атырауская	4,6	17,6	77,8	0,0
Восточно-Казахстанская	3,7	18,1	77,7	0,5
Жамбылская	9,7	33,8	56,4	0,0
Западно-Казахстанская	11,0	27,0	62,0	0,0
Костанайская	4,1	23,0	73,0	0,0
Кызылординская	13,4	28,9	57,7	0,0
Мангистауская	58,5	23,6	17,9	0,0
Павлодарская	5,7	26,7	64,8	2,9
Северо-Казахстанская	5,1	19,0	72,2	3,8
Туркестанская	10,1	25,2	64,7	0,0

Как показал опрос, большинство из тех, кто лично или через родственников знаком с трудовой миграцией, чаще всего отмечают, что миграция происходит в пределах области своего проживания (52,8%). Каждый третий (32,7%) говорит, что выезд осуществляется в другие области страны. Реже всего опыт временной трудовой миграции касался *выезда в другие страны* – 12,4% (Диаграмма №36).

**Диаграмма №36. Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники выезжаете на заработки в города (села) в пределах области проживания, в другую область или в другую страну?», в %<sup>20</sup>**



На заработки в пределах области проживания чаще выезжают молодые жители и их родственники из Мангистауской (84,2%) и Атырауской (83,3%) областей. В другие области Казахстана чаще выезжают представители Жамбылской области (75,3%). В другие страны чаще выезжает молодежь или их родственники из Северо-Казахстанской области (26,3%). В пределах своей области проживания выезжают на заработки чаще казахи (56,5%), а в другие страны – русские (35,9%) (Таблица №46).

**Таблица №46. Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники выезжаете на заработки в города (села) в пределах области проживания, в другую область или в другую страну?», по регионам, в %**

Регион	В пределах области проживания в Казахстане	В другую область Казахстана	В другую страну	Затрудняюсь ответить
Актюбинская	62,5	25,0	8,3	4,2
Алматинская	56,6	22,6	18,9	1,9
Атырауская	<b>83,3</b>	8,3	4,2	4,2
Восточно-Казахстанская	61,0	26,8	12,2	0,0
Жамбылская	8,2	<b>75,3</b>	16,5	0,0
Западно-Казахстанская	52,6	28,9	18,4	0,0
Костанайская	39,4	42,4	18,2	0,0
Кызылординская	43,3	45,0	10,0	1,7
Мангистауская	<b>84,2</b>	13,9	2,0	0,0
Павлодарская	44,1	35,3	2,9	17,6
Северо-Казахстанская	52,6	5,3	<b>26,3</b>	15,8
Туркестанская	54,4	31,6	13,2	0,7

<sup>20</sup> На данный вопрос отвечают только те респонденты, кто сам ездит на заработки или есть родственники, выезжающие на заработки в другую местность – 701 респондент. Также для сравнения в диаграмме приведены данные в расчете от всех опрошенных – 2000 респондентов.



Девушки чуть чаще юношей имеют опыт внутриобластной миграции (54,2% против 51,4%), юноши чаще, чем девушки выезжали в другие страны (14% против 10,8%).

Наиболее привлекательными внутри страны регионами для заработка, как свидетельствуют данные опроса, являются г. Нур-Султан (12,2%), Алматинская (14%), Атырауская (10,5%) и Акмолинская (10,0%) области, а также г. Алматы (9,6%).

Если посмотреть образовательный уровень молодежи, имеющей опыт (личный или опосредованный) выезда в другую страну, то более трети из них имеют среднее специальное/профессионально-техническое образование (34,5%), более трети (35,6%) – еще учатся в школе или только закончили ее, каждый пятый (20,7%) имеет высшее образование (Таблица №47).

**Таблица №47. Распределение ответов на вопрос: «Вы или Ваши родственники выезжаете на заработки в города (села) в пределах области проживания, в другую область или в другую страну?», по уровню образования, в %**

Варианты ответов	В пределах области проживания в Казахстане	В другую область Казахстана	В другую страну
Незаконченное среднее (9 классов школы)	9,7	11,8	17,2
Учусь в 10 классе	3,0	5,7	6,9
Среднее (11 классов школы)	10,3	14,4	11,5
Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)	39,5	32,3	34,5
Незаконченное высшее (только учусь в вузе)	11,4	10,5	4,6
Высшее (окончил вуз)	23,5	24,0	20,7
Послевузовское (магистр)	2,7	1,3	4,6

Если анализировать данные в расчете от всей опрошенной молодежи, то:

- в целом 30% молодежи приграничных регионов Казахстана имеют личный или опосредованный опыт *временной трудовой миграции внутри страны*. В их числе 18,5% знакомы с внутриобластной миграцией, 11,5% – с межобластной.

- 4,4% опрошенной молодежи имеют опыт *внешней временной трудовой миграции* (лично или через опыт близких людей). В их числе 2,3% от всей опрошенной молодежи имеют опыт трудовой миграции в Россию, 0,6% – в Южную Корею, 0,4% – в США.

### 3.3 Ключевые push-pull факторы трудовой миграции

Трудовая миграция неразрывно связана с социально-экономическими условиями в регионе, которые становятся причинами, побуждающими людей уезжать в другие города или страны на поиски работы.

Как показал опрос, для подавляющего большинства молодых людей и их родственников выталкивающими факторами, которые вынуждают выезжать на заработки в другие страны, являются низкая оплата труда (58,6%) и нехватка рабочих мест по месту проживания (32,2%).

Важным фактором, мотивирующим к внешней трудовой миграции, являются лучшие условия труда в стране прибытия (18,4%). Менее важными при принятии решения о выезде на заработки в другую страну являются такие мотивы как

наличие более доступных и широких государственных гарантий в стране пребывания (5,7%), возможность карьерного роста (3,4%), облегченность процедур приема на работу и получение жилья (по 2,3%). Таким образом, зачастую трудовые мигранты имеют целью получение высокой заработной платы, и значительно реже – реализацию своей профессиональной карьеры.

Таким образом, выталкивающие факторы имеют значительно более сильное воздействие на принятие решения о временной трудовой миграции в другие страны, чем притягивающие факторы в стране прибытия (Таблица №48).

**Таблица №48. Факторы трудовой миграции, в %\***

Факторы, выталкивающие из страны		Факторы, притягивающие за рубежом	
Низкая оплата труда в месте проживания	58,6	Лучшие условия работы	18,4
Безработица, нехватка рабочих мест в месте проживания	32,2	Более доступные и широкие государственные гарантии в стране пребывания (бесплатная/дешевая медицина, высокие пенсии, медицинские страховки и т.д.)	5,7
		Возможность карьерного роста	3,4
		Возможность получения жилья	2,3
		Процедуры при приеме на работу облегчены	2,3

\*Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа

Распределение ответов на вопрос о причинах, толкающих молодых людей выезжать на заработки в другую страну, в разрезе демографических параметров респондентов выявило некоторые отличия. В числе причин, побуждающих молодых людей выезжать на заработки в другие страны, девушками чаще, чем юношами отмечались низкий уровень оплаты труда в месте проживания (соответственно 64,9% и 54,0%) и возможность получения жилья (соответственно 5,4% и 0,0%). Юношей чаще девушек «выталкивает» в трудовую миграцию безработица, нехватка рабочих мест в месте проживания (соответственно 36% и 27%)

Представителями младшей и старшей возрастной группы чаще назывались низкая оплата труда в месте проживания (62,1% и 66,7%). В возрастной группе 19-23 лет – чаще других отмечалась безработица (40,0%). Для каждого четвертого из старшей возрастной группы важным фактором являются лучшие условия труда в стране прибытия (24,2%).

По этническим группам значимые отклонения от общих сводных значений наблюдаются только по представителям других этносов. Так, в данной группе респондентов, в числе причин, толкающих молодых людей выезжать на заработки в другую страну, значительно чаще отмечались безработица (66,7%), низкая оплата труда в месте проживания (66,7%) и лучшие условия труда в стране заработка (25,0%) (Таблица №49).

**Таблица №49. Распределение ответов на вопрос: «Каковы основные причины, по которым Вы или Ваши родственники ездите на заработки в другую страну?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Безработица, нехватка рабочих мест в месте проживания	36,0	27,0	27,6	<b>40,0</b>	30,3	27,7	25,0	<b>66,7</b>
Низкая оплата труда в месте проживания	54,0	<b>64,9</b>	<b>62,1</b>	44,0	<b>66,7</b>	59,6	53,6	<b>66,7</b>
Лучшие условия работы	18,0	18,9	13,8	16,0	<b>24,2</b>	17,0	17,9	<b>25,0</b>
Возможность карьерного роста	4,0	2,7	0,0	4,0	6,1	2,1	7,1	0,0
Возможность получения жилья	0,0	<b>5,4</b>	3,4	4,0	0,0	2,1	0,0	8,3
Процедуры при приеме на работу облегчены	2,0	2,7	0,0	4,0	3,0	2,1	0,0	8,3
Более доступные и широкие государственные гарантии в стране пребывания (бесплатная/дешевая медицина, высокие пенсии, медицинские страховки и т.д.)	8,0	2,7	6,9	0,0	9,1	8,5	0,0	8,3
Затрудняюсь ответить	16,0	13,5	24,1	12,0	9,1	10,6	21,4	16,7

Как свидетельствуют результаты опроса, респонденты, планирующие переехать из Казахстана, чаще считают, что добиться карьерного роста легче в той стране, куда они хотели бы уехать (44,3%). Одновременно с этим каждый третий потенциальный эмигрант (33,9%) считает, что успешную карьеру можно осуществить в Казахстане. Около пятой части затрудняются с ответом.

Обращает на себя внимание то, что казахская молодежь чаще говорила о том, что карьерного роста легче добиться в Казахстане (казахи – 43,9%, русские – 9,1%, другие этносы – 13,2%), тогда как большинство русских и других этносов придерживаются мнения, что карьеру легче построить в другой стране (казахи – 36,4%, русские – 58,2%, другие этносы – 68,4%) (Таблица №50).

**Таблица №50. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, где легче добиться карьерного роста в Казахстане или в той стране, куда Вы хотели бы уехать или планируете уехать?», по этническому признаку, в %<sup>21</sup>**

Варианты ответов	Казах/казашка	Русский/русская	Другие	Всего
В Казахстане	<b>43,9</b>	9,1	13,2	<b>33,9</b>
В другой стране	36,4	<b>58,2</b>	<b>68,4</b>	<b>44,3</b>
В обеих	0,0	3,6	0,0	0,7
Зависит от человека	0,0	0,0	2,6	0,3
Затрудняюсь ответить	19,2	29,1	15,8	20,8

Наиболее привлекательными странами для молодежи, с точки зрения возможностей для продвижения по карьерной лестнице, как показали итоги опроса,

<sup>21</sup> Отвечали респонденты, у которых есть эмиграционные намерения (307 человек).

являются Россия (33,1%), США (17,6%), Турция (16,2%), Южная Корея (11,0%) и страны Европы (10,3%) (Таблица №51).

**Таблица №51. Распределение ответов на вопрос: «Если Вы считаете, что добиться карьерного роста легче в другой стране, то укажите в какой именно?», в %**

Варианты ответов	%
Россия	33,1
США	17,6
Турция	16,2
Южная Корея	11,0
Страны Европы	10,3
Китай	4,4
Канада	3,7
В страны СНГ, кроме России	0,7
Австралия	0,7
Затрудняюсь ответить	2,2

Шансы трудоустройства специалистов своего уровня в городе/стране, в которую планируют переехать, большинство респондентов оценивают достаточно хорошо. Так, 30,6% считают свои возможности трудоустройства высокими и еще 27,4% средними. Только 7,5% молодых людей считают шансы специалистов их уровня квалификации и образования очень высокими. Также 5,5% считают шансы трудоустройства низкими, 16,0% не думали об этом, и каждый десятый респондент затруднился оценить шансы трудоустройства специалистов их уровня в городе/стране, в которую он хотел бы уехать (Таблица №52).

**Таблица №52. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы оцениваете шансы трудоустройства специалиста Вашей квалификации и уровня образования в городе/стране, в которую Вы планируете уехать?», в %**

Варианты ответов	%
Очень высокие	7,5
Высокие	30,6
Средние	27,4
Низкие	5,5
Шансов практически нет	2,3
Не думал(-а) об этом	16,0
Затрудняюсь ответить	10,7

Анализ данных в разрезе возраста респондентов показал, что и старшая и средняя возрастные группы достаточно высоко оценивают шансы трудоустройства специалистов своего уровня в городе/стране, в которую они планируют переехать. Так, 37,0% респондентов в возрасте 19-23 лет оценивают шансы как высокие, тогда как в старшей возрастной категории 24-28 лет большинство считает, что возможности трудоустройства средние (35,7%). В младшей возрастной группе сравнительно высока доля тех, кто не задумывался об этом (22,8%) (для сравнения: 19-23 лет – 10,9%, 24-28 лет – 8,6%).

Также наблюдаются некоторые различия в данном вопросе в ответах респондентов в зависимости от их национальности. Среди русских высока доля (45,5%) тех, кто оценивает возможности трудоустройства как средние (для сравнения: казахи – 22,4%, другие – 28,9%). Среди казахов сравнительно выше доля тех, кто-либо не задумывался о шансах – 18,2%, либо оценивает их очень высоко – 8,9%.

Среди девушек выше доля тех, кто уверен в возможности своего трудоустройства, исходя из уровня своей квалификации. Так, среди девушек

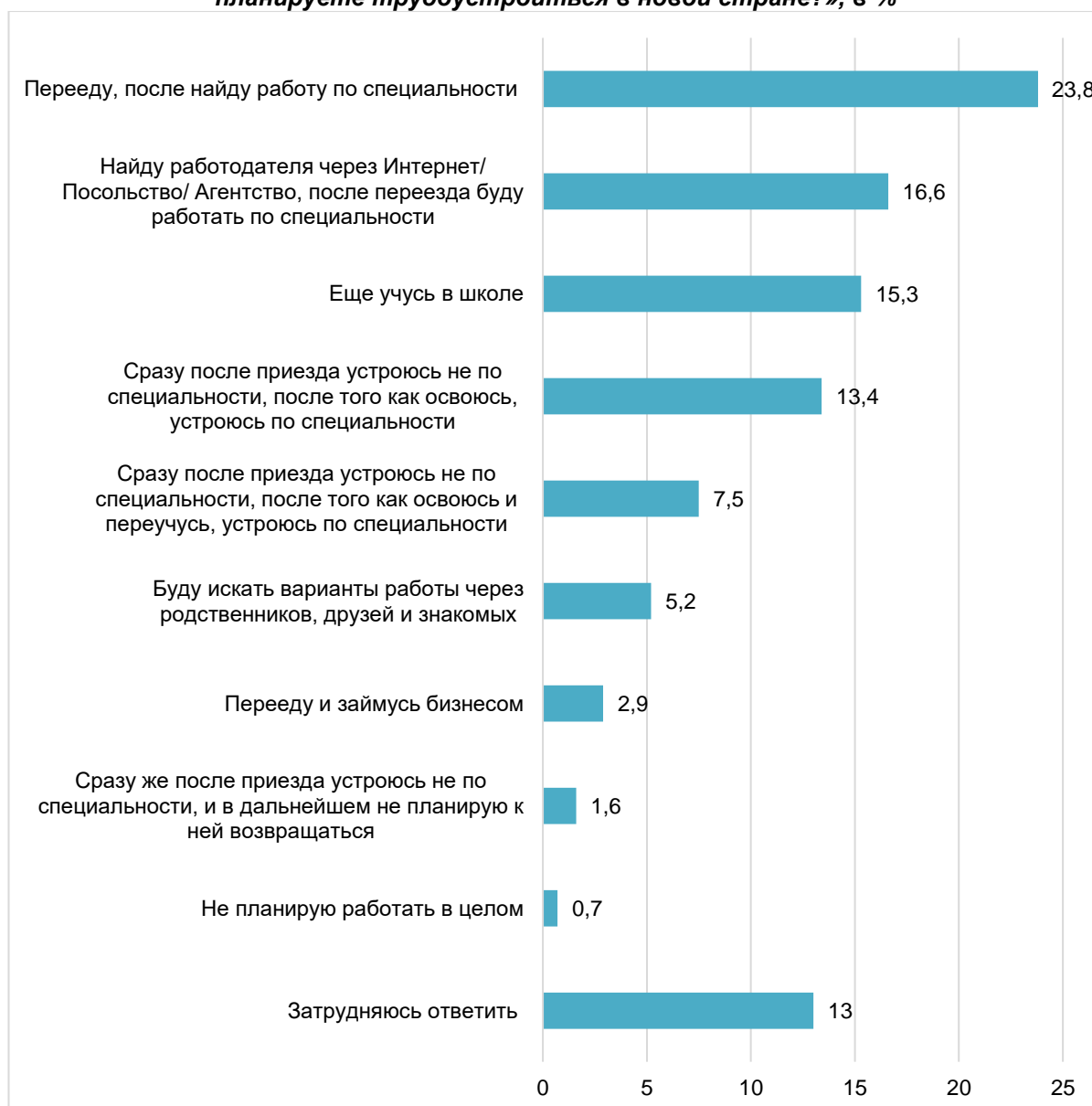
высоко оценили свои шансы в целом – 40,9%, среди юношей – 33,4%. В свою очередь парни чаще оценивают свою квалификацию как среднюю (33,3% против 23,8%). В то же время среди девушек пессимистичные оценки дает каждая десятая, среди юношей – лишь 4,4% (Таблица №53).

**Таблица №53. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы оцениваете шансы трудоустройства специалиста Вашей квалификации и уровня образования в городе/стране, в которую Вы планируете уехать?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Очень высокие	8,8	6,7	9,7	5,4	5,7	8,9	3,6	5,3
Высокие	24,6	34,2	28,3	<b>37,0</b>	27,1	30,4	30,9	31,6
Средние	<b>33,3</b>	23,8	22,8	28,3	<b>35,7</b>	22,4	<b>45,5</b>	28,9
Низкие	4,4	6,2	2,8	8,7	7,1	6,1	3,6	5,3
Шансов практически нет	0,0	3,6	1,4	2,2	4,3	2,8	1,8	0,0
Не думал(-а) об этом	18,4	14,5	22,8	10,9	8,6	<b>18,2</b>	9,1	13,2
Затрудняюсь ответить	10,5	10,9	12,4	7,6	11,4	11,2	5,5	15,8

Как планируют искать работу те, кто имеет намерение к трудовой миграции в другую страну? Анализ данных показывает, что лишь 16,6% из этой группы продумывают свою стратегию трудоустройства заранее, а именно до переезда планируют найти работу по специальности через интернет/Посольство/Агентство. Большинство потенциальных эмигрантов собираются либо заняться поиском работы по специальности после переезда (23,8%), либо пока устроиться на любую работу, а потом освоившись пытаться найти работу по своему профилю с прежним багажом знаний (13,4%), или переучившись (7,5%) (Диаграмма №37).

**Диаграмма №37. Распределение ответов на вопрос: «В случае Вашего переезда, как Вы планируете трудоустроиться в новой стране?», в %**



#### 4. Основные тенденции и особенности учебной миграции

##### 4.1 Оценка масштабов учебной миграции

На момент проведения исследования 43,8% участников опроса работали, 31,6% молодых людей являлись учащимися общеобразовательных школ и колледжей, 12,0% обучались в высших учебных заведениях и 1,1% в магистратуре/докторантуре PhD. Только 11,7% молодых казахстанцев не были заняты, то есть не учились и не работали (Диаграмма №38).

**Диаграмма №38. Распределение ответов на вопрос: «Какое из нижеперечисленных утверждений соответствует Вашей ситуации?», в %**



Анализ данных по половой принадлежности респондентов показал, что среди юношей высока доля работающих (юноши – 50,3%, девушки – 37,1%), тогда как в числе девушек больше тех, кто в настоящее время не занят ни учебой, ни работой (девушки – 16,4% и юноши – 7,0%).

Корреляция по возрасту показала следующее: большинство респондентов в возрасте 14-18 лет получают среднее/средне специальное образование (82,3%), в средней возрастной группе значительна доля работающих (49,0%) и студентов высших учебных заведений (24,9%), тогда как среди респондентов 24-28 лет преобладает доля работающих (77,2%).

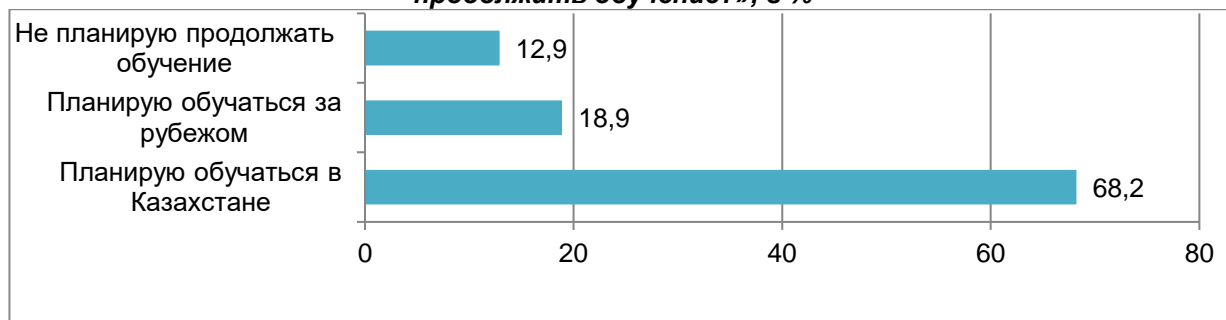
По этническому признаку можно выделить следующие различия: среди казахов и русских высока доля работающей молодежи (соответственно 44,0% и 46,6%), тогда как сравнительное большинство представителей других этносов представлены учащимися школ и колледжей (39,0%) (Таблица №54).

**Таблица №54. Распределение ответов на вопрос: «Какое из нижеперечисленных утверждений соответствует Вашей ситуации?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Я получаю среднее/средне специальное образование (школа, колледж)	31,0	32,1	<b>82,3</b>	9,1	1,4	31,0	30,9	<b>39,0</b>
Я получаю высшее образование	10,8	13,2	9,2	<b>24,9</b>	3,7	11,9	13,7	9,6
Я учусь в магистратуре, докторантуре PhD	0,8	1,3	0,1	1,3	1,7	1,0	0,7	2,1
Я не учусь, работаю	<b>50,3</b>	37,1	4,8	<b>49,0</b>	<b>77,2</b>	<b>44,0</b>	<b>46,6</b>	35,6
Я не учусь и не работаю	7,0	<b>16,4</b>	3,6	15,7	16,0	12,2	8,1	13,7

Как показали итоги исследования, подавляющее большинство (68,2%) обучающейся молодежи, планируют продолжить свою учебу в Казахстане, 18,9% хотят продолжить обучение за рубежом и 12,9% молодых людей не намереваются продолжать обучение (Диаграмма №39).

**Диаграмма №39. Распределение ответов на вопрос: «В какой стране Вы планируете продолжить обучение?», в %<sup>22</sup>**



Анализ данных по основным демографическим признакам показал, что среди планирующих свое обучение в Казахстане больше молодых мужчин (юноши – 70,6%, девушки – 65,9%), молодежи в возрасте 14-18 лет (14-18 лет – 72,5%, 19-23 лет – 60,7% и 24-28 лет – 43,8%) и молодых людей казахской национальности (казахи – 70,0%, русские – 64,0%, другие этносы – 59,5%). И, напротив, среди намеревающихся обучаться за рубежом больше девушек (юноши – 14,2% и девушки – 23,3%), молодежи в возрасте 24-28 лет (33,3%), а также молодых представителей русской и других национальностей (казахи – 17,5%, русские – 22,3% и другие – 25,7%) (Таблица №55).

**Таблица №55. Распределение ответов на вопрос: «В какой стране Вы планируете продолжить обучение?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Планирую обучаться в Казахстане	<b>70,6</b>	65,9	<b>72,5</b>	60,7	43,8	<b>70,0</b>	64,0	59,5
Планирую обучаться за рубежом	14,2	<b>23,3</b>	18,1	18,2	<b>33,3</b>	17,5	<b>22,3</b>	<b>25,7</b>
Не планирую продолжать обучение	15,2	10,8	9,4	<b>21,0</b>	<b>22,9</b>	12,5	13,7	14,9

Анализ данных в разрезе образования респондентов показал, что планируют продолжить обучение за рубежом значительная часть молодых людей, имеющих высшее и послевузовское образование (соответственно 42,3% и 33,3%) (Таблица №56).

<sup>22</sup> На данный вопрос отвечали только те респонденты, кто в настоящее время получает среднее / среднее специальное образование (школа/колледж), высшее образование, учится в магистратуре/ докторантуре PhD – 892 респондента.

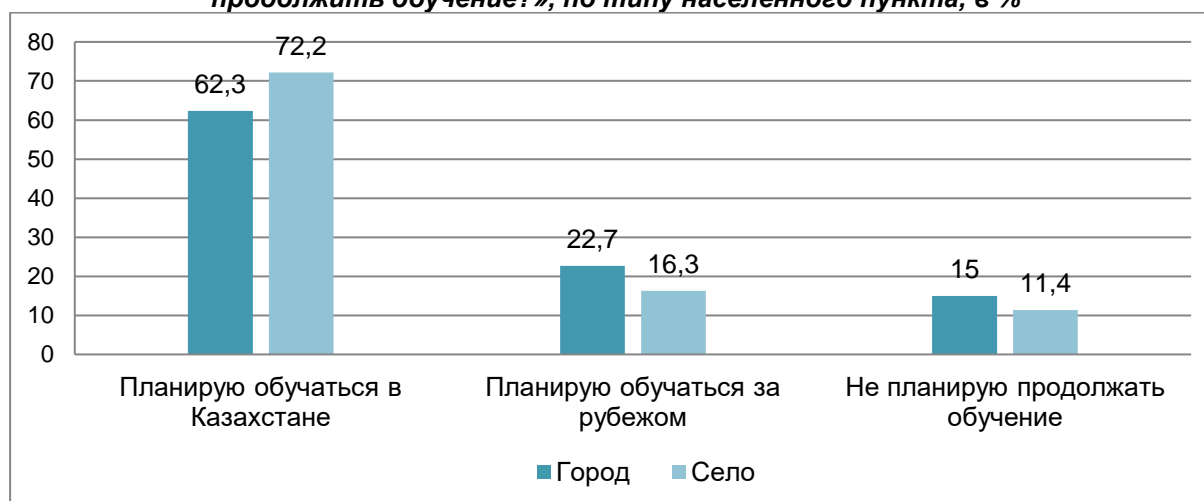


**Таблица №56. Распределение ответов на вопрос: «В какой стране Вы планируете продолжить обучение?», по уровню образования, в %**

Варианты ответов	Планирую обучаться в Казахстане	Планирую обучаться за рубежом	Не планирую продолжать обучение
Незаконченное среднее (9 классов школы)	73,8	20,8	5,4
Учусь в 10 классе	79,2	16,0	4,8
Среднее (11 классов школы)	75,0	15,8	9,2
Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)	62,9	15,9	21,2
Незаконченное высшее (только учусь в вузе)	58,5	17,9	23,6
Высшее (окончил вуз)	34,6	<b>42,3</b>	23,1
Послевузовское (магистр)	46,7	<b>33,3</b>	20,0

Также желающих продолжить обучение в Казахстане больше среди сельской молодежи (72,2%), чем среди молодых горожан (62,3%). И, напротив, в числе городской молодежи, по сравнению с сельской, сравнительно выше доля планирующих обучаться за рубежом (соответственно 22,7% и 16,3%) (Диаграмма №40).

**Диаграмма №40. Распределение ответов на вопрос: «В какой стране Вы планируете продолжить обучение?», по типу населенного пункта, в %**



## 4.2 Ключевые push-pull факторы учебной миграции

Основными причинами, по которым молодые люди выбирают обучение в казахстанских вузах, являются *нежелание родителей отпускать своих детей в другую страну* (36,5%). Следует отметить, что 31,4% свой выбор объясняют тем, что казахстанские образовательные учреждения дают качественное, достойное образование (31,4%). И 30,4% выбирают комфортное проживание с родителями, то есть по этой причине выбирают обучение в Казахстане (Диаграмма №41).

**Диаграмма №41. Распределение ответов на вопрос: «Если Вы учитесь или планируете обучение в Казахстане, то чем это обусловлено?», в % \***



\*Сумма не равна 100%, так как респондент мог выбрать несколько вариантов ответа

По возрастному признаку наблюдаются некоторые различия причин выбора молодыми людьми образования в Казахстане. Так, в старшей возрастной группе значительно выше доля тех, кто объясняет свой выбор тем, что образование в Казахстане стоит дешевле, чем в зарубежных вузах (14-18 лет – 21,9%, 19-23 лет – 25,4%, 24-28 лет – 47,6%). Представителей младшей и средней возрастных групп в большинстве на обучение за границу не отпускают родители (14-18 лет – 37,6%, 19-23 лет – 34,6%, 24-28 лет – 23,8%) и также значительное количество молодых людей предпочитают жить с родителями, поэтому выбирают обучение на родине (14-18 лет 31,7%, 19-23 лет – 27,7%, 24-28 лет – 19,0%). Также среди данных возрастных сравнительно высока доля тех, кто считает, что в Казахстане больше шансов поступить на бюджетное отделение (14-18 лет – 14,0%, 19-23 лет – 11,5%, 24-28 лет – 4,8%).

Значимых различий в зависимости от пола респондентов не наблюдается, за исключением того, что юноши, которые планируют получить образование в Казахстане, в числе причин чаще отмечали низкую стоимость обучения (юноши – 27,1%, девушки – 20,0%) и комфортность проживания с родителями (юноши – 33,3%, девушки – 27,5%) (Таблица №57).

**Таблица №57. Распределение ответов на вопрос: «Если Вы учитесь или планируете обучение в Казахстане, то чем это обусловлено?», по полу, возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Пол		Возраст			Национальность		
	Юноши	Девушки	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казахка	Русский/русская	Другие
В наших организациях образования дают качественное, достойное образование	30,0	32,8	31,7	30,8	28,6	<b>34,3</b>	22,5	18,2
Здесь проще поступить, более низкие требования, ниже конкуренция	25,1	23,0	22,1	29,2	33,3	23,8	22,5	<b>29,5</b>
Стоимость обучения здесь дешевле	<b>27,1</b>	20,0	21,9	25,4	<b>47,6</b>	23,8	18,0	<b>31,8</b>
Не готов/а уезжать, трудности с адаптацией в новом месте	25,1	23,0	23,4	26,2	23,8	24,4	21,3	25,0
Нет возможности уехать	24,8	25,9	26,3	22,3	23,8	24,6	28,1	27,3
Родители не отпускают в другую страну	35,3	37,7	<b>37,6</b>	<b>34,6</b>	23,8	<b>39,6</b>	<b>29,2</b>	18,2
Здесь больше вероятности поступить на бюджетное место	14,2	12,1	<b>14,0</b>	<b>11,5</b>	4,8	12,6	15,7	13,6
Удобнее, проще жить с родными	<b>33,3</b>	27,5	<b>31,7</b>	<b>27,7</b>	19,0	28,2	<b>40,4</b>	<b>34,1</b>
Затрудняюсь ответить	0,7	1,0	0,7	0,8	4,8	0,4	2,2	2,3

Казахи чаще говорили о том, что родители не отпускают их на обучение за рубеж (39,6%) и качественном образовании в казахстанских учреждениях образования (34,3%). Сравнительное большинство молодых людей русской национальности называют удобное проживание с родителями (40,4%) и запрет родителей на выезд за границу на обучение (29,2%). Тогда как большинство представителей других этносов также выбирают комфортное проживание с родителями (34,1%), также считают, что стоимость обучения в Казахстане дешевле (31,8%) и требования более низкие и ниже конкуренция (29,5%).

Свое желание получения образования в Казахстане, сравнительное большинство сельской молодежи мотивируют тем, что в отечественных учреждениях образования можно получить качественное образование (город – 25,9%, село – 34,7%). Тогда как среди городской молодежи выше доля тех, кто выбирает удобное и комфортное проживание с родителями (соответственно 36,4% и 26,8%). Вместе с тем, среди сельской молодежи превалирует мнение, что в Казахстане больше вероятности поступить на бюджетное место (соответственно 17,1% и 10,8%) (Таблица №58).

**Таблица №58. Распределение ответов на вопрос: «Если Вы учитесь или планируете обучение в Казахстане, то чем это обусловлено?», по типу населенного пункта, в %**

Варианты ответов	Город	Село
В наших организациях образования дают качественное, достойное образование	25,9	<b>34,7</b>
Здесь проще поступить, более низкие требования, ниже конкуренция	26,8	22,4
Стоимость обучения здесь дешевле	<b>28,5</b>	20,5
Не готов(-а) уезжать, трудности с адаптацией в новом месте	22,4	25,0
Нет возможности уехать	25,0	25,5
Родители не отпускают в другую страну	34,2	37,9
Здесь больше вероятности поступить на бюджетное место	<b>17,1</b>	10,8
Удобнее, проще жить с родными	<b>36,4</b>	26,8
Затрудняюсь ответить	0,0	1,3

Что является притягивающими (pull) факторами для казахстанской молодежи для обучения в зарубежных вузах? Желание получить образование за рубежом, большинство потенциальных образовательных мигрантов мотивируют более качественным образованием в зарубежных вузах (62,1%), возможностью установления международных профессиональных и деловых контактов (35,5%), востребованностью дипломов зарубежных вузов и перспективами карьерного роста (31,4%), а также возможностью повидать мир и расширить кругозор (29,6%). Также привлекательными для каждого четвертого потенциального мигранта является более высокий рейтинг организаций образования (25,4%), возможность изучать языки (23,1%). Каждый пятый отмечает более высокие возможности поступить на бюджетное место.

В то же время, в числе основных недостатков образования в Казахстане (push факторы) молодые люди отметили необходимость сдавать тестирование (ВОУД, ЕНТ) – 23,7%, недостаток возможностей для самореализации и построения карьеры (9,5%), трудности с трудоустройством после окончания вуза (6,5%), неразвитость интересующей сферы деятельности (4,1%) и отсутствие образовательных учреждений с необходимым профилем подготовки (3,0%) (Таблица №59).

**Таблица №59. Распределение ответов на вопрос: «Если Вы учитесь или планируете обучение за рубежом, то чем это обусловлено?», в %**

Варианты ответов	%
Более качественное образование	62,1
Учеба за рубежом расширяет возможности установления международных профессиональных и деловых контактов	35,5
Зарубежные дипломы более востребованы и открывают широкие перспективы карьерного роста	31,4
Возможность повидать мир, расширить кругозор	29,6
Выше рейтинг организаций образования (школ, колледжей, вузов)	25,4
Возможность дальнейшего трудоустройства и проживания	24,3
При поступлении не важны результаты тестирования (ВОУД, ЕНТ и прочие)	23,7
Возможность изучать языки	23,1
Больше вероятности поступить на бюджетное место	19,5
Хорошее оснащение организаций образования	18,3
Учит самостоятельности	17,2
Наличие комфортных общежитий	16,0
Есть возможность заниматься наукой, исследованиями	14,2
Высокая стипендия	14,2
Более упрощенные процедуры поступления/зачисления в университет, институт	13,6
В Казахстане мало возможностей для самореализации, карьеры	9,5
Там уже учится родственник, друг, знакомый	7,7
В Казахстане трудно найти работу после вуза	6,5
Представительные учебные корпуса	5,3
В Казахстане недостаточно развита интересующая меня сфера	4,1
В Казахстане нет организации образования с необходимым профилем подготовки	3,0
Затрудняюсь ответить	0,6

Большинство молодых людей, намеревающихся обучаться в другом регионе страны (60,7%), планируют вернуться в свой регион («да, планирую» – 36%, «скорее да» – 24,7%). Среди тех, кто намерен обучаться за рубежом, реже планируют возвращение в свою страну – в целом 55,1%.

Среди потенциальных образовательных мигрантов, намеренных выехать за рубеж, более трети (34,3%) не намерены возвращаться в страну. Каждый десятый еще не определился с выбором.

Можно отметить, что среди казахской молодежи, планирующей обучение за рубежом, намерены остаться в другой стране каждый четвертый (26%), среди других этносов – более половины (русские – 51,6%, другие этносы – 57,9%) (Таблица №60).

**Таблица №60. Распределение ответов на вопрос: «В случае поступления на обучение в другой регион/страну планируете ли Вы, по окончании учебы, вернуться обратно в свой регион/ страну?», среди потенциальных внутренних и внешних мигрантов, в %**

Варианты ответов	Планируют обучаться в Казахстане	Планируют обучаться за рубежом
Да, планирую	36,0	30,8
Скорее да	24,7	24,3
Скорее нет	10,2	21,9
Однозначно не вернусь	2,8	12,4
Планирую обучаться в своем регионе	18,3	–
Затрудняюсь ответить	8,1	10,7

Чаще всего информацию об обучении за рубежом молодые люди узнали из социальных сетей (41,8%), средств массовой информации и интернета (41,2%). 21,4% респондентов при поиске информации об обучении за рубежом опираются на советы родных и друзей. Также свою лепту в процесс популяризации зарубежного образования среди молодежи вносят отечественные образовательные учреждения. 12,0% опрошенных молодых людей утверждают, что об обучении за рубежом узнали по месту своего обучения (Таблица №61).

**Таблица №61. Распределение ответов на вопрос: «Из каких источников Вы узнали об обучении за рубежом?», в %**

Варианты ответов	%
Социальные сети	41,8
СМИ и Интернет	41,2
Советы родителей, родственников, друзей	21,4
Организации образования Казахстана (школа/колледж/университет)	12,0
К нам приезжали представители этих вузов, проводили презентацию, беседы	5,5
Министерство/государственные органы страны выезда будущих студентов, занимающиеся вопросами организации образования	5,4
Советовали учителя/преподаватели/менеджер по профориентации	5,3
Рекомендации/советы бывших иностранных студентов этих вузов	4,5
Представители международных образовательных организаций	4,4
Не искал, не интересовался	0,6
Затрудняюсь ответить	1,8

Молодые люди в возрасте 14-18 лет в большинстве случаев получили информацию об обучении за рубежом через социальные сети (43,1%) и от родных и друзей (23,1%). Большинство респондентов в возрасте 19-23 лет также узнали через социальные сети (42,0%), из встреч с представителями зарубежных вузов (10,1%) и от государственных органов стран выезда будущих студентов, занимающихся вопросами организации образования (9,5%). Для молодых граждан в возрасте 24-28 лет источником выступили СМИ и интернет (48,6%), местные образовательные учреждения (21,6%), представители международных образовательных организаций (16,2%) и государственные органы стран выезда будущих студентов, занимающихся вопросами организации образования (13,5%).

Также некоторые отличия в источниках информации об обучении за рубежом наблюдаются в разрезе этнических групп. Так, среди русских и представителей

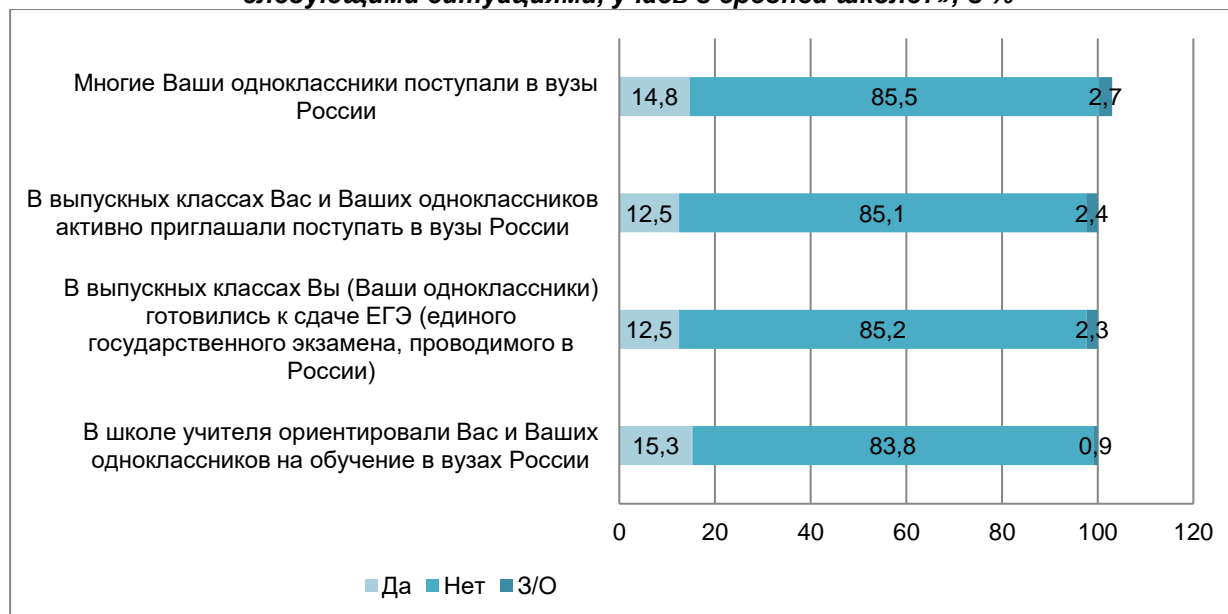
других этносов чаще, чем среди казахов, значимость имели советы родителей, родственников и друзей (31,7%) (Таблица №62).

**Таблица №62. Распределение ответов на вопрос: «Из каких источников Вы узнали об обучении за рубежом?», по возрасту и этническому признаку, в %**

Варианты ответов	Возраст			Национальность		
	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет	Казах/казашка	Русский/русская	Другие
Социальные сети	<b>43,1</b>	<b>42,0</b>	21,6	42,6	40,0	38,1
СМИ и Интернет	40,6	41,4	<b>48,6</b>	41,4	43,3	34,9
Советы родителей, родственников, друзей	<b>23,1</b>	17,8	10,8	18,2	<b>31,7</b>	<b>31,7</b>
Организации образования Казахстана (школа/колледж/университет)	11,9	10,1	<b>21,6</b>	12,5	6,7	<b>17,5</b>
Министерство/государственные органы страны выезда будущих студентов, занимающиеся вопросами организации образования	3,7	<b>9,5</b>	<b>13,5</b>	6,7	0,8	1,6
Советовали учителя/преподаватели/менеджер по профориентации	4,9	6,5	5,4	4,9	3,3	<b>12,7</b>
К нам приезжали представители этих вузов, проводили презентацию, беседы	4,2	<b>10,1</b>	5,4	4,7	8,3	7,9
Представители международных образовательных организаций	3,7	4,1	<b>16,2</b>	4,5	3,3	4,8
Рекомендации/советы бывших иностранных студентов этих вузов	4,4	4,1	8,1	4,4	5,8	3,2
Не искал, не интересовался	0,9	0,0	0,0	0,2	2,5	1,6
Затрудняюсь ответить	2,1	1,2	0,0	1,5	1,7	4,8

В приграничных регионах имеет место практика применения различных стратегий привлечения казахстанской молодежи в российские вузы. Так, 15,3% участников опроса отмечают, что сталкивались со случаями, когда в школе учителя ориентировали учеников на обучение в вузах России. По утверждению 14,8% молодых людей, в российские вузы поступали многие их одноклассники. Вместе с тем, 12,5% молодых людей отмечают, что они и их одноклассники в выпускных классах готовились к сдаче единого государственного экзамена (ЕГЭ), проводимого в России. Такое же количество молодежи получали приглашение поступать в вузы соседнего государства (12,5%) (Диаграмма №42).

**Диаграмма № 42. Распределение ответов на вопрос: «Сталкивались ли Вы со следующими ситуациями, учась в средней школе?», в %**



Респонденты русской и других этнических групп чаще говорили о том, что их ориентировали и приглашали на обучение в российские вузы, а также готовились к сдаче ЕГЭ, проводимого в России, и были случаи поступления одноклассников в вузы соседнего государства. Казахская молодежь реже сталкивалась с такими тенденциями.

Чаще ориентировали учеников выпускных классов на поступление в вузы России учителя городских школ, чем сельских (соответственно 19,0% и 12,9%). Также городские выпускники школ чаще поступали в российские вузы, чем выпускники сельских школ (соответственно, 18,6% и 12,2%) (Таблица № 63).

**Таблица №63. Распределение ответов на вопрос: «Сталкивались ли Вы со следующими ситуациями, учась в средней школе?», по этническому признаку, типу населенного пункта, в %**

Варианты ответов	Национальность			Тип населенного пункта	
	Казах/казашка	Русский/русская	Другие	Город	Село
В школе учителя ориентировали Вас и Ваших одноклассников на обучение в вузах России	13,5	18,3	27,0	19,0	12,9
В выпускных классах Вы (Ваши одноклассники) готовились к сдаче ЕГЭ (единого государственного экзамена, проводимого в России)	10,9	18,3	15,9	14,5	11,2
В выпускных классах Вас и Ваших одноклассников активно приглашали поступать в вузы России	8,9	22,5	27,0	14,8	10,9
Многие Ваши одноклассники поступали в вузы России	11,1	30,0	20,6	18,6	12,2

## ВЫВОДЫ

### *Выводы к Главе №1*

Важным фактором, влияющим на миграционные настроения, является социальное самочувствие молодежи, которое в свою очередь отражает то, насколько комфортно чувствует себя человек в том месте, где он проживает. Большинство опрошенной молодежи, зачастую в силу своих возрастных особенностей, отличается позитивным социальным самочувствием. Причем не отмечается ухудшение оценок жизненной ситуации, несмотря на масштабные события, которые в значительной степени повлияли на социально-психологическую атмосферу и экономическую ситуацию в казахстанском обществе (два года пандемии, январские протестные выступления 2022 года, российско-украинский военный конфликт). В частности, более половины опрошенной молодежи приграничных регионов РК в положительном ключе оценивают изменение своей жизненной ситуации за прошедший год (57,2%) и экономическое положение семьи на данный момент (55,9%), а также демонстрируют высокий уровень социального оптимизма – в общей сложности 84,8% респондентов прогнозируют улучшение своей жизни в ближайшем будущем, через год.

Также казахстанская молодежь чаще проявляет удовлетворенность (63,3%), чем неудовлетворенность (34,7%) условиями для развития молодого поколения в регионе своего проживания. В большей степени молодые люди удовлетворены условиями для спортивного развития в месте своего проживания (3,54 балла из 5 возможных) и соблюдением своих прав (3,53 балла). Менее всего удовлетворены молодые люди возможностями в сфере трудовой занятости – на уровне ниже среднего были оценены условия для построения карьеры (2,92 балла), трудоустройства на интересную работу, с возможностью реализации своих способностей (2,93 балла), с достойной оплатой труда (2,94 балла).

Есть отдельные аспекты, которые фиксируют сравнительно более низкий уровень социального самочувствия, а вместе с тем и внутренней уверенности, и комфорта. Низкодоходные группы молодежи реже проявляют оптимизм в отношении будущего. Почти пятая часть (18,8%) респондентов этих групп считают, что через год они/их семьи станут жить хуже (при среднем показателе – 10,2%).

Этнический фактор в значительной степени влияет на самочувствие. Каждый второй среди малочисленных этнических групп (47,3%) не удовлетворен возможностями для развития в регионе своего проживания, а также реже уверены в своих возможностях реализовать свой потенциал, особенно в сфере общественно-политической активности (на всех уровнях), успешного трудоустройства, проведения полноценного досуга, развития творческих способностей, получения качественного высшего образования.

Сельская молодежь реже удовлетворена возможностями для развития в месте своего проживания. Есть лишь несколько сфер, в которых сельская и городская молодежь отмечают фактически равные возможности для самореализации. Речь идет о сферах, которые не требуют от государства больших затрат на соответствующую инфраструктуру, финансирование, нормативно-правовое обеспечение – это условия для соблюдения и защиты прав, реализации своей гражданской позиции, а также других возможностей для участия в общественно-политической жизни страны/региона, местного сообщества.

Чем старше респонденты, тем меньше они видят возможности для реализации своего потенциала. Особенно это видно на примере оценки возможностей для реализации своей гражданской активности и успешной трудовой занятости. Вступая во взрослую жизнь после окончания средней школы, старшие



группы молодежи сталкиваются с большим количеством вызовов и растет уровень запросов молодежи к наличию и качеству социальной, образовательной, культурной и иной инфраструктуры, которая должна обеспечить конкурентоспособность молодого поколения на рынке труда.

Ряд регионов, таких как Западно-Казахстанская, Северо-Казахстанская, Жамбылская, Павлодарская, Алматинская области имеют сниженные показатели социального самочувствия, в том числе оценки материального благополучия семьи.

Наличие тех или иных видов дискриминации потенциально может снижать ощущение безопасности у тех или иных групп молодежи и стать одним из серьезных «выталкивающих» социально-политических факторов. Опрос показал, что большинство опрошенной молодежи приграничных регионов не сталкивались с ущемлением своих прав по тем или иным признакам. Одновременно с этим, есть определенная часть молодежи, которая испытывает на себе проявления дискриминации. В первую очередь молодые участники опроса отмечают, что сталкиваются с *попытками подавить выражение ими своей точки зрения* по тому или иному вопросу (18,5%).

Определенное давление в молодежной среде создает *языковой вопрос*. При этом ущемление прав молодые люди испытывают как по поводу того, что человек говорит на родном языке (14,5%), так и по причине незнания казахского языка (11,1%). Анализ данных показывает, что случаи ущемления прав из-за того, что человек говорит на родном языке, казахи и представители малочисленных этносов отмечают чаще, чем русские. Случаи дискриминации по причине незнания казахского языка чаще упоминают русские респонденты – 17,3%, хотя среди казахов на этот факт указывает каждый десятый респондент.

14% респондентов сталкивались с фактами *дискриминации в связи с уровнем своей образованности*, чаще на такие факты указывали девушки, а также респонденты со средним специальным и техническим образованием (17,2%), то есть в обществе сильны предубеждения о непрестижности данного уровня образования.

13,8% респондентов отмечали факты *дискриминации из-за того, что они являются выходцами из города либо из села*, при этом горожане отмечают эти случаи чаще (15,3%), чем сельчане (12,8%).

12,9% респондентов сталкивались с *дискриминацией по возрастной принадлежности*, что чаще отмечали горожане (17,4%).

12,4% опрошенной молодежи отметили, что сталкивались с *дискриминацией в связи с их уровнем материального благосостояния*. С ущемлением прав чаще сталкиваются представители низкодоходных групп, среди них 27% отмечают подобные факты (для сравнения, среди высокодоходных групп – 7%).

Также отмечают случаи *ущемления прав по гендерной принадлежности* (11,1%), *по религиозным взглядам* (10,3%), *по политическим убеждениям* (10,1%).

В региональном срезе обращают на себя внимание сравнительно более частые случаи различных видов дискриминации (выражения молодежью своей точки зрения, по языковому признаку, по уровню материального благосостояния, уровню образования и др.) в Мангистауской, Кызылординской, Жамбылской областях и по отдельным видам – в Павлодарской области, что требует более внимательного исследования положения молодежи в данных регионах.

11,6% опрошенных отметили, что сталкивались с фактами *ущемления прав по этническому признаку*. Если принять во внимание опыт близкого окружения респондентов, то в целом 17,2% опрошенных имеют личный или опосредованный опыт столкновения с дискриминацией по этническому признаку. Чаще о таком опыте говорят представители нетитульных этносов (русские – 22,2%, другие этносы

– 18,5%). Казахи в целом реже других этносов, все же сталкиваются с проявлениями ущемления прав по национальному признаку (15,8%). Чем старше возрастная группа молодежи, тем выше доля тех, кто с той или иной частотой сталкивался с проявлениями этнической дискриминации в отношении себя лично или своих знакомых. Низкий имущественный статус делает человека более уязвимым для дискриминации, так на ущемление прав по этническому признаку чаще жаловались низкодходные группы молодежи.

Ощущение дискомфорта может порождать и неуверенность у молодежи различной этнической принадлежности в том, что они имеют равные возможности в образовательной, трудовой, политической и иных сферах. Согласно полученным данным, среди молодежи русской национальности, чаще других, наблюдаются пессимистичные оценки возможностей добиться успеха в определенных сферах в Казахстане. Чаще всего сниженные возможности добиться успеха русские респонденты усматривают в следующих сферах: трудоустройство на государственную службу (26,1%), достижение руководящих позиций в государственных органах (25,1%), получение повышения на работе, достижение более высокооплачиваемой должности (22,5%), получение работы в частной казахстанской компании (19,9%) и участие в политической жизни региона/страны, принятии государственных решений (18,6%).

Представители других этносов (кроме казахов) также ощущают определенные барьеры для достижения успеха. В частности, почти четверть (23,3%) из них считают, что у них меньше возможностей трудоустроиться на госслужбу, каждый пятый (20,5%) – занять руководящую позицию в госорганах, 17,1% – добиваться повышения в должности и оплате труда, 17,1% – участвовать в политической жизни региона/страны, 16,4% – трудоустроиться в казахстанскую компанию.

Наиболее комфортно и уверенно ощущает себя казахская молодежь. Доля тех, кто чувствует свои сниженные возможности в тех или иных сферах не превышает 12,5%.

Лишь в отдельных сферах молодежь вне зависимости от этноса чувствует примерно равные возможности – это достижение успеха в бизнесе и получение справедливого решения в судах. В этих сферах неуверенность ощущает лишь каждый десятый респондент во всех этнических группах.

Важным показателем комфортности социального самочувствия человека внутри страны может являться наличие и важность для человека чувства сопричастности со всеми гражданами своей страны (гражданская идентичность). Если приоритет гражданской идентичности сильно смещается другими групповыми идентичностями, к примеру, со своим этносом или религиозной группой, то это может говорить об ослаблении чувства сопричастности со своей страной и уход в те идентичности, где индивид чувствует себя более защищенным и уверенным.

В целом, пока среди казахстанской молодежи гражданская идентичность продолжает занимать важное место. Сравнительное большинство опрошенных сказали, что, в первую очередь, они ощущают свое единство со всеми казахстанцами (48,8%). В то же время, высокая значимость молодежью придается также чувству сопричастности со своим поколением (44,2%) и жителями своего города/села (42,7%). Также для молодых людей являются значимыми чувство общности с людьми, говорящими на одном с ними языке (25,8%) и этническая идентичность (22,1%). Профессиональная и религиозная идентификация не занимает столь значимое место в иерархии идентичностей, их отметили 12,7% и 6,9% респондентов.

Анализ данных в зависимости от социально-демографических признаков показывает, что иерархии идентичностей могут различаться в разных группах. При

этом гражданская идентичность может быть не приоритетной, что может говорить об ослаблении идентификации тех или иных групп с сообществом граждан страны в силу определенных факторов, вызывающих дискомфорт. К примеру, для русских респондентов на первое место в иерархии выходит поколенческая идентичность (51,5%), а гражданская – на третьем месте со значительным отставанием (30,6%). Для представителей других этносов, в первую очередь, важна их идентификация с местом проживания (50,7%), гражданская идентичность – на третьем месте (40,4%).

### *Выводы к Главе №2*

В молодежной среде не распространены предубеждения или неприятие миграции за рубеж, к примеру, в образовательных целях. Так, в общей сложности более половины респондентов (53,7%) положительно относятся к учебной миграции казахстанской молодежи в другие страны. Доля противников учебной миграции не высока и составляет 16,2%.

В целом личное желание уехать из своего места проживания демонстрируют около 36% опрошенной молодежи приграничных регионов. Чаще желание как к внутренней, так и внешней миграции выражают девушки, самая младшая возрастная группа 14-18 лет (возможно старшие группы более реально оценивают свои финансовые, образовательные и другие ресурсы для успешной миграции).

Каждый пятый респондент (20%) имеет *намерение к внутренней миграции*, то есть испытывает желание переехать в другой город или регион Казахстана. Казахи и представители малочисленных этносов чаще проявляют намерение к *внутренней миграции* (21,4% и 19,9%), чем русские (13%). К регионам, где наблюдается самый высокий потенциал к *внутренней миграции*, можно отнести прежде всего Туркестанскую область, где каждый третий респондент (34,3%) хотел бы переехать в другой город/регион Казахстана, а также Павлодарскую, Атыраускую, Кызылординскую, Костанайскую и Жамбылскую области, где доля потенциальных внутренних мигрантов составляет от 22% до 25%. Самыми привлекательными для внутренней миграции являются города Алматы (30,8%), Нур-Султан (25,0%) и Алматинская область (16,8%).

*Намерение к внешней миграции* отмечают 16,0% респондентов. Сравнительно более высокий потенциал к *внешней миграции* можно отметить среди молодежи Павлодарской (24,8%) и Алматинской (20,3%) областей. *Желание выехать за пределы страны* проявляют чаще русские (20,2%) и представители других этносов (28,8%), чем казахи (13,9%). Сельская молодежь значительно реже проявляет намерение к внешней миграции (12,7%), чем городская (20,9%), но чуть чаще – намерение к внутренней миграции.

Чем хуже оценки материального положения своей семьи и перспектив на ближайший год, тем чаще у респондентов возникает желание уехать в другую страну. Те, кто в ближайшем будущем ожидает позитивные перемены в своей жизни, чаще имеют намерение к внутренней миграции (21,7%), чем пессимисты (9,9%).

Среди молодых людей, кто в ближайшее время либо в будущем намерены выехать за рубеж, 39% ставит целью только временное пребывание в другой стране. При этом каждый пятый выезжает для получения образования (20,8%) и еще 18,2% – для временного трудоустройства. К долгосрочной эмиграции намерение проявляют более половины из тех, кто сейчас или в будущем намерен выехать за рубеж. В их числе каждый третий (34,2%) респондент отмечает, что готов переехать для учебы и работы, и при возможности остаться в этой стране. На постоянное место жительства намерен переехать каждый четвертый (26,4%).

В этническом срезе можно отметить закономерность, что в группе потенциальных эмигрантов, казахи в целом чаще нацелены на временный отъезд за рубеж на учебу или работу (суммарно 46,7%) по сравнению с русскими и другими этносами (18,2% и 26,3%). И наоборот, русские и представители других этносов чаще настроены на долгосрочную эмиграцию (81,8% и 73,7%), чем казахи (52,8%). Среди русских респондентов каждый второй предпочитает достичь долгосрочной эмиграции посредством выезда на учебу или работу, представители других этносов чаще нацелены сразу на выезд на ПМЖ (44,7%).

В то же время намерение к смене гражданства Казахстана выразили только 5% всей опрошенной молодежи (полностью уверены – 2,1%). Готовность к смене гражданства в случае эмиграции выразили: 3,1% всех опрошенных казахов, 11,4% русских и 11,6% представителей других этносов.

4,6% молодежи приграничных регионов имеют серьезные намерения к эмиграции (временной или постоянной) в другую страну, с четко выбранным направлением и соответствующей подготовкой к переезду (группа определившихся потенциальных эмигрантов). В их числе 1,4% готовы к выезду в определенную страну уже в ближайший год. Этнический срез показывает, что в ближайший год с высокой вероятностью уедут из страны: 0,6% казахов, 2,6% русских, 6,8% представителей других этносов. Seriously настроенных, но пока не определившихся с датой отъезда, насчитывается: 2,3% среди всей опрошенной казахской молодежи, 4,2% – среди русских, 9,6% – среди других этносов. Еще 10,7% всей опрошенной молодежи имеют намерения к эмиграции, но находятся в состоянии раздумий и выбора, а также поиска возможностей для выезда (группа колеблющихся или неопределившихся потенциальных эмигрантов).

В «пятерку» стран, наиболее привлекательных для эмиграции, вошли: Россия (предпочли 4% от всех опрошенных), Турция (3,2%), США (2,4%), Южная Корея (2%) и страны Европы (1,7%). Среди потенциальных эмигрантов русской национальности фактически три четверти (76,4%) хотели бы переехать в Российскую Федерацию, и еще каждый десятый – в страны Европы. Среди казахов предпочтение отдается Турции (28,5%), США (20,6%) и Южной Корее (16,4%). Среди представителей других национальностей чуть более трети (36,8%) предпочитают переезд в РФ и еще 18,4% – в страны Европы. Девушки чаще, чем юноши выбирают Турцию, Южную Корею и страны Европы. Чем старше молодежь, тем более востребованной становится эмиграция в Турцию, чем младше – тем чаще выбирают США и страны Европы.

Потенциальные эмигранты, выбравшие РФ, чаще других имеют серьезные намерения к переезду, среди них 15% уже готовятся к переезду в ближайший год, 28,8% – имеют серьезные намерения, но еще пока не определили дату. В отношении других стран из первой «пятерки» в большинстве случаев молодежь пока только имеет желание уехать в другую страну, но это не целенаправленная подготовка к эмиграции.

*В ближайший год значительной эмиграции этнических русских на историческую родину не прогнозируется.* В частности, намерение к переезду в Россию в целом демонстрируют 13,7% от всей опрошенной русской молодежи, в том числе в ближайший год в РФ возможно уедут 2,6% русской молодежи, еще около 11% не определились или откладывают эмиграцию, что возможно отчасти связано с напряженной ситуацией из-за российско-украинского военного конфликта.

Среди факторов, которые могут способствовать «выталкиванию» казахстанской молодежи за рубеж, в первую очередь, можно назвать *неуверенность в своих возможностях успешно реализовать свой личностный потенциал у себя на родине.* Почти половина (46,3%) опрошенных

придерживаются мнения, что в Казахстане нет возможности добиться успеха и признания, полностью реализовать себя. Подтверждением «выталкивающей» роли этого фактора является то, что среди эмигрантов с серьезными намерениями к отъезду из страны более 60% не удовлетворены возможностями для самореализации молодежи.

Также в числе основных факторов, *выталкивающих* из страны, большинством потенциальных эмигрантов были названы: выезд или планирование отъезда за границу своего близкого окружения (47,2%) и нежелание жить в стране, где есть коррупция и чиновничий произвол (46,3%). Каждый четвертый потенциальный эмигрант испытывает страх, тревогу по поводу возможного ухудшения политической ситуации в Казахстане в будущем (25,7%) и не чувствует, что есть гарантия защиты своих прав (25,7%). 18,6% отмечают ухудшение экономического положения своей семьи и невозможность нормального существования в Казахстане. Для определенной части потенциальных эмигрантов выталкивающими факторами является наличие различных проявлений дискриминации. В частности, наличие: давления из-за незнания казахского языка (22,5%), преследования за свое мнение (20,5%), дискриминации из-за своей национальности (19,2%), притеснения из-за своей сексуальной ориентации (8,5%). Специфическим, для сложившейся в Казахстане ситуации, выталкивающим фактором стало нежелание молодежи служить в казахстанской армии (12,1%).

Главными притягивающими *факторами* к выезду за рубеж потенциальными эмигрантами были выделены (более 50%): желание найти высокооплачиваемую работу (81,4%), иметь возможность лучше реализовать свой потенциал и способности, найти интересную работу (75,9%), получить более качественное образование (64,8%), иметь возможность получать более качественные медицинские и другие услуги (59,0%), а также найти любую работу (56,0%). Одной из распространенных причин, которую сложно отнести к pull-push факторам, является желание перемен, разнообразия, путешествий (61,2%), что в целом характерно для молодежи как для возрастной группы. Есть и более конкретные причины (притягивающие факторы), когда молодые люди намерены воссоединиться с семьей (22,8%) или в стране прибытия ими получено приглашение на работу, или грант на обучение с хорошими условиями (18,9%).

Анализ данных среди потенциальных эмигрантов по этническому признаку показывает, что казахи и малочисленные этносы более остро воспринимают проблему коррупции и чиновничьего произвола в Казахстане. Более трети среди русских и других этносов отмечают «выталкивающий» фактор в виде дискриминации из-за незнания казахского языка, а также около четверти – дискриминацию по этническому признаку (среди казахов в меньшей степени, но также отмечаются «выталкивающие» факторы в виде этнической и языковой дискриминации – 16,8%). Среди русской молодежи высока доля (30,9%) тех, кто желает уехать из страны по причине тревоги по поводу ухудшения политической ситуации в Казахстане. Около трети среди малочисленных этносов не чувствуют, защищенности своих прав.

У большинства респондентов, намеревающихся переехать в другую страну, нет условий для успешного переезда. В частности, только 21,2% потенциальных эмигрантов имеют приглашение на работу или грант на обучение и 23,1% включены в программу поддержки для иммигрантов (или переезда соотечественников). Чуть более половины знают язык страны прибытия (51,8%), 45,6% знают законы этой страны и 41,0% имеют финансовые сбережения на проживание после переезда.

Этнический срез показывает, что среди русской молодежи, имеющей намерения эмигрировать (преимущественно в РФ), более трети (36,4%) уже включены в программу поддержки иммигрантов (или переезда соотечественников),

каждый пятый (20%) получил приглашение на работу или грант на образование. Знание языка и законов страны прибытия, а также наличие родных и друзей придают уверенности этой группе несмотря на то, что лишь 38% из них имеют финансовые средства для проживания.

В числе главных рисков для переезда в другую страну чаще назывались: расставание с близкими (23,5%), недостаточный уровень профессиональных навыков, образования для успешного трудоустройства (22,8%). Также потенциальные эмигранты видят для себя риски, с которыми есть вероятность столкнуться в стране прибытия: рост безработицы (18,6%), негативное отношение к иммигрантам (16,6%), ужесточение законов в отношении иммигрантов (15,3%), экономический спад (13,7%). Также есть страх потерять сбережения и не найти источник дохода (17,6%) и реже – остаться в одиночестве, без друзей (12,1%).

Прогноз рисков в значительной степени зависит от страны прибытия. Наиболее распространенные опасения в отношении ситуации в РФ – это рост безработицы (26,3%) и экономический спад (20%). Также необходимо отметить, что те, кто намерен эмигрировать в Россию, чаще других боятся такого явления как военные действия/военная мобилизация – 16,3% (средний показатель – 9,1%).

Среди тех, кто выбрал Турцию, чаще всего есть страх потерять близких, оставшихся в Казахстане – 30%, а также остаться без сбережений, доходов (23,4%) и в одиночестве, без друзей (18,8%).

Кто намерен выехать в США, чаще других отмечали, что опасаются негативного отношения к иммигрантам (31,9%), а также чаще испытывают страх остаться там в одиночестве – 17% (в среднем – 12%).

Выбравших в качестве страны прибытия Южную Корею, в высокой степени беспокоит проблема потери близких, оставшихся в Казахстане (46,2%), а также возможный рост безработицы в стране (25,6%).

### *Выводы к Главе №3*

Большинство среди всех опрошенных молодых людей либо работают (43,2%), либо учатся (36,8%). Лишь 8,4% опрошенной молодежи совмещают учебу и работу. Что касается категорий, на данный момент выключенных и из трудовой занятости и образовательного процесса, то в частности: 6,2% – заняты уходом за детьми или больными родственниками; к безработным можно отнести 3,1% респондентов; к категории NEET (не учатся, не работают и не ищут работу) – 1,9%. Доля нетрудоспособной по причине инвалидности молодежи составляет 0,4%.

*Наиболее востребованными сферами трудовой занятости* (где уже работают или ищут работу респонденты) являются образование (13,1%), торговля (12,0%), сфера услуг (11,7%). Последние две сферы – не требуют высокой квалификации, но там чаще всего есть вакансии. От 7% до 9% респондентов заняты/ищут работу в таких отраслях, как строительство (9%), здравоохранение и социальные услуги (8,1%), государственное управление и оборона (7,4%), искусство, культура, развлечение, туризм (7,4%). Примерно в одинаковой мере востребованы отрасли, где требуются квалифицированные технические специалисты, такие как транспорт, информация и связь, обрабатывающая промышленность и энерго- и водоснабжение (от 5% до 6%).

Можно отметить тенденцию, что с возрастом идет отток из сфер, где нужна менее квалифицированная рабочая сила в отрасли, где требуется уже более высокая квалификация. Так, к примеру, чем старше респонденты, тем реже они работают в сфере услуг, торговли, развлечения, отдыха, туризма. И наоборот, с возрастом заметно выше востребованность сферы образования, здравоохранения,

госуправления, информации и связи, профессиональной и научной деятельности, промышленности, транспорта.

Половина опрошенных респондентов считает, что молодежь в месте их проживания постоянно сталкивается с проблемами трудоустройства (50,3%). 36,4% опрошенных утверждают, что молодые люди испытывают трудности с трудоустройством по специальности, но нет проблем с работой, не требующей специальных профессиональных навыков. Лишь 8,8% молодых людей считают, что проблемы с трудоустройством у молодежи отсутствуют.

*Главными препятствиями для трудоустройства молодежи*, по мнению большинства опрошенных молодых людей, являются отсутствие опыта работы (42,2%), низкая заработная плата (42,2%) и отсутствие рабочих мест в месте проживания (37,3%). Чаще всего городская молодежь считает, что трудоустроиться молодым людям мешает отсутствие опыта работы (49,9%) и низкий уровень заработной платы (45,9%). Для сельской молодежи барьером для трудоустройства, прежде всего, является отсутствие рабочих мест в месте проживания (50,7%).

На второе место вышла группа проблем, которые вызваны несовершенством системы образования: низкая конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда (19,1%) и несоответствие полученных профессиональных навыков требуемым на рабочем месте (18,6%), а также наличием проявлений коррупции среди работодателей (19,5%).

Как показал опрос, более трети молодежи (35,1%) лично или опосредованно сталкивались с опытом временной трудовой миграции, то есть они сами выезжали на заработки в другие населенные пункты или знают на примере родственников, выезжающих на заработки в другую местность.

Если анализировать данные в расчете от всей опрошенной молодежи, то:

- в целом 30% молодежи приграничных регионов Казахстана имеют личный или опосредованный опыт *временной трудовой миграции внутри страны*. В их числе 18,5% знакомы с внутриобластной миграцией, 11,5% – с межобластной. Наиболее привлекательными внутри страны регионами для выезда на заработки, как свидетельствуют данные опроса, являются г. Нур-Султан (12,2%), Алматинская (14%), Атырауская (10,5%) и Акмолинская (10,0%) области, а также г. Алматы (9,6%).

- 4,4% опрошенной молодежи имеют опыт *внешней временной трудовой миграции* (лично или через опыт близких людей). В их числе 2,3% от всей опрошенной молодежи имеют опыт трудовой миграции в Россию, 0,6% – в Южную Корею, 0,4% – в США.

Если посмотреть образовательный уровень молодежи, имеющей опыт (личный или опосредованный) *выезда в другую страну*, то более трети из них имеют среднее специальное/профессионально-техническое образование, более трети – еще учатся в школе или только закончили ее, каждый пятый – имеет высшее образование.

Трудовая миграция неразрывно связана с социально-экономическими условиями в регионе, которые становятся причинами, побуждающими людей уезжать в другие города или страны на поиски работы. Как показал опрос, для подавляющего большинства молодых людей и их родственников выталкивающими факторами (push факторы), которые вынуждают выезжать на заработки в другие страны, являются низкая оплата труда (58,6%) и нехватка рабочих мест по месту проживания (32,2%).

Важным фактором, мотивирующим к внешней трудовой миграции (pull фактор), являются лучшие условия труда в стране прибытия (18,4%). Менее важными при принятии решения о выезде на заработки в другую страну являются такие мотивы, как наличие более доступных и широких государственных гарантий

в стране пребывания (5,7%), возможность карьерного роста (3,4%), облегченность процедур приема на работу и получение жилья (по 2,3%). Таким образом, зачастую трудовые мигранты имеют целью получение высокой заработной платы, и значительно реже – реализацию своей профессиональной карьеры. Таким образом, выталкивающие факторы имеют значительно более сильное воздействие на принятие решения о временной трудовой миграции в другие страны, чем притягивающие факторы в стране прибытия.

В то же время вопрос карьеры и профессиональной реализации остается важным для молодых людей. Респонденты, планирующие переехать из Казахстана, чаще считают, что добиться карьерного роста легче в той стране, куда они хотели бы уехать (44,3%). Одновременно с этим каждый третий потенциальный эмигрант (33,9%) считает, что успешную карьеру можно осуществить в Казахстане. Обращает на себя внимание то, что казахская молодежь чаще говорила о том, что карьерного роста легче добиться в Казахстане, тогда как большинство русских и представителей других этносов придерживаются мнения, что карьеру легче построить в другой стране.

Наиболее привлекательными странами для молодежи, с точки зрения возможностей для продвижения по карьерной лестнице, как показали итоги опроса, являются Россия (33,1%), США (17,6%), Турция (16,2%), Южная Корея (11,0%) и страны Европы (10,3%).

Шансы трудоустройства специалистов своего уровня в городе/стране, в которую планируют переехать, большинство респондентов оценивают достаточно хорошо. Так, 30,6% считают свои возможности трудоустройства высокими и 27,4% средними.

Анализ данных показывает, что лишь 16,6% из потенциальных трудовых мигрантов продумывают свою стратегию трудоустройства в другой стране заранее, а именно до переезда планируют найти работу по специальности через интернет/Посольство/Агентство. Большинство потенциальных эмигрантов собираются либо заняться поиском работы по специальности после переезда (23,8%), либо пока устроиться на любую работу, а потом освоившись пытаться найти работу по своему профилю с прежним багажом знаний (13,4%), или переучившись (7,5%).

#### *Выводы к Главе №4*

Как показали итоги исследования, подавляющее большинство (68,2%) обучающейся молодежи, планируют продолжить свою учебу в Казахстане, 18,9% хотят продолжить обучение за рубежом и 12,9% молодых людей не намереваются продолжать обучение. Анализ данных в разрезе образования респондентов показал, что чаще других намерение продолжить обучение за рубежом выражает молодежь, имеющая высшее и послевузовское образование (соответственно 42,3% и 33,3%). Среди городской молодежи, по сравнению с сельской, сравнительно выше доля планирующих обучаться за рубежом (соответственно 22,7% и 16,3%). Среди намеревающихся обучаться за рубежом больше девушек (юноши – 14,2% и девушки – 23,3%), молодежи в возрасте 24-28 лет (33,3%), а также молодых представителей русской и других национальностей (казахи – 17,5%, русские – 22,3% и другие – 25,7%).

Основными причинами, по которым молодые люди выбирают обучение в казахстанских вузах, являются *нежелание родителей отпускать своих детей в другую страну* (36,5%). Следует отметить, что 31,4% свой выбор объясняют тем, что казахстанские образовательные учреждения дают качественное, достойное



образование (31,4%). И 30,4% выбирают комфортное проживание с родителями, то есть по этой причине выбирают обучение в Казахстане.

В числе pull-push факторов для казахстанской молодежи для обучения в зарубежных вузах назывались: качественное образование в зарубежных вузах (62,1%), возможность установления международных профессиональных и деловых контактов (35,5%), востребованность дипломов зарубежных вузов и перспективы карьерного роста (31,4%), возможность повидать мир и расширить кругозор (29,6%). Также привлекательными для каждого четвертого потенциального мигранта является более высокий рейтинг организаций образования (25,4%), возможность изучать языки (23,1%). Каждый пятый отмечает более высокие возможности поступить на бюджетное место. В то же время, в числе основных недостатков образования в Казахстане молодые люди отметили необходимость сдавать тестирование (ВОУД, ЕНТ) – 23,7%, недостаток возможностей для самореализации и построения карьеры (9,5%), трудности с трудоустройством после окончания вуза (6,5%), неразвитость интересующей сферы деятельности (4,1%) и отсутствие образовательных учреждений с необходимым профилем подготовки (3,0%).

Среди потенциальных образовательных мигрантов, намеренных выехать за рубеж, более трети (34,3%) не намерены возвращаться в страну. Каждый десятый еще не определился с выбором. Можно отметить, что среди казахской молодежи, планирующей обучение за рубежом, намереваются остаться в другой стране каждый четвертый (26%), среди других этносов – более половины (русские – 51,6%, другие этносы – 57,9%).

Чаще всего информацию об обучении за рубежом молодые люди узнали из социальных сетей (41,8%), средств массовой информации и интернета (41,2%). 21,4% респондентов при поиске информации об обучении за рубежом опираются на советы родных и друзей. Также свою лепту в процесс популяризации зарубежного образования среди молодежи вносят отечественные образовательные учреждения. 12,0% опрошенных молодых людей утверждают, что об обучении за рубежом узнали по месту своего обучения.

В приграничных регионах имеет место практика привлечения казахстанской молодежи в российские вузы. Так, 15,3% участников опроса отмечают, что сталкивались со случаями, когда в школе учителя ориентировали учеников на обучение в вузах России. 12,5% молодых людей отмечают, что они и их одноклассники в выпускных классах готовились к сдаче единого государственного экзамена (ЕГЭ), проводимого в России. Такое же количество молодежи получали приглашение поступать в вузы соседнего государства (12,5%). По утверждению 14,8% молодых людей, в российские вузы поступали многие их одноклассники. Чаще о применении таких практик привлечения казахстанских студентов в российские вузы говорила городская молодежь.

## РЕКОМЕНДАЦИИ

Учитывая комплексный характер проблем, рассмотренных в данном аналитическом отчете, реализация мер по улучшению ситуации в сфере миграции молодежи также должна носить комплексный, межотраслевой, превентивный характер. Рекомендации даны в соответствии с задачами проекта, в частности:

**1. Изучить миграционные настроения (намерения и установки) в молодежной среде; оценить социальное самочувствие казахстанской молодежи по критериям; выявить ключевые push-pull факторы внутренней и внешней миграции молодежи.**

Министерству информации и общественного развития:

Необходимо проведение исследования по социальному самочувствию среди представителей неказахской молодежи на предмет наличия негласных барьеров в процессе профессиональной, образовательной, общественно-политической самореализации в Казахстане, проявлений дискриминации по языковому и этническому принципу. На основе исследования, Правительству Республики Казахстан выработать ряд рекомендаций по созданию равных возможностей по реализации молодежью своего потенциала вне зависимости от этноса и языковых навыков.

Разработать программу и с определенной периодичностью проводить мониторинговые исследования по вопросам дискриминации и миграционных настроений.

Провести социологические исследования с целью выявления настроений в среде временных и постоянных эмигрантов в странах основных направлений миграции (Россия, Турция, США, Южная Корея, страны Европы, Китай).

Провести глубинное комплексное межотраслевое исследование ситуации в языковой сфере с выработкой конкретных мер по эффективному и безстрессовому обучению казахскому языку и снижению социальной напряженности в этом вопросе.

Провести исследование причин снижения значимости гражданской идентичности среди молодежи.

Провести исследование по поводу отношения молодежи к срочной службе в Вооруженных силах РК.

Предусмотреть систему нефинансовой поддержки представителей современных искусств для расширения возможностей самовыражения творческой молодежи. Совместно с МИО в двух-трех городах экспериментально выделить помещения под арт-резиденции для проведения арт-мероприятий, выставок, образовательных семинаров по современному искусству и другого.

Местным исполнительным органам, Министерству информации и общественного развития:

Опрос показал, что в таких регионах как Западно-Казахстанская, Северо-Казахстанская, Жамбылская, Павлодарская, Алматинская, Мангистауская области наблюдаются сниженные показатели социального самочувствия молодежи. В данных областях необходимо провести дополнительные исследования ключевых проблем, снижающих оптимизм молодежи, а также распространенность проявлений различных видов дискриминации (по языковому признаку, по уровню материального благосостояния, уровню образования и др.)

## **2. Изучить перспективы внешней миграции. Выявить основные тенденции и определить особенности трудовой миграции.**

### Правительству РК:

Создать государственное агентство для помощи временным (возвратным) трудовым и учебным мигрантам, выезжающим из Казахстана. Агентство должно взять на себя роль по предварительному информированию мигрантов о законах и условиях страны прибытия, возможных рисках, необходимости страхования и т.д., проведению языковых курсов (по сниженной стоимости) в объемах востребованных навыков, а также общей консультационной и информационной поддержки во время трудовой миграции. В функции агентства можно включить анализ потоков трудовой и учебной миграции.

### Министерству труда и социальной защиты населения:

Усилить анализ данных по эффективности работы государственных центров занятости. Ориентировать работу центров занятости на индивидуальный подход к каждому соискателю, предусмотреть разработку индивидуального плана трудоустройства, профориентацию и консультацию на всех этапах становления молодого специалиста.

Предпринять ряд материальных и нематериальных мер для мотивации работодателей к развитию института менторства и наставничества в организациях и на предприятиях. Усилить акцент на необходимость развития HR работы на предприятиях, когда HR-менеджмент отвечает не только за подбор и оценку персонала, но и за его адаптацию, развитие, обучение, мотивацию, то есть тех аспектов, которые на данный момент слабо развиты, но от них в высокой степени зависит успешная реализация специалистом своих профессиональных амбиций.

Предпринять ряд конкретных мер по стимулированию работодателей к соблюдению принципа меритократии при подборе кадров.

Разработать программу мер, направленных на четкое соблюдение законности и исключение дискриминации по этнической, гендерной, возрастной и иным характеристикам при найме и продвижении кадров. Создать атмосферу «нулевой терпимости» к фактам любых видов дискриминации при приеме на работу.

Повышать престиж рабочих профессий, показывать примеры успешной профессиональной самореализации специалистов со средним специальным и профессионально-техническим образованием, постоянно информировать об их востребованности на рынке труда Казахстана.

Проанализировать эффективность работы государственных программ содействия занятости и поддержки МСБ. Провести исследования по поводу барьеров и проблем в процессе имплементации мер государственной политики содействия занятости молодежи. По мере необходимости внести коррективы в программы, адаптировать их к изменившимся условиям постпандемийного периода.

Провести исследование среди лиц, имевших недавний опыт выезда на заработки в другие страны, выявить основные риски для трудовых мигрантов, их мотивы, причины выезда, успешность достижения целей выезда и др. для последующей разработки соответствующих документов (Концепции, Программы) с мерами поддержки казахстанцам – временным трудовым мигрантам.

### 3. Выявить основные тенденции и определить особенности учебной миграции.

#### Министерству науки и высшего образования:

Сделать бесплатным обучение в государственных вузах Казахстана на казахском языке. Или предусмотреть существенную скидку для жителей региона присутствия.

Стратегически определить цель развития государственных вузов на достижение не только позиции *лидеров рынка высшего образования* в стране, привлекательных для абитуриентов как внутри страны, так извне, но и стать *ведущими субъектами научной экспертизы в стране*. Повысить интеграцию образования и науки. Ведущая позиция государственных вузов будет стимулировать к качественному росту в целом казахстанского рынка образования.

Результатом развития рынка высшего образования в стране должно стать превращение Казахстана в *международный образовательный хаб в среднесрочной перспективе*.

Качественно улучшить руководящий и преподавательский состав государственных вузов страны. Разработать прозрачную и измеримую систему оценки успешности деятельности казахстанских государственных вузов на основе масштабного комплексного междисциплинарного исследования, с привлечением аналитического потенциала независимых экспертов, а также с широким общественным обсуждением.

Постепенно увеличить объем финансирования государственных вузов страны до уровня, сопоставимого с финансированием Назарбаев Университета. Улучшить материально-техническую оснащенность, особенно в вузах, где ведется подготовка высококвалифицированных технических специалистов.

Вести радикальные меры по борьбе с коррупцией и нарушениями академической честности в казахстанских вузах. Разработать соответствующую Программу и План по ее реализации. На ежегодной основе проводить мониторинг уровня коррупции посредством анонимных опросов студентов государственных вузов.

Определить количество групп с русским языком обучения в каждом государственном вузе и гарантировать, что они не будут сокращены в ближайшие 10-15 лет. Таким образом, будет сокращен отток русскоязычного населения, а также наметится приток образовательных эмигрантов из сопредельных государств (в частности РФ).

#### Совместно с Министерством труда и социальной защиты населения:

Обеспечить соответствие содержания образовательных программ потребностям потенциальных работодателей, а также новым тенденциям развития науки и технологий. На постоянной основе вести мониторинг соответствия образовательного заказа на специалистов с высшим образованием в организациях образования, финансируемых из республиканского бюджета потребностям рынка труда Казахстана.

Проанализировать основные барьеры на пути более тесного сотрудничества государственных вузов и работодателей, принять соответствующие меры по их устранению. Результатом этой работы должно стать *увеличение финансовой и нефинансовой поддержки вузов со стороны работодателей/бизнеса*.

#### Министерству просвещения:

Повышать качество образования в отечественных организациях профессионально-технического образования. Обеспечить соответствие

содержания образовательных программ потребностям отечественного рынка труда, а также новым тенденциям развития науки и технологий.

На постоянной основе вести мониторинг соответствия образовательного заказа на подготовку специалистов с техническим и профессиональным образованием в организациях образования, финансируемых из республиканского бюджета потребностям рынка труда Казахстана.

Разработать методику преподавания казахского языка по методикам экспресс-обучения на примере зарубежных аналогов. Эту методику распространить не только на младшие группы молодежи, но и на более взрослые группы, в том числе иммигрантов, приезжающих в Казахстан на обучение и работу.

Приступить к реализации мер по профориентации школьников, в частности, в соответствии с продекларированной ранее Концепцией развития системы профориентации и диагностики. Периодически (раз в 3 года) замерять успешность предпринимаемых мер.

Совместно с Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности:

Предпринять меры по выравниванию возможностей сельских и городских школьников и студентов колледжей в контексте материально-технического обеспечения преподаваемых дисциплин, качественного состава преподавательского состава, обеспечения компьютерами, высокоскоростным интернетом.

### III. РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРТНОГО ОПРОСА

#### 1. Социальное самочувствие молодежи как фактор усиления/ослабления миграционных настроений

Фактически все эксперты отмечали, что молодежь – это очень разнородная социальная группа, проблемы, запросы и социальное самочувствие которой могут сильно различаться в зависимости от места проживания, возраста, уровня образования, материального статуса, языковых навыков, уровня квалификации и т.д. Поэтому изучение условий жизни, интересов, настроений молодежи должно проводиться с учетом этой дифференциации.

По мнению экспертов, реже испытывает социальное напряжение наиболее молодая группа – до 18 лет. Молодежь старше 18 лет в большей мере погружена в социально-экономический и политический контекст общественной жизни, так как активно вступает во взрослую жизнь, получая дальнейшее образование, устраиваясь на работу, вступая в брак и заводя детей. Поэтому чем старше возрастная группа, тем с большим количеством «взрослых» проблем она сталкивается, а, следовательно, имеет сравнительно более низкое социальное самочувствие.

Материальное положение семьи также в значительной мере влияет на социальное самочувствие молодежи. При низком материальном благосостоянии, когда решение экономических проблем становится приоритетным, на задний план отодвигаются остальные аспекты жизни, в том числе самореализация, общественная активность.

*«Есть молодежь, которая удовлетворена своей жизнью и есть, которая не удовлетворена своей жизнью. Наверное, в этом то и проблема. Ведь большей частью она, наверное, не удовлетворена и эта часть молодежи – старше 18 лет, которая вышла из школьного возраста, которая озадачена решением вопросов становления, как взрослого человека. То есть, это получение специальности, это получение работы, это создание семьи, это строительство карьеры ... В возрасте от 14 до 17 лет – это еще подростки, это еще школьный возраст. Здесь, наверное, больше межличностных отношений, семейных отношений, отношений со школой, с учителями. Здесь, я бы сказала, еще дети» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«Те, кто в не очень обеспеченных семьях, у кого есть реальные материальные затруднения, тех, в первую очередь, волнуют экономические вопросы. Те, кто живет более благополучно, те дорастают до каких-то общественно-политических, наверное, заключений. Я не скажу, что это 100 % такая закономерность, но здесь есть некая связь» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

Молодежь – это высокомобильная социальная группа, которая в силу своей возрастной специфики легко включается в миграционные процессы. Основной мотив для мобильности молодежи – поиск лучшего качества жизни. Ослабление последствий пандемии также будут усиливать мобильность молодежи.

*«Молодежь – это такая группа населения, которая будет всегда в поисках лучшей жизни, которая всегда будет путешествовать, которая достаточно мобильная и очень часто подается в миграцию. По образовательным мотивам, по трудовым мотивам. Но я считаю, что главный фактор – это то, что молодежь не только в Казахстане, но и во всем мире очень мобильна... И сейчас, когда уже ослабли последствия пандемии, связанной с COVID-19, сейчас*

**молодежь еще больше будет мигрировать» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

Социологические исследования, проводимые в последние годы в Казахстане, по мнению эксперта, свидетельствуют, что молодежь остро чувствует и считает неприемлемым существующий разрыв между бедными и богатыми, незащищенность прав граждан, особенно из числа малообеспеченных, уязвимых слоев населения. Среди молодежи распространено мнение, что государство не прислушивается к мнению молодого поколения, не предпринимает ожидаемых им мер.

Важным фактором, влияющим на миграционные настроения казахстанской молодежи, является ощущение социальной несправедливости, под которой они понимают сниженные возможности найти работу, материально обеспечить семью, получить специальность, повысить квалификацию. В случае если эти возможности не обеспечены в своей стране, молодежь начинает думать о том, чтобы реализовать эти потребности в другом государстве. Миграция может стать своеобразным проявлением протеста, как выражение несогласия с текущими условиями жизни, если насущные потребности молодежи остаются неудовлетворенными или молодежь сталкивается с проявлениями социальной несправедливости по отношению к другим группам людей. Если молодежь считает, что она достойна лучшего качества жизни, она быстрее принимает решение о переезде в другую страну. Важным аспектом, влияющим на самочувствие молодежи, является ощущение безопасности.

*«Мы выявили то, что молодежь не совсем удовлетворена ситуацией и есть определенные вещи, которые они хотели бы исправить. Например, многие представители молодого поколения не удовлетворены правами граждан. Они считают, что недостаточно прав у бедных людей, что есть разрыв в социальном статусе среди населения, особенно большая разница между бедными и богатыми. Молодежь хотела бы, чтобы этот разрыв сократился... Молодые люди полагают, что наше государство недостаточно уделяет внимания уязвимым слоям населения. Например, бедным гражданам или людям с ограниченными возможностями. Вот эти категории людей, по мнению молодежи, должны быть услышаны нашим государством, и оно должно что-то сделать для них» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

*«Если говорить о молодежи, то она также считает, что государство недостаточно слышит молодых людей. Они хотели бы, чтобы государство больше уделяло внимания проблемам молодежи, проводило различные мероприятия и программы, создавало бы больше возможностей для молодежи, включая участие в политических процессах» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

*«Если будет сохраняться такая социальная несправедливость, какая имеется сейчас в Казахстане. Если огромные слои молодежи будут проживать в бедности, как сейчас, а социальные лифты не будут работать, то, боюсь, что они отправятся на заработки в другие, более благополучные страны. Где у них будет возможность найти работу, вовремя получать заработную плату, посылать деньги домой для поддержки своих семей. Кроме того, они смогут приобрести там специальность, повысить квалификацию и т.д. То есть, все зависит от того, какая будет у нас внутренняя ситуация» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

*«Да, я считаю, что молодежь как раз-таки такая группа, которая чаще и больше всего реагирует и выражает протесты. Я уеду и не буду жить в этой*

стране, меня здесь ничего хорошего не ждет. Я считаю, что да, это является протестным настроением, выражением протестного настроения. Потому что молодежь думает, что она в состоянии начать новую жизнь, что достойна лучшей жизни в другой стране, в лучшей стране. В той стране, где качество жизни лучше, где безопаснее» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

Миграция в определенной мере является формой протеста против коррупции, nepотизма, кумовства. И особенно актуально это недовольство в отношении сложившейся системы приема на работу «своих» людей. Эта несправедливость в высокой степени возмущает молодежь, которая сталкивается с несправедливым отбором соискателей на рабочее место. Та молодежь, которая уже отучилась за рубежом, имеет представление о том, как должна правильно работать система отбора кадров. И поэтому, возвращаясь в Казахстан, неизбежно сталкивается с разочарованием, понимая, что в своей стране сложно найти достойное рабочее место без связей и протекционизма, даже обладая дипломом престижного вуза и хорошими профессиональными навыками.

«Есть очень много молодежи, которая не довольна. Не довольна коррупцией. Многие ведь уехавшие не смогли устроиться на работу. Они прекрасно понимают, что здесь коррупционная составляющая играет очень важную роль. Это кумовство, это протекционизм. И, естественно, это становится причиной, в этом выражается этот протест против существующей системы» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).

«Молодых людей эта тема несправедливости, тема nepотизма, коррупции, она их не устраивает. Многие ребята, которые учатся за рубежом, получается они видят, как все происходит в другой стране, как там все устроено. Они наблюдают за теми процессами, которые там идут, как там все организовано. И, когда они приезжают сюда и видят, что здесь тоже могло бы быть все организовано и вот так вот все четко работать... И вот это вот если бы не, их не устраивает. То есть, когда они обладают там дипломом с какой-то там специальностью, стажировками за рубежом, со знанием двух языков, приходят устраиваться на работу и проигрывают кому-то, кто является родственником кого-то, то, конечно, это прямо сильно рушит воздушные замки» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

Большинство экспертов считают, что в основе решения молодых людей к внешней миграции могут лежать протестные мотивы, но все же основным и решающим мотивом к миграции является желание жить в более экономически развитом государстве, с более комфортными условиями жизни. Поэтому, когда отток молодежи становится массовым, это говорит о том, что, в первую очередь, присутствует неудовлетворенность уровнем социально-экономического развития страны, а, следовательно, и прогнозируемыми личными перспективами. Эмиграция – своего рода пассивный протест молодежи, который не переходит в политическую плоскость, но говорит о наличии серьезных проблем, выталкивающих будущее трудовое поколение из страны.

«Одной из основных причин как выезда из Казахстана за границу, так и въезда граждан из других государств в Казахстан – в основе лежит экономическая ситуация. Уезжают туда, где считают, что экономическая ситуация лучше и приезжают к нам из тех стран, где экономическая ситуация хуже. С политикой, не думаю, чтобы это было связано очень сильно. Возможно у кого-то есть такие мысли, но не думаю, что это очень большой процент, даже среди молодежи, от тех, кто уезжает, что уезжают именно по политическим



мотивам» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).

«Нельзя сказать, что простым людям, которым тяжело материально, они не думают о политике. Думают. И в какой-то момент, если совсем тяжело, они может быть оказываются в какой-то радикальной части населения, когда их внимание именно к политическим действиям может оказаться приковано. Но до этой точки большинство, я думаю, еще не дошли. И надеюсь, никогда не дойдут. Я думаю, что все-таки на первом плане – это вопросы экономического благополучия и экономической самореализации. Я думаю, это важнее сейчас для наших молодых» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

«В какие страны? Простой принцип. Рыба ищет, где глубже, человек – где лучше. Так как ребятами движет, в первую очередь, стремление к социально-экономическому благополучию, соответственно смотрят на те страны, где выше уровень социально-экономического развития и где, как они считают, и у них есть для этого основания, потому что есть уже успешные примеры, где они могут добиться большего социально-экономического успеха, чем в границах своей Родины» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

«Я думаю, что скорее это личный выбор. Потому что протест – это когда действительно в стране есть совершенно невозможные условия для работы, невозможность существования и так далее. Есть выбор: можно остаться в стране и жить на маленькую зарплату, и можно уехать из страны и жить на хорошую зарплату. То есть, выбор именно в этой плоскости. Выбор не в плоскости, что здесь меня преследуют, и я здесь вообще не могу ничего делать. То есть, вопрос не в этом. Поэтому здесь больше экономический фактор и вопрос перспектив. Поэтому говорить о том, что это протест я бы не стала однозначно. Может быть, это не такой явный протест, ну, это определенная тенденция, которая также говорит о ситуации в экономике» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).

«Эмиграцию сейчас тоже рассматривают как пассивный протест. Что человек не хочет и вот таким образом он голосует ногами, собирается и уезжает. Нет, знаете, я бы не сказала, что это протест, я бы сказала, что это неудовлетворенность. Просто человек хочет найти себе более удобные и комфортные условия. Не исключаю, что есть категория, которая с протестным поведением. Вот они решили, не хочу здесь жить в стране, собрались и уехали, но я думаю, что это все-таки не основная причина. Все-таки в большей степени – это социально-экономическая причина» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

«Я думаю, что в какой-то степени, да, потому что уезжают люди, которые не хотят или, во-первых, не видят своего будущего в Казахстане и не хотят мириться с тем положением, которое сейчас существует. Им не нравится то, что есть большие проблемы в здравоохранении, в образовании, налицо высокий уровень коррупции. Вот эти все вещи влияют на то, что люди протестуют против этого. Протестуют против существующей ситуации. Конечно, они, возможно, не выходят на улицы, потому что они знают, что они могут быть задержаны за это. Они просто уезжают из страны. Это своего рода тоже протест... Многие из них любят свою родину, они выросли здесь. Любят тот город или село, в котором они родились и прожили всю жизнь, но видя всю эту ситуацию, возможно, они сравнивают с другими странами и, к сожалению,

не в пользу Казахстана. Поэтому они решают уезжать. В какой-то степени – это такой протест или отказ от участия в политических или социальных процессах страны, потому что, если ты открыто участвуешь в протестах, то могут быть определенные последствия» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет)**.

Миграция как выражение протестного настроения, по мнению эксперта, может быть присуща более обеспеченным группам населения. Не желая открыто выражать свой протест, они предпочитают уехать в страну с более высокоразвитой экономикой.

*«В какой-то степени, наверное, да. Если человек собирается покинуть Казахстан, значит на ПМЖ (постоянное место жительства), уезжая в другую страну его, конечно, что-то здесь не устраивает. Есть даже такое очень расхожее выражение, что люди «протестуют ногами». Меня здесь что-то не устраивает, поэтому я уезжаю в другую страну, не желая менять ситуацию внутри страны. Скорее да. Соглашусь с тем, что это определенный молчаливый «протест ногами» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.*

С другой стороны, несмотря на то, что прагматичные мотивы к миграции преобладают, осознание социально-экономического отставания Казахстана чревато нарастанием критических настроений в молодежной среде. По мнению эксперта, возможно не нужно препятствовать миграции той части молодежи, которая не имеет возможности реализовать себя на данный момент в Казахстане. Иначе будет аккумулироваться протестный потенциал.

*«В наименьшей степени – это политика, в наименьшей степени. Во всяком случае на уровне осознания тех, кто едет. На первом плане всегда социально-экономические интересы. Но мы должны понимать, что от осознания социально-экономических проблем не так далеко в сторону критики политического строя. Но я бы другое сказала. Судя по событиям января, для Казахстана может быть безопаснее, чтобы вот эта часть молодежи уезжала, чем эта молодежь оставалась. Потому что скопление большого числа, не имеющей возможности реализовать себя, молодежи для нашей безопасности может оказаться гораздо, гораздо большей угрозой, чем отъезд молодежи за границу» **(эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»)**.*

### Группы молодежи, которые чаще мигрируют

С учетом, что миграционные перемещения требуют определенных затрат, то молодежь, которая уезжает, чаще относится к более обеспеченным слоям населения, а также имеет хорошее образование и определенная часть – уже с опытом работы.

*«Для того, чтобы мигрировать тоже нужны определенные ресурсы. Нужны деньги на билет, нужно получить визу, нужны деньги на первоначальные дни и это тоже... Вот Вы спрашивали, «какая молодежь уезжает», есть и с образованием, есть и кто имеет уже какой-то опыт работы и есть, которые имеют уже какой-то минимальный уровень, запас финансовый для того, чтобы устроиться в другой стране» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.*

*«Но опять это все настолько индивидуально. У нас очень часто выезжают не в трудовую миграцию, а вообще в миграцию на ПМЖ люди достаточно высокообеспеченные. Вот парадокс заключается в том, что люди, которые имеют достаточно высокий доход здесь в Казахстане ищут чего-то*

лучшего и большего. И уезжают в более развитые страны, чем Казахстан, имея при этом достаточно денег. Просто, если у вас нет достаточного количества денег, вы не сможете переехать в другую страну, вам не на что будет там жить какое-то первое время. Поэтому да, что-то не устраивает, люди покидают Казахстан. Но это не значит, что это прям такой массовый протест. Не хочу идти митинговать на площадь, просто уезжаю. Это все очень индивидуально и совокупность разных факторов влияет на разные категории эмигрантов» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).

Основными носителями миграционных настроений не всегда может выступать молодежь, с рождения проживающая в городе. Зачастую мигранты из сельской местности, проживающие в городах, чаще намерены мигрировать дальше, так как психологически они уже знают, что такое смена места жительства и не боятся перемен. В этническом отношении, настроения к выезду из Казахстана наблюдаются как у неказахских этносов, так и среди казахской молодежи.

«Ну, вот год назад я сама участвовала, проводила исследования, как раз по миграционным настроениям в крупных казахстанских городах, в разных регионах страны. Больше половины точно молодежи у нас сейчас – это молодежь, которая не родилась в этих городах, она в них уже мигрировала. То есть они уже мигранты по факту. Кто уже начал мигрировать, им уже легче двигаться дальше. Он уже попробовал что это такое поменять место жительства им легче думать о возможности отъезда за границу. Потому что у них какой-то уже опыт изменения своей жизни есть. Это вот, кстати, важный психологический момент» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

## 2. Оценка ситуации и перспектив миграционных процессов

### 2.1 Ситуация с внутренней миграцией

По мнению эксперта, большее беспокойство вызывает процесс внутренней миграции, чем внешней, а именно отток молодежи из сельской местности в города. Помимо того, что происходит старение населения или обезлюдение населенных пунктов, которые становятся бесперспективными. Молодежь уезжает в поисках лучших условий, так как не могут найти себя в условиях села, реализовать свой потенциал.

«У нас, наверно, более остро должен стоять вопрос о том, что молодежь уезжает из районных центров, из сел, из малых городов. Мне кажется, это более актуальная проблема, нежели образовательная миграция за рубеж. Потому что у нас фактически оголяются многие территории. Они остаются без перспектив. Там у нас остаются родители и бабушки-дедушки, то есть все, кто старше 45-ти лет. И потом мы сталкиваемся с ситуацией, когда в деревне остаются 2-3 дома и получается опустение территории. Молодежь не хочет туда возвращаться, потому что они не видят своей перспективы там» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

Опираясь на данные исследований, эксперт отмечает, что для такого региона как Восточно-Казахстанская область, для последнего десятилетия более характерным является акцент на внутренней миграции, чем на внешней, несмотря на приграничное положение региона. Молодежь региона отличается высокой мобильностью. Эксперт говорит о уже сложившейся схеме географического перемещения молодежи, начиная с сельской местности и малых городов в областной центр, и далее либо в крупнейшие города Казахстана, либо за рубеж, чаще всего в Россию.

*«Миграция у нас идет еще внутренняя. В первую очередь, сейчас. В настоящий момент, в последние десятилетия, я бы сказала, основной акцент миграционный, он все-таки на внутренней миграции несмотря на то, что мы пограничный регион. Особенно в том, что касается молодежи. Молодежь у нас очень мобильная, очень подвижная. Раньше я сказала, что у нас существуют достаточно четкий алгоритм, четкая схема. Из сельской местности, из малых городов в областной центр, а из областного центра уже дальше. Либо в столицы: Алматы, Нур-Султан, либо за пределы Казахстана» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

## 2.2 Направления внешней миграции

### Приграничная миграция Миграция в РФ

Наибольшая интенсивность миграционных потоков молодежи в приграничных областях наблюдается в сторону Российской Федерации.

Во-первых, популярной является учебная миграция в РФ, преимущественно в территориально близко расположенные крупные города: Омск, Томск, Оренбург, Новосибирск, Челябинск и другие. В приграничных казахстанских областях исторически сложились отношения с российскими регионами. На миграционные намерения влияет близкое расположение зарекомендовавших себя российских вузов, а также, что для казахстанских студентов образование в российских вузах было бесплатным.

По мнению эксперта, утверждение о большом миграционном потоке в приграничных регионах сильно преувеличено. Скорее можно говорить о таком явлении, как возвратная миграция<sup>23</sup>. Как отмечает эксперт, проведенные исследования показывают, что несмотря на востребованность российского направления, учебная миграция в РФ носит по большей части возвратный характер. Если ранее, до 2008 года (до экономического кризиса) большинство уезжающей молодежи оставались в России, так как были возможности хороших заработков, покупки жилья на выгодных условиях, то после 2008 года ситуация кардинально поменялась и с 2014 года начался возвратный процесс. 2018-2019 годы вновь показали стремление мигрантов оставаться в России. Начало пандемии изменило эту ситуацию в сторону роста возвратной миграции казахстанцев.

*«И так получается, что достаточно близко хорошие учебные заведения, тоже себя зарекомендовавшие. Это в Новосибирском регионе, Томском регионе, в Челябинском регионе. Соответственно, русскоязычные ребята, они часто ориентированы поступать именно в эти вузы. Я не знаю, как сейчас, но еще до 2020 года обучение для казахстанских студентов, оно было бесплатным. И этот момент очень сильно оказывал влияние, потому что те ребята, которые не могли поступить на грант здесь у нас в казахстанских вузах, они уезжали в Российскую Федерацию и там уже поступали уже в российские вузы на гранты и учились у них бесплатно. Но это, что касается студенчества» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

<sup>23</sup> Возвратными мигрантами считаются «лица, возвращающиеся в страну своего гражданства после того, как они были международными мигрантами (краткосрочными или долгосрочными) в другой стране и которые намереваются оставаться в своей собственной стране по крайней мере в течение одного года». Источник: Выдержки из заключительного доклада о работе Целевой группы по измерению круговой миграции – определение и измерение круговой миграции. С.5. Режим доступа: [https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2016/mtg/CES\\_2016\\_3-1602195R.pdf](https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2016/mtg/CES_2016_3-1602195R.pdf)

*«Вы знаете, в приграничных областях – это миф, что очень большой поток миграционный. Это возвратная миграция. Они уезжают учиться, уезжают работать и возвращаются. Это не та классическая миграция, как мы представляем» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

Во-вторых, на миграционные потоки в РФ в высокой степени влияет этнический фактор. Поэтому потоки мигрантов наблюдаются в основном из областей, где в этнической структуре сравнительно высок процент русского населения: Восточно-Казахстанская область, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Костанайская, Карагандинская области. По мнению эксперта, в РФ регионы притяжения для молодежи из Восточно-Казахстанской области – чаще всего регионы Сибири, Алтая.

В то же время, на обучение в РФ выезжают не только этнические русские, но и казахская молодежь, и представители других этносов.

*«Это Восточно-Казахстанская область, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Костанайская, они в большей степени подвержены, а еще Карагандинская. Но здесь уже, как бы, один из основных факторов – это все-таки этнический. Потому что это области, в которых неказахское население имеет высокий процент, пока еще имеет высокий процент. И здесь идет эмиграция именно неказахского населения. И основное направление – это все-таки Российская Федерация. У этих областей исторически сложились отношения с соседними российскими областями» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«На север больше с целью обучения, наверное, дети едут. И там не только этнические русские, славяне, но и этнические казахи. Но опять-таки, это было до февраля. Сейчас период как раз, когда молодежь заканчивает средние школы и активно подается в вузы. Я должна заметить, как сотрудник вуза, что мы получаем очень много заявок на совместные мероприятия, даже не сколько абитуриентов, а студентов, но интерес не такой большой, уже никак раньше» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

По мнению эксперта, выезжает преимущественно молодежь, которая чувствует свою конкурентоспособность на рынке труда, имеющая амбиции для развития своего профессионального потенциала, стремящаяся к более высоким результатам.

*«Какая молодежь? Амбициозная молодежь, как раз стремящаяся к самореализации, чувствующая свою конкурентоспособность и желающая ее еще больше развивать. То есть та, которая не довольствуется тем, что у нее есть здесь и сейчас» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

### Миграция в страны Центральной Азии и Китай

По мнению эксперта, приграничная миграция характерна в основном в отношении выезда в Россию. Миграция в такие страны, как Узбекистан или Кыргызстан не сформировались как тренды. Отъезд молодежи в Китай – чаще всего представляет собой возвратную образовательную миграцию.

*«Ну, например, у нас нет, допустим, тренда переезжать в Узбекистан и Кыргызстан, хотя это тоже соседние страны. Не едут в Китай. Китай – это только учебная миграция и потом, сейчас ужесточение с визами, это тоже сказалось даже на учебной миграции, особенно в период пандемии и после пандемии. Поэтому приграничный тренд, он характерен только для границы с Россией» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор*

социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).

### Миграция в дальнее зарубежье

#### Миграция в Турцию, Южную Корею, ОАЭ

Набирают популярность другие направления внешней миграции. По мнению эксперта, в востребованности того или иного направления играет роль этнический фактор. Эксперт отмечает, что казахская молодежь также активно выезжает за рубеж, как и неказахская. Для молодых казахов популярным направлением является Турция, реже – Южная Корея, еще реже – ОАЭ. Турция привлекательна в силу культурной, религиозной, языковой близости.

Среди молодежи неказахской национальности есть два основных направления – РФ и страны Европы, реже – США и Канада.

Также значение на миграционное настроение может влиять регион исхода. По мнению эксперта, молодежь, проживающая в г.Нур-Султан, чаще рассматривает миграцию в страны Западной Европы, в г.Алматы – в Турцию.

По мнению эксперта, в предыдущие годы основные направления миграции молодежи из г.Алматы и Алматинской области были в первую очередь в РФ, а также в Китай и Турцию, среди более обеспеченной части населения – это страны ЕС, США.

*«Я Вам могу сказать, что по результатам нашего исследования, самым популярным направлением является Турция. Но это, кстати, вот если говорить, что у нас молодежь полиэтническая, вот казахская молодежь ничуть не менее мобильная, ничуть не меньше смотрит на за рубеж, чем неказахская. Просто у них немного разные векторы. Вот у казахской молодежи – это Турция. Турция, иногда звучит Южная Корея, еще реже звучат Арабские Эмираты. Турция в силу культурной близости, религиозной близости, языковой близости очень привлекательна для наших ребят. Неказахи, ребята, смотрят в разные стороны. Там я бы тоже разделила их на две большие группы. Группа, которая смотрит в сторону Российской Федерации, и совсем другая группа, это те, которые смотрят в сторону европейских стран в первую очередь. Во вторую очередь, США и Канада. Но это в меньшей степени. В большей степени уже страны Евросоюза привлекают. Как отличают? Почему так происходит? Я бы сказала, вот, например, в Нур-Султане среди молодежи больше тех, кто смотрит на Западную Европу, в Алматы больше тех, кто смотрит на Турцию» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

*«Алматы, Алматинская область, конечно, в последние годы, если мы говорим об образовании, в топ стран в предыдущие годы входила Российская Федерация – это первое место. Это Китай, это Турция. Конечно, если мы говорим об определенной части населения, то это всегда страны Европейского Союза, это США» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

#### Миграция в США, Канаду и страны Европы

Отмечается тренд трудовой миграции казахстанцев в США в сегменте средней и низкой квалификации, в сфере сервиса. Также привлекательным здесь является уверенность людей в защищенности своих прав, отсутствии коррупции. Также остаются востребованными направления миграции в страны Европы.

*«Но, конечно, в последние годы наблюдается тренд работы в США именно даже в сервисе. То есть мы все еще говорим о мигрантах средней и низкой квалификации» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Я думаю, есть все еще привлекательные страны Европы, причем не Восточной, а именно Западной Европы. Это Германия, Франция, Англия, Италия и, наверное, может быть Испания. И все также популярны США и Канада» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«То есть как бы плохо там не сложилось в социально-экономическом плане людей, которые переехали в страны Северной Америки, они сходятся в одном, что по любому здесь твои права и свободы защищаются больше и лучше и ты можешь добиться какой-то правды. И коррупция не так распространена, как в Казахстане, что вызывает их неудовлетворение» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

### Фактор возвращения на историческую родину

Фактор возвращения на историческую родину, воссоединения с семьей по мнению большинства опрошенных экспертов, на сегодня не является доминирующим в миграционных настроениях молодежи. Все желающие выехать использовали эту возможность в предыдущие годы, после того как открылся «железный занавес». В предыдущие три десятилетия из Казахстана выехало значительное количество этнических русских, немцев, чехов, поляков и представителей других национальностей. Сегодня желание уехать на историческую родину скорее характерно для родителей, чем для самой молодежи. Воссоединение со своей исторической родиной – чаще это просто формальная причина, настоящая подоплека заключается в желании уехать в страну с лучшими социально-экономическими возможностями.

*«Ну, я бы ответила так, что все, кто хотел выехать, они выехали в предыдущие 25 лет. Я могу уверенно сказать. Люди... этнические немцы, чехи, поляки, которых очень мало осталось и даже русские этнические, численность которых существенно сократилась. По результатам уже 2015 года, если я не ошибаюсь, второй большой группой у нас были этнические узбеки уже тогда. А русские, славяне были на третьем месте. Сейчас, конечно, я считаю, что это уже не так актуально» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Для сегодняшней молодежи уже не очень актуальна. Это идея, оставшаяся в головах их родителей, которые по каким-то причинам не уехали, если хотели уехать. Ну, мне кажется, что для большинства тех, кто пережил 90-е годы, распад Советского Союза и остался в Казахстане, я имею в виду неказахов, для них эта идея все меньше и меньше актуальности имеет, хотя нельзя сказать, что она полностью ушла. Но, Вы знаете, мне кажется, что это понятие воссоединение с исторической Родиной, это больше лозунг, больше клише. Скорее за этим стоит стремление найти место с большими возможностями, как раз для экономической и социальной самореализации. Политики здесь, по-моему, нет вообще. Вот просто от слова совсем» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

### Иммиграция в Казахстан

Казахстан до недавнего времени был больше принимающей страной, чем страной исхода. Ситуация меняется, но приток мигрантов (в основном трудовых)

продолжается. В Казахстан в основном приезжают граждане приграничных стран Центральной Азии – чаще всего из Узбекистана, а также Кыргызстана. Есть миграция с Китая и Монголии. В последнее время стали приезжать мигранты из России.

*«Но, в то же время, тоже как вы знаете, возможно с этим связано или не связано, тема или не тема нашего разговора, наоборот, к нам приезжают, в основном, кандасы, то есть этнические казахи с Узбекистана много приезжают, с Киргизии, там не так много. В основном с Узбекистана и сейчас с Китая приезжают много. С Монголии сейчас поменьше, как в первые годы был большой наплыв, можно сказать, с Монголии. Но и с России тоже приезжают. Не так много, как, по сравнению с теми ...где-то 80% – это приезжают с Узбекистана, ну, и с остальных стран чуть-чуть поменьше» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

### 2.3 Прогнозируемые тренды внешней миграции

В целом, миграционные потоки из Казахстана не оцениваются экспертами, как значительные на фоне роста народонаселения страны. Также имеет место миграция в Казахстан, в том числе возвратная миграция.

*«... на мой взгляд эта проблема не настолько остро стоит, как иногда ее нам показывают. Это непосредственно как с миграцией. Ежеквартально у нас бьют тревогу, когда говорят, вот там 12 тысяч уехало в последние три месяца. Потом, вот у нас там 20 тысяч уехало за последние три месяца и т.д. когда эту цифру одну отдельно смотришь, то она кажется ужасающей, она такая большая, вот 36 тысяч уехало. Но, если мы смотрим картину в целом, то мы видим, что на народонаселение это никак не сказалось. У нас все равно идет прирост, численность в Казахстане растет. И помимо эмиграции у нас же есть иммиграция. То есть к нам тоже приезжают. Конечно, гораздо меньше, но тем не менее» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«Я бы не сказала, что такой уж большой поток, на самом деле, в приграничье. Статистика этого не особо подтверждает, честно говоря, по нашим исследованиям» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

Эксперт отмечает, что события последних трех лет (2020-2022 гг.) нарушили традиционную динамику, сложившиеся тренды в миграционных процессах, поэтому трудно точно прогнозировать как будет развиваться ситуация. В 2020-2021 гг. на ситуацию влиял фактор пандемии COVID-19, в 2022 году – российско-украинский военный конфликт, а также «январские» события в Казахстане. Трудность для прогнозирования заключается также в том, что сейчас не ясно как будут развиваться события в ближайшем будущем, какие политические, экономические, социальные последствия они будут иметь как для отдельных стран, так и в глобальном масштабе.

Мнения экспертов совпадают в том, что после ослабления пандемийных ограничений будет происходить активизация миграции молодежи (по сравнению с показателями 2020-2021 гг.) по уже традиционным направлениям – в первую очередь в Россию, реже – в Турцию, Китай, ОАЭ, страны Европейского Союза, США. Будет возвращаться отложенный спрос на миграцию.

В то же время, эксперты отметили влияние фактора масштабных политических событий, который может очень быстро изменить направленность и интенсивность миграционных потоков. В частности, можно предполагать снижение интенсивности миграции в РФ по сравнению с потоками, фиксировавшимися в период до пандемии. Это связано с геополитической ситуацией, и прежде всего с



введенными в отношении России экономическими санкциями, которые коснулись в том числе сферы образования и науки.

Эксперт считает, что среди тех, кто имел намерение мигрировать в РФ, около 70-80% откажутся от данного направления. Это будет более характерно для северных приграничных областей Казахстана.

В то же время молодежь, имеющая намерения к миграции, все равно будет стремиться уехать в другую страну. Некоторые эксперты прогнозируют, что скорее всего санкции против России усилят намерения казахстанской молодежи к миграции в Китай и Турцию.

*«Сейчас сложно говорить что-то об изменении тенденций в миграции, потому что и 2020-ый, и 2021-ый – это нетрадиционные годы, они нарушили всю обычную динамику, сложившиеся тренды. Мы должны посмотреть, что будет в этом, 2022-м, когда начались военные действия России в Украине, и эмиграция из России резко выросла, в том числе в Казахстан... Этот год (как последующие) необходимо сравнивать с 2020-ым и 21-ым, а те – с 2018-2019-ым, а потом в сравнении говорить о каких-то обозначившихся трендах» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

*«Я считаю, что желание молодежи эмигрировать будет сохраняться и увеличиваться. Потому что, в принципе, ограничения, связанные с пандемией COVID-19 уже ослабели, либо мы уже адаптировались. Молодежь уже делает вакцину. У них есть паспорта, то есть это уже не преграда. И все отложенные миграционные настроения опять возвращаются. Миграция будет происходить по традиционным направлениям. Это образовательные, как мы уже говорили, это Турция, Китай, Российская Федерация, ОАЭ, страны Европейского Союза, США, я думаю» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Я считаю, что вектор в Российскую Федерацию будет очень серьезно меняться. Это связано с санкциями, которые, к сожалению, охватили все сферы деятельности Российской Федерации. В частности, образование и наука... векторы направлены в Китай, Турцию. Я думаю, что они сохранятся, возможно они даже усилятся, в силу внедрения и уже активного использования санкций. Но, как я уже отметила, я считаю, что 70-80 % миграционных настроений, нацеленных на Российскую Федерацию, они будут пересматриваться» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Так, я думаю, что сейчас, наверное, поток в Российскую Федерацию будет несколько снижаться, хотя оно все еще будет доминировать. Люди будут уезжать учиться в Китай, потому что там неплохие условия для студентов» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«Здесь есть еще один фактор, который я просчитать никак не могу – это политические события. То есть сейчас, вы понимаете, все происходит очень быстро, внезапно, часто. И регионы, которые до этого рассматривались, как благоприятные для эмиграции, могут резко стать очагами напряженности и понятно, что туда не поедут. А раз не поедут туда, значит поедут куда-то еще, потому что раз уже настроились и собрались, то скорее будут искать другой какой-то вариант, другое направление. Вот я бы предположила в ближайшее время снижение интенсивности миграции в Россию» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

*«Сейчас трудно что-то предполагать, потому что есть такие глобальные вещи – это и пандемия вялотекущая, есть вопросы охраны внутренних рынков стран, есть вопросы безопасности и так далее. Поэтому в любой момент ситуация может поменяться в любом направлении. Но, я думаю,*

*что миграционные процессы в Казахстане уже вряд ли останутся. Может быть, немного снизятся темпы? Но учебная миграция и трудовая миграция, они будут продолжаться» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

По мнению эксперта, в случае ухудшения ситуации из-за военного конфликта между Украиной и Россией, которое может негативно повлиять на экономическую ситуацию в Казахстане, можно ожидать тенденцию к выезду молодежи из Казахстана в поисках лучших жизненных перспектив. С другой стороны, будет снижаться поток этнических русских в Россию.

В то же время по словам экспертов, сейчас можно наблюдать обратный процесс – в Казахстан въезжает значительное число граждан России в качестве временных эмигрантов. Причины, по мнению эксперта, различные: политический протест, поиск безопасности, стремление избежать военной мобилизации в семьях, где есть молодые люди призывного возраста, поиск новых возможностей приложения своих сил, знаний, умений, расширение возможностей для самореализации.

*«Я думаю, что сейчас эта тенденция также существует и возможно, она будет даже увеличиваться. Это будет связано с экономической ситуацией в Казахстане. Если в России ситуация и дальше будет ухудшаться, и мы попадем под рикошет от войны в Украине, то это сильно отразится на нашей экономике, так как мы экономически привязаны к России. Как следствие, желание уехать также будет возрастать. Если люди не будут видеть перспектив в реализации своих талантов, в своей профессиональной деятельности, то, скорее всего, иммиграция будет расти, на мой взгляд» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

*«Скорее всего, этнические русские сейчас не будут торопиться уезжать в Россию. Возможно, поток иммиграции в Россию может сократиться в связи с существующей геополитической ситуацией. Мы наблюдаем сейчас большой приток этнических русских из России в Казахстан. Но иммиграция в другие страны может увеличиться» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

Объем миграционного потока в страны ЕС и США будет сохраняться. В целом, поток мигрантов в страны Северной Америки и Европы будет зависеть от уровня обеспеченности потенциальных эмигрантов. США, Канада, Великобритания – дорогостоящие направления для большинства желающих, поэтому в ближайшее время в этом направлении не ожидается массового оттока молодежи». Эксперт отмечает, что по данным исследований, чаще намерения к выезду в эти страны выражает младшая возрастная группа от 14 до 24 лет. Возможно, если часть этой группы осуществит свои намерения, то поток мигрантов в этом направлении несколько увеличится. Также в этом направлении, как отмечалось ранее, наметился тренд на трудовую миграцию в сегменте средне и низкоквалифицированной работы в сфере сервиса, переезд и трудоустройство, которое облегчается уже появившимися сообществами ранее мигрировавших соотечественников.

По мнению эксперта, есть вероятность увеличения потока мигрантов в ряд европейских стран, таких как Франция, Германия, Италия, Чехия и другие, если в них будут продолжены программы бесплатного образования, а также в случае улучшения геополитической ситуации, окончания военных действий между Украиной и Россией. Миграционные потоки могут появиться в сторону скандинавских стран, таких как Швеция, Финляндия.

По мнению эксперта, политику привлечения молодых мигрантов будут развивать страны с нехваткой молодежи в структуре населения – это чаще всего европейские страны.

В то же время отмечается, что пандемия привела к изменению миграционной политики некоторых принимающих стран. К примеру, Германия сократила поток мигрантов, ужесточила к ним требования.

*«В европейскую часть, я думаю, что здесь все зависит от кошелька. Все-таки у нас благосостояние не настолько высокое, чтобы туда прям увеличился поток. Это, что касается западных стран. Например, Англии, хотя во Францию, Германию, Италию – там работают такие программы, когда можно со знанием языка, поступить на бесплатное образование. Я думаю, что это все-таки будет пользоваться. Наверное, европейские направления будут увеличиваться. Но все, что касается Восточной Европы, сейчас я даже не знаю. Если конфликт между Россией и Украиной закончится, я думаю, что поток в Европу все-таки будет нарастать. Потому что даже сейчас видно, что при том, что многие решили остаться здесь, все равно есть ребята, которые уже поступили в эти зарубежные вузы и они просто ждут возможности выехать туда, то есть популярности не потеряла. Причем, знаете, сейчас, наверное, даже направление скандинавских стран работает. Швеция, Финляндия, скорее всего. Что касается США и Канады, оно привлекательно, но сейчас там стало дороговато для нас. Туда только единицы могут уехать» (эксперт, социолог, **ОФ ЦСПИ «Стратегия»**).*

*«Но в страны Европейского Союза, в Соединенные Штаты Америки – скорее всего нет. То есть, среди молодежи очень большой процент тех, кто хочет уехать именно в США и в страны Европейского Союза или Канаду. Кстати, он выше среди молодежи от 14 до 24 лет и чуть-чуть ниже у людей от 25 до 29 лет. То есть, в будущем, если молодые люди сейчас выражают свое желание, они закончат школу и, скорее всего, они захотят уехать. Да, будет такая тенденция к увеличению миграции в Соединенные Штаты и страны Европейского Союза. Да, и еще возможно, в Юго-Восточную Азию куда-то захотят поехать. Новое направление – Сингапур, Корея» (эксперт, **PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет**).*

*«Знаете, здесь еще такой момент, с такой возрастной структурой, где нехватка молодежи, где молодежи меньше, чем в Казахстане. Тут еще демографический фактор может стать, где своей молодежи, меньше, чем в Казахстане. Вот так может быть. А это, в первую очередь, страны Западной Европы с такой возрастной структурой» (эксперт, кандидат социологических наук, **НИЦ «Алтайтану»**).*

По мнению эксперта, нарастание темпов миграции – это общемировой тренд, и несмотря на временное влияние геополитических факторов в виде российско-украинского конфликта, а также пандемии, этот тренд будет нарастать и далее. Причем будет нарастать как исход из страны, так и въезд в страну внешних мигрантов, в первую очередь из сопредельных государств: Узбекистана, Таджикистана, Кыргызстана.

Ожидается, что будет приток трудовых мигрантов из региона Юго-Восточной Азии – Китай, Филиппины, Бангладеш.

*«Человек ищет там, где лучше и каждый человек руководствуется какими-то своими установками и целями почему он выезжает из своей страны. Либо заработать больше, либо самореализоваться, либо жить в более комфортных условиях. Поэтому я думаю, что миграция будет нарастать. Это глобальный тренд, который говорит о том, что с каждым годом все большее и большее количество людей уезжают в миграцию и даже из достаточно*

благополучных стран. На самом деле, поэтому здесь, мне кажется, будет нарастать миграционный процесс и трудовой, и образовательный. Но при этом мы будем получать увеличение такого же процесса из других стран, сопредельных с Казахстаном. С того же самого Таджикистана, например, Узбекистана или Кыргызстана в Казахстан» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.

*«Кто будет к нам приезжать? Трудовые эмигранты будут, из соседних стран, регионов. Есть и тренды, направленные из Юго-Восточной Азии – Китай, Филиппины, Бангладеш»* **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений)**.

Эксперт отмечает, что пандемия обозначила тренд на возвратную миграцию, как добровольную, так и вынужденную (из-за закрытия границ). Казахстан начал политику благоприятствования возвращению и закреплению вернувшейся молодежи в казахстанские вузы.

*«Когда началась пандемия, то она выявила тренд возвратной миграции, добровольной, точнее, вынужденно добровольной. То есть из-за карантина были закрыты границы и студенты просто не могли вернуться в свои университеты на второй семестр. При этом, Казахстан, как посылающая страна и, например, Узбекистан, как посылающая страна, начали политику возвращения, благоприятствование возвращению и закреплению молодежи в своих вузах. Ведь никому не хочется терять молодых студентов и будущих специалистов. Поэтому вынужденный и обозначившийся тренд – это то, что сократился выезд студенчества, потому что многие остались в РК во время пандемии, а некоторые перевелись из московских и других российских вузов, и зарубежных университетов, включая американские. Это коснулось и академической мобильности: например, некоторая часть болашаковцев возвратилась и училась либо онлайн, либо оканчивала здесь»* **(эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН)**.

### Демографические факторы миграции

Вступление в трудоспособный возраст поколения, рожденного после 2003 года (дети беби-бума начала 2000-х годов), вызовет повышенное давление на рынок труда, отмечает эксперт. Повысится конкуренция за постоянные (не сезонные) рабочие места, с хорошими перспективами и возможностями для профессиональной реализации. Эмиграция может увеличиться, так как отток молодежи будет спровоцирован поиском возможностей трудоустройства молодых кадров с более высокими требованиями и профессиональными амбициями.

*«И, конечно же, здесь еще нужно посмотреть на демографию, то, что у нас сейчас ребята будут поступать – это 2005-2006 года рождения. Где-то, примерно, с 2003 года у нас уровень рождаемости начал повышаться. И в общем-то сейчас у нас очень много молодых людей, значительно больше будет выпускаться. Вполне, возможно, что это эмиграция, она станет следствием решения вопроса трудоустройства. Просто слишком много молодых людей в стране, которые не могут найти себя в стране и будут искать за рубежом, в тех странах, где не хватает какой-то рабочей силы. Возможно, эта причина тоже может сыграть, то, что эмиграция повысится. Они просто не смогут себе места здесь найти»* **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»)**.

Эксперты говорят о том, что на фоне уже выявленных ранее трендов в миграционных процессах, необходимо обратить внимание на тенденции, которые сейчас только начинают обозначаться. К примеру, нужно уже сейчас анализировать

последствия мини «беби-бума» 2020-2021 годов, когда количество новорожденных в Казахстане превысило 400 тысяч человек в год. Предварительные данные за 2022 год показывают, что уровень рождаемости сохранит примерно такие же темпы<sup>24</sup>. Отмечается, что для такого количества детей уже сейчас необходимо предусмотреть соответствующую социальную, образовательную, культурную и иную инфраструктуру. Необходимо понимать, что эти дети в будущем также выйдут на рынок труда. Нужно уже сейчас анализировать, будет ли он готов к такому росту трудовых ресурсов.

*«Новейшая проблема, которую следует учитывать в формировании молодежной и миграционной политики – это демографическая. Это самый новый тренд, он только что проявился, но с другой стороны, он развивается и потребует принятия скорейших решений со стороны системы образования и системы социальной защиты РК. Дело в том, что в 2020-м году в Казахстане родилось почти 430 тысяч детей. То есть такого не было даже в благополучные в социальном плане 80-е годы. А в 2021 году на свет появилось 447 тысяч детей и в 1-м квартале 2022 года народилось еще 96 тысяч младенцев, то есть это такой ситуативный, из-за пандемии, демографический взрыв» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

*«В 1987-м – 416-417 тысяч новорожденных, да. Тогда это был абсолютный максимум. А сейчас, если учитывать тех, кто появился 2020-2021-х и за первый квартал 2022 года, это уже почти один миллион человек. Представляете? То есть через 5-6 лет, когда детям исполнится 7 лет, к их приему уже должна быть готова школьная система со всеми новыми технологиями, диджитализацией, с продвинутыми (переподготовленными) учителями и т.д. Вот это то, что вы можете внести в свой отчет, как новый тренд, на который стоит обратить внимание. Такого еще в нашей истории не было. И это на фоне ранее известных нам трендов – волн демографического развития (бэби бум 1950-60-х, подъем рождаемости в 80-е, спад в 90-е и т.д.) И на фоне этого малочисленного поколения 90-х, у нас происходит вот такой ситуативный демографический бум. Мини бум. Отметьте это обязательно. Через семь лет, а потом через 17, т.е. в середине 2030-х это должна быть реформированная система профессионального образования – и среднего, и высшего, на основе новейших технологических завоеваний и главное – с учителями и преподавателями нового информационного поколения. И выпускники должны находить себе применение в Казахстане» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

## 2.4 Последствия миграции для экономики Казахстана

Эксперт отмечает многогранный характер процесса миграции, когда есть и позитивные, и негативные эффекты внешней миграции образованной молодежи. В первую очередь, эмиграция – это «утечка мозгов» из страны исхода, а иммиграция профессионалов – это пополнение человеческого капитала в стране достижения. По мнению эксперта, объемы миграции – в целом не критичные для Казахстана, это не нанесет урона экономике Казахстана.

Угрозу для экономики будет представлять отток не просто трудоспособной молодежи, а высококвалифицированных кадров. Но пока эта угроза, по мнению эксперта, смягчается эффектом циркулярной миграции, когда кадры

---

<sup>24</sup> По данным Бюро национальной статистики на 1 мая 2022 года родилось 127 тыс. детей, что чуть меньше.

перемещаются из своей страны в другую страну и обратно. Здесь происходит обогащение новым опытом и знаниями. Выгоду получают все стороны процесса.

*«Миграция – это многогранный процесс. Есть и позитивные, и негативные эффекты внешней миграции образованной молодежи. В первую очередь, эмиграция – это «утечка мозгов» из страны исхода, а иммиграция профессионалов – это пополнение человеческого капитала в стране достижения» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).*

*«Если эмигрировать будет не просто трудоспособное население с 18-ти до 30-ти лет, а именно высококвалифицированная молодежь, врачи, IT-специалисты, биологи, – с одной стороны да, это угроза. Угроза национальной безопасности. Но, как я сказала, сейчас с трендом циркулярной миграции – это угроза на ближайшие 5-10 лет» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«По большому счету, я не думаю, что есть какие-то критические угрозы. Опять же выезжает не так уже и много. 20-25 тысяч человек в год при населении 19 млн в Казахстане. Это не такие уже большие цифры, тем более не все из них являются молодежью» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

В долгосрочной перспективе эксперт не видит высоких рисков, так как в случае даже если казахстанские высококвалифицированные кадры будут оставаться за рубежом, то они смогут создавать там своеобразные комьюнити, где посредством нетворкинга, привлечения на стажировку и т.д. смогут обогащать опытом и знаниями соотечественников.

По мнению эксперта, есть положительные стороны – возвратные мигранты привнесут новые знания, навыки, связи, коммуникации, опыт, ценности и идеи.

Эксперт считает, что возвратная учебная и трудовая миграция могут способствовать внутреннему развитию страны, так как приезжая на родину, молодежь привносит знания новых технологий, способов мышления, культурных аспектов. Проблемой может оказаться то, что несмотря на новый и ценный опыт, в стране может не оказаться условий для полного раскрытия потенциала и реализации возвращающейся молодежи. Перспективы роста емкости рынка труда – невысокие, его структура и объем не позволит в ближайшие годы обеспечить достойную занятость всей молодежи в трудоспособном возрасте. Такое несоответствие несет в себе большие риски для безопасности страны.

Эксперт отмечает, что если посмотреть на экономический потенциал миграции, то страна может получить дополнительные доходы через переводы мигрантов, а позднее квалифицированные кадры с новыми навыками и накопленным капиталом могут вернуться в страну для развития своего бизнеса.

*«Поэтому, хотя у нас и есть это высшее и среднее образование, и это печально, что мы этих детей социализируем, мы их учим, а потом они уезжают в другую страну. Но здесь есть другая позитивная сторона, что, даже работая за рубежом, они все равно будут заработанные деньги отправлять в Казахстан для того, чтобы поддержать своих родителей или родственников и может быть, накопив ту или иную сумму денег, приедут развивать здесь бизнес с новыми навыками, которые они получают в странах, где они трудятся в миграции» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

По мнению ряда экспертов, риски для экономики есть – миграция в той или иной мере вымывает человеческие ресурсы страны. Отток молодежи и связанное с этим старение населения ляжет тяжелым бременем на государственную систему

обеспечения, в частности пенсионных выплат. Это будет создавать нагрузку на экономически активную работающую часть населения. Эксперты считают, что необходимо бережно относиться к человеческим ресурсам. Необходимо на перспективу просчитывать, кто придет на смену уходящим кадрам 45-50 лет, должен быть межпоколенческий трансфер.

Также молодежь, в образование и квалификацию которой государство вкладывает много сил и ресурсов, покинув страну не сможет вносить свой вклад в экономику, развивать новые технологии в своей стране.

По мнению эксперта, есть «утечка мозгов», уезжает умная, трудоспособная молодежь, которая могла бы внести свой вклад в диверсификацию экономики, ее развитие. По примеру других стран, где молодежь является движущей силой развития новых технологий, производств, бизнеса в целом, выезд казахстанской молодежи может «обесточить» технологическое развитие страны.

*«Она просто вымывает человеческие ресурсы, которых у нас и так не так много. Однозначно вымывает. Конечно, у нас есть ситуация некоего «мыльного пузыря». Не «мыльного пузыря», а возрастного молодежного пузыря, как говорят демографы: количество молодежи у нас растет, но тем не менее есть тенденция старения населения, и мы можем быть уже где-то в следующие 10 лет население Казахстана будет становиться все старше. И это принесет дополнительную нагрузку на экономически активную работающую часть населения. Поэтому надо беречь свои человеческие ресурсы и надо понимать, что это не просто ресурсы, это капитал. Если уходит молодежь, значит уходит следующее поколение работающих людей, которые будут вносить вклад в экономику и которые будут вносить новые технологии... Это может сказаться на будущих поколениях трудовых ресурсов. Потому что поколение, которым сегодня 45-50 лет, через 10-15 лет это будут люди пенсионного возраста. Кто придет на их места? То есть, вот эти трансферы, межпоколенческие трансферы у нас могут потеряться. Не произойдет смены поколений, скажем так» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«Опять говорить о пресловутом «brain drain», утечке мозгов, то это действительно так. Во-первых, у нас уезжает умная, трудоспособная молодежь, которая нужна в Казахстане для того, чтобы развивать и диверсифицировать нашу экономику. У нас просто не будет этих талантливых молодых людей... Кто будет развивать экономику? А если не будет квалифицированных, образованных молодых людей, которые хотели бы остаться и создавать какие-то компании, свой новый бизнес открывать, стартапы, то это большая проблема. Мы сейчас видим, что в других странах молодежь очень активна с новыми стартапами, предложениями, бизнесом и Казахстан может очень многое потерять» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

*«Во-вторых, иммиграция молодежи тоже влияет на нашу государственную систему обеспечения. Потому что чем меньше у нас молодых и больше пожилых людей, то это тоже будет сказываться на пенсионных выплатах в будущем» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

По мнению эксперта, для экономики урон есть, так как за рубеж уезжает молодежь с высоким потенциалом и хорошими перспективами к трудоустройству в стране прибытия. Даже в случае, если, отучившись, выпускники зарубежных вузов вернутся в страну, они становятся востребованными не только внутри страны, но и

за ее пределами, есть вероятность, что их рекрутируют на работу компании из-за рубежа.

*«Здесь уже кто-то даже подсчитал какой мы убыток терпим от того, что наши кадры уезжают туда работать. Я думаю, что это имеет место быть, что у нас, опять же, очень часто получается так, что уезжают за рубеж учиться ребята устремленные, с каким-то потенциалом, то есть те, из которых может выйти толк, потому что они всем своим поведением это показывают. Соответственно мы теряем будущих специалистов, будущих работников. Я думаю, что не все вернутся. Как минимум 30% мы потеряем тех, которые уедут на обучение. Даже, если они и вернутся, то у таких ребят вот эта мобильность повышается, и они оставляют за собой казахстанское гражданство и становятся специалистами, которые едут за рубеж по приглашению работать. То есть они, по любому, работают не на нашу экономику, то есть получается у них такая трудовая мобильность» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

Внешняя миграция несет специфический риск приобщения молодежи к деструктивным идеям, но в стране есть механизмы нейтрализации подобных угроз.

*«Что касается специфической опасности... я тут уже со своей полицейской точки зрения смотрю, ну, некоторые, когда выезжают, они могут там к каким-то деструктивным идеям приобщиться, но методы есть, как и с такими людьми работать. Выявляют таких в основном и стараются нейтрализовать такие угрозы» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

### 3. Push-pull факторы миграции

Понятие Push-Pull факторы, или выталкивающие и притягивающие факторы были предложены американским демографом Э. Ли (E. Lee) в его эконометрической модели, разработанной в 1960-х годах. Согласно его модели, на каждой территории могут иметь значение различные группы факторов миграции: удерживающие, притягивающие и выталкивающие, определяющие отъезд и прибытие, причем некоторые факторы действуют на большие группы людей, а некоторые – только на отдельных индивидов. В частности, Э. Ли к выталкивающим факторам относил некоторые факторы экономического характера (безработица, низкий уровень дохода, высокие налоги); социальные и политические (бедность, дискриминация, ограничения на свободу совести и вероисповедания, войны); неблагоприятные природные и климатические условия и т.д. К притягивающим факторам – высокий уровень экономического развития, более высокие доходы, безопасность, возможность получить доступ на рынок труда (в том числе в неформальном секторе, что особенно важно для нелегальных иммигрантов) и другие. Также выделялись факторы промежуточного характера, которые с большей силой влияют с увеличением расстояния между территориями и могут выступать в качестве ограничителей миграционных потоков. В их числе – транспортные расходы, законодательное регулирование перемещений, доступность информации о предполагаемом регионе прибытия и т.д.<sup>25</sup>

<sup>25</sup> С. И Абылкаликов, М.В.Винник. Экономические теории миграции: Рабочая сила и рынок труда. /Бизнес, общество, власть. 2012. № 12. Режим доступа: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--12/71249233.html>



### 3.1 Push факторы миграции

В контексте темы молодежной миграции, эксперты выделяют наиболее важные факторы, которые в высокой степени влияют на социальное самочувствие казахстанской молодежи, ее удовлетворенность социально-экономическими условиями жизни, а также на миграционные настроения.

Наиболее значимый фактор – проблемы из сферы трудоустройства. Эксперты отмечали, что в Казахстане ситуация с трудоустройством молодежи является «выталкивающим» фактором.

С одной стороны, для казахстанского рынка труда характерно неудовлетворительное качество рабочих мест, фактическое отсутствие таких вакансий, где могут пригодиться более сложные навыки, приобретенные выпускниками зарубежных вузов. Таким образом, чем более высокий уровень образования получает молодой человек, тем меньше его шансы на трудоустройство в Казахстане. Это обусловлено тем, что в стране до сих пор не произошло диверсификации экономики, фактически не развиты высокотехнологичные отрасли, поэтому нет соответствующих производств и рабочих мест. Соответственно, наблюдается неконкурентоспособный уровень зарплат для высококвалифицированных кадров в сфере медицины, IT, биотехнологий, инжиниринга, науки и др.

*«Я считаю, что это вопрос не эксперту по миграции, это вопрос к нашему министерству национальной экономики, министерству труда и социальной защиты... У нас молодежь постоянно испытывает сложности с трудоустройством, особенно после окончания вуза. Но ответ простой, то, что у нас экономика все еще сырьевая, то есть нацелена на то, что у нас идет добыча сырья. Не смотря на многочисленные программы, диверсификации экономики у нас не произошло. У нас нет промышленности, которую бы мы хотели, основанную на высоких технологиях. Да, мы работаем над тем, чтобы обучать врачей, биологов, биотехнологов, IT-специалистов, но пока не создано достаточно трудовых мест, достаточно предприятий, где бы они могли работать...» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«И, естественно, такие трудоемкие, важные отрасли тоже как медицина, образование. Мы не можем сравнивать зарплаты в Казахстане, хотя всегда считаю, что наша страна лидер в Центральной Азии во всех смыслах. То есть зарплата на эти же позиции в дальнем зарубежье, она значительно выше. Поэтому, да, конечно, испытывает. И причины они в самой экономике, в структуре нашей экономики. От недостаточного количества рабочих мест» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Именно на качественную работу, где требуются непростые навыки какие-то, а уже более высокого порядка. А таких рабочих мест не так много, как хотелось бы» (эксперт по международным образовательным программам).*

С другой стороны, проблемой является низкий уровень заработных плат для кадров с низкой квалификацией или неквалифицированных работников. Учитывая, что сельская молодежь – это чаще всего низкоквалифицированные кадры, то и спектр рабочих мест, доступных для них – узкий, а предлагаемая им оплата труда – недостаточная для обеспечения нормального существования в условиях города. Это все вызывает недовольство у сельских мигрантов из числа молодежи.

*«Если мы будем брать другие категории, например, молодых людей, которые приезжают из малых городов и сельской местности, скажем, в ту же самую южную столицу – Алматы или в Нур-Султан, то там могут быть другие факторы неудовлетворенности. Там могут быть факторы того, что, скажем, образование на селе ниже качеством. Среднее образование ниже качеством, чем*

в городах. Поэтому зачастую такие ребята очень часто не конкурентоспособны, чтобы поступать в высшие учебные заведения... Не имея никакой квалификации, они не могут устроиться на высокооплачиваемую и качественную работу. В этом смысле уровень недовольства связан именно с безработицей, с отсутствием хорошего среднего образования, чтобы идти учиться дальше. И понятно, что жизнь в городах достаточно сложная. На селе также отсутствует работа. И здесь другой уровень проблем» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

Также к push-факторам эксперты относят сравнительно низкий уровень и качество жизни в своей стране.

*«Конечно, первое, что интересует молодежь – это качество жизни. Политические аспекты всегда для молодежи, я считаю, всегда на втором месте. Они не так важны, как качество жизни. Потому что молодежь у нас не очень политизирована, даже в определенный период развития современного Казахстана можно считать, что она вообще была аполитична. Сейчас, в контексте строительства нового Казахстана, конечно, ситуация меняется...»* **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

Диспропорции в региональном развитии приводят к тому, что только молодежь в крупнейших городах Казахстана – Нур-Султане и Алматы имеет сравнительно лучшие условия для трудоустройства и самореализации. Переток как внутри страны, так и за ее пределы происходит в случае, если молодежь видит лучшие социально-экономические условия, в которых она может реализовать свой потенциал и получить более высокий уровень жизни.

Чем меньше населенный пункт, тем более резко видна диспропорция в наличии государственных мер поддержки молодежи. Сильнее всего от нехватки возможностей и условий для развития страдает молодежь из села.

*«...уровень удовлетворенности молодежи, скорее всего, зависит от тех мест, где они проживают. Ну, вот, допустим, в Нур-Султане все-таки там уровень жизни, уровень обеспеченности и возможности трудоустройства, получения образования, здравоохранения они выше, чем в некоторых других регионах. Поэтому все зависит от того, какие условия созданы для молодежи в том регионе, где они проживают и, возможно, от этого зависит их миграционное настроение. Внутренняя миграция – это переезд в более развитый, регион, а так, возможно и за границу»* **(эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).**

*«...молодежь областного центра имеет меньше возможностей, чем молодежь столичная, но значительно больше, чем молодежь, живущая в более мелких населенных пунктах, в особенности в сельской местности. И соответственно и распределение тех возможностей и тех условий, которые создаются государством, оно крайне неравномерно»* **(эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).**

Одним из выталкивающих факторов, по мнению экспертов, можно считать недоступность жилья для молодежи. Жилищный вопрос – один из самых актуальных для молодежи более старшей возрастной категории, несмотря на наличие широкого спектра государственных жилищных программ и активную застройку крупных городов.

*«Какая главная проблема для молодежи в Алматы? При всем многообразии строительства, большом количестве объектов, которые вводятся уже в использование, я имею в виду жилья, и еще не вводится в использование, все-таки оно еще недостаточно доступно. Это все упирается в то, что молодежь должна брать кредиты до 20-ти лет, до 30-ти лет. Я считаю, что это для них*

недостаточно доступно. Даже многочисленные программы – у нас очень много программ для молодежи по доступности жилья. Молодежь у нас не удовлетворена ни в каком из городов Казахстана» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений)**.

*«Я думаю, на первом месте – жилье, потому что молодежь – это возраст, когда люди всерьез задумываются и начинают создавать собственные семьи, и здесь они очень остро сталкиваются с невозможностью начать жизнь своей молодой семьи на базе собственного жилья. Это может быть самая острая проблема»* **(эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»)**.

Вопросы здравоохранения, в силу возраста, не столь актуальны для молодежи. В то же время есть группы, для которых эти вопросы играют важную роль.

*«Вопросы здравоохранения волнуют их постольку поскольку. То есть та часть, которая сталкивается с какими-то серьезными проблемами со здоровьем, и та часть, которая приступает к репродуктивной деятельности. То есть там, где этот вопрос обостряется, там они вспоминают о здравоохранении. Но в целом молодость прекрасное время, когда мы по большей части здоровы и не так часто сталкиваемся с недостатками системы здравоохранения»* **(эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»)**.

Отдельно выделяется проблема владения востребованными на рынке труда языками. Зачастую казахоговорящая молодежь слабо владеет русским языком, не говоря уже о знании иностранных языков. Это создает им проблему при поиске достойных предложений работы в таких крупных городах, как Алматы или Нур-Султан.

*«Еще один из факторов – сельская молодежь, особенно с юга Казахстана, как правило, казахоговорящие. И Алматы, который является центром притяжения молодежи, в принципе, здесь востребован русский язык. И это еще одна проблема, с которой сталкиваются казахоговорящие молодые ребята из малых городов или из села. Все-таки, пока еще большинство работ, которые может предложить город Алматы, требует высокой квалификации, владения не только государственным языком, но и русским языком, и иностранными языками, чего, к сожалению, у сельской молодежи нет»* **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.

Коррупция и nepoтизм являются серьезными «вытесняющими» факторами. Несоблюдение принципов меритократии при отборе кадров, коррупционные нарушения в работе руководства вузов, несоблюдение принципов академической честности – это и многое другое вызывает разочарование и неудовлетворенность у молодежи, демотивирует ее к поиску возможностей для успешного обучения и трудоустройства в своей стране.

*«Я тут не упоминаю наши «традиционные грехи», такие как коррупция и nepoтизм, хотя они архиважные и являются серьезными «вытесняющими» факторами. И о чем говорить, если высшие руководители МОН и ректоры вузов уличены в нарушении академической и профессиональной этики и до сих пор остаются на своих постах?»* **(эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН)**.

*«Та же коррупция – это та история, которая повторяется и, если человек столкнулся здесь с какой-то несправедливостью и у него возникла возможность поменять место жительства, то чаще всего он ею пользуется. Потому что*

*пропадает вера, доверие и он считает, что здесь, что бы он не делал, он всегда будет в проигрыше» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

Одна из причин миграции неказахских этносов, по мнению эксперта, может быть наличие явлений дискриминации в сфере образования, когда неказахским этносам в меньшей мере достаются государственные гранты на обучение. По мнению эксперта, молодежи из инациональных групп затруднен доступ к высшему и пост-высшему образованию в РК: они получают недостаточно бесплатных грантов, профессиональное образование не вооружает их необходимыми знаниями и навыками, социальные лифты (профессиональные и карьерные возможности) ограничены. Поэтому они вынуждены уезжать в Россию или другие страны, и чаще всего именно из приграничных районов.

*«Потому что одна из причин эмиграции среди инациональных групп – это дискриминация этнических меньшинств в сфере образования, науки, управления (т.е., «различие, исключение, ограничение или предпочтение..., которое имеет целью или следствием уничтожение, или умаление признания, использования или осуществления всеми лицами, на равных началах, всех прав и свобод»)*» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).

В то же время, январские события 2022 года стали еще одним «выталкивающим» фактором, не только для некоренных этносов, но и для казахов, особенно для молодежи, так как протестные акции, прокатившиеся по стране, снизили уверенность общества в политической стабильности, выявили ряд угроз и рисков, которые могут негативно влиять на те или иные аспекты жизнедеятельности.

*«После январских событий, не только этнические русские, поляки, корейцы, турки, чехи, но и сами казахи готовы были уехать. И прежде всего, это касалось молодежи. И, если я не ошибаюсь, были какие-то исследования на эту тему, что миграционные настроения изменились. Но я не считаю, что это стоит в приоритете, что это связано с исторической Родиной» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

### 3.2 Pull-факторы миграции

Среди «притягивающих» факторов, которые привлекают молодежь к иммиграции в ту или иную страну, в первую очередь играет роль **экономический фактор**. В целом, это подтверждает основные законы миграции, выделенные различными учеными (Равенстайн и др.), что основным фактором миграции выступает экономический: миграционные потоки устремляются в более развитые экономические районы и усиливаются по мере технического прогресса и развития средств транспорта и коммуникаций<sup>26</sup>.

*«На сегодняшний день давно уже отмечено всеми теоретиками миграционных процессов, что большой элемент глобализационных процессов – это экономический. Экономический, так как притягивающий фактор. Это возможность заработать, это возможность улучшить свое положение. Я думаю, в нашей стране выталкивающие факторы, наверное, они, возможно, доминируют, но все-таки притягивающий фактор – это экономический» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

<sup>26</sup> Цапенко И. Движущие силы международной миграции населения. //Мировая экономика и международные отношения", 2007, №3, с. 3-14

## Миграционное законодательство, предусматривающее льготы для иммигрантов

По мнению эксперта, чаще миграция, в том числе молодежная, направлена в те страны, где присутствует хорошо развитое миграционное законодательство – Канада, Австралия, Новая Зеландия. По словам эксперта, страны, нуждающиеся в трудовых ресурсах, такие как Польша, Россия, продолжают активно принимать мигрантов даже после пандемии. Со стороны России давно ведется целенаправленная политика по привлечению мигрантов – для этого был расширен список тех, кто входит в число соотечественников, имеющих возможность получить российское гражданство. В этот перечень вошли не только этнические русские, но и в целом жители пространства бывшего СССР.

*«Вы знаете, в приграничных областях – это миф, что очень большой поток миграционный. Это возвратная миграция. Они уезжают учиться, уезжают работать и возвращаются. Это не та классическая миграция, как мы представляем. А в большинстве своем, когда я исследовала процесс, рассматривала молодежный аспект, это больше была миграция в те страны, где было развито миграционное законодательство. Это Канада, Австралия, Новая Зеландия. Приграничье не было таким приоритетом» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

В США и странах Европейского союза притягивающими факторами выступают возможности найти работу, мультикультурная среда, толерантность в обществе к мигрантам, более мягкая адаптация к культурной среде, демократические ценности, соблюдение прав человека, наличие социального пакета и в целом более высокий уровень жизни.

*«А что касается других стран, что привлекает в Америке? Привлекает, что можно найти работу, что страна мультикультурная, здесь особо нет таких взглядов относительно другой культуры, другого языка, другой этничности. В этом плане адаптация проходит мягче. Очень быстро осваивают английский язык, для них это не сложно. Они быстро к этому привыкают» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«Тот же Европейский Союз, куда рвутся все типы мигрантов и беженцев, ищущих убежище. Зачем они туда едут? Почему именно туда? Это ценности, права человека, это социальный пакет, более высокий уровень жизни, то есть это все меры, которые, можно сказать, миграционная политика, казалось бы, но нет. Это вызывает очень часто иждивенчество, люди годами живут на пособия» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

В Турции факторами привлечения для казахстанцев являются возможности получить качественное и недорогое образование, получить качественные медицинские услуги, возможности развивать бизнес, более мягкий климат, близкая культура, более легкое усвоение турецкого языка.

*«Еще турецкий вектор тут есть, да? В Турцию едут либо учиться, либо по состоянию здоровья, либо делают бизнес. Хотя, конечно, это меньше всего, это единицы, но тем не менее, турецкое направление набирает, я бы сказала, имеет интерес. Там мягкий климат, более выгодные условия для бизнеса, получить в дополнение образование, близкая культура, так же быстро осваивается турецкий язык. Тоже вот такие факторы привлекают» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук,*

заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).

#### 4. Учебная миграция

В целом учебная миграция в случае, если она возвратная – это положительное явление, как для самого индивида, так и для страны в целом. Обучение за рубежом, по мнению эксперта, обогащает опыт молодых людей не только за счет обучения в вузах с хорошим качеством образования, но и дает возможность приобрести дополнительный культурный багаж, раскрыть свой кругозор, увидеть других людей, другой образ жизни, расширить в целом границы своего сознания. Поэтому нельзя препятствовать этому процессу, это будет перекрывать культурные «сосуды», через которые культурный взаимообмен и происходит культурное развитие самой страны.

*«Образование – это мощный социальный лифт. Для того, чтобы им воспользоваться понятно, что надо поднимать вверх, а не вниз, поэтому возможность получить образование – это не только возможность получить образование, это возможность пожить в стране с более высоким уровнем жизни, с более высоким, по мнению во всяком случае тех, кто туда едет, уровнем социально-культурного развития. На мой взгляд, вообще учебная миграция вещь чрезвычайно полезная и объективно необходимая для развития страны. Учебная миграция получает развитие во всем мире, то есть это не обязательно значит, что из не самых развитых стран едут в самые развитые страны... Поэтому препятствовать этому ни в коем случае нельзя. Я считаю, это не только не справедливо по отношению к самой молодежи, потому что это уменьшает ее возможности, но это плохо для всего казахстанского социума» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

#### Государственная поддержка возвратной учебной миграции

В Казахстане была инициирована и успешно, по мнению эксперта, осуществлена политика по качественной подготовке кадров за рубежом в рамках программы «Болашак». Данная программа дала возможность талантливой молодежи получить качественное зарубежное образование. Сейчас в рамках программы изменились приоритеты: с обучения в бакалавриате и магистратуре основной акцент направлен на повышение профессионального уровня научных кадров, которые заинтересованы в продолжении своей академической карьеры. В частности, инициирована программа «500 ученых»<sup>27</sup>. Таким образом, для целеустремленной, талантливой молодежи государство создало механизм для наращивания своей квалификации и профессионализма, причем ориентир был сразу задан на получение образования в ведущих вузах мира.

Этот механизм предполагает возвратную образовательную миграцию, для этого юридически предусмотрены условия для обязательного возвращения участников программы и дальнейшей работы в том секторе, откуда выбыл специалист. Также по возвращению в Казахстан молодым специалистам, прошедшим обучение по программе «Болашак», сразу же предоставляются хорошие позиции, более высокая зарплата.

<sup>27</sup> С 2021 года, по поручению Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева, ежегодно в рамках программы «Болашак» 500 казахстанских ученых будут проходить стажировку в ведущих научных центрах мира. Источник: <https://bolashak.gov.kz/ru/pretendentu/vopros-otvet/:category?%2F%3Apage%3F=>

*«... изначально политика, направленная на качественную подготовку кадров, она предполагала обучение за рубежом. Это наша успешная достаточно, я считаю, программа Болашак. Это поколение болашакеров уже давно вернулось, первые несколько поколений. Сейчас уже идет программа, так называемая «500 ученых». То есть сократилась программа, нацеленная на то, чтобы наша молодежь обучалась в бакалавриате и на уровне магистратуры. Теперь уже обмен учеными. Это первое – программы «Болашак». То есть это тоже государственная политика, которая позволяет молодежи – такой прогрессивной, талантливой, получить опыт получения образования за рубежом. При чем здесь всегда делалась ставка на вузы только Европы, США и других стран» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«То есть это уже идет и образовательная эмиграция. А для того, чтобы предотвратить отток, конечно, поощряя вот такую миграцию, государство ставит какие-то определенные условия. Человек должен вернуться, отработать в государственном секторе, в каком-то определенном секторе, откуда он выбыл до того, как начать образовательную миграцию. К мерам также относится, что по возвращении молодым специалистам сразу же предоставляются хорошие позиции, более высокая зарплата. В Казахстане ведется такая политика» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

Эксперт отмечает, что в целом у учащейся молодежи имеются возможности для временной образовательной миграции в зарубежные вузы. В Казахстане предусмотрены программы академической мобильности, когда Министерство образования и науки (теперь – Министерство науки и высшего образования) полностью спонсируют студентов, дают возможность полностью один семестр обучиться за рубежом. В основном приоритет в предоставлении такой возможности отдается топовым казахстанским вузам. То есть, в случае если студент 4 года обучается на бакалавриате, то имея высокий уровень знаний, GPA, навыков английского языка, полгода он может обучиться в вузе другой страны. Это дает студентам колоссальный опыт, который дает возможность изменить мышление. В то же время, этот опыт может иметь двойной эффект, есть определенный риск, что часть молодежи после окончания вуза может уехать на работу в другую страну, но положительный эффект от практики академической мобильности студентов – выше.

*«И, естественно, он уже возвращается другим. И он все еще студент. Обычно академической мобильности подвержены студенты, вот более всего выезжают на втором, третьем курсе. Потом они у нас заканчивают и может быть далее уезжают. Но, я считаю, что даже, если какая-то часть всех этих программ, не важно «Болашак», академическая мобильность, полное обучение, она оседает за рубежом, часть молодежи. Это всегда будет двойной эффект, то есть находясь и будучи там, обосновавшись, эти люди будут всегда на связи с молодежью, со своими родственниками, друзьями, однокурсниками в Казахстане. То есть я не считаю, что это тренд негативный. Но, конечно, государство всегда работает на то, чтобы предотвратить отток. Все-таки это определенные риски и вызовы национальной безопасности» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

#### 4.1 Push-факторы учебной миграции

В первую очередь, в качестве «выталкивающих» факторов учебной миграции назывались **низкое качество и неэффективность системы высшего и среднего**

**профессионального образования в Казахстане и уровень оплаты за обучение.** Критике подвергается введенная Казахстаном Болонская система, которая по мнению эксперта, делает образование более формальным и содержательно менее качественным. Потеряны хорошие традиции прежнего образования, Болонская система плохо «приживается» в казахстанских реалиях. По мнению эксперта, это одна из причин, почему молодежь разочарована в отечественном образовании и ищет лучшие возможности за рубежом. Несмотря на то, что государство увеличило в разы количество образовательных грантов, это не влияет на миграционную активность. Это ставит вопрос о востребованности того образования, которое молодежь получает в Казахстане.

**Сфера образования не учитывает потребности рынка труда.** Отсутствует анализ потребностей работодателей, нет перспективных и индикативных планов развития приоритетных отраслей, анализа востребованности тех или иных специалистов, перспективы их подготовки и т.д. Это приводит в последствии к выпуску «ненужных» экономике специалистов, к структурной безработице, неудовлетворенности молодежи своими возможностями по трудоустройству.

Эксперт отмечает, что даже проводимая на сегодняшний день в Казахстане подготовка IT-специалистов, инженерно-технических кадров, специалистов по биотехнологиям и других востребованных на рынке труда кадров, характеризуется сильным отставанием качества подготовки от российского образования, и еще более значительным отставанием от западных вузов. По возвращению после обучения в другой стране, молодые казахстанцы отмечают огромный разрыв в развитии технологии и науки в Казахстане, по сравнению с теми странами, в которых студенты получали образование.

*«В частности, по поводу причин того, что молодежь стремится уехать. Это, прежде всего, невысокое качество профессионального образования и его платность, и дороговизна. Почему, скажем, студенты стремятся в Китай? Потому что там гораздо дешевле образование, и оно нередко бесплатное – за счет китайского правительства, грантов ШОС. То есть первая и главная причина – это качество высшего профессионального образования, которое не учитывает потребности рынка труда РК. Нет связи с работодателями (Минтруда РК), чтобы сформировать какой-то перспективный, индикативный план того, какие отрасли будут приоритетно развиваться, и какие, и в каком количестве нужны специалисты для этих отраслей, чтобы система образования подготовила их в течении четырех-пяти лет. В итоге не хватает инженерно-технических кадров, на которых имеется спрос на рынке труда, и перепроизводство гуманитарных кадров, спрос на которых мал, поэтому растет структурная безработица – специалисты с высшим образованием есть, а работы для них нет» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

*«У нас есть университеты, где хорошо преподают, а есть где не очень хорошо и вот поэтому... Опять же, где хорошо преподают, там стоимость обучения довольно высокая. До миллиона тенге и выше в год доходит. В то время как в других заграничных университетах, где-то даже вообще бесплатно можно получать образование. Даже несмотря на то, что ты – не гражданин этой страны» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

*«Во-первых, учебная миграция, первый, наверное, важный момент, который очень печально и грустно осознавать – это падение качества образования у нас. Я сама проработала 30 лет в вузах Казахстана и после ушла,*



когда поняла, что Болонская система у нас очень плохо приживается. Старые традиции разрушены и образование становится просто образованием понарошку. И, конечно же, выпуск таких специалистов не ведет ни к чему хорошему. Мы просто портим свою молодежь. И те, кто это осознают, они пытаются получить достойное образование и выехать» **(эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).**

«... там оборудование достаточно старое, задачи, которые перед ними ставят – это вчерашний день для развития IT специальностей в той же самой Германии, Нидерландах и т.д. То же самое касается биотехнологий, биохимии, биофизики. У нас были интервью с болашакерами, которые защищали диссертации по биотехнологиям, приезжали сюда, устраивались работать в научно-исследовательские институты и перед ними ставились задачи позавчерашней науки. И разговаривали местные специалисты и болашакеры со степенями на разных языках. То есть это еще и разрыв вообще в развитии технологии и науки в Казахстане, по сравнению с теми странами, в которых студенты получали образование» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

«Выталкивающим» фактором является и невозможность трудоустройства в Казахстане тех казахстанцев, которые получили качественное образование за рубежом и сталкиваются с тем, что не могут найти свое место в своей стране. Это разочарование воздействует на общественное мнение в молодежной среде, в дальнейшем «выталкивая» наиболее перспективных, талантливых абитуриентов в зарубежную образовательную среду, где есть большая уверенность в том, что человек сможет более успешно реализовать свой потенциал.

«Я знаю много примеров, когда ребята отучились, получили степень магистра за рубежом, вернулись и не могут найти работу по специальности. И это настолько большое разочарование, потому что, в общем-то, ты вкладываешь время, инвестируешь и ты приезжаешь и не можешь найти работу. Если ты не можешь себя реализовать, то это очень негативно сказывается на психологическом состоянии и мне кажется, что многие хотели бы опять уехать, вернуться в страну, где они могли бы найти работу и реализовать себя в полной мере. Те ребята, которые учатся в хороших вузах за рубежом, начинают сравнивать, «если я останусь здесь, буду здесь работать, какие у меня здесь возможности» и «если я вернусь в Казахстан, что будет у меня там». Поэтому в этом плане, конечно же, Казахстан, опять-таки, не совсем выгодно выглядит по сравнению с Соединенными Штатами или Европейским Союзом» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).**

Одним из «выталкивающих» факторов называется **языковой фактор**.

В вузах все меньше групп обучения на русском языке, что с одной стороны является естественным процессом развития казахского языка, с другой – является причиной почему русскоязычная молодежь выбирает вектор образования в РФ на русском языке.

Эксперт отмечает тенденцию к тому, что в Казахстане есть сеть «привилегированных» образовательных учреждений среднего и высшего образования, которые получают более значительное государственное финансирование (например, интеллектуальные школы и университет имени бывшего президента РК Н.Назарбаева, British School Nailebury и другие частные школы) состав которых, в основном, казахская молодежь, и, как следствие, их выпускники получают более широкие возможности образовательной и академической мобильности, соответственно, а затем и профессиональной

карьеры. Эксперт предполагает, что и на государственных грантах за рубежом обучается в основном казахская молодежь, и это тоже показатель этнической дискриминации. Это требует дальнейшего, более пристального изучения.

Также одним из барьеров для тех студентов, кто продолжает академическую карьеру, является тест на знание казахского языка. Эксперт констатирует, что надо признать, что значительная часть тех, кто хотел бы претендовать на поступление в докторантуру, слабо владеют казахским языком. Поэтому эта часть будет принимать решение выезжать в Россию для продолжения академического образования.

*«У нас в Казахстане сейчас фиксируется тенденция того, что в большинстве университетов сокращаются или практически ушли в прошлое групповое обучение на русском языке. Ну, это естественный процесс развития казахского языка и формирования уже нескольких поколений молодых людей, которые свободно владеют. В ряде факультетов уже практически нет групп с русским языком обучения. Только казахский язык или иностранный язык. Поэтому для славянской молодежи этот фактор имеет достаточно большое значение и здесь связь с Родиной, хотя бы в контексте использования родного языка, как языка обучения, очень актуально стоит» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«Вопрос заключается в том, что у каждой категории мигрантов разные факторы, которые на это влияют. Для кого-то это может быть языковая ситуация, вот не могу выучить государственный язык или не хочу выучить государственный язык – уезжаю в Россию» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«... на Запад она у нас тоже достаточная, но не в таком объеме. Приоритет, конечно, Россия. Далее уже идут западные страны, Китай. Но в приоритете остается Россия. Вот у нас говорят, что сейчас в докторантуру хотят ввести обязательный тест на казахском языке. Сейчас молодежь, которая будет поступать в докторантуру, им 25-30 лет, многая городская молодежь еще не владеет казахским языком. Будем говорить о том, что это дети русскоязычных родителей. И, вот, получается, что будет этот тест. Вы понимаете, это все. Это многие будут уезжать в докторантуру в другие страны. Это очень проблематично» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

Одним из факторов, почему уезжают будущие студенты, называется нежелание сдавать казахстанский экзамен для выпускников школ – Единое Национальное тестирование (ЕНТ).

*«... есть такая проблема, как ЕНТ, то есть, дети, которые не хотят сдавать ЕНТ, они без ЕНТ уезжают в университеты России, без ЕНТ едут в университеты Восточной Европы» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

#### 4.2 Pull-факторы учебной миграции

В то же время, для той молодежи, которая имеет планы через обучение остаться в стране прибытия, механизм программы «Болашак» не подходит. Поэтому многие желающие получить образование за рубежом едут в страны, где более дешевое (а иногда и бесплатное) и качественное образование. Привлекательная стоимость обучения – это один из важных притягивающих факторов для казахстанской молодежи, стремящейся к получению хорошего образования, а затем и последующего трудоустройства в стране прибытия.

*«В Чехии сейчас программа по приему студентов. Многие университеты обеспечивают бесплатное образование, но надо выучить чешский и самим оплачивать проживание. Бесплатное высшее образование – это очень привлекательное условие» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).*

*«Что касается получения образования за границей, многие указывают, что за границей, во-первых, в ряде стран образование более доступно, то есть цена меньше. Надо меньше платить, не все на грант поступают. С другой стороны, уровень самого образования выше по некоторым специальностям, по которым они учатся» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

По мнению эксперта, несмотря на то, что государство постоянно предпринимает определенные меры: увеличивает гранты, работает над созданием более качественных образовательных программ, реформирует систему, в то же время именно вузы других стран предлагают такие образовательные программы, которые позволяют людям найти хорошую работу после получения диплома. Поэтому это и является основным «притягивающим» фактором для учебной миграции.

Эксперт отмечает, что зачастую среди молодежи та группа, которая имеет относительно хорошее высшее образование, стремится продолжить свое обучение в странах Запада. И значительная часть из них уезжает без намерения вернуться. Среди учащейся молодежи есть часть, у которой очень популярны программы получения магистратуры и докторантуры за рубежом, это те, кто в Казахстане были достаточно успешны в обучении, закончили хорошие вузы, владеют иностранными языками, и в первую очередь английским, и они ориентированы, как правило, на выезд. Именно когорта молодых людей, получивших качественное образование в ведущих школах и вузах страны, чаще всего нацелены на учебную миграцию, так как полученное образование требует качественного продолжения в Болонской системе или реализации своих навыков уже как специалиста, но в Казахстане это сложно осуществить. Также эксперт отмечает, что проведенное ими исследование показывает, что в случае осуществления образовательной миграции, когда студенты или молодой человек, казахстанец уезжает за рубеж получить второе дополнительное образование в виде магистратуры или PhD докторантуры, это чаще всего своего рода «мостик» для эмиграции из страны. Тем более, что многие из этой когорты молодежи могут очень легко легализоваться в той стране, где они проходили обучение, так как они владеют языком, у них легитимный диплом, выданный этой страной и есть хорошие перспективы устроиться на высокооплачиваемую и качественную работу.

Это мнение подтверждает и эксперт, которая считает, что учебная миграция – это нередко канал для последующей долгосрочной или безвозвратной миграции, т.е., миграции на постоянное место жительства в другой стране. И если процент желающих уехать за рубеж растет – учиться, работать, жить на постоянной основе, значит и молодежная, и миграционная политика в РК не эффективна. Большей активностью в учебной миграции, по мнению эксперта, обладает более высокообразованная, интеллектуально продвинутая молодежь – выходцы из городских, сравнительно обеспеченных семей, для которой мобильность во всех ее проявлениях является привычным образом жизни, а ценность образования – не подвергается сомнению.

Эксперты акцентируют вопрос на том, что лучшие школы и вузы Казахстана, зачастую финансируемые из государственного бюджета, в сегодняшней ситуации фактически являются «кузницей» кадров для зарубежного рынка труда.

«Это такой достаточно общий вопрос, хотя на самом деле проблема достаточно большая. Здесь говорить о том, что государство что-то там делает, да, делает: увеличивает гранты, работает над созданием более качественных образовательных программ, реформы идут постоянно. А что касается почему уезжает молодежь за рубеж, потому что программы, которые предлагают другие университеты, другие страны, они позволяют людям найти хорошую работу после получения образования. Я думаю, что это главная проблема» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

«Не секрет, что тот же самый Назарбаев Университет очень большой процент своих студентов отправляет, большой процент выпускников Назарбаев Университета едет учиться на Запад. И они очень конкурентоспособны. Очень много критики сейчас существует, относительно того, что Назарбаев Университет, который очень дорого стоит, скажем, Казахстану и налогоплательщикам, готовит наших выпускников для того, чтобы они уезжали получать образование на Западе и не факт, что они вернутся. Вернутся после магистратуры в каких-то зарубежных странах опять в Казахстан. Эта проблема есть» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.

«Вывод нашего исследования заключался в том, что вот эта образовательная миграция, когда студенты или молодой человек, казахстанец уезжает за рубеж получить второе дополнительное образование в виде магистратуры или PhD докторантуры, это такой мостик для эмиграции из страны. И многие из респондентов признавались, что они могут очень легко легализоваться в стране в той, где они проходили обучение. То есть они владеют языком, у них легитимный диплом, выданный этой страной и перспектив устроиться на высокооплачиваемую и качественную работу достаточно много» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.

«Я думаю, это интеллектуально продвинутая урбанизированная молодежь, для которой мобильность во всех смыслах: социальная и географическая, вертикальная и горизонтальная, является естественным образом жизни. Для них поехать учиться куда-то за рубеж – это совершенно нормальный процесс, особенно в ту страну, которая предлагает более высокое качество образования. Полагаю, это выходцы из городских семей; из семей материально благополучных, из семей, чьи родители – из бизнес и государственных структур, из бывшего советского среднего класса, для которых ценности образования не подвергаются сомнению; конечно, молодые люди, владеющие иностранными языками, в первую очередь английским. Поэтому те, кто хочет получить продвинутое технологическое и иное образование, едут в Россию и в страны вне СНГ» **(эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИМП РАН)**.

«... у нас есть Назарбаев школы, причем надо понимать, что выпускники Назарбаев школ, которых сейчас становится все больше и больше – это потенциальные участники учебной миграции. Они уезжают, причем в лучшие университеты мира. Я думаю, что этот вопрос нужно отдельно рассматривать. Потому что страна подает ресурсы в эти школы, там учатся лучшие дети, они проходят отбор по 10, по 15 человек на место. Эти дети, закончив Назарбаев школы интеллектуальные, они уезжают за рубеж. Вот это реально проблема. То есть, государство должно думать над тем, чтобы

*сделать предложение выпускникам Назарбаев школ, и они остались в стране получать высшее образование» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

Помимо более качественного образования, к «промежуточным» факторам, создающим благоприятные условия для учебной миграции из приграничных регионов РК в Россию, можно отнести следующие:

- низкие финансовые затраты;

- принимающей стороной предусмотрены гранты, льготы. Российская сторона и далее целенаправленно работает над усовершенствованием законодательства для повышения привлекательности иммиграции в РФ, в том числе по упрощению получения гражданства. Эта политика дает возможность РФ восполнять «кадровый голод», в том числе на специалистов с высшим образованием. Со стороны РФ лицам, получившим на территории страны высшее образование, гарантируется возможность получить разрешение на временное проживание, затем вид на жительство с дальнейшим получением гражданства;

- наблюдается деятельность представителей (эmissаров) российских вузов на территории РК, которые занимаются активным информационным продвижением российского образования и организуют прием в российские вузы непосредственно на территории казахстанских приграничных регионов.

*«Эмиссары из российских вузов приезжают вскоре после или даже во время школьных выпускных экзаменов, школьники сдают экзамены в вузы в июне и их сразу зачисляют в российские институты и университеты. Некоторые получают гос. гранты и российское правительство работает над совершенствованием законодательства по предоставлению льгот и упрощенному получению гражданства. Помимо первопричины (качество образования), дешевизна проезда имеет большое значение, возможность посещать родственников, проводить каникулы, не уезжая далеко» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

*«Если кто-то планирует именно остаться там в стране, то, вот допустим, в России, там принята миграционная политика новая, это было еще несколько лет назад, и там гарантируется, что лицам, которые закончили высшие учебные заведения в России, им сразу вид на жительство ... сначала разрешение на временное проживание, потом соответственно вид на жительство оформляется с перспективой принятия гражданства. Такие же программы, насколько я знаю, в Польше есть» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

Одним из ключевых факторов, притягивающих казахстанских абитуриентов в страны Европы, является **низкая стоимость обучения и хорошее качество образования**. В Германии – низкие цены за обучение, качественное образование, комфортная для проживания страна, в Чехии, Польше и других странах Восточной Европы – возможность обучения бесплатно (со знанием языка).

*Китай также предусматривает преференции для зарубежных студентов. Китай занимает второе место по размеру потока образовательной миграции после РФ (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«Когда мы говорим о потоках образовательной миграции, то Китай занимает второе место после Российской Федерации. Там есть разная статистика, там порядка 14-17 тысяч человек, казахстанцев обучаются сегодня в Китае. И причем многие из них получают государственную поддержку в Китае, садятся на гранты. И если абитуриент показывает достаточно*

*высокий уровень китайского языка, то он также может обучаться бесплатно. То есть китайское направление стало тоже одним из актуальнейших. После Китая идут уже страны Западной Европы, Канады и США. Кстати, США и Канада менее привлекательны для казахстанских студентов поскольку далеко и дорого, и обучение, и содержание» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

На территории РК активно действуют российские общественные организации, в задачи которых входит рекрутировать абитуриентов в российские вузы.

В Китае в рамках политики «мягкой силы» была инициирована программа для привлечения казахстанских выпускников в китайские вузы. В Китае фактором, влияющим на приток образовательных мигрантов, является наличие большого количества образовательных грантов.

*«Увеличивается, потому что, во-первых, это момент личных интересов, уехать обучаться в другие страны. Но, как понимаете, у нас очень активны, вы знаете Россия через «Светоч», через «Лад» очень применяет такие эффективные инструменты привлечения абитуриентов в российские вузы. Сейчас коронавирус приостановил эти потоки, а также это была китайская программа «Мягкой силы», направленная на привлечение студентов из Казахстана в Китай. Здесь очень много таких моментов, которые связаны не с личной мотивацией, а вот именно с обстоятельствами» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

### Казахстан как образовательный хаб

Казахстан, позиционирует себя как региональный образовательный хаб. Эта цель была отражена в Стратегическом плане 2025, а также в стратегии интернационализации высшего образования РК. На данный момент в Казахстан активно приезжают на учебу мигранты из центральноазиатского региона: чаще всего из Узбекистана, а также Кыргызстана, Таджикистана. Этому содействуют межправительственные соглашения между Казахстаном и другими странами (Узбекистаном, Кыргызстаном), в рамках которых Казахстан активно работает над тем, чтобы привлечь иностранных студентов.

В рамках межправительственных договоренностей происходит как образовательная эмиграция, так и иммиграция. В рамках этих соглашений потоки образовательных иммигрантов в страну, к примеру, из Узбекистана, Афганистана, могут превышать поток эмигрантов из Казахстана. После 2010 года, каждый год несколько лет по тысяче студентов из Афганистана обучались в РК бесплатно. Это был вклад в гуманитарное развитие Афганистана.

В качестве «притягивающего» фактора выступают **возможности получить гранты на образование в Республике Казахстан**. При Министерстве науки и высшего образования есть центр Болонского процесса и академической мобильности, который ежегодно выделяет гранты для талантливой молодежи из зарубежных стран. По словам эксперта, пользуясь данной возможностью в РК приезжает достаточное количество студентов из-за рубежа, в последние годы, было порядка 25 тысяч иностранных студентов. Это данные 2019-2020 годов, до пандемии. Во время пандемии условия усложнились, произошел переход в онлайн формат, поэтому сложно оценить объемы миграции. Как отмечает эксперт, работа над интернационализацией высшего образования в плане привлечения, постоянно ведется.

Если смотреть через призму «притягивающих» факторов со стороны Казахстана, привлекательными являются, в первую очередь, **невысокая стоимость и более качественное образование**, по сравнению со странами исхода. К примеру, по словам эксперта, для студентов из Индии Казахстан привлекателен в плане медицинского образования, даже на коммерческой основе. Студенты из Узбекистана предпочитают обучаться на экономических специальностях. Реже выбирают обучение на IT-специальностях. В то же время приезд студентов из других стран дальнего зарубежья пока осложняется рядом барьеров, в том числе разницей в вузовских системах между странами.

Учебная миграция в Казахстан – в основном возвратная, подавляющее большинство из приезжающих возвращаются в свои страны. Казахстан не предусматривает дополнительных возможностей для образовательных мигрантов к дальнейшему пребыванию и приобретению гражданства РК после окончания обучения. Исключения составляют этнические казахи (программа поддержки кандасов).

*«... важно то, что Казахстан позиционирует себя как образовательный региональный хаб. То есть к нам с удовольствием едут учиться студенты из Узбекистана, Кыргызстана, Таджикистана. Больше всего из Узбекистана, из соседних регионов. Дальнее зарубежье пока еще не так просто, потому что у нас все-таки разные системы вузовские, несмотря на то, что мы в Болонском процессе. Но на коммерческой основе мы привлекательны для Индии в плане медицинского образования. У нас очень большое количество ежегодно обучается. Но, конечно, сложно говорить об IT и т.д., но центральноазиатские исследования, из Узбекистана, обычно выбирают экономические специальности. Работа над интернационализацией высшего образования в плане привлечения постоянно ведется» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Второе, миграционная политика, которая основана на межправительственных соглашениях. Это касается как образовательной эмиграции из Казахстана, так и образовательной иммиграции, о которой мы будем подробно говорить об интернационализации. По межправительственным соглашениям наши студенты выезжают меньше, все больше приезжают. По межправительственным соглашениям между Казахстаном и Узбекистаном, Узбекистаном и Кыргызстаном. Один период очень много было у нас студентов из Афганистана. После 2010 года мы каждый год несколько лет, мы по тысячи студентов из Афганистана обучали бесплатно. То есть такой вот вклад в гуманитарное развитие Афганистана» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Что касается того, кто к нам едет из-за границы, да, к нам приезжают иностранные студенты. В основном, насколько я помню по опыту своей работы, востребованы у нас специальности, связанные с медициной. Может быть, в последнее время IT. Но IT не очень. И, в основном едут, опять же, из таких стран, как Узбекистан, из Индии много приезжают. Из Афганистана приезжают, но это в связи с тем, что там программа была, насколько я знаю, привлечение ... пока еще талибы власть не взяли, у нас было достаточно много афганцев, которые здесь у нас обучались и потом кто-то планировал, возможно здесь остаться, хотя вряд ли им дали бы такую возможность. В основном, абсолютное большинство возвращалось обратно в свои страны. У нас тоже в Законе есть возможность для студентов, которые получили высшее образование, остаться в Казахстане на постоянное место жительства, но это касается этнических казахов. То есть, в принципе, он и так может остаться без получения высшего образования. В принципе, у нас вообще нет как таковых ограничений на*

проживание в Республике Казахстан» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).

«У нас есть, он так и называется – национальный план, до 2025 года, он еще работает, где Казахстан активно привлекает, то есть работает над тем, чтобы привлечь иностранных студентов. Это в рамках интернационализации. У нас даже есть стратегия интернационализации высшего образования. Там обозначены регионы, откуда больше всего должны притягивать... Но там заявлен регион, как Юго-Восточная Азия. То есть со всего мира. У нас нет такой программы, как, например, сотрудничества, но у нас при Министерстве есть центр Болонского процесса, который ежегодно выделяет гранты для талантливой молодежи из зарубежных стран. И воспользовавшись этим, к нам приезжает достаточное количество из-за рубежа. Но в последние годы, если я не ошибаюсь, у нас было 25 тысяч иностранных студентов. Это данные 19-20 годов, до пандемии. Во время пандемии все было сложно, все было онлайн, множество погрешностей» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

«... с самых первых дней независимости у нас активно велась и этническая политика, направленная на возвращение наших этнических казахов. Сначала их называли оралманы, сейчас они кандасы. То есть всегда особенная квота, упрощенные процедуры получения гражданства. То есть здесь сразу несколько аспектов, выигрышных для Казахстана. Это возвращения, как правило, это были большие семьи, где было много детей, и они были как раз в том возрасте, когда могли обучаться в школах и т.д. Если они уже студенты, приезжают и поступают по квоте к нам, потом уже и получают гражданство. То есть это демографический аспект, и образовательный аспект» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

«...главная причина образовательной миграции – это низкое качество и высокая стоимость высшего профессионального образования в РК, значит, повышение качества профессионального образования будет привлекать студентов из-за рубежа. В тоже время, например, вузы южного региона: в Шымкенте, Жамбылской области, принимали много студентов из Узбекистана, но из-за пандемии многие из них возвратились домой. Правительство Узбекистана приняло ряд мер, чтобы их вернуть и закрепить в Узбекистане, предложило им определенные льготы» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).

### Направления учебной миграции

Среди стран, лидеров по образовательной миграции из Казахстана, экспертами назывались Россия, Великобритания, США, Германия, Канада, Чехия и другие страны Европы.

Также страны Азии становятся все более популярными для учебной миграции из Казахстана, прежде всего Китай.

«Думаю, вы знаете наших лидеров – наиболее предпочтительные для студенчества страны: Великобритания и США, Россия и Германия. Но и в Канаду сейчас едут, и в Чехию, и в другие страны Европы; страны Азии становятся все более и более популярными; в Китае за последние 15 лет уже обучились тысячи и тысячи казахстанских студентов. Потому что за Востоком (Азией) будущее. Касательно приграничных регионов, о которых вы спрашиваете, то тут очевидно, что молодежь, проживающая в приграничных с Россией районах Казахстана, отправляется в вузы приграничных же областей России.



*Предполагаю, их состав более интернационален» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).*

Направления миграции молодых казахстанцев из приграничных регионов на обучение в Россию чаще всего отмечается в направлении крупнейших мегаполисов – Москва, Санкт-Петербург, а также – в сибирские города, известные своим качеством образования: Томск, Новосибирск, Екатеринбург, Иркутск и другие.

*«Выходцы из приграничных районов Казахстана поступают, как правило, в вузы областных центров приграничных регионов России, и очень часто едут в вузы городов юго-восточной части Сибири: Томск, Новосибирск, Екатеринбург, Иркутск, потому что они известны своим высоким качеством образования. Есть еще ряд других городов приграничных областей РФ, но это – лидеры. Помимо того, это, конечно, университеты Москвы и Санкт-Петербурга – они на первом месте» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).*

В рамках приграничной миграции появляются и другие направления. К примеру, из Жамбылской области наметился тренд образовательной миграции в Кыргызстан, где на данный момент обучение дешевле, и, согласно существующему мнению, более качественное образование по некоторым специальностям, в частности медицина, инженерия. Также есть примеры учебной миграции в Узбекистан (Ташкент).

*«Что касается других регионов, то опять же учебная миграция. Например, Жамбылская область – ребята также выезжают учиться в Кыргызстан, опять же это связано именно со стоимостью обучения. Там оно дешевле. И плюс, опять же, есть определенные специальности, в частности медицинская инженерия, которая, во-первых, у нас не так хорошо развита, как специальность, а, во-вторых, у нас качество самого образования хромает. Уже, как бы, считается, что в Кыргызстане на эту специальность можно лучше получить уровень образования» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«Кроме того, едут на учебу в Ташкент и в Бишкек, но их гораздо меньше» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).*

## 5. Трудовая миграция

Основными мотивами для миграции для молодых профессионалов являются вопросы самореализации, а также качество и комфортность жизни, вопросы безопасности, качество образования и медицины.

По мнению эксперта, Казахстан пока не достиг уровня донора по объему выезжающих трудовых мигрантов. Скорее в ближайшие годы Казахстан останется преимущественно принимающим государством.

В Казахстане можно наблюдать как ситуация развивается в соответствии с теорией М.Тодаро<sup>28</sup>, когда экономическое развитие городов притягивает мигрантов из сельской местности. Согласно этой модели, в случае если предпринимаются меры для размещения сельских мигрантов в структуре городской экономики,

---

<sup>28</sup> Миграционная модель Тодаро – теория, объясняющая миграцию из села в город как экономически рациональный процесс, несмотря на высокий уровень безработицы в городах. Работники сравнивают свои ожидаемые доходы в городе и начинают переселение из села в случае, если эти ожидаемые доходы превышают их средний уровень доходов в селе. Модель разработана в 1969 году американским экономистом Майклом Тодаро.

повышается уровень безработицы среди городского населения. Это становится «выталкивающим» фактором для городской молодежи.

*«Вообще это совокупность факторов. Здесь нельзя выделить какой-то один из факторов. Но вот, я уже сказала, на молодых профессионалов, как правило, основополагающим фактором являются вопросы самореализации и качество, и комфортность жизни, вопросы безопасности, качество образования и медицины» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«Я не считаю, что Казахстан – это донор. К нам все еще больше приезжают, чем от нас уезжают. И я считаю, что наша молодежь, она, как и любая молодежь мобильная и поэтому всегда будет уезжать в поисках лучшей жизни. Но хотя, да, с 2012 года, в 2014 году отток у нас устойчиво наблюдается молодежи. Я считаю, что в ближайшей среднесрочной перспективе Казахстан останется в роли принимающего государства, все еще. Молодежь уезжает, но она все-равно возвращается. Она часто возвращается в Казахстан и устойчиво поддерживает связи. То есть у нас, я не считаю, что эмиграция молодежи из Казахстана – это проблема национального масштаба. Я считаю, что это часть процесса глобализации. Да, в последний год, с января мы испытывали серьезные сложности, но то, что стало устойчиво происходить вокруг, вся эта турбулентная нестабильность, она показала, что этот тренд глобальный» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Но еще в миграции есть такой принцип – принцип Тодаро, когда развитие экономики городов притягивает в города мигрантов из сельских районов. И все мероприятия направлены на улучшение городской экономики, они расширяют места использования мигрантов из сельских районов. И это приводит к росту безработицы городского населения. И этот принцип Тодаро, он где-то в 80-х годах был сформулирован. Я думаю, что на сегодняшний день он тоже подходит к тому, что многие наши, мы говорим о молодежи, которая закончила институты, пытается найти, но они же не пойдут на те работы, которые низкооплачиваемые, низкоквалифицированные, у них уже есть диплом. Ну, для экономики это не проблема. Не хотите – не идите. Мы создадим какие-то новые сферы, на которые всегда найдутся мигранты из сельской местности. И это рождает конфликт в обществе и создает больше такие выталкивающие моменты для городской молодежи» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

По мнению эксперта, есть определенный гендерный аспект в процессе трудоустройства молодежи. Среди молодых мужчин высокий уровень притязаний к уровню зарплат, который не может предложить подавляющее большинство работодателей. Общественно одобряемое стремление к престижному потреблению рождает желание иметь высокие доходы здесь и сейчас. Со своей стороны, работодатель ожидает высокий уровень отдачи, ответственности и профессионализма со стороны молодых кадров, но зачастую этого не получает. Это порождает дисбаланс на рынке труда, что не может не отражаться в конечном итоге на экономике страны. Девушки, в свою очередь, зачастую сталкиваются с отказами от работодателей из бизнеса, которые опасаются, что девушки будут плохими работниками, так как будут отвлекаться на семейные проблемы, уходить в декрет и т.д.

*«Есть еще такая проблема, как гендерный аспект трудоустройства. Мы его вообще не затрагивали, а оно существует. Есть такие сферы, в которых, скажем, девушки не сталкиваются особо с проблемами при трудоустройстве. Это, в первую очередь, образование и здравоохранение, то есть учителями в школу девочек, выпускниц с педагогическими дипломами, в школу берут. Не то,*

что, там уже тоже есть хороший уровень конкуренции, то есть просто так не зайдешь с улицы, но там хотя бы не возникает вопросов по поводу пола. Совсем другая ситуация, когда речь заходит о бизнесе, потому что здесь, я это знаю точно, потому что не раз мне самой в интервью девушки об этом говорили, работодатели не очень охотно берут молодых женщин на работу. В общем, комментарий всегда, понятно, один-либо ты сейчас выйдешь замуж и начнешь рожать, уйдешь в декрет и работать не будешь все равно, либо, если она уже замужем и есть хотя бы один ребенок, то у тебя сейчас начнутся больничные и мы тебя на работе не увидим. Вот это проблема, с которой сталкивается женская часть нашей молодежной аудитории, скажем так. Проблемы, с которыми сталкиваются молодые люди, они другие. Они скорее связаны с уровнем заработных плат и претензиями к ним. С одной стороны, я понимаю тех, условно скажем взрослых, которые говорят они слишком много хотят сразу, хотят больших зарплат. С другой стороны, общество показывает им красивую картинку, когда мы смотрим рекламные ролики, в которых молодые, красивые парни разъезжают на шикарных машинах, то есть надо тогда нести ответственность. Если вы нарисовали такую картинку перед молодежью, не удивляйтесь, если они любой ценой хотят ее добиться и реализовать на практике. Поэтому часто возникает недовольство взаимное. С одной стороны, работодатель не доволен уровнем ответственности и профессионализмом молодого человека, с другой стороны молодой человек скажет, да за такую зарплату пусть спасибо скажет, что я вообще прихожу. И каждый из них по-своему прав. Но по результату это не идет на пользу ни обществу, ни экономике, ни в целом развитию страны. То есть какой-то надо здесь искать баланс» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

«Мы даже считали, сколько примерно времени требуется на это. Девушкам приходится дольше искать работу, чем юношам» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).

Эксперты констатируют, что если ранее для Казахстана был не характерным выезд граждан страны на заработки за рубеж, то последние годы наблюдается поток трудовых мигрантов, в основном в Южную Корею и Россию. Реже можно наблюдать выезд на работу в страны Европы. По мнению эксперта, трудовая эмиграция из Казахстана была на протяжении всего периода независимости, но объем трудовой иммиграции в Казахстан ее перекрывал.

«До определенного времени, наверное, года 3 еще назад, Казахстан очень сильно гордился тем, что является страной, которая, наоборот, принимает трудовых мигрантов, но не является поставщиком трудовых мигрантов в другую страну. Сейчас мы видим, конечно же, что у нас многие казахстанцы в Южной Корее работают, опять же, связано с визовым режимом того, что там можно без визы 90 дней находиться. Выезжают работать и в Российскую Федерацию и куда-то в западные страны» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

«Тенденция трудовой эмиграции из РК усилилась 5-6 лет назад, хотя она всегда наличествовала, но преобладала трудовая иммиграция в РК. Мы все в нулевые говорили, что мы принимаем мигрантов, но на самом деле трудовая миграция внутри страны и за рубеж началась вскоре после распада Советского Союза и сохраняется все эти 30 лет, и она очень интернациональна» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).

## 5.1 Push-факторы трудовой миграции

Как уже ранее говорилось, одной из основных причин оттока молодежи за рубеж является **узкий рынок труда в Казахстане**, из-за того, что на 60-70% экономика страны – это ресурсная экономика, зависящая от экспорта нефти. Хотя руководством страны не раз объявлялся курс на диверсификацию, индустриально-инновационное развитие страны, экономика по большей части остается узкопрофильной. Это приводит к ограниченному выбору специальностей и рабочих мест, что влияет на проблемы с трудоустройством, как молодежи с казахстанским образованием, так и получившим образование за рубежом.

По признанию фактически всех экспертов, в целом структура экономики и рынка занятости сегодня не соответствует тем ожиданиям и требованиям, которые есть у молодежи.

По мнению эксперта, проблемы с трудоустройством приводят к тому, что после безрезультатных поисков подходящей работы, молодые люди теряют квалификацию, навыки, интеллектуальный и образовательный багаж. Но главное – это потеря мотивации, интереса к выбранной специальности.

На данный момент государственные меры показывают невысокую эффективность. Зачастую при хорошо разработанных стратегических документах, касающихся молодежной политики, их реализация – не эффективна. Несмотря на то, что инициированы ряд государственных программ содействия занятости, такие как «Первое рабочее место»<sup>29</sup>, «Молодежная практика»<sup>30</sup>, «С дипломом – в село!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!»<sup>31</sup>, «Переселение на Север», это не решает кардинально вопрос качественной трудовой занятости молодежи из-за ограниченности предложений на рынке труда.

Проблемой также остаются низкие заработки. В нише низкоквалифицированного труда оплата труда зачастую не устраивает казахстанскую молодежь (на эти места приезжают мигранты из ЦА). В основном то, что предлагается государством, это неквалифицированные рабочие места, в том числе в рамках госпрограмм занятости, такие как Дорожная карта бизнеса<sup>32</sup>.

*«У нас очень узкий рынок труда. Это связано с тем, что у нас ресурсная экономика, 60-70% ВВП зависит от экспорта нефти. У нас все заточено на извлечение и продажу ресурсов и немного на сервисную экономику. Для*

<sup>29</sup> С целью повышения конкурентоспособности молодежи на рынке труда и предоставления им необходимых трудовых навыков и адаптации на первом рабочем месте, центры занятости населения осуществляют организацию трудоустройства безработной молодежи на первое рабочее место. Организация трудоустройства по проекту «Первое рабочее место» осуществляется для выпускников (в том числе выпускников вузов), ищущих работу впервые, лиц, ищущих работу, безработных лиц, независимо от регистрации в центре занятости населения, из числа молодежи не старше двадцати девяти лет, в том числе категории НЕЕТ, не имеющих опыта работы.

<sup>30</sup> Для оказания содействия выпускникам в получении первоначального опыта работы по полученной профессии (специальности) центрами занятости населения организуется мера содействия занятости – молодежная практика со сроком до 6 месяцев. Согласно Закону РК «О занятости населения», участниками молодежной практики определены безработные выпускники, завершившие учебные заведения в течение 3-х предыдущих лет, и не старше 29 лет. Рабочие места для прохождения молодежной практики создаются на предприятиях и в организациях всех форм собственности. При этом, рабочие места должны соответствовать полученной выпускником в организации образования профессии (специальности).

<sup>31</sup> Проект «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!» (Серпін) реализуется в рамках Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек». В Проекте принимают участие выпускники школ (9 и 11 классов) трудоизбыточных регионов (Алматинской, Жамбылской, Кызылординской, Мангистауской, Туркестанской областей и г.Шымкент) для обучения в учебных заведениях ТипО трудодефицитных регионов (Акмолинской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской, Костанайской, Павлодарской и Северо-Казахстанской областей).

<sup>32</sup> Имеется в виду Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025», цель которой заключается в обеспечении устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства, а также поддержание действующих и создание новых постоянных рабочих мест. Источник: Официальный информационный ресурс Премьер-Министра РК.

диверсификации экономики у нас мало что делается. Хотя эта проблема обсуждается уже много лет, но пока у нас экономика не диверсифицирована. Экономика, в целом была очень монополизирована. Сейчас мы видим, что идет демонополизация и, возможно, какие-то новые рабочие места и новые направления в экономике будут создаваться. Но поскольку у нас в данный момент очень узкий рынок труда, нашей молодежи сложно устроиться на хорошую работу. И даже те ребята, которые приезжают из-за рубежа с хорошей специальностью, они просто не могут найти для себя работы, потому что работы по их специальности для них нет в Казахстане. Это тоже одна из проблем в нашей стране» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет)**.

«Я уже говорила, что в целом структура экономики и рынка занятости, она сегодня не соответствует тем ожиданиям и требованиям, которые есть у молодежи в целом. Трудоустройство достаточно серьезная проблема, потому что молодые люди не могут найти работу, ищут очень долго... И, если молодой человек после получения диплома, в течение трех лет не может устроиться на работу, в течение пяти лет он уже не может быть квалифицированным специалистом. К сожалению, это так. И находясь все время на временной работе, он теряет интерес вообще к своей специальности, он теряет навыки, он теряет свой интеллектуальный багаж, образовательный. В этом проблема. И плюс, как трудоустраиваются молодые люди? В основном они ищут работу на сайтах, есть известные, сайт HeadHunter, плюс есть во всех регионах, допустим, там работа – Караганда, там ... сайты есть у всех ... молодежь ищет это в основном на сайтах, ищет в социальных сетях. Мало обращаются в центры занятости, потому что там нужно регистрироваться, как безработный. Есть программа «Первое рабочее место», «Молодежная практика», там «С дипломом – в село!», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!», «Переселение на Север» – достаточно много программ. Но рынок труда ограничен. Вот это главная проблема» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

«Прежде всего, заработки. Потому что все, что предлагается внутри страны – это низкие заработки. Это низкие заработки для молодежи, которая только закончила университет или без образования работает на неквалифицированной работе. Потому что в основном все, что предлагает государство это все неквалифицированные рабочие места. Ну, которые предлагаются. Допустим, по Дорожной карте бизнеса и так далее. Все что касается квалифицированной работы здесь проблема, что нужны кадры за ... допустим, на рынке труда нужен не просто инженер, да, а нужен инженер со знанием иностранного языка, потому что техника приходит из-за рубежа англоязычная. Поэтому нужен не просто инженер по технике. А нужен инженер со знанием английского языка. Вот в чем проблема. Но их не готовят в университете. Ну, и так далее...» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

«... что рост образования в нашей стране абсолютно не подкреплен созданием новых рабочих мест. И, конечно же, это самая главная проблема нашей молодежи. У нас очень большая прослойка безработных с высшим образованием, которые не могут найти себе место работы и поэтому, я думаю, работодатели – это тоже... Вы знаете, у нас нет связи между образованием и запросами нашей экономики. И поэтому у нас идет такой перекоп и появление такой огромной безработицы, безработицы людей с высшим образованием»

**(эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).**

*«Но, опять-таки, у нас же молодежь не хочет работать в этих нишах, убирать мусор, в строительстве. Это же все равно у нас делают трудовые эмигранты из стран Центрально-Азиатского региона» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

«Выталкивающий» фактор – если высокообразованная молодежь не может найти себе достойное рабочее место. Чем выше уровень навыков, знаний, конкурентоспособности, чем выше сам себя оценивает молодой человек, тем больше шансов, что он попытается найти приложение своим силам в стране, где, как он считает, может заработать больше, где его оценят выше. Поэтому, не предлагая молодежи достойный уровень оплаты, тем самым повышается вероятность отъезда в другую страну.

*«Поэтому тут, опять же, палка о двух концах. Чем лучше мы образовываем свою молодежь, но, если при этом, мы не даем ей возможности адекватно зарабатывать или так, как она считает для себя адекватно, тем больше риски, что они будут пробовать свои силы за пределами Казахстана» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

Эксперты отмечают и обратный аспект, такой как несоизмеримо высокие требования молодого поколения к уровню заработной платы, условиям труда, несопоставимые с наличием соответствующего опыта и профессионализма молодого специалиста.

*«И еще одна причина, она касается уже самих молодых людей, их позиций. Если они заканчивают, получают высшее образование, то почему-то они считают, не знаю с чего пошла такая обстановка, но она есть, что они уже сразу должны получать какую-то высокую зарплату, то есть они, только получив диплом, претендуют на зарплату там, я не знаю, выше среднего, как хороший специалист. И это тоже не является плюсом для них, потому что, когда говоришь с предпринимателями, работодателями, они очень сильно возмущаются на молодые кадры. Вот, он приходит и ничего практически не знает, только из-за того, что у него есть диплом, он уже пытается мне условия выставлять, но, когда я начинаю спрашивать и проверять знаешь ли ты то, умеешь ли ты это, он не может ответить на вопрос. И получается, что качество подготовки не соответствует уровню, но при этом они требуют какое-то высокое вознаграждение. Редкий случай сейчас, когда молодой человек, который готов начать с низов, на какую-то невысокую зарплату и потом уже расти» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

Эксперт приводит выводы социологического исследования, согласно которым городская молодежь хуже оценивает свои шансы на трудоустройство, чем сельская, понимая, что в городах наблюдается высокая концентрация высококвалифицированной рабочей силы, а, следовательно, придется искать рабочее место в условиях высокой конкуренции.

Многие эксперты отметили такой барьер к трудоустройству молодежи, как требование опыта работы, с которыми сталкиваются выпускники учебных учреждений. В частности, эксперт приводит данные, что 66% опрошенной молодежи считают наличие опыта работы важным фактором для трудоустройства. Значительная часть опрошенной молодежи считает, что удача и связи – важные факторы, которые влияют на получение хорошей работы.

*«По поводу трудоустройства.... Если смотреть на результаты исследования, то в целом наша молодежь достаточно оптимистична в отношении трудоустройства. Где-то 33% сказали, что после окончания учебы им будет легко найти работу. В то же время, около 10% сказали, что будет*

очень сложно найти работу, и 36% оценили свои шансы, как средние. То есть, все-таки, есть какой-то процент молодежи, достаточно высокий, который считает, что будет очень легко найти работу. Но опять-таки, если сравнивать городскую и сельскую молодежь, то горожане считают, что им будет гораздо сложнее найти работу, так как им нужно будет конкурировать. В городах сконцентрировано больше квалифицированной рабочей силы, поэтому городские жители менее оптимистичны, чем жители сельской местности» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).**

«В принципе, я думаю, что это касается и всего Казахстана в целом. Потому что, к сожалению, у нас многие университеты не поощряют работу во время учебы, а после учебы молодой человек выходит без стажа рабочего и вот эта вот тема со стажем все еще является актуальной, и все еще работодатели многие выставляют это в качестве требования, что должен какой-то навык у него работы» **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).**

Проблема в том, что наблюдается определенная пассивность со стороны работодателей, чей вклад в подготовку будущих специалистов зачастую ограничивается выплатой стипендий. Их позиция должна быть более активной, они должны быть вовлечены в процесс профессиональной подготовки нужных им кадров. Пока основная часть работодателей пассивно ждет от государства шагов по подготовке востребованных специалистов.

«Если мы говорим о глобальных образовательных трендах, то речь идет о глобальной конкуренции. Если наша страна будет иметь таких глобальных лидеров рынка, тогда и образование, и рынок, и страна – они резко возрастут в рейтингах. Естественно, мы станем привлекательными. Но поскольку сырьевая направленность экономики, ограниченные человеческие ресурсы и интеллектуальные пока не позволяют нам говорить о том, что работодатели имеют какое-то влияние вообще на образовательный процесс в Казахстане. Я вообще далека от этой мысли. Наши работодатели занимают только потребительскую позицию. Они получают тех специалистов, которых им готовит государство. Причем они сами, я не говорю обо всех, т.е. кто вкладывает, но это такой вклад, который называется «просто я плачу стипендию» и так далее. То есть они должны участвовать в разработке образовательных программ, они должны участвовать в подготовке этих специалистов, они должны, быть активными участниками этого процесса. И тогда будет какой-то результат. Сейчас образованием занимается государство, а работодатели берут, кого хотят, и не берут, если не хотят. И все. Схема очень простая» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).**

В Казахстане появляются специалисты высокого уровня, но их профиль не востребован в Казахстане. Это, по словам эксперта, уже специалисты глобального уровня, чей уровень квалификации востребован не только внутри страны, но и за рубежом. У них появляется свобода выбора. Если предлагаемые условия более выгодные, то специалист выберет их. Также в случае высвобождения таких специалистов из-за сокращения или закрытия производств, они естественным образом, будут искать занятость там, где они более востребованы.

«Но, опять же, я знаю по специалистам высокого класса или же инженерных специальностей. Они часто выезжают, например, мы проводили исследования, были такие кейсы, когда рассказывали из Восточно-Казахстанской области примеры. Там закрылся завод по сбору машин и высвободилось очень большое количество инженеров, автосборщики, которые занимались именно машиностроением. Они попытались найти, применить свои

силы здесь, в Казахстане, но все предложения были либо неудовлетворительны по оплате, либо они не совсем соответствовали тем функциональным обязанностям, которые инженеры выполняли изначально. Но, когда они посылали свое резюме в Российскую Федерацию на заводы, где идет сборка каких-то машин и машинного оборудования, то они сразу же получали приглашения. И так как эти специалисты ребята уехали, я могу сделать вывод, что и условия были им предложены подходящие, те, которые их удовлетворяют. То есть, есть еще такая история, что люди мигрируют не потому что хотят это сделать, а потому что это становится условием их выживания и благосостояния семьи. Они просто уже стали, можно сказать, глобальными специалистами, они едут работать в ту страну, куда их приглашают, их уровень квалификации позволяет это сделать. Они не отказывались от гражданства, они просто работают по приглашению» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

Редко молодежь обращается в центры занятости, так как не хотят регистрироваться в качестве безработных. Поиск работы ограничивается такими ресурсами, как HeadHunter (HH.kz) и похожими региональными интернет-ресурсами, а также социальными сетями. Распространенной является привычка поиска работы через знакомых, родственников. С одной стороны, трудоустройство через «связи» уже стало повсеместно распространенным явлением, с другой стороны – молодое поколение в высокой степени не приемлет этот «теневой» механизм, который входит в противоречие с пониманием социальной справедливости. Особенно болезненная реакция возникает у молодежи, которая получила образование за рубежом и возвращается в Казахстан.

Эксперты отмечают, что на данный момент при трудоустройстве не соблюдаются принципы меритократии. Процветает nepoтизм, трудоустройство через связи, коррупция. Молодежь остро реагирует на такую несправедливость. Бизнес, производство недополучает креативных, инновационно мыслящих специалистов. Исследования показывают, что молодой специалист может находиться в поисках работы от полугода до года, и не всегда может трудоустроиться по профилю. Отсутствуют комплексные условия для профессиональной реализации молодежи, когда учтены различные факторы, от которых зависит наращивание кадрового потенциала страны.

«В нашем обществе «связи» продолжают играть какую-то роль. 49,5% молодых респондентов отметили, что связи могут играть также большую роль или являются важным фактором в получении работы» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).

«Мы видим, что у нас очень талантливые молодые люди уезжают, их приглашают в большие компании. Мы видим, что наши молодые женщины работают в национальных банках на высоких должностях и в Америке, и в Европе. Есть те, кто уезжают работать в НАСА и другие престижные международные организации. У нас есть талантливая молодежь, но, к сожалению, потому как не создаются условия, они выбирают иммиграцию. Под условиями, я имею в виду не только работу и хорошую зарплату, а общую ситуацию: состояние здравоохранения, образования, меритократию. Если люди работают и получают какое-то повышение, идет карьерный рост, то, конечно, это как-то стимулирует их оставаться в стране. Но должны быть не только зарплата и работа, но и социальный пакет и меритократия. Эти вещи работают совместно и делают страну более привлекательной, чтобы оставаться и жить здесь» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).



*«Как устраиваются? К сожалению, у нас крайне небольшое количество компаний берут выпускников на основе конкурсного отбора. Большой процент выпускников устраиваются по личным связям, знакомствам. Если эта работа достаточно высокооплачиваемая, то здесь обязательно необходимо протекже из высокопоставленных родственников или просто наличие каких-то связей» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

## 5.2 Pull-факторы трудовой миграции

«Притягивающие» факторы трудовой миграции могут различаться в зависимости от страны прибытия.

### Приграничная миграция

Эксперты отмечают следующие факторы, благоприятствующие приграничной трудовой миграции:

- сформированная субрегиональная субкультура со сложившимися уже привычными паттернами как маятниковой/сезонной трудовой миграции, так и выездом на постоянное место работы;
- наличие общих исторических и родственных корней, компактное проживание диаспор, наличие множества межэтнических браков, общность языка;
- устойчивые связи между людьми в приграничных регионах соседних государств, сотрудничество и создание совместных предприятий, культурно-гуманитарный, информационный обмен.

Поток трудовых мигрантов из Казахстана по словам эксперта стал фиксироваться с 2015-2016 гг. Основное направление трудовой миграции – РФ. По приблизительным оценкам российской статистики, в РФ работают более 600 тысяч казахстанцев. Данные статистики РК и РФ разнятся, что создает трудности для достоверной оценки объемов трудовой миграции. Чаще всего в РФ выезжала молодежь из приграничных регионов Казахстана, где в структуре населения была сравнительно высокая доля русского населения (Северо-Казахстанской, Карагандинской, Восточно-Казахстанской, Костанайской, Павлодарской областей).

После учреждения Евразийского Экономического Союза и подписания соответствующих международных инструментов, отмечает эксперт, легальное поле трудовой миграции граждан РК, РФ, Беларуси и Армении значительно укрепилось, и трудовая иммиграция в РФ возросла. В их числе увеличился поток казахской молодежи из южных регионов РК, где наблюдается высокий уровень безработицы.

### Pull-факторы трудовой миграции в РФ

До недавнего времени (до военного конфликта) «притягивающим» фактором для казахстанцев в России был **более высокий по сравнению с Казахстаном уровень зарплат**.

Несмотря на введенные против России санкции, по мнению эксперта, привлекательность российского направления для казахстанцев останется высокой, в т.ч. в таких сферах, как добыча нефти и других полезных ископаемых, в строительстве, преимущественно в северных регионах страны. Хорошо трудоустраиваются IT специалисты, медицинские работники.

Также среди благоприятствующих трудовой миграции условий остается **общность языка**, так как русским языком владеют значительная доля казахстанцев, и это очень облегчает трудоустройство в РФ.

Привлекательным для трудовой миграции является территориальная близость, низкие затраты на миграцию, а также возможность **поддерживать тесные связи с родными и близкими** в Казахстане.

К этому, отмечают эксперты, в последнее время добавляется новый тренд – появляются pull-факторы в виде **специальных условий для отдельных категорий высококвалифицированных специалистов** из Казахстана, востребованных на российском рынке. Для них предусматриваются и анонсируются благоприятные условия. В частности, для IT специалистов из стран Центральной Азии предлагаются высокие зарплаты, ипотечные кредиты под низкие проценты и т.д.

*«Раньше считалось, что казахстанцы не уезжают работать за рубеж, потому что у нас достаточно высокий уровень заработных плат в Казахстане и экономически у нас все достаточно нормально. Но сейчас мы говорим, что да, там есть разные оценки объемов трудовой миграции казахстанцев, работающих за рубежом. Одно из направлений основных – это Российская Федерация. Есть разные оценки. Там цифра, которую я видела, и она статистически официально была подтверждена. Более 600 тысяч человек, казахстанцев работает в Российской Федерации. Хотя опять – россияне дают одни цифры, в Казахстане – другие цифры. Здесь надо сопоставлять и сравнивать» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«Что привлекает? Хотим мы того или нет, но до недавнего времени, до событий, конфликта на Украине, в Российской Федерации стоимость рабочей силы выше была, чем в Казахстане» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«В случае с Российской Федерацией, с которой у нас самая протяженная граница – это еще и доступность языка, это какие-то исторические все еще корни, которые связывают. Где-то родственники остались и т.д. Где-то большой доступ к информации, это совместные мероприятия, компактное проживание диаспор» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«В принципе этот же фактор работает и на Российскую Федерацию, потому что у нас до сих пор еще остается единое русскоязычное пространство и в общем-то большинство казахстанцев, в том числе и трудовых мигрантов владеют очень хорошо русским языком и могут там достаточно качественно устраиваться» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«В России, как я сказала, цены на трудовую силу выше, востребованность выше, все-таки страна больше. И в самой Российской Федерации казахстанцы едут работать и, скажем, в северные регионы, добыча нефти и добыча других полезных ископаемых, и в строительстве устраиваются и т.д., и т.п. Плюс ко всему, казахстанские IT-специалисты, казахстанские врачи, это уже ПМЖ, конечно. Они тоже очень неплохо устраиваются. Это уже высококвалифицированные специалисты, которые тоже востребованы, скажем, на российском рынке. Вот сейчас есть новый тренд. После санкций, наложенных на Россию, Россия сделала очень благоприятные условия, во всяком случае, анонсировала благоприятные условия для IT-специалистов из стран Центральной Азии. Может быть, это вызовет новую волну трудовой миграции из Казахстана, уже высокооплачиваемых и достаточно компетентных*

специалистов. Там будет и ипотечный кредит под очень низкий процент, и обещают очень хорошую заработную плату. Посмотрим, какова будет динамика» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).

На данный момент наблюдается тренд миграции казахстанской молодежи в Узбекистан в связи с активно развивающейся строительной сферой, открытием новых предприятий, а, следовательно, **наличием рабочих мест**.

Как отмечает эксперт, благоприятствующим фактором является то, что приграничные регионы Казахстана и Узбекистана связаны как совместными бизнес-проектами, так и деловыми связями на межличностном уровне.

«Да, сейчас наблюдается, кстати, тренд миграции нашей молодежи в Узбекистан. В контексте того, что сейчас идет и строительный бум, большое количество новых предприятий открываются в том числе совместных» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

«В случае с Узбекистаном, на юге, там уже немножко по-другому. То есть приграничные зоны всегда более расположены к сотрудничеству и созданию уже каких-то совместных мероприятий и взаимодействию на уровне, так называемом, *people to people*» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

### Pull-факторы трудовой миграции в дальнее зарубежье

По мнению эксперта, новым трендом в трудовой миграции становится то, что молодежь пытается осваивать территории, отдаленные от Казахстана. Эта тенденция возрастает. В том числе растет и незаконная трудовая миграция. Хотя это не только специфика Казахстана, но и мировая тенденция.

Относительно новым и набирающим силу является тренд на трудовую миграцию в страны Юго-Восточной Азии, чаще всего **в Южную Корею**. Как отмечает эксперт, чаще всего казахстанцы едут на работу в сферу услуг – гостиничный и ресторанный бизнес, а также в строительство и промышленность (к примеру, химическое производство). В большей мере pull-факторами для трудовой миграции в Корею являются:

- сравнительно приемлемые условия труда;
- высокие заработные платы;
- благоприятный визовый режим (казахстанцы могут 90 дней пребывать без визы).

Южная Корея чаще привлекает мигрантов из южных областей Казахстана: Алматинской, Туркестанской областей, г. Шымкент.

После окончания пандемии, потоки опять возобновились. Хотя страны пошли на ужесточение контроля за въездом граждан.

«Если говорить о трудовой миграции, то следующее направление, то это Юго-Восточная Азия. Это корейская миграция, которая последнее время так же набирает силы. Но туда преимущественно едут люди работать в сектор обслуживания. Это гостиничный бизнес, это ресторанный бизнес, это и строительство, и промышленные предприятия по производству, скажем, различных химических и других продуктов. То есть это тоже направление» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).

«Сейчас большой тренд, вернее возрастает, наверно, тенденция то, что молодежь ищет работу в дальних странах. В том числе в Южной Корее, Соединенных Штатах, Восточной Европе. Мы видим, что молодежь пытается, она ищет возможности для реализации, и здесь даже не останавливается то, что

есть нерегулируемая миграция, незаконная миграция и так далее. Надо сказать, что это не только казахстанский тренд, это общемировой тренд. Хотя еще специалисты говорили, что после пандемии ситуация изменится и, может быть, миграционные процессы немножко остановятся, а хотя нет. После того, как уже были ослаблены карантинные меры, потоки опять возобновились. Другое дело, что страны ужесточили контроль за въездом граждан. Это создает дополнительные проблемы, дополнительные препятствия, но тем не менее есть возможность работать онлайн, есть возможность учиться онлайн, поэтому выбора стало больше» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).**

Страны, испытывающие недостаток рабочей силы, еще с 2000-х годов делают попытки изменить свое законодательство, чтобы обеспечить привлекательные условия для иностранной рабочей силы.

«Во-первых, где-то еще в 2005 году Британия, где-то в 10-х годах Испания, они пытались изменить свое миграционное законодательство для того, чтобы привлечь в страну иностранных рабочих. Это социальные выплаты, трудоустройство. И эти процессы, представляете с 2005-2010 годов, они достаточно активны. И на сегодняшний день эти страны считаются странами притягательными для миграции» **(эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).**

Благоприятствующими факторами для трудовой миграции в Турцию, помимо возможности хорошего трудоустройства и сравнительно высоких заработков, являются культурная и языковая близость.

«Еще одно направление – это направление в Турцию. Разные факторы, скажем, в Корею привлекают тем, что это может быть организованная миграция с достаточно приемлемыми условиями труда, с высокими заработными платами. В Турцию, здесь срабатывает тюркский фактор близости языка, близость культурного пространства» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

Pull-факторами для трудовой миграции в ОАЭ являются:

- возможности хорошего трудоустройства;
- сравнительно высокая оплата труда;
- довольно лояльная миграционная политика к эмигрантам.

«Кстати, Эмираты, сейчас еще Дубай стали очень привлекательны для казахстанских молодых людей. Там тоже можно эффективно устроиться и миграционная политика достаточно лояльна к эмигрантам, потому что, по сути, Дубай – это страна мигрантов. Только 4 млн своего населения и все остальное трудовая эмиграция» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

### Региональная специфика трудовой миграции

Региональная специфика состоит в том, что чаще на трудовую миграцию настроены молодежь северных и южных областей. Среди южных регионов РК также есть дифференциация: если молодежь города Алматы и Алматинской области нацелена, как на трудовую, так и образовательную миграцию, то молодежь из Туркестанской области, города Шымкент, Кызылординской, Жамбылской областей чаще настроена на трудовую миграцию. Причина трудовой миграции из южных регионов – трудоизбыточность региона, из северных регионов – из-за

депрессивного состояния областей (отток населения, обезлюдение населенных пунктов).

Молодежь из южных регионов начинает осваивать трудовую миграцию в США, так как мигранты первой волны, работающие в сфере сервиса, уже организовали небольшие сообщества, которые помогают осваиваться вновь прибывшим.

Трудовая миграция – это чаще выбор для получения работы, требующей средней или низкой уровень квалификации.

*«В страны Европейского Союза, США будет, конечно, сохраняться. Но ближе зарубежье наших трудовых мигрантов все еще не привлекает. Потому что, опять-таки, трудовые мигранты в рамках Евразийского Экономического Союза уезжали в Российскую Федерацию в достаточном количестве, но больше уезжали в Южную Корею. Это именно Туркестанская область или Южно-Казахстанская, но не Алматинская, я считаю. В Дубай работать. Но, конечно, в последние годы наблюдается тренд работы в США именно даже в сервисе. То есть мы все еще говорим о мигрантах средней и низкой квалификации» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Очень интересный тренд, что еще у нас молодежь из таких городов, как Шымкент, Туркестан, они смело едут в США, потому что там есть такие небольшие комьюнити, сообщества, которые уже поехали, обосновались и работают в сфере услуг, скажем так. Таксистами, в клининге, в химчистках и т.д.» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Я считаю, что это, в основном, северные и южные области больше всего подвержены миграции с целью трудоустройства. Молодежь из Алматы и Алматинской области нацелена на эмиграцию с целью образования и трудоустройства, но юг, прям крайний юг, он больше с целью трудоустройства» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Россия – это был главный регион, куда уезжали наши молодые люди и, конечно же, это из северных регионов. По статистике у нас больше всего уезжает из Северо-Казахстанской области, Карагандинской области, Восточно-Казахстанской области. Работают, учатся в России в приграничных регионах, это достаточно известный факт» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«А из юга, которые нацелены на заработки в Южную Корею, где-то там в Узбекистан, Турцию, Китай. Я считаю, что эти направления будут сохраняться. И эти страны будут сохраняться. Но это также Дубай, страны Европейского Союза и США. С юга – в Южную Корею несмотря на то, что там низкоквалифицированные позиции, а зарплата всегда выше, чем у нас в разы на тех же заводах, которых у нас в недостатке. Трудоизбыточные области – это у нас всегда юг. Не знаю возможно ли такое определение, Туркестанская область сейчас, Южно-Казахстанская область, ну Алматинская область частично. С севера традиционно уезжали в Российскую Федерацию. Там, в принципе, эти области северные, приграничные, уже есть такое понятие, что они депрессивные. В плане того, что население убывает, демографически они уже достаточно такие проблемные. В плане того, что они у нас уже пустуют. Уезжают. В Российскую Федерацию уезжали. Сейчас посмотрим, как будет. Уже не так много уезжают» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«В основном у нас ездят с южных областей – Туркестанская область, Кызылординская область, хотя это скорее запад, Жамбылская область, даже*

*Алматинская область. В Южную Корею, в основном у нас трудовые мигранты ездят. В Россию ездят меньше. В соответствии с тем, что они могут заработать в Южной Корее ... в США сейчас многие тоже ездят, тоже там достаточно высокий уровень зарплат. В России, возможно, зарплаты ниже или ненамного ниже, зарплату, доход могут получать молодые люди, не выезжая из Казахстана, поэтому смысла туда ездить особо и нет. Может быть, приграничные районы, там не так сложно, не так далеко, не отрываться от семьи, от привычных условий, они могут выезжать больше» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

### Трудовая иммиграция

Специфика трудовой иммиграции в Казахстан состоит в том, что приезжают в основном трудовые мигранты из стран Центральной Азии, где в сравнении с РК ниже уровень дохода и меньше рабочих мест. Этому способствует наличие безвизового въезда для жителей стран ЦА. По мнению эксперта, сейчас Казахстан начал терять привлекательность для выходцев из стран ЦА по уровню оплаты труда.

Также начиная с февраля 2022 года увеличился приток временных трудовых мигрантов из России и Украины. Из Турции в Казахстан в основном наблюдается процесс бизнес-миграции.

*«К нам опять же едут из тех стран, в которых уровень дохода ниже и рабочих мест меньше. Это не секрет, это Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан. Из дальнего зарубежья ...опять, та же самая Индия, Иран. Им сложнее, потому что нужно визы получать. А страны ближнего зарубежья. У нас безвизовый въезд. Из Турции едут... Из Турции в основном бизнесмены приезжают. Это не трудовая миграция. Это бизнес-эмиграция, в законе о миграции населения есть отдельная раздел по бизнес-эмиграции. Это как один из видов миграции» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

*«Казахстан привлекателен в большей степени для трудовых эмигрантов из стран Центральной Азии, где уровень заработных плат ниже, чем в Казахстане. Но сейчас, к сожалению, мы вот это свое преимущество теряем» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

### 6. Перспективы сдерживания миграции/возвращения казахстанцев на родину

Эксперты не видят проблемы национального масштаба в сегодняшней ситуации с молодежной миграцией. Отток в пределах 40 тысяч человек для 19-миллионного населения не составляет проблемы.

По мнению большинства экспертов, сдерживание миграции не представляется возможным. Это глобальная тенденция, которая будет возрастать. Скорее речь идет о снижении темпов и объемов миграции. Необходим анализ «выталкивающих» факторов и работа над тем, чтобы их нивелировать.

*«Я не считаю, что эмиграция из Казахстана, как образовательная, так и трудовая – проблема национального масштаба. По последним данным 2021 года, отток составил 40 тысяч человек, но даже, если это и больше, чем в предыдущие годы, ну что? Это не такие цифры для 19-ти миллионного населения, я считаю» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Я считаю, что сдержать невозможно. Снизить? Снизить, да. Можно. У нас молодежь сейчас даже видит, что ситуация в стране кардинально поменялась. Больше возможностей появляется у молодежи. Я считаю, что протестные настроения все еще есть, которые формируют миграционные потоки, но они уже не так сильны, как в прошлом году, не так сильны, как в январе и феврале. Так что молодежь будет задумываться. Нужно ли сдерживать миграцию? Конечно, миграция, это прежде всего, отток человеческого капитала. Уезжают люди. Не важно какие. Низкоквалифицированные, высококвалифицированные – это граждане. Если они уезжают безвозвратно, то это, конечно, потеря. Но, опять-таки, если они, уезжая, будут поддерживать связь с государством, думаю, что да... И в том числе, может быть, еще какие-то дополнительные меры миграционной политики, но это, наверное, центр миграционной политики. И ставить себе задачу, чтобы проанализировать почему они уезжают» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Вы знаете, долго занимаясь миграцией, все теоретики считают, что миграционные процессы неизбежны. Эпоха глобализации открыла все двери. И здесь нет ничего страшного. В мире насчитывается 320 млн мигрантов. Это люди узнают мир, выезжают. Но для нашей маленькой страны, наверное, это проблемно. И поэтому, конечно, хотелось бы, чтобы у нас приняли меры для того, чтобы молодежь оставалась в стране» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

Учитывая, что миграцию невозможно удержать в целом, можно использовать возможности, которые она дает. В том числе возможности «мягкой силы», когда сообщества соотечественников создают определенный социальный капитал на межстрановом уровне.

*«... это надо исследовать. Я не думаю, что на это надо смотреть только негативно, как это принято. Это может быть не brain drain, то есть не отток, а на самом деле, это «мягкая сила». Те же индусы в Америке, и там, евреи, армяне, вот, как известно, очень сильно помогают своим странам, находясь там. Поэтому, если у нас будет сообщество казахстанцев за рубежом и в России, ну, конечно, вопрос качества. То есть если это не просто казахстанцы, которые там не занимаются чем-то стоящим, если это казахстанцы, которые занимают хорошие позиции в бизнесе, в управлении, от этого страна может только выиграть» (эксперт по международным образовательным программам).*

Миграция становится проблемой в том случае, если страна теряет наиболее квалифицированные, талантливые кадры, а взамен получает приток низкоквалифицированной рабочей силы. В таком случае, страна должна предпринимать соответствующие меры по сдерживанию «утечки мозгов» или по созданию условий для их возвращения.

Есть риск повторения проблемы вымывания ценных специалистов. Если раньше в 1990-х годах кадры уходили в частный бизнес, то теперь качественный кадровый потенциал может уезжать из страны. Создается проблема поколенческого разрыва в специалистах. По словам эксперта, в течении 10 лет производственная система Казахстана переживает кризис из-за нехватки инженерно-технических кадров. Есть специалисты 50-60 лет и 30 лет, между ними фактически нет возрастной когорты 40-50 лет, потому что в свое время они были «вымыты» из-за неблагоприятных социально-экономических и политических условий 90-х годов.

Но на данный момент в государственной политике не прослеживается принцип бережного подхода к ценным кадрам, отсутствуют меры по их

воспроизводству и удержанию в стране. Следовательно, когда возникнет необходимость в таких кадрах, их придется привлекать из-за рубежа, платить высокие зарплаты.

*«Если сравнивать даже с тем же Сингапуром, в процентном соотношении, оттуда уезжают намного больше людей. Но, Сингапур в этом не видит проблемы. То есть, вопрос: уезжают и приезжают. Уезжают, если не так много, это может быть не критично, но вопрос кто приезжает взамен. Но если уезжают квалифицированные, а приезжают неквалифицированные, то, да, это, конечно, может быть проблемой» (эксперт по международным образовательным программам).*

*«Право на смену жительства и на передвижение, по-моему, даже в конвенции ООН – это прописано. Но я думаю, что государство должно внимательно следить именно за тем, кто уезжает. И, если это высококлассный специалист, если это человек, который может принести пользу государству, то я думаю, что такого специалиста, такого человека нужно всеми силами пытаться удержать, предложить ему какие-то особенные условия. Но вся проблема в том, что, мне кажется, что наше государство не, ну вся система так построена, что ценность человека занижена и получается, что незаменимых у нас нет. Этот уедет – найдем другого» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«Но нельзя сейчас так раскидываться кадрами, потому что, я думаю, мы уже получили этот урок, но почему-то его не усвоили. Когда у нас в 90-е годы очень большой пласт специалистов ушел на рынок, и они потеряли свою квалификацию и, соответственно, не успели никому свой опыт передать... И сейчас мы можем на те же грабли наступить, если мы не будем ценить те кадры, которые у нас есть, если мы не будем заботиться о воспроизводстве, если мы не будем отслеживать наши потребности в кадрах и, соответственно, пытаться их каким-то образом удовлетворить. А потом это скажется в чем? В том, что мы будем закупать специалистов недостающих. Знаете, здесь интересный пример, но он касается скорее спорта... В Японии мужской хоккей достаточно слабый, в отличии от женского, но тем не менее в какой-то момент они запретили покупать легионеров. Получается у них в хоккей играют только японские спортсмены. У них разрешено приглашать тренеров, специалистов каких-то сопутствующих, но не спортсменов. То есть это позиция, они возвращают свои кадры. Пусть у них сейчас низкие рейтинги, пусть они сейчас падают и набивают шишки, но тем не менее потом, через какое-то время у них будут свои высококлассные специалисты-спортсмены. В то время, как наша страна, получилось так, пустила весь спорт на самотек, а теперь для того, чтобы хорошо выйти на олимпиаду покупает иностранцев. И вот не хотелось бы, чтобы эта ситуация повторялась во всех сферах. То есть все равно для того, чтобы получить результат, нужно вложиться. А не думать так, что среди сорняков какая-нибудь лилия вырастет» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

Нет необходимости сдерживать миграцию, тем более административными методами. Международный и исторический опыт показывает, что введение жестких запрещающих мер – не только противоречит демократическим ценностям, но и неэффективно. Если человек хочет покинуть страну, он найдет для этого пути.

В то же время миграция – возможность открыто общаться и взаимодействовать с окружающим глобальным пространством. Сдерживание миграции негативным образом может сказаться на стране. Надо создавать привлекательные и комфортные условия для того, чтобы не только удержать молодежь, но и быть привлекательной страной для иммигрантов.



«Если Казахстан встроен, интегрирован в окружающее пространство, это одно из величайших достижений периода нашего суверенитета. То, что мы открыто общаемся с миром и открыто можем взаимодействовать с окружающим нас пространством глобальным, перекрывать это одно из самых худших решений, которое можно себе представить. Никто от этого не выиграет, 100%. А проиграют очень многие. Другое дело, что стремиться к тому, чтобы твоя собственная страна была достаточно комфортна и привлекательна, чтобы твоя молодежь, поездив по миру, все равно возвращалась домой и здесь реализовывала свой потенциал, вот над этим, наверное, стоит работать» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

«Пакистан, вы знаете, у них запрещен выезд. Вернее, выехать за границу на постоянное место жительства у них очень сложно... Грузия категорически запрещала, не хотела давать такое согласие, такое разрешение своим гражданам. И в некоторых других странах так. Но все равно, кто хотел, те находили всякие способы и уезжали. Поэтому ограничивать миграцию именно административными мерами это не очень перспективно. Единственно, как добиться того, чтобы не уезжали от нас, а наоборот стремились к нам – это повышение уровня жизни, нужно развивать экономику во всех ее проявлениях... Сдерживать можно тем, что создавать условия для учебы, для получения качественного образования, для возможности трудоустроиться, зарабатывать, кормить в дальнейшем свою семью и т.д. Опять же, все сводится к экономике» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).

«Есть такое понятие как pull-factors, есть push-factors – почему молодежь уезжает в другую страну, что их привлекает в другой стране? Точно так же в Казахстане мы должны создать такие условия, которые были бы привлекательными для нашей молодежи оставаться в Казахстане. Это опять-таки связано с вопросами самореализации, хорошей заработной платы, повышения уровня жизни всех граждан Казахстана. Хорошее образование, качественное здравоохранение, соблюдение законов и прав человека – вот эти все вещи, которые делают страну привлекательной не только для молодежи, но и в целом для всех граждан Казахстана. И когда эти условия созданы, то люди не захотят уезжать» (эксперт, Ph.D, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).

Каковы шансы, что молодежь, выезжающая за рубеж, будет возвращаться в Казахстан? Учитывая, что программа «Болашак» предусматривает условия, что после обучения участник программы должен вернуться в страну и отработать определенный срок в любом населенном пункте Казахстана, то эта часть молодежи гарантировано вернется в страну. Хотя, как отмечают эксперты, часть участников программы, отработав положенные 5-6 лет и не найдя достойных условий, уезжает за рубеж.

В случае, когда молодые люди учатся на свои средства, то высока вероятность, что далее они будут оставаться в стране обучения для дальнейшего трудоустройства. Особенно это справедливо для стран Европы. Также высока вероятность того, что в странах прибытия будут оставаться молодые профессионалы с высокой квалификацией, у которых есть хорошие предложения по трудоустройству.

Эксперт приводит данные исследования, проведенного в 2018 году, по результатам которого около 50% молодых людей, обучающихся за рубежом, высказали желание остаться в той стране, в которой они получали образование. И факторами являлись такие аспекты как качество и уровень жизни, комфортность

условий проживания, уровень безопасности и возможности самореализации в стране, где они получали образование, к примеру, заканчивали магистратуру, скажем. Данная категория молодых людей считала, что, к сожалению, в Казахстане они не смогут добиться того и получить тот уровень реализации, который они могут получить в стране обучения. В основном речь идет о странах Европы, США и Канаде. Среди респондентов, которые возвращались в Казахстан после получения образования, был значительный процент тех, кто, сравнивая условия проживания в стране обучения и в Казахстане, имели намерения вновь покинуть Казахстан и уехать дальше.

Несмотря на это эксперт считает, что такая ситуация не должна расцениваться негативно, так как с учетом крепких родственных связей будет иметь место *циркулярная миграция*. То есть, молодежь будет периодически приезжать в Казахстан, и здесь уже все будет зависеть от того, какая ситуация будет в стране, как сложатся социально-экономические и политические условия.

Невозвратной миграция может стать в случае ухудшения ситуации в межэтнической или языковой сфере в Казахстане. Тогда представители неказахских этносов будут оставаться либо на исторической родине, либо в стране, где они не будут сталкиваться с дискриминацией. Фактором к невозвращению может стать любой другой вид дискриминации (по политическим, религиозным взглядам, сексуальной ориентации и др.).

Чаще всего возвратной является трудовая миграция низкоквалифицированных кадров, которые чаще всего временно выезжают в другую страну на заработки (иногда нелегально), понимая, что в стране прибытия они не защищены социально (нет медицинской страховки, пенсионных отчислений и т.д.). Хотя эта часть мигрантов может довольно долго пребывать в стране прибытия.

Эксперт приводит данные исследования, согласно которым у молодежи, имеющей миграционные настроения (а это около 70% от всех опрошенных), чаще есть желание вернуться обратно после получения образования, профессионального опыта или заработка необходимых средств. Те, кто хочет остаться в стране прибытия навсегда – в меньшинстве. Таким образом, по мнению эксперта **миграция молодежи за рубеж имеет чаще возвратный характер**.

*«Если молодежь выезжает, имея полное обязательство вернуться, она вернется и будет отработывать, потом дальше думать. Если молодежь свободна, и сама оплачивает или родители оплачивают образование, конечно, если молодежь в Европе, она попытается остаться. Даже в Турции, где-то в Китае. Но я считаю, что со временем вся наша молодежь Казахстана она не то, что будет возвращаться, сейчас даже вопрос об этом не стоит. Я считаю, что сейчас больше стоит вопрос о циркулярной миграции. То есть они могут какой-то период возвращаться. Для того, чтобы вернуться, нужны определенные условия, когда молодежь почувствует себя в безопасности во всех отношениях, а главное, что на Родине ждет достойный труд, достойная жизнь. Потому что миграция – всегда отражение социально-экономических, политических процессов, как в стране пребывания, так и в стране исхода» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«Если они поехали по государственной образовательной программе, то они возвращаются. Сейчас уже есть определенные условия. Если же они поступают за счет приглашающего университета или за счет личных средств, то, конечно, вероятность их возвращения минимальная» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«Как-то было заседание Министерства образования, на котором говорили, что было бы необходимо привлечь в страну всех ученых, молодых ученых, которые сейчас работают на Западе и создать им условия, дать грантовое финансирование. Но я думаю, навряд ли. У нас еще нет таких условий, что, если люди работали на Западе, в других структурах, я думаю, что они не вернуться. И здесь, по-моему, даже не стоит задумываться над этим вопросом» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

*«Тоже в рамках того исследования, о котором я уже говорила вам, мы выяснили, что большая часть опрошенных нами, больше 70% точно, так или иначе держат в голове возможность или вероятность отъезда за границу. Обратите внимание. Это не значит, что они собираются уезжать, это значит, что у них нет такого, такой позиции, что ни при каких условиях не поедут. То есть они готовы, хотя бы теоретически рассматривают варианты, при которых они могли бы уехать за границу. Значит эта мысль им не чужда. Но следующее, что мы у них спрашивали, вот, если вы уедете, вы планируете возвращаться? И дальше, вот, из той части, которая начинала рассуждать на эту тему, значительно большая часть рассматривает, так называемый, возвратный вариант. То есть, я поеду, там добьюсь успеха, заработаю денег, приобрету дополнительную специальность, получу дипломы, выучу языки и вернусь, чтобы жить здесь, в Казахстане. Большая часть. Меньшая часть рассматривает такие варианты: я никогда не вернусь или я буду приезжать только в гости» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

*«То есть у нас в Казахстане очень большой процент людей уезжают учиться за рубеж и платят сами за образование, не получая финансовую поддержку от государства. Этих людей мы практически не сможем вернуть в страну, если они сами не захотят этого сделать. И какие бы меры не предпринимали, они будут не эффективны. Только системное изменение страны, создание действительно демократического, экономически развитого Казахстана будет очень привлекательным фактором для того, вернуться и здесь реализовывать свой потенциал. Других мер здесь навряд ли можно предложить» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«А кто уезжает в трудовую миграцию, это достаточно долгосрочное пребывание, я бы сказала. Если это нелегальная, то это до какого-то момента, когда он совершит правонарушение и его выдворят из страны или же люди могут и пять, и десять лет оставаться в стране, если они ничего не нарушили» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

Международный опыт показывает, что есть потенциал возврата мигрантов во втором или третьем поколении. Потомки мигрантов нередко иницируют совместные проекты с профильными институтами своей исторической родины, или становятся временными мигрантами, въезжая с целью учебы, работы или путешествия. По словам эксперта, есть потенциал к тому, что часть тех, кто покинул Казахстан, со временем возобновит с ней связи, хотя многие и сейчас сохраняют эти связи, развивают совместный трансграничный бизнес, укрепляют сотрудничество в различных сферах.

*«Знаете, что показывает международный опыт? Что даже когда граждане уезжают из своей страны надолго или навсегда, и у них есть там хорошая работа, но у их детей и внуков – мигрантов во втором или третьем*

поколении, со временем просыпается интерес к своей прародине. Они либо начинают ее изучать, нередко профессионально, либо иницируют совместные проекты с профильными институтами этой страны. Или начинают чаще ездить на родину своих родителей – как туристы или на обучение, работу. Изредка даже сами возвращаются туда на ПМЖ... Я бы предложила НИЦ «Молодежь» глубже изучить этот процесс, на ограничиваясь только этническими казахами-кандасами» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).

## 7. Международный опыт миграционной политики

### Китай

Эксперт приводит пример Китая, который в начале 1990-х годов столкнулся с массовой стихийной миграцией своих граждан, когда потоки мигрантов направились в страны Центральной Азии. Позже китайское правительство стало контролировать миграцию, создавая условия для своей молодежи: повысился уровень зарплат, появились возможности для получения жилья. Это остановило миграционный поток. На сегодня, по утверждению эксперта, у китайской молодежи снизились миграционные настроения, а те, кто уехал, сейчас имеют намерения к возвращению. Если ранее китайские мигранты выезжали в другие страны, чтобы накопить капитал для последующего открытия бизнеса в своей стране, то сейчас основные причины выезда за пределы страны – работа на предприятиях, связанных с Китаем.

Важной мерой, которая, по мнению эксперта, смогла переломить ситуацию – это усилия, предпринятые государством для обеспечения трудоустройства молодежи. В частности, все вузы в Китае обязательно должны обеспечить рабочими местами своих выпускников, в отличие от казахстанской практики формального отношения вузов к трудоустройству выпускников. Также в Китае действуют меры по обеспечению молодых семей жильем, материальные поощрения молодых специалистов.

*«Пример страны, которую я исследую – это Китай. Мы все прекрасно знаем, что китайская миграция в начале 90-х годов была настолько стихийная, она охватила и нашу страну, и все страны Центральной Азии. И она вызвала много опасений, возникли мифы о «желтой угрозе». Но позже китайское правительство стало контролировать, стало создавать условия для своей молодежи. И сейчас у них никто не хочет уезжать. Даже те, которых я опрашивала, они все хотят вернуться домой. Потому что высокий уровень зарплаты, надежда на получение жилья. Все это остановило все эти потоки миграционные. В первую очередь, конечно, это материальное стимулирование у себя в стране. И сейчас китайская молодежь, которая раньше выезжала, чтобы накопить первоначальный капитал, открыть какой-то бизнес у себя в стране, чтобы заработать денег, уже нет. Сейчас китайская миграция, она, знаете, стала такой. Она специфическая. Они выезжают на нефтяные предприятия, выезжают на те предприятия, которые связаны с их Родиной. Они смогли это остановить.*

*Очень важный момент у них – это трудоустройство. Все вузы у них обязательно должны обеспечить рабочим местом своих выпускников. А у нас эта программа сведена к нулю. Знаете, у нас просто формальное трудоустройство. Там договариваются с кем-то, чтобы закрыть это фальшивыми бумагами. А самого процесса трудоустройства практически нет.*

*И потом, конечно же, обеспечение молодых семей жильем, денежные поощрения для молодых специалистов. Очень много таких моментов, как в советское время, в Китае оно останавливает миграционный поток. Насколько я знаю именно эту страну. Других, к сожалению, примеров у меня нет. Китай – это очень успешный и удачный опыт» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

### **Франция**

По мнению эксперта, важно учесть опыт Франции, где в 1960-70-х годах XX века прошли ряд студенческих протестных выступлений, сопровождавшихся актами вандализма. Причиной этих волнений стала ситуация, когда на рынок труда вышло многочисленное молодое поколение с большими амбициями, хорошим образованием и столкнулось с нехваткой рабочих мест. Выпускники престижных французских университетов не могли найти себе работу по специальности. Здесь эксперт усматривает ситуацию, в чем-то аналогичную той, которая складывается в Казахстане.

По итогам событий 60-70-х годов, правительством Франции был разработан целый пакет мер и законов. Одной из мер стала программа льготного налогообложения для предпринимателей, которые принимают в штат выпускников вузов по специальности, но без опыта работы. Во Франции в течение 3-х лет работодателю даются налоговые льготы за прием на работу молодых специалистов. За это время у специалиста появляется возможность повысить свою квалификацию, стать конкурентоспособным на рынке и иметь возможность на дальнейшее продолжение профессиональной карьеры. Таким образом, выпускникам давалась возможность раскрыть свой потенциал. Этот опыт стоит более пристального внимания, по мнению эксперта.

Хотя похожие программы иницируются и в Казахстане, к примеру «С дипломом – в село!», но эти программы не учитывают, что тренд на урбанизацию – глобальный тренд, и его сложно переломить.

*«Параллельно с подавлением, вот этих вот выступлений студенческих, а там баррикады строили, жгли, разбивали, был разработан целый пакет законов. И, в частности, одно из направлений выглядело так: государство разработало программу льготного налогообложения для частных предпринимателей, которые берут на работу себе в штат выпускников вузов без опыта работы по специальности. То есть вот буквально, диплом получили и их взяли на работу, потому что это, вы знаете – это одна из проблем, одно из требований работодателя – это опыт работы по специальности, о которую запинаятся многие наши выпускники... Там, насколько я помню, во Франции, было так. То есть вот такого молодого специалиста работодатель берет и получает льготы по налогам и, в течении 3-х лет, он практически не может его уволить. За эти 3 года у выпускника есть выбор, он может «гонять балду» и ничему не научиться, и не приобрести ничего, и соответственно получить такие же характеристики по выходу» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

### **Узбекистан**

Эксперт приводит пример опыта решения вопроса трудовой миграции в случае, если страна трудоизбыточна. В Узбекистане, где рынок труда не в состоянии принять всю трудоспособную молодежь, государство прагматично подошло к вопросу трудовой миграции граждан за рубеж. Оно иницирует ряд мер по тому, как организовано, в рамках закона содействовать экспорту избыточной рабочей силы за рубеж. Ведут деятельность множество рекрутинговых агентств,

которые обучают потенциальных трудовых мигрантов необходимым навыкам, знаниям, в том числе языковым. Трудовые мигранты, зарабатывая деньги за рубежом, отправляют их в свою страну. Это дает большой приток денег в экономику Узбекистана. Еще одним положительным эффектом становится рост числа людей, которые скопив необходимый капитал, возвращаются в страну и создают свой бизнес.

*«Вот, смотрите, что сегодня делают узбеки. У них там более 32 млн населения, экономика не переваривает всю молодежь, которая достигает трудоспособного возраста. И узбеки абсолютно, скажем, нормально, цивилизовано организовали процесс поставки своих трудовых ресурсов в зарубежные страны. У них работает огромное количество рекрутинговых агентств, агентств по обучению своих потенциальных трудовых мигрантов различным навыкам, рабочим профессиям, если хотите русскому языку. И эти люди, работая в той же самой Российской Федерации более 1 млрд. долларов ежегодно ввозят в страну заработанных денег. И эти деньги работают в экономике. То есть узбеки подходят к этому абсолютно прагматично, понимая, что сами пока не могут экономически создать необходимое количество рабочих мест, чтобы снизить безработицу. И поэтому они экспортируют свою рабочую силу, которая зарабатывает за рубежом, но деньги тратит в своей собственной стране. Более того, многие приезжают с заработанными деньгами, и они могут развивать свой собственный бизнес» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

### **Канада**

Эксперт приводит пример Канады, когда для привлечения специалистов высоко востребованных в стране профессий, применяются различные преференции и льготы. Для определенного круга специалистов предусмотрены облегченный вариант гражданства, обязательное трудоустройство. Эта система может работать эффективно, но Казахстан на данный момент не готов к массовому привлечению высококвалифицированных специалистов, в том числе из числа казахстанцев, уехавших за рубеж. Подобный прецедент уже был, и в результате те казахстанцы, которые вернулись из-за рубежа, проработав в Казахстане 3-4 года уехали обратно, так как были не удовлетворены условиями жизни и работы, а также общей атмосферой, характером взаимоотношений в обществе.

*«... Опыт Канады, когда привлекают специалистов определенных специальностей. Вот, нужны, например, энергетики или нужны инженеры. И привлекают только такого рода людей. Им дают облегченный вариант гражданства и обязательное трудоустройство. Также работает американская программа «грин карта», когда они дают «грин карту» и облегченный процесс вхождения в гражданство высокоодаренных специалистов. То есть, в принципе, Казахстан, конечно, может делать такие вещи, может быть там специальная программа, рассчитанная на этнических казахов, проживающих за рубежом Казахстана, но одаренных. Да? Мы можем давать гранты, скажем, привлечь их сюда учиться в нашей системе, да? Но возникает вопрос, если это одаренные люди, то здесь устроит ли этого человека среднестатистический уровень заработной платы? Вот, например, мы не можем платить тем же самым болашакерам зарплату выше, чем в той же самой отрасли, по той же самой специальности, которую получают все другие казахстанцы. ... но была такая программа, когда еще Назарбаев кинул клич возвращаться всем этническим казахам, которые имеют там степень, работают в западных университетах, чтобы они приезжали и работали в Казахстане. И несколько человек приехали*

сюда и работали. Но они, как правило, через 3-4 года уезжали все с очень негативным ощущением. Потому что это другая среда, другой характер взаимоотношений. То есть он применим и к Казахстану, это тоже сложно. Мне кажется, что не надо эту проблему вообще секьютизировать, она не на столько страшна для Казахстана» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор)**.

Неоднократно упоминались программы переселения соотечественников, принятые в разных странах, к примеру, в России, Польше, странах Западной Европы, которые направлены на создание благоприятных условий для миграции.

*«Например, Польша продолжает принимать, причем после всего того, что у них есть тоже потребность в трудовых ресурсах, в человеческих ресурсах. Россия уже давно ведет целенаправленную политику: приглашает соотечественников, более того, очень широкий перечень тех, кого они относят к соотечественникам. Это дает им основания не только этническим русским, но и всем, кто вообще когда-то жил в бывшем Советском Союзе или является их потомками, переехать в Россию. То есть, это очень широкий перечень, я бы сказала, тех, кто может приехать в Россию и получить ее гражданство»* **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

*«Большинство стран принимают программы переселения соотечественников. В основном это, конечно, связано с соотечественниками, либо с высококвалифицированными специалистами. Страны западной Европы и не только Европы, Канада, Австралия, может быть слышали, существует такая балльная система. То есть, они стараются привлечь человека, который уже состоялся, имеет образование, имеет востребованную специальность, в зависимости от того или иного... от тех условий ему присваиваются баллы и тогда ему уехать легче или проще. Большинство стран, и Казахстан тут не исключение, они стараются привлечь своих соотечественников, своих этнических представителей. Так же Германия была... особенно в 90-е годы, привлекала поздних переселенцев. В Польше такая программа была. В России была принята и, по-моему, до сих пор действует. Позже, чем в Казахстане ее приняли и первые годы она вообще даже не развивалась. Сейчас вроде набрала обороты. Это не только из Казахстана, там со всех разных стран приезжают. Я знаю, что она есть, что она движется. Опять же в России была несколько лет назад принята новая миграционная политика. Лица, получившие высшее образование в России, имеют шансы получить разрешение на временное проживание и в дальнейшем гражданство. В основном все страны действуют почти одинаково, нюансы конечно есть, но в целом более или менее одинаково»* **(эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК)**.

Эксперт приводит в пример один из эффективных механизмов регулирования внешней учебной миграции – программу Эразмус, действующую в рамках Болонской системы. Преимущество этого механизма в том, что программа позволяет студентам временно пройти обучение в одной из зарубежных стран, и обогатив свой образовательный уровень, вернуться в свою страну. По мнению эксперта, на территории Таможенного Союза было очень много подписано документов, меморандумов о свободном взаимодействии в области науки и образования. Но сам механизм, на взгляд эксперта, был недостаточно отработан и поэтому не очень эффективно реализован. Предлагается наладить деятельность этой программы более эффективно на взаимовыгодной основе.

*«Программа Эразмус изначально объединяла университеты стран Евросоюза и открывала возможность студентам в течение семестра или двух семестров учиться в любом практически вузе любого государства Евросоюза. Это не воспринималось, как отъезд из страны. Это нормальный был процесс. То есть поехал там поучился семестр, поехал там поучился. Твое образование от этого обогащалось. Потом ты либо возвращался на родину, либо опять же оседал на какое-то время, время контракта трудового в любой из стран Евросоюза, и все это работало на общую систему. Это очень эффективная система. Со временем, с развитием появились и Эразмус+, и всякие там еще подпрограммы, которые в том числе включили в эту систему и страны Центральной Азии. Вот мне кажется, что очень много было разговоров, очень много было даже каких-то документов, типа меморандумов, подписано на территории Таможенного Союза о таком свободном взаимодействии в области науки и образования. Но сам механизм, на мой взгляд, был недостаточно отработан и поэтому не так эффективно реализован. Вот лучший способ регулировать что-либо – это наладить, не запретить эту деятельность, а наладить ее наилучшим образом так, чтобы никто не получал ущерба в результате» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*



## ВЫВОДЫ

Основным и решающим мотивом к миграции (как внутренней, так и внешней) казахстанской молодежи является желание жить в месте, более экономически развитом и с более комфортными условиями жизни (что в целом отражает общую мировую тенденцию). Беспокойство экспертов вызывает процесс внутренней миграции из-за оттока молодежи из сельской местности в города, так как старение населения или обезлюдение населенных пунктов делают их бесперспективными.

Выезжает за рубеж преимущественно молодежь, которая чувствует свою конкурентоспособность на рынке труда. В то же время сельские мигранты, проживающие в городах, не менее активны во внешней миграции, чем коренные горожане, так как уже имеют опыт переезда и психологически готовы к дальнейшим перемещениям.

Наибольшая интенсивность миграционных потоков молодежи в приграничных областях наблюдается в сторону Российской Федерации. На миграционные потоки в РФ в высокой степени влияет этнический фактор. Поэтому потоки мигрантов наблюдаются в основном из областей, где в этнической структуре сравнительно высок процент русского населения: Восточно-Казахстанская область, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Костанайская, Карагандинская области.

Несмотря на востребованность российского направления, учебная миграция в РФ носит по большей части возвратный характер.

Миграция в такие приграничные страны, как Узбекистан или Кыргызстан не сформировались как тренды. Отъезд молодежи в Китай – чаще всего представляет собой возвратную образовательную миграцию.

Фактор возвращения на историческую родину, воссоединения с семьей по мнению большинства опрошенных экспертов, на сегодня не является доминирующим в миграционных настроениях молодежи.

В направлении стран дальнего зарубежья, казахская молодежь также активно выезжает за рубеж, как и неказахская. Для молодых казахов популярным направлением является Турция, реже – Южная Корея, еще реже – ОАЭ. Турция привлекательна в силу культурной, религиозной, языковой близости. Среди молодежи неказахской национальности есть два основных направления – РФ и страны Европы, реже – США и Канада.

В целом, миграционные потоки из Казахстана не оцениваются экспертами, как значительные на фоне роста народонаселения страны. Также имеет место миграция в Казахстан, в том числе возвратная миграция.

События последних трех лет (2020-2022 гг.) нарушили традиционную динамику, сложившиеся тренды в миграционных процессах. В 2020-2021 гг. на ситуацию влиял фактор пандемии COVID-19, в 2022 году – российско-украинский военный конфликт, а также «январские» события в Казахстане. Трудность для прогнозирования заключается также в том, что сейчас не ясно как будут развиваться события в ближайшем будущем, какие политические, экономические, социальные последствия они будут иметь как для отдельных стран, так и в глобальном масштабе.

Пандемия обозначила тренд на возвратную миграцию, как добровольную, так и вынужденную (из-за закрытия границ). Казахстан начал политику благоприятствования возвращению и закреплению вернувшейся молодежи в казахстанских вузах. Мнения экспертов совпадают в том, что после ослабления пандемийных ограничений будет происходить активизация миграции молодежи (по сравнению с показателями 2020-2021 гг.) по уже традиционным направлениям – в

первую очередь в Россию, реже – в Турцию, Китай, ОАЭ, страны Европейского Союза, США. Будет возвращаться отложенный спрос на миграцию.

Предполагается снижение интенсивности миграции в РФ по сравнению с потоками, фиксировавшимися в период до пандемии. Это связано с геополитической ситуацией, и прежде всего с введенными в отношении России экономическими санкциями, которые коснулись в том числе сферы образования и науки. Прогнозируется, что порядка 70-80% тех, кто имел намерение мигрировать в РФ, откажутся от данного направления. Некоторые эксперты прогнозируют, что скорее всего санкции против России усилят намерения казахстанской молодежи к миграции в Китай и Турцию.

В случае ухудшения экономической ситуации в стране из-за санкционного давления на Россию можно ожидать тенденцию к выезду молодежи из Казахстана в поисках лучших жизненных перспектив, дальнейшее снижение потока этнических русских из Казахстана в Россию, въезда значительного числа граждан России в качестве временных эмигрантов на территорию РК.

В целом, поток мигрантов в страны Северной Америки и Европы будет зависеть от уровня обеспеченности потенциальных эмигрантов. США, Канада, Великобритания – дорогостоящие направления для большинства желающих, поэтому в ближайшее время в этом направлении не ожидается массового оттока молодежи. Также в этом направлении наметился тренд на трудовую миграцию казахской молодежи в сегменте средней и низкоквалифицированной работы в сфере сервиса, переезд и трудоустройство которой облегчается уже появившимися сообществами ранее мигрировавших соотечественников.

Есть вероятность увеличения потока мигрантов в ряд европейских стран, таких как Франция, Германия, Италия, Чехия и другие, если в них будут продолжены программы бесплатного образования и другие меры по привлечению мигрантов, а также в случае улучшения геополитической ситуации, окончания военных действий между Украиной и Россией.

Необходимо обратить внимание на тенденции, которые сейчас только начинают обозначаться. К примеру, нужно анализировать будущие последствия мини «беби-бума» 2020-2021 годов, уже сейчас предусмотреть подготовку соответствующей социальной, образовательной, культурной и иной инфраструктуры.

Угрозу для экономики будет представлять отток не просто трудоспособной молодежи, а высококвалифицированных кадров. Также миграция в той или иной мере вымывает человеческие ресурсы страны. Отток молодежи и связанное с этим старение населения ляжет тяжелым бременем на государственную систему обеспечения, в частности пенсионных выплат. Это будет создавать нагрузку на экономически активную работающую часть населения.

Но пока эти угрозы смягчаются эффектом циркулярной миграции, когда кадры перемещаются из своей страны в другую страну и обратно. Если высококвалифицированные кадры будут оставаться за рубежом, то они смогут создавать там своеобразные комьюнити, где посредством нетворкинга, привлечения на стажировку и т.д. смогут обогащать опытом и знаниями соотечественников. Возвратные мигранты привнесут новые знания, навыки, связи, коммуникации, опыт, ценности и идеи в свою страну.

Наиболее значимым «выталкивающим» фактором миграции являются проблемы из сферы трудоустройства молодежи. С одной стороны, для казахстанского рынка труда характерно неудовлетворительное качество рабочих мест, фактическое отсутствие таких вакансий, где могут пригодиться более сложные навыки, приобретенные выпускниками зарубежных вузов. С другой стороны, проблемой является низкий уровень заработных плат для кадров с низкой

квалификацией или неквалифицированных работников. Также к push-факторам эксперты относят сравнительно низкий уровень и качество жизни в своей стране, а также недоступность жилья для молодежи.

В первую очередь, в качестве «выталкивающих» факторов учебной миграции назывались низкое качество и неэффективность системы высшего и среднего профессионального образования в Казахстане, уровень оплаты за обучение, а также то, что сфера образования не учитывает потребности рынка труда.

Коррупция и nepотизм являются серьезными «выталкивающими» факторами. Также в числе push-факторов для неказахской молодежи называется языковой фактор, а также фактор этнической дискриминации при распределении государственных грантов в ведущие учебные учреждения Казахстана.

В числе «притягивающих» факторов назывался прежде всего экономический фактор, когда в соответствии с классической теорией миграции миграционные потоки устремляются в более развитые экономические районы и усиливаются по мере технического прогресса и развития средств транспорта и коммуникаций.

Одним из ключевых факторов, притягивающих казахстанских абитуриентов в страны Европы, является низкая стоимость обучения и хорошее качество образования.

Также к pull-факторам, привлекающим иммигрантов в страны Европы и Северной Америки, были отнесены: миграционное законодательство, предусматривающее льготы для иммигрантов, возможности найти работу, мультикультурная среда, толерантность в обществе к мигрантам, более мягкая адаптация к культурной среде, демократические ценности, соблюдение прав человека, наличие социального пакета и в целом, более высокий уровень жизни.

В Турции факторами привлечения для казахстанцев являются возможности получить качественное и недорогое образование, получить качественные медицинские услуги, возможности развивать бизнес, более мягкий климат, близкая культура, более легкое усвоение турецкого языка.

Эксперты отмечают следующие факторы, благоприятствующие приграничной трудовой миграции:

- сформированная субрегиональная субкультура со сложившимися уже привычными паттернами как маятниковой/сезонной трудовой миграции, так и выездом на постоянное место работы;
- наличие общих исторических и родственных корней, компактное проживание диаспор, наличие множества межэтнических браков, общность языка;
- устойчивые связи между людьми в приграничных регионах соседних государств, сотрудничество и создание совместных предприятий, культурно-гуманитарный, информационный обмен.

Новым трендом в *трудовой миграции* становится то, что молодежь пытается осваивать территории, отдаленные от Казахстана. Эта тенденция возрастает. В том числе растет и незаконная трудовая миграция.

Относительно новым и набирающим силу является тренд на трудовую миграцию в страны Юго-Восточной Азии, чаще всего в Южную Корею.

В большей мере pull-факторами для трудовой миграции в Корею являются:

- сравнительно приемлемые условия труда;
- высокие заработные платы;
- благоприятный визовый режим (казахстанцы могут 90 дней пребывать без визы). Южная Корея чаще привлекает мигрантов из южных областей Казахстана: Алматинской, Туркестанской областей, г. Шымкент.

По мнению большинства экспертов, сдерживание миграции не представляется возможным. Это глобальная тенденция, которая будет возрастать.

Скорее речь идет о снижении темпов и объемов миграции. Необходим анализ «выталкивающих» факторов и работа над тем, чтобы их нивелировать.

## РЕКОМЕНДАЦИИ

Большинство экспертов считает, что сдерживать выезд молодежи за рубеж прямыми административными мерами не имеет смысла, это не даст какого-либо положительного эффекта. В целом учебная миграция воспринимается как положительное явление в случае, если она возвратная. Поэтому основная часть усилий должна касаться стимулирования молодежи, получившей образование за рубежом или уже работающих специалистов к возвращению. Для этого необходимо обеспечить ряд масштабных мер, которые касаются повышения уровня социально-экономического развития страны, развития сфер, от которых зависит формирование качественного человеческого капитала.

Правительству РК, Министерству труда и социальной защиты населения, Министерству национальной экономики, Министерству индустрии и инфраструктурного развития, МИО:

**Первое – это развитие высокотехнологичных отраслей, диверсификация экономики, развитие креативной индустрии, туризма, и других сфер, в результате чего будут созданы качественные рабочие места, более технологичные, где нужны навыки уже более высокого характера – креативность, критическое мышление. Соответственно обеспечение таких рабочих мест достойным уровнем зарплаты.** Решение вопросов региональных диспропорций в обеспеченности качественными рабочими местами. Развивать сельские территории. Реальные, а не формальные меры поддержки для развития малого и среднего бизнеса, в результате чего будут созданы новые рабочие места. Необходимо предусмотреть систему как материального, так и нематериального стимулирования (социальные пакеты, бонусы, поощрения, возможность карьерного роста и т.д.) для наиболее востребованных специалистов.

Все эти меры дадут стимул к возвращению учебных мигрантов и высококвалифицированных специалистов из-за рубежа, а также снижению оттока отечественных кадров.

*«Опять же все сводится к экономике. Обеспечить возможности для молодежи, чтобы они видели здесь перспективы такие, по крайней мере ненамного хуже, чем он мог бы получить где-нибудь за границей. Но, по-моему, так оно в принципе и происходит. Не каждый поедет в Америку, ту же самую Южную Корею... Если он может найти работу дома. Это не обязательно связано с высшим образованием... Зачем ему все бросать, срываться с места и куда-то ехать, неизвестно где скитаться, как трудоустраиваться в чужой стране. Даже с Россией у нас вроде бы нормальные отношения, и менталитет более или менее такой общий, история, культура, но все равно, жить где-то там в другой стране, будучи гражданином не этой страны, все равно это создает определенные проблемы. Поэтому, если уровень жизни и работа будет устраивать людей здесь, то никуда они не поедут. Мы говорим и постоянно возвращаемся к одним и тем же тезисам, что главное – экономика. Как будет развиваться экономика, от этого будет зависеть и состояние, и направленность миграционных процессов» (эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК).*

*«Первое – это обеспечение трудовыми местами. Это самое главное. Если молодежь будет занята работой, если у нее будет достойная оплата, она никогда никуда не будет уезжать» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

*«Создание рабочих мест, более технологичных, где нужны более расширенные навыки. То есть, не рутинный труд, а навыки уже более высокого*

характера, креативность важна, критическое мышление. Это... качественный рынок труда... Ту же сферу обслуживания, туризма, наверное, надо развивать, чтобы более глубокий был рынок. С большим количеством мест, с более высокой заработной платой. Креативная индустрия, ну, не знаю... что молодежи интересно и что может экономику страны, в том числе, улучшить» **(эксперт по международным образовательным программам)**.

«Опять же нужно создавать условия, чтобы, вернувшись человек, получивший образование, все же он сколько-то лет потратил на учебу, мог найти себе работу, во-первых, интересную, хорошо оплачиваемую, чтобы не пожалел, что, в той стране откуда он вернулся он мог бы найти работу более быстро или там, более высокооплачиваемую, интересную и т.д.» **(эксперт в сфере мониторинга и анализа миграционных процессов МВД РК)**.

«Надо отходить от нашей ресурсной экономики, нужно вкладывать в развитие других отраслей. Вроде бы говорят об этом постоянно и в то же время мало, что делается. В результате люди не могут найти работу» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет)**.

«Поэтому здесь нужен комплексный подход: создавать рабочие места, создавать такие условия, чтобы молодые люди могли и хотели возвращаться в Казахстан. И развивать не только, скажем, Нур-Султан и Алматы, но и регионы, которые отстают и где также сложно трудоустроиться» **(эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет)**.

«Нужно создавать условия для молодых людей и не только в крупных городах, но и на уровне районных центров, сел. Для того, чтобы молодые люди не стремились куда-то в другие места. Если их все будет устраивать там, где они живут, если там у них будут условия для досуга и условия для саморазвития и условия для учебы. А самое главное они будут видеть, как и где они смогут себя применить здесь. Что они могут устроиться сюда, что они могут работать тут, они могут сделать вот это, то, я думаю, что это будет гораздо эффективнее, чем отслеживать, столько времени и усилий тратить на образовательную миграцию за рубеж. Надо навести порядок у нас здесь внутри» **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»)**.

«Местным органам... не знаю на сколько это местным органам задача ставится. Я считаю, что это все-таки задача подотчетных министерств. Министерства труда и социальной защиты, министерство национальной экономики, прежде всего. То есть это модернизация. Должна быть вот такая качественная модернизация, нацеленная на то, чтобы молодежь не выражала бы протесты, нужно учесть в чем протестные настроения. Если молодой человек говорит, что я хочу работать, дайте мне работу. Мы же говорим с вами об образовательной и трудовой миграции, он готов учиться, он готов развиваться, он готов работать и за это получать достойную зарплату. Если все это он будет иметь на своей Родине, то и уезжать учиться... он будет возвращаться после того, как он отучится, уезжать он будет только отдыхать. Это тоже вопрос. Или с целью путешествия» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений)**.

«Просто нужно подумать о том, что нужно сделать в той же сельской местности для того, чтобы молодые люди были заинтересованы там остаться, чтобы им хотелось там остаться. Нужно каким-то образом поднимать престиж села, может быть, подумать о том, какие рабочие места можно там создать, как научить сельскую молодежь применить себя в том месте, где ты родился. Мне кажется сейчас это более актуальная история» **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»)**.

*«Конечно, ее необходимо сдерживать, ее надо урегулировать, нужно просчитать все риски, нужно провести демографические исследования. Много чего надо сделать. Надо работать и в образовательных программах, и в программах по трудоустройству. Я лично не вижу никаких перспектив от того, что это будут называться «меры по трудоустройству молодежи». Это должны быть меры в целом, по переформатированию экономики и рынка труда» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

Министерству просвещения, Министерству науки и высшего образования, организациям образования, Министерству труда и социальной защиты населения:

**Второе – системные меры по кардинальному повышению качества казахстанского образования на всех его уровнях. При этом должно быть четкое понимание потребности рынка труда, подготовка специалистов должна вестись под эти потребности.**

Ревизии должны подвергнуться образовательные программы, нужно опираться на лучшие образцы, удалить все ненужное, оставить только самые необходимые дисциплины.

В перспективе рассмотреть **бесплатное образование в государственных вузах Казахстана**, как для казахстанцев, так и для иностранных студентов (по примеру Чехии).

По мнению эксперта, одной из мер для сдерживания миграции, прежде всего учебной, может стать **усиление казахстанских вузов, создание на первых порах нескольких «якорных» вузов, привлекательных по качеству образования** не только для казахстанских абитуриентов, но и для зарубежных.

Далее развивать систему академической мобильности казахстанских студентов, не только через программу «Болашак», но и по другим программам и направлениям.

Постепенно продвигать идею отказа от «культы» высшего образования. Нужно **повышать престиж среднего профессионального и технического образования**, проводить широкую информационно-разъяснительную работу о преимуществах этого вида образования, его востребованности и перспективах трудоустройства.

*«Ответ очевиден – нужны лучшие образовательные программы. Нужно просто убрать все лишнее и оставить только самое нужное» (эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).*

*«... что сделать, как сделать, чтобы наше образование было более привлекательным и для своих, и для чужих? Чем выше социально-экономический уровень страны, тем лучше в ней образование. Особенно высшее. И чем выше уровень образования высшего, тем выше социально-экономический уровень самой страны. Соответственно тем выше привлекательность, миграционная привлекательность. И самой территории, и учебных заведений, которые на ней находятся» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

*«Так что, если мы хотим, чтобы кто-то остался в РК, нужны системные изменения на каждой ступени образования – и средней, и высшей, и чтобы академическая мобильность у нас развивалась не только за счет программы Болашак. Среди других мер – получение образования в разных вузах, это очень повышает мобильность. То есть, целый список мер, который будет*

способствовать привлечению студентов в РК, а также возвращению казахстанских студентов, и почти все эти рекомендации уже есть в ваших докладах, только их надо почитать и извлечь их оттуда, а также из докладов Фонда Эберта, ЮНЕСКО, МОМ» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИИП РАН).

«... от культа высшего образования нужно отказываться. В данном случае, нам нужно поддержать наше государство, которое уже несколько лет продвигает средне специальное образование. Есть уже подвижки, что уже многие родители стали задумываться о том, что это страшное слово ПТУ, которое сейчас переименовано в колледж – это неплохая история получить какую-то специальность, потом поступать уже в высшие учебные заведения» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

«Абсолютно недостаточно. То, что у нас происходит с образованием – это просто убийство образования. Болонская система, которая, конечно же, имеет много своих плюсов, она не адаптирована достаточно для нашей системы образования. Излишняя бюрократия, которая происходит в образовательном процессе, она свела сам образовательный процесс к нулю. И здесь нужны кардинальные перемены. Это все прекрасно понимают, что наше высшее образование оно уже давно опустилось ниже плинтуса. И все заявления, что мы входим в топ каких-то рейтингов – это глупые мифы» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).

Министерству науки и высшего образования, Министерству просвещения, организациям образования:

Отсутствие трудового опыта у молодежи также ослабляет ее конкурентоспособность. **Назрела острая необходимость получения практического опыта студентами во время обучения, на базе действующих профильных предприятий.** Дуальная система должна быть задействована максимально эффективно. Для этого необходимо улучшать материально-техническую оснащенность вузов и организаций технического и профессионального образования, а также **работать в тесной связке с потенциальными работодателями.** Вплоть до того, что **работодатели будут вносить свои предложения в образовательные программы и учебные планы.**

«Можно использовать наработанный опыт совместной работы с представителями бизнеса из сферы IT специальностей, горнодобывающей, химической промышленности» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).

«Предлагается в состав экзаменационных комиссий в вузах включать работодателей, которые смогут на этапе обучения присматривать себе будущих работников» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).

Серьезное внимание необходимо **уделить развитию системы среднего профессионального образования, снизить уровень оплаты за обучение или делать во всех организациях ТПО обучение бесплатным.** Пока система среднего технического и профессионального образования не успевает за изменениями на рынке труда, и не может в полной мере удовлетворить сегодняшний спрос на квалифицированных рабочих (не говоря уже о потенциальном спросе в ближайшей перспективе). По словам эксперта, в настоящее время структура экономики меняется, одни профессии «уходят», другие появляются. По мнению эксперта, сейчас необходимо **развивать три**



направления профессионального образования: собственно, техническое, сервисное (в сфере услуг) и в сфере информационных технологий. Но востребованность этих профессий надо постоянно тестировать в ходе социологических и иных исследований.

*«На предприятия люди заинтересованы брать людей опытных. А молодежь, понятно, после окончания таким опытом не обладает. И здесь возникает еще один вопрос, еще одна проблема, которую необходимо менять – это базы практики. Это связка того самого бизнеса и системы обучения и образования. Это влияние бизнеса на разработку учебных программ, учебных планов. То есть чему и как учить тех самых студентов. У нас, есть в IT-специальностях, в горнодобывающей промышленности, химической промышленности такая связка с университетами и непосредственно предприятиями. Но она есть не везде и не всегда» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

*«У молодых людей нет опыта работы и здесь тоже важно понимать, как вы сказали, «что могут делать работодатели?». Возможно, как-то создавать рабочие места только для выпускников или иметь какие-то квоты для молодых людей, которые только выпустились из вузов» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

*«... что-то рекомендовать по изменению нашей системы образования. Но мне хотелось бы, чтобы хотя бы материально-техническую сторону они закрыли. Хотя бы они наши вузы хорошо оборудовали. Чтобы наши студенты могли бы учиться, практические занятия проходили бы на должном уровне. А потом, когда специалист приходит, условный специалист, после университета, на производство то, это производство теряет почти год, чтобы обучить его всему. И работодатель жалуется, ему это не выгодно. Когда сейчас сдают экзамены, в комиссиях обязательно должен быть работодатель из той сферы, из которой сдают экзамен. И, знаете, работодатели достаточно охотно соглашались быть экзаменаторами. Почему? Потому что они пытаются найти вот эти вот свои бриллианты, которые вуз хоть как-то подготовил. Они могут его сейчас взять, а потом отшлифовать» (эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).*

*«Проблемы в системе средне-специального технического образования тоже не решены: хотя число профильных учебных учреждений возросло в последние годы, однако часть их платная, технологическое оснащение отстает и т.д. Система среднего профобразования не поспевает в удовлетворении потребности в рабочих кадрах» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИМП РАН).*

Министерству национальной экономики, Министерству труда и социальный защиты населения:

Как вариант предлагается **введение государством программы льготного налогообложения для предпринимателей, которые принимают в штат выпускников вузов по специальности, но без опыта работы.**

*«Активизировать мелкий, средний бизнес в городах, чтобы он оказался заинтересованным предоставлять рабочие места молодым специалистам, за счет налоговых льгот по налогообложению... С одной стороны, это очень бы помогло нашей молодежи, которая перетекает в город буквально на глазах и хочет в городах закрепиться, с другой стороны, мне кажется, это было бы еще*

дополнительным и хорошим импульсом для развития мелкого и среднего бизнеса. То есть это во всех смыслах интересная идея, которую, я считаю, ее нужно рассматривать, специалисты должны просчитывать какие-то варианты и может быть что-то подобное в наших городах надо запускать» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).

Министерству науки и высшего образования, Министерству просвещения, организациям образования:

Для решения проблем, в том числе ведущих к оттоку молодежи за рубеж, необходимо в системе образования **более эффективно поставить работу по своевременной профориентации молодежи.**

*«Насколько я понимаю, многим молодым людям сложно устроиться по своей специальности. Получив профессию, они идут в совершенно другую сферу. Таким образом, существует проблема с профориентацией нашей молодежи. Поэтому государству надо больше обращать внимания на вопросы как профориентации, так и трудоустройства молодежи» (эксперт, PhD, ассистент-профессор, Назарбаев Университет).*

Правительству РК:

**Третье – бескомпромиссная и системная борьба с коррупцией и nepотизмом.**

В этот комплекс мер должны войти **четкое соблюдение принципов меритократии при приеме на работу**, должна быть прозрачно выстроена система рекрутинга только на конкурсной основе, не допускающая несправедливого отбора. Должна быть доступна информация о рабочих местах.

По мнению эксперта, **необходимо более ответственно подходить к выбору первых руководителей учебных заведений.** Университеты не должны становиться почетной службой для бывших чиновников. Кадры, руководство вуза должны возвращаться изнутри, то есть возглавлять должны те люди, которые знают, как и чем живет университет. Это должны быть люди с определенными навыками и с определенной этикой, и тогда не будут повторяться скандалы, которые происходят на протяжении десятилетий в высшем образовании РК.

Обратить внимание соответствующих государственных органов на **коррупционную практику, существующую в сфере получения гражданства РК, принять необходимые меры по противодействию коррупции и взяточничеству** в государственных органах, отвечающих за это направление.

*«Самый важный момент в области трудоустройства. Мы все прекрасно понимаем – это коррупционная составляющая. У меня было столько достойных выпускников, которые до сих пор не могут найти работу. У меня есть куча безмозглых студентов, которые заняты, получают хорошую работу. И этот аспект – это проблема для нашего государства, огромнейшая... что можно сделать на местном уровне? Допустим, выпускник, он закончил вуз, получил диплом, он хочет устроиться на работу. Его не берут, потому что он не может там сдать тест на казахском языке, его не берут, потому что у него нет стажа. У него нет стажа, потому что его не берут на работу. Это надо изменить эту систему. Систему принятия на работу. Что можно для местных... Вот именно, наверное, здесь молодежная политика должна играть важную роль. Должны быть какие-то комитеты, чтобы как-то это контролировать» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

«Необходимо менять вообще систему рекрутинга во всех компаниях в Казахстане, чтобы это обязательно было на конкурсной основе. У нас только международные компании или компании с международным участием и капиталом проводят, скажем, вот такие конкурсы. Я надеюсь, что сейчас это будет меняться, потому что мы испытываем реальный кадровый голод, голод каких-то инновационных идей. И у большинства крупных компаний и корпораций есть потребность вот в таких креативных и молодых людях. Но, опять это не делается за один раз. То есть у нас присутствует nepотизм, у нас присутствуют связи, у нас, извините, есть даже, скажем, практики для того, чтобы устроиться на то или иное место необходимо давать взятки людям, от которых это зависит. Это все присутствует и понятно, что молодежь на это реагирует, молодежь как раз та уязвимая группа, которая под все это попадает» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

«Чтобы захотели вернуться, нужны понятные условия трудоустройства, нужны открытые прозрачные условия, конкурсные условия. Если принимает на работу какая-то национальная компания, они должны открыто сказать, что у нас есть такие требования, у нас есть такие вакансии и если молодые люди будут уверены в том, что этот конкурс действительно прозрачный и открытый и они могут претендовать на эти места, то это будет одним из хороших условий. Но если же нет открытости, нет доступности, нет информации – это как раз и создает все препятствия для того, чтобы молодежь вернулась и нашла работу в стране» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).**

«Более ответственно подходить к выбору первых руководителей учебных заведений. То есть университеты не должны становиться почетными слугами для бывших чиновников. Все-таки кадры, руководство, оно должно возвращаться изнутри. Те люди, которые знают, как и чем живет университет. И все-таки это должны быть люди с определенными навыками и с определенной этикой, чего сейчас мы во многих случаях не наблюдаем и за-за чего мы и видим все эти скандалы, которые творятся в высшем образовании» **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»).**

«... даже могу назвать расценки сколько стоит в Казахстане оформить вид на жительство. Это я лично знаю, из собственного опыта. Этим занимаются достаточно большое количество юридических компаний и это от 1500 долларов до 3500. Чтобы получить только вид на жительство. И, как говорят юристы, все эти деньги не столько за юридическую экспертизу и поддержку, сколько на определенных уровнях миграционной полиции и других органов, через которые проходят документы человека, желающего получить вид на жительство. Вот вам, пожалуйста, и показатель. То есть мы своих теряем, а те профессиональные кадры, которые приезжают в Казахстан и хотят здесь устроиться и легализоваться, им ставятся очень серьезные коррупционные препоны. Вот решение этих вопросов – это проще всего и легче всего сделать» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

**Четвертое – эффективное решение социальных проблем, в первую очередь жилищных проблем молодежи через различные механизмы. Также необходимо обеспечить доступность для молодежи социальной инфраструктуры и услуг: медицинских услуг, досуга, культурного и спортивного развития.**

Также государство должно решать целый комплекс вопросов, от которых зависит комфортное самочувствие общества, в том числе правового и политического характера. Должны быть реализованы анонсированные президентом К.К. Токаевым реформы, в том числе в политической и судебной системы, обеспечить безопасность общества, расширение возможностей избирать и быть избранными, создавать партии, проводить митинги и т.д.

*«Предоставить жилье, предоставить работу, качественный отдых. Но это не каждая страна может сделать, поэтому, я считаю, не стоит прямо такой вопрос перед государством, чтобы... а потому что государство и так над этим работает, каждый день. И все реформы на это нацелены по сути. Приграничные регионы больше всего подвержены миграции молодежи, так, как и эмиграции, я считаю так» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

*«И та же жилищная политика. Наши ипотечные программы, они тоже не соответствуют тому состоянию, никто не может просто их получить. И поэтому улучшение вот этих вот всех факторов, оно бы, конечно, остановило бы миграционные потоки» (эксперт по миграции в странах Центральной Азии и Китае, доктор политических наук, профессор).*

*«Это должен быть комплекс факторов, который должна решать страна. Я уже говорила, это и возможность самореализации, и комфорта, и качественных условий, и безопасности, и работы судебной системы. То есть надеюсь, что те реформы, которые сейчас анонсирует президент, связанные, скажем там, и с реформой судебной системы, и политической системы в том числе. И расширение возможностей избирать и быть избранными, создавать партии, митинги и т.д. Все это будет способствовать комплексному изменению, происходящему в стране, что будет привлекательно очень для молодых людей, получивших образование за рубежом» (эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).*

**Пятое – гармонично совершенствовать миграционное законодательство, в частности, Закон РК о миграции 2011 года, а также программы в сфере миграционной политики.** Разработаны стратегические документы, в которых в целом уже есть подходящие целевые индикаторы. Была заявлена Концепция миграционной политики. Эксперты отмечают, что, не смотря на хорошо разработанные стратегии развития, главной проблемой остается **эффективная имплементация стратегических документов**, когда программа реализовывается, возникают коллизии, которые очень часто не решаются, игнорируются, либо их невозможно решить, потому что идет наложение каких-то норм и законодательств.

Развитие миграционного законодательства должно проходить на основе межведомственного взаимодействия – с участием министерства науки и высшего образования, труда и социальной защиты, министерства национальной экономики и других ведомств, а также с участием экспертного сообщества и независимых исследовательских структур.

*«То есть я считаю, что в Казахстане при формировании миграционной политики, в частности, когда была разработана первая успешная концепция 2015-2021 годов, она не первая, но я считаю, что этот документ достаточно успешный. Я считаю, что опять Казахстан достаточно использует. Просто нужно больше обратить внимание на местную специфику, именно те условия, которые мы имеем. Казахстан – это одна из немногих стран, которая так активно проводила политику репатриации на таких условиях. Да, в России есть*

соотечественники, где-то в Кыргызстане, еще в других странах, но на таких условиях хороших. Но, те, кто хотел вернуться, уже вернулись. Были перегибы, то есть какие-то коррупционные риски, коррупционные моменты. Я считаю, что Казахстан идет своим путем. Единственное, что не нужно игнорировать, нужно продолжать и гармонично совершенствовать законодательство. Потому что у нас есть закон о миграции 2011 года, он постоянно у нас совершенствуется, дополняется. Вот мы видим концепции миграционной политики, у нас есть миграционная служба при МВД, у нас есть министерство национальной экономики, министерство культуры, труда и социальной защиты. Кадры, которые сейчас пришли, они достаточно опытные. Но сейчас говорить о том, что опыт этой страны... это сейчас не так релевантно, потому что сейчас все подвержены миграционным потокам. Но основные миграционные кризисы, они, конечно, в Европе. Можем на них смотреть, потому что здесь есть баланс соблюдения прав человека, соц. пакет, но это не будет работать у нас. Европа очень маленькая, там все еще Шенген, есть опыт Брекзита. То есть всего. У нас, я считаю, своя специфика, с которой нужно работать» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).

В Стратегии развития 2025, Стратегии интернационализации высшего образования ставится **цель развития Казахстана как образовательного хаба**. Необходимо и далее реализовывать меры по достижению этой цели.

Казахстанским национальным университетам эксперты рекомендуют **открывать свои филиалы в приграничных странах** и предлагать свои образовательные услуги, тем более что уже есть примеры такого опыта – открыт филиал КазНУ в Узбекистане. Также Казахстаном в 2021 году была подписана Декларация о создании единого Центрально-Азиатского пространства высшего образования. Теперь необходимо на этой базе развивать дальнейшие межгосударственные проекты в сфере образования.

*«Предусмотреть меры для привлечения образовательных мигрантов в РК, в том числе предоставить возможность работать иностранным студентам, упростить процесс натурализации» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).*

Необходим процесс либерализации принятия гражданства теми людьми, которые приезжают в Казахстан и хотят здесь остаться на ПМЖ. Проводить селективную политику для людей с высшим образованием, со степенями, которые из сопредельных республик хотят жить в Казахстане и получить гражданство. Облегчить этот вариант получения гражданства, сделать этот процесс прозрачным, отследить и устранить существующие барьеры, в том числе коррупционного характера.

*«Процесс либерализации принятия гражданства теми людьми, которые приезжают в Казахстан и хотят здесь остаться на ПМЖ. Вот, к сожалению, у нас есть определенное количество преподавателей. Самое страшное – это наличие определенных коррупционных схем, которые зачастую очень сложно пройти таким законным путем. У меня есть свой собственный опыт — это мой муж, который является доктором наук и т.д., и т.п., но, к сожалению, он до сих пор не является гражданином Казахстана. И мы проходили через 7 кругов ада. У нас есть очень много желающих из того же самого Узбекистана, Таджикистана, Кыргызстана принять казахское гражданство. И это люди, имеющие высшее образование, это врачи. У нас был специальный проект по медицинским кадрам, и я делала очень много интервью, это 2016-17 год. И я опрашивала и узбеков, и таджиков и мне все они рассказывали с каким трудом они оформляли свой*

официальный статус, как сложно было им трудоустроиться в больницах, подтвердить свою квалификацию, хотя при этом мы говорим в Казахстане о том, что у нас нехватка медицинских кадров. Вот здесь может быть посмотреть с другой стороны, проводить селективную политику для людей с высшим образованием, со степенями, которые из сопредельных республик хотят жить в Казахстане и получить гражданство. И облегчить этот вариант получения гражданства и вот выстроить процедуры без коррупционных практик» **(эксперт в сфере международных отношений и безопасности, доктор исторических наук, профессор).**

«На самом деле проблема достаточно большая. Но, к сожалению, мы не можем даже быть привлекательными для Центрально-Азиатского региона. Хотя, недавно, хороший прецедент создан: открыт филиал КазНУ в Узбекистане. Вообще это очень правильный шаг, давно его над было сделать. И ничто не мешает Евразийскому университету, Сампаевскому, то есть нашим национальным университетам открывать свои филиалы в приграничных странах и предлагать свои образовательные услуги. То, что делают все университеты мира. Университеты мира делают лучшие программы, и все едут к ним. Вот в чем дело. У нас есть разные программы, но в целом сама экономическая ситуация и система образования пока что не готовы к тому, чтобы быть привлекательными для зарубежных студентов» **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).**

«Если мы хотим, чтобы кто-то приезжал и оставался в Казахстане, то нужно повышать качество образования и обеспечивать определенные социальные, экономические, правовые меры поддержки, возможно, упростить процесс натурализации. Пока это касается только молодых казахов репатриантов (кандасов)» **(эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).**

«Например, одна из мер – предоставить возможность работать иностранному студенту. Эта мера очень хорошо закрепляет казахстанцев за рубежом, ведь они имеют возможность не только учиться, но и право работать одновременно с учебой, затем пройти практику, стажировку в стране обучения, а потом и остаться там на временное проживание, а позднее, при желании – натурализоваться. Это постепенный процесс, он не случается сразу: отучился и сразу – гражданство» **(эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИНП РАН).**

«Будем ли мы мигрантам предоставлять, каким мигрантам? Сейчас же вы вопрос ставите почему люди уезжают и как их остановить? Остановить их и невозможно. Опыт всегда разный, но я считаю, что у Казахстана свой опыт. Потому что на мой взгляд наряду с тем, что Казахстан – это страна приема, ну да, есть у нас эмиграция, она будет всегда. Но это еще и крупный транзитный коридор, вот в Евразии, если брать, да? С Российской Федерацией и не только с Российской Федерацией. Именно вот этот геополитический, географический, геоэкономический статус, он тоже будет играть свою роль в будущем» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

Развитие инфраструктуры по содействию казахстанцам, выезжающим за рубеж. Государство должно выработать механизмы и меры защиты прав своих граждан, выехавших на учебу или работу за рубеж.

*«На 2017-2021 годы, у нас действовала концепция миграционной политики. Следующая уже концепция разработана с участием всех стейкхолдеров. Она нацелена в том числе и на молодежь 2022-2026 гг. Но это не для молодежи именно. Это просто концепция миграционной политики. И там, как раз-таки, предусмотрены определенные меры, связанные с оттоком населения в целом... Здесь стоит вопрос о том будет ли наше государство защищать права всех типов мигрантов, в том числе и образовательных, и трудовых за рубежом более активно. То есть если усилился отток, государство заботится всегда, у нас посольство практически во всех странах мировых представительств. Но это тоже. То есть однозначно, как только угрозу национальной безопасности я бы не воспринимала, учитывая объемы, учитывая, что это глобальный тренд. Но на это нужно обратить внимание. Государственная политика должна быть. В этом плане нужно еще работать» (эксперт, доктор PhD в области международных отношений).*

Министерству информации и общественного развития:

**Шестое – постоянный мониторинг самочувствия молодежи, отслеживание ее наиболее актуальных проблем, жизненных стратегий и т.д.**

По словам эксперта, нужна достоверная и постоянно поступающая оперативная информация о том, что происходит с молодежью. Нужны очень **серьезные, не разовые, а программные, планомерные исследования различных групп молодежи**. Чаще всего государственные органы сравнительно хорошо информированы о ситуации среди более организованных групп молодежи – студентов, работающей молодежи, но не знают, к примеру, что происходит с категорией NEET, которая не учится, не работает и не ищет работу, а также другими более проблемными, неохваченными исследованиями группами.

**Изучить ситуацию с наличием дискриминации по этническому и языковому принципу**, особенно в сфере образования (получение государственных грантов) и трудоустройства неказахской молодежи. Выработать меры по недопущению проявлений дискриминации и ущемлений прав по этническому и языковому признакам. Провести ревизию системы обучения казахскому языку, совершенствовать методику преподавания, вводить материальные и нематериальные меры поощрения овладения языковыми навыками.

**Изучать ситуацию с внутренней миграцией молодежи.**

*«Что происходит с, так называемой, молодежью NEET, которая не учится и не работает, не знает никто. Мы не знаем сколько их, мы не знаем кто они, мы не знаем, чем они живут, мы ничего о них не знаем по сути. И вот это белое пятно на карте нашей молодежи надо срочно, срочно каким-то образом что-то с ним делать. Нужны очень серьезные, не разовые, а программные исследования всей молодежи во всей ее разнообразии. Давайте искать, смотреть, изучать ту молодежь, которая не подходит для рекламы, но это наша молодежь. Я считаю, что сюда надо внимание. Нужна планомерная работа по сбору достоверной информации о положении разных категорий молодежи» (эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»).*

*«Это такая парадоксальная интересная ситуация, что у нас никто, даже я думаю, что министерство образования, не назовет точную цифру студентов, которая учится за рубежом. Потому что у нас даже статистика в этом смысле практически не ведется. То есть, есть какие-то официальные каналы, где они фиксируются, это если студент сам пришел и встал на учет, но, опять же, это вскрылось совсем недавно, года два тому назад, когда министерство*

образования выставило одну цифру, а потом какая-то российская контора, которая фиксирует иностранных студентов, она выставила чуть ли не в два раза больше. Это была мягко сказать неловкая ситуация для нашего министерства» **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»)**.

*«Порекомендовала бы обратить внимание на внутреннюю миграцию, все-таки, а не на внешнюю. Потому что в стране у нас остается гораздо больше молодых людей, чем выезжает за рубеж»* **(эксперт, социолог, ОФ ЦСПИ «Стратегия»)**.

Министерству информации и общественного развития, МИО:

**Седьмое – необходимо принимать комплексные решения в рамках молодежной политики, начиная с национального уровня и заканчивая местным.** Пересмотреть молодежную политику, особенно в трудоизбыточных и приграничных регионах. Отслеживать миграционные намерения. Пересмотреть и скорректировать Дорожные карты.

*«Необходимо менять систему разработки, реализации и оценки государственных программ содействия занятости молодежи, так как на данный момент они не нацелены на долгосрочный результат. Постоянно отслеживать их эффективность»* **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

Дальнейшее продвижение в обществе социально значимых патриотических ценностей, взглядов и убеждений, уважения к культурному и историческому наследию Казахстана.

*«Это задача вообще молодежной политики. А она должна реализовываться на всех уровнях. Начиная от национального и заканчивая местным. Или можно как раз наоборот, начиная местным и заканчивая национальным. Потому что это задача, которую нельзя решить только на местном или только на национальном уровне. Ее можно решать только комплексной системой»* **(эксперт, кандидат социологических наук, НИЦ «Алтайтану»)**.

*«Мы имеем программы, но они имеют временный результат. Потому что сама система разработки, реализации и оценки этих государственных программ, они не нацелены на долгосрочный результат. Это большая проблема. Проблема государственного планирования»* **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований)**.

*«Центральным и местным исполнительным органам... Я бы порекомендовала следить за тенденциями, смотреть исследования международных агентств сейчас. Больше общаться с молодежью. Может быть, даже не с молодежью, которая уже получила образование, а начинать с ними работать уже со школы, со среднего звена. То есть, выстраивать долгосрочные приоритеты, долгосрочные чтобы были результаты. Например, у японцев есть такие программы, когда они начинают работать со школьниками для того, чтобы, допустим, у них формировать отношение к каким-то новым технологиям, отношения к окружающей среде и так далее. То есть, надо понимать, что через 5 лет они придут на рынок труда, и, если они этого не будут понимать, мы ничего не сможем изменить. Ну, вот, как бы такие вещи надо делать»* **(эксперт по этнодемографическим процессам, доктор**



**социологических наук, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований).**

«То есть вопрос к местным органам, то есть на местах нужно пересмотреть молодежную политику. Потому что у нас все-таки регионы разные, приграничные районы имеют свою специфику. Не случайно Шымкент – это город с особым статусом, он у нас город республиканского значения, третий город. Демографически он самый плотный, насыщенный, там очень много молодежи. Шымкент, потом прилегающая область, вся эта Туркестанская область. Город Тараз. Именно там у нас очень много молодых незанятых людей. То есть над этим нужно работать уже местным органам. То есть смотреть, где избыток у нас молодежи, как они учатся, куда они нацелены уехать дальше учиться. Опять-таки пересмотреть дорожные карты, при формировании молодежной политики различного уровня. Можно какие-то краткосрочные программы. Но у нас просто все это есть. У нас есть курсы, переквалификация, повышение квалификации, обучение краткосрочное. У нас есть трудоустройство. То есть механизмы разработаны все, вот которые прям необходимы. Но сейчас, на мой взгляд, вопрос в том, как будет идти модернизация экономики и каково будет в ней место молодежи» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

«Достаточно ли мер принимается государством для решения этих проблем? Это вопрос больше политический, потому что законы все всегда у нас отличные, у нас стратегии всегда продуманы, «Стратегия-2050» и все, что исходит для молодежи, все, что касается молодежи, молодежной политики концептуально, я считаю, идеально. Но, когда дело касается имплементации на местах, то здесь, конечно, уже сложно» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

«Сказать, что больше формировать чувство патриотизма, я не считаю, что уезжают люди, которые не патриоты. Я очень часто слышу, что молодежь говорит уехать, чтобы вернуться. Уехать, чтобы получить новый опыт, новое видение и вернуться» **(эксперт, доктор PhD в области международных отношений).**

Научно-исследовательскому центру «Молодежь»:

Со стороны эксперта в адрес НИЦ прозвучали следующие конкретные предложения по поводу проведения исследований. В частности, экспертом рекомендуется: вместо проведения из года в год схожих по тематикам исследований, в целях снижения затрат проводить исследования (прикладные и теоретические) по самым острым социальным и смежным проблемам, а именно:

- социальная стратификация и этностратификация в Казахстане;
- nepoтизм и социальные лифты – как они работают в РК;
- политическое участие и гражданский активизм молодежи на уровне «корней травы»;
- национальная политика в Казахстане в период суверенитета: достижения, недостатки и перспективы;
- дискриминация этнических меньшинств и ее последствия для качества человеческого капитала РК;
- социальное, экономическое и политико-правовое положение молодежи узбекской (уйгурской, дунганской, немецкой, русской, и т.д.) диаспор и перспективы ее карьерной и профессиональной самореализации;
- замер эффективности исследований НИЦ «Молодежь» исследования – какие рекомендации, в какие сроки и каким исполнительным органом реализованы;

как проводится мониторинг исполнения; каковы успешные механизмы и пути совершенствования механизмов взаимодействия с государственными органами, и прочее.

Также экспертом рекомендуется:

- более активно использовать в работе результаты уже ранее проведенных исследований, как самой исследовательской структурой, так и другими организациями;

- следить за тенденциями, изучать исследования международных агентств;

- налаживать механизмы взаимодействия исследовательских структур с государственными органами, чтобы те принимали во внимание рекомендации ученых при принятии решений и разработке миграционной и молодежной политики.

*«В Казахстане нужны системные изменения для решения молодежных и миграционных проблем. Исследователям надо налаживать механизмы взаимодействия с государственными органами, чтобы они принимали во внимание рекомендации ученых при принятии решений и разработке миграционной и молодежной политики... Нужно постоянно ситуацию отслеживать, нужно изучать, нужно собирать большие базы данных. Сегодня это возможно. Ресурсы, которые нужно использовать и коррелировать, коррелировать разные данные, разные сферы» (эксперт, социолог, миграциолог, член Исследовательского Совета по миграции стран СНГ при Центре миграционных исследований ИМП РАН).*